T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

MUSTAFA REFÎ'A -BERG-İ DERVÎŞÂN (KARŞILAŞTIRMALI İNCELEME- METİN)

GÜLÇİÇEK AKÇAY

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ALİ İHSAN ÖBEK

EDİRNE 2013

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

GÜLÇİÇEK AKÇAY tarafından hazırlanan **MUSTAFA REFÎ'A- BERG-İ DERVÎŞÂN (KARŞILAŞTIRMALI İNCELEME-METİN)** konulu **DOKTORA** Tezinin Sınavı Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim- Öğretim Yönetmeliği'nin 23.- 24. maddeleri uyarınca 19. 04. 2013 günü saat 14.00'te yapılmış olup, tezin...kabul edilmesine............ OYBİRLİĞİ/ OYÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Prof. Dr. Mahmut KAPLAN	Kabul Edilmesine	
Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK (Danışman)	Kabul Edilmesine	
Prof. Dr. İbrahim SEZGİN	Kabul Edilmesine	
Doç. Dr. Yüksel TOPALOĞLU	Kabul Edilmesine	
Yrd. Doç. Dr. Cumhur Ün	Kabul Edilmesine	

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	**465241**
İşlem Türü	İşlemde
Yazar Adı / Soyadı	gülçiçek akçay
Uyruğu / T.C.Kimlik No	T.C. 25279305564
Telefon / Cep Telefonu	
e-Posta	hikayemm@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Mustafa Refi'a-Berg-i Dervîşân (Karşılaştırmalı İnceleme-metin)
Tezin Tercümesi	Mustafâ Refi'a's Berg-i Dervishan (Comparative Review-text)
Konu Başlıkları	Türk Dili ve Edebiyatı
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	Türk Edebiyatı Bölümü
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Bilim Dalı / Bölüm	Türk Edebiyatı Bilim Dalı
Tez Türü	Doktora
Yılı	2013
Sayfa	704
Tez Danışmanları	Prof. Dr. ALİ İHSAN ÖBEK
Dizin Terimleri	Şerh=Commentary Pend-i Attar=Pend-i Attar Saadetname=Saadet-name Şerh-i Pend-i Attar=Şerh-i Pend-i Attar Eski Türk edebiyatı=Old Turkish literature
Önerilen Dizin Terimleri	Ruhu'ş-şuruh=ruhu'sh-shuruh Müfid= Müfid Ma-hazar=Ma-hazar Berg-i Dervişan- Berg-i Dervishan
Yayımlama İzni	☑ Tezimin yayımlanmasına izin veriyorum ☐ Ertelenmesini istiyorum

a.Yukarıda başlığı yazılı olan tezimin, ilgilenenlerin incelemesine sunulmak üzere Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından arşivlenmesi, kağıt, mikroform veya elektronik formatta, internet dahil olmak üzere her türlü ortamda çoğaltılması, ödünç verilmesi, dağıtımı ve yayımı için, tezimle ilgili fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere hiçbir ücret (royalty) ve erteleme talep etmeksizin izin verdiğimi beyan ederim.

23.04.2013

İmza:................................

Yazdır

Tezin Adı: MUSTAFA REFÎ'A -BERG-İ DERVÎŞÂN (Karşılaştırmalı İnceleme-Metin)

Hazırlayan: Gülçiçek AKÇAY

ÖZET

Mustafâ Refî'a'nın *Berg-i Dervîşân'ı* Osmanlı coğrafyasında yüzyıllar boyu çok yaygın olarak okunan ve şöhreti dolayısı ile birçok tercüme ve şerhi yapılan Feridüddin Attâr'ın Pend-nâme'sinin şerhlerinden biridir. Tezimizin konusu da *Berg-i Dervîşân*'ın karşılaştırmalı olarak incelenmesidir. Odakta olan bu eserle beraber Şem'î, Abdî Paşa, İsmail Hakkı Bursevî, Kilisli Mustafa Rûhî ve Murad Molla Nakşibendî'nin *Pend-nâme* şerhleri ele alınacak ve mukayeseli olarak incelemeye tabi tutulacaktır.

Tezimizde şerhleri meydana getiren şarihlerin hüviyetleri, yaşadıkları dönem, kişilik özelliklerinin şerhe etkisini araştırmak gibi yazar merkezli yaklaşımdan ziyade eserin şarihinden bağımsız olarak değerlendirmek suretiyle gerçekleşen eser merkezli yaklaşım benimsenmiştir.

Bu çalışmada amacımız; tespit edilen şerh metinleri doğrultusunda bir bütün olarak metinlere bakıp, şerhlerin amaç, dil üslup, kaynak ve metotlarını tespit ederek şerh türü hakkında bütüncül ve derinlikli hükümlere ulaşmaktır.

Anahtar Kelimeler: Şerh, Pend-nâme, Berg-i Dervîşân, *Sa'*âdet-nâme, Müfîd, Rûhu'ş-Şurûh, Mâ-hazar

Name of Thesis: MUSTAFÂ REFÎ'A- BERG-İ DERVİSHAN (Comparative Review-Text)

Hazırlayan: Gülçiçek AKÇAY

ABSTRACT

Mustafâ Refî'a's Berg-i Dervishan is one of Fariduddin Attar's Pend-namah commentaries which was the most widely read in the Ottaman geography for ages and translated and annotated because of its fame. The subject of this thesis is the comparative analysis of Berg-i Dervishan. Although this work is the focused one but at the same time Shem'i, Abdi Paşa, İsmail Hakkı Bursevi, Kilisli Mustafa Ruhi and Murad Molla Nakshibendi's Pend-namah commentaries are to be discussed and will be subject to review in comparison.

In our thesis it is adopted commentary -based approach such as that the work has been evaluated freely from its commentator rather than commentator based approach such as the commentator's identitiy, their periods and the search of the effect of commentator's personality traits on the commentary.

In this study we aimed that in accordance with determined annotated text , to look at it as a whole to achieve holistic in-depth provisions about commentary's type by detecting commentary's purpuse , language, style , the source and methods.

Keywords: Commentary, Pend-namah, Berg-i Dervishan, Saadet-namah, Mufid, Ruhu'sh-shuruh, Ma-hazar

ÖN SÖZ

Milletlerin kültür mirası içerisinde en geniş yeri edebî eserler alır. Medeniyetin aynası kültür, habercisi de edebiyattır. Edebiyat tarihimizde birçok telif eser geçen zaman, gelişen olaylar, dil, kültür ve milliyet farkının sonucunda anlaşılması güç kabul edilen metinler haline gelebildiğinden şerh edilerek kaleme alınmıştır.

Klasik Türk Edebiyatı'nda ayrı bir yeri olan şerhlerin edebî hususiyetleri vardır. Bunun yanı sıra şerhler, döneminin hayat şartları, kültür seviyesi, çeşitli ilim dallarına bakış açısı ve toplumun sosyolojik yapısı gibi özellikleri de ihtiva eder. Bunlar, İslam ortak kültür dünyasının birçok unsurunu barındıran ve araştırmacılara çok zengin malzeme sunabilecek öneme sahip eserlerdir.

Şerh metinleri arasında tasavvuf alanında yazılanların edebî olanlara nispetle fazla olduğu görülmektedir. Bu tür şerhler didaktiktirler; bunlarda İslam ve fıkıh, tefsir, hadis, kelam gibi İslami ilimler hakkında mufassal bilgilere rastlanır. Şerhler metni ele alan şarihin kendi kültür ve bilgisine göre biçimlenmiştir. Ayrıca hitap ettiği kitle, devrin eğitim anlayışı da bu biçimlenmede müessirdir.

Klasik şerhler hakkında yüzeysel olarak yapılabilecek bu değerlendirmeler ancak karşılaştırmalı incelemelerle derinlik kazanabilir.

Türk edebiyatındaki şerhlerin tasnifi konusunda bakacak olursak günümüzde henüz bütüncül bir yaklaşım geliştirilmediğini söyleyebiliriz. Muhteva, şekil, metot, şerh edilen metnin özellikleri, oluşturuldukları dönem vb. kıstaslara göre yapılan çeşitli tasnif denemeleri olmuştur. Tasnif konusunun üzerinde, teferruatlara dikkat ederek durmak gerekliliğini Atabey Kılıç şu sözlerle ifade etmiştir:

> "*Geleneksel şerhin terim olarak pek çok bilim adamınca kullanıldığını görüyoruz. Fakat bununla kimlerin, hangi eserlerinin kastedildiğini anlamak pek mümkün olmamaktadır. Bu demektir ki öncelikle geleneksel şerh isimlendirmesi ile herkesin ittifak edebileceği birbirine benzer eserler*

silsilesi esasen mevcut değildi… Genel olarak kaynaklardan çıkarılan sonuç, Cumhuriyet öncesinde yapılan/yazılan şerhlerin hemen hepsini geleneksel şerh baslığı altında toplayabileceğimiz şeklindedir. Hâlbuki Osmanlı döneminde yapılan, ulaşabildiğimiz şerhlere baktığımızda bunların metot veya usûl bakımından birbirinden bir hayli farklı olduğunu görürüz… Geleneksel şerhin ne olduğunun tam olarak anlaşılabilmesi için, özellikle Osmanlı dönemine âit şerh metinlerinin ilmî usullerle bir an önce çıkarılması gerekmektedir. Bu metinlerin neşri, metinler arası mukâyeseyi sağlamak ve geleneksel şerhi kendi içerisinde daha etraflı bir şekilde sınıflandırmak açısından da ayrı bir önem taşımaktadır.” [1]

Türk edebiyat tarihinde en çok şerh edilen eserlerden biri Feridüddin Attâr'ın *Pend-nâme'*sidir. Bu eser; yüzyıllardır doğu kültürlerinde geniş ve derin bir ilgi ile okunmuş, tasavvufi görüş ile İslam ahlakını geniş kitlelere ulaştırıp yayma konusunda büyük rol oynamıştır. Daha sonra bu yolda verilen eserlere örneklik ve öncülük etmiştir.

Tez konusu olarak belirlediğimiz Mustafa Refî'a'nın *Berg-i Dervîşân* adlı *Pend-nâme* şerhi gibi, Türkçe yazılmış birçok *Pend-nâme* şerhi mevcuttur. Biz bu çalışmamızda *Berg-i Dervîşan*'ı odak almak üzere altı farklı *Pend-nâme* şerhini çeşitli yönlerden karşılaştıracağımız için teziminin başlığını *Mustafa Refî'a- Berg-i Dervîşan Karşılaştırmalı İnceleme Metin* şeklinde düzenlemeyi münasip bulduk. Karşılaştırmaya konu olan diğer beş şerh ise şunlardır:

Şem'î'nin *Sa'âdet-nâme*'si,

Abdurrahman Abdî Paşa'nın *Müfîd'*i

İsmail Hakkı Bursevî'nin *Şerh-i Pend-i Attâr*'ı

Kilisli Mustafa Rûhî'nin *Rûhu'ş-Şurûh*'u

Mehmed Murad Nakşibendî'nin *Mâ-hazar*'ı.

---

[1] Atabey Kılıç, "Dağılan İncileri Toplamak: Bir Şerh Tasnifi Denemesi", *Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Turkish Studies Publication, Ankara 2007, s. 416.

Bu çalışmada amacımız; tespit edilen şerh metinleri doğrultusunda bir bütün olarak metinlere bakıp, şerhlerin amaç, dil üslup, kaynak ve metotlarını tespit ederek şerh türü hakkında bütüncül ve derinlikli hükümlere ulaşmak ve edebî terminolojide *klasik şerh* olarak tasnife giren bu tür eserlerin tüm bu saydığımız yönlerden derin farklılıkları barındırabileceğini göstermektir.

Çalışmamızı yürütürken Türkiye ve İran kütüphanelerinde yaptığımız araştırmalarımız sonucunda *Berg-i Dervişân*'ın bir tek nüshasına ulaşabildik. Transkripsiyonlu metnini verdiğimiz bu tek nüsha Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü Mehmed Asım Bey bölümünde 445 numarada kayıtlıdır.

Karşılaştırmaya konu olan eser sayısının çokluğu ve araştırma kapsamının genişliği sebebiyle karşılaştıracağımız eserler için birer kaynaktan yararlanmakla iktifa ettik. Buna göre: *Sa'âdet-nâme* metni için Nazlı Şenel Cengiz'in hazırladığı *Saadet-nâme (Şerh-i Pend-i Attâr)* adlı Yüksek Lisans tezinden, *Müfîd* metni için Süleymaniye Kütüphanesi Düğümlü Baba bölümünde 295 numarada kayıtlı yazma nüshadan, *Şerh-i Pend-i Attâr* metni için Dârü't-Tıbâati'l-Âmire matbaasının h.1250'deki baskısından, *Rûhu'ş-Şurûh* için Cumhur Ün'ün hazırladığı "*Mustafa Rûhî Efendi'nin Rûhu'ş-Şurûh'u*" adlı Doktora tezinden, *Mâ-hazar* metni için, Dârü't-Tıbâati'l-Âmire matbaasının h.1260'daki baskısından yararlandık.

Bütün bu söylenenler ışığında tez çalışmamız Giriş ve Sonuç bölümleri dışında beş bölüm ve bir transkripsiyonlu metinden oluştu.

Tezin *Giriş* bölümünde metin şerhi ve Türk edebiyatında şerh, Feridüddin Attâr'ın hayatı ve eserleri, *Pend-nâme*'nin Türkçe tercüme ve şerhleri hakkında genel bilgiler yer almaktadır. İncelediğimiz eserler bu bölümde kısaca tanıtılmıştır. Ayrıca yine bu bölümde Türk ve İranlı araştırmacıların *Pend-nâme'*nin Attâr'a ait olup olmadığı hakkındaki tartışmalarına da yer verilmiştir.

Tezin birinci bölümünde, ele aldığımız şerhlerin metotları araştırılmaya tabi tutulmuştur: Şarihlerin metni ele alırken -beyit ya da mısra- neyi birim olarak seçtikleri, metinde geçen kelimelerle ilgili açıklamaların, metin izahlarının, atıf yapılan kaynakların yeri, ayet ve hadislerin, şarihlerin kendilerine ya da başka

şairlere ait olan manzumelerin kullanımı hakkındaki tasarrufları bahis konusu edilmiştir.

İkinci bölümde şerhlerin dil ve üslup açısından karşılaştırılmalarına yer verilmiştir: Şarihlerin seçtikleri cümlelerin yapıları, gramer şekilleri, fonetik hususiyetler, seçtikleri kelimelerin ve tamlamaların özellikleri, anlatım şekilleri, sıkça tekrar ettikleri ibareler, söz sanatlarına meyilleri değerlendirilmiş ve tüm bunların eserlere kattıkları hakkında fikir yürütülmüştür.

Üçüncü bölüm şerhlerin muhtevasına ayrılmıştır. Bu bölümde *Pend-nâme* metninde geçen bahislerin şarihler tarafından işlenişi olduğu kadar, metinde geçmediği halde şarihlerin parmak bastığı bahislerin işlenişi de araştırılmıştır. Muhteva bölümünde din, tasavvuf, ahlak, adab-ı muaşeret, dünya hayatı ile ilgili faydalı bilgiler ve inanışlara yer ayrılmıştır.

Dördüncü bölümde metinde ve şerhlerde adı geçen kişiler tanıtılmış ve esere katkıları araştırılmıştır. Bu bölümde dinî, tarihî ve mitolojik şahsiyetler ele alınmıştır.

Beşinci bölüm şerhlerde yapılan atıf ve iktibaslara ayrılmıştır. Bu bölümde atıf yapılan kaynaklar edebi, tasavvufi, ahlaki, ilmi, tarihî eserler, hal tercümeleri, lügatler, menkıbeler şeklinde kendilerine has başlıklarla tanıtılmış ve şerhlerdeki yerleri belirlenmiştir.

Sonuç bölümünden sonraki kısım ise *Berg-i Dervîşân*'ın transkripsiyonlu metnine ayrılmıştır.

Metinde geçen ayetlerin anlamları http://www.kuranmeali.com/ sitesinde yer alan ve Diyanet İşleri Başkanlığının hazırlamış olduğu Kur'an mealinden alınmıştır. Ayetin tamamının değil bir kısmının iktibas edildiği hallerde bu kısımlar ayet mealinde [ ] köşeli parantez içinde dipnotta gösterilmiş, Kur'an'daki sıralamaya göre sure ve ayet numaraları parantez içinde verilmiştir.

Metinlerde iktibas edilen hadislerin sayısı binlerle ifade edilebileceğinden ve çalışmamızın kapsamına ciddi bir katkısı olmadığını düşündüğümüzden muhteva

bölümünde kullandığımız hadislerin kaynakları aparatta kaydedilmemiş, Türkçe mealleri verilmekle iktifa edilmiştir.

Pend-nâme'nin Türkçe şerhleri üzerinde yaptığımız bu çalışmanın gerek inceleme gerekse metin bölümünde eksiklerimiz ve kusurlarımız olmuştur. Kusurlarımızın affedilmesini, eksiklerimizin tamamlanmasını temenni ediyorum.

Bu çalışmayı yapmama vesile olan, beni teşvik eden, çalışmamın her aşamasında bilgi ve tecrübesinden yararlandığım sayın hocam Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK'e, tez çalışmasına başlamamdan yıllarca sonra doğmuş, şu an 2,5 yaşında olan oğlumun bakımını büyük ölçüde üstlenerek beni destekleyen sevgili eşim Çağlar AKÇAY'a teşekkür ediyorum.

Gülçiçek AKÇAY

Edirne 2013

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

age.: adı geçen eser

agm.: adı geçen makale

agt.: adı geçen tez

b.:beyit

BD: Berg-i Dervîşan

bk.: bakınız

C: cilt

h.: Hicrî

DİA.: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

İAA.: İslam Âlimleri Ansiklopedisi

Ma.: Mâ-hazar

Mü.: Müfîd

ö.: ölüm

ör: Örnek

P: Pend-nâme

Sa: *Sa'*âdet-nâme

s.: sayfa

S.: Sayı

ŞPA: Şerh-i Pend-i Attâr

RŞ: Rûhu’ş-Şurûh

v: varak

GİRİŞ

A. Metin Şerhi ve Türk Edebiyatında Şerh

Şerh kelime olarak *açmak, açıklamak, genişletmek, izah etmek, keşfetmek, beyân etmek, müşkil ü mübhem ü mahfî makûlesini keşf ve izhâr eylemek, kesmek, fehm eylemek* manalarına gelir.[2] Bir edebiyat terimi olarak şerh, bir eseri anlaşılır kılmak amacıyla sözcüklerini deyimlerini yorumlayıp açıklayarak yazılan kitapların genel adıdır ya da "*bir kitabın ibaresini kelime-be-kelime açıp, izah ederek yazılan kitap*"[3], "*bir edebî eseri, bir risaleyi veya bir kitabı kelime kelime açıp izah ederek, ihtiva ettiği bütün dil, anlam, sanat ve estetik özellikleri ile o eserin anlaşılmasını sağlamanın özlü bir ifadesi*"[4] dir.

İslam kültür ve edebiyatında yüzlerce yıllık bir geçmişe sahip olan metin şerhini Tunca Kortantamer "*bir metnin, daha iyi anlaşılsın diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması*" [5] şeklinde tarif etmektedir. Metin şerhini bir ilim olarak değerlendiren Ali Nihad Tarlan, onun birçok noktada edebiyat teorileri, edebiyat tarihi ve psikoloji ile ilgili olduğunu belirttikten sonra, bu yöntemin kendi âleminde hususi formülleri ve incelemeye muhtaç mevzuları olması lazım gelen bir disiplin olduğunu ifade etmiştir.[6]

---

[2] Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdam Matbaası, İstanbul 1317, s. 773; Serdar Mutçalı, *Türkçe-Arapça Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995, s. 438; Atilla Özkırımlı, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, c.4, Cem Yayınevi, İstanbul 1982, s.1073; Ferit Devellioğlu,*Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1993, s.991; James W. Redhouse, *Turkish and English Lexicon*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1978, s. 1121.

[3] Şemseddin Sâmî, age.,s.422.

[4] Muhammet Nur Doğan, "Metin Şerhi Üzerine", *Osmanlı Dîvân Şiiri Üzerine Metinler,* Hazırlayan: Mehmet Kalpaklı, YKY, İstanbul 1999, s. 422.

[5] Tunca Kortantamer, "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, S.VIII, İzmir 1994, s.1.

[6] Ali Nihat Tarlan, *Metinler Şerhine Dair*, Sühulet Basımevi, İstanbul 1937, s. 9.

Bir metni yorumlama temayülü İslamiyet'in ilk devirlerinde dahi görülmektedir. İlahi hükümler Kur'an-ı Kerim aracılığıyla indirildikten sonra, bu hükümlerin yorumlanması meselesi ortaya çıkmıştır. Şerh geleneğinin kaynağı kabul edilen "tefsir" bilimi, Kur'an-ı Kerîm'i hakkıyla anlamaya çalışma çabalarının bir ürünüdür.

> *"Şiir metinlerinin şerhi İslâm kültür dünyasında varlığının bütün karakteristik çizgilerini tıpkı filoloji, belâgat, tarih, biyografi ve benzeri birçok dal gibi Kur'anı ve onun i'câzını daha iyi anlamaya yönelik araştırmalara borçludur. Bilhassa filologlar, müfessirler, kelâmcılar ve filozoflar bu alanda büyük çalışmalar yapmışlardır."*[7]

Kur'an tefsirleriyle beraber hadislerin de yorumlanması ihtiyacı ile "Kırk Hadis", "Yüz Hadis" gibi başlıklarla sınıflandırılan hadisler, öncelikle tercüme faaliyetleriyle açıklanmaya çalışılsa da sonraki yüzyıllarda daha geniş açıklamalarla izah etmeye ihtiyaç duyulmuştur. Böylelikle hadisler, dua kitapları, dinî muhtevalı bazı eserler yanında İslam'ı yaymak amacıyla yapılan fetihler neticesinde tanışılan İran, Yunan, Helen, Hint gibi çevre kültürlerin tesiriyle- felsefe, tasavvuf, mantık, matematik, tarih eserleri şerh edilmiştir.

> "*Bu alanlarda elde edilen bilgi ve tecrübe sanat ve şiir alanına aktarılmış, orada eserlerin açıklanmasında uygulanmıştır. Hitâbet ve kitâbetin ortaya çıkardığı edeb literatürü, şâirlerin faaliyeti, şiir tartışmaları, eleştiri, daha fesîh ve belîg ifâdenin araştırılması, hep birlikte, klasik metin şerhinin esâsını oluşturan bilgilerin tesbitinde, kristalleşmesinde önemli roller oynamışlardır. Bu çerçevede lafz, manâ, kelime, nahv, cümle, paragraf, ifâde şekilleri ve daha çok bedî ve beyân adı altında toplanan retorik figürler araştırılmıştır. Bu iş yapılırken mantık dilinden ve usullerinden yararlanılmış, aklî vaz'î delâletlerle sınırlandırmalara, sınıflandırmalara gidilmiş, kurallar konmuştur."*[8]

---

[7]Kortantamer, a.g.m,.s. 2.
[8]Kortantamer, a.g.m,.s.2.

Tüm bu faaliyetler, İslamî edebiyatlarda alem olmuş bazı meşhur eserlerin yorumlanması temayülüne de zemin hazırlamıştır. Ömür Ceylan *Tasavvufi Şiir Şerhleri* adlı kitabında asıl konumuz olan edebî şerhler bahsinde, nazmın nesre göre izaha muhtaç manaları gizlemekteki elverişliliğine dikkat çekerek şiir şerh etmenin zorluğunu ve metin şerhi problemlerinin büyük oranda şiir şerhinde ortaya çıktığını hatırlatır.[9]

"Çünkü şiirdeki açıklamalar, şiirdeki ses ve anlam bütünlüğünün oluşturduğu yapı ile bağlantılı olmak zorundadır. Böyle olmadığı durumlarda şerhin bir sözlükten farkı kalmaz. Söz konusu olan şey kelimelerin yalnızca anlamları değil şerh edilen şiir içerisindeki anlam ve fonksiyonlarıdır."[10]

Mine Mengi genel olarak metin şerhinin amacını şu sözlerle ifade etmiştir:

"Eski metinlerde örneklerinin sık görüldüğü derkenarlardan, yani asıl metinle birlikte, metnin sayfa kenarlarında yer alan şerhlerden; tek mısraın, beytin, cümlenin, bir şiirin mısra ve beyitlerinin metin içindeki şerhlerine; ya da müstakil kitap şerhlerine, kadar birçok çeşidinin görüldüğü şerhler, divan edebiyatında önemli bir yer tutarlar. Hâşiye, hâmiş, telhis, ta'likat gibi çeşitlerinin de bulunduğu şerhlerin genelde ortak yanları, açıklama gerektiren kelimeyi, mısraı, beyti, ibareyi, cümleyi ya da metni anlaşılır kılmak amacıyla açıklamayı esas almalarıdır."[11]

Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn* adlı ansiklopedik eserinde şerhe duyulan ihtiyacın sebepleri hakkında önemli bilgiler verir. *Keşfü'z-Zünûn*'daki ifadelere göre şerh yapmanın sebepleri şu dört başlık altında toplanabilir:

1*) Müellifin düşüncelerini ifade etmedeki Allah vergisi yeteneği sayesinde ince manaları maksada delalet eden veciz/öz ve yoğun bir şekilde dile getirmesi, ama okuyucuların müellifle bu konuda aynı seviyede olmaması.*

---

[9]Ömür Ceylan, *Tasavvufi Şiir Şerhleri*, Kitabevi, İstanbul 2000, s.20.
[10]Kortantamer, a.g.m,.s.2.
[11] Mine Mengi, "Metin Şerhi, Tahlîli ve Tenkîdi Üzerine", *Dîvân Şiiri Yazıları*, Ankara 2000, s. 74.

2) Müellif nazarında okuyucuların bildiği varsayılan yahut şerhin tematik yapısını ilgilendirmeyen bazı ön bilgilerin verilmemesi.

3) Şerhi oluşturan metnin, okunduğunda birden çok anlamı çağrıştıracak biçimde mecazlı ve kinayeli bir üslupla yazılmış olması.

4) Müellifin insan olmasının getirdiği yanılma payı, bu yanılgı sonucunda nadiren meseleleri ve bilgileri karıştırması, çeşitli sebeplerle önemli noktaları dile getirmeyi unutması ve kendini tekrar etmek gibi olmaması gereken kompozisyon hataları.[12]

Metin şerhi kavramıyla beraber metin izahı, metin tahlili, metin tenkidi gibi terimler de çokça kullanılmaktadır. Ali Nihad Tarlan'a göre metin şerhi ile edebî tenkit arasındaki fark eserin bedii güzelliği üzerinde hüküm vermedeki tutumları ile ortaya çıkmaktadır. Münekkit aynı zamanda bu hükmü verendir. Tarafsız olmaya çalışsa da tenkidinde ruhundan ve şahsi yaşayışından izler görülür. Sanat ve edebiyat münekkidi edebî eser üzerinde edebî eser yaratan bir ediptir. Metin şerhi ise metni anlamaya çalışır, tarafsızdır, nesnel sonuçlara varır. Esere güzel, çirkin vasıflarını yüklemez. [13]

Metin incelemesine ilişkin olarak edebiyat terminolojisi içerisinde yer alışı şerhe göre daha yeni olan metin tahlili ile metin şerhinin benzeşen yanları vardır. Şerhte olduğu gibi bilgilendirme esasına göre kurulan tahlilde metnin şekli, ölçüsü, kafiyesi, edebî sanatları ve sanatçının kurduğu dünyadan bahsedilir.

"Ayrıca tahlil, bir edebi metni tahlil edeni, metnin estetik değerlendirmesine yani esere değer biçmeye de götürmelidir. Bu özellikleriyle tahlil yalnızca şerhle değil, edebiyat eleştirisiyle de bağlantılı olarak düşünülmelidir. Böylece tahlil şerhe göre daha kapsamlıdır."[14]

---

[12] M. Ali Yekta Saraç, "Şerhler", *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2, KTBY, İstanbul 2006, s. 123.
[13] Tarlan, age., s. 10.
[14] Mine Mengi, "Metin İncelemesi Aşamaları, Terimleri ve Bunlardan Biri: Metin Tahlili", *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Volume,*2/3 Summer 2007, s. 413.

Mine Mengi şiir açıklamaları için kullanılan yukarıda saydığımız terim çeşitliliğini gereksiz bulmakta ve metin şerhi tabirinin yeterli olacağını ifade etmektedir.[15]

> "*Türkler 8. asrın ikinci yarısından itibâren tedrîcî olarak İslâm medeniyeti bünyesine dâhil olmakla bu sınırlar içindeki dînî, ilmî, felsefî, edebî bütün mü'ellefâtı tanıma fırsatı bulmuş; kısa zamanda bütün bu verimleri hazmedip kendi birikimi ile yoğurarak bu ortak kültüre önemli katkılar sağlamıştır. Metin şerhinin her alanında, 13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar binlerce eser veren Türk âlimleri, Arap ve Fars dillerinden dînî, felsefî, ilmî, edebî pek çok kıymetli eserin şerhini yapmışlardır".*[16]

Anadolu Selçukluları döneminde İslam medeniyetinin klasikleri Türkçeye tercüme edilmiştir. İslamiyet'in kabulünden itibaren kesintisiz olarak çeviri ve şerhleri yapılan dinî konulu eserlerin yanında Gülşehrî'nin *Felek-nâme v*e *Mantıku't-Tayr*'ı, Hoca Mesûd'un *Ferheng-nâme-i Sâdî*'si, Şeyhoğlu Mustafa'nın *Marzuban-nâme*'si, Ahmedî'nin *Esrâr-nâme*'si, Tutmacı'nın *Gül ü Hüsrev'i*, Meddah Yûsuf'un *Maktel-i Hüseyn*'i bu dönemde Farsçadan tercüme edilen eserlerdendir. Selçuklular zamanında ilk büyük şarih olarak bilinen Sadrettin Konevî, Muhiyyiddin Arabî'nin eserlerine yaptığı şerhlerle tanınmıştır. XI. yüzyıldan itibaren Arabî'nin şerhleri yanında Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine yapılan şerhler görülmeye başlar. XVI. yüzyıl ve sonrasında ünlü İran sanatçılarının eserleri şerh edilmeye başlamıştır. Başta Sadî'nin *Gülistân* ve *Bostân*'ı, olmak üzere Attâr'ın *Pend-nâmesi*, Hâfız, Urfî ve Sâ'ib'in şiirleri bu dönemden itibaren şerh edilmiştir.[17]

Ömür Ceylan'a göre Türk edebiyatına şerh açısından bakıldığında dinî-tasavvufi örneklerin çoğunlukta olduğu görülür. İstanbul Kütüphanelerinde yaptığı araştırmalar sırasında rastladığı ve fişlediği Türkçe şerhlerin içinde dinî-tasavvufi muhtevalı olanların dikkat çektiğini kaydeden Ceylan'ın elde ettiği listeye göre:

---

[15] Mine Mengi, agm., s. 75.

[16] Abdülkadir Dağlar, "Klâsik Türk Edebiyatı Şerh Geleneği ve Hacı İbrâhim Efendi'nin Şerh-i Belâgat'ına Dâir", *Turkish Studies*, Volume 2/2, Spring 2007, s.162

[17] Hülya Canpolat, *Sa'dî'nin Gülistân Önsözüne Yapılan Türkçe Şerhlerin Karşılaştırılmalı İncelenmesi*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2006, s. XII-XIV.

"*En fazla şerh edilen eserler: Kırk Hadis mecmuaları, evrad mecmuaları, Hilye-i Nebî mecmuaları, Esmâ-i Hüsnâ risaleleri, Fıkh-ı Ekber, Füsûsu'l-Hikem, Mesnevî, Gülşen-i Râz, Bostân, Gülistân, Baharistân; en çok şerh edilen kasideler: Kasîde-i Bürde, Kasîde-i Bür'e, Kasîde-i Münferice, Kasîde-i Tâiyye, Kasîde-i Mimiyye, Mevlânâ ve Urfî'nin kasideleri; şiirleri en çok şerh edilen şairler: Mevlânâ, Hâfız, Urfî ve İbn-i Fârizdir. Din dışı konularda yazılan şerhler ise daha çok dil ve astronomi ile alakalıdır. Şarihler arasında Şem'î Şem'ullah Prizreni, Sûdî-i Bosnavî, Dâvud b. Muhammed Karsî, İsmail Hakkı Bursevî, Muhammed Vecîhî Paşa ve Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin öne çıkarken, yazdıkları şerhle adı anılan Abdullah Efendi (şarih-i Mesnevî) ve Sofyavîzâde Bâlî Efendi (Füsûs şarihi) de bu vadinin şöhretli isimlerindendir.*"[18]

Listedeki eserlerden de görüldüğü üzere tasavvufi edebiyat sahasında İran edebiyatının örnekleri Arap edebiyatına nazaran daha tesirli olmuştur. Bu sahada üstat olan ediplerin, İran mutasavvıfları tarafından da şerh edilmiş eserlerine "*Türk mutasavvıf ve edipleri bazen tercüme bazen yeniden şerh yoluyla yeni çehreler kazandırmışlardır.*"[19]

Kaynak dilin Arapça ya da Farsça olduğu dinî- tasavvufi metinler yanında Türkçe yazılmış olanlar da konunun özelliği gereği çoklukla şerh edilmiştir. Ekseriyetle manzum oldukları görülen bu metinlerin Türk insanının gönlünde yer tutmuş, en çok okunan eserlerden seçilmiş olması gayet tabiidir. Türkçe tasavvufî şerhlerin başında Yûnus Emre'nin şiirlerine yazılanlar sayılabilir. Niyâzî-i Mısrî de şerh edebiyatımızın adı en çok anılan şair ve şarihlerinden biridir. Edebiyatımızda şiirine şerhler yazılmış bir başka mutasavvıf şair de Hacı Bayrâm-ı Velî'dir. Bu değerli insanların eserlerine yazılan şerhlerin çokluğu onların hem kişilikleri hem de eserlerinin geniş bir tesir alanı yaratmış olmasından kaynaklanmıştır.

[18]Ceylan, age., s.25.
[19] Ahmet Taştan, *Bir Şarih Olarak İsmail Hakkı Bursevi ve Edebi Şerhleri*, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 1999, s.

Tezimizin muhtevası içinde yer alan ve de yukarıda saydığımız eserler gibi klâsik sıfatını hak eden İranlı şair Ferîdüddîn Attâr'ın *Pend-nâme* adlı eseri de Türk edebiyatı içerisinde "şerh" adı verilen muayyen usulle defalarca değerlendirilmiştir.

B. Ferîdüddîn Attâr Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Eserleri

Hayatı

Attâr adıyla maruf Ferîdüddîn Ebû Hâmid Muhammed bin İbrâhim'in doğum tarihi hakkında kaynaklar kesin bilgi vermemektedirler. Ünlü tarihçiler İbni Fuvâtî ve Avfî, hatta Abdurrahman Câmî'nin *Nefhatü'l-Üns* adlı evliya menkıbeleri kitabı bu noktaya işaret etmemişlerdir. Ama Câmî'nin muasırı olan Devletşâh, Şeyh'in 6. Şaban 513'te Sencer Bin Melikşâh zamanında doğduğunu rivayet eder ve diğerleri ondan sonra bu rivayeti kabul ve naklederler. *Mecmâ'u'l- Fusehâ* ve *Riyâzu'l-Arifîn* müellifi Rızâkulıhan Mehmed de *Devletşâh Tezkiresi*'nin farklı bir nüshasında yararlanarak 512 yılını onun doğum tarihi olarak kaydetmiştir.[20]

Kaynakların verdiği bilgiye göre Attâr, Nişâbûr'un en eski beldelerinden olan Kedken'de doğdu. Hicri dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda bu belde Haleviyye tarikatının merkezi sayılıyordu ve bazılarının mezarları halen korunmakta olan çok sayıda sufinin memleketi olmuştu. [21] Attâr'ın zamanında da Nişâbûr tüm İslam âlimleri için büyük bir kültür ve edebiyat ilmi merkezi idi. Bu yüzden onun ilim kesbetmek için başka diyarlara sefer etmesine gerek yoktu ve tabiidir ki o gerekli bütün ilimleri bu şehirde elde edebilmişti. [22]

Ferîdüddîn Attâr, babası gibi attarlık mesleğiyle meşguldü. Bu zamana kadar bütün araştırmacılar onun attar ve tabip olduğunu, hastalara hizmet eden bir ilaç dükkânına sahip olduğunu kabul etmişlerdir. Kedkenî'ye göre şairin attar dükkânına sahip olduğu bilgisi onun *Hüsrev-nâme* adlı eserinden alınmıştır; oysa *Hüsrev-nâme* Attâr'a ait bir eser değildir. Bununla beraber *Esrâr-nâme* adlı eserinde Attâr'ın, bir hikâyede işaret edilen: *"Şehrimizde bir pinti hastalandı ve özgür bir*

---

[20] Bedîüzzaman Firûzanfer, *Şerh-i Ahvâl ü Nakd ü Tahlil-i Âsâr-ı Şeyh Feridüddin Muhammed Attâr-ı Nişâbûrî*, Kitabfürûşi-i Dehhoda, Tehran 1353, s.2.
[21] Muhammed Rıza Şefî'î Kedkenî, *Muhtarnâme: Mecmua-i Rubaiyyat/Eser-i Feridüddin Attâr-ı Nişâbûrî,* Suhan,Tehran1386, s. 26.
[22] Kedkenî: age., s.26

adam benden onun için bir ilaç hazırlamamı istedi ve...” ifadesine göre Attâr'ın mesleğinin attarlık ve tabiplik olduğunu doğrulamak mümkündür. [23]

Attâr hakkında bir tartışma da onun bağlı olduğu mezhep hakkında yürütülmüştür. Fürûzanfer'e göre Attâr'ın suni mezhebine bağlı olduğu şüphe götürmez bir gerçektir; fakat peygamber ailesine kendine has bir meyli vardır. *Musîbet-nâme* adlı eserinde on iki imamın ismeti anlatılmaktadır ve Hazret-i Hüseyin'e hitap edilmiştir. Buna göre o, bu imamların ismetine inanmış olmalıdır. Onun bütün eserlerinde Hazret-i Muhammed'in methinden sonra sahabelerin, İmam Hasan ve İmam Hüseyin'in de medihleri görülür.

Fars irfani şiirinin büyükleri arasında hiçbir şairin hayatı Attâr'ın hayatı kadar belirsizlik bulutlarında saklı kalmamıştır. Ne doğum yılı açıkça bilinmektedir ne ölüm yılı. Onun sadece hicri 6. yüzyılın ikinci yarısı ile 7. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşadığını, Nişâbûrlu olduğunu birkaç manzum ve bir mensur esere sahip olduğunu biliyoruz. Ne üstatları, ne çağdaşları, ne meşayihler silsilesi bellidir. Onun olası seferlerine dair hiçbir bilgimiz yoktur. Özel yaşamı, karısı çocukları, annesi babası, akrabaları da malumumuz değildir. Bugüne kadar onun hakkında, ihtimaller ve efsaneler olmuştur. Bu da onun adının birçok hastalıklı, gevşek şiirlerle anılmasına sebep olmuştur. Attâr'ın varlık hakikatini bu yalan yanlış bilgilerden kurtarmak da kolay bir iş değildir. [24]

Attâr'ın ölümü de yaşamının diğer yönleri gibi açık değildir. Bedîüzzaman Fürûzanfer onun 627 yılında vefat ettiği konusunda tarihçilerin birleştiğini ifade eder. [25] Onun tabii bir ölümle değil, Tatar kâfirleri tarafından şehit edilmesi İran edebiyat tarihinin ittilaatlarından biridir.[26] Fakat kaç yılında öldüğü konusunda tereddütler vardır. Fürûzanfer, Attâr'ın 70 yıldan çok, seksen yıldan az yaşadığını, ölümünün

[23] Kedkenî: age., s. 29
[24] Kedkenî, age., s.31.
[25] Füruzanfer, age., s. 2.
[26] Kedkenî, age., s.29.

ünlü Tatar hamlesi sırasında yani 618'de gerçekleştiğini tahmin eder. Muhtemelen Şadiyah mıntıkasında şehit düşmüş ve buraya gömülmüştür. [27]

Edebi Şahsiyeti

İranlı araştırmacı Muhammed Rıza Şefî'î Kedkenî, Ferîdüddîn Attâr'ı, İran irfan şiirinin üç büyük şairinden biri sayar. Ona göre şiir-i irfanî Senaî ile başlar, Attâr'da kemal mertebesine erişir ve Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin eserlerinde zirvesini bulur. [28] Fuad Köprülü'ye göre de Attâr, Hakîm Senaî ile birlikte büyük mutasavvıflar devrini açmıştır.

Şair olarak daha çok mesnevî ve tasavvufi gazel türünde başarılı olmuştur. Horasan üslubuyla Farsça kaleme aldığı eserlerinde rahat, sade ve akıcı bir dil kullanır. Mesnevilerinde ele alacağı konuyu çerçeve hikâyelere yerleştirir ve bazen bir konudan başka bir konuya atlar.[29]

> "*Eserlerinde 'panteizm' esaslarına uzaktan uzağa tam bir ihtiyatla- yânî şer'in bütün zevâhirine riâyet edilerek – temas olunan bu şâirler, bütün hayatlarında hakiki birer sûfî gibi yaşamışlarsa da eserleri halka ahlâk ve sûfî âdâbını telkin maksadı ile kaleme alınmış öğretici mâhiyette mahsûllerdir. İlham genişliği ve beyan kudreti itibâriyle cidden "Büyük şâir" unvânını kazanan bu sûfîleri işte bu görüş noktasından meselâ "Şeyh Ebû Saîd" gibi tam manâsıyla "bir mutasavvıf şâir" sayamayız; çünkü şiirleri, Ebû Saîd'in eserlerinde olduğu gibi ruhtan kopan gayr-i meş'ur (şuûr haline gelmeyen) bir feryad değil, uzun ve ince tefekkürât ile, muayyen bir sistem haline sokulmuş birer "Ahlâk-ı Sûfîye " mecmuasıdır.*"[30]

---

[27] Füruzanfer, age., s.10.
[28] Kedkenî: age.,.s.25.
[29] Şeyh Ferîdeddîn Attâr, *Pend-nâme*, Çeviren: Mehmet Kanar, Doğu Edebiyatı, Sayı: 4, Sonbahar-Kış 2008, s. 3.
[30] M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi,* Ötüken Yayınları, İstanbul 1981, s. 126.

Eserleri

İslam tasavvufu tarihinde Attâr adıyla şöhret bulmuş eserlerin karıştırılması büyük bir sorundur. Bu da araştırmacıların Attâr'ın hayatı, irfanî dünya görüşü, üslup ve tarz özelliklerinin tahkikini doğru bir şekilde gerçekleştirememelerine sebep olmuştur. Kedkenî'ye göre Muhammed Kazvînî, Şâdırevân Saîd Nefîsi, Bedîüzzaman Fürûzanfer, Helmut Ritter ve diğer birçok araştırmacının hakikate ulaşma yolundaki çabaları sonuçsuz kalmıştır. Zira Attâr'ın ona ait olduğu kesin olan eserleriyle ona nispet edilenler tam anlamıyla tespit edilemediği sürece onun hakkında her çeşit bahis, ilmî bir neticeye varamayacak ve göreceğimiz gibi onun yaşamı, dünya görüşü, mezhep akideleri hakkındaki her bilgi yanlış sonuçlara götürecektir.[31]

Kedkenî Attâr'ın *Muhtâr-nâme*'nin büyük ihtimalle ömrünün sonlarında yazdığı mukaddimesinde eserlerinin adlarını verdiğini kaydetmiştir. Buna göre onun eserleri şunlardır:

1. *İlâhi-nâme(Hüsrev-nâme)*
2. *Esrâr-nâme*
3. *Musîbet-nâme*
4. *Mantıku't-Tayr (Makâmât-ı tuyûr)*
5. *Dîvân (Gazeliyyât ve Kasâ'id)*
6. *Muhtâr-nâme (Mecmu'â-i Rubâ'iyyât)*
7. *Tezkiretü'l-Evliyâ*

   Ona ait ama kayıp olan eserleri

8. *Cevâhir-nâme*
9. *Şerhü'l-Kalb*

[31] Kedkenî: age., s.33.

Mantıku't-Tayr adıyla şöhret bulan *Makâmât-ı Tuyûr*'un bugün çok az kişi asıl adıyla hatırlamaktadır. Bu eser dünya edebiyatında irfanî eserlerin en seçkinlerinden biridir ve belki *Mesnevî-i Şerîf*'ten sonra İslam dünyası manzum edebiyatında hiçbir eser ona ulaşamamıştır. Kuşların "Sîmurg" tarafına seferinden ve bu yoldaki maceralarından, yolun zorluklarından, bazılarının geri dönmesi, bir grubun helak olmasından ve sonunda "Simurg"a ulaşmalarından bahseder. Bu manzumede en latif beyan Hak ve halk rabıtasının ve ona olan yolculuğun zorluğunun ifadesidir.[32]

Musîbet-nâme Attâr'ın yine en seçkin eserlerinden biridir. Belki *Mantıku't-Tay*r'dan sonra onun en önemli manzumesidir. Fikirlerinin çeşitliliği ve olgunluğu bakımından ehemmiyet arz eder. Yazılış tarihi bakımından da Attâr'ın son eseri sayılmaktadır. [33]

Esrâr-nâme de Attâr'ın birkaç bölümden oluşmuş ve içinde irfanî küçük hikâyeler bulunan manzum eserlerinden biridir.

Attâr'ın gazelleri ve kasidelerinden oluşan *Dîvân* 'ı, Fars şiirinin hala en çok rağbet edilen divanlarından biridir. Birçok baskısı olan bu divanın iki baskısı çok ünlüdür ki asrımızın iki araştırmacısının elinden çıkmışlardır. Bu baskılardan biri Said Nefîsî'ye diğeri Nakî Tafsilî Horasanî'ye aittir.[34]

Muhtâr-nâme, Attâr'ın rubai mecmuasıdır. Yaklaşık 2300 rubaiyi şamildir. Attâr bu eseri ömrünün son demlerinde elli bölüm olarak düzenlemiştir. [35]

Bütün bu manzum eserlerinin yanı sıra *Tezkiretü'l Evliyâ*'dan da bahsetmemiz gerekir. Kedkenî bu eserin mensur irfanî edebiyatta tüm eserlerin en değerlisi olarak görmektedir. Ne Farsçada bir benzeri görülebilir ne Arapçada. Bu parıldayan divanın her yaprağı, dünyanın mensur şiirlerinin en güzellerindendir. [36]

---

[32] Kedkenî: age., s.35.
[33] Kedkenî: age., s.35.
[34] Kedkenî: age., s.35.
[35] Kedkenî: age., s.36.
[36] Kedkenî: age., s.37.

Kedkenî'ye göre Attâr'ın yukarıda isimlerini verdiğimiz bu eserlerden başka eseri olmamakla beraber, onun adıyla anılan bir başka eserin de onunla bir ilgisi yoktur.[37]

Bugüne kadar Attâr'ın kendi eserleri ve ona nispet edilenleri hakkında en son araştırma oryantalist Helmut Ritter ve İran Fars dili üstadı Bedîüzzaman Fürûzanfer tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu iki araştırmacı araştırmalarında onun birçok eserini aydınlatmışlardır. Attâr'a ait olan ve onların Attâr'a nispet ettikleri Kedkenî'ye ek olarak:

10. *Hüsrev-nâme (Gül ü Hürmüz)* vardır.

Bu eserler dışında ona nispet edilenlerin hepsini reddederler.[38] Süheylî de Fürûzanfer'in görüşünü benimsemiş ve Attâr'ın kendine ait olduğu kesin olan eserlerini on cilt olduğunu kabul etmiştir.[39]

Kedkenî'ye göre Ritter ve Fürûzanfer iki üç yeni konuyu görmezlikten gelmişler ve bu tutumları kudemadan gelen miras hakkında yanlış sonuçlara varılmasına sebep olmuştur. Attâr'ın yaşamı hakkındaki bilgiler için onun eserlerinden saydıkları *Hüsrev-nâme(Gül ü Hürmüz)*'den yararlanmışlardır. Oysa bu eser Attâr'a ait değildir. *İlâhi-nâme-i Attâr, Hüsrev-nâme'*nin yeni adıdır ve daha sonradan kendisi ya da başkaları tarafından eklenmiştir. *Hüsrev-nâme* ya da *Gül ü Hürmüz* adıyla basılan eser, Attâr'dan yıllar sonra –muhtemelen hicri 8. yüzyıl- yaşayan ve Muhyiddin Arabî'nin görüşleri etkisinde kalmış bir şairin eseridir. *İlâhi-nâme* adıyla defalarca basılan eser de esasen Attâr'ın *Hüsrev-nâme* adlı eseridir.[40]

Abbasali Sarrafî *Pend-nâme*'nin tenkitli metnini verdiği kitabında Attâr'ın eserlerinin sayısı hakkında muhtelif yazarların araştırma sonuçlarını verir. Buna göre Kadı Nûrullâh Şuşterî, *Mecâlis-i Mü'minîn*'de Attâr'ın manzum ve mensur eserlerinin sayısının Kur'an'daki sure sayısıyla eşit, yani yüz on dört olduğu

---

[37] Muhammed Rıza Şefî'î Kedkenî*, Mantıku't-Tayr, Feridüddin Muhammed bin İbrahim Nişâbûrî; Mukaddime, Tasrih ve Talikat,* Sühan Tahran, 1388, s. 22.
[38] Kedkenî: age., s.34
[39]Abbasali Sarrafi: *Pend-nâme, Mensûb be Şeyh Feridüddin Attâr-ı Nişâbûri, Tashih ve Tevzî*, Zevvar ,Tahran, 1385, s. 19
[40] Kedkenî: age., s. 34

iddiasındadır. Doktor Rızâ-zâde-i Şefîk de yüz on dört eseri *Târih-i Edebiyât*'ın 20. sayısında Şuşterî'den nakille zikreder ve buna delil olarak da Attâr'ın "pür-gûy"luğunu alır. Bu sözünü tekit için de Attâr'ın, kendisinin çok söyleyişli olduğunu ifade eden şiirlerinden örnekler verir.[41] *Devletşâh* ve *Gâlip* tezkirelerinde onun *Dîvân*'ı dışında isimsiz olan kırktan fazla eseri ona nispet etmemişlerdir. Ağa Bozorg Tehranî *Ez-Zeri'â ilâ Tesânifi'ş-şi'â der Zeyl* adlı kitabında *Cevâhirü'z-zât* veya *Cevherü'z-zât*'ı ve *Esrâr-nâme*'yi de Attâr'ın saymış ve onun eser sayısını yetmiş olarak vermiştir. Fakat Ahmed Süheylî Hansârî araştırmaları neticesinde Attâr'ın manzum ve mensur eserlerinin sayısını kırk dokuz olarak tespit etmiştir. Bunlar -Attâr'ın *Dîvân* 'ı dışında- yukarıda saydıklarımıza ek olarak şunlardır:

11. *İhvânu's-Safâ*
12. *İrşâd-ı Beyân*
13. *Üştür-nâme*
14. *Bülbül-nâme*
15. *Bîser-nâme*
16. *Pend-nâme*
17. *Tercemetü'l-Ehâdis*
18. *Cevherü'z-Zât*
19. *Hakâyiku'l-Cevâhir*
20. *Hallâc-nâme*
21. *Haydar-nâme*
22. *Hıred-nâme*
23. *Hâb-nâme*

[41] Sarrafi age., s. 17.

24. *Hayyât-nâme*

25. *Deryâ-yı Ebrâr*

26. *Zühd-nâme*

27. *Siyah-nâme*

28. *Sî-Fasl*

29. *Şifâ'ül-Kulûb*

30. *Sad-pend*

31. *Âbir-nâme*

32. *Uşşâk-nâme*

33. *Kemâl-nâme*

34. *Kenzü'l-Esrâr*

35. *Kenzü'l-Hakâyık*

36. *Lisânü'l-Gayb*

37. *Leylî vü Mecnûn*

38. *Mahmûd ü Ayaz*

39. *Mahzenü'l- Esrâr*

40. *Mahfî-nâme*

41. *Misbâh-nâme*

42. *Mazharu'l- Esrâr*

43. *Mazharu's-Sıfat*

44. *Mazharu'l-Acâ'ib*

45. *Mi'râc-nâme*

46. *Miftâhu'l-Fütûh*

47. *Hüdhüd-nâme*

48. *Hetf-Vâdî*

49. *Vuslat-nâme*

50. *Veled-nâme*

Pend-nâme

Farsça bir sözcük olan *pend* "*öğüt, nasihat*"[42]; *pend-nâme* ise, "*öğüt ve tavsiye edici kitap ve mektup*"[43] anlamlarına gelmektedir. *Pend-nâme* edebiyatta bir tür adı olarak kullanılmaktadır. Pend-nâmeler, doğruyu, güzeli, olması gerekeni anlatarak insanları hayra yönlendirmek; yanlışı, çirkini, kaçınılması gerekeni göstererek onları kötülüklerden sakındırmak için tercih edilen en önemli türlerden biridir.

> *"Pend-nâmelerde çizilen insan modelinin sınırları, büyük ölçüde İslam dininin kuralları doğrultusunda belirlenmiştir. Ayet ve hadislerden hareketle mükemmel insanın (insan-ı kâmil) oluşturulması amaçlanmıştır. Bu tür eserlerde, iman ve İslam'ın şartlarından toplumsal kurallara kadar pek çok konu ele alınmakta; bireysel ve toplumsal huzurun sağlanması için gerekli bilgiler şairin gözlem ve deneyimleriyle okuyucuya sunulmaktadır."*[44]

Pend-nâme yazıcılığı İran'da eski bir tarihe sahiptir ve Sasaniler zamanında oldukça revaçtadır. Özellikle Erdeşir Babekan ve vekillerine nispet edilen öğütler büyük yankı bulmuştur. Ama Fars dilinde yazılan *Pend-nâme*-i *Gazzâlî* (1311'de

[42] *Ferheng-i Ziya, Farsça- Türkçe Lügat*, C. 1, MEB Yayınları, İstanbul 1996, s.500.
[43] James W. Redhouse, *age.*, s. 445.
[44] Ferdi Kiremitçi, *Muhammed Şerifî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eğitim Anlayışı ve "Pend-i Gülistân" Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin),* (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 2009, s.1.

Tahran'da basılmıştır) İslami döneme ait görünüşte en eski pend-nâme metnidir. Fars dili ve edebiyatında yazılmış ve basılmış birçok pend-nâme vardır. (Nûşirevân'a nispet edilen *Pend-nâme'*den son asrın müellifi Habîbullâh Nevbaht'ınkine kadar). Bunların büyük çoğunluğu İran, Mısır; Avrupa ve Özellikle Hindistanda basılmıştır. Bunlardan en ünlüsü de Şeyh Ferîdüddîn Attâr'a nispet edilenidir. [45]

İranlı mutasavvıf şairlerden Ferîdüddîn Attâr'ın *Pend-nâme*'si de genel bir bakışla İslami bir temele dayanan ahlak ve adap kaidelerini kısa formüller hâlinde gençliğe aşılamak amacıyla yazılmış didaktik bir eserdir. "*…ahlâkî konulara değinmekle birlikte ahlâkı tasavvuf açısından ele aldığı için, tasavvufi eserler arasına girer*."[46] İslam medeniyetinin hüküm sürdüğü her yerde yüzyıllar boyunca derin bir tesir yaratmış olan *Pend-nâme*, birçok neslin tasavvuf ve ahlak eğitimi bakımından değerli bir vesika olarak kabul edilmiştir.

> *"İslami ve tasavvufi bir görüşe dayanan ahlak kurallarını, insanlık duygularını, hatta en basit yaşayış tarzlarını kuvvetli ve ahenkli bir mesnevi kalıbı içinde aktaran Pend-nâme kendi türünün en mükemmel örneklerinden biridir."*[47]

Edebiyatımızda nasihatname türündeki eserlerin birçoğu Attâr'ın *Pend-nâme*'sinden ilham alınarak yazılmıştır. Denilebilir ki Türk edebiyatında nasihatname geleneği, özellikle *Pend-nâme* isimli bu eserin tesiriyle başlamıştır. Yaklaşık dokuz yüz beyitten oluşan *Pend-nâme*'ye, Türkçe pek çok şerh ve tercüme yazılmış, hatta eserin tesiriyle birçok Türk şairi tarafından pend-nâmeler kaleme alınmıştır.

C. Pend-nâme'nin Kime Ait Olduğu İle İlgili Fikirler

Kedkenî'ye göre yukarıda da adı geçen *Bülbül-nâme, Biser-nâme, Peser-nâme, Haydar-nâme, Pend-nâme, Cevherü'z-Zât, Hallâc-nâme, Siyâh-nâme, Üştür-nâme, Lisânü'l-Gayb, Mazharu'z-Zât, Mi'râc-nâme, Miftâhu'l-Fütûh, Nüzhet-nâme,*

---

[45] Silvestre de Sacy, *Pend-nâme, Şeyh Feridüddin Muhammed Atar Nişâbûri*, *Betahsis ve Tahşiye*, Tercüme: Ruh Bahşan, İntişarat-ı Esamir, Tehran 1373. s.9

[46] Agâh Sırrı Levent, "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız", TDAY-Belleten 1963, s. 91.

[47] Feridüddin-i Attâr, *Pend-nâme*, Çeviren: M. Nuri Gençosman, MEB Yayınları, İstanbul 1968, s. VI

Vuslat-nâme, Hallâc-nâme ona ait değildir ve bunlardan *Pend-nâme* gibi bazıları defalarca ve defalarca onun adına neşredilmiştir. *Pend-nâme* Attâr'a nispet edilen eserlerin en meşhurudur. Dokuzuncu yüzyıldan sonra asırlar boyunca sayısız nüshalar ve şerhler eklenmiştir. Attâr'ın asil ya da ona nispet edilen hiçbir eseri *Pend-nâme* kadar İslam medeniyetinde şayi ve münteşir olmamıştır. Umumiyetle bu ve bunun gibi eserler kültür ve irfanın gerilediği zamanların ve işsiz dervişlerin yalanlarının ürünüdür. Hasta ve toplama hayallerini, sarhoşluklarını gevşek ve hastalıklı manzumeler şeklinde meydana getirmişlerdir ve aynı asrın unutulmaya mahkûm müelliflerine ait olan bu tür eserlere Ferîdüddîn Attâr-ı Nişâbûrî gibi şairlerin yüce ve şerefli adı konulmuştur. Bu büyük şahsiyetin ismi tüm bu süre boyunca bu şekilde yalanlarla kirlenmiştir. Bugün de edep ve irfan tarihi bahsinde ne yazık ki zaman zaman kendilerini gösterirler; hem oryantalistlerin yazılarında (Jan Rypka, *History of Iranian Literature*) hem de bazı İranlı ya da doğulu yazarların (Nefîsî -*Cüstücū der Ahvâl-i Asâr-ı Attâr*) eserlerinde. [48]

Abbasali Sarrafî *Pend-nâme, Mensûb be-Şeyh Ferîdü'd-dîn Attâr-ı Nişâbûrî* adlı kitabının önsözünde *Pend-nâme*'nin Attâr'a ait olup olmadığı hususunda ileri sürülen çeşitli görüşleri şöyle ele almıştır:

1. Bediüzzamân Fürûzanfer *Şerh-i Ahvâl ü Nakd ü Tahlîl-i Âsâr-ı Attâr* adlı kitabından *Pend-nâme*'nin intisabı konusunda tereddüdedir. Ama onun tereddüdü ret anlamında değildir.

2. İbn Yûsuf Şirâzî, Meclis-i Şûrâ-yı İslamî'de Hat Kitapları fihristindeki 1126 tarih ve 1149 numaralı Külliyât-ı Attâr adlı mecmuada 5. sırada *Pend-nâme*'nin nispetini –ki mecmuanın 275. sayfasında 291. sayfalarını kapsamaktadır- doğrular; çünkü bu altı manzum eseri şamil olan bu mecmuanın tamamı Attâr'a ait eserlerden oluşmaktadır.

3. Said Nefîsî, *Cüstucû*'nun *Ahvâl ü Âsâr-ı Ferîdü'ddîn Attâr-ı Nişâbûrî* kısmında *Bülbül-nâme, Biser-nâme, Tercemetü'l-Ehadis, Cevherü'z-Zât, Hallac-*

[48] Kedkenî, age., s. 37.

nâme, Hayat-nâme gibi eserlerin Attâr'a mensubiyetini reddederken *Pend-nâme*'yi Attâr'ın kabul etmiştir.

4. Doktor Nûranî Visâl, Attâr'ın en önemli eserleri olarak şunları saymıştır*: Esrar-nâme, İlahi-nâme, Pend-nâme, Hüsrev-nâme, Üştür-nâme, Musîbet-nâme, Mantıku't-Tayr, Dîvân-ı Kasâid ü Gazeliyât, Tezkiretü'l-Evliyâ* ve birkaç kitap daha.

5. Ahmed Gülçin Mânia, Astân-ı Kudüs-i Rezevî'nin elyazmaları fihristinde şöyle yazmıştır: "Pend-nâme ahlaki bir manzumedir. Ferîdüddîn Attâr-ı Nişâbûrî'nin bu eserinin vezni Mevlânâ'nın mesnevisi ile aynıdır ve yaklaşık sekiz yüz elli beyit kadardır. Attâr'ın bütün diğer kitaplarından daha fazla basılmış, Arapça, Türkçe ve Hintçeye tercüme edilmiştir." Ayrıca Fihristin 7. cildinin 228. sayfasında bu manzumenin Attâr'a ait olduğunun delillerini sunmuştur: Şeyh Attâr, *Mazharü'l-Esrar'*ın 186. sayfasında kendi adını 17 manzumeye vermiş ve *Pend-nâme* de bunlardan biridir. Yazar aynı zamanda Attâr'ın şiirlerinden birkaç örnekle diğer *Pend-nâme*'nin beyitleriyle karşılaştırarak aralarındaki benzerliği gözler önüne serer. Bunlara ek olarak *Musibet-nâme, Üştür-nâme, Mantıku't-Tayr, İlahi-nâme* ve bunun gibi birkaç manzume peygamberlerin ve peygamber ashabının övülmesine sayfalar ayrılmıştır. Aynı usul *Pend-nâme*'de de hulasa şeklinde görülmektedir.

6. Doktor Tefazzâlî, Meclis-i Şûrâ'yı İslamî'nin elyazmaları nüshasının 202. sayfasında *Pend-nâme*'nin Ferîdüddîn Attâr-ı Nişâbûrî'ye ait olduğunu ve defalarca basıldığını yazmıştır. [49]

Kedkenî'ye göre Attâr'ın eserleri hakkındaki bu bilgi karışıklığının nedeni Fars irfani şiirinin büyükleri arasında hiçbir şairin hayatının onun hayatı kadar belirsizlik bulutlarında saklı kalmamış olmasıdır. Ne doğum ne de ölüm yılının açıkça bilindiği şair hakkında sadece hicri 6. yüzyılın ikinci yarısı ile 7. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşadığı, Nişâbûrlu olduğu, birkaç manzum ve bir mensur esere sahip olduğunu bilinmektedir. Ne üstatları, ne çağdaşları ve meşayihler silsilesi, ne seferleri bellidir. Özel yaşamı, karısı çocukları, annesi babası, akrabaları da malumumuz değildir. Bugüne kadar onun hakkında, ihtimaller ve efsanelerin

---

[49] Sarrafi age. s.33-38

aktarılması da onun adının birçok hastalıklı, gevşek, şiirlerle anılmasına sebep olmuştur. Attâr'ın varlık hakikatini bu yalan yanlış bilgilerden kurtarmak da kolay bir iş değildir. [50]

D. Pend-nâme'nin Türkçe Tercümeleri

15. yüzyıl şairlerinden Sabâyî'nin yedi yüz altı beyitlik *Sırat-ı Müstakîm* adlı eseri,[51]

16. yüzyılda Edirneli şair Emre'nin manzum *Pend-nâme -i Attâr* tercümesi,[52]

16. yüzyıl Edirneli Nazmî'nin *Pend-nâme -i Attâr* tercümesi,[53]

16. yüzyıl Nûreddîn Za'îfî Pir Mehmed'in, *Kitâb-ı Bostân-ı Nesâyih'i,*[54]

I. Ahmed devri şairlerinden Livaî'nin *Pend-nâme -i Attâr* tercümesi,[55]

Hasan Şu'ûrî'nin *Pend-nâme -i Attâr* tercümesi,[56]

Mustafa Âsım'ın manzum *Pend-nâme -i Attâr* tercümesi,[57]

Abdurrahim adlı bir şairin 865 (1447)'te yaptığı *Terceme-i Pend-i Attâr'ı*,[58]

---

[50] Kedkenî. age., s. 31.

[51] Azmi Bilgin, *Tercüme-i Pend-nâme-i Attâr,* Enderun Kitabevi, İstanbul 1998, s. 17; Ayrıca geniş bilgi için bk. Kadir Atlansoy, *Sabâyî, Sırât-ı Müstakîm, İnceleme-Metin, (*Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 1987.

[52] Geniş bilgi için bk. Hasibe Mazıoğlu, "Kanuni'nin Oğlu Şehzade Bayezid İçin Yapılan Pend-nâme-i Attâr Çevirisi", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ekim 1976, s. 1183-1193.

[53] Geniş bilgi için bk. Hasibe Mazıoğlu, "Edirneli Nazmî'nin Pend-i Attâr Çevirisi", *Ankara Üniversitesi DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitsü, Türkoloji Dergisi*C. VII, Ankara 1997, s. 47-53; ayrıca bk. Ahmet Zeki Güven, *Edirneli Nazmi'nin Pend-nâmesi`nde Ahlâk ve Eğitim Unsurlarının Tespiti ve İncelenmesi,* (Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) , İzmir 2006.

[54] Elif Keyik, *XVI. Yüzyıl Sanatçılarından Şem'î'nin "Şerh-i Pend-nâme"si*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2001, s.16; Fatma Ergin, *Hüseyin Kudsî-i Edirnevî'nin Hayatı ve Pend-i Mahdûmân Adlı Eseri*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara 2003, s. 37; Ayrıca geniş bilgi için bk. Ümit Tokatlı, *Pîr Mehmed b. Evrenos b. Nûreddin Zaîfî-Bostân-ı Nasâyıh*, Kayseri 1996.; Ümit Tokatlı, "Zayifî'nin Pend-i Attar Tercümesi", *Erciyes Dergisi*, Kayseri 1987, s. 41-42.

[55] Gençosman a.g.ç., s.VIII.

[56] Gençosman, a.g.ç., s. VIII.

[57] Gençosman, a.g.ç., s. VIII.

Elvân Çelebî Şîrâzî'nin 964 (1556)'da yazdığı *Terceme-i Pend-nâme-i Attâr'ı*

Es'ad Efendî (978-1034/1750-1624)'nin *Terceme-i Pend-nâme'si*

M. Nuri Gençosman'ın mensur *Pend-nâme* tercümesi,

Ahmet Metin Şahin'in mensur *Pend-nâme* tercümesi,[59]

Mehmet Kanar'ın mensur *Pend-nâme* tercümesi.[60]

E. Pend-nâme'nin Türkçe Şerhleri

Ömer bin Hüseyin'in *Şerh-i Pend-i Attâr'ı,*[61]

Şem'î Şem'ullâh Prizrenî'nin *Saâdet-nâme*'si

Vak'anüvîs Abdurrahman Abdî Paşa'nın *Müfîd*'i (ö. 1691)[62]

Bursalı İsmail Hakkı'nın *Şerh-i Pend-i Attâr'ı,*[63]

İsmet Mehmed Şerhi (ö. Hicri 1160),[64]

İstanbul ulemasından İsmail Müfîd Şerhi (ö. Hicri 1217),[65]

Kilisli Mustafa Ruhî'nin *Rûhu'ş-Şurûh'u,*[66]

Mehmed Murâd b. Adurrahîm'in *Mâ-Hazar'ı*[67]

---

[58] Emine Yeniterzi, *Behiştî'nin Heşt Behişt Mesnevîsi*, İstanbul, 2001, s. 22; Mahmut Kaplan, a.g.m, s. 23.
[59] Feridüddin-i Attâr, *Pend-nâme* (Öğütler) Çeviren: Ahmet Metin Şahin, Yağmur Yayınevi, İstanbul 2006.
[60] Mehmet Kanar*, a.g.ç.,* s. 3-22.
[61] Ozan Yılmaz, "Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* C.5, Sayı.9, İstanbul 2007, s. 284.
[62] Ozan Yılmaz, a.g.m, s. 284.
[63] İsmail Hakkı Bursevi, *Şerh-i Pend-i Attâr,* Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, İstanbul, 1250/1834.
[64]Elif Keyik, agt.,s.16; Fatma Ergin, agt., s. 37.
[65] Elif Keyik, agt.,s.16; Fatma Ergin, agt., s. 37.
[66] Ozan Yılmaz, a.g.m, s. 284; Ayrıca geniş bilgi için bk. Cumhur Ün,*agt.*, s. xii.
[67] Murad Molla Şeyhî, *Mā-hażar Şerh ʿalā Pendi Attār*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1304.

Erzincanlı Hacı Feyzullâh Şerhi(ö. Hicri 1323)[68]

Hulûsî'nin *Vesîletü'l-Merâm* ya da *Şerh-i Pend-i Attâr*'ı[69]

Attâr Seyyid Alî b. Ahmed el-Herâtî'nin *Şerh-i Pend-nâme*'si

Yukarıda saydığımız *Pend-nâme* şerhlerinden incelemeye aldığımız *Berg-i Dervîşân*'ı ve onunla karşılaştıracağımız beş eseri tanıttıktan sonra tezimizin metin bölümünde bu eserleri şerh yöntemleri, dil ve üslupları, içerikleri, bahis konusu ettikleri şahsiyetler, atıf ve iktibas yaptıkları eserler bakımından karşılaştıracağız.

Berg-i Dervîşân- Mustafa Refî'a

Berg-i Dervîşân'ın giriş bölümünde Mustafa Refî'a Allah'a hamd, peygamber ve ailesine selamdan sonra eserin yazılış sebebi, yeri, kim için yazıldığı ve senesi hakkında bilgi vermiştir. Burada anlatığına göre Kahire divaniyesinde 1129/ 1717'den beri görev yapmakta olan Mustafa Refî'a ömrünü Kahire'nin işleri ile meşgul olarak doldururken ifade ve istifade yeteneğinin köreldiğini hisseder. Kitabet ilmi ve sanatıyla meşgul olan birtakım ahbabıyla gevşemiş zihinlerini keskinleştirmek için *Bostân, Gülistân* ve Hâfız'ın şiirlerini müzakere ederler. Özellikle de bedi' bir manzume olan *Pend-nâme-i Attâr*'ı okuyanlar onda hayır, bereket ve uğur his ve müşahede ederler. Allah'ın rızasına muvafıktır, diye düşünerek ve eğer Allah, meşguliyetlerinden ferağ ve mecal ihsan ederse mezkûr eserde Şeyh Attâr'ın veciz ibarelerle işaret ettiği maddelerin her birini hülasa ederek izah etme, anlamayı kolaylaştırmak için Türkçeye çevirme, açıklama, Arapça lafızları müfret ise cemlerini, cem ise müfretlerini, inşanın kaidelerini gösterme, muktezasınca özetleme ya da uzun uzadıya açıklama gibi çalışmalarda bulunmayı arzu ederler. 1141/1729 senesinde Muhammed Paşa Kahire tevliyetinden azledilince bütün ahbaplar şerh ve tercümenin zamanıdır, diye ondan rica etmeleriyle Mustafa Refî'a çalışmalara başlar. Birkaç günde dibacesi ve birkaç makalesinin şerhi tamamlanmışken vezir Ebû Bekir Paşa Mısıriyye tevliyetine atanır ve adam azlığı nedeniyle Mustafa Refî'a'yı kâtip olarak hizmete alır. Oğlu Mir İskender'in sunduğu

---

[68] Gençosman a.g.ç. , s. VIII; Fatma Ergin, a.g.t, s. 37.
[69] Ozan Yılmaz, a.g.m, s. 285.

nimetlerden yararlanan Refî'a ona teşekkür için Süleyman'a sunulan çekirge ayağı mesabesinde gördüğü ve *Berg-i Dervîşân* adı verdiği bu eseri hediye eder [BD/ 1a-2b].

Tezimizde *Pend-nâme'*ye ait 824 beytin şerh edildiği bu esere yaptığımız göndermelerde *BD* şeklinde kısaltma kulanacağız.

Sa'âdet-nâme – Şem'î Şem'ullâh**

Osmanlı Müellifleri'nde Şem'î'nin asıl adının Şem'ullâh olduğu kayıtlıdır.[70] F. Edhem Karatay'ın Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Toplu Yazmalar Kataloğu ve Türkiye Toplu Yazmalar Kataloğu (Isparta)'nda Şem'î Mustafa, Sicill-i Osmanî'de ise Şem'î Çelebi olarak geçmektedir. [71]

Atilla Özkırımlı'ya göre Şem'î Mustafa (ö. 1600'den sonra) Prizrenlidir. Onun üzerine verilen bilgiler, XV ve XVI. yüzyıllarda yaşamış bir başka Şem'î (ö.1529-30)'nin yaşamı üzerine söylenenlerin aynısıdır. Tezkirelerde ana hatlarıyla verilen Şem'î biyografilerinin gerçekte hangi Şem'î'ye ait olduğunu kestirmek olanaksızdır. Prizrenli iki Şem'î olabileceği gibi aynı tarikata bağlı iki Şem'î'de birbirine karıştırılmış olabilir.[72]

Sehî Beg[73] ve Latîfî'ye[74] göre de Şem'î Prizrenli'dir ve Şeyh Vefa Tekkesi'ne devam etmiştir. Bursalı Mehmed Tâhir ölüm tarihini H.1000/1591 olarak gösterir.[75] Sicill-i Osmânî'de ise ölüm tarihi H. 931/1525'tir.[76] İsmail Ünver, Riyazî ve Kâfzâde Fâizî'den bahisle, Edirneli Nazmî'nin *"Meskenin nûr ide Şem'î ol Ahad*" mısraıyla Prizrenli Şem'î'nin ölümüne tarih düşürdüklerini kaydeder. Buna göre *"936 (1529-30) yılında ölen Prizrenli Şem'î ile III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde (1574-1603) eserler veren Şem'î aynı kişi değildir."*[77] Tezkirelerde

---

[70] Bursalı Mehmed Tahir**,** *Osmanlı Müellifleri,* C. 2. Matbaa-i Amire, İstanbul H.1333, s. 258.
[71] Mehmed Süreyya,*Sicill-i Osmanî*, Hazırlayan: Nuri Akbayar, C. 5, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 1575.
[72] Atilla Özkırımlı, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 5, Cem Yayınevi, İstanbul 1990, s. 1071.
[73] Mustafa İsen, *Sehî Bey Tezkiresi Heşt Behişt*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 189-190.
[74] Mustafa İsen*, Latîfî Tezkiresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 435.
[75] Bursalı Mehmed Tahir**,** *age.*, s. 258.
[76] Mehmed Süreyya, age., s. 1575.
[77] İsmail Ünver, "Şem'î Şem'ullah", *Türk Dili Dergisi*, C. 49-50, Ankara 1985, s. 34-43.

yalnız şair Şem'î'den söz edilmesi ve şerhleriyle meşhur başka bir Şem'îye yer verilmemesi, Şem'î Şem'ullâh'ın şair olmadığını gösteren bir delildir. Bu çalışmamızda bahis konusu olan Şem'î'nin Prizrenli olduğuna dair hiçbir kanıt da yoktur. [78]

Nev'îzâde Atâyî (öl. 1635?)*Hadâkıyu'l-Hakâyık fî Tekmileti'ş-Şakâyık* adlı eserinde Şem'î'nin bazı şerhlerinin adını da vererek onun *"elf-i kâmil hududunda"* 1591 sıralarında öldüğünü belirtmiştir.[79]*Keşfi'z-Zünûn*'da Molla Câmî'nin *Subhatü'l-Ebrâr*'ının Şem'î tarafından 1600'de şerh edildiği bildirilmiştir.[80] İsmail Ünver Şem'î'nin son şerhi olarak tespit ettiği *Mahzenü'l-Esrâr* şerhînin 1011/1602 yılında tamamlandığından hareketle onun ölümünün bu tarihe yakın olabileceği sonucuna varır. [81]

Nazlı Şenel Cengiz hazırlamış olduğu yüksek lisans tezinde onun eserlerini şu şekilde tespit etmiştir:

1. *Şerh-i Bahâristân,*
2. *Şerh-i Gülistân,*
3. *Şerh-i Bostân,*
4. *Şerh-i Tuhfetü'l- Ahrâr,*
5. *Şerh-i Mesnevî-i Şerîf,*
6. *Şerh-i Subhatü'l- Ebrâr,*
7. *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*
8. *Şerh-i Mahzenü'l-Esrâr,*
9. *Tuhfetü'l-Âşıkîn,*

---

[78] İsmail Ünver, agm., s. 40.
[79] İsmail Ünver: agm., s .40.
[80] Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, Hazırlayan: Şerafeddin Yaltkaya, Maarif Vekilliği, Maarif Matbaası, 1943, s.975
[81] İsmail Ünver, agm., s.39.

10. *Terceme-i Şurûtü's-Salât*

11. *Terceme-i Akâ'id-i Lâmiyye 'Alâ Mezheb-i Mâturidiyye*[82]

Tezimizde incelememize konu olan *Şerh-i Pend-i Attâr* ya da *Sa'âdet-nâme* adıyla meşhur eser, Şem'î'nin dostu olan Ömer bin Hüseyin'in ricası üzerine yazılmış ve III. Murâd'ın yakınlarından Zeyrek Ağa'ya sunulmuştur. İsmail Ünver'e göre Şem'î 1578 yılında III. Murâd adına *Tuhfetü'l- Âşıkîn* adlı eserini yazdığına göre *Sa'âdet-nâme*'yi de bu yıllarda yazmış olmalıdır. [83]

Biz bu eserin çeviri-yazısına Nazlı Şenel Cengiz'in hazırladığı *Saadet-nâme (Şerh-i Pend-i Attâr)* adlı Yüksek Lisans tezinden ulaştık. 826 beytin şerhini şamil bu metne yapılan göndermelerde *Sa* şeklinde kısaltma yapılacaktır.

Müfîd-Abdî Paşa

Asıl adı Abdurrahman olan Abdî Paşa (ö.1103/1692) Osmanlı devlet adamı ve tarihçidir. İstanbul'un Anadoluhisarı semtinde dünyaya gelmiştir ve doğum tarihi belli değildir. Osmanlı'ya vali, beylerbeyi ve vezir olarak hizmetlerde bulunmuştur.

Abdî Paşa, devlet hizmetleri dışında *Vekâyi-nâme* adlı Osmanlı tarihi ile meşhur olmuştur. Bu eserini Has Oda'da vazifeliyken Dördüncü Mehmed Han'ın isteği üzerine yazmaya başlamıştır. Eserin dili oldukça sade olup, üslubu güzeldir. Dördüncü Mehmed Han zamanı için birinci derecede kaynak olan bu eser, daha sonraki tarihçiler tarafından kullanılmıştır.

Abdî Paşa'nın, ayrıca edebî sahada da çalışmaları vardır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. *Dîvân*

2. *Müfîd (Şerh-i Pend-nâme)*

3. *Şerh-i Kasîde-i Bürde*

---

[82]Nazlı Şenel Cengiz, *Saadet-nâme (Şerh-i Pend-i Attâr),*(Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli 2004, s. 15-16.
[83] İsmail Ünver, agm., s. 40.

4. *Dîvân-ı Urfî*'deki bazı şiirlere şerhler yazmıştır.[84]

Tezimize konu olan Müfîd'in elimizde bulunan metni Süleymaniye Kütüphanesi Düğümlü Baba bölümünde 295 numarada kayıtlı bir nüshadır. Müstensih, Osman bin Ömer Tokâdî'nin öğrencisi Muhammed bin Ahmed'dir. Zilhiccenin başı Perşembe günü 1136/ 1722'de istinsah edilmiştir [Mü/v. 90a].

Esere yapacağımız göndermelerde *Mü* şeklinde kısaltma kullanılacaktır.

Şerh-i Pend-i Attâr – İsmail Hakkı Bursevî

İsmail Hakkı Bursevî 1652/53'de Aydos'ta doğmuş ve hayatının büyük bölümünü Bur*Sa'*da Celvetiyye tarikatına şeyhlik yaparak geçirmiştir. Bu yüzden kendisine Bursevî denmektedir. Mehmet Ali Aynî'ye göre kendini tefsir, hadis, fıkıh, akaid, ilm-i kıraat ve tecvit, tasavvuf alanlarında geliştiren İsmail Hakkı Bursevî bu alanlarda yüz otuz kadar eser vermiştir. Kur'an tefsiri olan *Rûhu'l-Beyân* ve *Mesnevî* şerhleriyle büyük şöhret kazanmış olan İsmail Hakkı özellikle şerh alanında adını duyurmuştur. 1725 yılında Bur*Sa'*da vefat etmiştir.

Eserlerinden bazıları şunlardır:

1. *Tefsîr-i Rûhu'l-Beyân*
2. *Şerh-i Muhammediyye* (iki cilt),
3. *Şerh-i Mesnevî,*
4. *Şerh-i Pend-i Attâr,*
5. *Şerh-i Bostân,*
6. *Şerh-i Hadîs-i Erba'în*,
7. *Dîvân*.[85]

[84] Abdî Paşa hakkında geniş bilgi için bk. Fahri Çetin Derin, *Abdurrahman Abdî Paşa Vekayı-Namesi: Tahlil ve Metin Tenkidi*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1993.

Tezimize konu olan *Şerh-i Pend-i Attâr*'ın elimizde bulunan metni Dârü't-Tıbâati'l-Âmire matbaasında 1250 yılında Arap harfleriyle basılmıştır. Buna göre İsmail Hakkı Bursevî eserini H. 1138 yılı ramazan ayının on yedisi cuma günü tamamlamıştır.[86]

Bu esere yaptığımız göndermelerde *ŞPA* şeklinde kısaltma yapılacaktır.

Rûhu'ş-Şurûh- Kilisli Mustafa Rûhî

"*Kilisli Rûhî namı bugün bile her Kilisli'nin hürmetle hafizasında yerleşmiş büyük bir isimdir. Bu zatın yaşadığı zamana ait ve kendisinin hususî hayatına müteallikmenkabeler, fıkralar hâlâ münevver zümrenin edebî mübâheselerine zemin teşkîl eder. Rûhî Efendi, Kiliste yetişen şâirlerin başçılı bulunuyor.*"[87]

1133/1720 tarihinde doğmuş olan Mustafa Rûhî, Yavuz Sultan Selim zamanında ruhsat alıp İstanbul Büyükçekmece'den gelerek Kilis'e yerleşen Çekmecelizâde'nin buraya açtığı okulda tahsilini tamamlayarak icazetname almıştır. [88]

> "*Bundan sonra Güllü Câmi Medresesinde ders okutmağa başlamış, halkın irfanına mühim hizmetler etmiştir. Rûhî Türk, Arap ve Fars lisanlarının edebiyatına vâkıf ve bu üç lisanda şiir söylemeğe muktedir idi. Divan Edebiyatını örnek ittihaz ederek yazdığı eş'ârı içinde hakîmâne ve Fuzûliyâne parçalar vardır… Rûhu'ş-Şurûh adlı eser Farsça Pend-i Attâr'ın mufassal şerhidir. 1181(1767/68) tarihinde te'lif etmiştir. İhtivâ ettiği mütenevvi' malumat dolayısıyle zamanının Muhîtü'l-Ma'ârif'i denmeğe lâyıktır. Bu eserini Rûhî çok severdi. Bir aralık Şam'da bulunduğu sırada zuhur eden bir harîkta bir takım eşyâsı ve o meyanda Rûhu'ş-Şurûh'u ziyana uğramış idi. Bundan son derece müteessir olan Rûhî; 'Aramam mâl ü menâl Rûh-ı*

[85] Bursevî'nin hayatı için bk. Mehmet Ali Ayni,*Türk Azizleri I İsmail Hakkı (Bursalı)*, Maarifet Basımevi, İstanbul 1944; Şemseddin Sami, *Kâmusu'l-Âlâm,*C.II, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996, , s. 950; Bursalı Mehmed Tahir, age., s. 28-32.
[86] İsmail Hakkı Bursevi, age., s. 687.
[87] Cumhur Ün, a.g.t , s.xiii.
[88] Zeynep Uluant, *Hasbihaller*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2007, s. 160.

Şurûh'um yitti' mısrâıyle başlayan meşhur kasidesiyle valiye mürâcaat ederek kitabını bulmağa muvaffak olmuştur."[89]

Eserleri;

1. *Rûhu'ş-Şurûh,*
2. *Dîvân,*
3. *Ta'bîr-nâme,*
4. *İnşâ*
5. *Kur'an-ı Kerîm Havâssı*'dır. [90]

Mustafa Rûhî Efendi, Rûhu'ş-*Şurûh*'un *Sebeb-i Te'lîf-i Şer'-i Şerîf* başlığının altında "latif nasihatlerin şekercisi" olarak methettiği Attâr'ın "meyve kokulu, misk rayihalı" eserlerinden olan ve "rûzgâr pazarında serseri dolaşan ve ahlaktan nasibini alamayan hastaların şifası için bal" olan *Pend-i Attâr*'ı neden şerh ettiğini açıklamıştır: Zamanını çoğunu ahbabları ve talebeleriyle bu kitabı müzakere etmekle geçiren hazret, dostlarına hakikatlerin nurunu kendinde toplayan ve parıldayan nüshanın lügatındaki mecaz ve kinayeleri keşfedecek birinin olması yönündeki temennisini ifade ettiğinde bunun ancak marifetten nasibini almış birinin üstün gayretiyle mümkün olabileceğini düşündüklerinden bu zor vazifeyi ifa etmesini ondan rica ederler. Böylece Mustafa Rûhî Efendi, *Rûhu'ş-Şurûh* adlı bu eseri tamamlar [RŞ/s. 11, 12, 13].

Tezimizde inceleme konusu olan *Rûhu'ş-Şurûh*'un çeviri-yazısına Cumhur Ün'ün hazırladığı "*Mustafa Rûhî Efendi'nin Rûhu'ş-Şurûh'u*" adlı Doktora tezinden ulaştık. 848 beytin şerhini şamil bu metne yapılan göndermelerde *RŞ* şeklinde kısaltma kullanılacaktır.

Mâ-Hazar- Mehmed Murâd Nakşibendî

[89] Cumhur Ün, agt., s.xiii.
[90] Cumhur Ün, a.g.t , s.xiii.

Asıl adı Mehmed Murâd'dır. "*Hayatı hakkında bilgiler geniş ölçüde Mâ-hazar adlı eserin sonunda yer alan hal tercümesiyle Vekâyi'nâme adlı eserine dayanmaktadır."*[91]

24 Ekim 1788 (23 Muharrem 1203) yılında, İstanbul'un Çarşamba semtinde doğan Mehmed Murâd, aynı semtteki Murâd Molla Tekkesi'nin şeyhi olan Ahıskalı Abdulhalim Efendi'nin oğludur. Bir şeyh oğlu olarak dünyaya geldiği için tasavvufî terbiye içinde büyümüştür. Murâd Molla Tekkesi'nde şeyhlik yaptığı için Damat-zâde Mehmed Murâd Molla ile de karıştırıldığı olmuştur.

Mâ-hazar'da hürmetle bahsettiği babası onu beş yaşında iken Mehmed Himmet Efendi'nin mektebine Kur'an öğrenmek üzere vermiştir. Yedi yaşında Kur'an hıfzına başlamış on yaşında da hafız olmuştur. On sekiz yaşına kadar çeşitli hocalarda ilim tahsiline devam eder, İslamî ilimlerin yanı sıra Farsça dersleri alır, Mesnevî okur. Hoca Neşet'in talebesi Hoca Mehmed Efendi'den ve zamanın Nakşibendî büyüklerinden Süleyman Vahyî'den ders alır.

Üsküdar Selimiye Tekkesi şeyhi Nimetullâh Nakşibendî'ye intisap eder. Babası Abdülhalim Efendi'nin 1815 yılında vefat etmesinin ardından, Murâd Molla Tekkesi'ne şeyh olarak tayin edilir [Ma/s.482-498].

19. asırda Nakşibendî- Mevlevî yakınlaşmasını temsil eden Nakşibendî şeyhlerinden ve dönemin ünlü mesnevihanlarından olan Mehmed Murâd efendi, tekke şeyhliğinin yanında Sultan Ahmed Camii cuma vaizliği görevini de uzun yıllar sürdürmüştür.[92]

> *"Osmanlı âlim, mutasavvıf ve bürokratlarında görmeye, duymaya alışık olduğumuz gibi, Mehmed Murad Efendi hazretleri de çok yönlü bir mutasavvıftır. Âlimdir, kurradır, şairdir, Mesnevîhandır ve bütün ömrü cemiyet için bir şeyler yapabilme çabasıyla doludur….*

[91] M. Hüdai Şentürk, , "Murad Nakşibendî ", *DİA,* C. 32, s. 188.
[92] M. Hüdai Şentürk, agm., s.189

Dergâhında yaptığı ders ve sohbetlere, özellikle Mesnevî okumalarına pek çok kişi katılır. Haftanın belli günlerinde Mesnevî, diğer günlerde ise çeşitli dersler verirdi. Osmanlı'da 19. yüzyılda yetişmiş önemli devlet ve kültür adamlarından Ahmet Cevdet Paşa gençlik yıllarında ondan ilim ve feyiz almış, Farsça öğrenmiş ve Mesnevî okumuştur. Mecelle heyet başkanlığı gibi birçok önemli görevin yanında, Kısas-ı Enbiya, Tarih-i Hülefâ, Tarih-i Cevdet gibi birçok önemli eser yazan, Ahmet Cevdet Paşa, Tezakir adlı eserinde döneminin siyasî, sosyal, ahlâkî yönlerini anlatmıştır. Bu kitapta Mehmed Murad Efendi hazretlerine de yer vermiş, önemli bilgiler ve hatıralar aktarmıştır. Onun anlattıklarına göre dergâh bir üniversite gibidir. Burada her türlü ilim okutulur, birçok âlim ve devlet büyüğü dergâhın müdavimlerindendir."[93]

26 Eylül 1848 (27 Şevval 1264) tarihinde vefat etmiş ve tekkesinin haziresine defnedilmiştir. Eserleri:

1. *Hulâsatu'ş-şurûh*,
2. *Mâ-hazar*,
3. *Kavâ'id-i Fârisiyye*,
4. *Vekâyi-nâme*,
5. *Dîvân*,
6. *Mesmû'at*,
7. *Mektûbât*,
8. *Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî*,
9. *Mu'înü'l-Vâizîn,*

[93]Abdullah Gökmen, "Mehmed Murad Nakşibendî k.s",http://semerkanddergisi.com/mehmed-murad-naksibendi-k-s/, (12.12.2012).

10. *Mefâtihü'd-Dürriye Tercümesi* olarak tespit edilmiştir.[94]

Mâ-hazar, Dârü't-Tıbâati'l-Âmire matbaasında Arap harfleriyle basılmıştır. Biz de çalışmamızda bu baskıdan yararlandık. Mehmed Murâd Efendi'nin*"Hatimetü'l-Kitâb fî Ahvâlü'l-Mütercim"* başlıklı son bölümünde belirttiği üzere eser iki ayda tamamlanmıştır. Bunun bir ayının ramazana rast gelmesi hasebiyle işlerin sıkışıklığını, çeşitli engellerin çarpışmasını dolayısıyla zihni ve aklının perişanlığını eserin kusurlu ve hatalı olarak tenkit edilme ihtimaline karşılık mazeret olarak gösterir. Tahrir esnasında yanında *Pend-nâme*'nin eski şerhlerinden hiçbirinin bulunmadığı gibi herhangi bir kitaba ya da lügata bakma fırsatı dahi bulamamamıştır. Cümlesi zihninde ve hatırında mevcut ne ise o tahrir olunduğundan ismine "*Mâ-hazar-ı Mehmed Murâd*" koymayı münasip gördüğü bu eseri 20 Şevval 1249 (21 Şubat 1833) gecesi saat üçte bitirmiştir. [95]

Bu metne yapılan göndermelerde *Ma* şeklinde kısaltma yapılacaktır.

Kıyaslamaya konu olan yukarıdaki şerhleri kısaca tanıttıktan sonra takip edeceğimiz metot hakkında burada bilgi vermenin yerinde olduğu görüşündeyiz. Bu bölümden sonra *BD'*yi odağa alarak karşılaştırmalı bir inceleme yapacağımız için yargılarımız öncelikle bu eser üzerinden olacaktır. Bu eserde karşılaştırmaya konu olan maddelerin, öncelikle ana eser olan Pend-nâme'deki karşılıkları eser isminin kısaltması ile beyit numarası [P/b. 49] verilecek, daha sonra da aynı işlem sayfa numarası da eklenerek *BD* için de yapılacaktır; [BD/b. 13, 12b] örneğinde olduğu gibi. Karşılaştırmaya tabi olan diğer şerhlerle *BD* arasındaki ortaklıklar köşeli parantez içinde, karşılaştırmaya konu olan metinlerin bulunduğu sayfa/varak numaraları işaret edilerek verilecektir: ör.: [BD/b. 13,12b; Mü/v. 14; ŞPA/s.35]. Diğer şerhlere dair değinilmesi münasip görülen farklı hususlar ise *BD* hakkında verilen yargıdan sonra satır ortasına konulacak * işaretinden sonraki paragraflarda ele alınacaktır. Muhteva karşılaştırmasında *Pend-nâme* metnini esas alarak belirleyeceğimiz ve konuları belirten maddelerde *BD'*nin kayda değer bir katkısı

---

[94] M. Hüdai Şentürk, agm., s.189
[95]Murad Molla Şeyhî, age., s. 498.

olmadığı takdirde [-] işareti konulacak ve sadece diğer şerhlerin konuya katkıları ele alınacaktır.

1 ŞERH YÖNTEMLERİ

Klasik edebî metinlerin şerhinde tek ve mutlak bir formülden bahsedilememektedir. *"Şerhlerde belirgin bazı yöntemler olmasına rağmen her şerh, şarihin kendi dünyasından birtakım unsurları taşıdığı bir araçtır. Her şerh şarihin birikimlerini ortaya döktüğü bir düzlemdir."*[96] Tarlan'a göre bir beyti anlamak ve tahlil etmek için sanatçının kafasında şekillenen hayali kavramak; sanatçının hayal dünyasına etki eden inanç ve bilgileri belirlemek; bu bilgiler ışığında ele alınan beyti tablo olarak göz önüne sermek ve bu tablonun etrafındaki süse geçmek gerekir. Süs olarak ifade edilen ikinci tabloya ulaşmak için lügat ve edebî sanatlar konusunda birikimler ışığında beyti ele almak gerekir.[97]

Cumhur Ün şerhin amacını şu şekilde açıklar:

"Şerh edilen metin nazm ise, beytin anlam bütünlüğüne sadık kalınır. Şerhlerde gaye; şerh edilen metnin edebî kıymetini ortaya koymaktan ziyade, şerh edilen metni anlaşılır kılmak yani "şâirin (veya münşînin) karnındaki manâ"yı açığa çıkarmak ve bu yoldan eğitici/öğretici bir fayda teminidir. Kısacası şarih, önce "bi'l-ibâre" manâyı açığa çıkarmaya ve sonra "bi'l-işâre" ve "bi'd-delâle" manalara ulaşmaya çalışır. Bu usul, genel hatlarıyle Arap, Fars ve Türk edebiyatlarındaki şerhlerde müşterektir".[98]

Tunca Kortantamer'e göre

"Klasik metin şerhinde orijinal metin verildikten sonra metindeki kelimeler dilbilgisi ağırlıklı olarak şerhin gerektirdiği uzunlukta açıklanır ve onlarda saklı olan anlam dünyası meydana çıkarılmaya çalışılır. Bu konuda daha

---

[96]Bilal Elbir, "Surûrî"nin Şerh-i Şebistân-ı Hayâl"indeki Şerh Metodu ve Hurûfîlik Yansımaları", *Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları-Tunca KORTANTAMER Özel Sayısı I*, v 2/3, Summer 2007, s. 217.
[97] Tarlan, age., s. 197-199.
[98] Cumhur Ün, agt., s. İ.

önce ortaya atılmış fikirler varsa onlar verilir, tercihler yapılır, telmihler dünyası açıklanır."[99]

"Beytin içi anlaşıldıktan sonra dil bakımından tetkikini yapmak gerekir. Bu tetkik, sanatçının dil bakımından ileri ya da geri olduğunu ortaya çıkarmakla kalmaz, bunun yanında sanatçının ahenk husundaki zevkini, zekâ ve kudretini, devrinin dil şuurunu ne kadar benimsediğini gösterir."[100]

Mine Mengi'nin tarifiyle metin şerhinde izlenen yöntemi:

" 1. Metin 2. Metin çevirisi 3. Gramer özellikleri ve sözlük bilgileri 4. Açıklama (Şerh, İzah) 5. Açıklamayı güçlendirme, örnekleme, anlamı yorumlama amacıyla ek bilgi ererek konuyu açma, genişletme, olarak özetlenebilir. Buna karşın şerhte, günümüzde anlaşıldığından farklı olarak, metnin bir bütün olarak ele alınıp; genel plan, kompozisyon, iç ve dış yapı özellikleri vb. yönlerden incelenmesi söz konusu değildir." [101]

Tezimizin asıl inceleme konusu olan *[BD]yi* esas almak suretiyle elimizdeki tüm şerhleri değerlendirdiğimizde tatbik edilen metotlar ve aralarındaki farklılıklar şu şekilde belirmiştir:

1. *Pend-nâme* metni beyit beyit verilmiştir.

*

Sa ve *RŞ*'de metin mısra mısra verilmiş, *ŞPA*'da ise her iki seçenek de tatbik edilmiştir.

2. Beyitte geçen kelimelerle ilgili açıklamalar yapılmıştır:

---

[99] Tunca Kortantamer, a.g.m, s.3.
[100] Tarlan: age., s. 200.
[101] Mine Mengi, "Metin İncelemesi Aşamaları, Terimleri ve Bunlardan Biri: Metin Tahlili", *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Volume 2/3 Summer 2007*, s. 412.

• Metnin içinde geçen kelimelerin, terkip ve ibarelerin şarihçe seçilenlerinin lügat ve ıstılah anlamları açıklanmış, bu anlamlardan metne uygun olanı (murat olunan) belirtilmiştir:

Zehre: Zā-yı muʿcemenüñ ve hānuñ sükūnıyla ‘öd’. ʿArabīde ‘merāre’ maʿnāsınadur. Maʿnā-yı ıṣṭılāḥīsi ‘ḳudret ü mecāl’dür. Bunda murād oldur [BD/b.13, 12b].

• Kelimenin *elsine-i selâse*den hangisine mensup olduğu, diğerlerindeki karşılıkları verilmiştir. Şarih, Farsça bir kelimenin Türkçe karşılığını verdikten sonra Arapçasını ve Arapça cemlerini de açıklamalarına katmıştır:

gāv: ‘Öküz’. ʿArabca ‘s̱evr’ ve ‘baḳar’; cemʿīleri es̱vār ve sīrān ve baḳūr ve żamneyn ile buḳur ve baḳarāt gelür [BD/b. 263, 54b].

• Kelimelerin gramer yapıları, görevleri, telaffuzları bahis konusu edilmiştir:

bügseled: Bā-yı te’kid ile Kāf-ı ʿAcemīnüñ żammı ve kesri ile ve sīn ü lāmuñ fetḥeleriyle güsīḫdenden fiʿl-i mużāriʿ; ‘üzer’ ve ‘üzilür’. Müteʿaddī ve lāzımla müşterekdür. Güsīled yāyile daḫi luġatdür [BD/b. 242, 51b].

• Farsça gramer kuralları ile ilgili bilgiler verilir:

Mużāriʿden ṣoñra vāḳiʿ olmaġla ‘ḫuften’ maʿnāsınadur. Ḳāʿide-i külliyedür kì ikisi bir yerde vāḳiʿ olsa ikincisine maṣdar maʿnāsı virilür. Ḫˇāhīḫuft gibi, ‘ḫˇāhīḫuften’ maʿnāsınadur [BD/b.144, 39a].

• Kelimenin diğer nüshalardaki farkları ve bu farkların sebep olduğu anlam değişiklikleri burada verilmiştir:

ḫalḳ: Ḫā-yı muʿcemenüñ fetḥi ile bunda ‘maḫlūk’ maʿnāsınadur. Baʿżı nüsḫada ḥā-yı mühmele ile ḥalḳ vāḳiʿ oldı, ‘boġaz’, cemʿi ḥulūḳ gelür; Fārisīce ‘gelū’ maʿnāsınadur, kāf-ı ʿAcemī ile [BD/ b.160, 41a].

*

RŞ ve *Ma'*da kelimelerle ilgili bu açıklamalar beytin/dizenin anlamı verildikten sonra yapılmıştır.

Mü, *ŞPA*, *RŞ* ve *Ma'*da bu bölümlerde lügat ve gramer kitaplarına atıflar yapılmıştır.

*Sa'*da kelimelerle ilgili olarak bu kadar ayrıntılı açıklamalar görülmemektedir.

3. Beytin anlamı verilmiştir.

- Şarih beyiti kendi cümleleriyle Türkçeye çevirmiştir.

*

*Ma'*da şarih seyrek olmak üzere beyitleri birebir Farsçadan tercüme etmiş, bunu yaparken Farsça orijinaline sadık kalma konusunda titizlik göstermiştir. Öyle ki bu kısımda cümlelerin yapıları Farsçanınkine benzemektedir. Umumiyetle, Farsça olan *ki, çünki, tâ* gibi bağlaçları Türkçe cümlelerde de Farsçadaki gibi kullanma eğiliminden gelen bu durum, söyleyişin akıcılığını bozmuş, anlamı bulandırmıştır:

Çünkì insān su'āl getürdi ḥaḳīr olur, yalñız ḳaldı her kimse kì ḫalḳı istiḥfāf eyledi [Ma/s.176].

- Metinde şiir dilinin özelliğinden kaynaklanan anlam bulanıklıklarını çözmek amacıyla yer yer metin tamiri yapılmıştır:

Mıṣrāʿ-ı evvelde kārhāda bir 'der' taḳdīr olınmalu kì müstaḳīm olur [BD/b. 305, 58b].

4. Şarihin beyit için daha fazla açıklama ihtiyacı hissettiği mevzuların izahı ve konunun genişletilmesine yol açan ek bilgiler bu bölümde verilmiştir.

- Şarih, " *murād…, zīrā…, yaʿnī, bu hem maʿnādur…, bu maʿnā hem cāʾizdür…, beytün bu maʿnāsı bu vechle olmak hem mümkindür…, ..mażmūnınca*

,...mefhūmınca, ...müfādınca, ...maʿnāsınca’” gibi ifadeler kullanarak anlamı tafsilatlı olarak tekrar vermiştir:

> *Kerd-gār: Kerd kāf-ı ʿArabīnüñ fetḥiyle ve rā vü dālüñ sükūnıyla ‘iş’ ve ‘ʿamel’ ve ‘kār’; Kāf-ı ʿAcemī edāt-ı fāʿildür. Terkīb olındıḳda ‘işçi’ maʿnāsına bunda Faʿāl*[un] *limā yurīd cellet ʿaẓameteh*[u]*murāddur [BD/b. 377, 65b].*

> *...ḫaber-i münīfi mażmūnınca ḥamāḳat ü ġaflet, bu fenānuñ zīb ü ʿimāretine bādīdür. Ammā huş-yārlıḳ bu ʿāleme nisbeten āfetdür ki bu fenānuñ taʿmīr ü tezyīnine māniʿ olur* [RŞ/s. 245].

- Beyitlerde telmih olunan olaylar ve hikâyeler verilmiştir.
- Şarih kendi tecrübelerine de zaman zaman yer vermiştir.
- Kur’an ayetlerinin ve hadislerin şahitliğinden de yararlanılır.
- Çok az da olsa söz sanatlarına dikkat çekilmiştir:

> *zīnet: Tā ḫiṭāb içündür; zīn zānuñ kesriye ‘eger’. ʿArabca ‘serc’, cemʿi sürūc gelür. Bu iki zīnetde tecnīs-i tām vāḳiʿ olmışdur [BD/b. 206, 47b].*

> *Ḫāṭırdan bunda ẕikr-i ḥāl ve irāde-i maḥall olaraḳ mecāz-ı mürseldür [Ma/s. 451].*

- Makama uygun Türkçe, Arapça ve Farsça atasözleri getirilerek, anlatılmak istenen mana açığa çıkarılmaya *çalışılmıştır:*

> *İl ilüñ āyinesidür [RŞ/s. 131].*

> *...ʿāḳıbet cezasını bulup nālān u giryān olur ve itdigi yanına ḳalmaz. Nitekim dirler: ‘Amel bed kişinüñ ḳafadārıdur’ [ŞPA/s. 107].*

> *بر پاى تيشه بيند ḍurūb-ı Aʿcāmdandur [BD/b. 677, 93a].*

Pes bu beytüñ mefhūmı üzre mār-mis̱āl olan münaḳḳaş dünyānuñ zehrinden cāna ḫaṭar oldığı beyānından gūyā bir sā'il لكل داء دواء *mıṣdāḳınca yılanuñ ṣoḳdığına pād-zehr ü tiryāḳ veyā efsūn ile müdāvādan şifā bulmış çoḳdur[RŞ/s. 182].*

- *BD'*de sadece ikisi Farsça biri Türkçe olmak üzere üç beyit iktibas edilmiştir. Şairleri de belirtilmemiştir. Biz sadece [BD/v. 49a]de bulunan beytin Hâfız-ı Şirâzî'nin Dîvân'ından iktibas edildiğini tespit ettik.

Umarum āmīn diye Rūḥu'l-emīn

Kim derūn-ı dilden olmışdur enīn [BD/v. 2a]

آ مد بر من که من رسولم

گفتم تو برو که من خدایم *[BD/v. 2b]*

آسمان بار امانت نتوانست کشید

قرعهٔ کار بنام من دیوانه زدند *[BD/v. 49a]*

*

- İncelediğimiz diğer şerhlerde *BD'*den farklı olarak Attâr'a ya da şarihe ait olmayan birçok beyit, kıta, rübai iktibas edilmiştir. Bazılarının şairleri belirtilmemiştir [S; AP; ŞPA; RŞ; Ma]:

Rübā'ī

Dil be dest āver ki ḥacc-ı ekberest

Ez hezārān Kaʿbe yek dil bihterest

Kā'be bünyād-ı Ḫalīl-i Āzerest

Dil nazargāh-ı Celīl-i ekberest [Sa/s. 131]

- Konunun niteliğine göre tefsir, hadis, tasavvuf, mitoloji, din, tarih kitaplarına müracaat edilmiştir [Sa; AP; ŞPA; RŞ; Ma]:

Zīrā lafẓ-ı Ḫudā gāhī mürekkeb olup maʿnāsı «kendi gelici» dimek olur. *Nitekim İmām Rāzī Meṭālib nām kitābında böyle beyān buyurmışdur. Bi-ʿaynihī ʿibāresi İbni Kemāl'üñ Deḳāyıḳu'l-Ḥaḳāyıḳ'ında naḳlen mesṭūrdur[RŞ/s. 19].*

- Bazı şerhlerde şarih "*li-şāriḥihi*" başlığı altında kendi şiirlerine de yer vermiştir [RŞ]:

Li-şāriḥihi'l-faḳīr:

İy Rasūl-i ekrem ü ẕāt-ı mükerrem ! Es-selām

İy ḥabīb-i ḥażret-i Ḫallāḳ-ı ʿālem ! Es-selām

İy vücūd bāʿis̱-i ḫalḳ-ı cemīʿ-i kā'ināt !

Es-selām iy as̱l-ı Ādemden mufaḫḫam ! Es-selām

Es-selām iy Seyyidü's-sādāt-ı faḫru'l-evvelīn !

… [RŞ/s.98]

5. Beytin şerhinin şarihin kendisi ve müminler için yaptığı Türkçe, Arapça ve az da olsa Farsça dualarla bitirdiği görmek mümkündür:

Revān bād āb-rū ez ṭaraf-ı ümmet, dem-ā-dem ṣad selām ü ṣad taḥiyyet [BD/17b].

نفعنا الله بذكره و شفاعته فى الدنيا و الآخرة āmīn, hemān Allâh teʿālā ḥażretleri bizüm daḫi ḳuṣūrumuzı maġfiret buyurup dünyādan müfāraḳatumuz hengāmında ḥüsn-i ḫātime naṣīb eyleye, āmīn… [RŞ/s.27]

Yaptığımız incelemede her ne kadar aynı metne yapılan şerhler arasındaki derin farklılıkları tespit etmek mümkün olsa da yöntem açısından ele alındığında

şarihlerin şerh geleneğinde umumiyetle uygulanan usul çerçevesinde hareket ettikleri görülmektedir: *BD* ve *Mü'*de Tunca Kortantamer'in aşamalarını verdiği metot takip edilmiştir. *Sa* ve *Ma* ise Mine Mengi'nin özelliklerini ortaya koyduğu şerh metodunu tercih etmiş görünmektedirler.

Şerh metotlarını karşılaştırdığımızda incelediğimiz eserlerle ilgili sonuçları şöylece toparlayabiliriz: *BD* ve *Mü'*de şerh edilen metin beyitler hâlinde verildikten sonra metinde geçen Farsça kelimeler hakkında anlama ve gramere dair bilgi verilmiş, son olarak "*Maḥṣūl"* başlığıyla beyitte anlatılmak istenen tercüme edilmiştir. Zaman zaman tercümenin dışına taşan nispeten tafsilatlı izahlar da yapılmıştır. *Sa'*da metin mısralar hâlinde verilmiş ve umumiyetle kelimelerle ilgili herhangi bir açıklama yapılmadan basit bir tercümeye geçilmiştir. *ŞPA'*da başlarda metin mısralar hâlinde verilmesine rağmen eserin büyük çoğunluğunda metni beyitler hâlinde verme yoluna gidilmiştir. Mısra/beyit şiir cümlesi formatından çıkarılıp Farsça olarak düz cümle hâline getirilmiştir. Kelimelerle ilgili açıklamalardan sonra "*Maʿnā-yı mıṣrāʿ/beyt budur kì*:" ibaresini müteakiben nâzımın karnındaki mana tafsilatıyla izah edilmiştir. RŞ'de de metin mısralar hâlinde ortaya konmuş ve her mısradan sonra o mısranın tercümesi verilmiştir. Mısradaki kelimelerle ilgili açıklamalardan sonra metinde anlatılmak istenenle ilgili izahlara girişilmiştir. *Ma'*da ise beyitler hâlinde verilen metinden sonra beytin manası açıklanmış, kelimelerle ilgili açıklamalar da daha sonraya bırakılmıştır..

*BD'*de kendisine atıfta bulunulan hiçbir eser yoktur. Diğer tüm şerhlerde yoğunlukları farklı olsa da kelime açıklamalarında ya da metin izahında yararlanılan eser isimleri zikredilmiştir.

*BD'*de *Pend-nâme* metninde bulunmayan nâzımı belirsiz sadece üç beyit alıntılanırken, bu sayı *Mü*, *ŞPA* ve *Ma'*da artmış, hatta *Sa* ve RŞ'de yüzlerle ifade edilebilecek hâle gelmiştir. Bu manzumeler umumiyetle metni izah bölümünde verilmiştir.

Görüldüğü gibi şarihlerimiz aynı metni birbirlerinden farklı yollarla incelemişlerdir. *BD*'deki metot seçimine baktığımızda ise *Mü*'deki ile aynı olduğunu görmek zor olmasa gerektir.

2 DİL VE ÜSLUP

Üslup; sanatçının görüş, duyuş, algılayış ve anlatıştaki özelliği veya bir türün, bir çağın, kendine özgü anlatış biçimi, biçem, tarz, stildir.

> "*Bir edebî eser, takdim edilirken, birbiri içinde kenetlenmiş üç önemli teknik ile donatılmaktadır: İfade, edebî dil, üslup... Edebî metnin ifadesi, onun edebî diline ait özellikleriyle anlatılabilir ve edebî dil de, metnin üslup özelliklerini gündeme getirir.*"[102]

İncelediğimiz şerhler dinî ve tasavvufi bir nitelik taşımaktadır. Bu yüzden didaktik amaçları vardır. Bu yaklaşım şiirin estetik yönüyle pek ilgilenmez. Nesnel görüşlerden ziyade şarihlerin sufi kişilikleri ağır bastığından öznel yorumlar görülmektedir. Bu görüşler, Kur'an, hadis ve İslam tarihindeki bazı olaylarla desteklenir. Şarih, böylece okuyucuya bilgi vermeye, onu eğitmeye çalışır.

Biz bu bölümde bu eğitimi verirken şarihlerin, eserlerinin dili üzerindeki tasarruflarını; kelime seçimlerindeki tercihlerini, eserin genelinde sıkça kullandıkları ibareleri ve kullanış amaçlarını, muhtevalarına göre cümleleri kuruşlarını, atasözü ve deyim kullanımına karşı tutumlarını, söyleyişle ilgili sanatlara temayüllerini, şerh ettikleri esere müdahale biçimlerini ele almaya çalıştık.

Belirleyeceğimiz maddeler uyarınca şerhleri dil ve üslup yönünden karşılaştırmak mümkün olacaktır.

A. Cümleler

Şerhlerin cümle yapılarını incelediğimizde cümleleri üslup bakımından şu şekilde değerlendirebiliriz:

---

[102] Mehmet Önal, "Edebî Dil ve Üslup", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* Sayı 36, Erzurum 2008, s.23.

- Basit cümleler

Düşmen sözünden ḥaẕer üzre ol. [BD/b.253, 53a]

Bu beyt bir kitāb sözdür [BD/ b. 299, 58a]

Cisme takvādan eyürek libās yoḳdur. [Sa/s. 133]

- Girişik-bileşik cümleler

Ḥadd ü nihāyetsüz ḥamd ol naẓāyir ü naḳāyıṣdan münezzeh ve muḳaddes olan Ḫudā-yı müteʿāla maḫṣūṣdur. [BD/ b.1, 3]

Ey kimse, Allâh rıżāsıçün ḳarnı aç olanlara etmek vir [Ma/s.297]

Nām ile iştihāra muḥibb olanun ʿunvānları ancaḳ ẓâhir-i efvâh-ı nāsda şöhret-i kāẕibeleri ḥasebiyledür. [RŞ/s. 277]

- Şart cümleleri

Eger saña selāmet gerek ise ebsem ol. [BD/ b. 294, 57b]

- Bağlı cümleler

Nefsden ötüri nâ-murâd kuş geldi ve sayyâdun duzağına düşdi; ya'nī düşüren nefsdür. [BD/ b.334, 61a]

Şöyle ki eger riyā vü sümʿadan ḫālī olur ise müsteḥabbdur. Ve eger kemāl ẓannıyle teleẕẕüẕ-i nefis içün olur ise veḥubb-ı māl gibi ḫaṭardan selāmet bulursa ḥarām degüldür; lâkin şerʿan meẕmūmdur. Zīrā ṣāḥibin, nifāḳ ve telbīs ve kiẕb ve zīnet-i ẓāhire meyle düşürür [RŞ/s.354].

- Sıralı cümleler

Dāne alçaḳ düşer, yüce iderler.[BD/b.318, 59b]

İncelediğimiz şerhlerde ortak özellik olarak cümlelerinin genellikle bağlı cümle yapısında olduğunu müşahade ettik. Şarihler *yaʿnī, kì, çünkì, mādāmkì, zīrā,*

*lâkin, ve, ḥattá, nitekim…*bağlaçları ile cümlelerini uzatmış ve bu şekilde açıklamalarını genişletmişlerdir.

Şerhlerde özellikle Allah'tan ya da peygamberlerden bahsedilen bölümlerde dil belirgin olarak daha ağırlaşmış, şiirsel ifadeler ve deruni ahengi oluşturan aliterasyonlar ve seciler metinde kendini göstermiştir. Cümleler zarf-fiiller, isim-fiiller, bağlaçlarla genişletilmiştir. Belirli bir ölçüye sığmak mecburiyeti taşımayan, unsurlarının tam bir serbestliğe kavuştuğu bu cümleler çok defa büyük bir kelime yığınından ibaret kalmıştır:

> *Benī İsrā'ili kenār-ı selāmete iḫrāc ile me'mūr olmağın eṭfāl ü nisādan māʿadā altı yüz yetmiş biñ nefer-i dilāver ü dilīr ile s̱üls̱-i evvel-i leylde āvāze-i kūs-ı raḥīli ʿālemgīr idüp āftāb-ı ʿālemtāb lāmiʿü'l-işrāḳ oldıġı dem Firʿavn-ı siyāh şeḳā-penāhını kemāl-i zīnet ü zīb ile tertīb ve on beş kerre yüz biñ cevşen-pūş-ı deryā-ḫurūş ile taʿḳīb eyledi. [BD/b. 7, 8a]*

B. Fonetik Hususiyetler

Tüm şerhlere ilişkin fonetikle ilgili tespitlerimizi *BD'*den alacağımız örneklerle vereceğiz:

1. Yuvarlaklaşma temayülü:

Kelime kök ve gövdelerindeki yuvarlaklaşma temayülü genellik arz etmektedir.

- İlgi, iyelik ve şahıs eklerini kök ve gövdelere bağlayan yardımcı vokaller yuvarlaklaşmıştır: *ümīd-üm-üzdür, git-düm-, an-uñ, gideceg-üñ…*

- Yapım eklerinden –li,-lı,-lu,-lü eki daima yuvarlak vokallidir. bağlu, zīnetlü…

- -ip, -ıp, -up, -üp zarf fiil eki daima yuvarlak vokallidir: *itmeyüp,añlayup*

- *"kendi* "dönüşlülük zamirinin hem *kendü* hem de *kendi* şekli mevcuttur.

- Bugün kelimelerin ikinci hecesindeki düz-dar olarak kullanılan vokaller bazı kelimelerde yuvarlak olarak karşımıza çıkmaktadır: *ḳapu*, *ṣayru…*

- Emir 3. tekil şahıs eklerinde yuvarlaklaşma görülür*: itmesün, buyurılsun…*

2. Vokal Uyumu

Kalınlık incelik uyumu bakımından Türkçenin ezeli kaidesi bu metinlerde de kendini göstermektedir. Ancak düzlük-yuvarlaklık uyumuna muhalif imla hususiyetleri de vardır. Bu durum eski Anadolu Türkçesinin karakteristik özelliğinden kaynaklanmaktadır: *oldıġı, idüp, yüri, dördinci, eyledigimüz…*

3. Diğer Fonetik Hususiyetler

- Bugün ilk hecede bulunan "e" seslerinin mühim bir kısmı incelediğimiz şerhlerde "i" dir*: yi-, biz, gice, vir-…*

- Bazı kelimelerin başındaki "t" sesi sedalaştırılmamıştır*: ṭaġlıḳ, ṭoġrı, ṭudaḳ…*

17-19. asırda yaşayan şarihlerin incelediğimiz eserlerinde fonetik hususiyetler, yuvarlaklaşma temayülü ve vokal uyumu bakımından kendilerinden önceki devirlerde de hüküm süren eski Anadolu Türkçesinin ve klasik Osmanlı Türkçesi yazı dilinin hususiyetleri görülmektedir.

C. Gramer Şekilleri

1. Fiil Çekimleri

a. Kip ekleri

- Görülen geçmiş zaman kipi–di/-dı eki getirilerek yapılmıştır ve ekin konsonantı ünsüz uyumuna tabi olmamıştır: *gördi, eylediñ, getürdiler, çekdi...*

- Öğrenilen geçmiş zaman kipi -miş/- mış ekleriyle yapılmıştır. Bunlar düz-dar vokallidir: *eylemişdür, olmış, buyurmışlardur, ölmiş…*

- Şimdiki zaman kipi metinlerde çok nadir olarak ve –yor/-i-yor ekleşmiş şekliyle görülmektedir: *buyurıyor…*

- Gelecek zaman kipi *–ecek/-acaḳ ve –iser/-ısar* ekleriyle pek nadir olarak kullanılmıştır: *görmeyeceksin, gidiserdür…*

- Geniş zaman kipinin fonksiyonu –(ü)r/ -er/-ar ekleriyle karşılanmıştır. Ancak -r ekine getirilen yardımcı vokalin yalnızca "ü" ve "u" olduğu görülmektedir: *gelür, buyurur, olınur, bilürsin, iderken …*

Bildirme ekinin geniş zamanı teklik üçüncü şahısta *-dur,- dür* biçimindedir: *degüldür, kelimedendür, itmişdür, maʿnāsınadur…*

- Şart kipi se/-sa ekiyle yapılmıştır: *isterseñ, buyurursa…*

- Gereklilik kipi çok şeyrek olarak -malı/-meli eki ile ve ekseriyetle "gerek" kelimesi ile ifade edilmiştir: *terk olmaḳ gerek, ṭutılmaḳ gerek…*

- İstek-emir kipleri fonksiyonlarının birlikte ifade edildiğini, hatta emir ve istek kiplerinin birbiri yerine kullanıldığını görüyoruz: *yapayum, eyleyesin, iletesin…* Üçüncü şahıslarda emir ekleri yuvarlak vokallidir. *bilmesün, bulsun…*

*

- Diğer şerhlerde *BD'*de örneğini görmediğimiz emir kipinin ikinci şahıs ekini almış kelimeleri de görmek mümkündür*: yüñüz.. [RŞ]*
- İkinci şahıslarda emir kipinin olumsuz hâline –ñ eki getirildiği de görülmüştür: *ketm itme-ñ-üz, ḳatʿ-ı ümīd eyleme-ñ-üz.. [RŞ]*

b. Şahıs Ekleri

Metinlerde görüdüğümüz kadarıyla görülen geçmiş zaman ve şart kipi çekimlerinde iyelik menşeli şahıs ekleri, bunlarında dışındaki kiplerde zamir menşeli ekler kullanılmıştır.

- Teklik birinci şahıs eki görülen geçmiş zaman ve şart kipinde *–m*, diğer kiplerde *–üm* şeklinde yuvarlak vokallidir: *gitdüm ,eylesem, olmayayum, iderüm…*

- Teklik ikinci şahıs eki görülen geçmiş zaman ve şart kipinde –ñ, diğer kiplerde –sin şeklindedir: *bağışladıñ,ṭutarsıñ, idesin, olursın…*

- Teklik üçüncü şahıs eki yalnızca istek ve emir kiplerinde görülmektedir; -sün/- sun biçiminde yuvarlak vokalle yazılmıştır: *bilmesün, bulsun…*

- Çokluk birinci şahıs eki görülen geçmiş zaman ve şart kipinde *–k* ,istek kipinde *–um*, diğer kiplerde *–uz/üz* şekliyle kullanılmıştır: *itmişdik, olmışuz, olmayayum…*

- Çokluk ikinci şahıs ekine incelediğimiz metinlerde rastlanmamıştır.

- Çokluk üçüncü şahıs eki daima –lar/ -ler şekilleriyle yazılmıştır: *olalar, yazarlar, olamazlar…*

2. Birleşik zamanlar

- Metinlerde şart bileşik zamanı kullanılmıştır. Bu şekilde çekimlenen örneklerde –i ek fiilinin düşürülmediği görülmektedir: *ister iseñ, işlenür ise…*

- Metinlerde hikâye bileşik zaman kullanılmıştır: *itmişdik, iderlerdi…*

- Ek fiilin geniş zamanı ile kurulan bileşik fiiller de sıklıkla karşımıza çıkmaktadır: *buyurmışdur, gelmişdür…*

*

- *BD*'de rivayet bileşik zamanı kullanılmadığı halde diğer şerhlerde karşımıza çıkabilmektedir: *żabṭ ider imiş, zerʿ olınur imiş…* [RŞ]

3. İsim Çekimleri

a. Hal ekleri

- Akuzatif eki daima düz-dar vokallidir ve uyuma tabi değildir: *ḥarekāt-ı sefīhāne(y)-i, lisānuñ-ı…* Üçüncü şahıs iyelik ekinden sonraki akuzatif fonksiyonu çoğunlukla -n ile karşılanmıştır: *encāmı-n te'emmül itmek, maʿnası-n ifāde ider, ḳulağı-n bur…*

- Datif eki Türkiye Türkçesinde olduğu gibi –e/-a şeklinde kullanılmıştır: *kendü(y)-e, lisān*-a…

- Lokatif fonksiyonu da Türkiye Türkçesinde olduğu gibi –de/-da ekiyle karşılamış, fakat ünsüz uyumuna tabi olmamıştır: *muḫtaṣar-da, beşik-de…*

- Ablatif fonksiyonu da Türkiye Türkçesinde olduğu gibi –den/-dan ekiyle karşılamış, fakat ünsüz uyumuna tabi olmamıştır: *cihetden, balçıḳdan…*

- Genetif eki birinci şahısta –üm, ikinci şahısta *-üñ* ve üçüncü şahısta *–uñ/-üñ/-nuñ/ -nüñ,* şeklinde kullanılmıştır*: ben-üm, sen-üñ, şehri-nüñ …*

b. İyelik Ekleri

Eski Anadolu Türkçesinde üçüncü şahıslar hariç diğer şahıslardaki eklerin vokalleri yuvarlaktır. İncelediğimiz metinlerde de bu kaide söz konusudur.

- Teklik birinci şahıs iyelik eki *–m* dir. Bu ekin aldığı yardımcı vokal yuvarlaktır: *şefīʿüm, söyledigüm…*

- Teklin ikinci şahıs iyelik eki *–ñ* ve aldığı yardımcı vokal yuvarlaktır: *göñl-(ü)ñ, ṭudaḳlar-(u)ñ-ı…*

- Teklin üçüncü şahıs iyelik eki *–ı/-i/-sı/-si* şekilleriyle ünlü uyumuna tabii olmadan kullanılmıştır: *dāl-ı mühmelenüñ sükūn-ı, masḫara-sı, dībāce-si…*

- Çokluk birinci şahıs iyelik eki *–muz/-müz/-ımuz/-imüz* şeklindedir: *cürmü-müz-i, üstād-ımuz…*

- Çokluk ikinci şahıs iyelik eki *–ñuz/-ñüz/-ıñuz/-iñüz* şeklindedir: *miyān-ıñuz-da murād-ıñuz, sevgilü-ñüz …*

- Çokluk üçüncü şahıs iyelik eki de Türkiye Türkçesindeki gibi *–leri/-ları* şeklinde kullanılmıştır: *ḫāṭır-ları-nı, işleri-ni…*

Bu verilere bakarak incelediğimiz metinlerin dilinin gramer şekilleri bakımından Türkiye Türkçesinden farklı olmadığı sonucuna varabiliriz.

D. Kelime Bilgisi

1. Kelime kadrosu

Dinî tasavvufî ve ahlakî olarak değerlendirebileceğimiz metinlerin kelime kadrolarının Klasik Osmanlı Türkçesine uygun olarak Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerden oluştuğunu görürüz.

a. İsimler: Metinlerde isim ve isim soylu kelimelerin çoğu Arapça ve Farsçadır. Türkçe isimlerin kullanımına ekseriyetle beyitte geçen kelimelerin açıklanması sırasında rastlanır. *BD'*de örneğini gördüğümüz *aḳçe, yel, kendi, yaña* gibi kelimeler bu türdendir.

b. Sıfatlar: İncelediğimiz metinlerde sıfatları daha çok tahkiyeli bölümlerde rastlanmaktadır. Arapça ve Farsça sıfatların ağırlıkta olduğu görülmektedir.

- Türkçe *o, ol, bu, şu, şol* işaret sıfatlarının yanı sıra Arapça *hāẕā* sıfatı da kullanılmaktadır.

- Türkçe *birḳaç, bütün, nice, başḳa, az, çoḳ* yanında Arapça *baʿżı*; Farsça *her, hīç* gibi belirsizlik sıfatlarının da kulanıldığı görülmektedir.

- Türkçe *bir, iki, üç, dört, on, yigirmi, otuz, yüz, biñ…* sayı sıfatlarının yanında *çār, nüh, ṣad, hezār* gibi Farsça; *s̱elāse, ḫamse, mi'e, elf* gibi Arapça sayı sıfatları da kullanılmıştır.

- *güzel, iyi, baş çekici, yelegen* gibi Türkçe niteleme sıfatlarının yanında *ʿāḳil, ġarīb, münāsib, maġrūr, memkūr* gibi Arapça; *zerrīn, derdmend, derdmend, ḳarīb* gibi Farsça sıfatları da görmek mümkündür.

- Şerhlerde sıkça kullanılan sıfat çeşitlerinden biri de *mihr-bān, dil-gīr, ber-bād-dāde, ḥayāt-efzā, fitne-engīz, güm-geşte* gibi Farsça vasf-ı terkibîlerdir.

- *"İzafet-i maklûb"* ve "*izâfet-i maktû*" adı verilen *māh-mis̱āl, birāder-zāde, ḫoş-āyende-manẓar, devlet-meʿāb* gibi Farsça; "izafet-i lafziye" adı verilen *raṣīfü'l-erkān, münḫarifü'ż-żamīr, ʿaẓīmü'ş-şān* gibi Arapça bileşik sıfatlar da metinlerde sıkça kullanılmıştır.

c. Zamirler

- İncelediğimiz metinlerde şahıs ve dönüşlülük zamirleri *ben, sen, ol, biz, siz, anlar*; *kendi* yalın halde ve ek almış şekilleriyle kullanılmıştır. *ol* şahıs zamiri hâl ekleriyle *aña, anı, andan, anda* şeklinde; çok kullanılan dönüşlülük zamiri *kendi/ kendü* de *kendüyi, kendüye, kendülere* şeklinde çekimlenmiştir.

d. Zarflar

- Metinlerde *bugün, yarın, ṣoñra, gice, şimdi, añsızın* gibi sınırlı sayıdaki Türkçe zaman zarfına karşın daha çok *ʿāḳıbet, baʿd, gāh, nā-gāh, ḥālā* gibi Arapça Farsça zarflar kullanılmıştır.

- Türkçe hâl zarfları genel olarak gerindiumlarla yapılmış *bi'l-ʿittifāḳ, ṣūretā, maʿnen, ber-ʿaks, ber-ḳarār* gibi Arapça ve Farsa hâl zarfları da çokça kullanılmıştır.

e. Edatlar ve bağlaçlar

Metinlerde bugün Türkiye Türkçesinde de kullanılan çoğu Arapça ve Farsça olan *ammā, belki, çünki, daḫi, gāh… gāh.. ,ile, ve/u/ü/vu/vü, ḥattā, yā, yāḫud, zīrā, lâkin* gibi bağlaçlara ve *gibi, içün, ile, kadar, üzere* gibi edatlara sıkça rastlanmaktadır.

f. Fiiller

- İncelediğimiz metinlerin kelime dünyasının çok az bir kısmını oluşturan Türkçe kelimelerin ekserisi fiil, yardımcı fiil ve fiilimsilerdir.

- Birleşik fiillerle oluşturulmuş yüklemler incelediğimiz tüm metinlerde karşımıza çıkabilmektedir. "İsim+yardımcı fiil" kalıbıyla oluşturulmuş birleşik fiillerin, isim kısmı ekseriyetle Arapça ve Farsça kelime veya kelime grubu şeklindedir*: ziyāde eylemişsin, iẓhār itme, beyān buyurdıġıdur, istiʿmāl olınur…*

Fiillere Gelen Yapım Ekleri Fonksiyonları

- Faktitif fonksiyonu *–r, -t- ve -dur/-dür* ekleriyle sağlanmıştır: *ṭol-dur-ma, it-dür-mek, çıḳ-(a)r-ıp, uġra-t-ma…*
- Pasiflik (edilgenlik) fonksiyonunu sağlayan *-l-* ve *–n-* eklerini fiil kök ve gövdelerine bağlayan yardımcı ünlüler düz-dardır: *gör-(i)l-meyüp, dök-(i)l-meye, gör-(i)n-mesün…*
- Dönüşlülük fonksiyonu *–n-* eki ile sağlanmıştır. Yardımcı ünlü yine düz dar ünlülerdir: *geç-(i)n-ür, sev-(i)n-mek…*
- Partisip ekleri *-an/ -en, -ecek/-acaḳ, -dik/-dıḳ, –maz/ -mez* şeklindedir: *uyuy-an kimse, gid-eceg-üñ rāh, baḫş eyle-dig-iñ nesneyi, yara-maz nefsüñ…*

Geçmiş zaman partisipi olan –dik/-dıḳ ekleri Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak vokalle kullanılmaktadır. İncelediğimiz metinlerde genellikle ünlü uyumuna tabi olsalar da istisnalar görülebilmektedir*: ṣatduġı, didügi…*

- Gerindium fonksiyonu *–up, üp; -dıḳda/ -dikde, -ince/-ınca, -ken; -icek/-ıcaḳ; madan/meden; maġın/megin* ekleriyle karşılanmıştır.

- Türkiye Türkçesinde *–ip/-ıp* şekilleri ile de kullanılan gerindium eki metinlerde daima yuvarlak vokalle yer almıştır: *olmayup, yiyüp…*

- *-dik/-dıḳ* partisip ekinin çeşitli eklerle genişletilmiş hâli olan *-dıḳda/-dikde* gerindium eklerinin ünlü uymuna tabi olarak kullanılmıştır: *olın-dıḳda, eyle-dikde…*

- *–ıcaḳ/-icek* ekleri *-ınca/-ince* ekleriyle aynı işlevi taşımaktadır: *bul-ıcaḳ,* göster-icek

- Eski Anadolu Türkçesinde bulunan ve *-makla* ya da *-duğu için* manalarına gelen -mağın eki de metinlerimizde görülmektedir: *it-megin, ol-mağın…*

*

- Diğer şerhlerde bulunduğu halde *BD'*de hiç rastlanmayan diğer gerindium ekleri *dıgınca, -digince, -dıgında, -diginde* eklerine de dikkat çekmek gerekir: *gitdiginde, olmadıgında...* [RŞ]

- *-madan /-meden* eskinin Eski Anadolu Türkçesindeki şekli *BD'*de olmadığı halde diğer şerhlerde görülebilmektedir*: vuṣūl bul-madın, cennete gir-medin…*

Yardımcı fiiller

Metinlerde it-, *eyle-, ol-, yap-, ḳıl-, bulın-, buyur-* yardımcı fiilleri kullanılmıştır: *fa'ide itmez, farż eyle, ıṭlāḳ olına, ne yap-acaḳ, taʿmīr ḳıl-up,ʿavde ḳudret bul-ınmaḳ, idḫāl buyurmalarıyla…*

2. Tamlamalar

İncelediğimiz şerhlerde cümlelerin anlam ve ses boyutu isim ve sıfat tamlamalarıyla zenginleşmiştir. Çoğunluğu Farsça terkip kaidesiyle oluşturulan ve iki unsurdan oluşan tamlamalar olsa da zaman zaman zincirleme tamlamalar görmek mümkündür: *…aʿmāl-i bī-meʿāl-i ṣūfiyān-ı riyā-pīşe-i zamāne; bīrūn-ı yārā-yı taʿbīr-i ḫāme-i ḫoş-āyende-taḳrīrdür…*

a. İsim tamlamaları

- İsim tamlamaları şerhlerde sıfat tamlamalarından daha fazla yer almıştır. Bu da metnin tavsifi değil tarifi bir metin olduğunun göstergesidir. Amacı eğitmek ve bilgi vermek olan, izaha dayalı eserlerde bu tabii bir durumdur.

- İsim tamlamaları ekseriyetle Farsça kaideyle oluşturulmuştur: *edā-yı ḫıdmet, ḳuvvet-i velāyet, tesḫīr-i kerāmet…*

- Türkçe kaide üzere yapılan tamlamalar da çokça görülmektedir: *şāriḥlerüñ biri, ikrām u kerem muḳābelesinde, ḫayluñ maʿnāsını…*

- Zaman zaman aralarına sıfat girmiş isim tamlamaları görmek de mümkündür: *naġme-i bī-āheng-i erġanūn-ı küfr…*

- Arap kaidesiyle oluşturulan tamlamalar metinlerde nispeten az görülmektedir: *mālikü'l-mülk-i ʿaḳl, ḳaviyyü'l-ḳalb, żıddü'l-ġalḳ…*

*

RŞ'de Arap ve Fars kaidesi ikisi birden takbik edilmiş örnekler vardır: *niẓām-ı sedīdü'l-intiẓām…*

Şarihin Türkçe kelimeyi Farsça tamlamanın içinde kullandığı da görülür: *ʿayn-i ḳulluḳ…*

b. Sıfat tamlamaları

Arapça yapılı sıfat tamlamalarına fazla yer vermemiş olan şarihler genellikle Farsça sıfat tamlama yapılarını kullanmışlardır. Bu tamlamalar istisnaları olmakla beraber genellikle ya sadece isim ve sıfat oluşan basit yapılı terkiplerdir: *iblīs-i bed-fiʿāl, derd-mend-i nedāmet-pesend…*

3. Arkaik kelimeler

İncelediğimiz metinlerin oluşturulma tarihlerinin günümüze yakın olmasından dolayı kullanılan Türkçe kelimelerin eskseriyetle bugün hala tedavülde olanlardan seçilmesine rağmen seyrek de olsa arkaik kelimelerle karşılaşılmaktadır. Tespit ettiklerimizden bazıları şu şekildedir: *üründülenmiş (seçilmiş),önegilik (inatçılık), yeyni (hafif), dükeli (tüm), aşağa (aşağıya), ḳanda (nerede), ḳaçan (nasıl)…*

*

*Ma'*da da *için* edatının kullanımında görülen ve bugün kullanılmayan bazı söyleyişler meydana getiren kelime grupları sıkça karşımıza çıkmaktadır. Söz gelimi *'gördüğü için'* yerine '*gördüğünden içün' , 'onun için'* yerine *'andan içün*' , *'olmaman için'* yerine *'olmayasın içün*' gibi kullanımlar şarihin bu tür söyleyişlerdeki tasarrufunu göstermek açısından önemlidir.

E. Deyimler

Eserlerde Türkçe deyimlerin yanında Farsça, özellikle de Arapça deyimlere rastlanmıştır: اسرع من طرفة العين (göz açıp kapamaktan daha süratli); فرج بعد الشدة (sıkıntıdan sonra ferahlama); حسبما يساعده الوسع والامكان (imkânların el verdiği ölçüde)…

F. Manzumeler

Klasik edebiyatta nesir türünde verilen eserlerde de manzum parçalara rastlamak sıkça karşılaşılan bir durumdur. Şerhlerimiz mensur olmasına rağmen bazı metinlerde anlatıma çekicilik katmak anlamı zenginleştirmek amacıyla anlatılan konuyu somutlaştıran, örneklendiren Türkçe, Farsça ve Arapça yazılmış manzumelere de yer verilmiştir. *BD'*de *Pend-nâme* metni dışında sadece bir Türkçe iki Farsça beyite yer verilmiştir.

*

İncelediğimiz bütün diğer şerhlerde *BD'*den farklı olarak çok sayıda Türkçe, Farsça ve Arapça mısra, beyit, kıta vb. şeklinde manzume paylaşılmış, bunların bir kısmının nâzımları ve iktibas edilen eserler belirtilmiştir:

... Ḥāfıẓ-ı Şīrāzī'nüñ خاراشكرلعللبزبيدمنتلخجواب naẓmında muḳadder oldıġı gibi…[RŞ/s. 260]

Der-hevā-yı leb-i şīrīn peserān çend konī

Cevher-i rūḥ be-yāḳūt-ı müẕāb ālūde [Sa/s. 88]

G. Anlatım şekilleri

Şarihlerin anlatım tarzı yaşadıkları yüzyıllara ve muhatap kabul ettikleri kitlelere göredir. *BD'*nin sade ve açık ifade özelliklerinden eserin tasavvuf yoluna salik müptediler için yazılmış olduğu kanısı uyanmaktadır. Şarih tasavvuf umdelerini halkın anlayacağı basit kelimelerle, rahat bir şekilde anlatmaya gayret etmiştir.

*

Aynı durumun *Sa* için de geçerli olduğunu belirtmek gerekir. Bu eserde şarih de ağır anlatımlardan, uzun, girift cümlelerden kaçınmıştır. Fakat onun bu tercihi açıklamaların olabildiğince basit ve kısa olması, cümle içi teferruata, açıklayıcı ibarelere ehemmiyet vermemesi itibariyle bir şarih değil, bir mütercim gibi davrandığını hissettirir.

Mü için de BD ile aynı durum söz konusudur. Esasen bu eserde de şarih hedef kitlesinin mübtedi olduğunu açık açık belirtmiştir.

*Ma'*da da şarihin anlaşılır, süsten ve sanatlı anlatımda uzak, toplumun genelini oluşturan halk tabakasına hitap eden sohbet havasında, enerjik bir anlatımı vardır. Hitap ettiği okuyucu kitlesi hasebiyle rahat ve doğal bir söyleyişe sahiptir.

"*Bu doğal söyleyiş, çoğu zaman günlük konuşma dilinin anlatım yollarından yararlanılarak gerçekleştirilir. Konuşma dili, dolaysız ve kısa anlatımla etkilemeyi esas alır. Bu nedenle günlük konuşma dili içinde, kısa ve devrik*

cümlelerle, soru cümleleri kullanımına, deyimlere, kalıp ifadelere, hitap ya da seslenme kelimelerine vb. yer verilir." [103]

ŞPA ve *RŞ* adlı şerhlerde dil belirgin nispetle ağır, rahat anlaşılması ancak edebi, dinî ve kültürel zihni teçhizatı gerektiren bir dildir.

Bu tür tasavvufi ve ahlaki eserlerde birçok anlatım şekline rastlamak mümkündür bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Nasihat ve hitap yoluyla anlatma

Kendisi de bir nasihatname olan *Pend-nâme* metninin ele aldığı konular hasebiyle nasihat verme üslubuna başvurması pek tabiidir. Şarih şerh ettiği metne yaklaşırken her şeyden önce sufi kimliğiyle hareket eder. Yani maksat şiire bediî yönden yaklaşmak değildir. Bugünkü anlamıyla onu tenkît etmek, eksiklerini ortaya koymak amacını gütmemektedir. Onun amacı dinî-tasavvufi ve ahlaki açıklamalarda bulunmaktır. Bakıldığında hedef kitlesi olarak müritleri görmekteyiz:

Ḳanāʿat ile geçin; yaʿnī ḳanāʿat üzre taʿayyüş eyle ey oġul. Gerçi hīç faḳr u iḥtiyācdan acı yoḳdur; yaʿnī faḳr u fāḳa emr-i müşkil ise daḫi nefs-i tamaʿ-pīşeyi hemīşe rāhat-gāh-ı ḳanāʿate terġīb ve zaḥmet-i ḥırṣ u ṭamaʿdan terhīb itmek lāzımdur. [BD/b. 611, 86b]

Bu anlatım tarzında çoğunlukla kendisine seslenilen muhatabın iyi bir Müslüman olarak emir ve nehiyleri anlaması amaçlanmaktadır. Üslup olarak vaaz tarzında bir yol izlenmiştir. *"Ey birader, ey oğul, ey karındaş…"* gibi hitaplar da bunu göstermektedir. Bu amaca yönelik olarak emir kipinin sıkça kullanıldığı görülmektedir.

Hitabet yoluyla anlatma sanatında nida sözcüklerinin kullanılması sıklıkla görülen bir durumdur. Bu bakımdan şarihler kimi zaman açıklamalardan sonra gelen ve *Pend-nâme* metninde olmayan nidalarla nasihatlerine dikkat çekmişlerdir:

---

[103] Mine Mengi, "Fuzuli"nin Şiirlerini Kalıcı Kılan Bazı Üslup Özellikleri", *Divan Şiiri Yazıları,* Ankara 2000, s. 91-103.

"Daḫi rāḥat u refāhiyyeti terk eyle; yaʿnī ḥużūr u ārāma ṭālib ü rāġıb olma heyhāt heyhāt !" [BD/b. 153, 40a]

Okuyucuyu özellikle uyarmak istediği durumlarda *"gaflet olunmaya*" gibi uyarı belirten ifadelere ya da "*İbret alın* ey *basiret* sahipleri*!"* gibi Kur'an'dan alınmış ibarelere yer verilmiştir.

Vaizâne üslûp, şerhin dilinin samimi olmasını sağlamaktadır. Hatta çoğu zaman şarih meramını bir cami minberinden nasihat ediyormuş gibi sohbet havasında anlatır. Bu gibi durumlarda karşımızda sadece bir şarih yoktur; bir vaiz, bir mürşit, bir nasih vardır.

2. Doğrudan doğruya anlatma

İncelediğimiz şerhler dinî ve tasavvufî bir nitelik taşımaktadır. Bu yüzden didaktik bir amacı vardır. Bunun için şarihlerin en çok kullandığı anlatım şekillerinden biri de "doğrudan doğruya anlatma, tarif ve izah etme" dir: Şarih şerh ettiği metne yaklaşırken her şeyden önce sufi kimliğiyle hareket eder. Yani maksat şiire bedîî yönden yaklaşmak değildir. Bugünkü anlamıyla onu tenkit etmek, eksiklerini ortaya koymak amacını gütmemektedir. Onun amacı dinî-tasavvufi açıklamalarda bulunmaktır:

…tevbenüñ üç şarṭı vardur. Biri noḳṣān olursa tevbe ṣaḥīḥ olmaz. Şarṭ-ı evvel mübtelā oldıġı günāh-ı maʿṣiyyetde nefsini menʿ eylemekdür; zīrā maʿṣiyyet üzre müḳīm olan tā'ib müstehzīdür. Şarṭ-ı s̱ānī maʿṣiyyet oldıġı cihetden anı itdigine nādim olmaḳdur; zīrā şol kimse kì itdigi maʿṣiyyetden nādim ola, lâkin nedmi maʿṣiyyetden olduġı cihetden olmaya belki āḫir cihetden ola, ol kimse tā'ib olmaz. Mes̱elā şürb-i ḫamr iden ḫumār u ṣudaʿdan ve yāḫūd iḫtilāl-i ʿarż u māl cihetinden tevbe eyleye ol kimseye şerʿan tā'ib dinmez; yaʿnī muṭlaḳ maʿṣiyyet cihetinden tevbe itmedikçe maʿṣiyyeti seyyi'āt defterinden maḥv u zā'il olmaz. Şarṭ-ı s̱ālis̱ aña bir daha ʿavd itmemege niyyet ü ʿazīmet eylemekdür, eger ʿavde ḳudret var ise…[BD/ b.556, 81b]

3. Mükâleme ve Sual Yoluyla anlatma

Şarih aslen nasihatname olan bir eseri şerh ederken ele aldığı beytin didaktik içeriğinin bilincindedir. Bu bakış açısıyla her didaktik söylem gibi beyti bir cevap olarak görür ve saklı olan soruyu şerhin içinde ortaya çıkarır:

Ey ʿazīz, inṣāf eyle, böyle ölü olur mı? Sen böyle meyyit gördüñ mi? [RŞ/s.267].

4. Delil ve İspat yoluyla anlatma

Şarihlerin ortaya atılan herhangi bir konu, düşünce, görüş veya yargıyı ispatlamak yolu sık sık başvurduğu yollardan biri de fikirlerini ayet ve hadislerle takviye etmektir. Ayetin bazen tamamı bazen konuyla alakalı gördüğü bir kısmı iktibas edilmiştir. Ayetlerin yoğunlukla kullanıldığı yerler peygamber kıssalarının bulunduğu bölümler olmuştur. Şarihin bazı mahallerde kelime anlamlarını açıklarken kullanımlarını örneklemek için de ayetlerden yararlandığı olmuştur:

Kendüyi övücilik ṣıfat-ı şeyṭān olur. قوله تعالى انا خير منه الى آخر الاية[BD/ b.314, 59a]

Her kimse kì ʿaẕāb-ı Haḳ'dan emīn ola, mü'min degüldür, kāfir-i muṭlaḳ olur. الأمن منعذاب الله واليأس من رحمته الله كلا هما كفر *el-ḥadīs̱...* [BD/b. 123, 36a]

*

[Sa; Mü; ŞPA; RŞ; Ma]da *BD* farklı olarak Kur'an ve hadis kitaplarının yanı sıra lügatlere, siyerlere, divanlara, atıf yapılarak düşünceye ya da verilen bilgiye şahit gösterme yoluna gidilmiştir:

..Ḳażī Beyżāvī Tefsīrinde muṣarraḥdur kì böyle ʿulemā maḥşere ağızlarından iriñ aḳarak dilleri sīneleri üzere ṣarḳmış ve lisānlarını ıṣırarak gelürler...[RŞ/s.22]

…Miftāḥu'l-Luġa'da gelür kì ṣıfat-ı müşebbehe mużāriʿden müştaḳdur… [ŞPA/s.412]

5. Tahkiye Yoluyla anlatma

Bilhassa dünyanın yaratılışı ve peygamberlere ait kıssaların anlatılışında şarihler tahkiye üslubuna başvurmuşlardır. Anlatılan olaylardaki figürler, zaman ve mekân destansı bir hava içinde takdim edilmiştir. *BD'*deki hikâyelerin kaynağı Kur'an'dır:

...İcmālleri budur kì ḥażret-i Eyyūb ʿaleyhi's-selām aḥfād-ı ʿIyṣ'dan ehl-i Ḥavrānı ser-menzil-i saʿādet-i īmāna īṣāl içün bāʿiṯ olınmışdur. Evvelā müteʿaddide-i melek-nijād ile kām-bīn olduġından maʿadāṯervet ü ġanāsı ve ʿabīd ü imāsı ḥudūd-ı beyān u inhādan berter ü aʿlā olmaġın hemīşe şān-ı mekārim-nişānı ebnā-yı sebīle basṭ-ı simāṭ-ı ikrām ve āstān-ı feyż-resānı ḫāne-i bī-minnet-i erāmil ü eytām idi. Bu ḥālden laʿīn-i mużıll u żāll yaʿnī iblīs-i bed-fiʿāl, ġarḳa-i deryā-yı ḥüzn ü melāl olup da'imā renc ü ʿanā ile giryān ve āteş-i ḥased ile büryāndı. Āḫir-i kār ḥażret-i Perverd-gār-ı ʿazz[e] şāneh[u]ya, "ilâhī Eyyūb niçe ṭāʿat-güzār olmasun kì bu deme dek iṣābet-i ʿaynu'l-kemāl ile mir'āt-ı ḥālinde ṣūret-i idbār görmedi….[BD/ b.10, 9b]

*

ŞPA ve RŞ'de, *BD'*den farklı olarak Kur'an dışında birçok hikâye kaynağından yararlanılmıştır. Siyerler, tabakât kitapları, hal tercümeleri, tezkireler, tarih kitapları bu tür kaynaklardandır:

...Ẕeyl-i ʿUşşākī-zāde'de mesṭūrdur kì Ġafūrī efendi ḥażretleri evā'il-i ḥālinde ṭalebe-i ʿulūmdan olup mülāzım olmışdur. Mülāzemet ḳaġıdını kemāl-i cübnden her nereye gider ise berāber getürürler imiş. Bir cumʿā güni sā'iḳ-i taḳdīr ÜsküdārīʿAzīz Maḥmūd Hüdāyī ḳuddise sırruhu's-sāmī ḥażretlerinüñ meclis-i şerīflerine sevḳidüp … [RŞ/s.213]

...Ve Ḳaṣaṣ-ı ʿAlī el-Kisā'īde eyidür: Vaḳʿa-i ilḳā'-i nār Bābil-i ʿIrāḳda Kūṯā nām maḥall ü ḳaryede olmışdur, Ruhāda oldıġı nā-maʿlūmdur. Ve İbnü Kaʿb rażiya'llāh[u] ʿanhden mervī olan ḫaber-i ṣıḥḥat-eṯer üzre, bu vaḳʿa hengāmında ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selām on altı yaşında idi. Ve nār

içinde murabbaʿ-nişīn-i çār-bāliş-i gülzār oldıġında ẓılla müvekkel melek ile ve ḫuṣūsā Cibrīl ʿaleyhi’s-selām yedi gün, bir rivāyetde ḳırḳ gün ṣoḥbet ü muvānesete āġāz ve ol cāy-ı nüzhetgāhda ḥamd ü şükr-i ḥażret-i Rabbü’l-ʿizzete dem-sāz oldı, intihā…[RŞ/s.33]

*Ma’*da Mehmed Murâd bazen konu ile alakalı bir fıkra bile anlatmıştır:

Bir ʿArab ḳavun ṣatar imiş. Bir dostı gelüp selām virince selāmın alup baʿdeh[u] *bir iki laḳırdı olup baʿdeh*[u] *“Otur saña bir ḳavun keseyim.” diyüp ikrām ider imiş. Bakmış kì çoḳ ḳavun gider, ʿArab selām almamaġa başlamış. “Niçün selām almazsın?” didükde “E’s-selām yecirru’l-kelām ve’l-kelām yecirru’l-batīḫ” dir imiş.*

6. Tecrübelerden yararlanma

Pend-nâme’de geçen dinî hikâyeler, kişiler ve İslami bilgiler dışında da zaman zaman çeşitli hikâyeler, kişilerden bahseden şarihin, bunların yanı sıra beyitte geçen düşüncenin hayatla bağlantısını örneklemek için kendi tecrübelerinden yararlandığı da olmuştur:

…Azacıḳ āteşi ṣu ile söyündürmege ḳādirseñ vay ol sāʿate kì iltihāb eyleye; yaʿnī yalıñlana. O ḥāletde iṭfāsı ġāyetde müşkil olur. Áteşden ihṭiyāṭ māddesi müstaġnīʿani’l-beyāndur. Ḫuṣūṣen şehr-i Sitanbul ahālisine rūşendür…[BD/b. 254, 53b]

…Bu ʿabd-ı faḳīrüñ eyyam-ı ṣabāvetümde hānkāhumızuñ civarında vāḳiʿ Muḥammed Aġa Cāmiʿ-i şerifi ḳurbında mūy-tāb ʿAbdullah Aġa var idi. Zevcesi civarında baḳḳāl kāfirini sevüp bir gice baḳḳālı içerü alup zevcini öldirdüp ve aʿżāsını pāre pāre itdirüp bāġçeye ve ḫānenüñ nerdübānı taḥtına ve sā’ir maḥallerine māʿan defn itmişler, baʿdehu zevcesi ḫalḳ ile berāber zevcini arar idi…[Ma/s. 278]

*

Açıklama kısımlarında *Ma* şarihinin ilginç yorumlarda bulunmak ve kendine özgü örnekler kullanmaktaki başarısı üslubunu renklendiren unsurlardandır. Bu durum ifadesine sohbet havası katmıştır:

> *...ʿAlāmet-i s̱ālis̱e oldur ki yolda ḫışmına ve aḥbābına rāst geldikde rūzgār gibi geçer ve "Merḥabā" diyü söyler. Belkì tevaḳḳuf itse "Yā şurda bir ḳahve içmek lāzım gelür yāḫud bir şeçim enfiye virilür, eyüsü sāde bir merḥabā ile ʿacele geçmekdür." dir…*[Ma/s. 312]

7. Diğer Üslüp özellikleri

a. Sıkça tekrar edilen ibareler

- Daha önceki beyitlerden geçen bir sözcüğün manasını sözcüğün geçtiği diğer bir beyit izahında tekrar vermekten kaçınmak için "*beyānı sebḳ eylemiştir"; "tafsili sebḳ etmiştir"* gibi ifadeler kullanılmıştır.

*

RŞ'de bu ibare yerine aynı amaçla Arapça "*kemā merre*" ifadesi sıkça tekrar edilmiştir.

- Şarihler bazen kelimeler hakkında hiçbir açıklama yapmadan mahsule geçerken kimi zamanda kelimeyi "*maʿrūfdur*" diyerek açıklama zahmetinden kurtulmuştur.

- Bilgi aktarılan ya da yaygın bir yanlışın düzeltildiği yerlerde '*maʿlūm ola kì'* ikazıyla okuyucunun dikkatini çekmeye çalışmıştır.

- Beyiti açıkladıktan sonra "*ḥāṣılı"* ya da "*ḥāṣıl-ı maḳāl"* gibi kelimeler beyitle ilgili izahı toparlayan ibareler olarak karşımıza çıkmaktadır.

- Beyti şerh ederken zaman zaman telmihler tespit eden şarih *"icmāli budur ki"* ibaresiyle hatırlatılan edilen hikâyeyi anlatmıştır.

- Şarih okuyucuyu özellikle uyarmak istediği durumlarda *“ġaflet olunmaya”* gibi uyarı belirten ifadelere ya da "*İbret alın* ey *basiret sahipleri”*mealinde Kur’an’dan alınmış ibarelere yer vermiştir.

b. Söz sanatları

Şarihlerin cinas, iştikak, nida gibi sözün kulağa latif gelmesini sağlayacak çeşitli sanatlardan da yararlandığı da görülmektedir:

- Cinas

Ḥāṣılı nān-ı cevīn ve sīr ile şebʿān u sīr olur [BD/b.160, 41b].

- İştikak

Lâkin öyle degüldür kì dünyā müflisleri gibi المفلس فى امان الله[104]*ḥıṣn-ı ḥaṣīnine taḥaṣṣun eyleyüp āẖ u su’ālden emīn ola* [BD/b. 374, 64b].

- Nida

“Daẖi rāḥat u refāhiyyeti terk eyle; yaʿnī ḥużūr u ārāma ṭālib ü rāġıb olma heyhāt heyhāt !” [BD/b. 153, 40a]

Nesir şeklinde yazılmış olan inceleme konusu şerhler, devrin telaffuz ve gramer hususiyetlerini görmemiz açısından önemlidir. Yukarıda şerhlerden aldığımız örneklerde de görüleceği gibi klasik Osmanlı edebiyatının hükmünü sürdüğü bu asırlarda yazılmış olan eserlerde genel olarak şu dil özelliklerini gördüğümüzü söyleyebiliriz:

Kalınlık-incelik uyumu kuvvetlidir: *olmaġın, kiçerek, azmışraḳ…*

Düzlük yuvarlaklık uyumu zayıftır: *sayru, lāzımdur…*

Türkiye Türkçesinde ilk hecede “e” bulunduran kelimelerin bazıları “i” ile yazılmıştır: *itmek, virmek, gice…*

[104] “Müflis Allah’a emanettir.”

Sedasız sesler iki sesli arasında sedasızlaşmaktadır: *olduķ/olduġı…*

Yuvarlaklaşma eğilimi yapım eklerinde de görülür: *gizlü, yerlü, dinsinüp…*

Şerhlerimizin bazılarında sanattan ari, halkın anlayabileceği bir dil kullanılmıştır. Tasavvuf yoluna salik olmuş mübtedilere yönelik yazılmış bu eserlerde amaca münasip söyleyiş hâkimdir. Büyük çoğunluğu köken bakımından ya Türkçe veyahut konuşma dilinde çokça kullanılan Arap ve Fars kökenli kelime veya edatlar kullanarak meydana getirilen bu eserlerde [S; BD; Ma] bugün kullanılmayan kelimeler ya da ekler ya da söyleyişler görmek de mümkündür: *aşaġa, azmışraķ, dinsinüp, kiçerek, önegülük [BD]…*gibi.

Bazı şerhlerde ise şarihler tasavvuf yolunda belli bir ru'yet kazanmış kişilerden oluşan zümreye hitap ettiklerinden dil üzerindeki tasarrufları da ilk gruptakilerden farklıdır; dinî terimlerin, halk diline girmemiş Arapça ve Farsçadan alıntı kelimelerin, Arap-Fars dillerinin kurallarına göre kurulan terkiplerle uzatılan cümlelerin çokluğunu bu şerhlerde görmek mümkündür. Bunlarda söz sanatlarına ve mecazlara da önem verilmiştir. Hitap edilen kitlenin Arapça, Farsça terkip ve ibareleri anlayacak, tasavvufi mecazları keşfedecek kadar tahsil görmüş insanlar olması icap eder [ŞPA, RŞ].

Eserin dinî konuları ihtiva eden beyitlerinin açıklamaları diğer beyitlerden daha uzundur. Bunun nedeni şarihin konuyla ilgili olarak verilen ayetleri ve hadisleri, tahkiye edilmesi gerekli görülen telmihleri ve ilmihal bilgilerini aktarma çabasıdır.

3 MUHTEVA

3.1 Din

3.1.1 İtikat

3.1.1.1 Allah

"*Allah, varlığı zorunlu olan ve bütün övgülere lâyık bulunan zâtın adıdır.*"[105]şeklindeki bir tanımın ve "*İster Allah deyin, ister Rahman deyin, hangisini derseniz deyin, en güzel isimler O'nundur.*" (17: 110) nazm-ı celilinin manasının idraki Türk İslam edebiyatını oluşturan tüm unsurların bünyesinde ediplerin şahsi tasarruf ve teçhizatları doğrultusunda eserlerde kendisini göstermiştir.

Pend-nâme'de ilk bölümde Attâr, benzerlerinden ve noksanlardan münezzeh olan, bir avuç toprağa iman veren Allah'a hamd, O'nu tebcil, yüce şanını, hikmetini, kudretini, rahmetinin bolluğunu tefekkür etmiştir. Eserde peygamberlerinin resul olarak gönderildiği yerlerde çektikleri meşakkatlere karşılık Cenabı Hakk'ın meselelerin halli için yaptıkları, zaman sırasına göre konu edilmiştir. Eserde birer cümle ile verilen ve Kur'an'da tafsilatlı biçim de anlatılmış olan; topraktan yarattığı Hazret-i Âdem'e ruh üflemesi, Hazret-i Nûh'a tufandan necat vermesi, rüzgâra verdiği emirle sapkın Âd kavmini helak etmesi, İbrâhim'in içine atıldığı ateşi gülzâra döndürmesi, Nemrûd'u bir sivrisinek marifetiyle perişan etmesi, Firavun'u ve ordusunu denizde boğması, Hazret-i Sâlih'e bir kayadan bir dişi deve çıkartması, inayetiyle Hazret-i Dâvud'a demiri muma çevirtmesi, Hazret-i Süleymân'a cin ve periyi muti kılması, Eyyûb'un vücudundan kurtçuklara rızık vererek onun sabrını ölçmesi, Yûnus'u balığın karnına lokma diye vermesi, Hazret-i Îsâ'yı beşikte konuşturması, Hazret-i Üzeyr'i öldükten yüz yıl sonra diriltmesi vakaları, kudretinden ve hikmetinden sual olunamaz olan Mevla-yı mütealin yapıp ettiklerine misal olarak verilmiştir [P/b.1-24.]

---

[105]Ahmet Saim Kılavuz, "Allah", *DİA,* C. 2, Türkiye Diyânet Vakfı, İstanbul 1989, s. 471.

Bu bölümde peygamberlerle ilgili olarak bahsi geçen olayların şerhlerde ele alınmaları hakkında tafsilatlı izahat gerektiği için “Peygamberler” adlı bir bölüm açılma gereği duyulmuş ve ilgili konular bu bölümde ele alınmıştır.

Attâr O’nun sonsuz kudreti ile kâinat üzerindeki tasarrufunu beyan için çeşitli emsallerle O’nu vasfetmiştir.

3.1.1.1.1 Adaleti

Pend-nâme’ye göre o kullarından kimilerine eziyet ve meşakkat çektirerek, onları bir lokmaya muhtaç ederek, toprak üstünde ya da tennur içinde çıplak yatacak kadar fakir kılarak hatta başlarına bıçkı koyarak; kimilerine de hazine vererek, sincap kürkü giydirerek, onları çeşitli nimetlerine gark ederek, başlarına taç koyarak… imtihan eder [P/b.14-18].

*BD’*ye göre de dünyada kimine zahmet ve meşakkat kimine zenginlik ve nimet veren Allah kıyamet günü geldiğinde herkesin istihkakına göre lütfeder ya da kahreder [BD/b.14, 13a].

*

Şarih kulun, diğer kullara karşı nasıl bir tutum içerisindeyse mukabilini Allah’tan göreceğine inanmaktadır. Ona göre başka birinin kusurunu bağışlayan, Allah’tan mağfiret bulur. Affedici olmayan da O’nun tarafından affedilmez. Bu O’nun adaletinin delilidir. [Ma/s.31].

Allah her şeyin karşılığını verir. O’nun adaleti liyakate verilen karşılık şeklinde zuhur eder. Kuluna verdiği nimete, şükür eda etmek zahmetini muadil kılmıştır. Kul bu zahmete katlanmazsa dünyada nimeti eksilir ve ahirette mesuliyet zahmetine katlanır. Ve dahi fakirlik ve zahmet verdiğine de cennette rahat lezzetini verecektir. İşaret edilen mana dünya işleri için çalışmanın beyhude olduğudur [RŞ/s.56].

Allah’ın birini taç ve tahtla nazlandırırken diğerini fakirlik içinde bırakmasındaki mana ilahi bir hikmete ve ezel sultanının tasarrufuna dairdir ve ondan

sual olunmaz [ŞPA/s.34]. Kendisine nimet verilenle zahmet verilenlerin arasındaki ilişkinin ifadesi ile galip- mağlup, hadim-mahdum sırrı zahir olmuş olur [ŞPA/s. 33]. Kaldı ki kimine nimet kimine zahmet vermesinin hikmeti de O'nun adaletsizliğinden değil, bilakis adaletindendir. Kulun açlıktan ölmesini rızkının kesilmesiyle değil, mukadder olan ecelinin gelmesi ile açıklanabilir. Rızkın çok olması zenginin kerametinden, az olması da fakirin hakaretinden değildir [RŞ/s. 57].

Kimilerinin sincap ve samur kürkü giyecek kadar zengin olduğu halde tennur içinde çıplak yatan kulun beyanında bazı şerhlerde Ebû Derda (bk. Ashab/Ebû Derda) [Sa/s.43; RŞ/s.57], bazılarında Üveysü'l-Karânî' akla gelmiştir (Bkz Mutasavvıflar/Üveysü'l-Karânî) [ŞPA/s.36]. Bir lokma ekmek hasretiyle can verenlerden bahsederken de Mekke'de Safâ ve Merve arasında üç yüz kadar enbiyanın açlıktan helak olduğu rivayetine yer verilmiştir [ŞPA/s. 38].

3.1.1.1.2 Kudreti

Pend-nâme'ye göre O, her ne dilerse onu yapabilecek; bir nefeste âlemi mahvedebilecek, göz kapağı tahrikiyle dünyayı birbirine vurabilecek kudrette bir sultandır. Balçıktan sultanlar yaratır, yıldızlarla Şeytân taşlatır, kuru yerden otlak bitirir, gökleri hıfz ve sıyanet eder. Hiçbir şey ve hiç kimse ona şerik olamaz; tek ve benzersizdir. Onun hakkında kimsede çûn u çerâ kudreti yoktur. Ancak şeytânın rahmetinden ümitsiz olacağı lütfunun deryası sonsuzdur [P/12, 13, 19, 22, 23, 24].

Sultan Oluşu

O, ne isterse yapan, fiillerinden mesul olmayan, kimseye hesap vermek zorunda olmayan bir sultandır. Zira mesul mahlûktur, Halik değildir. Şarih bu iddiayı لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْـَٔلُونَ [106] ayeti ile ispatlamıştır [BD/b.12; 13,12b; Sa/s.42]

*

O, ilahi ve sonsuz kudretiyle bu âlem nüshasını şehadet âlemine çevirmiş, ilahi rahmetinin eserlerini bu vecih üzere şekillendirmiş ve insana kemal vasıfları,

[106] [O, yaptığından dolayı sorgulanamaz fakat onlar sorgulanırlar] (21:23).

maarif, ilim ve fazilet sıfatları, sonsuz esma bilgisi, beyan ilmi vererek onu tüm âlemleri cami bir muhtasar âlem ve tüm âlemlerden ibaret bir yüce metin, muteber bir nüsha kılmıştır [RŞ/s. 25]. O'nun kudretli bir sultan olduğuna لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَاء يَهَبُ لِمَنْ يَشَاء إِنَاثًا [107]ayetini şahittir. Şarihe göre O'nun kudreti karşısında kulun aciziyet göstermesi lazımdır. Âlem tek bir nizam üzerinedir ve bu nizama uymayan Şeddâd, Nemrûd, Firavun gibi sapkınlar ahirette kahrolurlar [ŞPA/s. 28]

Onun her istediğini yapabileceği sultanlığın kendisine teslim edildiği beyanında إِن كُلُّ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتِي الرَّحْمَنِ عَبْدًا [108][ŞPA/s. 31] ayetini veren şarih, O'nun yapıp ettiklerini sorgu sualsiz kabul etmenin gerekliliğini, künhü hakkında malumat edinmenin imkânsızlığına bağlar. Zira ما عرفناك حقا معرفتك [109] hadisi de buna dalldir [ŞPA/s. 31] .

Balçıktan Sultanlar Yaratışı

[-]

Bu beyanda خَلَقَكُم مِّن طِينٍ [110] [ŞPA/s. 36; RŞ/s. 67] ve إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ[111]ayetleri [Sa/s. 45] verilmiştir.

Yıldızlara Şeytanları Taşlatması

Bu olay Allah'ın evcden hazize kadar şeytanı taşlatarak ona cehennem azabı vermesi şeklinde gerçekleşir [BD/b.22, 15b].

*

Şarihlere göre bu beyanda وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ [112]ayetine işaret vardır [Sa/s.44; RŞ/68; Ma/s.15].

---

[107][Göklerin ve yerin mülkü (hükümranlığı) Allah'ındır. O, dilediğini yaratır. Dilediğine kız çocukları], dilediğine erkek çocukları [verir.](42:49).

[108] [Göklerdeki ve yerdeki herkes Rahman'a kul olarak gelecektir.] (19:93).

[109] "(Allâh'ım) seni her türlü noksân sıfatlardan tenzîh ederiz. Seni lâyıkıyla bilemedik."

[110]O öyle bir Rab'dır ki, [sizi çamurdan yaratmış], sonra (her birinize) bir ecel tayin etmiştir. (Kıyametin kopması için) belirlenmiş bir ecel de O'nun katındadır. Siz ise hâlâ şüphe ediyorsunuz. (6:2).

[111]Hani, Rabbin meleklere şöyle demişti: "Muhakkak ben çamurdan bir insan yaratacağım." (38:71).

Hazret-i Îsâ dördüncü feleğe çıkıncaya kadar şeytanlar semaya çıkmaktan men edilmemişlerdi. Zaman zaman semaya çıkıp gökyüzünün sakinleri arasında Allah'ın vahyi müzakere olunan haberleri duyup yalanlar katarak yeryüzündeki kâhinlere verirlerdi. Hazret-i Îsâ dördüncü feleğe çıktığında yıldızlarla recm olunup kovuldular ve üçüncü feleği geçemez hale geldiler. Hazret-i Muhammed doğduğunda da semavata çıkmaları tamamen yasaklandı. Buradaki recm olayı yıldızın kendisiyle değil, şeytanın yaratıldığı ateşten bile daha kuvvetli olan narı ile gerçekleşmiştir. Şeytanın yıldızlarla recm edilmesinin tasavvufi izahı da şöyledir: İlahi aşkla yanan gönül, aşkın ateşiyle nurlanır. İblis âşığın gönlündeki ateşi söndürmek için çeşitli hilelere başvurur. O zaman Allah'ın yardımıyla âşığın kalbinde necm-i manevi denilen nurani bir çerağ zahir olur. Bu necmin ışığında şeytanın hileleri açığa çıkar, o ilahi nurun semtinde kalmaya kudret bulamayıp parlak yıldızlarla recm edilmiş gibi o kalpten kovulur, bir daha da oraya duhul edemez [RŞ/s.68-69].

Kuru Yerden Ot Bitirmesi

[-]

Bu beyanda أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ وَأَنْفُسُهُمْ أَفَلَا يُبْصِرُونَ [113]ayetine telmih [Sa/s.45], kıyamet gününde bedenlerin haşrını inkâr eden Dehrî'leri redde işaret olduğunu tespit edilmiştir [RŞ/s.69].

Gökleri Hıfz Etmesi

[-]

Cümle eşyadahakiki müessir olan Allah gökleri de hıfz eder. Şarihe göre bu ifadeden kasıt müminlerin kalplerini şüphe ve hatadan hıfz ettiği hakikatini vermektir [RŞ/s.70]. Ayrıca gökyüzünü hıfz etmesindeki amaç kıyamete kadar halkın binasıyla Halik'ın binasının temyiz edilmesidir [ŞPA/s. 48].

---

[112][Andolsun biz, en yakın göğü kandillerle donattık. Onları şeytanlara atılan taşlar yaptık ve (ahirette de) onlara alevli ateş azabını hazırladık.](67:5).

[113]Görmediler mi ki, biz yağmuru kupkuru yere gönderip onunla hayvanlarının ve kendilerinin yiyeceği ekinler çıkarırız. Hâlâ görmeyecekler mi? (32:27).

Bu beyanda إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِنْ زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا[114]ayetine telmih tespit edilmiştir [Sa/s.45; RŞ/s. 70; Ma/s. 15].

Hiç Kimsenin Hükmünde Ona Ortak Olamayışı

[-]

Allah'ın sonsuz yaratma gücüyle benzersiz olduğu beyanında وَلَمْ يَكُن لَّهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ [115] ayetine [RŞ/s. 71] ve لا إلهَ إلاَّ اللَّهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، لَهُ المُلْكُ وَلَهُ الحَمْدُ [116] hadisine telmih tespit edilmiştir [Mü/v. 13b].

Sözünün Sureti ve Tertibi Olmayışı

Allah sesten ve harften münezzehtir [BD/b. 24, 6b]

*

Mahlûkların hiçbiri hatasız değildir. Hatasız olan yalnızca Halik'tır. Allah'ın kelamı da hatadan, sesten ve lafızdan beri, harflerle tertip edilmekten aridir [ŞPA/s. 49]. O enbiya ve meleklerle bile konuşurken harf ve ses tertibinden ari olarak kelam buyurur. İlahi kelam harf ve ses ile olsa Allah'ın bunlara muhtaç olması gerekir. İhtiyaç da ulûhiyete aykırıdır [Ma/s. 15].

Kur'an Arapça inmiş olsa da bu sadece bir kisvedir. O yüzden Kur'an mahlûktur, diyen kâfir olur. O'nun zatına muzaf olan sıfat mümkün olamaz [ŞPA/s. 49].

Bir Nefeste Dünyayı Harap Etmesi

---

[114] Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri, yok olup gitmesinler diye (kurduğu düzende) tutuyor. Andolsun, eğer onlar (yörüngelerinden sapıp) yok olur giderlerse, O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O, halîmdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır. (35:41)

[115]O, göklerin ve yeryüzünün mülkü (hükümranlığı) kendisine ait olandır. Çocuk edinmemiştir. Mülkünde hiçbir ortağı da yoktur. O, her şeyi yaratmış ve yarattığı o şeyleri bir ölçüye göre takdir etmiştir. (25: 2)

[116]"Allahtan başka hiçbir ilah yoktur. O, tektir, onun hiçbir ortağı yoktur. Mülk onundur, hamd ona mahsustur.' Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, Taberi Tefsiri C. 7, (Çeviren: Hasan Karakay, Kerim Aytekin) Hisar Yayınevi, İstanbul 2012, s. 7

Bu beyanda Allah'ın yüce iradesinin "bir nefeste dünyayı harap etmesi"ne hiç kimsenin mani olamayacağını belirtilmiştir [BD/b.12, 12a].

*

Bir nefeste dünyayı viran edebilecek olan Allah'ın âlemde tasarruf sahibi olup her ne isterse ve hükmederse gerçekleşeceğini ve kimsenin muhalefete kadir olamayacağı fikrine ulaşılmış [Ma/s.11], O'nun kudretini ve fiillerindeki hikmeti, aklın idrakte kadir olamayacağı vurgulanmıştır. Beşerî akıl bu yönden kusurludur [RŞ/s.55]. Bu yüzden Attâr'ın Allah hakkında ifade ettiği vasıflar mecaz olmaktan öteye gitmezler. Söz gelimi bir beyitte her ne kadar Allah'ın bir nefeste dünyayı helak edebileceği bilgisi verilmiş olsa da buradaki "nefes"in zamansal bir karşılığı yoktur; Allah'ın lütfu ve kahrının insan aklının idrak edemeyeceği süratini ifade etmek için kullanılmıştır [RŞ/s.53]. Allah her ne kadar dünyayı acele etmeden tedricen öğretmek ve birçok hakikate remiz olması için altı günde yaratmış da olsa istese her şeyi bir anda icat ve idam edebilir [ŞPA/s. 29]; yani Allah'ın iradesi taalluk eylediği anda dünyanın harap olacağı şüphesizdir. Nitekim tufanda onun iradesiyle dünya âlemi bir anda gark ile viran olmuştur [RŞ/s. 52].

Şarih, *Pend-nâme* metninde geçen tarfetü'l- ayn ibaresini Allah'ın süratini bildirmek için daha münasip olduğu görüşündedir. Burada sufiyane bir nükte vardır: Her nefeste bu dünya eski ve yeni, ölü ve diri olur. Bu var olma ve yok olma ezel gelinceye kadar sürecek ve her şey önceden belirlenmiş olan ecel geldiğinde bir lahzada yoklukta kalınacaktır [RŞ/s.60].

3.1.1.1.3 Lütfu ve Rahmeti

Kul her ne kadar günahkâr ise de Allah'tan mağfiret ümit eder. Bu sebepten Kur'an'da لاتقنطوا buyurulmuştur [P/b. 47].

Şarih لاتقنطوا ibaresiyle قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا [117] ayetine telmih yapıldığını tespit etmiştir [BD/b. 47; Sa/s.58; Mü/v. 21a; ŞPA/s.89; RŞ/s. 117; Ma/s. 26]. Allah kulunu alışkanlık hâline getirdiği hatası dolayısıyla bile yeis ve umutsuzluktan men ettiği için rahmet ve mağfiret en sağlam ümidimizdir. [BD/b. 47,23a]

*

Diğer şerhlerde de alıntılanmış olan (39: 53) ayeti şarihe göre Müslüman olmadan önce Hazret-i Hamza'yı öldüren Hazret-i Vahşî için nazil olmuştur. Bazılarının görüşüne göre de bu ayet Allah'ın büyük günahlar işlemiş olan müşrikleri imana davetidir [Mü/v. 21a].

Allah'ın rahmetinden ümitsizliğe kapılmak, gazabından tamamen emin olmak gibi en büyük günahlardandır. Bu Hakk'ı acze nispet etmektir [ŞPA/s. 89]. O'nun lütfu karşısında derya, bir katreye benzetilmiştir; derya sonludur, O'nun lüftu ise sonsuzdur [ŞPA/s. 89].

Allah rahmanü'd-dünya ve rahîmü'l-âhiredir; yani dünyada imdadı mümine ve kâfire şamildir [ŞPA/s. 638].

3.1.1.2 Melekler

Melek "*Gözle görülüp elle tutulmayan, yiyip içmeyen, cinsiyet farkı bulunmayan, sadece Allah'a itaat etmek ve daima hayra vasıta olmak üzere yaratılmış olan sayısız nuranî varlıklardan her biri*"[118]dir. Meleklerin sayısı ve her birinin hangi işle vazifeli olduğuna dair kesin bilgiye sahip değiliz; "ancak bunlardan bir kısmı ve vazifeleri Kur'an-ı Kerim'de ve Hazret-i Peygamber'in hadislerinde bildirilmiştir. Bu bilgilere göre büyük melekler olarak tanınan dört melek vardır ki, bunlar: Cebrâil, Azrâil, İsrâfil ve Mikâil'dir".[119]

---

[117][De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin]. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." (39: 53)

[118] İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük,* C.2, Kubbealtı Yayınevi, İstanbul 2005, s.1993.

[119]M. Sait Özervarlı, "Melek", *DİA*, C.29, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1989 s.

Pend-nâme'de sadece cehennem bekçisi olarak bilinen "Mâlik" isimli meleğin adı geçer. Metne göre Mâlik, yetimleri ağlatan suçluları cehennemde kebap hâline getirecektir [P/b. 764].

3.1.1.2.1 Mâlik

Mâlik, mücrimleri azapla cezalandırmak için Allah tarafından vekil kılınmış melek olarak tanıtılmıştır [BD/b.764, 98b].

*

Cehennemin en büyük bekçisidir. Eserde Mâlik'in anılmasının sebebi kahrının şiddetini ve kuvvetini bildirmektir [ŞPA/s. 653; RŞ/s. 519].

3.1.1.2.2 Azrâ'il

Ölüm meleği olarak bilinen Azrâ'il, Âdem'in yaratılışı bahsinde Âdem için getirdiği kırk arış toprak dolayısıyla anılmıştır. Arzın cümle eczasından alarak birçok farklı unsuru karıştırıp Âdem'in yaratılış toprağını hazırlamıştır (bk. Peygamberler/Hazret-i Âdem) [BD/b. 2, 4a; ŞPA/s.5; RŞ/s.24].

*

Ayrıca cennetten kovulmuş olan Azâzil'e, Cebrâ'il, Mikâ'il ve İsrâfil'den sonra taş atan melek olarak adı geçmiştir [RŞ/s. 362].

3.1.1.2.3 Cebrâ'il

Mikâil ve İsrâfil ile beraber ismi *Pend-nâme*'de Hazret-i Lût bahsinin yer aldığı beytin şerhinde adı geçmektedir (bk. Peygamberler/ Hazret-i Lût) [BD/b.5, 6b].

*

Rûhu'l-Emîn olarak bahsi geçen bu melek oldukça önemli bir yere sahiptir. Firavun'u ve ordusunu Kızıldeniz'e sevk edip boğulmalarına sebep olması [RŞ/s.

38], Hazret-i Dâvud ölmeden önce riyaseti oğlu Süleyman'a bırakması yönündeki Allah emrini aktarması [RŞ/s. 42], nefesiyle Meryem'in Îsâ aleyhisselama gebe kalmasını sağlaması [ŞPA/s.7, 43; RŞ/s.62], Semûd kavmini sayhasıyla yok etmesi [ŞPA/s. 18], semanın ilk müezzini olması [RŞ/s. 75], Hazret-i Muhammed miraca çıkarken bindiği Burak adlı atın sağında rikabdar olarak bulunması [RŞ/s.76], nuru sönmüş olan ayı eliyle mesh ederek üzerinde leke gibi görünen yazılar yazması [RŞ/s. 84], Hicret gecesinde peygamberin ikametgâhına onun yerine giden Hazret-i Alî'yi korumak üzere Hazret-i İsrâfil'le beraber bekçilik etmesi [RŞ/s. 97], Azâzil cennetten kovulduğunda ona taş atanların ilki olması [RŞ/s. 362], kılık değiştirerek peygamberin meclisine gelip ona İslam, iman, ihsan hakkında sorular sorarak cevaplarını tasdik ve tebcille halkı bilgilendirmesi [RŞ/s. 378], Hazret-i Muhammed'in onu gökteki vezirlerinden biri sayması [RŞ/s. 83], Hazret-i Muhammed âlemlere erişen rahmetinden ona bir şey erişip erişmediğini sorduğunda verdiği cevapla sonunun şeytan gibi olmasından korktuğu halde Kur'an'ın getirdiği teminatla akıbetinden korkmaya lüzum görmemesi [RŞ/s.79], Hazret-i Muhammed'e dağın altın olması için haber getirmesi [Ma/s.284], Lût kavminin şehirlerini arzlarıyla birlikte alt üst edip çok yüksek bir sesle onları helak etmesi, [ŞPA/s.13], Sevr dağında üç gün saklanan Hazret-i Muhammed'le Hazret-i Ebû Bekir'i mağaradan bir kanat darbesiyle açtığı kapıdan çıkarması [ŞPA/s.60] ile anılmıştır.

3.1.1.2.4 Mikâ'il

Cebrâil ve İsrâfil ile beraber ismi *Pend-nâme*'de Hazret-i Lût'un bahsinin yer aldığı beytin şerhinde geçmektedir (bk. Peygamberler/ Hazret-i Lût) [BD/b.5, 6b].

*

Mikâ'il de Hazret-i Muhammed'in gökteki vezirlerinden biri [RŞ/s.83],aynı zamanda kovulan Azâzil'i Cebrâ'il'den sonra taşlayan melektir [RŞ/s.362].

3.1.1.2.5 İsrâfil

Cebrâil ve Mikâ'il ile beraber ismi *Pend-nâme*'de Hazret-i Lût'un bahsinin yer aldığı beytin şerhinde geçmektedir (bk. Peygamberler/ Hazret-i Lût) [BD/b.5, 6b].

*

İsrâfil, ilk defa سبحان رابى الاعلى diyen varlıktır [RŞ/s.75]. Ayrıca Hazret-i Muhammed, Burak'ın üzerindeyken onun önünde yer almış, diğer meleklerle beraber ona hizmet etmiştir [RŞ/s. 76].

3.1.1.3 Şeytan

Bütün semavî dinlerde şeytanla ilgili inanç, onun insanın en büyük düşmanlarından biri olduğu, amacının da insanı günahlara sürükleyip, Allah'a isyan ettirerek, onları cehenneme götürmek olduğu yönündedir. Kur'an-ı Kerim'de de pek çok ayette şeytanın aldatıcılığı, insanlara yaptığı ve yapacağı kötülükler zikredilmiş, Hazret-i Muhammed de pek çok hadisinde şeytanın aldatmalarına karşı müminlere dikkatli olmalarını öğütlemiştir.

Allah, Hazret-i Âdem'i yarattığında bütün meleklerin ve İblis'in ona secde etmesini istemiştir. Ateşten yaratılan İblis, Hazret-i Âdem'in topraktan yaratılması sebebiyle, kendini daha üstün görerek bu emre karşı çıkmış, bu tavrından dolayı Allah onu huzurundan kovmuş, cezasını kıyamete kadar ertelemiş, şeytan da isyankâr kulları saptırmak görevini üstlenmiştir: "Hani meleklere, "Âdem için saygı ile eğilin" demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu. " (2:34) ayeti bu olayı anlatmaktadır.

Pend-nâme'de şeytanın kötü karakterli, olumsuz davranışlar sergileyen ve başkalarını da sürekli olumsuzluğa teşvik eden bir özelliğe sahip olduğu vurgulanmış ve onun hakkında müminler uyarılmıştır.

Şeytanın kimliği ve kul üzerindeki etkisi hakkında da bilgi verilmiş ve okuyucu şu konularda ihtar edilmiştir: "*Âdem'den daha üstünüm*." dediği için

Allah'ın teveccühünü kaybedip kovulan ve kibrinden dolayı kıyamete dek lanetlenen şeytan, istiğfar edicilikle Tanrı katında makbul olan insanoğlunun düşmanıdır. Onu Tanrı'ya giden yoldan alıkoymak ve günah kuyusuna atıp helak etmektir amacı. Boynunda daima ateşten bir kemer olsun istediği için dünyayı insana süslü gösterir [P/b.136, 191, 195].

İnsanoğlunun, düşmanı olan şeytana tabi olmaması için sakınması gerekenler hakkında da eserde bilgi verilmiştir. Allah'tan gafil olmak bunlardan biridir. Gaflet, "ilme malik olup muktezasınca amel etmemek"tir. Gafil, insanda olan ama şeytandan gelen bir takım sıfat ve fiilleri kolaylıkla kabul eder: Kendini övücülük şeytanın sıfatlarındandır. O zaten bu yüzden cennetten sürülmüş, lanetlenmiştir [P/b. 314, 315, 317, 317a].

İnsanoğlu daima Cenab-ı Hakk'a isyanla kayıtlanmıştır. Nefsiyle ve şeytanla dostluk mümin de olsa insanın açmazlarından biri olagelmiştir. Eserde insanoğlunun dünyadaki hayatında çok önemli bir yeri olan şeytandan Cenab-ı Hakk'a sığınışı da dile getirilen konulardan biridir. Kul kendisini sırat-ı müstakimden alıkoyan şeytandan ve kendi nefsinden, lutfunun ve rahmetinin deryası sonsuz olan Âlemlerin Rabb'ine sığınır. O'nun sadece şeytanın ümitsiz olduğu rahmet ve mağfireti de o lanetlenmiş şeytanın emellerini gerçekleştirmesine mani olur [P/b. 48, 49].

Kimliği

Şerhlerde "şeytan" kelimesinin kökeni, lügat manaları ya da murad olunan manaları verilmiştir. Buna göre "rahmetten uzak olucu" ya da "helak olucu" anlamlarını taşıyan şeytan, Azâzil'in evladı ve neslidir [RŞ/s. 68]. Gayet çirkin yüzlü, çirkin vücutlu olan ve adına "Dîv" de denen bu mahlûka Âdem'e secde ile memur olmazdan önce "Azâzil" denirdi. Güzel ibadetinden dolayı çok güzel suretiyle diğer meleklerden ayrılmazdı. Sonra gösterdiği kibir dolayısıyla görünüşü değişti [ŞPA/s. 75].

Bazılarına göre de şeytandan kasıt nefs-i emmâredir [RŞ/s.68].

Kibiri

[-]

Şeytan “hasedin vaki olduğu ilk mahlûk”tur [Ma/s.41]. Bu hasedinden ve kibrinden dolayı Âdem aleyhisselama ve evladına düşman olmuştur [Rş/s.317]. Ateşten yaratıldığı için kendini topraktan yaratılan Âdem’den üstün görmüştür [ŞPA/s. 265]

Kendisinin Âdem’den hayırlı olduğunu belirten şeytanı ve cennetten kovulup lanetlenmesini hatırlatarak Attâr’ın [Sa/s.132; Mü/v. 56b; RŞ/s.361] ve أَنَاْ خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِي مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِن طِينٍ[120] ayetine işaret ettiğini kaydeden şarih, şeytanın diğer adıyla Azâzil’in cennetten kovulmadan önceki geçmişini anlatmıştır: Önceleri zemin ve asumanda binlerce yıl ibadete devam edip meleklere ilim öğretmek, vaaz ve nasihat vermekle vazifelendirilmişken enaniyete düştü. Meleklerden bir kısmı levh-i mahfuzda salihlerden birinin lanetleneceğinin yazıldığını görüp lanetlenmekten emin olmak için Azâzil’den dua etmesi talep ettiler. O da gururundan ötürü kendisi dışında kalan tüm melekler için dua etti. Cennetin kapısında İblis’in lanetleneceğini yazılı görüp o da başını secdeden her kaldırışında İblis’e lanet okudu. Âdem’in yaratılışından sonra (bk. Peygamberler/ Hazret-i Âdem) ona secde etmesi istendiğinde melekler secdede yüz ya da beş yüz yıl karar kıldıktan sonra başlarını kaldırdıktan sonra Azâzil’in Âdem tarafına baktığını ve İblis’e dönüştüğünü gördüler ve bu sefer de şükürler ederek tekrar secdeye vardılar. Bu kibrinden dolayı yeryüzünde imtihan edilmek üzere cennetten kovulan şeytan, Allah’la ateşin topraktan üstün olduğuna dair münazaraya girdi. Bu noktada şarih konuyla ilgili bir kıssa aktarmıştır: Kovulduğunda ona taşı ilk atan Cebrâ’il, Mikâ’il, İsrâfil ve Azrâ’il’den sonra tüm melekler oradan dünya semasından Cezair denizinin en dibine kadar kovalayarak indirdiler. Denizden başını çıkardığında yüzü siyah ve gözleri gök halde öyle çirkin olmuştu ki tüm mahlûkat ondan tiksindi. Bilindiği gibi şeytan kıyamete kadar Allah’tan mühlet istemiştir. Şarihe göre enaniyet belası da bundan malum olmuştur

---

[120] İblis, “Ben ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın” dedi. (38:76/ 7:12).

[RŞ/s.361-362]. Kıyamete kadar lanetlendiğini de وَإِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ [121] ayeti şahitliğinde bildirilmiştir. [ŞPA/s. 265]

Bu yüzden kendini beğenmek, edepsizlik gibi özellikler şeytanın sıfatlarından sayılmıştır [RŞ/s. 359, 364, 365]. Ayrıca birden fazla sayıda aksırmak, burun kanamak, esnemek ve kusmak şeytana mahsus fiillerdir [P/b.643 ,644, 645].

İnsanoğluna Düşman Oluşu

*BD'*de şarih, insanı ebediyen azaba ve belaya müptela etmek isteyen şeytandan Allah'a sığınır [BD/b.195, 46a].

*

Şeytanın dostluğunun aslında düşmanlık olduğu gerçeğini ele alırken dünya ehline dünyayı süslü ve güzel göstermesi konusunda قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَلَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ [122] [RŞ/s. 265], ateşten kemeri insanın boynunda istemesi bahsinde إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا ۚ إِنَّمَا يَدْعُو حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ [123][Ma/s.56] ve إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ [124]ayetlerini aktaran şarih şeytanın azdırmasıyla dünyanın ziynetlerine aldanmanın mukarrer olduğu inancındadır [Sa/s.100; RŞ/s. 171]. Burada onun kendi boynundaki boyunduruğu insanın boynunda da istediğine, yani ona uyan kişinin onunla ile beraber yanması için çabaladığına işaret olduğunu tespit edilmiştir [RŞ/s. 268].

İsmi "muzıll" olan şeytanın işi daima yol kesmek; doğru yoldan dalalete sevk etmektir [ŞPA/s. 175]. Şarih şeytanı mürayi olması hasebiyle suret uğrusuna benzetir ve maksadı insanı bela tuzağına düşürmektir. Meşayıh kelamıyla izahına devam eden şarih insan vücudunu bir anbara, şeytanı ise o anbara giren bir fareye benzettiklerini kaydetmiştir. O fare anbarın derinlerine dâhil olup ibadetle nurlanan

[121] ["Şüphesiz hesap gününe kadar lânet senin üzerinedir"] dedi. (15:35).
[122]İblis, "Rabbim! Beni azdırmana karşılık, andolsun ki yeryüzünde kötülükleri onlara güzel göstereceğim" dedi. (15: 39).
[123]Şüphesiz şeytan sizin için bir düşmandır. Öyle ise (siz de) onu düşman tanıyın. O, kendi taraftarlarını ancak alevli ateşe girecek kimselerden olmaya çağırır. (35:6).
[124]Ey iman edenler! Hepiniz topluca barış ve güvenliğe (İslam'a) girin. Şeytanın adımlarını izlemeyin. [Çünkü o, size apaçık bir düşmandır.] (2:208).

zevk danesini perişan eder, nefsin iştiha duyduğu şeyleri kalbe gösterir ve biçare insanı günah ve dalalet tuzağına düşürür [RŞ/s. 210, 529].

Şeytanın bir garazı da insan küfre ulaşana kadar kötü şeyler söyletmeye çalışmaktır. Meşru olmayan sözden sakınan kimse üzerinde muradına eremeyince kahır çekmesi birçok kitapta yazılıdır [RŞ/s. 447].

Allah'ın Rahmetinden Ümitsiz Oluşu

Allah'ın rahmeti şeytanın ümitsizliğidir [BD/b. 48, 23a]; Allah'ın rahmet deryası dalgalandıkça, kulun nefsinde yer alan ve esasen şeytana ait ameller olan suç ve isyan süprüntülerinden eser kalmayacaktır [BD/b.49, 23b]

*

Şeytan küfründen dolayı zahirde ümitsiz olmasına rağmen Allah'ın sonsuz rahmetine bakıp "Ben de rahmete dâhilim" demiş ve rahmet ümidiyle Rahmân isminin elifini çalmıştır. Çünkü elif evvelin başlangıcına delalet eder. Evvelin başlangıcına ittisalden rahmet mutlaka lazım gelir [ŞPA/s. 90].

Fiilleri

[-]

Pend-nâme'de geçen ve şeytanın fiillerinden sayılan birden fazla sayıda aksırmak konusunda şarihler şu bilgileri vermişlerdir: Bir defa aksırmak Allah'tan olmakla beraber ilk aksıran Hazret-i Âdem'dir. Bugün hala biri aksırdığı zaman söylenen kelimeler ve duaların kaynağının Âdem'in aksırmasıdır. Kendisine ruh üflenirken temiz ruh dimağına geldiğinde aksırınca öncelikle "Elhamdülillâh" demiş, melekler de "Yerhamükallâh" ile teşmit etmişlerdir. Âdem "Yehdikumullâh" şeklinde melekler için dua etmiştir. Bu Âdem'in sünnetidir. Şarih burada teşmitin farz ve hidayet ile mukabelenin sünnet olduğu bilgisini de verir. [RŞ/s.493]

Burun kanının şeytandan oluşu ise şarih tarafından burnun şeytanın medhallerinden biri olmasına dayandırılmıştır. Onun için mümin uykudan

uyandıktan sonra sol eliyle burnunu sümkürmelidir. Burun kanaması ekseriyetle çok yeme ve içmeden, uyumadan ve buhardan kaynaklanır. Şarihe göre Attâr'ın burun kanamasını şeytan işi göstermesinin nedeni de bunların çoğunun şeytanın razı olduğu işler olmasıdır [RŞ/s. 493].

Attâr'ın esnemekle ilgili ikazını da esnemenin şeytan işi olduğunu buyuran التثاؤب من الشيطان hadisine dayanarak izah eden şarih, kusmanın da fazla yemek, fazla içmekle mide fesadından doğan tembelliğe sebep olduğu için şeytan işi sayıldığını düşünmektedir [RŞ/s. 493].

Şeytana mahsus olarak bahsi geçen birden fazla sayıda aksırmak, burun kanamak, esnemek ve kusmak fiilleri Hazret-i Muhammed'de hiç vuku bulmamıştır [Ma/s. 347] .

Diğer Hususiyetleri

Sahip olduğu ilmi kullanmayıp akıl yolundan uzaklaşan şeytan "âlim-i gayr-ı âmil"dir. [BD/b.281,56b]

*

"Hannas-ı pür-vesvas"tır. Ne zaman kul "اعوذ بالله من الشيطان الرجيم" [125]dese kalp hanesinden sinerek dışarı kapıya kadar varır, istiazenin ardından yine sinerek yerine gelir [RŞ/s. 393].

3.1.2 İbadet

İbadet, Allah'ın emirlerini yerine getirme olarak tanımlanmaktadır. Allah'a imanın amelî boyutuna ibadet denir. İnanan insanların Allah'a karşı sorumlulukları ibadettir ki, insanlar bunları yerine getirerek bir anlamda imanlarındaki samimiyeti de göstermiş olurlar. Bunlar hem birey hayatını hem de toplum hayatını düzenleyen, insanın hem kendi içerisindeki hem de toplumda insanlar arası huzur ve barışı sağlamayı hedef alan uygulamalardır. Bunlar ayetlerle emredilmiş, Hazret-i Peygamber tarafından da, uygulamalı olarak insanlara gösterilmiştir. Ayetlerdeki

[125] "Kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım."

ifadeler ibadetlerin teorik yönünü, Hazret-i Peygamber'in uygulamaları ise pratik yönünü göstermektedir.

Pend-nâme'de insanın dünya karşısında alması gereken tavırdan da bahsedilmiştir. Dünya hayatı insan için ahiret hayatını düzenlemesi için sunulmuş bir fırsattır. Ömrün her nefesinin ganimet bilinmesi gerekir. Ömrü aziz tutmalı, kadrini kıymetini bilip ona göre davranmalıdır. Atılan ok geri gelmeyeceği gibi, geçip giden ömür bir daha geri gelmez. İnsana ne amaçla yaratıldığını düşünmesini, bunu ve ölümden sonraki hayatını düşünmesini, ahiret yolunun tedariki kaydında olmasını öğütleyen nâzım, sefere çıkmak isteyenin azık hazırlaması gerektiği, yatma yerinin dünya değil mezar olduğu hatırlatmasını yaparak harekete geçmesi için saliki ikaz etmiştir [P/b. 109, 128, 144, 285, 288, 291, 678, 802].

Şer'i hükümlere uymak için Allah'ın yasaklarına riayet etmek kadar emirlerini de yerine getirmek gerekir. *Pend-nâme*'de Allah'ın farz kıldığı ibadetleri yapmak da bu emirlerdendir. Bu farz olan ibadetleri edanın gerekliliğinden sıkça dem vuran Attâr, bunun gerekçesini Allah'ın insanı yoktan var etmesi olarak belirtir [P/b. 388, 502, 679].

İbadet kaydında olan saadet ehlinden olur. Attâr salike özellikle gecelerini ibadet ederek geçirmesini nasihat etmiştir. Bu takdirde kişi kendi karanlık kabrini aydınlatabilecektir. Kul günahlarını dolayısıyla özür dilemeli, tevbe etmelidir. Böylece ibadeti, masiyetine galip olur [P/b. 142, 169].

Attâr abid ve ibadet hakkında çeşitli benzetmelerle nasihatlerini renklendirmiştir: Allah'ın emirlerine uymak; yani ibadet, kulun sırtında Allah'ın kapısına çekilmesi gereken yükse, bu yükü gerektiğinde deve gibi canla başla çekmek gerekir. Aksi takdirde köpekler gibi dil dışarıda soluk soluğa kalınacaktır. İbadet yükünü taşımak istemeyen, ondan yüz çeviren kişinin hayatının gülistanından ömür yaprağını döker. Onun üzerine lanetten yapılmış ambarlar kurulur [P/b. 215, 215b, 216, 217].

Kul ibadet vaktinde rüzgâr gibi tez olmalı, dünyanın sair işlerinden uzaklaşmalı, sadece Allah'ın emirlerine riayet kaydında olmalıdır [P/b. 227].

Müslümanın asıl ibadetlerinden sayılan namaz, zekât, sadaka konuları da *Pend-nâme*'de işlenmiştir. Namazın "gafil gibi" kılınmaması gerektiğini belirten Attâr, zekâta mani olanlardan ya da zekât vermeyenlerden sakınılması, sadakanın riyaya bulanmaması gerektiği konusunda muhatabını uyarmıştır [P/b. 504, 512].

*BD'*ye göre insan uzun, geniş ve derin olarak tasavvur edilen, üstelik tek başına çıkılan bir yolun içindedir. Bunu düşünüp varacağı yer için hazırlıklarını yapmalı, ihtiyacı olan zahireyi tedarik edip diğerlerini yüklenmeyerek yola düşmelidir [BD/b. 109, 34a; b. 678, 92a] Hayatın günlerinin hızla yok olduğunu, ukba hayatının bekasını düşünüp iktiza ettiği şekilde tedariki kaydında olmak gerekir [BD/b. 233, 50b]. Tüm âlem halkı bir araya gelse bir nefeslik bir ömür meydana getiremez [BD/b. 291, 57a].

Hak tealaya ibadet, dünyanın yükü altında mecalsiz kalan canlara minnet ve kudrettir. Attâr'ın bu kudrete sahip olamayanı da yorgunluktan dili dışarıda kalmış köpeğe benzetmesine binaen şarih "Boş ite menzil yok." atasözü ile bu konuya katkıda bulunmuştur. Yine Attâr'ın çizdiği lanetten inşa edilen ambar benzetmesi ile kastedilenin ilahi gazabı hak etmek olduğunu belirtir. Attâr'ın ibadet eden insanı yük çeken deveye benzetmesinin gerekçesi olarak da devenin hayvanların en kuvvetlisi, ağırlık çekmede en tahammüllüsü, susuzluğa ve açlığa en sabırlısı, emre en itaatlisi, hatta mahlûkatın en zayıfı olan küçücük bir çocuğa bile muti olabilen bir yapısı olmasını göstererek ideal kulun tasvirini daha ayrıntılı bir şekilde oluşturmuştur [BD/b. 215; 216, 48b].

İbadet kaydında olmayı tutum ve davranışların kitaba ve sünnete uygun olması şeklinde tarif eden şarih, bu tutumda olanları saadet defterine yazılmış, eşkıyadan ve eşkıyalıktan uzak insanlar olarak kaydetmiştir [BD/b. 169, 42b]. Bu insanların heva ve hevesle işleri yoktur [BD/b. 172, 43a].

Kabirlerin gece yapılan ibadetlerin mezarların nurlanmasına vesile olduğunun defalarca haber verilmiş bir bilgi olduğunu kaydeden şarih [BD/b. 142, 38b], namazı huşu içinde değil baştan savma kılınmasından gafletin doğduğu açıklamasını yapar [BD/b. 512, 77a].

*

Ömür ihtirama müstehak olan bir misafirdir. Dünya ve içindekiler kadar mal mülk ve mücevher ile bir nefes ömür almak mümkün değildir. Böyle pahalı bir nesneyi aziz turup heva ve hevese sarf etmemek gerekir [RŞ/s. 341].

İnsan ömrün kısa olduğu beyanında الدنيا ساعة [126] hadisi verilmiş böylelikle bu sürenin bir saatten bir an ya da belki bir ok atmak olduğu şeklinde bu düşünce geliştirilmiştir. Nâzımın ömür zamanını beyandında “bir ok atmak kadar” tabiri bu nükteye imadır [RŞ/s. 338].

İnsanın çıktığı seferden ahiret yolunu kasteden nâzım, fenadan bekaya sefer etmenin mukarrer olduğunu ve fırsat elde iken ibadet tohumları ve nedamet gözyaşları ile elde edilen ahiret zahiresini peyda etmek gerektiğini işaret etmiştir. Şarih de bu konuyla ilgili تَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ[127] ayetini vermiştir [RŞ/s. 177].

İnsan nefsani lezzetlerle kendini doldurması bu musibet sarayı olan dünyanın hâlinin herkesin başına toprak koyacağından gafil olması yüzündendir. Şimdi fırsatı ganimet bilip, gafletten sıyrılıp âleme ibret nazarıyla bakmalı ve sefer tedariğine başlanmalıdır. Ölümden kurtuluş yoktur [RŞ/s. 203]. Her nefesi ganimet bilinmesi gereken ömrün zayi olmaması zikrullâh, aşkullâh ve Allah’a ibadetten gayrı hiçbir şeye sarf edilmemek suretiyle mümkün olacaktır [Ma/s. 169]. Bu bahiste şarih ömrün hakikatte nefis olduğuna, bunun da saat, gün, hafta, ay, yıl gibi fasıllara bölündüğüne işaret olduğunu belirtmiştir. Nefsin mebdei de fasıllara ve kısımlara ayrılmayandır. Lakin terkibi galip olanlar tafsilî zamana bakıp ömrü onunla hesap ederler. Tecerrüt ehli ise bu basite bakıp nefislerin adedinin bilgisini Allah’a havale ederler [ŞPA/s. 359].

---

[126] “Dünya bir saattir.”

[127] Hac (ayları), bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca başlarsa, artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapmak, kavga etmek yoktur. Siz ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir. [(Ahiret için) azık toplayın. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma)dır.] Ey akıl sahipleri, bana karşı gelmekten sakının. (2:97)

Ahirete süluk eden zahidin matlabı cennet dereceleri ve yol azığı salih amelleri; aşığın matlubu Allah'a yakınlık ve yol azığı fenafillâhtır ki her biri başka tedarik ile yollarına giderler [ŞPA/s. 151].

Pend-nâme'de Allah'a giden yolda edinilmesi gereken "rehber" den kasıt bir şarihe göre sahibine cennete girmeyi ve derecesinin yükselmesini sağlayacak olan "ibadet"dir. Rehber sefer sahibinin karşılaşacağı tehlikelere siper olur [RŞ/s. 290]. Allah'a ibadet etmenin gerekçelerinden biri olarak işlenen Allah'ın insanı yoktan var etmiş olma hadisesi üzerine insan yaratılışı hakkında kısa bilgi verilmiştir: İnsan yok iken onu önce topraktan, sonra meniden, sonra pıhtıdan, sonra et parçasından yaratıp duyu organları verdikten sonra ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَه [128]ayetinde bildirildiği üzere ona yolu kolaylaştırdı. Sonra ona akıl ve basiret verdi, hidayete ve itaate kabil bir hale getirdi. Bundan ötürü Hakk'a ibadet edilmesi gerektiği bahsinde وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ [129]ayetine telmih olduğunu tespit eden şarih, ibadetin saadet getireceği inancındadır [RŞ/s. 502].

Kalp ve ruh hayatının gelişmesi ibadetin feyziyledir. İbadet olmadan varlığa bir kuruluk galebe edip bilahare kendini soldurur. Ömründe de bereket olmaz [ŞPA/s. 249].

İbadet Allah'ın mağfiretine baistir ve kul ibadete süratle memurdur. وَسَارِعُواْ إِلَى مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ[130] ayeti de buna delildir [ŞPA/s. 255].

Attâr'ın *Pend-nâme*'de belirttiği ve şarihin إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا [131] [Sa/s. 106; Mü/v. 44a; RŞ/s. 288] ayeti ile hatırlattığı ve insanoğlunun taşımak zorunda olduğu emanet yükü şarihe göre ibadete dair şer'i sorumluluklardır [RŞ/s. 288].

Şer'i tekâlif nefsin üzerine yük gibidir. Yol sırat-ı müstakimdir ve nüzul mahalli Allah'ın bargâhıdır. Allah ne şekilde davet ettiyse davete o şekilde icabet

---

[128] Sonra ona yolu kolaylaştırdı. (80:20)
[129] Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. (51:56)
[130] Rabbinizin bağışına, genişliği göklerle yer arası kadar olan ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış bulunan cennete koşun (3:133)
[131] Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir. (33:72)

etmek ve bu yoldan çıkmamak lazımdır. Hak dergâhına giden, fenafillâha varır [ŞPA/s. 148].

İnsanın devenin yük çekmesi gibi ibadet yükünü çekmesi gerektiği bahsinde şarih أَفَلَا يَنظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ [132]ayeti ile devenin yaratılışını hatırlatma gereği duymuştur. Ağır yükleri uzak diyarlara taşıyabilmesi için tasarlanmış hörgüçleri, boynu, susuzluğa ve açlığa tahammülü, eti, sütü ve derisi bakımından insanlara faydalı oluşu Attâr'ın bu benzetmeyi yapmasında etkili olan unsurlardır. Şarihe göre akıl, devenin dizinlerini ele almış bir deve yedici gibidir. Deveci deveyi istediği yola çeker, tehlikelerden sakınır. Aklın görevi de cesedi selametli yola sokup tehlikelerden korumaktır. Zira mümin uzun bir sefer olan ahirete ibadet yükünü çekmek için halk olunmuştur. Şarihe göre nâzımın bu teşbihindeki diğer nükte de devenin güzel sesle okunan Arapça şiirlerin verdiği şevkle uzak mesafelere çarçabuk kat etmesi gibi müminin hadisler, ayetler ve meşayih kelamlarıyla şevke gelerek menzile daha çabuk varacak olmasıdır [RŞ/s. 285, 286].

İbadet yükünü çekmek istemeyenin köpekler gibi dil dışarıda soluk soluğa kalacağı beyanında şarih كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِن تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ [133]ayetine telmih olduğuna dikkat çekmiştir [S/b. 216; Mü/v. 44a]. Zira köpek, Rahman'ın rahmetinden medet ve muavenet umar ama Allah'a itaat etmediği için fayda etmez [Mü/v. 44a]. Bu tür insanların üzerindeki lanetler Allah'ın, meleklerin ve insanların lanetleridir [ŞPA/s. 250].

İbadetin zamanında olması gerektiği konusunda şarih özellikle namazın bahis konusu edildiği ayetlerden كِتَابًا مَوْقُوتًا [134]ve وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُم [135] ibarelerini ve عجلوا بالصلاة قبل الموت [136]hadisini şahit göstermiştir [ŞPA/s. 294].

[132]Deveye bakmıyorlar mı, nasıl yaratılmıştır! (88 :17)

[133] Dileseydik o âyetlerle onu elbette yüceltirdik. Fakat o, dünyaya saplanıp kaldı da kendi heva ve hevesine uydu. [Onun durumu köpeğin durumu gibidir: Üzerine varsan da dilini sarkıtıp solur]; kendi hâline bıraksan da dilini sarkıtıp solur. İşte bu, âyetlerimizi yalanlayan toplumun durumudur. Şimdi onlara bu olayları anlat ki düşünsünler.(7:176)

[134] Namazı kıldınız mı, gerek ayakta, gerek otururken ve gerek yan yatarak hep Allah'ı anın. Güvene kavuştunuz mu namazı tam olarak kılın. Çünkü namaz, mü'minlere[belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır.] (4:103)

[135]Rabbinizin bağışına, genişliği göklerle yer arası kadar olan ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış bulunan cennete koşun. (3:133)

Namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hacca gitmek, baba ve anayı kendinden razı etmek, onları kırmamak [Ma/s. 188], imanını izhar etmek, yerine getirilmesi gereken ibadetlerden bazılarıdır. Bu noktada imanını izhar etmenin lüzumunu tartışan şarih bunun İslam'ın hükümlerinin uygulanışında gerekli olduğunu kaydetmiştir. Zira sadece mümin olduğu bilinenler Müslüman mezarlıklarına defnedilir, namazları kılınır, cenazeleri gasil olunur. Bunun yanında müminler, müminlerle evlendirilirler, ancak müminlerin şahadeti kabul edilir [Ma/s. 348].

Namaz

[-]

Namaz lügatte "dua" ve şeriatta "mahsus fiillerden ve malum erkândan ibaret"tir. Mahsus şartlarla belirlenmiş vakitlerde eda olunur [ŞPA/s. 468]. Namaz münacat ve müşahede içindir, ehl-i mescid celîs-i Hak'tır [ŞPA/s. 56].

Zekât

[-]

İslamın şartlarından olan zekât da, zekâtını verenin ahlakını temizler.

Şarihin verdiği bilgiyle lügatte "taharet ve nema" manasına gelen bir kelimedir. Şer'i ıstılahta ise "*şer'an muayyen olan malın bir kısmını pak niyet ile Müslüman bir fakire vermek*"tir [ŞPA/s. 468; RŞ/s.455]. Vücubunun şartı akıl, buluğ, İslam ve hürriyettir. Namaz ve zekât birbirine sıkı sıkıya bağlı iki ibadettir. Kur'an'da seksen iki yerde zekât ve namazın beraber zikr olunması da bunun göstergesidir [RŞ/s. 455].

İnsan, malına ancak vekil olabilir. Mal Allah'a aittir ve onu ariyet olarak almıştır. Dolayısıyla bunun zekâtını vermek zorundadır [ŞPA/s. 543].

---

[136] Ölmeden önce namazda acele edin.

3.2 Tasavvuf

3.2.1 İnsani Unsurlara İlişkin Kavramlar

3.2.1.1 Arif

Arife tasavvufi terim olarak, Hakk'ın nefsini müşahede ettirdiği kimse denilmiş ve arifte manevi hallerin zuhur ettiği ve marifet makamının ona ait olduğu ifade edilmiştir. Cüneyd'e marifet ve arifin mâhiyetinden sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "Marifet kendi hakkını ve O'nun hakkını bilmendir."[137]

> *"Mârifet, ilham suretiyle Allah, Allah'ın sıfatları, fiilleri, gayb âlemi hakkında elde edilen bilgidir. Bu tür bilgilerin sahiplerine "ârif-i billah" (Allah'la bilen) denilmesi, bilgilerinin Hakk'tan gelmesindendir. Kul nefsine ve çevresine yabancılaştığı ölçüde Hakk'a aşinâlık(mârifet) kazanır."*[138]

İnsanın bu âleme gelmesinin amacı marifetullâhdır. "Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi sevdim ve mahlûkatı yarattım." hadis-i kutsisi de bunu anlatır.

Pend-nâme'de marifet, Allah'ın bilgisine sahip olmaktır. Allah'ı bilmek kendi bekasını fenasında görmektir. Bu bilgiye sahip olmak için kişinin öncelikle kendisini bilmesi tanıması gerekir. Böylelikle her nefesinde Allah'ın lutuf ve ihsanını idrak eder [P/b. 530; 532].

Arif de kalbin bütün kuvveti ile Cenab-ı Hakk'a ve sair mukaddesata yönelen kişidir. Kalp isteği ile gösterilen tek ciddi gayreti Hak ile görüşmek, bütünleşmektir. Katında dünyanın değeri yoktur o kendi vücuduna bile nazar etmez. Dünyadan olduğu kadar ahiretten de fariğdir. Kendi varlığından geçmiş Allah'la yok olmuş; fenafillâha erişmiş bir Hak-şinastır [P/b.529; 533; 535;536;537;538].

Arifin diğer bir nişanı kalbindeki sevgi ve vefadır. Onun işi Allah tealaya hamd ve sena etmektir [P/b.533a].

---

137 Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü,* Çeviren: Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 363-364.

138 H. Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 249.

Yüce Allah insana onu kendisine ulaştıracak olan marifeti bahşetmiştir, öyleyse o Hakk'ı tanımak ve ondan gayrısına kalbinde yer vermemekle yükümlüdür. Aksi takdirde insanı nev-i beşerden saymak mümkün olmaz. Hatta diriden de saymamak gerekir [P/b. 531, 534].

Kul her ne kadar arif de olsa kendisini marifette aciz görmedikçe arif sayılmaz [P/b. 532a].

Dünyaya hatta kendi vücuduna değer vermeyen arif kıymet, şeref ve itibar gibi kavramlarla kati surette ilişkisini kesmiş, yürüyüp yokluğa karışacak vücuduna bile rağbet ve hürmeti olmayan kişi olarak açıklanmıştır [BD/b. 535, 79a]. Ariflerin katında cennet- cehennem fikri ya da zikri olmaz. Cennet kaygısı ve cehennem korkusu arifin ruhunda yer bulamaz. Arif, mutlak varlıkla bütünleşmekten başka bir temenniyi küstahlık ve edepsizlik sayar, yalnızca Maşuk'un rızasını talep eder [BD/b.537,79b].

Şarih marifetullâhı "Hak tealanın azametini, büyüklüğünü ve nihayetsiz kudretini anlamak ve bundan ibret almak" şeklinde tarif eder. Bunun dışında kalmak "hayvan gibi yiyip içip yatmak"tır [BD/b.529,78b] Arif Rabb'ini kendini bilmekle bilir; من عرف نفسه فقد عرف ربه [139] hadisi de bunu ifade etmektedir [BD/b. 532,79a; RŞ/s. 461].

Şarihe göre arif olmayanlar boş yere nefes alıp veren pis bir güruhtan sayılır. Cinlerin ve insanların yaratıcısı olan Allah'ın mukaddes dergâhına yaklaşmaya bile layık değillerdir [BD/79a].

BD de arifin salikten farklı olarak dünyanın yanı sıra ahiretten de fariğ olduğu vurgusunu yapılmış bu konunun özellikle üzerinde durulmuştur [BD/b.533,79a].

*

[139]"Kendini bilen, Rabb'ini bilir"

Âlemin ilk ilmi olan marifet [RŞ/s.75] "Huda'yı bilmek için kişi kendini bilmek"tir. "Kendini bilen Rabb'ini bilir." hadisinin manası şudur: Nefsini aciz, zayıf, hiçbir şey hak etmemiş ve fani olarak bilen Rabb'inin Kavî, Kâdir, Kerîm ve Bâkî olduğunu bilir. Yoksa Allah'ın bütün künhünü bilmek mümkün değildir. Kulun kendini idrakte aciz görmesi idrakin kendisidir. Bunun hakkında söylenen hadisleri de veren şarih marifetullâhı lezzetlerin en büyüğü olarak tarif etmiştir. Ne zaman marifet husule gelse ona ilahi aşk tabi olur. Bunları tahsil etmek de masiva sevgisinden fariğ olmaya bağlıdır [RŞ/s. 461].

Pend-nâme'de marifetin tariflerinden biri olan "cenab-ı Hak'da fani olmak"tan kastedilenin "kendini aradan çıkarıp her şeyi Hakk'a vermek ve bir şeyi bir kimseden bilmeyip eşyaya dahi tesir vermemek" şeklinde tanımlayan şarih, marifete sahip olmanın tevhit düşüncesini benimsemekten geçtiği inancındadır [Ma/s. 272, 274].

Asıl maksadı "vuslat ilallâh" olan arif [Ma/s. 264], Allah'ı maksat edinen ve rızasını talep edendir. Dünya da ahirette arife haramdır. O ibadetini bile Allah'a vasıl olma şevkiyle, bundan aldığı lezzeti hasıl etmek için eda eder. Bu noktada şarih, zahitle arifin farkını net ve vazıh bir şekilde vermiştir: "Dünyadan geçene zahid, dünya ve ukbadan geçene arif derler." [Ma/s. 273]. Arif ehlullâhtır; dünya ve ahiret ehlullâha haramdır. Her ne kadar uhrevi amellerle meşgul olsalar da kalben ahiretle alakalarını kesmişlerdir. Yapıp ettikleri için ecir bekleyenler ecri alırlar. Allah'ın hizmetindeki arif ise O'nun dışında hiçbir ücretle ilgilenmez. Bütün bunlar fanidir, fani ise bakiye bedel olmaz [ŞPA/s. 485; 487]. Arif masivaya alaka duymaz [ŞPA/s. 482]. Arifin kalbine yar ile ağyar sığmaz [ŞPA/s.485]. Onun nazarında Süleyman'ın mülkünün değeri yoktur. Zira mülk fanidir. Kendi nefsine bile nazar etmez. Kendi nefsi kendine hubbül- eşyadır. Can vermedikçe canan ele girmez. Canana talip olan canını ona verebilmelidir. Çünkü can da mahlûktur[ŞPA/s.486].

Arif şeytanın nefis yemeklerle kandıramadığı kişidir [Ma/s. 70]. Aynı durum giyecek için de geçerlidir; birçoğu çul ve abadan başka bir şey giymez [Ma/s. 96]. Bu dünyadan uyumu ve bedenin kayıtlarından azat olmuş kişilerdir. Onların

uyur olması bu dünyanın kîl u kâline olan kayıtsızlıklarını anlatmak içindir. Onların hareketleri kendi vücutlarından değil, Allah'tandır [RŞ/s. 129].

Arif aynı zamanda âlimdir. Şarih bu noktada arifin sahip olduğu ilim konusunu tartışmıştır. Ona göre arifin sahip olduğu ilim, mantık, hikmet, felsefe gibi dünya ilimleri değildir. Bunlar "kîl u kâl" derecesinde ve "yok hükmünde" bilgilerle doludur [Ma/s. 263]. Dünya ilimlerinin gönülle işi yoktur. Eğer olsaydı sahibini terbiye edip insanlaştırır ve hayvanlık mertebesinden kurtarırdı. Arifin sahip olduğu ilim ilm-i ledündür [Ma/s. 214]. Bu ilimle hayatı ebediyete kadar beka kazanır [Ma/s. 267].

Arif hikmet ehlidir. Eşyayı gerektiği gibi bilmiş ve Allah'ın esma, sıfat ve zatını beşerin takatinin yetebileceği ölçüde anlamıştır. Zira marifeti takva, salih amel ve süluk üzerine mebnidir. Onun için ilmine şüphe olmaz [ŞPA/s. 479].

Bekasını fenasında görmek bahsinde şarih fena ve beka kavramlarını açıklamıştır. (bk. Fena, Beka) İnsanın bekasını fenasında görmesi, fani âlemde fenafillâha erişmesi manasına gelir [ŞPA/s.481-482]. Yani didara talip olan âşığın mutlak vahdet sırrına eriştiğinde varlığının yok olmasıdır. O'nun zatından başka her şey yok olacaktır. Âşık bu şekilde fenaya vardığında hissiyatını kaybeder sahv mertebesine gelene kadar ağlar [RŞ/s.461]. Bu da manevi sülukla mümkündür. Bu manevi sefer bu fani âlemde baki oldukça vücut bulur. Fani olmayan gerçek arif değil, olsa olsa resmi arif olur. Yani marifet fenaya mevkuftur [ŞPA/s. 481-482].

Pend-nâme'de yer alan, arif olmayanın Allah'ın yakınlığına layık olmadığı düşüncesinde yakınlıktan kasıt وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ[140]ayetinde de belirtildiği üzere manevidir [RŞ/s. 461].

Allah'a vusul yedi vadiden sonra müyesser olur. Birisi marifet vadisidir [Sa/s. 190]. Marifet hasıl etmek insanın asıl maksadıdır. Allah'ın tecellisini müşahade etmekten başkası makbul maksatlardan addedilmez. Makbul olan marifet takva, amel ve sülûk ile hasıl olandır [ŞPA/s. 480].

---

[140]Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz. [Çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız].(50:16)

Marifetin mahalli, ruhtan ibaret olan kalptir. Bu yüzden öldükten sonra yok olmaz [RŞ/s. 392]. Arifin kalbi havf, reca, dili hamd u sena ile dolu olur. Muradı dünya lezzetlerini terk etmek ve talebi Allah'ın rızasıdır [RŞ/s. 199].

Marifete sahip olmayan insan cinsinden olamaz. İnsan halifetullâhtır ve hilafet ilim ve marifete mevkuftur [ŞPA/s. 484].

Şarihin *Pend-nâme*'de de tarif edilen arif tipinin yaşamdaki karşılıklarını şerhinde örneklediği, hayatlarından kesitler verdiği de olmuştur: Halifeliği sırasında yirmi dört yerinden yamalı bir gömlek giymekle iktifa eden Hazret-i Ömer [Ma/s. 97], kendisini müderris yapacak olan mülazamet kâğıdını yırtıp atarak devlet hizmetinden vazgeçen ve bir dergâhın şeyhi olan Gafuri Efendi [Ma/s. 213], ölüsü yıkanırken gözlerini açan, defnedilirken kalkıp cesedini kıbleye bizzat yönelten Nakşibendî şeyhi Seyyid Ahmed E'n-Neccârî [Ma/s.267], annesinin rahmindeki oğlu dâhil olmak üzere bütün dünyevi varlığını bırakarak Allah'ı arayan, yıllar sonra oğluyla karşılaştığı halde onu yolculuğuna dâhil etmeyen İbrâhim bin Edhem [Ma/s. 335], dünya ve ahiret; yani ruhani ve cismani ayakkabılarını çıkarıp atmış olan Bişr-i Hafî [RŞ/s. 463], Cürcânî, Allâme-i Şirâzî, Nasîr-i Tûsî, Fahreddin Râzî ve Sadettin Taftazânî [ŞPA/s. 480] şarihlerin arif tarifinin tecessüm etmiş halleridir.

3.2.1.2 Avam, Havas, Ehas

"Seçilmiş, sevilmiş olan yüksek âlimlerin gaybdan imanları, cahillerin gayba olan imanları gibi değildir. Cahiller, başkasından işiterek veya akl ile istidlâl ederek, gayba iman şerefine kavuşmuşlardır. Seçilmişler, Allahü teâlânın cemal ve celâl perdeleri ve tecelliler, zuhurlar vasıtası ile gaybın varlığını anlayarak inanmışlardır. Bu iki kısmın arasında bulunan tasavvufçular ise, perdeleri ve tecellileri görünce, gaybı anladık sanmışlar, (İman-ı gaybî) yerine, (İman-ı şuhûdî)ye kavuştuk demişlerdir. Bunlar, gaybî iman, cahillerin, hatta düşmanların imanıdır sanırlar."[141]

[141] Hüseyin Hilmi Işık, *Tam İlmihal-Se'âdet-i Ebediyye,C.* 1., Eyyûb-Istanbul 1911-2001, s.753

Bu paragrafta geçen “seçilmişler” havas, “cahiller” ise avam kavramlarını karşılamaktadır. Bu tarife dayanarak “Avam kesimi müşterek olarak bilinmesi gereken asgari nazari bilgilere sahipken, havas avamın bildikleriyle yetinmeyip; ancak inandıklarına tam inanırlar, bildiklerini tam bilirler. Yakinî bilgiye sahiptirler.” demek de mümkündür.[142]

Avam ve havas terimleri *Pend-nâme*’de de toplumsal sınıflar olmaktan ziyade dünya ve din işlerine yakınlığa göre beliren kişisel nitelik sahiplerini tanımlar. “Ahiret tedariki kaydında değil, sadece dünyada iyi şöhrete sahip olma derdinde olan kişi” olarak tarif edilen avamla [P/b.205] havas arasındaki belirgin fark eserde zikir konusunda ortaya çıkar: Avamın zikri ancak diliyledir. Havas ise şüpheye düşmeden kalbiyle zikirdedir. Hassü’l-has dediği ehassın zikri ise zikr-i sırdır [P/b. 365].

*BD’*de şarih konuya ehastan kastedileni açıklamak suretiyle katkıda bulunmuştur: Evliya ve enbiya olan ehassın “sır” olan zikri de sadece zakir ile mezkûr arasında ve ancak tüm sırları bilen Allah’ın vakıf olduğu bir zikirdir [BD/b. 365, 63b].

*

Âmî “cahil ve nadân”dır. Hatta cehaleti ile ölü hükmündedir. Bu tür insanlar nefse ve şeytana tabidirler. Avam ibaret sevdasında olan, süslü sözlerle şöhret bulmaktan, akli kıyaslarda lezzet bulan bir taifedir. İyi şöhrete sahip olma istekleri gurur ve kibirden, bunlar da cahillikten kaynaklanır. Nam ve şöhrete sahip olanların şöhretleri de yalancıdır. Yoksa zatlarında o namın medlulü olabilecek bir mana yoktur. Bunlar gibi halk içinde kazandıkları isimle müsemma olmadıklarını anlamayarak övünen ahmaklara âmî derler [RŞ/s. 128; 184; 277].

Avam havasın zevk aldığı dinî ilimlerden ledünni sırlardan anlamaz [RŞ/s.145, 147], nefsani lezzetlerin peşinde koşar [RŞ/s. 184]. Bu yüzden avam Allah katında itibarı düşük olandır [ŞPA/s. 240].

---

[142]Adnan Ayaz, *Fârâbî' de Siyaset Felsefesi Kaynakları ve Etkileri,* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Ana Bilim Dalı Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2008, s. 63.

Avamın Allah'ı kalbinden zikretmediğini şarih يقولون بافواههم ما ليس في قلوبهم [143]ayeti ile ispatlamaya çalışmıştır [RŞ/s. 394]. Nifak ehlinin de zikri avamınki ile aynı şekilde dilledir [ŞPA/s. 304].

Havas "âlim ve arif"tir. [RŞ/s.128] "Medh ü zem nakşından levhini sade" eylemiş olandır. Nam ve şöhret kaydında olmaz, kimseye eza ve cefa etmez, kalbinde ayn-ı safâ vardır [ŞPA/s. 241].

Havas takva ehlidir, kanaatkârdır. İhtiyacından fazlasını haram addeder. Avamla aralarındaki büyük farklardan biri de budur. Avam her zaman fazlasına taliptir [Ma/s.284]. Havas dünyanın gamı ve kederini ahiretinkine tercih eder. Bunlar ona ağır gelmez. Dünyada ferah ve refaha talip olan avam sıkıntıdan üzüntüden kaçtığı için ahirette bu yükü taşımak zorunda kalırken marifet erbabı olan has kullar, dünya gamını tercih ederek sefa ve ferahı ahirete bırakırlar [Ma/s. 361].

Avamla havas arasındaki fark zikrulllaha dayandırılarak da açıklanabilir. Şarih, kalbin uyanıklığı durumunun sadece Allah'ın has kullarına özgü bir ayrıcalık olduğundan bahisle hayatları boyunca tuttukları her işte havasın, lisanları ile aleni, kalpleriyle gizlice zikrullâhla meşgul olduğunu kaydetmiş, hatta aleni olan zikri terk edip zikr-i hafîyi tahsis buyuran ehasaa Nakşibendî tarikatinin kurucusu Muhammed Bahaeddin'i örnek göstermiştir [Ma/s. 125].

Zekeriyya'nın kulluğu bahsinde havasın ibadetini "masivallâhtan hür ve azat olmak" şeklinde tanımlayan şarih, onların Allah'a iclalen ibadet ettiğini de kaydetmiştir [ŞPA/s. 25]. Kalbiyle Allah'ı zikreden hass muhabbetullâh ve marifetullâh ile ihtisas bulur [RŞ/s. 395].

Hassu'l-hass ya da ehassu'-l havas da arifler zümresidir ki bunlara "salik-i müntehi" derler. Bütün haslar bunlara nazaran müptedidir. Bunlar dilleri ile ne kadar

---

[143] Bu da mü'minleri ortaya çıkarması ve münafıklık yapanları belli etmesi içindi. Onlara (münafıklara), "Gelin, Allah yolunda savaşın veya savunmaya geçin" denildi de onlar, "Eğer savaşmayı bilseydik, arkanızdan gelirdik" dediler. Onlar o gün, imandan çok küfre yakın idiler. Ağızlarıyla kalplerinde olmayanı söylüyorlardı. Oysa Allah, içlerinde gizledikleri şeyi çok iyi bilmektedir.(3: 167)

susmuş görünseler de kalp lisanları Allah zikriyle coşmuştur, ahvali ise tefvizdir [RŞ/s. 340, 395].

3.2.1.3 Derviş, Salik

"Derviş kelimesi başlangıçta, hem yoksul hem de zengin bile olsa her yönden Allah'a muhtaç olduğunun şuuruna sahip sûfî anlamında kullanılıyor, sûfîler her iki anlamdaki dervişliğe büyük önem veriyorlardı… Esasen dervişlik, maddî âlemden ruhî âleme doğru yapılan mânevî bir seferden ibarettir."[144] "Sülûk, yola gitmek, salik de yolcu demektir. İbnü'l-Arabî'ye göre salik, makamlara hâliyle yükselen kimsedir. Tasavvuf ehline göre sülûk, Allah Teâlâ'ya ulaşmaya(vusûl) kâbiliyet kazanmak için güzel ahlâk sahibi olmaya çalışmaktan ibarettir. Sülûk, cehâletten ilme, fenâ huylardan güzel ahlâka, kendi vücûdundan Hakk'ın vücûduna harekettir. Salikin Allah Teâlâ'ya ulaşmak için ahlâki olgunluğa ihtiyacı vardır. Kulun nefsini mevki hırsından, hasetten, kibir ve cimrilikten, yalan, gıybet, hırs ve zulümden, kısaca kötü davranışlardan temizlemesi, buna mukabil ilim, hilim, hayâ, rızâ, adâlet gibi güzel davranışlarla süslemesi gerekir."[145]

Salik tasavvuf yoluna girer ve mürşidinin rehberliğinde nefis terbiyesine başlar. Bu aşamalı bir işlemdir ve bir mertebeyi başarıyla geçen salik bir üst mertebeye yükselir. Her bir mertebenin özellikleri farklıdır. Salik her mertebenin gereklerini harfiyen yerine getirerek makamları bir bir geçer ve nefis terbiyesinde zirveye ulaşır.

Derviş, Attâr'a göre hırkadan gayrı giyeceği olmayan murad ve hevadan olan yol eridir. Onun kalbinde dünyevi değerler değil elem ve dert vardır. Dünyanın varlığı ona bir fayda getirmediği gibi yokluğu üzerine de hiçbir fikir yürütmez. Halk içinde şöhret bulmak gibi bir kaygısı da yoktur. Kılık kıyafetle dış görünüşle ilgilenmez. Dünya ile ilişkisinde mükemmel bir kayıtsızlık söz konusudur. [P/b.160, 162, 628]

---

[144] Tahsin Yazıcı, "*Derviş", DİA*, C. 9, s. 188-189.
[145] Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar,* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1994, s. 317

Dervişlik her ne kadar müşkül bir meslek olsa da ondan daha iyi bir nesne yoktur. [P/b.56]

*BD'*de ehl-i sülukun biri velayet ve keramet sahibi diğeri de seyahat ve tecrübe ehli olmak üzere iki çeşit olduğu bilgisini verilmiştir. Bu iki tür salikin de hakikat ve mecaz cihetiyle söyledikleri sözler itibara layıktır. [BD/b. 492, 75a] Salikin terk ettiği dünyanın fani lezzetlerine ve zevklerine tutulmanın ahiret hâlinden gaflete yol açtığını düşünen şarihe göre onun kalbindeki elem ve dert Tanrı'ya kavuşma arzusundan gelmektedir. Ruhunun ve kalbinin tüm imkânlarını onun cennetine ulaşmak için harcayacaktır. Dünya zevklerine karşı kayıtsız olan salik aynı kayıtsızlığı ahiretin nimetlerine karşı göstermez. Ölmeyecek kadar yiyecek ve bir hırka ile geçinebilir. O ruhunu ve esasen dünyaya ait olan bedenini ahiretin nimetlerine hasretmiştir [BD/b.628, 88a; b. 160-162, 41a-41b]

*

Pend-nâme'de sözü geçen salik, Allah yoluna giren, dünyayı terk eden ve [Mü/v. 35b; Ma/s.66], "dünyevi cihetten bir fitneye malik olmayan" [RŞ/s.124] derviştir. Onlara "ehl-i süluk", "tarikat erbabı" denmiştir [RŞ/s.448]. Allah'a ulaşma yollarını en iyi bilen onlar olduğu için kendilerine merdan-ı ilahi denmiştir [RŞ/s. 125].

Salikin süluk ettiği yolu şarihler can yolu [RŞ/s. 516]; rıza-yı Rahman yolu [RŞ/s. 204, 208, 253] , merdan-ı ilahiye tarikı [RŞ/s.273], ahiret tarikı, evliyaullâh tarikı [RŞ/s. 526], hayır sebili [RŞ/s. 499] nihayet tarik-i müstakim olarak tarif etmişlerdir [RŞ/s. 527].

Şarihin derviş-i fenafillâh ve âşık-ı cemalullâh gibi isimlerle anmayı tercih ettiği salik, masiva olmak sebebiyle dünya ve ahireti terk edip ancak Allah'ın cemalini talep eder. [RŞ/s. 219]. Yaratılmış olandan bir beklentisi yoktur. Hatta öyle ki halk arasında iyi anılmak bile onun çizgi çekip yok saydığı kaygılardandır [Ma/s.74,87]. Halkın onu kınamasının onun için önemsizdir. Yûnus Emre'nin deyişiyle "Ne varlığa sevinir, ne yokluğa yerinir". Allah'tan gayrısının resmini hatır

sayfasından silmiştir. لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ (57:23) ayeti de buna delildir [ŞPA/s. 549].

Salikin *Pend-nâme*'de de belirtildiği gibi kasır ve bağ kaydında olmaması şarihe göre hem kendi hem de o kasırda yer alacak olan bir sevgilinin sefasının kaydında olmaması manasına gelir. Bunların tek düşüncesi doğru yoldan sapmamaktır [RŞ/s. 239]. Allah'a vusul bulmak için gece gündüz riyazet ve mücahedeye çalışırlar [Sa/s. 92].

Salikin tefricgâhı güzellikler meşhedi olan ilahi eserler ve esma-i hüsnâdır. *Pend-nâme*'de bahsi geçen "bağ" salikin ayağına bağ olur. Onlar Allah'ı tesbihle meşguldürler [ŞPA/s. 200].

Derviş "serseri gıda" ile kanaat eder. Leziz yiyecekler bulsa da iltifat etmez. ahiretin güzellik ve nimetlerini gözler. Halkın onu ayıplaması umrunda değildir.[ŞPA/s. 198] O, insanın günah yüküyle süluk ettiği yolun sonu mahşer arsası olduğunu bilir [Ma/s.94].

Dervişliğin zor bir meslek olduğu konusunda şarih onun fakrı seçmiş olmakla aslında zenginin asla sahip olamayacağı rahatlığa kavuştuğunu kaydetmiştir. [RŞ/s.124] Derviş müftakir ilallâhtır. Fakirin ahirette hesabı kolay zengininki zor olacaktır. Kendi vücudundan fena bulmuş ve taalluklar nakdini yapma ettirip hakikat üzerine müflis olmuştur.[ŞPA/s.99]

Malı mülkü lâ-şey tutmak evliyaullâhın hasletlerindendir ve onlar varlık ile mesrur olmazlar, hatta onu kerih görürler. Bu makam zahitler mertebesinin yukarısıdır [RŞ/s. 490].

Salikin gönlündeki elem ve derdin kaynağı ilahi aşktır. Bu noktada şarih ilahi aşkla ilgili fikirlerini ifade fırsatı bulmuştur. Hakikatte aşktan hâli bir gönül yoktur. Ama o aşkı Hakk'a sarfta üç vasıta vardır. Biri pak nazar ile güzel bir şeye âşıklıktır. Bu yolla âşık Allah'ın yardımıyla ilahi aşka ulaşır. Hakikatin köprüsü olan mecaz budur. Diğer yol cennet kaygısı ve cehennem korkusu ile Allah'a ibadet edip yakîn mertebesine vasıl olunca hakikat şarabıyla masivadan geçmektir. Bir diğeri ise

Hakka'a âşıklık vehmiyle halka kendini âşık göstermektir. Bu çeşit bir mecaz hiçbir zaman hakikate ulaşmaz. İşte derununda dertten başka bir nesne bulunmayan salik, muhabetullâh mertebesinde yakîn rütbesine nail olan ve âşıklatrın hakikat şarabını içendir. Hasılı şarihe göre yol eri fenanın nimetlerinden azade olup ilahi aşk ateşiyle pişmeli ve muhabbet narıyla yanmalıdır [RŞ/s. 240-241].

Bu mertebelere vasıl olan kâmil derviş nefsinin kahrına kadir olduğu için nefsin yularını ele almaya mahir olur [RŞ/s.125]. Bu makamı kâmiller makamından gören şarih için *Pend-nâme*'de anılan salikin aynı zamanda evliyaullâh ya da şairin kendisi olduğunu görüşündedir. [Ma/s.245].

3.2.1.4 Mürşit

İnsanları Müslüman ve salih yapmak için uğraşan veliye mürşit denir. Salikler, mürşitlerinin âlem-i misaldeki suretlerinden istifade ederler ve bu yolla müşküllerini çözerler.[146]

> *"Tasavvufî terim olarak, tarikat lideri anlamına da gelir. Mürşid olan kişinin Allah'ın ahlâkını tahakkuk ettirmiş olması, yani, en azından fenâ makamına ulaşması şarttır. "*[147]

> *"Tarîkat nasların zâhirî ma'nâsını ifâde eden şerîatten, öz ve derûnî ma'nâ demek olan "hakîkat"e giden yoldur. Ancak bu yolun bir rehberi olmalıdır. Şeyh ve mürşid denilen bu rehber Hazret-i Peygamber (s.a.)'e uzanan kesiksiz bir silsileye sahip bulunmalıdır."*[148]

Pend-nâme'de sahip-dilân olarak da sözü edilen mürşidan, salikin maksudun ileyhi olan menzile vasıl olmasında ona rehberlik edecek olan kişilerdir. Menzile giden yol tehlikelidir, pusuda bekleyen hırsızları barındırır. Attâr hak yoluna kör gibi gidilmemesini nasihat eder. Salikin yolda kalmamak için eteğine tutunacağı

[146] Hüseyin Hilmi Işık, *age.,* s.78
[147] Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara 1997, s. 527.
[148] H. Kâmil Yılmaz, Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı, Erkam Yayınları, İstanbul 1999, s.151

bir mürşidin rehberliğine ihtiyacı vardır [P/b. 125; 222; 803]. Yalnız sefere gitmek tehlikelidir [P/b. 685]. Makul olmayan yolda olan birini doğru yola ileten kişi sevap kazanacaktır [P/b. 498].

*

Şarih Attâr'ın adres gösterdiği mürşid-i kâmilîni, saliki beyhude kayıtlara düşüp fani dünyanın çeşitli lezzetlerine aldanmış, bin bir türlü zevkine kapılmış olarak ahiret ahvalinden gafil olmaması için terbiye ve rehberliğiyle selamet yoluna ileten şeyh zümresi olarak tarif etmiştir [BD/b. 125, 36b; b.222, 49b]. Hak yoluna kör gibi gitmek iyiyi kötüyü değerliyi değersinizi temyiz edemeyen basiretsizler gibi davranmaktır. Bu yolda teyakkuz ve intibah üzere yürümek gerekir [BD/b. 803, 101b]. Salik ancak mürşidin terbiye ve rehberliğiyle selamet yoluna süluk edevektir [BD/b. 125, 36b; b. 222, 49b]. Bu yol, zamanın ve hâlin gerektirdiği şekilde hikmet sahiplerinin açık delilleri üzere gidilecek yoldur [BD/b. 498, 75a].

*

Süluk edilen yolda kör gibi gitmemek için gören göz yerinde olan müşrid-i kâmil ve ilim ile salik olmak gerekir. Kişi ancak bunlarla yolda selamet bulabilir [RŞ/s.529; ŞPA/s. 674]. Üstadı olmayanın üstadı şeytan olur [RŞ/s. 504].

Yalnız yapılan işlerin dinî ve dünyevi işlere zararı hakkında لو يعلم الناس ما فى الوحدة لما سار راكب وحده بليل ابدا [149]hadisini şahit gösteren şarih, sefer kelimesinin iki anlamı üzerinde durmuştur: İlki "beden ile vatandan başka bir semte gitmektir" ki "zahiri sefer" denir. Bu sefer için zahiri bir de adap vardır ki öncelikle dünyevi veya dinî bir fayda maksadının celbi söz konusudur. Diğer sefer de "kalbin esfelden semavatta melekûtun en yükseğine seyridir" ki en şerefli sefer budur. Buna da "bâtıni sefer" ya da "sefer-i süluk" denir. Bu sefere malik olan salikin yol arkadaşı bu yolun rehberi olan mürşittir ve en faziletli üstattır. Bu vechile üstadı olmayanın üstadı şeytan ve seferi rüsvalıktır [RŞ/s. 503-504].

[149] "İnsanlar yalnızlıktaki (mahzuru) benim kadar bilselerdi, hiçbir atlı tek başına bir gececik olsun yol yapmazdı."

Sefere yalnız gitmek sureten ve manen tehlikelidir. الرفيق ثم الطريق [150]atasözü de bunu ifade eder. Düşman zuhur ederse mağlup olunur. Manevi anlamda ise tehlike şeytandır ki yalnız olan salike refakat eder. Hususen çölde hayaletler zuhur edip yol keserler. O yüzde hadiste de bir yerde şeytan kişiyi yoldan çıkarmaya çalıştığında ezan okunması gerektiği buyrulmuştur. Şeytan ezana dayanamayıp kaçar [ŞPA/s. 584].

Kulu doğru yola ileten hakiki mürşit Allah'tır. Dünyadaki mürşit O'nun sıfatıyla kuşanan halifesidir [ŞPA/s. 257]. En büyük mürşit olan kutup, ilahi sıfatların ve kudretin mazharıdır [ŞPA/s. 451].

Saliklerin kendilerine mürşid edinirlerken tedkik yapmalarına cevaz vardır. Her sözü şeriate mutabık, her ibadeti Allah'ın rızasına uygun olan salah ehlini seçmek gerekir [RŞ/s. 237]. Kendi maksadı Allah'a ulaşmak olmayan bir mürşit bu yoldaki kimseye rehberlik edemez [Ma/s. 264] .

Mürşit öncelikle ariftir, hatta marifet ağacıdır [RŞ/s. 471]. Nefsin iştihalarından kurtulmanın yollarını bilir ve salike gösterir. يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ [151] ayeti de mürşidi tarif eder [ŞPA/s. 167].

Mürşidin insanları irşat etmesi bahsinde Attâr'ın " وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ ۚ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ" [152]ayetine telmih yaptığı görüşünde olan şarihe göre, mürşidin, yanlış yolda olana öncelikle emrettiği iyilik ya da yasakladığı kötülük konusunda ilim sahibi olması gerekir ki bu konuda şer'i sınırları tecavüz etmesin. İkinci olarak kendisi de yasakladığı çirkinliklere düşmemeli, yani verâ sahibi olmalıdır. Üçüncü olarak gerekli olan şeyse güzel huydur; kabalık ve zorbalıkla bir şeyi yasaklamadan, yumuşak davranarak irşat etmelidir [RŞ/s. 450].

Mürşidin sohbeti nakısları kemal hâline getiren kimyadır. Salih kişilere mutlaka mürşit gerekir, üstelik bu mürşidin gönül sahibi olmalıdır. Etrafında yer alan

---

[150] "Önce yoldaş, sonra yol."

[151] O, ümmîlere, içlerinden, [kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten] bir peygamber gönderendir. Hâlbuki onlar, bundan önce apaçık bir sapıklık içinde idiler. (62:2)

[152] Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır. (3:104)

müritleri eteklerine yetişemese bile sohbetiyle onlara bu istidadı kazandırması gerektiğini kaydetmiştir. Zira mürşid-i kâmillere erişmek kişiye göredir. Gönül sahiplerinin eteğini tutanın ise maksadına nail olacağı mukarrerdir [RŞ/s. 199].

Zahiri de olsa bâtıni de olsa insanları hatadan kurtarmak gerekir. Zahiri hata körün ve yolunu kaybetmişin hatasıdır. Bâtıni hatalar; kötü itikat, şüphelere ve zanlara düşmek gibi hatalardır. Bu makuleyi sırat-ı müstakime ulaştırmak en faziletli amellerden olup havasın özelliklerindendir [ŞPA/s. 459].

Şarih salike yol gösterene şükredilmesi gerektiği bahsinde Selman-ı Farisî'nin Hazret-i Ömer'in kendisinde gördüşü ayıpları söylemesi yolundaki talebini yerine getirerek onu nasıl daha iyi bir kul hâline getirdiğini nakletmiştir (bk. Halifeler/ Hazret-i Ömer) [RŞ/s.429]. İnsanlara teşekkür etmenin faziletinden bahsetmiş ve Hazret-i Ayşe'nin kendisi hakkında inen ayetler dolayısıyla babası Ebû Bekir'in ona şükretmesi tavsiyesini aktarmıştır. Zira nimet resulün vasıtasıyla husule gelmiştir [ŞPA/s. 418].

3.2.2 Seyr ü Sülukla İlgili Kavramlar

3.2.2.1 Dünya

"Dünyâ, içinde yaşadığımız evren, yer yuvarlağı olarak tanımlanmıştır. Tasavvufta, dünya çeşitli şekillerde tanımlanmıştır: seni Allah'tan alıkoyan her şey, imtihan yeri, ahiretin tarlası, geçici fani yer."[153]

Tasavvuf kültüründe de dünya kıymet verilmeye değmeyecek boş bir hayalden ibarettir. Onda insanları aldatmak için bütün donanım hazırdır, insanoğlunun zaaflarından olan, para ve her türlü mal varlığı sevgisi, maddi güzelliğe yönelme, ebediyet arzusu vb. unsurlar hep insanlar için tuzaktır. İnsana yüklenen görev ise, bu tuzaklara kapılmadan dünya hayatını yaşayıp, ahiret âlemine yürümesidir.

---

[153] Ethem Cebecioğlu, age., s. 229.

Pend-nâme'de dünyanın faniliğinden, aldatıcılığından; dünya nimetlerine rağbetin çirkinliğinden bahseden Attâr, eserinde zamanın vefasızlığından da dem vurmuştur. Ona göre insan nefsani zevklerin ardına düşüp, fani âlemi dost tutmamalı, dünyanın tadını terk etmeli, dünyadan eteği toplamalıdır [P/b. 523, 541,557].

Dünya bir köprüdür ve köprübaşında ev düzmek deliliktir [P/b. 623].

Dünyanın Faniliği

*BD'*ye göre dünyada geçirilen kısacık bir zamanda ahirete dair birçok kazanç elde edebilecekken ölümden sonrasını düşünmeden hareket etmek gafletten ve nisyandan başka bir şey değildir [BD/b.124,36a]. İnsan hadsiz hesapsız mal elde etmiş olsa da elde ettiklerini değil, vebal ve günahının hesabı sualini kabre götürecektir [BD/b.356, 63a].

Şarihin "gavga-kede-i fena" olarak tarif ettiği [BD/b.359, 63a], bekası olmayan dünya hayatına müptela olan akıl sahiplerinden iman ile ahirete gitmekten başka bir menfaat kesbetme muradında olanların hepsi hüsrana uğramışlardır. Şarih bu düşüncesine delalet etmek üzere başına gelen bir olayı anlatma gereği duymuştur. Buna göre şarihin o an içinde bulunduğu vakitten on yıl kadar önce ziyaretine gelen ve zamanenin fesadından dem vurup şikâyet eden hafız ve hatip olan imam dostlarından birinin güneş doğmadan önce vefat ettiği soğuk sesli bir nair tarafından duyurulmuştur. İçinde yaşadığı anı da eserine dâhil etmesi, şarihin kendine has üslubunu gözler önüne sermesi bakımından bu ilginç bir örnektir [BD/b.523, 78a].

Şarih ölümün mukarrer olduğu noktasında okuyucuya niçin boş yere zahmet çektiğini sorar. Ona göre dünya ve içindekiler suyun üzerindeki nakış gibi dayanıksız, zamane güzellerinin yeminleri gibi sebatsız ve devamsızdır [BD/b.127, 36b]. Dünya sevgisinin insanı ahiretten alıkoyduğu gerçeği حب الدنيا راس كل خطيئة [154] hadisiyle de teyit edilmiştir [BD/b. 113, 34b; Sa/s.78, 87; Mü/v. 29b; RŞ/s.181].

Dünyadan tamamıyla vazgeçmenin de imkan dâhilinde olmadığını, Attâr'ın dünyayı terk etmekten muradının ihtiyaçtan fazla olanı bırakmak olduğunu düşünen

[154]"Dünya sevgisi tüm günahların başıdır."

şarih, itidalin tüm tutumların en hayırlısı olduğunu savunmuştur [BD/b. 111, 34b].

*

Dünya ehli için beka yoktur [ŞPA/s.189]. Dünya ahirete geçiş sağlayan bir köprüdür. Şarih, köprübaşında ev düzmemek gerektiği konusunda Hazret-i Îsâ'nın "الدنيا قنطرة فاعبروها ولا تعمروها[155]" kelamına işaret olduğu fikrindedir. Bu köprüden geçip ahirete gitmek varken iki ayağının ortasında imaret inşa etmeye çalışmak delilik ve gafletin ta kendisidir [RŞ/s.488; ŞPA/s.457]. İnsan dünyada gelip geçici olduğunu bilmeli, orada karar etmek yerine bir ağaç gölgesinde dinlenirmiş gibi yaşamalı, zamanı gelince de göçüp gitmelidir [RŞ/s.545].

Yılana Benzerliği

[-]

Pend-nâme'de bahsi geçen dünyadan kasıt, kişiyi Mevla'dan alıkoyan nesnelerdir. Dünyayı efsunuyla helak eden bir akrebe, derisi nakışlı bir yılana benzetildiğinden bahseden şarih, yılanın bâtını ile zahirinde fark olmadığı gibi dünyanın ikbal ve idbarı arasında da fark olmadığını kaydetmiştir. Dünya da yılan gibi gaddardır. Yılan gücünü yitiren hayvanı ininden kaçırır ya da öldürüp inini zapteder. Ejder meşrepli olduğu için daima insana düşmandır ve onu yutmak için fırsat kollar [RŞ/s. 181].

Dünya ehlini yılanın sokmasıyla hayatını kaybeden yılan oynatıcılarına benzeten şarih, dünya ehli dediği taifenin dünyevi lezzetlere talip olan avam olduğunu ifade etmiştir. Yoksa dünyadan kaçan havasa bu zehir tesir etmez. Buna örnek olarak şarih Halid İbni Velîd'in kendisine gelen zehri Allah adını andıktan sonra içişini ve müteessir olmayışını nakletmiştir [RŞ/s. 182-183].

Kadına Benzerliği

[-]

[155]"Dünya köprüdür. Ondan sadece geçip gidiniz imar etmeyiniz"

Dünya aldatıcılığı bakımından kadın cinsi ile özdeşleştirilmiştir. Attâr'ın dünyayı erine güler yüz gösterdikten sonra birden bire ısırarak onu helak eden zevceye benzettiği beytin şerhinde bunun gelinle damat arasında geçen bir adet olduğu bilgisini veren şarih, kadın taifesinde dünyada olan bütün tehlikeler bulunduğunu beyan fırsatı bulmuştur [RŞ/s.190]. Taliplerine düşmanlık göstererek, naz ve istiğna eden bir maşuk olan dünya, divan şiirindeki sevgili gibi âşıklarından kaçar ve kendine ilgi göstermeyenlere meyil ve rağbet eder. Zira Allah tarafından böyle emrolunmuştur [Ma/s. 142].

Dünya, eriyle bila-nikâh ilişki kuran bir kocakarıdır. İkinci gün kocasını bırakıp başka biriyle aşinalık kurar. Şarih onu bir mutrip ya da bir çengiye de benzetmiştir; her gün bir hanede çalıp söyleyerek oynar, hiçbir yerde karar kılmaz, vefasızdır [ŞPA/s. 159].

Şarih, *Pend-nâme*'de dünyanın, erkeğini hile ile baştan çıkararak yok eden bir zevceye benzetilmesi hususuna katıldığı gibi bu iddiayı kendi başından geçen bir olayı hikâye ederek somutlaştırmıştır: Hankâhının yakınlarında muytablık yapan Abdullâh Ağa isimli şahsın karısı sevgilisi olan bakkalı bir gece eve alıp kocasını öldürtüp uzuvlarını parça parça ettirir. Parçaları bahçeye, merdiven altına ve sair yerlere gömerler. Kadın daha sonra halkla beraber eşini araması yetmezmiş gibi bazı kişileri de kocasının düşmanı olmakla suçlayıp onu öldürdükleri hakkında töhmet altında bırakır. Merhumun yeğeni kadından şüphelenip ihbar ederek evinin muhtelif yerlerini kazdırınca gerçek ortaya çıkar, âşıkları asarlar. Şarih bu hikâyenin kahramanlarının karşısında taraf tutmuştur; yaptıklarını ayıplamış, başlarına gelenleri ibretengiz saymıştır. Burada en çok suçladığı kişi ise kadındır. Çünkü o hileleriyle iki erkeği de kendine bağlamış, sonunda telef etmiştir. Dünya da böyledir [Ma/s. 279].

3.2.2.2 Fena, Beka

"Fenâfillah, Allah'ın varlığı içinde yok olmadır. Tasavvufun temeldüşüncelerinden biridir. Sûfî, bütün varlığını yok ederek, her şeyi unutup, her türlüdünya alakasından geçerek Allah ile bir olmayı amaçlar. Fenâfillah kesiksiz bir vecd vecoşkunluk halidir. Ancak o zaman sûfî gerçek

olmayan varlığından geçmiş, Allah'ınvarlığı ile var olarak O'nu gönlünde duymuştur. Yokluk tamamlanınca ortada yalnızcaTanrı kalır. Sûfî de böylece kendini Tanrı'da yok etmiş olur. Tasavvufta birçok şeyden fânî olmak gerekir. Ancak o zaman fenâfillaha erişilir. Fenâ bulacak olan şeyler yedi tanedir: birincisi, Allah'a karşı muhalefetten fani olmaktır. İkincisi, kullarınişlediklerinin, kendi işleri olduğundan fâni olmaktır. Üçüncüsü, mahlûkların sıfatlarından fani olmaktır ki söyleyenin, işitenin, görenin Allah olduğuna kanaatgetirmektir. Dördüncüsü, kulun kendi zatında fâni olmasıdır. Beşincisi, Allah'ın veyazâtının şühûduyla bütün âlemden fânî olmaktır. Altıncısı, Allah'tan gayrı her şeydenfânî olmaktır. Sonuncusu da Allah'ın sıfatlarından ve sıfatların nisbetlerinden fâni olmaktır. Buna masivâdan geçmek denir. Fenâfillah'ın sonu bekâbillah(Allah ile varolmak)tır."[156]

"Bekâ, sözlükte, sebat ve devam etmek, kesintiye uğramadan geleceğe doğru sürüp gitmek anlamına gelmektedir. Terim olarak, Allah Teâlâ'nın varlığına herhangibir yokluğun gelemeyeceği manasını taşır."[157]

[-]

Şerhlerde fena, bir nesnenin ilk hâli üzerine sabit kalmayışıdır. Beka ise sübutudur. Cisimler suret oldukları için fena ile mevsufturlar. Suretlerin ise vahide haletine göre sübutu yoktur. Ruhlar beka ile mevsuftur; hakikattirler. Hakikat ilk hâli üzerinde devam eder. Suretler hakikatler üzerine arızdırlar. Fenanın ilk mertebesi nefsani sıfatların düşüşü, son mertebesi ise rüsumun tamamen yok olması, kulun zat, sıfat ve fiillerinin Hakk'ın zat, sıfat ve fiillerinde yok olmasıdır ki bu mertebeye hakiki fakr derler. Fena zata ulaşmak ve ehadiyet makamına dâhil olmaktır. Fena kulun Hak olması anlamında değildir. Mecazî varlığın yok olması, hakiki varlığın zuhur etmesidir ki vahdet dedikleri de budur. Mümkün olan kul fenaya erişirse, vacip olan Hak'la beka bulur. Ona Baki bî-bekâullâh denir. "Lâ ilâhe illallâh" fenanın sırrına, "Muhammeden resulullâh" bekanın sırrına remzeder. Fenada olan siyahlık bekanın -hakiki olanın- gölgesidir, mutlak nurun gözüdür. İnsanın

---

156 İskender Pala, *age.*, s. 151.

157 Metin Yurdagör, "Bekâ", *DİA,* C. 5. s. 359.

bekasını fenasında görmesi kalp gözüyle olur. Bu kişi nefsini; zat, sıfat ve fiillerini yok eder ve Allah'ın zat, sıfat ve fiilleriyle beka bulur. İşte fena mertebesi zata yükseliş, beka mertebesi sıfâta iniş suretidir. Fena manevi ölüm ve beka baki hayattır [ŞPA/s. 481-482, 486, 488].

3.2.2.3 Nefis

> *"En alt düzeyde iken nefs bizi dalalete götüren güçtür. Hepimiz yapmamız gerektiğini bildiğimiz şeyleri yapmak için mücadele ederiz. Ancak yanlış ya da zararlı olduğunu bildiğimiz şeylerden kaçınmak için daha fazla mücadele ederiz. Neden mücadele ederiz? Eğer tek bir akıldan ibaret olsaydık, mücadele olmayacaktı. Ancak akıllarımız ayrıdır. Neyin doğru olduğundan emin olduğumuz anlarda bile, bir parçamız bizi aksini yapmaya zorlar. Bu parça alt benlik, özellikle nefsin en alt düzeyi olan nefs-i emmâredir."*[158]

Pend-nâme'de sıklıkla sözü edilen ve umumiyetle şeytanla beraber anılan nefisten kasıt nefsin en ham şekli olan, her şeyde ben ve benlik düşüncesinin hâkim olduğu nefs-i emmâredir. Nefsin özellikleri ve onun isteklerini azaltarak onun beden üzerindeki hâkimiyetini kırmanın ve bu suretle ruhun hükümranlığına imkân sağlamanın yollarını eserde görmemiz mümkündür. Nefis de şeytan gibi insanoğlunun düşmanıdır; onun gibi yol keser, tarik-i müstakimden alıkoyar, kurbanını günah kuyusuna atar. Allah'a ibadet etmeye çağrıldığında gevşeklik gösterir ama ona isyan etmekte acelecidir, üşenmez yorulmaz. Birçok kimse nefs-i bâtıldan dolayı belaya uğramış, gam ve kederden zayıf düşmüştür [P/b. 49, 129, 136, 183, 212, 333, 334].

Bir beyitte nefis ne bir deve gibi yük çekebilen ne de kuş gibi havada uçabilen bir devekuşuna, bir başka beyitte de görünüşüyle gönül çelen ama tadı ve kokusu kötü olan zehir otuna benzetilmiştir [P/b. 209, 210, 211].

3.2.2.3.1 Nefs-i Emmârenin Özellikleri

---

[158] Robert Frager, *Kalp Nefs ve Ruh,* Çeviren: İbrahim Kapaklıkaya, Gelenek Yayınları, 2004-İstanbul, s. 70.

Şarihin verdiği bilgiye göre nefs-i emmârenin helak edici altı hasleti vardır: Cimrilik, hırs, şehvet, kibir, haset ve gazap [RŞ/s.517].

Nefis kendisine faydalı olan nesne için çaba göstermez fakat kendisine safi zarar olan nesneye can u gönülden ihtimam eder. Çünkü nefsin hâli budur [Sa/s.104]. Hayvanî sıfatları galip ve şehvete taliptir [Ma/s. 185].

İnsanoğlunun Düşmanı Oluşu

Şarih "Ahmak ve şaşkın" sıfatlarını uygun gördüğü nefsi [BD/b.174, 34a], aynı zamanda düşmanların en inatçısı olarak nitelendirmiş [BD/ b.135, 37b], onun hileli tuzaklarına düşmemek için ona muhalif olma şartını belirtmiştir. Nefsin tuzağına düşmekten anlaşılan da dünya ve ahiret nimetlerinden mahrum, zillet ve azaba mahkûm kalmak olmalıdır. Bu ise en büyük hatadır [BD/ b. 134, 37b; 386, 65b; 752, 97b; 802, 101a].

*

Şerhlerde nefs-i emmârenin insana düşman olduğunu ve kötülüğü emrettiğini إِنَّ النَّفْسَ لأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ [159] ayetiyle tespit edilmiştir [Sa/s.82, 98; Mü/v. 32a; RŞ/s.118]. Nefis şeytanın icralarına alet olur, sahibine hücum eder. Onun hücumunu def etmek ve elinden kurtulmak şeytanın vesvesesini men etmekten daha fazla tedariklere ihtiyaç duyar. Bu yüzden eserde şeytandan önce anılmıştır [RŞ/s. 118].

Nefis Hakk'ın düşmanı [ŞPA/s.246], fesadın mebdei, dünya niza ve cedelin masdarıdır [ŞPA/s. 277, 626]. Şeytanla bir olup insanı attığı kuyu sonu gayya olan "dalalet zindanının kuyusu"dur. [RŞ/s.209] O, her nefeste bir hile üzeredir. Onun heveselerini terk edip onu sükûnete ulaştırmak mümkündür. O zaman şeytan onu tekrar ele almak ister. Bunu önlemek için sürekli Allah'ı zikretmek gerekir [RŞ/s. 260].

Tembelliği

[159] "Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir" dedi.(12/53)

[-]

İbadette tembel, isyanda seri ve çabuk olan nefis, mescidin eşiğinden içeri girmeye takat bulamayan ama meyhane merdivenlerini genç bir pehlivan gibi çıkan adam şeklinde karikatürize edilmiştir[ŞPA/s. 249].

Devekuşuna Benzerliği

Şarih, devekuşu benzetmesiyle ilgili şu ilginç açıklamayı yapmıştır: Nefis de suret-i Hak'dan göründüğü halde Allah'a ibadete dair nasihatlerine kulaklarını tıkar ama fasid heveslerine uyan, fesat ve şekavet ihtiva eden hareketler bildirsen, isyanın ve günahın enstrümanları semanın zirvesinde ay ile arkadaş olur; yerin dibinde mevki tutmuş olsa bile bunları hile ve düzenle ve büyük bir gayret ve cesaretle derdest eder [BD/b.209, 48a].

*

Attâr'ın nefsi-devekuşuna benzetmesinine gerekçe olarak bu hayvanın uçamamak ya da yük taşıyamamak gibi halleri dışında sağır olmak ve haram rızık yemede tereddüt etmemek gibi yönlerini de sayılmıştır [RŞ/s. 282].

Diğer Benzetmelikleri

[-]

Attâr'ın nefisten bahsederken sık sık "nefsek" kelimesini seçmesinin nedeni şarihe göre nefsi tahkir içindir. Nefis küçük çocuk gibidir. Dizginleri gevşetilince çok süt içerek kendine zarar verir. Bir hile ile sütten kesilmesi lazımdır. Edepsizlik ve oyuna düşkünlüğü yüzünden tedibe muhtaçtır. Onun tedibi de taleplerini reddederek onu helak etmek ve şeytana yakınlığını önlemekle olur. "موتوا قبل ان تموتوا" [160] hadisi nefs-i emmâreyi helak edip Allah'ın rızası yoluna salik olmayı emreder [RŞ/s.204].

Şarihin nefis için kullandığı bir diğer benzetmelik de "hane-i derûnda mütemekkin ev hırsızı"dır. Yani mahbub bir düşmandır, ayıpları ve kusurlarını

[160] "Ölmeden önce ölünüz."

anlamak, onu yakalamak son derece zordur. Ya da nefis ehlileştirilmesi gereken bir binek hayvanıdır. Tamamen ona karşı olmak ya da onunla muvafık olmak mümkün değildir. Yoksa sahibini dinden saptırır ya da iyileştirir [RŞ/s. 205].

Nefsin gidişatındaki eğrilik hasebiyle yılana benzetildiğinden bahisle müstakim gidişin yaratılışına muhalif bir hal olduğunu kaydedilmiştir [RŞ/s.251].

Dünyanın zehriyle sahibini helak ettiği bahsinde şarih, nefis ile aklı beden hanesinde her an münakaşa ve münazara eden iki kişiye benzetir. Nefis hanenin kadını gibi sürekli evin ihtiyaçları ve misafir levazımı talebinde bulunup gâh tevazu gâh kibirle muradını hasıl eder. O zaman düyaya meyilde akıl kendisine tabi olursa kör ve sağır olur. Nefsine tabi olan da aklını kaybeder, mecnun olur [RŞ/s.184].

3.2.2.3.2 Nefisle Mücadele Yolları

Onun buyruklarına muhalefet ederek Allah'ın emirlerini dinlemek nefsi zindana koymak gibidir. Ona tabi olmak, onun muradını hasıl etmek ise düşmanı beslemektir. Bu sebeple de eblehliktir [P/b. 386, 752a].

Nefisle savaşmak Allah yolunda yapılan cihattır. Hatta cihatların en büyüğüdür. Bu cihatta amaç alçak ve rezil nefisle savaşıp kazanmaktır. Nefsini kahreden şeytanla sohbetten uzak kalır. Nefsi katletmek enfüs ve afakın salah sebebidir. Bunun için insanın birtakım silahları kuşanması gerekir. Nefsi öldürmek ancak üç silahla mümkün olur: suskunluk hançeri, açlık kılıcı, yalnızlık mızrağı [P/b.170, 189, 389, 752b, 752d, 752i].

Nefisle olan harpte galibiyet için *Pend-nâme*'de adı geçen silahların yanına gaflet uykusunu terkedip tam bir uyanıklık hâli şartını da ekleyen şarih, hatta bunu "elzem-i levâzım" olarak belirlemiştir [BD/b. 188, 45a].

*

İlahi bir hediye olan beden kuvvetine şükür olarak nefisle mücadele etmek gerekir. Nefsin ibadete kudreti var iken nefs-i emmâre bunu reddederse onu mağlup

etmek için bu şarttır. Nefsin mağlubiyeti hamide ahlakla donanıp zemime ahlaktan kaçınmakla mümkündür [RŞ/s. 121].

Nefsi ıslah etmek sahibinin her hâlde istikametine bağlıdır ve oldukça zor bir iştir. Nefsin muktezalarından olan bazı çirkin sıfatları vardır ki bunları yok etmek şarihe göre Kâf Dağı'nı iğneyle yerinden kaldırmak gibidir [RŞ/s. 283].

Nefis gibi asi bir düşmanın zindanda tutulması hatta katledilmesi [ŞPA/s. 247] gerekmektedir. Nefsin hapsi onun arzularını yerine getirmemekten kinayedir [RŞ/s. 283] .

Kâfirle yapılan savaş cihâd-ı asgar sayılırken [Mü/v.37b]; nefisle mücadele cihâd-ı ekber olarak değerlendirilir [Mü/v. 37b; RŞ/s. 171, 205, 251]; çünkü nefsin hevesi akli ve semavi delillere değil, şehevi işlere meyletmektir [ŞPA/s. 383, 208].

Nefsani şehvet en alçak işlerdendir, sahibi de alçak ve zelildir. Onun için sufi taifesi süluklarına riyazetle başlarlar; insanın öncelikle nefsini temizlemesi lazımdır [ŞPA/s. 428].

3.2.2.3.2.1 Dünyayı Terk

Tasavvuf kültüründe de dünya kıymet verilmeye değmeyecek boş bir hayalden ibarettir. Onda insanları aldatmak için bütün donanım hazırdır, insanoğlunun zaaflarından olan, para ve her türlü mal varlığı sevgisi, maddi güzelliğe yönelme, ebediyet arzusu vb. unsurlar hep insanlar için tuzaktır. İnsana yüklenen görev ise, bu tuzaklara kapılmadan dünya hayatını yaşayıp, ahiret âlemine yürümesidir.

Tasavvufun mühim esaslarından biri, dünyayı terk etmektir. *Pend-nâme*'de ehl-i imana bu konuda birçok nasihat vardır. Attâr dünyanın vefasızlığı ve bekasızlığını anlatırken çeşitli benzetmelerden, telmihlerden yararlanmış ve insanoğlunu ona kapılmama konusunda uyararak çeşitli nasihatlerde bulunmuştur: Esere göre dünya genç gelin gibi süslenmiş ve her zaman bir başka koca isteyen bir kocakarı; erini kucağında besleyip onun türlü işvelerle kandıran, kocasına

gülümseyip sonra dişleriyle onu parçalayan bir zevce; dışı müzeyyen görünen ama içi zehir tutmuş yılan; insanın uykuda gördüğü, uyandığında gerçekte hiçbir şey hasıl edemediğini anladığı bir rüya; okyanusta bir katre; üzerinden geçip gidilmesi gereken bir köprü; nasibini isteyenin hiçbir şekilde işi olmaması gereken, taşıyanı alçak ve hakir bir hale getiren bir leş, dünya için kullanılan benzetmeliklerdir [P/b. 113-115, 117, 119, 539, 542a, 543, 621a, 622].

Dünyayı terk etmek, murat ve heveslerden, dünya zinetlerinden, dünyevi makam ve mevkilerden, yeme, içme, uyuma ve konuşmaktan, rahatlıktan, nihayet bedenden feragat etmeyi gerektirir.

3.2.2.3.2.1.1 Hevesleri terk

Pend-nâme'ye göre nefis heveslerini terk etmek konusunda zayıf ve zebundur [P/ b. 183].

Attâr'ın nefis hakkında yapılması gerekenler konusunda verdiği nasihatlerden biri de nefsin isteğini yerine getirmemektir. Nefsani zevkler ve fani olan âleme duyulan sevgi beyhude kayıtlardır. Onun heveslerini ayaklar altına almak, arzu nasiplerini vermemek, böylelikle onu her zaman murdardan uzak tutmak gerekir. Allah'ın dergâhına yönelmek ancak nefsin arzularından vazgeçmekle mümkün olur. Allah'ın emrini tutmayı murad edinen biri, nefsin arzularına doğru gitmez. Onun hilafınca fakirane bir hayat tarzıyla yaşar ve geçinir. Nefse mulalefet ibadetlerin en tercih edilenidir. İslamın çehresini görebilmek için nefsin boğazını arzulardan kesmek gerekir [P/b. 135, 149, 174, 329, 386, 428, 752, 752b, 752d, 752g, 752h, 789, 790, 813] .

Nefsin heveslerini doyurmak, tuzağına düşmek, onu günahkârlıkta bahadır hale getirir, iman nurunu hasıl edememek kaçınılmaz olur. Onun arkasından koşan kişi halkın en ahmağıdır. Muradının ardında fazlaca koşan nihayetinde asla onu tahsil edemez [P/b. 138, 170, 172, 752e].

Şarihe göre heva ve heves "nefsin mütelezziz olduğu nesneye meyl ü muhabbet"tir [BD/b. 170, 24b]. Nefsani zevklere sevgi duymak, vefa ve bekası

olmayan nesneye ragıp ve talip olmaktır [BD/b. 126, 36b]. Nefsin hazlarına rağbet edenler hamakat sarhoşu akılsızlardır [BD/b. 54, 24a].

Nefsin heveslerini ayaklar altına almak, onu besleyip ve takviye etmekten sakınıp [BD/b. 386, 65b] tezlil ve tahkir etmek demektir. Onu -Attâr'ın deyimiyle- murdardan yani şeriata göre mahzurat sayılan şeylerden uzaklaştırmak gerekir [BD/b. 135, 37b; b. 137, 38a]. Arzu ve heveslerle ibadet yapılamaz [BD/b. 172, 43a].

*

Heves "nefsin meyl ettiği metalib-i nâ-şer'iyye" dir ve haddi tecavüzden ibarettir [RŞ/s. 209]. Hevesin nasibi bir anlık bir şeydir ve uzun müddet çekilecek olan günahına girmeye değmez [RŞ/s. 209].

Heves, Allah'ın zıddıdır. Zira hevesleri, birçok insanın mabududur [ŞPA/s. 176]. İki tanrılı olan, birlik menziline ulaşamaz [ŞPA/s. 679]. Nefsin hevesleri ile şeriat aynı yerde olamaz [ŞPA/s. 211]. Çünkü nefis kâfirdir ve Müslüman olması heves ve şehvetten vazgeçmesine bağlıdır [ŞPA/s. 627]. Heves semavi ve akli deliller üzerine bina olunmamıştır. Şeriat heves ve şehveti kaldırmak, cahiliye işleri ve mevzularını yok etmek için vardır. Nitekim أَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَٰهَهُ هَوَاهُ أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا[161] ayeti de buna delildir [ŞPA/s. 186]. İnsan iradesini Hakk'ın iradesinde yok etmelidir. Nefsin murada tabi olması bekâ-yı nefstendir. Bekâ-yı nefs ise noksan bir sıfattır [ŞPA/s. 666].

Her zaman heveslerin aksini yapmak gerekir. Öyle ki doğru olan nedir, yanlış olan nedir, şeklinde ikileme düşüldüğünde gerçeği bulmak için nefsin hangisine mail olduğunu bulmak yeterli olacaktır.Bu yönüyle nefis her söylediğinin hilafı yapılması münasip olan kadın cinsine benzer [Ma/s. 365].

Heveslere tabi olarak iş yapma pişmanlıktan başka bir şey getirmez. İşi heva ve heba olan ne Hüda'ya ne Huda'ya tabi olmuştur [ŞPA/s. 406].

---

[161]Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilâh edineni gördün mü? Ona sen mi vekil olacaksın? (25:43)

Allah nefsi dört bin yıl aç bırakarak terbiye etmiş ve böylece rububiyeti itiraf ettirmiştir. Bu yüzden ne zaman hevesleri arkasından gitse isyan değil küfür, hatta rububiyet iddiasından bulunmuş sayılır. Cemşîd, Nemrûd, Firavun ve emsali gibi [ŞPA/s. 176]. Şeytan bu insanların burnuna burunduruk ve başına yular takarak kendine tabi kılmıştır [ŞPA/s. 631].

Eğri gidişata sahip olma yönüyle bir yılana benzetildiğinden nefsin hevesleri üzerine ayak koymayan onunla mücadelede muvaffak olamaz. Şarihe göre heveslerin ayaklar altına konması nefis ile cihatın en kuvvetli mühimmatındandır. Bu hevesleri tam anlamıyla yok eden, gazaya kadir ve gaza sevabına nail olacaktır [RŞ/s. 251; ŞPA/s. 247].

Allah'a kemal ile kulluk her bir hevesi terk etmeye bağlıdır. Heveslerini terk eden Allah bendesi her ne kadar kul da olsa manada yüce bir şah kıymetindedir. Alakalardan gönlünü koparanlar kendi yüklerini menzile taşıyabilirler. Hevesleri terk etmek fahiret giysisini terk ile uzlete çekilip bir lokma bir hırka ile kanaat etmeği gerektirir [RŞ/s.254]. Ancak bu şekilde kemal ile fütüvvet ehli olunur [RŞ/s. 526]. "Tüm hevesleri terk et"mekten murat her işte mezhep ve meşrebi şeriate uydurmaktır [RŞ/s. 532].

Tarikat terminolojisine göre "hür" kelimesinin manası "nefs-i emmârenin şehvet duygusundan azade olması"dır. Çünkü nefis insan ruhunu esir eden şehvet duygusunu barındırır [Ma/s. 226]. Nefsinin iştiha duyduğu şeyleri vermeyen "bahadır" ve "pehlivan" addolunur [Ma/s. 251].

3.2.2.3.2.1.2 Dünya Nimetlerini Terk

Kişiye dünyada verilen her şey ödünç olarak verilmiştir. Kendisinden sonra mal bırakana bu mal elem ve azap olur. Çünkü hiç kimse bu malı ahirete beraberinde götüremeyecektir. Dünyadan bir şey hasıl edilemez çünkü o neticede sadece dokuz arşın bez ve iki üç arşın yerden ibarettir. İnsan hadsiz hesapsız mal elde etmiş olsa da elde ettiklerini kabre götüremeyecektir. Her ne kadar mal ve evlat insan için görür göz kadar ehemmiyetli görünse de esasen en büyük düşmanlardır [P/b. 356, 617, 618, 619, 626].

Dünya ve nimetleri leş olduğu için Allah’tan zenginlik istemek reva değildir. Dünya malını alçaklara ve kötülere verirlerken ahiretin nimetlerini muttakilere verirler. Mümin için zenginlik zahmetli ve meşakkatli bir durumdur. Fakirlik ise müminin şifasıdır, onda mümine safa vardır [P/b. 194, 624, 625].

*BD’*de şarih dünya denen leşe itibar etmenin ve onu biriktirmeye çalışmanın iftihar vesilesi olmadığı düşüncesindedir [BD/b. 622, 87b]. Onu yüklenenin hakirliği ve sefilliği de Allah katındadır. Dünyanın murdar olduğu beyanında “dünya leştir, taliplileri de köpeklerdir” [BD/b.226, 50a; Sa/s.144; Ma/s. 118; RŞ/s. 387] mazmununa işaret vardır.

İnsan ölünce elindeki malı götüremeyeceğinden bunu bir an evvel hak eden birine vermesi gerekir [BD/b. 617,87a]. Tüm âleme rızkını veren Allah’ın mümine fakirlik şifası vermesinin, onu çeşit çeşit dünya nimetlerinden mahrum etmesinin de bir sebeb-i hikmeti vardır. Mümine zenginliğin yaraşmamasının sebebi fitneyi ve alçaklığa sebep olmasıdır [BD/b.624; 625, 87b].

*

Allah’a müteveccih olanın dünyaya sırtını dönmesi gerekir, şarih bu düşünceyi “iki karpuz bir koltuğa sığmaz” atasözüyle özetlemiştir [Ma/s.73]. Dünyaya yüzünü döndürmenin onun sunduğu imkânlara, nimetlere, orada edinilen mevkive ikbale de teveccüh ve tenezzül etmemeyi gerektirdiğini düşünen şarih [Ma/s.76], tüm bunların Nemrûd, Şeddâd ve Firavun gibi insanlara verilmesini de dünyanın Allah indinde kıymeti olmamasına bağlamıştır [Ma/s. 80]. Dünyadan nasibini almak isteyenin ahiretinkinden vazgeçmek zorunda olduğu fikrini şarih çeşitli hikâyelerle açıklamıştır. Bunlardan biri de Behlül-i Dânâ’nın insanın hem dünyaya hem ahirete sahip olamayacağınıanlatan bir vaazıyla ilgilidir (bk. Mutasavvıflar/ Behlül-i Dânâ) [Ma/s. 82]. Zira ehl-i dünya Hakk’a talip değildir. Ahireti istemez, ilahi maarife ve Rabbani hükümlere değer vermez, salih kişileri, meşayihi ve dervişleri sevmez [Ma/s. 152].

Elimizde olan mal ariyetse sahibi Allah’tır. İnsan bu dünyadan ancak bir parça bezle gitmiştir [Ma/s.328]. İnsanın ölünce elindeki malı götüremeyeceğinden

bahisle dünya malının bir an önce terk edilmesi iktizasına misal olarak Hazret-i Muhammed'in hayatından bir kesit alıntılanmıştır: Vefatına yakın beş dirhem gümüşünü fakirlere dağıtması için Hazret-i Alî'ye göndermek isteyen Hazret-i Muhammed, bunun için Hazret-i Ayşe'ye rica eder. Hazret-i Ayşe de işlerinin yoğunluğundan dolayı unutur ve ertesi gün Hazret-i Muhammed tekrar hatırlatmak zorunda kalır. Öbür dünyaya göçerken bu dünyaya ait bir malın kendisinde kalmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirerek işin bir an önce yapılmasını emreder. Şarih Kalenderîlik tarikatine mensub bulunanların da bu tıynette olduğundan bahisle geceden sabaha kadar tüm dünya varlıklarında arındıklarını, başka türlü davrananları kendilerinden saymadıklarını, ölüsünü bile yıkayıp namazını kılmadıklarındı kaydetmiştir [Ma/s. 327].

Şarihe göre Attâr, murdar olarak gördüğü dünyevi nimetin kendi zatında vebal olmadığını bilir. Aksine birçok dinî faydayı hasıl eder. Ama hakkından gelemeyip onunla vebalde bulunmaya çalışanlar yüzünden murdar olarak nitelendirilmiştir [RŞ/s. 387].

Hadsiz hesapsız malın kabre götürülemeyeceği bahsini şarih tezek yuvarlayan siyah böcek örneği ile renklendirmiştir: Bu böcek yuvarladığı tezeği deliğine tıkamayıp dışarıda terk eder ve çektiği zahmete pişman olur [RŞ/s. 390]. Çok zengin oluşuyla tanınan Kârûn bile dünyadan nasibini kefen olarak almıştır [ŞPA/s. 544].

Kişinin arkasında bıraktığı mal mutsuzluğa sebep olur. Bu yüzden insan, malı elinden zaruri olarak çıkmadan kendi isteğiyle infak etmelidir. İnsan malı üzerinde ancak vekil olabilir, asla sahibi değildir. Malının zekâtını da vermek zorundadır [ŞPA/s. 573].

Akarsuya dayanmanın mümkün olmadığı gibi bu cihanın mal ve mülküne itimat etmek de imkânsızdır. [ŞPA/s. 549]

3.2.2.3.2.1.3 Zineti Terk

Pend-nâme'de kişinin iç dünyası harap ve viranken dışını süslemek, güzel bir yüze, göze güzel görünen her şeye talip olmak, dünyaya ait süs ve zinetlere rağbet etmek tenkit edilen başka bir konudur. Dünyevi zinetler hiçbir faydası olmayan yalancı süslerdir. Bu süs bazen güzel bir yüz, bazen kılık kıyafet, bazen de üzerinde yatılan yatak döşek olarak tasavvur edilmiştir. Bütün bunlar bekasızdır. Bunlarla kendini bezeyen canına kast etmiş gibidir. Bekaya sahip olabilmek için bu heveslerden geçip bir hırka ile iktifa ederek Allah'a kul olmak gerekir. Böylelikle maneviyata ait olan kalbini bir dolunay kadar parlak kılabilir ve ahiret nasibini de alabilir [P/b. 148, 152, 153, 165, 204, 310].

*BD'*ye göre dünya süsüne ehemmiyet vermek, sahip olmak istemek, hatta sahip olmak, kişiyi Allah'ın ihsanından ve kulluk hududuna duhulden uzaklaştırır. Söz gelimi güzel bir yüz, güzel yanaklar ve dudaklardan ibarettir. Kişiye hoş görünse de içinde çeşitli günahlar saklıdır [BD/b.148, 39b].

Tekellüfsüz bir şekilde, süssüz ve sade bir yaşam tarzı, şarihe göre dervişane bir tarzdır [BD/b. 152, 40a; 153, 40a]. İnsan, bedenini süsleme sevdasında olmazsa ebedi hayata nail olur [BD/b. 149, 39b]. Teni bezemek, ona hürmet etmekse ruha hakaret etmek demektir [BD/b.310, 58b]. Allah aşkının verdiği şevkle o diba ile abayı bir görür [BD/b. 204]. Çünkü kıyamet gününde de zinet ve fani emval ile sual ve hesap, belki de azap mukarrerdir [BD/b. 165, 42a].

*

Her süse talip olmamak gerektiği bahsinde insanın renklere kanmasının manasızlığı kaydedilmiştir. Aslen her şey renksizdir. Renk denilen şey ârızın işidir. Mesela hurde-bîn olan onun aslına bakıp rengine ve süsüne aldanmaz. El-hasıl zatından haberdar olan güzel sıfatlarına bakmaz, baksa da ondan maksadı zata intikal etmektir. Halkın ekserisi süse bakar. Zira hisle ülfetleri galiptir. Eğer manaya iltifatları olsaydı dünyanın güzeli onlara çirkin görünürdü [ŞPA/s. 185-186].

İnsan elbisesinde de külfetsiz olmalıdır. Derviş olan serseri gıdasına kanaat ettiği gibi serseri kıyafetiyle de iktifa etmelidir. Şarih burada zamanenin eleştirisini yapar: zamanenin dervişleri hırka adı altında süslü kıyafetler giymektedir. Oysa başı

sarıkla süslemekten ziyade kalbi süslemek, yani ıslah etmek gerekir. Gönül saf olunca tüm azaya iyilik gelir [Ma/s. 95]. Arifler bedeni süslemenin cana kastetmek olduğunu bildiklerinden ekserisi aba giyerler [Ma/s. 96].

Süse püse önem vermeyip eski bir hırka ile iktifa edenler Allah aşkı ve muhabbetiyle mukayyet ve meşgul olurlar. İnsanın elbise olarak iktifa ettiği hırka düşmanla savaşta giyilen zırh gibidir. Elbisenin üzerindeki süsler kuru şöhret ve surettir. Bunları giyen canına kasteder; zira ipekten kumaş zırha bedel olmaz. İradet ve tasavvuf ehline gore süslü giysiler giymek haram gibidir[ŞPSa/s. 262]. “من لبس الحرير في الدنيا لم يلبسه في الآخرة”[162] hadisi de buna işaret etmektedir [Sa/s. 89; Mü/v. 35a].

3.2.2.3.2.1.4 İzz ü Câhı Terk

Attâr’a göre mansıp ve mertebeye talip olanlar hakir ve zelil olur. Bunlar insanı ten perestliğe kadar düşürür. İnsan ne kadar menzilini göklere kadar çıkarmak istese de akıbet yer altına girip yok olacaktır. Rüstem gibi şevket kuvvet sahibi dahi olsa, Keyhüsrev gibi çok uzun süre saltanat da sürse, en sonunda Behrâm gibi mezara girecektir. Makam ve mevkiyi terk etmek, kendini Hak dergâhına layık kılmaktır. Buna muvaffak olanlar külah gibi baş üzerine çıkarlar [P/b. 163,164, 164a, 180, 181, 182].

BD’ye göre dünyanın izzeti, ahiretin zilletidir [BD/b. 181, 44a]. Şarih mevki hırsının gurura ve hüsrana yol açan bir hadise olduğu düşüncesindedir [BD/b. 180, 44a]. Bu, gayet mezmum olan esfelü’s-safilînde bulunup, üstün derecelerden ve ebedi saadetten mahrum olmaya bais olur [BD/b. 182, 44a].

Allah dünya metaıyla saadet bulan sefihleri sevmez. İnsanoğlunun şimdiye kadar bu dünyadan geçip gidenlerden ibret alması gerektiğine inanan şarih [BD/b. 91b], dünyanın izzetinin ahiretin zilleti olacağı görüşünü açıklamalarına ekler [BD/b. 181, 44a].

*

[162] “Dünyada ipek giyen kimse âhirette onu giyemez”

Nefs-i emmâre suri put mesabesindedir. İzz ü cah inayetiyle tenperver olan kimse nefse tapınır [ŞPA/s. 259]. Tenperverlik hayvana mahsustur. Bu yüzden tenperestler hakir olurlar [Sa/s. 97; ŞPA/s. 218]. Ama riyaset sevgisinin gönülden tamamen çıkarılması çok zordur. Hatta evliyaların süluklerinin ilk merhalelerinde gönüllerinden en son çıkardırları sevgi budur, denmiştir. Riyaset halkın kalbine malik olmaktan ibarettir ve işte buna izz ü cah derler. Bunu sevmek kalbin hastalıklarındandır. İzz ü caha muhabbetin üç sebebi vardır: Mevki ile nefsani isteklerle harama tevessül etmek –ki harama vesile olduğu için haramdır- , dini yüceltmek, hak aramak, halkı ıslah etmek -ki bu caizdir-, üçüncüsü izzü cahı kemal zannederek nefsi tatmindir –ki bu da mezmumdur- [ŞPA/s. 259]. İnsanın mevkiini daima alçaklarda tutması tevazusundandır [ŞPA/s. 201].

Dünya metaı ariyettir, dünyada kazanılan her şeyi arkada bırakılacak ve kabire çıplak girilecektir [Ma/s. 65]. Bu sebeple söylenebilir ki ncak ölüm olmasaydı mal mülk edinmeye çalışmak faydalı olabilirdi. Ölüm mukarrer ve ahiret muhakkak olduğuna göre ancak ölmeyecek kadar dünyalık için çalışıp ahiret zahiresini tedarik etmek gerekmektedir [Ma/s. 138]. İnsanı Acem meliklerinden Behrâm gibi kuvvetli, kudretli, ulu sultan olmak ölümden kurtaramaz [Ma/s. 29]. Keyhüsrev gibi uzun süre saltanat sürse de en sonunda mağara gibi olan kabire girecektir. Yani arzın sırtında iken, karnını karargâh edinmek, ölüm erişip berzaha doğru gitmek mukarrerdir. Sultanlar için bile olsa çok yaşamanın da, az yaşamanın da sonu ölümdür [ŞPA/s. 203].

Tamah ve ikbal ehli dünyadan azade olmaz [Ma/s.305]. Mansıp ve mertebe talep edenin hakir olmasının sebebi dünya ehlinin ahiret ehli yanında değerinin olmamasıdır. Ahiret ehlinin ehlullâh indinde değeri olmadığı gibi. Zira bakiyi talep etmekle faniyi talep etmek arasında fark vardır. Halka değil Hakk'a yakın olmak gerekir [ŞPA/s. 217].

İnsan terk ehli olmadıkça vusul dergâhına ve kabul meclisine dâhil olamaz. İhtişamla dervişlik bir mahalde bulunmaz. Hakk'ın varlığına talip olan kendini benlikten boşaltır. Dervişlik isteyen mansıba rağbet etmez. Meşayıhın kadı ve ve müftü olamayacağı düşünülmüştür. Abadan sonra kaba giymek gibi hoş olmayan bir

durumdur. Ama kadı ve müftü şeyh olabilir; zira kabadan sonra aba giymek memduhtur. Şarihe göre mansıbını terk eden kişilerden biri de bu eserin nâzımıdır [ŞPA/s. 216].

3.2.2.3.2.1.5 Rahatı Terk

Attâr'a göre dünya "şâdilik yeri değildir." Buranın süruru baştanbaşa kederdir, şenliği bile matemle sonuçlanır. Burada gülmek değil ağlamak gerekir. Kur'an' daki "لَا تَفْرَحْ" [163] emri de bu görüşün kaynaklarındandır. Keza Allah da dünya ile mesrur olanları dost edimez. Ancak Allah'ın fazileti ile ferahnâk olmak layık ve vacip olabilir [P/b. 175, 176, 671, 672, 673, 674] .

*BD'*de dünya, ağlamak yeridir. Ağlamaktan kastı ölüm ve ahiret halleri düşüncesiyle mağrur ve mesrur olmamak şeklinde belirleyen şarihe göre mahlûkat ve mevcudatın sebat ve bekasının olmadığı bu dünyada Allah'ın hükümlerine nazar ve itibar etmelidir [BD/b. 799, 101a; b.809, 101b].

Şarih, Attâr'ın dünya hayatını yaşamayı rüya görmeye eşdeğer tutmasını şu şekilde yorumlamıştır: İnsanın göz bebeği rahatlık yatağına yatıp uyuduğunda seyyah ruhu hayal şehristanını dolaşır ve temaşa eder. Uyandığında rüyasında gördüğü garayip ve acayipten bir eser kalmaz. Öbür dünyaya göç ederken hiç kimseye de -birkaç metre kefen bezi dışında- dünyada bulunan mal mülk ve saireden verilmez. [BD/b. 539, 80a] .

Dünya hayatının ahiret hayatına hazırlanmak için yaşanması gerektiği hususunda "Dünya ahiretin tarlasıdır" mealindeki hadisi hatırlatan şarihe göre zaman çalışma ve öbür dünya için hasılat elde etme zamanıdır. [BD/b. 144,39a]

*

Bir şerhte dünyanın yaratılılışına dair bir hikâyeyi nakledilmiştir: Allah dünyayı yarattğında siyah bulutlara gam keder yağdırması emreder. Bin sene gam

[163]Şüphesiz Kârûn, Musa'nın kavmindendi. Onlara karşı azgınlık etti. Biz ona, anahtarlarını (bile taşımak) güçlü bir topluluğa ağır gelecek hazineler verdik. Hani, kavmi kendisine şöyle demişti: ["Böbürlenme!] Çünkü Allah, böbürlenip şımaranları sevmez." (28:76; 53:23)

yağdıktan sonra yarattığı beyaz buluta da bir saat boyunca ferahlık ve sevinç yağdırmasını emreder. İşte bu dünya, üzerine bin sene gam, bir saat sevinç yağan bir evdir; bu yüzden bu dünyada mutlu olmayı dilemek âkil işi değildir [Ma/s. 63].

Dünyanın şımarmak ve rahat yaşamak için uygun bir yer olmadığından bahisle şarih, eserde alıntılanan ve Kur’an’da iki ayette (28.76 ve 53.23) geçen “ لاَ تَفْرَحْ” ibaresinin (28.76) ayetine ait olduğunu bildirmiş, bu ibare ile Karun kıssasının telmih edildiğini düşünmüştür: Karun zenginliğiyle mağrur olduğunda kavmi kendisini çeşitli nasihatlerle doğru yola döndürmek istediği halde onları dinlemeyip malının zekâtı vermediği ve Hazret-i Mûsâ’ya ezayı layık gördüğü için tüm malı mülküyle beraber yer kendisini yutmuştur [RŞ/s. 499; ŞPA/s. 575]. Bu kıssanın da gösterdiği üzere dünya gamlar ve hüzünler evidir. İnsan mutlu olmayı ahirete ertelemelidir. Hüzün havasın elde edebileceği yüce makamlardandır [ŞPA/s. 575].

Can ve tenine merhameti olan onların rahatı kaydına düşmez. Ahirete ermedikçe uykuya varmaz. Zira yol üzerinde uyumak olmaz [ŞPA/s. 260].

Hak yolunda âşık geçinenlerin gece gündüz rahatlarının olmadığı kaydedilmiştir. Hayatları her zaman bela üzerine mebnidir. Ayş u işret ve rahat, ancak darülbekada mümkün olur, darülfenada olmaz. Allah’a raiyyet için uykuyu ve rahatı terketmek elzem ve vaciptir [ŞPA/s. 191]. Ancak ve ancak Allah’ın fazileti olan İslam ve rahmeti olan Kur’an’la ferahnâk olmak vaciptir [ŞPA/s. 577].

Dünyanın evveli ağlamak, ahiri de ölümdür. Ortada vaki olan arızi hallere itibar yoktur. Zira kırk senede vaki olan mutluluk toplansa bir sene mutluluk etmez. Onun için yok hükmündedir [ŞPA/s. 573].

3.2.2.3.2.1.6 Bedenden Feragat

*Pend-nâme*ye göre beden insan için yüktür. İnsan esasen leş mesabesindeki cesedine ne kadar değer verirse yükü o kadar ağırlaşır. Üstelik bu yük insanı hakir ve zebun kılar. Bu yükü hafifletmek gerekir; aksi takdirde dünyada işler çok zor görülür [P/b. 225, 226].

Bedeninin rahatlığından vazgeçen insan nefsinin hilafı üzre sultanlık eder [P/b. 160a].

*BD'*de şarihe göre lâşeden kastedilen 'ceset'tir. Bu ceset yükünü hafifletmenin yolu ahirete liyakat tahsil etmektir [BD/b. 225, 50a; Mü/v. 45a].

*

Bedenin arzularına riayet etmek, zamanı nefsin emrine verme, onun kalbin tahtına geçip oturmasına sebep olur. Vücut iklimine sultan olup gönül tahtını zapt etmek isteyen nefse tabi olmayıp bedene ait heves ve şehveti terk etmek gerekir [ŞPA/s. 199].

İnsanın üzerinde taşıdığı leş yükünü hafifletmesi, onu tamamen terk etmesidir. Şarih lâşeden kastın 'dünya' olduğu fikrindedir. Dolayısıyla dünya ehlini de leşe tamah eden köpeklere teşbih etmiştir. "Dünya bir leştir, onun taliplileri de köpeklerdir." hadisi de bunu beyan eder [Sa/s. 144; ŞPA/s. 250; RŞ/s. 292].

3.2.2.3.2.2 Fakr

Fakirlik, yoksulluk, muhtaç bulunduğu şeylere sahip olamama manalarına gelen fakr; erbabınca kalben bütün varlıktan vazgeçip, sadece ve sadece kul ve Allah münasebeti içinde bulunma ve yalnız Allah'a muhtaç olma, varlığa karşı ihtiyaç alakalarından kurtulma şuuruyla yaşamaya denir.

Pend-nâme'de fakr müminin şifası olarak görülmektedir. Zira onda mümin safa bulabilir. Fakir hırka altında dünya nimetlerinden mahrum aç ve hakir olsa da halk içinde kendini nimetlere boğulmuş arz eder, tokluktan dem vurur, fakirliğini gizler; dolu kalp ve boş el tutar. Terazide de ağır çeker. Hiç kimseye düşmanlık ve kin beslemeyen fakir, ibadet vaktinde de kâmil müminden geri kalma. [P/b.792, 793, 794, 795].

Attâr'a göre fakirliğiyle övünmeyen kişi ehl-i fakr ile yakınlık kuramaz [P/b. 721].

Allah'tan gına istemek yakışık almayan bir davranıştır. Zira mümine gına zahmet verir. Mal ve evlat her ne kadar gören göz kadar önemli görünse de kişinin en büyük düşmanlarıdır انّما اولادكم ibaresi ile başlayan ayet buna en büyük delillerdendir [P/b. 624-627].

*BD'*de tüm âleme rızık veren Allah, hazmı kolay lezzetli çeşit çeşit yiyeceklerle fakiri rızıklandırmadıysa bunun hakikatte bir hikmeti olduğu görüşünde olan şarih [BD/b. 625, 87b], gınanın fitne ve alçaklık getiren bir vaziyet olduğunu vurgulamıştır [BD/b. 624, 87b] .

*

Dünyanın kuldan inzivasına fakr derler [RŞ/s. 483]. Attâr'ın fakrdan kastı ise evliya arasında makbul ve mergup olandır ki Hak dergâhından kalp erbabı da bunu talep eder [RŞ/s. 125].

Fakr-ı hakiki iki dünyadan fenadır, orada Allah'tan gayrısına alaka yoktur [ŞPA/s. 481] Hakiki fakr ehli hiç kimseye düşman olmaz. Zira nefis tezkiyesinin hükmü herkese iyi muameledir [ŞPA/s. 667].

Fakirlik saadet sermayesidir. Gına ise kalp ölümüne sebep olur. Zenginlerle sohbet ya da yakınlık da ölüm gibidir [ŞPA/s. 186].

Müminin kalbi masiva kederleriyle pas tutmuş ve mümini hasta etmişse, fakr ve faka o pasları temizleyen bir cila gibidir. Bu cila ilahi nurun aksetmesi ile mümkün olur ki maksat bizzat tecelli nurunun aksidir [ŞPA/s. 548]. Cennetin ekser ehli fukaradır [RŞ/s. 262].

Attâr'ın dervişliği nasihatında fakrın memduhiyetine ima tespit eden şarihe göre fakir Allah'ın şerefli mahbubudur [RŞ/s. 234]. Hazret-i Muhammed'in Bilal'e hitaben söylediği مت فقيرا ولا تمت غنيا[164]hadisinden de bu memduhiyet bellidir [RŞ/s. 262].

[164] "Fakir olarak öl, zengin olarak ölme."

Şarih fakirin her ne kadar halk içinde hakir görülse de Allah nazarında büyük bir kıymeti olduğu, fakrın da de zor gibi görünse de en güzel nesne olduğu konusunda Attâr'la hemfikirdir. Fakir akıllı ve ibretgirdir. Fakr kâmillerin kemalinin mazharı, Hakk'a vasıl olanların ikballerinin meş'arıdır [RŞ/s. 125].

Hırka altında her ne kadar muhtaç olsa da halk arasında kendini zengin gösteren fakir hakkında şeriat lisanında "müteaffif fakir" denir. Allah katında mahcubiyetleri hakkında da إن الله يحب المؤمن إذا كان فقيراً متعفّفاً hadisini şahit gösterilmiş, bu mertebeye vusulünkalp zenginliğinden meydana geldiğini vurgulanmıştır [RŞ/s. 526]. Fakir gına izhar etse gönlü zengin olduğu için terazide ağır gelir çünkü Allah zahire değil, bâtına bakar [ŞPA/s. 668]. Fakir olduğu halde kendini zengin göstermenin şükür olduğu konusunda Hazret-i Alî'nin اظهار الغناء من الشكر [165]sözü alıntılanmıştır [Mü/v. 88b].

Attâr gınanın mümini incitirken fakrın safa olduğunu beyanında, kâfire de bela olduğunu ima maksadındadır şarihe göre. Malın ve evladın insana manada düşman olduğu iddiasında يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ[166]ayetine telmih tespit eden şarih [RŞ/s. 489], *Pend-nâme*'de geçen انما اولادكم ibaresinin yer aldığıوَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ[167] ayetinin tamamını [Sa/s. 218; Mü/v. 79b] ve manasını vermiş, malın hukukunu, evladın şer'i terbiyesini eda etmenin Allah katındaki ecrinden bahsetmiştir. Şarihe göre nâzımın mezkûr ayete telmihte ayet tertibine riayet etmeyip evladı mal üzerine burada takdiminde, bir önceki beyitte de malı evlat üzerine takdiminde birer nükte vardır: Düşmanlıkta mal evlada üstündür ve bir evladın babaya düşmanlığında sebep ekseriya maldır. Evlat fitnesinin de mal fitnesinden fazla olduğunu düşünüp terbiyesine mal tertip etmekten fazla çalışmak gerekir, demeye ima ve malı mülkü terk etmek gibi evladı terk yoktur demeye işaret vardır [RŞ/s. 489-490].

3.2.2.3.2.3 Gazabını Yutkunmak

[165] "Gına izhar etmek şükürdendir."

[166] Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olabilecekler vardır. Onlardan sakının. Ama affeder, hoş görüp vazgeçer ve bağışlarsanız şüphe yok ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. (64:14)

[167] Bilin ki mallarınız ve çoluk çocuğunuz birer deneme aracıdır. Allah katında ise büyük bir mükâfat vardır. (8:28)

Öfkelenmek, insanın olayları sağlıklı ve gerçekçi değerlendirmesine, doğru ve adil karar vermesine engel olan bir kötü ahlak özelliğidir. Bir olay karşısında öfkenin devreye girmesi, o olayın kaderde olduğunu hatırlamaktan, kişiyi Allah'ın bildirdiği ahlakı göstermekten, hoşgörülü ve merhametli olmaktan alıkoyar. İnsanın şuurunu perdeleyerek olayları sağlıklı değerlendirip doğru karar verebilmesini engeller. Bu da insanın Allah'ın sınırlarını gereği gibi koruyamamasına neden olabilir. Hiddet, kişinin nefis terbiyesiyle ve ahlaki durumuyla yakından ilgili olduğuna göre, sağlam ve mükemmel bir imana ve bu imanın verdiği bir ahlaka ve güzel bir nefis terbiyesine sahip olan kişiler, öfkelerini yenmeyi, onu dizginleyip idare etmeyi, istedikleri gibi kullanmayı bilirler. Nitekim Kur'an'da Allah *"Onlar bollukta ve darlıkta sarfederler, öfkelerini yenerler, insanların kusurlarını affederler. Allah iyilik yapanları sever. "* (3:134) ayetinde müminlerin bu özelliklerini açıklar.

Pend-nâme'de öfke ve gazabın meydana çıkması hâlinde faydası olmayan bir pişmanlıkla neticelendiği düşüncesi işlenmiştir [P/b.256, 258,259]. Hayattan lezzet almayı amaç edinen biri, hışım ve kahırdan mutlak surette sakınmalıdır. Attâr'ın "gazabı yutkunma" şeklinde ifade ettiği öfkeyi kontrol etme, büyük insanların işidir ve ne kadar zor da olsa şükür etmekten bile daha güzel bir özelliktir [P/b. 53, 467, 515].

*BD'*de şarih, gazabı yutkunmanın özellikle öfke duyulan şeye karşı güçlü konumdayken zor olduğunu ekleyerek insan yaratılışına ilişkin bir tespitte bulunmak suretiyle konuya katkıda bulunmuştur [BD/b. 467, 72b].

*

Gazap, sahibini Allah'ın rahmetinden uzaklaştırır, gözünü doğru yola bakabilmekten alıkoyar. O zaman da insan Allah'a meyletmekten ve hakikatleri görmekten uzaklaşır. Gazap hâlinde uygunsuz sözler söyleyen bir insanın ağzı, uygun olmayan bir yemek yiyip hazmedemediği için kusan birinin ağzı gibi pis ve acı olur [RŞ/s. 122].

Hışım ve kahretmek, intikam peşinde olmak insana keder verir ve insanı zehirler. Ömür lezzetini alamaz hale getirir [ŞPA/s. 470]. Hışımla söylenen söz

mızrak yarası gibi kalıcı hasar bırakır [ŞPA/s. 235]. Bu ise pişmanlığa sebep olur. Nitekim hışımla küfreden ya da talâk-ı selâse ile karısını boşayan, sonra pişman olur. Gazabını yutkunamayan kişi sadece rezil olmaz, insanlıktan çıkar, hayvanat mertebesinde kalır [ŞPA/s.336]. Bunlar dünyada ve ahirette iflas etmişlerdir. Ekserisi malları, mülklerinden, evlatları ve karılarından ayrı düşmüşlerdir [ŞPA/s.437].

Gazabı yutkunmak ise insanı dünya ve ahiret selametine mazhar kılar. Öfke anında nefsi zayıf kılmak kadar yiğitçe bir davranış yoktur [RŞ/s.123]. Peygamberin deyimiyle güreşçi pehlivan rakibini yere vuran değil, gazap hâlinde bile nefsine sahip olup, onun hükmüne göre hareket etmeyendir [ŞPA/s. 96].

Gazabı yutmanın serverlerin, din reislerinin ve takva meydanının pehlivanlarının [ŞPA/s. 437] sanatıdır. Bir kavme gazap eden kimsenin siyasete ve riyasete layık olmadığını beyan eden şarih gazap, şefkat, nefret, muhabbet gibi duyguların Allah'a mahsus olduğunu kaydetmiştir [RŞ/s. 437].

Kazm-ı gayzda muvaffak affa demsaz olmak demektir. Af hasleti enbiya sünneti ve evliya yoludur. Bu bahiste kendisine karşı yapılan bir suçu her seferinde affeden Hazret-i Süleymân örneğini hatırlamak mümkündür (bk.Peygamberler/ Hazret-i Süleymân) [RŞ/s. 456].

3.2.2.3.2.4 Hizmet

Tasavvufta imanın ve güzel Müslümanlığın ölçüsü olarak kabul edilen hizmet, Allah ahlakının kulda yansımasıdır. Kul rahman ve rahim olan Rabb'ini tanıdığı ölçüde O'nun kullarına merhametli, faydalı ve yakın olur. Gerçek Müslüman, insanların kendisinden bir zarar görmediği, herkesin ondan rahat ettiği, emin olduğu, fayda gördüğü kimsedir. Kendisine güvenilmeyen, insanları sevmeyen ve kimse tarafından da sevilmeyen kimse imanın tadını tadamaz.

Attâr'ın nasihatlerinden biri de erlere evliyalara hasılı Allah'ın makbul kullarına hizmet etmektir. Kulun murat atının eyerlenmesi için mertlere hizmet etmeye başlaması gerekir. Bu takdirde felekler de ona hizmet edecek, dünya afetlerinden korunacak, cennette de yüksek yerleri makam edinecektir. Çünkü hizmet

edenlere Allah gündüzleri oruç tutarlarmış, geceleri de uyanık kalıp ibadet ederlermiş gibi ecir verir. Hatta onlara gazilerin sevabını verir. Marifet ağacından meyve hasıl eden hadim dostlarına karşı şefkatli olur. Attâr'a göre asi ve müfsit bir hadim yüz pinti abidden daha iyidir [P/b. 558-567].

Pend-nâme'de zikr edilen bir hizmet de Allah'a yapılan hizmettir ki O'na kulluk ve ibadetten ibaret bir mefhum olarak alınmıştır. Hizmetten hürmet hasıl olur ve kul hizmeti sayesinde ukbaya erişir. Allah nezdinde yüksek makam elde etmek isteyenlerin hizmet etmeyi seçmesi gerekir [P/b. 722, 723, 752p, 761].

Hizmette hürmet etmek kalbe sükûnet verir [P/b. 724].

*BD'*de hizmet, meram hasıl etmenin vesilelerindendir [BD/b. 558, 82a];zira Allah'ın makbul kullarına hizmet edene tüm kubbe-i devvar, yani tüm mahlûkat hizmet edecektir. [BD/b. 559, 82a].

Ehadiyet ve samedaniye dergâhlarının mukbillerine Allah rızası için yapılan hizmet Allah'ın mağfiretinin gereği olarak zayi olmaz, dünyada hürmete ve ahiret hayatında hesapsız nimetlere, mertebelere, mutluluğuna Allah'ın âlemler değerindeki rızasını kazanmaya bais olur [BD/b. 561-562, 82a; 722, 95a; 723, 95b]. Şarih, hizmet edicilere Allah yolunda gaza ve cihat sevabı verilmesi ibaresinin mecazi olduğu vurgusunu yapmış, bununhakiki Muhsin olan Allah tarafından verilen ihsanı karşıladığını kaydetmiştir[BD/b. 567, 82b].

*

Hizmet, Allah'a kulluk ve emrine itaat tanımıyla fehmedilmiştir. Bu tür bir hizmetten hasıl olacak hürmet de cennet ve daha da fazla olarak Allah ile vuslattır. Kul hizmetten ukbaya erişir -ki bu abidler makamıdır-, kendisinden hasıl olan hürmetten de Mevla'ya ulaşır; bu da arifler makamıdır. Kulun Allah'a hürmeti de O'nun emrine uymak ve O'nu tazim etmekten ibarettir. Attâr'ın kalbi sükûnete ulaştıran ve "hizmette hürmet" olarak tabir ettiği halde, nurla dolan kalp Allah'tan gelen kazaya rıza, belalara sabır, nimete şükür ile sebat bulur. Saadet bu kalp içindir [RŞ/s. 510]. Gönül hizmet-i Hak'da inşirah bulur[ŞPA/s. 607].

Hizmetten kasıt Allah'ın fermanına göre hareket etmektir [ŞPA/s. 606]. Hizmet, hürmet ve izzet sebebi, bu da cenabı Allah'a vusül ve yüce makamlar kesbetme vesilesidir [ŞPA/s. 606, 636]. Allah katında makam bulmak için hizmeti seçmek, şeriatın hükümlerine uymak ve tarikat adabıyla terbiye olmak demektir. O'nu talep edenler onun fermanıyla yürürler. Divan hizmetinde adap ve erkânla dururlar [ŞPA/s. 636].

İnsanlara hizmet etmek kendi nefsine hizmetten daha faziletli bir iştir. Başkasına hizmet mecburidir ve farzdır, kendine hizmetse ihtiyaridir ve nafiledir. Farz nafileden daha kuvvetlidir [ŞPA/s. 534].

Hadimlerin mümin kardeşlere şefaatçi olması bahsinde şarih nâzımınmaksadının şefaati inkâr eden Mutezile tarikatlerini ret olduğu düşüncesindedir. Zira itizal ehli büyük günahları işleyenler hakkında şefaatin olmadığını iddia edip küçük günahlar affedilmiştir, cehennem büyük günahları işleyenler içindir demişlerdir. يخرج قوم من النار بالشفاعة [168] hadisi ise Mutezililerin aleyhlerinde hüccettir [RŞ/s. 470].

"*Meclislerde ashabın hizmetinde bulun*." şeklindeki nasihatte şarihe göre "ahbab" yerine ashab kullanılmasının sebebi "ashab-ı suffeye hizmet eden kurra-i heftadın ahlakına uy" nüktesine ima maksadıdır. Yahut "sohbet ettiğin mecliste her kim olursa hizmetini yap" demeyi umuma duyurma kastı vardır [RŞ/s. 519].

Pend-nâme'de ehl-i cennet olarak belirtilen hadimin bir tarikat içindeki konumu hakkında bilgi veren şarih, onun şeyhine ve hocasına can u gönülden hizmet eden bir mürit ya da şakirt olduğunu kaydetmiştir. Bu tür insanlar her iki âlemde de bu hizmetlerinin mükâfatını alacaklardır [Ma/s. 287, 288].

Attâr'ın merdan olarak zikrettiği ve şarihin ehlullâh dediği kişilerin hizmetini görenlerin من خدم خدم [169] hadisi uyarınca feleğin altında her maksatları hasıl olur. Allah onları iki dünyanın devleti ile mükâfatlandırır. Burada Hazret-i Muhammed'e onsene hizmet eden Enes İbnü Malik'in mal mülk, evlat ve hayatın

[168] "Cehennemden şefaatle bir topluluk çıkar."
[169] "Hizmet edene hizmet edilir."

uzunluğu bakımından ber-murad olduğu, izzet ve hürmetinin arttığı, ahirette de bunun gibi devlet sahibi olacağı kaydedilmiştir [RŞ/s. 470].

Siyer kitaplarında anlatılan bir hadise de şöyledir: Hazret-i Muhammed bir keresinde yemek pişirmek için ashabına ateş yakmıştı. "Kavmin seyyidi onlara hizmet etti" dendi. Yani siyadet hizmete mani değildir ve "hizmet edene hizmet edilir" hadisi mucibince hadim olanlar, mahdum olurlar ve böylelikle yücelirler. Çünkü hizmet halka değil Hakk'adır. [ŞPA/s. 651].

3.2.2.3.2.5 İhlas

İhlas, gösterişi bırakmak, ibadette samimi olmak, bir işi sırf Allah rızası için yapmaktır. Bir işi ihlasla yapma, onu bütün varlığıyla yapma anlamında kullanılır ki bu genelde inanç ve ibadetler için söz konusu olan bir kavramdır. İbadetin ruhu ihlastır. Muhlis kul, Allah'a bütün varlığıyla inanır, yönelir ve itaat eder. İhlası gerçekleştiremeyen insan, layıkıyla ibadet etmiş sayılmaz.

Pend-nâme'ye göre kul, ilmi ve ameli verâ ile yürüttüğünde ihlasın da noksansız olması gerekir. Amelinde ihlası olmayan Allah'ın has kullarından olamaz. İhlassız yapılan zikir bile tam bir zikir olarak görülemez. İnsanın ameli altın gibi halis olmazsa kalplerin sarrafı olan Cenabı Allah'ın nazarında kalp nakdi makbul olmaz [P/b. 90, 505, 554].

*BD'*deki tanımla ihlas, "taat ve ibadeti Allah'ın rızasını kazanmaya tahsis etmek"tir. Amelinde ihlası olan Allah'ın has kulları O'nun mağfiretine layık, mesut kullardır [BD/b. 90, 31a].

*

İhlas bir nesneyi karışıklıktan halis kılmak, saflaştırmaktır. Burada ise ameli karışıklıktan, riyadan, nefsani musibetlerden halis kılmaktır [ŞPA/s. 134]. Aynı zamanda "kul ile Rabb'in arasında meleklerin bile bilemeyeceği, nefsani heveslerin anlayamayacağı, şeytanın izan edemeyeceği ilahi bir sır"dır [RŞ/s. 157]. İhlassız

olanın Allah'ın has kullarından olamayacağı düşüncesine şarih bunların avam takımından ve haşerat cinsinden olacağını eklemiştir [ŞPA/s. 134].

İhlas bahsi çerçevesinde *Pend-nâme*'de kalbi hasetten, ameli riyadan, karnı haramdan pak tutma, işi sırf Allah rızası için yapma, kizip ve gıybetten pak olma konuları işlenmiştir.

3.2.2.3.2.5.1 Hasetten Pak Olma

Pend-nâme'de ihlasın şartlarından biri hasetten kalbi pak tutmadır. Ancak böyle insanlar kendilerini mümin sayabilir, Allah böyle insanların kalplerini makam tutabilir. Başka insanların zenginliklerine ve güçlerine haset etmek bir hastalık gibidir ve insana keder ve gam getirir, ona daima rahatsızlık verir. Bu tür insanlar Allah'ın rahmetinden de faydalanamazlar [P/b. 83, 771, 752ö].

*BD'*de haset hakiki Muhsin olan Allah'tan kullarına ihsan buyrulan nimetin yok olmasını yahut kimseye ulaşamamasını istemek, bunun için uğraşmaktır. Yani Allah'ın muhtaç kullarına sınırsız ihsanına razı olmamaktır. Hasedin birçok çeşidi olduğunu kaydeden şarih, bunlar hakkında bir açıklama yapmamış, hasedin kötü huylardan biri ve bila-hilaf haram olduğunu belirtmekle iktifa etmiştir [BD/b. 83, 30a].

*

Diğer şerhlerde haset "gayrın nimetinin zevaline talip olma" [Ma/s. 41], "kendinde dünyevi rahatlık bulunan nimetin bir kimseden zevalini istemek ve o nimete bu kimsenin ulaşamamasını istediğini inkâr etmemek" olarak tanımlanmıştır. Bu istek, sözle ya da fiili olarak gösterilirse bu haset olur ve haramdır [RŞ/s. 150]. Bir başka şarihin tanımıyla haset,"kişinin düşmanının nimetine bakıp hiddet ve ıstıraba düşmesi"dir. Bu hiddet ve ıstırap nimetin haset edilenden çıkıp haset edene intikalinin temennisine sebep olur [ŞPA/s. 128].

Haset kalbin hallerindendir. Kalbi ondan temizlemek öncelikle kalbin hastalıklarını bilmeye bağlıdır. Ve halkı ayna yerine koymak o hastalığa ilaçtır [RŞ/s. 150].

Ahlâk-ı zemimeye ait olan ve haram sayılan bu huy ilk defa şeytanda vaki olmuştur ki Hazret-i Âdem'in Allah'ın halifesi olmasına haset etmiştir [ŞPA/s.129; Ma/s. 41].

Sufilerin nazarında Allah yolunda haset kadar zor bir geçit yoktur. Zira şeytanın kovulması haset belasındandır. Haset insanın temiz vücut hanesini kirletir. Temizlenmesi ilim ve irfan suyu ile mümkündür ve mümin bu hanenin temizlenmesine memurdur. Şarihe göre bu bahis "İman, cimrilik ve hasetle bir kalpte bulunmaz" hadisine mebnidir [RŞ/s. 151].

"Hasette rahat ve huzur olmaz" diyen şarih hasut insanın "Niçin filana şöyle oldu ve falana böyle oldu?" diye daima kederli ve mahzun olmak ve haset ettikçe işi ters gitmek gibi durumlarla karşılaşacağı konusunda ikazlarda bulunmuştur [Ma/s. 198]. Haset edenin kâmil mümin sayılmamasının nedeni Allah'ın verdiği nimete kani olmayı öğrenememesi, kendini Allah'la bir tutup kendi aklınca farklı tasarruflar göstermesidir [ŞPA/s.129]. Hasetçi "nahnu kasemna"da taksim olunan rızka razı olmayıp başkasınınkini kendinin hak ettiğini düşündüğü için aynı zamanda gizli şirkçidir [RŞ/s. 151].

Şarih haset ile gıbta arasındaki farkı izah ederken gıbtayı nimetin zevalini istememek ama daha fazlasını kendisi için istemek olması hasebiyle mesele olarak görmemiş, özellikle dinî işler için güzel bir haslet saymıştır [RŞ/s. 150].

3.2.2.3.2.5.2 Gıybetten Pak Olma

İslam'ın sakınılmasını istediği davranışlardan biri olan gıybet bir kimsenin gıyabında hoşlanmayacağı bir söz söylemek, onu çekiştirmek demektir ve gıybet etmek Hucurat suresinde ölmüş kardeşinin etini yemeye benzetilmiştir (49: 12).

Pend-nâme'de açık bir tarifi ve tanımı yapılmamış olan gıybet hususuna oldukça önemli bir yer verilmiştir. Attâr daha çok gıybet yapmayı adet hâline getirmiş insanların kıyamette çekeceği azabı bildirerek uyarmış, gıybetten dilini bağlamasını, ağzına sükût mührünü koymasını nasihat etmiştir. Kişi eşi dostu, Müslüman kardeşleri ve özellikle de dervişler hakkında gıybet etmekten zinhar

sakınmalıdır. Eserde sadece gıybet edenden değil gıybete rağbet edenden de bahsedilmiş, bu tür kişiler ebleh olarak anılmıştır [P/b. 66, 68, 69, 75, 84, 613].

BD'de gıybet konusunda en az Attâr kadar fikir beyan edilmiştir. Gıybetin tanımını yapan şarih bühtanla aralarındaki farkı da belirtme gereği duymuştur. Buna göre gıybet bir kişi hakkında onda bulunan herhangi bir özellik ya da sıfattan onun istemediği bir şekilde bahsetmektir; bühtan ise yalandır. Her ikisi de haramdır, uzak durulması gerekir [BD/b.68, 26b].

Bir kimsenin hakkında iyi olmayan hiçbir şey söylememek gerekir, eğer iyi bir vasıf görülemiyorsa susmak en iyisidir [BD/b. 66, 26b].

*

Diğer şerhlerde gıybet "birinin hakkında gizlice doğru, ama kötü konuşmak" [RŞ/s. 136], "gizli düşmanlık beslemek suretiyle bir kimsede olan ayıbı bir başkasına nakletmek" [Ma/s. 35] olarak tanımlanmıştır. Gıybet gaibi olduğu gibi zikretmektir ki işitilirse üzüntü verir. Eğer zikredilen husus o kişide varsa buna gıybet, yoksa iftira derler [ŞPA/s. 119].

Allah gıybeti kesin bir hükümle haram etmiştir [ŞPA/s. 119, 540; RŞ/s. 136; Ma/s. 35]. Bu, Kur'an'da bildirilmişken hala bu çirkin fiilde ısrar etmek eblehliktir [ŞPA/s. 120]. Bir kişi İbni Abbas hakkında gıybet edip daha sonra helalleşmek istediğinde Abbas "Ben Hakk'ın haram ettiği nesneyi helal edemem." demiştir [ŞPA/s. 113].

Gıybet fasıka bile men edilmiştir. Halkı ayıplamak Halik'ı ayıplamaktır. Yaratılanı yaratandan ötürü hoş görmek gerekir. Hakiki tevhidin muktezası budur. Fakat bu makamın ehli çok azdır [ŞPA/s. 664]. Gıybetin çirkinliğini ispat için şarih الغيبة اشد من الزنا [170] hadisini alıntılamıştır [Mü/v. 23b].

Gıybet eden kimsenin kalbinde basiret nuru yoktur ve bu durumdan kurtulmak uzlete çekilip kalbi şeriat ve tarikat nuruyla aydınlatmakla mümkün olur.

[170] "Gıybet zinadan daha şiddetlidir."

Böylelikle insan ilahi nur vücudunda tecelli edip bu ilahi nurla bakışta nesnelerdeki ayıpları değil, hakikatin kendisini görür [RŞ/s. 136-137].

Gıybetten temizlenmek de hiç gıybet kelamı söylememek, mahallinde durmamak ve o tür sözleri dinlememekle mümkün olur [ŞPA/s. 151].

Gıybetten uzak durmak hüsnüzan taşımaktır ve hüsnüzannın dünyada ve ahirette kişiye zararı dokunmaz. Ağzının üzerine sükût mührü koyan kişi ariftir ve bu mühür onu manasız gıybetten sakındırır, amel kâtipleri olan yüce melekleri beyhude hezeyanlarla meşgul etmekten hicap ettirir. Bütün bu anlatılanların yanı sıra şarih, dervişlerin insanların dikkatlerini çekmemek için gerçek durumlarını gizlediklerini, onların dış görünüşleri hakkında ileri geri konuşmanın suizan olduğunu belirterek dervişlik müessesesinin o günkü durumu hakkında ipuçları vermiştir [Ma/s. 41].

Şarihe göre halkı iyilikle anan kişinin dostu çok olur. Bu tür insanların itibarı dünya ve ahirete faydası dokunacak cinstendir. Kişinin hakkında iyi konuşulacak bir durum yoksa kötü konuşulmamalıdır [RŞ/s. 135].

Biri hakkında söylenen iyi söz, sahibine de iyi söz olarak, kötü söz de kötü söz olarak gelir. Meyyit üzerine hazır olan cemaate iyiliği hakkında şehadet ettirirler ki şehadetleri şefahat olsun [ŞPA/s. 110].

3.2.2.3.2.5.3 Kizipten Pak Olma

İhlas sahibinin terk etmesi gereken yalancılık, Attâr'a göre imana zarar veren bir vefasızlıktır. Üstelik yalan sözden rızık da eksilir. Münafık, yalan vaatlerde bulunurken ehl-i takva yalana hiç tevessül etmez. Doğru söylenen her söz kişiye sağladığı yarar bakımından dünya ve içindekilere tercih edilir. Yalan söyleyen kişinin sözünde nur ve ziya olmaz, bu kişi hürmeti de hak etmez [P/b.75, 401, 408, 495, 650, 695].

BD'ye göre doğru söz sahibini yüceltirken yalan da alçaltır, küçültür. Yalan izzeti azaltırken hakareti çeker. Şarih, yalanın günahların ve ayıpların en çirkini olması dolayısıyla tüm dinlerde haram olduğu iddiası ile yalan söylemenin ahlaki boyutunun yanı sıra din boyutunda da önemli olduğunu vurgulamak istemiştir; yalan

imana aykırıdır. Bazı hallerde yalan her ne kadar vacip olsa da Attâr'ın kastettiğinin haram olan yalan olduğunu kaydetme gereği duymuştur [BD/b.75, 28b]. Yine de yalancılık şarihe göre bil-külliye terk edilmelidir [BD/b.401, 67a].

Yalan sözün rızkı azalttığı iddiasına örnek olarak şarih, Müseylemetü'l-Kezzab adındaki sözünde revnak ve letafet olmayan yalancı peygamberihatırlatarak, başına gelenlerden ders alınmasını tembihlemiştir [BD/b. 695, 93b].

*

Doğru sözlü olmak sözde, niyette, amelde, vefada ve din makamlarında doğruluktan ibarettir. Sıdkın en ala derecesi din makamlarında sadıklıktır ki bunlar, havf, reca, züht, rıza, hubb ve tevekkül sahibi ihlasa kavuşmuş has kulların sıdkıdır. Doğru söylemenin nihayeti cennete duhüldür. O yüzden nâzımın dadediği gibi dünyadaki diğer şeylere tercih edilir [RŞ/s. 445].

Doğru ve sahih söylemekle insan din ve dünyasında fayda bulur. Dünyada ve ahrette kurtuluş doğrulukta, helak ise eğriliktedir [ŞPA/s.448].

Yalancı subh-ı kazib gibi nurdan mahrumdur, yüzü de karadır [ŞPA/s. 448, 590]. Ondan yalancıdan vefa beklemek şeytandan hayır ummaya benzer [Ma/s. 246].

Dil, cirmi küçük ama cürmü büyük olan bir düşmandır ve ondan sakınmak lazımdır. Kizip ve gıybetten temizlenmek için öncelikle halis bir tevbe gereklidir. Yalanın mukabili olan doğru söz sükûta mülazametle olur. En doğru yol susmaktır. Ve de bir şeyin doğruluğu malum olmadıkça onu söylememektir [RŞ/s. 152].

Yalan söyleyenin iki dünyada da işi zordur. Bu dünyada da öte dünyada da yalan ihtilal sebebidir. Bu sebepten yalancının rızkına halel gelir [ŞPA/s. 590]. Bu konuda الكذب ينقص الرزق [171] hadisi verilmiştir. Bundan pak olmak tevbe ve istiğfarla mümkün olur [RŞ/s. 143]. Yalancılık ve gıybete rağbet eden ahmaklar hakkında şarih Mevlânâ'nın sözlerini aktarmıştır. Buna göre insanın dili taş ve demir yerindedir. Dilinden çıkan söz ateş gibidir. Tabiat âlemi karanlıktır. Her tarafı pamuklarla

[171] *"Yalan söylemek rızkı azaltır."*

doludur. Akıllı olan beyhude laf u güzafla zaman geçirmez. Zira dilden sıçrayan kıvılcım pamukluğa düşünce işi zorlaşır [RŞ/s. 143].

İnsanın yalan söyleyerek nurunun ve itibarının zayiata uğrayacağı hususu hakkında şarih الكذب يسود الوجه [172] hadisine telmih tespit etmiştir. Yalan sahibinin yüzünü kara ettiği için zaman gelir helakine de bais olur [RŞ/s. 412].

Şarihe göre yalanın; yapma rüya söylemek, sözünde durmayacağını bile bile vaatte bulunmak, her işittiğini söylemek gibi çeşitleri vardır. İki tarafı barıştırma, karı-kocanın gönlünü alma ve zalim elinden mazlumu kurtarma gibi işler için yalan sözylmenin caiz olduğu görüşündedir. Şarih bu noktada şairlerin yalancı olmalarıyla ilgili şayi olan kanaati mülahaza etme gereği duymuştur: Ona göre şairin sözü "mübalağadan kinaye ve iddiaya mahmuldür." Yalan ile kinayenin arasındaki farkı yalancının sözünün doğruluğu iddiasıyla ispatlamaya çalışmasıdır. Şairin böyle bir iddiası olmayıp söylediği söz için "mübalağadan kinayedir" der; dolayısıyla yalan saymaz [RŞ/s. 152].

Yalan söylemek en çok sultan için mezmumdur. Çünkü başkası yalanı menfaat kazanmak ya da mazarratı def etmek için söyler. Oysa sultanın böyle bir ihtiyacı yoktur. Böyle birinin yalan söylemesi onun habisliğini gösterir [ŞPA/s. 395].

3.2.2.3.2.5.4 Ameli Riyadan Pak Tutma

Riya, Allah'tan başkasının hoşnutluğunu gözetmek suretiyle amelde ihlası terk etmektir. Kur'an'da riyakârları anlatan çok sayıda ayet mevcuttur.

Pend-nâme'de riyadan uzak durulması nasihat edilmiştir. Ameli riyadan uzak olan kişinin imanı daha kuvvetli olur. Aksi takdirde o amelden hiçbir şey hasıl olmadığı gibi cehennem azabına vesile olur. Amelinde ihlası olmayan kişi Allah'ın has kullarından olamaz. Ameli de hasırın üzerindeki nakış gibi hiçbir şey hasıl edemez vaziyette gereksiz bir amel olarak kalır. Aslen kişiye sevap kazandıran sadaka bile riya ile verildiğinde Allah katında makbul olmaz. Sadece Allah için yapılan işler içinde nur ve safa barındırır, intizamlı olur. [P/b. 85, 89, 90, 91]

---

[172] "Yalan yüzü karartır."

*

*BD'*de riya, ihlasın zıt anlamlısı olarak alınmış, "ahiret hayatına yönelik olması gereken bir amelle dünyaya ait bir menfaat kaygısı gütmek" şeklinde tanımlanmıştır. Bu türlü bir amelin ulema tarafından haram ve küfür kabul edildiğini kaydeden şarih, riyadan uzak yapılan bir ibadet iman mumunu ziyalandırdığını kaydetmiştir [BD/b. 85, 30b].

Şarih Allah'ın Alîm ve Basîr sıfatlarını kullanarak ikiyüzlülüğünO'nun indinde çirkin olduğu kadar – O her şeyi bildiği ve gördüğü için-manasız ve beyhude bir durum olduğu inancını vermiştir [BD/b. 89, 31a].

Zamanının sufilerini riyakârlıkla suçlayan şarih onların amellerinin -Attâr'ın deyimiyle- hasırdaki nakış gibi abes olduğu düşüncesini de kaydetmiştir [BD/b. 89, 31a].

*

Diğer şerhler de riya için"insanın içinde olan halle işlediği işin muhalif olması" [ŞPA/s. 130], "ahiret ameli ile dünya menfaati muradında olmak" [RŞ/s. 153], "ahiret âlemini dünya celbi için işlemek" [Ma/s.42] gibi tanımlar mevcuttur. Ahiret ameli ile dünya menfaati muradında olmak Attâr'ın da kastettiği şarihin "din ehlinin riyası" olarak tanımladığı bu türden bir riyadır. Dünya ehlinin riyası dünya amelleriyle insanların kalbinde yer bulmaya çalışmaktır [RŞ/s. 153]. Şeriatta ise ibadet ediyormuş gibi görünüp halkın onu övmesini sağlamak, mertebe talep etmektir [ŞPA/s. 130].

Riya da kalp afetlerindendir. Kendisi ile riya yapılabilen şeyler beş tanedir: bedeniyle kıyafetiyle, konuşmasıyla, ameliyle, etrafındaki insanlarla din ya da dünya ehli kendini olduğundan farklı göstermeye çalışıp riya içine düşebilir. Şarihin verdiği bilgiye göre dünya ameliyle riya etmek yalan söylenmedikten sonra haram değildir ama ahiret amellerinin cümlesinde riya haramdır. ان اخوف ما اخاف عليكم الشرك الاصغر الرياء [173] hadisinin mazmunu üzere riya gizli şirktir. Amelin riyadan

[173] "Sizin için korktuğum şeylerin en korkuncu, küçük şirk olan riyadır."

temizlenmesi sayesinde iman mumunun ziyalanması şarihe göre ihlas sahibin elindeki hidayete erdiren kandilin yanmasından ibarettir. Burada طوبى للمخلصين اولئك مصابيح الهدى [174] hadisine ima vardır [RŞ/s. 153, 154].

Allah surete ve zahiri amellere değil, kalbin içindekilere ve niyete bakar. Zahiri ameller kapı perdesi altından dokunmuş ama içerideki yaygıları hasır olan bir eve benzer [ŞPA/s. 134].

Meşayıh indinde kalp huzuru ve halis niyet ile olmayan ibadetler de şarihin "din satıcılığı" olarak da tanımladığı riyadan sayılır. Hazret-i Muhammed'in لا صلوة الا بخضور القلب [175] sözünde de bu açıkça belirtilmiştir [RŞ/s. 156]. Kişi namazı başkalarının yanında kılıp yalnızken kılmıyorsa, ya da başkalarının yanında kıldığı kadar güzel kılmıyorsa salatın asıl sevabına nail olur ama iyiliğine olamaz [ŞPA/s.135]. Riyaya bulaşan sadakanın makbul olmayacağı hakkında şarih من عمل عملا اشرك فيه غيرى فهو للذى اشرك و انا برئ منه [176] hadisini vermiştir [RŞ/s. 452]. Amelinde ihlası olmayan Allah tarafından reddedilmiştir ve O'nun rızasını da kaybetmiştir. فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا [177] ayeti mucibince Rabb'ine ulaşmayı dileyen salih amel işlemelidir. Riya ehli Allah'ın kapısına gelemez. Hulus ehli ise bu kapıdan dâhil olabilir [ŞPA/s. 135].

Şarihe göre riyakar kişiler haşere gibidirler ki hatta hayvandan aşağı oldukları için haklarında أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ [178]denmek revadır [RŞ/s. 157].

3.2.2.3.2.5.5 Derunu Haramdan Pak Tutma

İslamiyet ve din tarafından yasaklanan Allah'ın izin vermediği, men ettiği işler, ameller manasına gelen haram kavramına da *Pend-nâme*'de yer verilmiştir. *Pend-nâme*'ye göre iman sahibi olabilmek için karnını haramdan temizlemek

---

[174]"Muhlislere (ihlâslı olanlara) ne mutlu! Onlar hidâyet kandilleridir."
[175] "Namaz ancak kalp huzuru iledir."
[176] "Kim bir amel yapar da, buna benden başkasını ortak yaparsa, onu ortağıyla baş başa bırakırım."
[177] De ki: "Ben de ancak sizin gibi bir insanım. (Ne var ki) bana, 'Sizin ilâh'ınız ancak bir tek ilâhtır" diye vahyolunuyor. [Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın.]" (18:110)
[178]Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik. [İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar.] İşte bunlar gafillerin ta kendileridir. (7:179)

gerekmektedir. Ancak bu şekilde aziz ve şerefli olur. Aksi takdirde imanının erkânı zayıf ve gevşek olur. Karnını haramdan temizlemeyen kişinin rûhu felekler tarafına yükselemez. Haram rızık kaydında olanın kalbi tamamen helak olur [P/b.86, 88, 775]. Helal rızık dinin ab-ı zülal gibi temiz olmasını sağlar. Bu yüzden daima onun talibi olunmalıdır [P/b. 774]. Şarap içmemek Allah'tan utanmak gerekir. O ateş renkli su, taşı bile yakabilir [P/b. 752k, 752l].

BD'de haram olan tutum ve davranışlar hakkında görüş bildirilmiştir. Şarihin lügatinde haram, "yararlanılması uygun olmayan mal ve saire", "kitap ve sünnetin cevaz vermediği yiyecek ve içecek" [BD/b. 86, 30b] olarak tanımlamıştır. Daha kapsamlı bir ifade ile haramın mahzurat-ı şer'iyye [BD/b. 87,31a; 137, 38a] olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan kizbin [BD/b. 75, 28b], gıybetin [BD/b. 68, 27a] , faizin [BD/b. 509, 76b] riyanın [BD/b. 85, 30b], hasedin [BD/b. 83, 30a], anne babaya hürmetsizliğin [BD/b. 702, 93b] haram olduğunu özellikle bildirmiştir. Haramdan uzak duranın gerçek iman sahibi er sayılacağını kaydeden [BD/b. 86, 30b] şarih, haramla beslenenin ruhu hakkında da "atsineği" benzetmesini yapmak suretiyle hislerini ifade etmiştir. Bu tür bir ruh göklerde yükselmekten mahrum olduğu için saadet zirvesine çıkıp dünya sıkıntılarından kurtulmak yerine nedametin en aşağı mertebelerine düşecektir [BD/b. 88, 31a].

Helal rızık ise dini safvete ve imanı nura götüren bir vesiledir [BD/b. 774, 99a].

*

Hürmeti kat'i delille sabit olan nesne haramdır ki inkârı ya da helal olmasını temenni küfürdür [ŞPA/s. 131].

Bâtını haramdan sakındırmak imanın en kuvvetli şubelerindendir [ŞPA/s. 131]. Karnı haramdan pak olmayana eflake yani ulvi âleme yol yoktur. Bu ifade ile vefattan sonra kişinin A'lâ-yı İlliyyîn denen cennetin en yüksek derecesine yol bulamayacağı ya da dünya âleminde ruhunun mirac-ı ruhaniyeden mahrum kalıp feleklere çıkamayacağı inancı verilmiştir [Ma/s.43]. Çünkü ruhun yukarı âleme çıkışı ruhun latifliği ve hafifliği ile mümkündür. Haram olan yiyecek içecek bedeni kirletir,

ağırlaştırır. Bedene taalluk eden ruh da onun gibi olur. Haramın azı da çoğu da zararlıdır [ŞPA/s. 133]. Bu iddianın meşayih indindeki dayanağı da izah edilmiştir: Dünyevi hissin sıhhati bedenin mamurluğundan gelirken dini his bedenin viranlığından sıhhat bulur. Bunun üzerine ruhun yolu önce cismi viran edip sonra yine mamur etmektir. Bu yolun hükmü haram olan nefsani şehvetleri cisimden uzaklaştırır, ruhani lezzetlerle kalbi mamur hale getirmektir ki manevi asumana uruca şayan olabilsin. Zira ruhlar yukarıdaki âlemden geldikleri için oraya cezb hâlindedirler ve ruhun tarikına mugayir hareketlerle şehvete tabi olan tenperest, haram rızk ile kadrini düşürüp en alçak mertebede kalır ve ruhu manevi asuman tarafına yok bulamaz [RŞ/s. 156].

Harama düşmemek için dil, karın ve zekerin şerrinden korunmak şarttır ve böylece cennete duhul etmek mümkün olur. Haramdan sakınmak ihtimam gerektiren bir iştir ve ondan sakınanın Müslümanlığı Rüstem ve Sâmân'dan daha ziyade kuvvetlidir [RŞ/s. 154, 155].

Şarihin haram lokma dediği kavramla ilgili mezhep kaynaklı bir açıklaması dikkat çekmektedir: Mezhebimizce haram lokma da rızıktır; fakat Allah'ın kuluna verdiği rızkın haram lokmadan olması iyi değildir [Ma/s. 307].

Haram gıda ile beslenen cesedin cennetten mahrumdur. Haram yeyince yapılan ibadet bile makbul değildir [RŞ/s. 154]. İnsanın şarap diye içtiği, kırmızı bir su değil yanan bir ateştir. Vakti gelince nar sureti ile temsil edecektir. Firavun ailesine göre su suretindeki Kulzüm denizi hakikatte ateş olduğu gibi [ŞPA/s. 633].

El emeği ve alın teri ile helal rızık talep etmek Allahın gufranına mazhar olmaya baistir [RŞ/s. 154]. İnsanın kalbini saflaştıran helal lokmadır. Melekûtun kapısı onunla açılır. Hatta "Doğru söz ve helal lokma anahtarın dişleri gibidir." demişlerdir [ŞPA/s. 658].

3.2.2.3.2.6 İman

"İman sözlükte, "bir kişiyi söylediği sözde tasdik etmek, doğrulamak, söylediğini kabullenmek, gönül huzuru ile benimsemek, karşısındakine güven

vermek, güvenlikte olmak, şüpheye yer vermeyecek biçimde içten ve yürekten inanmak" anlamlarına gelir. Terim olarak ise, Hz. Peygamber'i, Allah Teâlâ'dan getirdiği kesin olarak bilinen hükümlerde (zarûrât-ı dîniyye) tasdik etmek, onun haber verdiği şeyleri tereddütsüz kabul edip bunların gerçek ve doğru olduğuna gönülden inanmak demektir."[179]

Pend-nâme'de Attâr imanın alametlerini yakîn, havf, reca, tevekkül, hayâ, muhabbet olarak altıya başlığa indirgemiş ve bunları bahis konusu etmiştir.

Attâr'a göre kendisinde imanın bu alametlerine sahip olmak; yani Allah'tan ve rahmetinden şüphe etmemek, kuşların bile rızkının verildiği bu dünyada O'ndan ümidi kesmeden tevekkülle nasibini beklemek, kalbinde O'na muhabbet beslemek, gazabından korkmak, hayâ duygusuyla amellerini ifa etmek kişiyi kâmil iman sahibi ve aydınlık gönüllü mümin hâline getirir. Bunların aksi yönünde amel işleyenlere her an ağlamak müstehaktır. Şeytan zümresine mensup sayılan bu kşilerin amelleri yel mesabesinde gelip geçicidir [P/b. 413-419].

BD'de bu altı alametten hususen yakîn, havf ve recanın birbirlerine ihtiyacı olduğuna kanaat getirilmiştir. Yakîni olmayıp şüphe içinde olan yahut korkusu olup Allah'ın rahmet ve gufranından ümidini kesmiş olan ya da ümidini kesmediği halde Allah'ın gazabından emin olarak korkusuz olan kişi ona göre mutlak bir kâfir olur. Bu üç ana madde gerektiği gibi yerine getirildikten sonra tevekkül, muhabbet ve hayâ da imanın ve İslam'ın mühim şartlarındandır [BD/b. 413, 68a].

*

Bir başka şarih de iman, havf, recanın birbirlerine mevkuf olduklarını bir çiftçi ve tarla istiaresi içinde izah etmeye çalışmıştır: Dünya ahiretin mezraı olduğuna göre kalp arz yerine konmuştur. İman temiz tohumdur. İbadet bu tarlanın temizlenip sürülüp ekilmeye hazır hale getiren tedariktir. Bundan sonra kulun Allah'tan hasat günü olan kıyamete dair istekleri tarla sahibinin ekinleri yerindedir. Bu şekilde ziraat şartlarına riayetten sonra ekin sahibinin oturup, ekini olgunlaşıncaya kadar ziraatin

[179]Diyanet İşleri Başkanlığı, İlmihal, c. I.-II http://www.diyanet.gov.tr/turkish/basiliyayin/ilmihal.pdf , (17.01.2013), s.68.

yer ve gök afetlerinden korunması için intizarına reca dedikleri gibi müminin mezkûr ümidine de reca derler [RŞ/s. 416].

3.2.2.3.2.6.1 Yakîn

*BD'*de nûr-ı yakîni tahsil edenin Hazret-i Peygamberin verdiği emir ve yasaklardan kat'iyetle şüphe etmeyen amil bir Müslüman ıtlakına kabiliyetli bir mümin olduğu bilgisi verilmiştir [BD/b. 414, 68a].

*

Yakîn "bir nesnenin hakikatine kalbin vakıf olması"dır. Şer'i ıstılahtaki manası ise Hazret-i Alî'nin لو كشف الغطاء ما ازددت يقينا [180] [Sa/s. 160; Mü/v. 65b; RŞ/s. 416] kelamının mefhumundan anlaşılabilir. Yani mugayebattan olup da iman edilen nesnelerden perdelerin kalkması yakîni artırmaz. Yakîn mugayebe ve muayenenin bir olma hâlidir [RŞ/s. 416].

3.2.2.3.2.6.2 Havf

Pend-nâme'ye göre Allah'tan korkma insanı hem mert yapar hem de kurtulmuşların arasına sokar. Allah'tan korkan kişi halk arasında muteber olur. Bu kişi tevbe etmeyi de bilir. Allah dışında hiçbir şeyden, hiçbir tehlikeden korkmaz. Çünkü onu tüm tehlikelerden Allah koruyacaktır. Allah'tan korkusu olmayanı ise Allah her şeyden korkutur [P/b. 350, 399, 489, 521, 585e, 615, 781].

Allah'tan korkmayanın aklı yoktur, dindar da olamaz. Onun mekrinden emin olmak da kâfirliktir [P/b. 585f, 585g]. Kıyamet gününde Allah'tan kaçmaya imkân yoktur [P/b. 812].

*

*BD'*ye göre yaratılmışlardan değil Allah'tan korkan ve rahmetinden ümit kesmeyen; yani havf ve reca arasında O'na müteveccih olan kimse dünyada muteber olur [BD/b. 521, 77b].

---

[180] "Gayb perdesi açılsa bile imanım artmaz."

Kul dünya hayatı içinde amellerinin sorumluluğundan her ne kadar kaçabildiğini sansa da sevap ve günahların hesap günü olan ahirette kulun Allah'tan kaçması mümkün değildir [BD/b. 812, 102a]; çünkü her varlığın meabı o olduğu gibi mercii de odur [BD/b. 485, 74a].

*

Havf, gelecekte gerçekleşmesi beklenen çirkin bir olay sebebiyle kalbin tasa ve üzüntüsünden ibarettir. Bu üzüntünün derecesi kötü bir amelin cezalandırılmasını gerektirecek sebeplerin kuvvetine göre değişir. Sebepler zayıf olursa üzüntü de zayıf olur. Havf da bu kötü ameli cezalandıracak olanın azamet ve celalini tefekkürden olur. Yani insan kendi ayıbını bilip Allah'ın azametini anladığında havf eder. Bu sebeple marifet ne kadar fazla olursa havf da o kadar çok olur [RŞ/s. 383]

Aklı olan, Allah'ın Kahhar ve Cabbar olduğu bilgisiyle onun yasakladığı şeyleri yapmaktan korkar, bundan utanır. Yapanın aklına da kusurlu akıl denir ki sahibini daima utandırır [ŞPA/s. 640].

Pend-nâme'de ele alınan, Allah'tan başka hiç kimseden korkmamanın insanı emniyette tutması bahsinde şarih من خاف من الله خوف الله كل شئ و منه و من لم يخف الله خوف الله من كل شئ [181] hadisine [RŞ/s. 412] ve فَلاَ تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ [182] ayetine işaret tespit etmiştir [ŞPA/s. 390].

Allah'tan korkusu olandan halkın korkacağı fikri من خاف من الله خاف منه الناس [183] hadisine telmihtir [Ma/s. 244].

Allah'tan halkın yanında korkuyormuş gibi görünmek yetmez, kul yalnızken de bu korkuyu taşımalıdır. Halk her şeyden haberli değildir ama Allah haberlidir; gayb ve şehadet âlemlerinin Rabb'idir. Murakabe ehli Allah'ın her şeyden haberli oluşunu, celal ve heybetini müşahede eder [ŞPA/s. 662].

---

[181] "Bir kul Allah'tan hakkıyla korkarsa diğer mahlûk hepsi kendinden korkar. Kul Allah'tan korkmazsa Allah da onun kalbine her şeye karşı korku verir."

[182] O şeytan, sizi ancak kendi dostlarından korkutuyor. Onlardan korkmayın, eğer mü'min iseniz, benden korkun. (3:175)

[183] "Allahtan korkandan halk korkar."

Korku varlıkla alakalı bir vasıftır ama ama Allah'ın vasıflarından olamaz. Lakin Allah'a muzaf olan kimse O'nun Kahhâr, Muktedir, Cabbâr, Müntakim, Müzil isimleriyle kaim olur [ŞPA/s. 452].

Allah'tan korkmayan onun dışında herkesten korkan kişiye misal olarak şarih, Yahudileri göstermiştir. Ona göre bu taife çocuktan bile korkar [Ma/s. 320].

Allah'tan kaçılmayacağı beyanında şarih رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ[184] ayetini şahit göstermiştir. Ölümden, ölüm sonrasında dirilmeden, haşirden ve hesaptan kaçış yoktur [RŞ/s. 531]. Kıyamet gününde Allah'tan kaçış olmamasının sebebi melâ'ike-i kirâmın yedi kat mahşer ehlini kuşatmış olmasıdır [Ma/s. 477].

Sadece ahirette değil dünyada da Allah'tan kaçış yoktur. Ama dünya ehli böyle bir imkân olduğunu tasavvur eder. O yüzden o mahalden o mahalle yer değiştirip dururlar. Oysa firarı karara tebdil etmek gerektir [ŞPA/s. 679].

3.2.2.3.2.6.3 Reca

BD'de şarih amel namesinin cürüm ve günah maddeleriyle kararmış olduğu açıklamasından sonra bu şekilde günahkâr olanların bile Allah'ın rahmetine sığınmaları gerektiğini kaydetmiştir. Fakat bu günahkârınAllah'ın gufran ve ihsanına mazhar olmasının bir şartı da iman libasının yakîn zinetleri ile parlak ve şüphe lekelerinden ari olmasıdır. Kur'an'da da إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًاۚ [185] buyurulduğu gibi Allah bütün günahları bağışlar [BD/b. 415, 68a].

*

RŞ'de recanın vasfı şöyle beyan edilmiştir: Kalpte olan sıfat eğer sabir olursa o vasfa "makam", kalpte dolaşımda bulunduğu için de "hâl" derler. Salike hasıl olan, onun sevdiği ya da nefret ettiği nesneler 'halen mevcut olan' ve 'gelecekte

[184]"Rabbimiz! Şüphesiz sen, hakkında şüphe olmayan bir günde insanları toplayacaksın. Şüphesiz Allah va'dinden dönmez." (3:9)

[185]De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. [Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder.] Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."(39:53)

mevcut olan' olmak üzere iki kısımdır. Geleceği ait intizar ve tevakku şeklinde adlandırılan beklenti sevilen bir nesne olur ise buna reca derler. Nefret edilene de havf denmektedir. Havf ve reca kendisinden tereddüt edilen nesnede olur [RŞ/s. 416].

3.2.2.3.2.6.4 Tevekkül

> *"Tevekkül, lugatte işini gördürmek için birini vekil tayin etmek, işini birine havale etmek, kalbin de vekile güvenmesi demektir. Genel ve umumî ifadesiyle tevekkül hareketlerini tabii-ilâhî kanunlara uydurduktan sonra Allah'a dayanıp güvenmektir."*[186]

Tevekkül de Kur'an-ı Kerim'de birçok kez geçen ve önemi vurgulanan mümin hasletlerinden biridir: "Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. O'nun ayetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler." (8:2) ayeti tevekküle verilen önemi belirtenlerden sadece biridir.

BD'de şarih tevekkülü kederde ve sevinçte Allah'a tevfîz-i umûr etmek, her durumda O'ndan medet ummak, O'na temenna ederek halktan ümidi kesmek olarak tanımlar [BD/b. 201, 46b].

Allah'ın ihsanı daimdir, O'nun keremine tevekkül etmeyen lutfuna yönelmeyip keder ve tasa denizine müstağrik olan erken yaşlanır [BD/b. 698, 93b]. Zira tevekkül etmemek kalbi zayıf kılar ve kalp zayıflığı çok zor bir haldir. Mümine layık ve lazım olan, hakiki kerem sahibi Allah'ın sınırsız ve sonsuz ihsanına tevekkül ve tevessül etmektir. Ayrıca şarih tevekkülün, Allah'ın dünyadaki ve ahiretteki nimetlerinden de gereğince yararlanacağı yolundaki düşüncelerini çeşitli benzetmelerle dile getirmiştir: Mütevekkil olanın dünyada kapkacakları çeşitli nimetlerle, bahçeleri feyz bulutlarından dökülen ihsanlarla dolu olacağı müşahede olunacak, ahiretleri de mamur olacaktır [BD/b. 416, 68b].

*

---

[186] Mehmet Yılmaz, Edebiyatımızda İslami Kaynaklı Sözler, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992, s. 193.

Diğer şerhlere göre de tevekkül “gayra itimat ve aczi izhar etme”ye denir. Kalbin kuvvet, şefkat ve hidayet sahibi olduğuna inanılan müvekkele; yani Allah’a itimattır. Tevekkülün kemali kalp ve yakîn kuvvetine bağlıdır. Bu kuvvet ve zaaf halleri için üç derece vardır. En kuvvetli derecesi hâlin gassal önündeki ölünün hâli gibi olmaktır [RŞ/s. 417].

Her işte ahvali Allah’a tevfiz etmek ve ondan başkasına temennadan vazgeçmenin gerekliliği hakkında وَمَن يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَل لَّهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَن يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ [187] ayetleri verilmiştir [Mü/v. 42a].

Şarih bu konuya, elinde keçkül ve ip olduğu halde Allah’a tevekkül etmediği için kuyudan su çekemeyen ve şeytanı kendine musallat eden İbrâhim Bin Edhem’in kıssasını olarak aktarmak suretiyle katkıda bulunmuştur (bk. Mutasavvıflar/ İbrâhim bin Edhem) [Ma/s.84; RŞ/s. 417].

3.2.2.3.2.6.5 Muhabbet

BD’de Allah’ın gazabına müstahak olan kulların Vedud olan Aziz Allah’a duyulan muhabbet ile halas bulabilecekleri tekrar edilmiştir [BD/b. 417, 68b]. Onun cemalini görmeye duyulan arzu ve şevk kalpte istihkâm bulduktan sonra bütün batıl temennilerden kalbi tasfiye etmek mümkün olur [BD/b. 372, 64b].

*

Muhabbet makamların en yükseği olarak tarif olunur. Semeresi şevk, üns ve rızadır. Sabra, tevbeye ve zühde dayanır. Allah’a muhabbet, O’nun mahbubu olan resulullâha da muhabbet duymayı gerektirir. Evliyaya, ulemaya ve salihlere muhabbet de bunun gibidir. Muhabbetin sebebi Allah’ı kemal sıfatlarıyla bilmektir. Zira Hasan Basri’nin deyişiyle “Hudasını bilen Mevlasına muhabbet eder; dünyasını bilen dünyadan nefret eder.” İmanın asıllarından sayılan muhabbetin muktezası üzere muhabbet edenin ilahi aşkla mevsuf olması gerekir [RŞ/s. 417].

---

[187]Boşanan kadınlar iddetlerinin sonuna varınca, onları güzelce tutun, yahut onlardan güzelce ayrılın. İçinizden iki âdil kimseyi şahit tutun. Şahitliği Allah için dosdoğru yapın. İşte bununla Allah’a ve ahiret gününe inanan kimselere öğüt verilmektedir. [Kim Allah’a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu açar. Onu beklemediği yerden rızıklandırır. Kim Allah’a tevekkül ederse, O kendisine yeter.]Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah, her şeye bir ölçü koymuştur.(65:2-3)

Allah'ın aşk denizine düşen kîl ü kâl ile uğraşmaz, kelama ehemmiyet vermez. Kalbinde Allah aşkından ve derdinden başka bir şey karar bulmaz [Ma/s. 40, 68]. İnsan aziz ömrünün tümünü Allah'ın zikri ve aşkıyla ona ibadet ederek geçirmek için fırsat bilmeli ve bu şekilde harcamalıdır [Ma/s. 169]. Dünya hayatı insana gamı ve kederiyle ağır gelebilir fakat bu âşık için geçerli değildir. O gam ve kederle kemale eriştiğinden dünya gamını ahiret gamına tercih eder [Ma/s. 360].

Allah'ın cemaline vasıl olma yolunda âşığın duyduğu iştiyakın önemi, her işin başının Hakk'ın aşkı olduğu vurgulamak için جذبة من جذبات الحق توازى عمل ثقيلين [188] hadisin alıntılanmıştır [Ma/s. 132].

3.2.2.3.2.6.6 Hayâ

*BD'*ye göre dünya ve ahirette hayâ öyle bir süstür ki üzerine başka bir zinet ve süs tasavvur bile edilemez [BD/b.419,65b].

*

Lügatte "utanma" manasına gelen hayâ, şer'i ıstılahta "kabahat işlemekten nefsi hapsetmek"tir. Her mümin Allah'tan hayâ etmekle memurdur. Allah'tan hayâ muhabbetullâh dolayısıyladır. Nitekim من احب الله استحيى [189] hadisi bu beyandadır. Böyle kulu da Allah sever. Buna da ان الله يحب الحيى المتعفف [190] hadisini şahit gösteren şarih, hayâ sahibinin günahının affedilmesi için gözyaşı da dökmesi lazım geldiğini düşünmüştür [RŞ/s. 418].

3.2.2.3.2.7 Kanaat

"Kanâat çalışıp çabalayarak bütün cehdini sarf ettikten sonra eline geçene razı olmaktır... Bütün kâinat her gün başka tecelliye mazhardır. Sen de onların içindesin. O gün, o an Hak'dan neye mazhar oldunsa, ona teşekkür etmekhakiki kanaattir."[191]

[188] "Hakk'ın cezbelerinden bir cezbe insanların ve cinlerin (pek çok) ameline denktir."
[189] "Allah'ı seven hayâ eder."
[190] "Allah mutekifin hayasını sever."
[191] Mahir İz, *Tasavvuf*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001, s. 116.

Pend-nâme'de kanaat Allah'ın verdiği rızıkla fakirlik ve ihtiyaç içinde olma durumuna rağmen iktifa etmeyi adet edinmektir. Kanaat eden, sadece Allah'tan geldiğini bildiği nimetlerle tüm hayatını garanti altına alma kaygısı gütmez, rızkın güne mahsus olduğunu bilir. Allah'tan gına istemek mümine zarar verir, onu incitir. Zaten kani olan ganidir de. Kişi kani olmayı beceremiyorsa dünyanın hiçbir mülkü onu zengin edemez. Takva ehlinin harama düşmemesini sağlayan da onun bolluğa ve zenginliğe itibar etmeden az ama helal olanla kani olmasıdır. Hasıl olmayacak şey yüzünden gönlü hoşnutsuz tutmamalıdır [P/b. 185, 186, 233, 339, 432, 517, 611, 624].

BD kanaati, fani olan dünya hayatına tercih edilen ebedi ahiret hayatının gereklerinden biri olarak kabul etmiştir [BD/b. 233, 50b]. Nefis tamaha maildir, tamah ettiğine ulaşamayınca zahmet çeker. Oysa kanaat huzurdur, rahatlıktır; rağbet edilmesi gereken odur [BD/b. 611, 86b]. Gına, köpeklerin ahvalindendir; insana yakışmaz [BD/b. 432, 69b].

Şarihe göreAttâr'ın anlatmak istediği, "kassamnâ" sözünün söylendiği ezelin taksim edicisi Allah'ın insan için taksim ettiği rızıktan memnun olmak gerektiğidir. Cahillerin fesat itikatları üzere; isteğin gerçekleşmesi talebe ve çabaya ya da hususi bir sebebe bağlıdır diye düşünerek, hadden fazla uğraşarak huzursuz ve mutsuz olunmamalıdır. Mukadder olan gelip sahibini bulacaktır [BD/517, 77b].

*

Kanaat bir "kenz-i lā-yefnā", yani tükenmeyen hazinedir. Bu hazineye vasıl olanlar fakirlik yüzünü görmezler; çünkü gına kanaattendir. Maksat geçinmektir ve Allah'ın mütekeffil olduğu rızk vasıl olduğunda daha fazlasına hacet kalmaz. [ŞPA/s. 284; RŞ/s. 377]. Fazla olanın muhasebesi vardır ve kötü hesaptan korkmak gerekir [ŞPA/s. 284].Nâzımın günlük rızkla iktifa etmekten kastı fakir ve miskin maişeti üzere geçinmektir. Kâfi miktarda rızkı bulunca ziyadesinin ardına düşmemek gerekir. Mukadder rızkın sahibini arar bulur. Kısmet olmayan da çalışma ile elde edilmez [RŞ/s. 262, 377].

Kanaat fakr hâlinde gerekli olan bir durumdur. Şarih dünyanın varlığının yokluğundan daha sevimli iken onu talep etmeyip "kendi gelen yollu olur ise ne demeli" demeyi kanaat olarak tanımlamıştır [RŞ/s. 483].

Herkesin kısmeti "nahnü kasemnâ" muktezasınca verilmiştir. Fakir "mâ-kasemnâ"ya razı olmayan, zengin de razı ve kani olandır [RŞ/s. 377; 424; 458]. Kişinin elinde olanı beğenmeyip kendi için mukadder olmayanı istemesi abestir [Ma/s. 257].

Tevekkül edenin kani olması gerekir. Mütevekkil olanın hayırlısı kanaat, şerlisi tamah edendir [ŞPA/s. 261]. Dünya malının kani olmayanı gani yapamayacağı hususunda şarih لو كان لابن آدم واديان من ذهب وفضة لابتغى اليهما ثالثا ولا يملاء جوف ابن آدم الا التراب [192] hadisine telmih tespit etmiştir. Bahis konusu olan gına nefsin gınasıdır [RŞ/s. 424]. Kanaat sahibi olmayan birinin gözünü doyurmak imkânsızdır. Dünya malını da toplasa o her zaman fakir kalacaktır. Gerçek zenginlik kalp zenginliğidir ve o, bu konuda gani değildir [Ma/s. 210]. Kani olmayanın gözünü ancak kabirdeki toprak doyurur [ŞPA/s. 408].

Rezzak'ın ahlakı mahlûku rızkıyla halk etmiştir. Rızkın en küçüğü bir lokmadır ve basatı ya da kabzı hikmete dairdir. Çünkü insan Allah'ın yarattıkları içinde en güzelidir. Ona iltifat sairlerden daha fazladır. İltifatın hakikati surette görünen mertebe değildir. Surette görünenin az olanına kanaat etmek gerekir [ŞPA/s. 220].

Allah'tan zenginlik istemek mümine ağır gelir. Bu istek onu ahirette götüren yolda sırtına yüklenen ve dünyaya ait olan bir yüktür. Nefsin değil, vicdanın gani olması gerekir [ŞPA/s. 547]

Pend-nâme'de işlenen kalbin doğruluk ve kanaatle saflaştığı düşüncesini *Ma'*da şarih kendi asrında yaşayan, Süleymaniye Mülazımlar Medresesinde sakin El-Hac Muhammed Efendi ile somutlaştırmıştır. Kendisi devrin büyükleri ve zenginlerinden çokça hediye geldiği halde hiçbir dünya malına tenezzül etmemesi,

[192]"İnsanoğlunun iki dere dolusu altın gümüşü olsa, üçüncüsünü isterdi. Onun gözünü ancak bir avuç toprak doyurur."

bir hücrede ömrünü tamamlaması ve vefatında geriye hemen hiçbir şey bırakmaması ile anılmıştır [Ma/s. 337].

3.2.2.3.2.8 Rıza

3.2.2.3.2.8.1 Kazaya Rıza

"Rızâ, hayatın olduğu gibi kabul edilmesidir. Sûfînin, bir damlanın okyanusa katılması gibi, varoluşun ritmine katılması halidir. Rıza makamında sûfî benliğini geçmişin alışkanlıklarından ve geleceğin arzu ve kaygılarından kurtarır. Sûfî, ânda yaşar ve ânı yaşar; o, çok kullanılan nitelemeyle, 'vaktin oğlu'dur. Ân'la birlik olmak demek, özne-nesne, ben-sen, geçmiş-gelecek, ikileminin yitirilmesi demektir. Ân'la birlik fikri, rasyonel zihni altüst eder;psikolojik ve fizyolojik kanunlara, akıl yürütmelerin tümüne meydan okur. Bu korkutucu bir teşebbüs olabilir, ancak içinde özgürleştirici bir töz taşır."[193]

Tasavvufta bu makam en son mertebedir. Her ne tecelli zuhur ederse içinden ona boyun eğmektir.[194]

Rıza, *Pend-nâme*'de kurtuluşun yollarından biri olan 'kazayı kabul' olarak işlenmiştir. Hakkında konuşulmaması gereken kaza ve kadererazı olmak memduh bir tutumdur. Allah'ın hükmünü döndürmek ve kazadan kaçmak mümkün değildir. Ölüm de kaçışı mümkün olmayan hadiselerden biri olduğu için kaygı çekmek gereksizdir. Mutlak hâkim olan Allah'ın kazasının hükmüne rıza gösterildikten sonra O'nun rızası can u gönülden istenebilir [P/b. 452, 501, 519, 592].

*BD'*de şarih kazaya rıza gösterilmemesi hâlinde kurtuluşun muhal-ender-muhal bir hadise olduğu görüşündedir [BD/b. 519, 77b]. Gönül rızası ve sefası ile nefes alıp vermenin tadını çkarmak lazımdır. Ecel geldiğinde de Allah'ın da فَإِذَا جَاء

[193] Kemal Sayar *Sufi Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s. 36-37.
[194] Mahir İz, age., 200 s. 120

أَجَلُهُمْ لاَ يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلاَ يَسْتَقْدِمُون [195] buyurduğu üzere her şeyin takdir edilmiş muayyen zamanda gerçekleşeceğinin şuuruyla hareket etmek gerekir [BD/b. 452, 71a].

Kazanın hakkında konuşmama gerekliliğini şarih bu bahsin tehlikeli oluşuna bağlamış ama bu tehlike hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir [BD/b. 592, 85a].

*

Kazaya rıza üç nesneye bağlıdır: Evvela mümin Allah'ın hüküm ve takdirini kendi nefsinden hayırlı bilmelidir. İkincisi kaza hasebiyle zahmetlere tahammül ve rızası, kazanmayı umduğu sevap için olmalıdır. Üçüncüsü üzüntülere tahammülü haz için olmayıp sadece Allah'ın rızasını kazanmak için olmalıdır [RŞ/s. 451].

Atılan ok nasıl geri döndürülemezse vaki olmuş kaza ve hükm-i ilahiyi geri çevirmeye kimse kadir değildir. Bu hüküm karşısından insanın elinden gelen ancak rıza göstererek münacat ve niyaz etmektir. Aksi takdirde ömür zayi olur [ŞPA/s. 357; Ma/s.167]. Kazadan kaçışın faydasız olduğu bahsinde şarih من آمن بالقدر امن من الكدر [196] hadisi ile kaderine inanmanın gerekliliğini vurgulamıştır [RŞ/s. 458].

Kaza hükmündeki bir hadisenin kimse tarafından geri döndürülemeyeceği iddiasında olan bir beytin şerhinde şarih nâzımın fikrine emsal olarak Hazret-i Süleymân'ın makamına gelip onun meclisinde bulunan kuşlardan Hüdhüd ile kazanın hükmünü inkâr eden Karga'nın atışması sonunda Karga'nın da gerçeği anlaması hikâyesini nakletmiştir. Şarihin bu hikâyeden çıkardığı sonuç Müslümanların Hüdhüd, enbiya ilimlerinin varisi olan arifler ve âlimler meclisinin Süleymân'ın meclisi, Karga'nın da Kaderiyye mezhebi mensupları ve emsalleri yerinde olduğudur [RŞ/s. 336].

Hakkında konuşulmaması, fikir yürütülmemesi gereken kazâ-yı âsmânî "kaza kalemi ile levh-i mahfuza yazılmış olan ve semadan inen ilahi hükümler"dir.

---

[195] Her milletin belli bir eceli vardır. Onların eceli geldi mi, ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler. (7:34)

[196] "Kadere iman eden kederden emin olur."

Bundan bahsetmenin caiz olmadığı beyanında şarih لا تكلموا فى القدر فانه سر الله [197] hadisini vermiştir [RŞ/s. 478].

Kişi kaderine rıza gösterdiğinde Allah tarafından mükâfatlandırılır. Dünyevi hayatın getirdiği belalar karşısında sabretmekten ve tüm olanlara razı olmaktan başka çare yoktur [Ma/s. 170]. Hak'tan aza razı olmayı kanaat ashabının tutumlarından sayan şarih, Allah'ın bu tür insanlara yaşamaları için gerekli olan nafakalarını vereceği, onlara zahmet çektirmeyeceği inancını paylaşmıştır [Ma/s. 330].

3.2.2.3.2.8.2 Allah'ın rızasını dilemek

Allah'ın rızasını kazanmak, yapılan herhangi bir işten Allah'ın hoşnut olmasıdır. Bu bütün kulların amacı olmalıdır. Diğer amel ve ibadetler vesiledir. Cennette en büyük makam rıza makamıdır; razı olmuş ve razı olunmuş olarak ebedî vechullâha yönelmek demektir. Cenabı Allah'ın rızası dışında yapılan bütün amel ve işler sonuçsuzdur, sevap olarak bir değer taşımazlar.

Yaratılış amacımız Allah'a teslimiyettir ve ona kulluk ederken rızasını kazanmamız gerekir. Kur'an'da Allah'ın rızasını dilemekle ilgili çok sayıda ayet mevcuttur: "Rab'lerinin rızasını dileyerek sabah akşam kulluk edenlerle birlikte olmaya çalış." (18:28) ya da "İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'ın rızasını kazanmak için kendini feda eder." bunlardan bazılarıdır.

Allah rızasını can u gönülden dileyen, aklı ve ilmi olan kişi bunları Allah'ın yolundan başka bir şeye bahşetmez [P/b. 503].

BD'ye göre akıllı insan Allah'ın rızasından başka hiçbir şey için uğraşmaz, bütün nimetleri ve ihsanı Allah'ın rızasını kazanmak için harcar. Rezil, alçak ve heveskâr kişilere malını mülkünü sarf etmez [BD/b. 503, 76a].

*

Rıza talebi yalnız lisanla olmaz, fiille olur [ŞPA/s. 461].

---

[197]"Kader hakkında konuşmayın, zira kader Allah'ın sırrıdır."

3.2.2.3.2.9 Riyazet

"Dervişlik bir riyâzet ve mücahede faaliyetiyle başlar. Sıkı bir perhize girilen bu dönemde yeme, içme, konuşma ve uyuma en aza indirilir; ibadet zikir ve tefekkür artırılır; nefsin arzularına hâkim olmaya, ölçülü ve disiplinli yaşamaya, böylece rûhi bir erginlik ve manevî olgunluğa ulaşmaya çalışılır.[198]

Tasavvuf terminolojisinde riyazet, salikin kötü huylardan uzaklaşıp, ilahi ahlak ile ahlaklanması ile nefsi az yiyerek, az uyuyarak ve az konuşarak terbiye etme çabası neticesinde, ahlakı güzelleştirmesidir.[199]

Tasavvuf erbâbına göre de, kalbin kötü, çirkin ve aşağı huylardan temizlenmesi, nefse ait bütün tabii ve fıtri huyların itidal ve istikamet üzere olmasını temin etmek suretiyle, kalbin iyi huy ve faziletlerle donatılması anlamına gelmektedir.[200]

Pend-nâme'de nefis yüzlerce illetle muallil bir hasta gibidir ve onun dermanı açlık ve susuzluk, yani riyazette perhizdir. Riyazet nefsi terbiye eden, kulu günah işlemekten alıkoyan ve dini mükemmel hale getiren ameldir [P/b. 58, 188, 214].

Şarih riyazeti yeme ve içmeyi terk edip mücahede ve perhiz etmek olarak tanımlamıştır [BD/b.58,25a].

*

Meşayih örfünde riyazet bedenin rahatlık sebebi olan az yeme, dilin selamet sebebi olan az konuşmak, ruhun sükûn sebebi olan az günah işleme, kalp rahatlığının sebebi olan intikam duygusunun yok edilmesi, pişmanlıkların hepsinden emniyet

---

[198] Tahsin Yazıcı, *a.g.s.*
[199] Ethem Cebecioğlu, *age.*,s.597.
[200] İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Şifâu's-Sâil, (Tasavvufun Mahiyeti),* Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998, s.129.

duygusunu sağlayan halktan uzaklaşma durumu ve az uykudan ibarettir [RŞ/s. 126]. Zorluklarla mücahede yoluyla ahlakı süslemektir [ŞPA/s. 100].

Nefis eğer bahsi geçen zorluklarla tedip edilmezse serkeş at veya eşeğin sahibini sırtından atıp helak etmesi gibi sahibini şeriat dairesinden çıkarıp manevi olarak helakine yol açar [ŞPA/s. 101]. Nefis aslında cehennemî ve zulmanidir. Onu aydınlatan iman ve ikan nurudur. Bu da riyazetle olur [ŞPA/s.628].

3.2.2.3.2.9.1 Az Yemek

Riyazetin şartlarından biri olan az yemek hakkında *Pend-nâme*'de birçok nasihat vardır.

Kişi günaha ve belaya düşmemek için boğazını her lezzetten uzak tutmalıdır. Gündüz ancak doymak için az yemek bir insan için yeterlidir. Suyla, ekmekle karnını dudağına kadar doldurmak ancak ahır hayvanlarının işi olabilir. Kötü nefsi kim doyurursa onu günah işlemek için bahadır hale getirir, güçlendirir. Yemeğe müptela olana her taraftan bela hücum eder. Üstelik çok yemek, manevi olduğu kadar bedeni hastalıklara da sebep olur [P/b.138- 141, 330, 682, 769, 770].

Allah'ın emirlerinin sınırlarını kitap ve sünnete itaat ve muvafakat şeklinde çizen şarihe göre[BD/b. 213, 48b] açlık ve susuzluk, emirlere uymayan nefsi isyan hastalığından, vefa ve bekası olmayan nesnelere rağbet etmekten halas eder. Fani şeylerden kendini sakınmak, nefsi tedip eder. Onu zapturapt hâlinde tutmak da helak olmayı önler [BD/b. 214, 48b].

Hayvanlara mahsus olan şikem-perverlik insanda mekruh ve mezmumdur [BD/b.141,38b] ve onu insan-ı kâmil olmaktan uzaklaştırır [BD/b.140, 38b]. Fani lezzetlere ve zevklere talip olan vebal ve bela çukuruna düşer. Tokluk kalbi günah ve fesat icrasında güçlendirir ve zapturapt dairesinden çıkarır [BD/b. 138; 139, 38a], ruhta ve bedende de devasız dertlere sebebiyet verir [BD/b. 770, 99a]. Nefsin en kuvvetli fasitleri çeşit çeşit yiyecek ve içeceklerdir [BD/b. 191, 45b].

*

Tokluk bedeni şişmanlatırken kalbi zayıflatır ve nihayet öldürür. Şehvet de tokluktan meydana gelir. Nefsi mütelezziz nesnelerden sakındırmak için lezzetlerin mecraı olan boğazı nefsani tatlardan uzak tutmak gerekir. Aksi takdirde iki dünyada da belaya düşmek mukarrerdir. Şarih burada boğazı bu tür lezzetlerden kesilen insanın ukba lezzetlerine ve şehit sevabına vasıl olduğunu beyan için şeriata göre boğazı kesilen hayvanın etinin insanın yemesi ve hazmetmesinden sonra onun bir parçası hükmünde olmakla şeref kazanmasını örnek vermiştir. Allah yolunda ölen insanların Allah tarafından rızıklandırılacakları ve şehadet şarabını içerek ebedi zevklere nail oldukları muhakkaktır. İşte boğazını tutanlar da bu hükümde olacaktır.

Allah insanın içinde üç yer yaratmıştır: Biri ekmek, biri su, diğeri de nefes içindir. Nefese yer koymayıp tamamını yemek ve su ile doldurmak hayvanın sıfatıdır. Hayvanlar doyduklarını bilmezler ve çok yemekten doğacak zararı da anlayamazlar. Eşref-i mahlûkat olan insanın hayvan hasletlerini tabiat edinip, dinen, irfanen ve tıbben zararlara mübtela olmasına hayıflanan şarih, riyazete uymak şartıyla açlığın hikmet nurunu çektiğini, tokluğun da kulu Allah'tan uzaklaştırdığını belirtmiştir. Oruç tutulamasa dahi en azından yeme içmenin azaltılması gerekmektedir. Çok yemek toplumda hakir görülen bir tutum olmasının yanında tembellik, uyku hâli, kalp kasveti, ölümden gaflet gibi hallere bais olur. Tüm bunlara rağmen şeriatın belirlediği hadden az yemek de hiddet, kötü huy ve çeşitli sıkıntılara sebebiyet verir. Demek ki iki durumda da ifrat ve terfide gidilmemelidir. İktisat mertebesinde her şeyin azı makbuldür [RŞ/s. 211-214].

Allah nefsi yaratıktan sonra Allah'ın rububiyetini itiraf etmeyince onu "Sen Rabb'imsin!" diyene kadar dört bin yıl süren açlığa müptela etmiştir [ŞPA/s.100, 176, 247]. Bu yüzden Allah yolunun mücahitleri az yiyip oruç tutarak açlığa tahammül ederler [ŞPA/s.225].

Eserde bir lokma ile kanaat etme bahsinde Hazret-i Lokman'ın az yeme-içmenin faydaları konusunda oğluna verdiği nasihat ve çok yemeği men edişi nakledilmiştir: Yiyecek ve içecekle dolu olan mide sahibinde fikret ve hikmet az olur, ibadet uzuvlarının zaaf bulur [RŞ/s. 260].

Kötü nefsin doyurulmasının onu bahadırlaştıracağı iddiası şarihe göre وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ وَلَكِن يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ مَّا يَشَاء إِنَّهُ بِعِبَادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ [201]ayetine telmih amacındadır [ŞPA/s. 176].

Perhiz her türlü devanın, çok yemekse her türlü hastalığın başıdır [ŞPA/s.653].Çok yemekte maraz iki çeşittir: Biri cismanidir, diğeri manevidir [RŞ/s. 520].Yenilen nesne helal bile olsa onun lezzeti tamamen alındığı için aşırıya kaçılır ve hastalıklara müptela olunur. Haram ise asi ve gazaba giriftar olunur. Çünkü her şekilde lezzete atılma düşüncesi vardır [RŞ/s. 177]. Yemenin neden olduğu bir diğer maraz da kalbi öldüren manevi marazdır. [RŞ/s. 520] Çok yemek kalbe zarar verdiği gibi Hakk'ı müşahedeye de mani olur[ŞPA/s. 652].Yeme içme ehilleri serkeş ve itaatsizdirler [ŞPA/s. 247].

Her iki dünyada esenlik isteyen yeme ve içme konusunda itidalli olmalıdır [ŞPA/s. 177]. İtidal de karnını üç parçaya bölüp bir hisseyi yemeğe, bir hisseyi içeceğe, bir hisseyi de nefes almak için hazırlamaktır. Bütün bu hazırlık avam içindir. Havas çok az yer. [ŞPA/s.178]

3.2.2.3.2.9.2 Az Uyumak

Az yemek sonucu kişi az uyur. Az uyumak, Allah'a dönüşün ifadesidir ve kalbi cilalandırır. Gecenin İslam'da özel bir yeri vardır. Gece ibadet için kalkmak nefse ağır gelir. Bunun için Kur'an'da geceleyin sıcak yatağından kalkıp Rablerine ümit ve korku ile dua edenlerle seher vakitlerinde uyumayıp istiğfar edenler ve gecenin azında uyuyup sabahın erken saatlerinde istiğfar edenler övülmekte, uzun gecelerde tesbih ile teheccüt namazı emredilmektedir.

Pend-nâme'de yemek içmek gibi uyumak da hayvanat sanatından sayılmıştır. Uykuda olanların Allah'ın nimetlerinden ve ihsanlarından nasipleri olmaz. İnsanoğlu öldükten sonra zaten çok yatacak, çok uyuyacaktır. Dünyada iken

---

[201]Allah, kullarına (tümüne birden) rızkı bol bol verseydi, yeryüzünde mutlaka azgınlık ederlerdi. Fakat O, rızkı dilediği ölçüde indirir. Şüphesiz O, kullarından hakkıyla haberdardır ve onları hakkıyla görendir. (27: 42)

uyanık olmalı, gece sabaha dek uyumamalı, böylece kabri için bir çerağ şulelendirmelidir [P/b. 142, 143,144].

Seher vaktinde ve akşamdan önce uyumak da Attâr'a göre iyi değildir, hikmet ehline de yakışmaz [P/b.682,683, 684].

*BD'*de şarihe göre rehavet ve gaflet insaniyete muhalif bir durumdur [BD/b.143, 38b]. Dünya ahiretin tarlası olduğuna göre yatacak vakit ve mahal değildir; burada geçen zaman ahiret için tedarik zamanıdır [BD/b.144, 39a]. Kabir için çerağ şulelendirmek gece uyanıp ibadete meyl ederek mezarının nurlanmasına vesile olmakla mümkün olacaktır [BD/b.142, 38b].

*

Dünya hayatını geceleri yatarak değil ibadet ederek geçirmek gerekmektedir. En faziletli ibadet gece vakitlerinde yapılanlardır. Gece ibadete kalkmanın mertebeleri vardı ve en alası hiçbir tenbihe muhtaç olmadan uyanmaktır [RŞ/s. 216-217].

Gecelerini uykuyla geçirenler kalkıp sabaha kadar ibadet edenlerin nail olduğu devletten mahrum olurlar. Gündüz uykusunun da rızka mani olduğuna الصبحة تمنع الرزق[202] hadisi şahit gösterilebilir. Günlük sekiz saatten fazla uyuyanın beden sağlığı bozulur, tembellik hasıl olur. Seherde kalkıp Âl-i İmrân suresinden on ayet okuyarak dua etmenin fazileti hadislere sabittir. Sonra kılınacak iki rekât nafile namaz insanın kabrini aydınlatacaktır [RŞ/s. 214-216].

Güneş doğmadan önce uyanmamak ahmaklıktır. Zira tahsil vakti boşa geçirilmiş olur ve hakikatte fakirliğe delalettir [Mü/v. 81a]. Güneş doğmak üzereyken melekler kullara rızıklarını dağıtmak üzere yeryüzüne inerler. Bu yüzden bereket isteyen erken uyanmalıdır. Hazret-i Muhammed'e göre bu saatte uyumak sadece fakirlik değil, çirkinlik, tembellik, yaşlılık, hacetini unutma durumlarına beraberinde getirir. Bu yüzden eşi Hazret-i Ayşe'yi bu vakitte uyumaktan men etmiştir [ŞPA/s. 582].

---

[202]"Sabah uykusu rızka manidir." http://www.dinimizİslam.com/detay.asp?Aid=1467

Bu saatlerde uyumak aynı zamanda ömrü ve aklı noksan kılar [ŞPA/s. 582]. Güneşin doğuşu ile gölge arasında uyunduğunda o mahal şeytanın oyun alanı olan bir berzahtır [ŞPA/s. 583].

Gece yapılan ibadetin fazileti gündüzünkinden daha fazladır. O yüzden ibadetlerin hepsini gündüze hasretmek gaflettir [ŞPA/s. 180].

İnsan yatağında kabirdeki ölü gibidir. Geceleyin yataktan kalmak kıyamette kabirden kalmak gibidir. Gecesini ibadetle ihya eden kabrini o ibadetin nuruyla ışıklandırır [ŞPA/s. 181].

3.2.2.3.2.9.3 Az Konuşmak

Riyâzetin bir önemli hususu da az konuşmaktır. Dilini tutan, kötülüklerden emin olur.

Pend-nâme'de suskunluk akillerin sanatı olarak tanımlanmıştır. Çok konuşmak yalan ve gıybeti de beraber getirdiğinden eblehliktir. Bir de fasih ve beliğ konuşma kaydında olmak kişinin nesi var nesi yoksa kaybetmesine sebep olur. Sözü Aden incisi kadar muntazam ve kıymetli dahi olsa kalbinin çehresi cerahat bağlar ve sonunda helak olur [P/b. 73, 77, 78].

Attâr, Hakk'ı talep edenlerin, dünya ve ahirette selamet isteyenlerin ağzını Allah'ın fermanından başkası için açmamasını, Allah'a senadan başka bir şey söylememesini, dilini ağzında hapsetmesini, ağzına sükût mührünü koymasını nasihat etmiştir. Böylelikle insan beladan emin ve salim olur [P/b. 71, 72, 290, 293].

Bütün bunların yanında kendini dinleyecek biri olmayan, söyleyecek çok sözü de olsa konuşmamalıdır [P/b. 477].

Yaydan fırlayan bir okun geri dönmesi nasıl mümkün değilse söylenmiş söz de bir daha geri getirilemez. Fikirsiz olan söz akabinde çok pişmanlık getirir; çünkü insanın bir kere söylediğini saklaması ve örtmesi mümkün değildir [P/b. 284 -287].

*BD'*ye göre çok konuşan kişi vaktini ve ömrünü israf etmekle ibadetten mahrum olur [BD/b.77, 29a]. Sözün çok olması şeriat ve akla muhalif olmasını da

beraberinde getirir. Kalbi hasta eden, helak olmasına neden olan da budur [BD/b. 73, 28a]. Şarih çok konuşmayı idrar kaçırmaya benzeterek olayın çirkinliğini ifade etmiştir [BD/b. 78, 29a].

Ağzın üzerine konan mühür, kişinin özellikle yalan ve gıybetten, manasız ve abes sözlerden kaçınmasını sağlar. Böylelikle amel melekleri beyhude yere meşgul edilmemiş olur [BD/b. 71; 72, 27b]. Bütün fitne, fesat, gam, keder, nizamı olmayan sözden meydana geldiği için [BD/b. 293, 57b] Attâr'ın ağza sükût mührü koymanın selamet getirdiği düşüncesini şarih "سلامة الانسان فى حفظ اللسان" [203] [BD/b.290, 57a; Sa/s.67; Mü/v. 24a, 54a; ŞPA/s. 320; RŞ/s.341] ya da "من صمت نجا" [204] [BD/b.293, 57b; Mü/v. 25b] hadislerin şahitliğiyle doğrulamıştır.

Attâr'ın fasih ibareler kaydında oldukları için tenkit ettiği kişiler şarihe göre latif sözler söyleyerek maharet gösterme kaygısını taşıyan, ham hayaller, manasız düşünceler ve nükteler peşinde koşan fesahat ve belagat üstatları, şöhret düşkünü sühanperverlerdir. Şarih burada kendini bu insanlardan saymadığını, hatta söylediklerinin karmaşıklığını, tertipten yoksunluğunu, amacının sadece yeni yetişen hevesli çocuklara bu nasihatleri öğretmek ve anlatmak olduğunu belirtme gereğini duymuştur [BD/b. 79, 29b].

*

Nâzımın kelamın az olması gerektiğinden kastı manasız ve boş sözleri tamamen terk edip hamuş olmaktır. Dil kişinin cemalidir. Cemal de doğru sözden ibarettir. İşte bu doğru söz Allah'ın senasıdır ve ondan başka bir şey için konuşmamalıdır [RŞ/s. 143, 144].

Dilden cereyan edenler sadece Kur'an tilaveti ve Allah zikri olması gerekir [Ma/s. 36]. Şarihe göre gönülde kil u kale yer olmazsa Allah aşkı olur [Ma/s. 40].

Faydasız söz söylemek şarihe göre kinaye ile söylemek manasındadır. Hakkın kelamını kinayeye sarf etmemek gerekir. İbaret kaydında olanların hasıl

---

[203] "İnsanın selameti dilini tutmasıdır ."
[204] "Kim susarsa kurtulur.." İbrahim Canan, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, C. 16, Akçağ Yayınları, Ankara 1992. s.376.

ettikleri her şeyin yağma olacağı iddiasından Attâr'ın kastettiği birkaç şey olabilir: İbaret kaydında olmak Allah'ın senasında olmayıp zalim, fasık başka mahlûkları methetmek için gözel sözler tertip etmektir ki Allah'ın gazabına baistir. İkincisi ibaretle lafızlarla meşguliyetten lezzet bulan avam taifesi, havasın zevk aldığı dinî ilimler ve ledünni sırlardan faydalanamazalar; vakit ve ömürlerini zayi ederler. Üçüncüsü meşayih nezdinde Allah'ı fikretmekte şiir ve kafiye adaba muhaliftir. Allah münacatında ya da peygamber naatında olan şiirler makbuldür. Gönlün bir köşesinde mahzun olan faydalı sözler ne kadar fasih olurlarsa o kadar itibara layık olur. Lakin faydasız sözün fesahatine çalışan kişi, kalbini yaralar ve kendisini itibarsızlaştırır. Fesahatı ihtisas edinen havas çok konuşmak sebebiyle ölü kalpli avamdan olur. Kalp selameti isteyen malayani kelam söyleme hevesini bırakıp İslam'ın hüsnüne mazhar olmalıdır [RŞ/s. 145, 147].

Şarih kalbin ölümü belaların en büyüğü şeklinde tarif etmiştir. Kalbi ölü olan kimse ilahi kudret ve fikretten, sonsuz feyzden uzak olur. Bunlara mazhar olan akil ve kâmillerin hâli de az konuşmayı huy edinmekken ölü kalpli, pişmemiş ham kişilerin hâli çok konuşarak kendi zatlarını fesada sürüklemeleridir [RŞ/s. 146]. Ekser belanın dilden doğacağını beyan için البلا مؤكل بالمنطق [205] hadisi yeterlidir [RŞ/s. 341; Sa/s. 67].

İnsanın belası dilinden olduğu için dil ile iki dünyanın meşakkatine müptela olmak muhakkaktır. Ancak doğruluk ve hayrı Allah'ı zikrederek nasihat eden ve insanlığa dünya ve ahiretleri cihetinden faydası dokunacak söz, ibadettendir. Ne kadar söylenirse o kadar sevaptır. Bu kadar hayırlı kelama sahip olan kişinin sükûtu da caiz değildir, cimrilik göstergesidir. Zira kelamında hem kendine hem de halka menfaat vardır [Mü/v. 24b].

Sözün, değerli olduğu halde dinleyicisinin olmaması sözü söyleyeni hakir kılar. Şarihe göre burada kastedilen mütekellim, nasih ya da vaiz olmalıdır. Sözün kabul edilmemesi şarihe göre dinleyenlerin anlamamasından yahut mütekellimin amelinin sözüne uymamasından kaynaklanır. Böyle olan vaizin vaaz vermemesi, vermesinden evladır [RŞ/s. 442].

---

[205] "'Bela insanın diline bağlıdır."

Dili ağızda hapis tutma bahsinde şarih, bunu sağlayabilmek için Allah'ın ağzı kale gibi halk edip diş adında otuz iki kilitle kilitlediğini, dışarısını da dudakların çevirmesiyle tamamladığını latif bir dille anlatmıştır. Akıllı ve kâmil kişiler o ilahi zindandan dilini çıkararak her iki âlemde belaya mazhar olmazlar. Temsil erbapları insan diline hem ateş hem harman tabir etmişlerdir. Şarih de dili her gördüğüne hücum eden bir hayvana benzetmiştir. Bu yüzden hapsedilmelidir [RŞ/s. 148].

Hikmetin muktezası sükûttur [ŞPA/s. 119]. Söylemek masiyettir ve masiyetten gönül kararır ve asli fıtratından çıkar, bozulur. Kalbin bozulması tüm bedenin inhirafına sebep olur. Zira kalp, vücudun medarıdır [ŞPA/s. 118]. İbaret sözdeki tekellüftür. Nefis ve şeytan ibaret kaydında olanın amellerini fesada uğratır. Dinde tekellüf olmayacağı için duada kafiyeli sözler yasaklanmıştır. Lafızları düzüp onda tekellüf etmek zahirdeki süsleriyle şiire teşbih olunmuştur. Oysa Kur'an şiir değildir. Bu sebeple Kur'an ehli de şiirden sakınmalıdır [ŞPA/s.122].

3.2.2.3.2.10 Sabır

Sabır, ayetlerde sıkça tavsiye ve emredilen bir erdemdir. Allah, Hazret-i Peygamber'e de karşılaştığı durumlara güzel bir sabırla katlanmasını tavsiye etmiş, insanları çeşitli şekillerde imtihan edeceğini, bunlara sabredenleri müjdelemesini söylemiştir.

Sabır, dinde, tasavvufta, birey ve toplum hayatında son derece önemli bir kavramdır. Bireyde ve toplumda huzur ve sükûnun sağlanmasında sabırlı ve sağduyulu olmanın gerekliliği hemen herkesçe bilinmektedir. İnsanlar bulundukları maddi ve manevi noktalara, çeşitli durumlara sabrederek ve gayret ederek ulaşmışlardır. Dolayısıyla, sabır, hayatın bütününü kuşatmaktadır, insan için önemli olan, gerekli durumlarda hayatında ona ne kadar ve hangi aşamada yer verdiğidir. Zira musibetlere sabır konusunda sabrın en faziletlisinin musibetin ilk anında gösterilen sabır olduğu belirtilmektedir, sonraki zamanda gösterilen tavrın sabırdan çok çaresizlik ve zorunluluk olduğu söylenebilir. Sabrın sufi psikolojisi açısından değerlendirilmesi ise psikolojik süreçler doğrultusunda yapılmıştır:

"Sabır makamında nefs-i râzıyye söz konusudur. Sabır, bir yönüyle bilişsel, duygulanımsal ve bilinçdışı düzeylerde yaşantılanan bir psikolojik süreçtir. Bir yanıyla da, psikolojik süreçleri aşan bir manevi haldir. Sûfîler içsel sabır yaşantısı üzerinde durarak, seksüel/agresif güdülerin yıkıcı güçlerini dizginlemek isterler. Bu güçlerin sabır yardımıyla bütünleşmiş bir aşk enerjisine dönüştürülmesi, kişinin iç huzur ve âhengini artırır. Sessizlik, sabrın davranışa yansıyan tarafıdır ve içsel sessizlik yaşantısı daha fazla kişilik bütünleşmesi sağlayan güçlü bir psikolojik kuvvettir. Fakr evresi sabır evresine hazırlıktır ve sabrın yaşanması daha güçtür. Sabırla duyguların yaratıcı ifadesi ve süblimasyon hayata geçirilir. Sûfî için sabır, inancın özüdür. Sûfî, benliği geçmiş inanış ve hurafelerden sürekli özgürleştirerek, inancı keşfeder: sabır bu yaşantısal keşfin anahtarıdır."[206]

Pend-nâme'de Attâr okuyucuya her fırsatta sabırlı olmanın gereklerinden dem vurmuştur. Bu dünyada Allah'a kulluk edenlerin nafakası kan ve derttir. Rahat ve ferah bir hayatı isteyenler bela ve musibetlere sabır gösteremedikleri için akıbet kederle hemhal olurlar [P/b. 676].

Sabır, hırstan ve nefretten zehirlenmiş gönüllerin panzehiridir. Sabırlı insan zorluk karşısında tahammül gösterir; cefa ve bela görmek onun yüzünü ekşitmesine bile sebep olamaz. Fakirliğine rağmen bir dilim mayasız ekmek için dahi Allahu tealaya şükretmeyi bilir. Yine bilir ki cihanın belalarına ve çirkinliklerine sabrederek Allah'tan gelen nimete şükretmek ve gönül ayinesine cila, yüze de ziya verir. Sabirînden sayılmayan ehl-i sıdk katında şakirînden de sayılmayarak na-makbul olur. Bu yüzden Allah'tan daima sabır ve tahammül istenmelidir [P/b. 424, 435, 717, 720, 726].

Dünyada kimse olup bitenlerden dolayı kimse hakkında kimseye şikâyet etmemelidir [P/b. 610].

Sabır, perhiz ve riyazetle heveslere muhalefet etmek bir ok gibidir ve nefsi öldürür. Böylece şeytan da insana musallat olmak için yol bulamaz [P/b. 752j].

---

[206] Kemal Sayar, age., s. 35-36.

*BD'*ye göre belaya sabır ve nimete şükretmek Allah'ın rızasını tahsile yol açar [BD/b. 166, 42a]. Önceden çekilen gam ahirette sevinç sebebi olacaktır. Tek iş sabretmeyi bilmektir. Hiçbir sıkıntı ile uğraşmadan feraha kavuşmak isteyenler ancak kederden nasiplerini alırlar [BD/b. 676, 92a].

Cevre ve zulme uğrayan hâlini ancak hakiki Adil olan Allah'a arz edebilir. Yoksa acizlere şikâyet sakınılması gereken durumlardandır [BD/b.610, 86b].

*

Sabır nefsi nefret ettiği nesne üzerine hapsetmektir [ŞPA/s. 603]. Belalara sabretmek, nimete şükretmek gibidir. Şeriat ehli indinde bela, beladır. Hakikat ehline göre ise bela, nimettir [ŞPA/s. 605]. Attâr'ın kulların nafakasının kan ve dert olması iddiasına şarih لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ [207] ayetini delil göstermiştir [RŞ/s. 500].

Beladan kurtulmak kişinin elinden gelmez, onun elinden gelen şikâyeti terk etmek olabilir. Bela ve musibetlere sabreden, hatta onları şükürle karşılayan kullara cennetin müjdelenmiştir [Ma/s. 383]. Çünkü sabır şikâyetsiz olduğunda güzel olur. Şarih buna delil olarak صبر جميل الذى لا شكوى فيه الى الخلق [208] hadisini göstermiştir. Elbette cemil olan sabra mani olan şey Allah'a değil halka yapılan şikâyettir. Yoksa Allah'a musibet zamanında yakarmak şikâyet etmek sayılmaz. Kalbin hüznü ve gözün yaşı da şikâyet değildir [RŞ/s. 510]. Hak'tan geleni halka şikâyet etmek arife yakışmaz. Zira halkın şikâyetin sebebini def etmeye gücü yoktur. Yüce Allah'tan hakir bir kula şikâyet etmek alçaklıktır. Sultandan raiyete şikâyet gibidir. İnsanın lutuflar ve kahır sebebiyle müracaatı kendinden kendine olur ki bunda kulluğun izharı vardır [ŞPA/s. 604].

İnsan ibnü'l- vakt olmak gerektir ki onun hükmü ne ise onunla meşgul olsun. Sabır veya şükürle müstakbel olanın hâlini hatırına getirmemelidir. Bu da ancak hassa göre bir iştir [ŞPA/s. 608].

---

[207] Biz insanı bir sıkıntı ve zorluk içinde (olacak ve bunlara göğüs gerecek şekilde) yarattık. (90:4)
[208] Güzel sabır, insanlara şikâyet etmeden sabretmektir.

Şikâyet ancak adalet istemek için sultana yapılır. Hakiki sultan da Allah'tır. Aksi takdirde halka yapılan şikâyette hiçbir şey elde edilemez. Belki bir rahatlama olur, teselli bulunur ki buna hikâyet denir [ŞPA/s. 535].

Sabir, bela karşısında güler, kendisine büyük nimetler verilmiş gibi sevinir. Bu sabrın en yüksek derecesidir [Ma/s. 379]. Verdiği nimetten dolayı Allah'a şükretmek kolaydır. Bela ve musibete şükretmek ise sadece O'na yakın olanların işidir [Ma/s. 383]. Böylesine sabırlı ve tahammüllü olmak enbiyanın sıfatlarındandır [ŞPA/s. 401]. Hazret-i Muhammed kavmi ona eziyet ettikçe buna tahammül etmiş, onlar için Allah'tan mağfiret dilemiştir [RŞ/s. 421]. Tûr'da Hazret-i Mûsâ'nın Rabb'ine cennet menzillerinden en güzelini sorduğunda "Musibetlere sabredip, nimetlere şükredenlerin, Allah'tan gelip O'na döneceklerinin idrakinde olanların iskân edeceği Kudüs cenneti" cevabını alma hadisesi de bu konuya yönelik verilen bir başka misaldir [Ma/s. 384].

3.2.2.3.2.11 Şükür

"Şükür, nimet vereni övmek demektir. Bu övgüde kişi, üzerindeki nimetini bildiğini gösterecek şekilde onu över ve kalbi saygıyla dolu iken nimetlerin ona ait ve kendisince değerli olduklarını itiraf eder. Bir görüşe göre şükür, kişinin Allah'ın verdiği nimetleri veya kendisinden uzaklaştırdığı sevimsiz şeyleri gereği gibi düşünmesi demektir; vermek veya uzaklaştırmak nefis veya bedenle veya dünya ve ahiretle ilgili olabilirler. Ayrıca Allah'a yaratmasından dolayı, ardından hidayet ve başarıya erdirme nimetine karşı şükürdür; ardından emirlerini yerine getirebilme nimetinden dolayı şükür; dördüncü olarak kemal mertebesine ulaşmak nimetine karşı şükürdür. Bu bağlamda şükre, doğruluk, tevazu, haya, ahlak, başkasını tercih, cömertlik ve fütüvvet de girer. Çünkü bu nitelikler nimeti itiraf edip, şükrü yapabilmek için zikrettiğimiz özelliklerle nitelenmiş seçkinlerin huylarıdır."[209]

Şakir ise, şükreden anlamına gelmektedir. Dinîve tasavvufi açıdan kulun şükreden bir kul olması önemlidir. Zira hemen her kulun hayatı şükredeceği maddi ve manevi nimetlerle doludur.

---

[209] Abdürrezzak Kâşânî, age., s. 315-316.

Pend-nâme'de geçen şükür mefhumu, Allah'tan gelen nimet mukabelesinde eda edilen teşekkür olarak tanımlanabilir. Şükretmek çeşitli şekillerde tarif edilmiştir: Allah'ın rızasını tahsil etmenin bir yoludur, gönül ayinesine cila verir, gafilleri uyarır [P/b. 659]. Allah kuluna rızk olarak bir dilim mayasız ekmek bile verse bunun için şükr etmek erdemdir [P/b. 202].

Bütün bunların yanı sıra eserde şükretmenin Allah'ın verdiği nimetlere kemal getirmesi, onları ihata edici olması, zeval ve noksandan koruması, çoğaltması yönünde vurgu yapılmıştır [P/b. 52, 166, 275, 277, 278, 295, 375, 445].

Şükrü, dille olduğu kadar kalple ve erkânla eda edilen "nimete itiraf ve nimeti verene sena" [BD/b. 52, 24a] olarak tanımlayan şarih de Allah'ın çeşitli nimetlerine şükretmenin gerekliliği üzerine yapılan bu vurguya dikkat çekmiştir. Ona göre bu, gereklilerin en mühimlerinden olduğu için Attâr bu konu üzerinde özellikle durmuş ve birçok yerde mükerreren belirtmiştir [BD/b. 278, 56a].

*

Diğer şerhlerde kalple, dille ve cevherle edilen şükürden şu şekilde bahsedilmiştir: Kalp ile şükür tüm halk için hayır kastetmektir. Dille yapılan şükür ise Allah'a hamd etmek ve Allah'tan razı olduğu göstermek şeklindedir [RŞ/s. 121]. Nimet şükre mensuptur ama yolu kalp, lisan ve erkândır. Kulluk ne kadar çok olursa Allah'ın feyzi de ona göre olur [ŞPA/s. 363].

Şarihe göre Attâr "nimet vaktinde şükret" şeklindeki nasihatinde şükrü nimet vaktine raptederek insanın her an nimetten hali olmadığı nüktesini ima etmiştir [RŞ/s. 248].

Attâr'ın şükrün nimeti ihata edici olması ve nimete kemal vermesi beyanında şarih لَئِن شَكَرْتُمْ لأَزِيدَنَّكُمْ [210]ayetine telmih tespit etmiştir [Mü/v. 52b; ŞPA/s. 312, 350; RŞ/s.331]. Nimetin kemal bulması için, nimeti itiraf, her birine tek tek şükretmek gerekir [ŞPA/s. 348, 312, 556].

---

[210]Hani Rabbiniz şöyle duyurmuştu: "Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir." (14:7)

Şakir bir dilim kuru ekmeğe şükreder. Ekmek Âdem'in ilk yiyeceği olmakla mükerremdir. Onun elde edilişinin arzda ve semavatta birçok sebebi vardır. Bu yüzden birçok bereketi de kendinde toplamıştır [ŞPA/s. 238].

Allah'ın nimetlerini her zaman çoğul olarak zikreden Attâr'ın bunu nimetlerin çeşitlerinin وَإِن تَعُدُّواْ نِعْمَةَ اللّهِ لاَ تُحْصُوهَا [211]ayetine binaen 'sayılamaz ve hesap edilemez' oluşunu ima etmek için yaptığını düşünen şarih, iki âlemde aklen, tıbben, şer'an faydalı olan nimetlerin hakikisinin ahiret nimeti olduğunu bildirmiştir [RŞ/s. 399].

Var olan her şeyin başı akıldır. Mukabelesinde şükür lazımdır. Onun için ruhaniyet makamından peygambere Ahmed ismi verilip onun hamdının çokluğundan cennette tüm inananların altında toplanacağı şükür sancağı yaratılmıştır [ŞPA/s. 95].

Şükretmek şükürden gafil olanları da tedip eder. Zira küfürle harama düşünce şükürle artan rızık sahiplerine bakıp ibret ve nasihat alırlar [ŞPA/s. 350].

Şükürle kalp huzuru bulunur [ŞPA/s. 566]. Belanın muktezası hamd ve nimetin mucibi şükürdür [ŞPA/s. 205]. Şükrün zıddı unutkanlık ve nimeti setretme olan küfrandır [ŞPA/s. 204].

Kalbin ıstırabını belli eden, Allah'ın verdiği rızıklardan fazla fazla yararlandığı halde daima mutsuz olan, şikâyet eden insanlardan olmamayı nasihat eden şarih şükretmenin Allah katında makbul olmasından maada nimeti artırdığına, hâlinden şikâyet etmenin daha da fakirleştirdiğine dair düşüncesini Eyyûb peygamber [Ma/s.10] ve Mûsâ Peygamber kıssalarından birini [Ma/s. 162] nakletmek suretiyle vermiştir. Hazret-i Eyyûb kıssasında Allah tarafından türlü belalara uğratıldığı halde daima şükretmiş, akıbet mükâfatlandırılmış olan Eyyûb peygamber anlatılmıştır (bk. Peygamber/ Hazret-i Eyyûb) [Ma/s.9]. Diğerinde ise biri şükreden diğeri nankörlük eden iki kişinin Hazret-i Mûsâ aracılığıyla Allah'tan ricacı oldukları anlatılır. Kıssaya göre Hazret-i Mûsâ Tur'a giderken kavminden biri zengin, biri de fakir olmak üzere iki kişi ona gelir ve Allah'tan niyazlarını bildirir.

---

[211]O, istediğiniz şeylerin hepsinden size verdi. [Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız.]Şüphesiz insan çok zalimdir, çok nankördür. (14:34)

Zengin olan artık malını mülkünü koyacak yer bulamadığı için daha Allah'tan daha fazlasını vermemesini, fakir olan da setr-i avret etmek için bile kumdan başka hiçbir şeyi olmadığı için ona mal mülk ihsan etmesini ister. Hazret-i Mûsâ bu niyazları Allah'a ilettiğinde Allah zengine, verilen nimetler için artık şükretmemesi, fakire de şükretmesi gerektiğini söyler. Hazret-i Mûsâ bunu niyaz sahiplerine iletir ve zengin elindekileri göstererek "Nasıl şükretmeyeyim?" diye sorduğunda süt sağılan tasın içinde altınla dolar; fakir de malı mülkü olmamasını gerekçe göstererek "Neye şükredeyim?" dediğinde Allah şedit bir rüzgâr ile avret yerlerini kapatan kumları perişan edip fakirliğin daha beterini gösterir [Ma/s. 162].

Şarih bir yerde tecrübelerini aktarır bir eda ile genelde insanoğlunun, özelde kendi devrinin tenkidini yapmış, zenginler ve fakirler arasındaki anlayış farkınının sebebini açıklamaya çalışmıştır. Ona göre fukara ve dervişan zümresi göztokluğu hasebiyle cüzi şeyle kanaat edip Mevla'ya şükrederlerken zamanın zenginleri aç gözlülükleri sebebiyle hazineye malik olsalar da fakirlik şuuru yüzünden daimi surette para biriktirme kaydında olurlar. Yine de şükür değil küfür içinde oldukları kerratla görülmüştür [Ma/s. 86].

İnsan önce Allah'a sonra mürşidine şükretmelidir. Çünkü irşad ederek nimete vasıta olur. Hazret-i Ayşe hakkında ayet indiğinde babası Hazret-i Ebû Bekir kızına Hazret-i Muhammed'e şükretmesini nasihat etmiştir. Zira mezkûr nimet Muhammed vasıtasıyla husule gelmiştir [ŞPA/s. 318]. Şükrün methi beyanında birçok ayet, hadis ve eser olduğunu kaydeden şarih şükrün imanın yarısı sayıldığını beyan eden hadise önemli bir örnek olarak yer vermiştir [RŞ/s. 331, 332].

3.2.2.3.2.12 Takva, Vera

Takvanın kelime anlamı olarak;

"herhangi bir tehlikeden korunmak" demektir. Kur'an'da takvâ üç mânâda kullanılmıştır. a- Haşyet ve heybet mânâsına: "Yalnız benden korkun!" b- Tâat ve ibadet anlamına: "Ey inananlar! Allah'tan nasıl korkmak lâzımsa öylece korkun. Müslüman olarak cân verin."c- Kalbi günahlardan temizleme

anlamına: "her kim, Allah'a ve peygamberine itaat eder, Allah'tan korkar, O'nun azabından sakınırsa, işte böyleleri muradlarına erecek olanlardır."[212]

Takva, *Pend-nâme*'de verâ ile aynı manada olmak üzere "şübühat u haramı terk" olarak tanımlanmıştır. Bu "şübühat ve haram libastan ve şaraptan ve taamdandır." Attâr'a göre takva bedene giyilen en güzel kıyafettir [P/b. 311].

İçinde Allah korkusu olan verâ ehli Allah'tan başka hiçbir şey ile ilgilenmez, her şeyi Allah için yapar. Din hanesi verâ ile mamur olur. Vera ve takva ilime ve amele yar olduğunda ihlas noksansız olur. Allah katında muteber olmak isteyen verâda sebat göstermelidir. Allah'la dostluk ümidi besleyen kişi eğer verâsızsa davasında yalancıdır. Verası olmayanın imanı olmaz, imanı olmayana da Allah ihsan vermez. Veradan uzaklaşan insanın sonu dünyada rüsvalıktır [P/b. 546–554, 585g].

Muttakinin üç özelliği vardır: yaramaz yoldaştan sakınmak, yalan söylememek, helal ve temiz olan rızıktan bile az talep etmek [P/b. 654-657].

BD de takvayı "nefsini mahremat ve şübühattan tahzir" olarak tanımlamıştır. Takvanın Allah katında önemine işaret amacıyla bu konu hakkında gelmiş olan ayetlerin yüz elliden fazla olması hasebiyle onu, tüm fiil ve amellerin ekremi kabul etmiştir. Tüm güzellikler ve faydalı şeyler takvaya dâhil, bütün çirkinlikler ve kötülükler de hilafına şamildir [BD/b. 311, 59a].

Şarihe göre takva ehlinin az ile kanaat edip geçinmesinin sebebi umumiyetle ihtiyaçtan fazla olan nesnenin haramdan ve vebalden ari olmasının imkânsız olduğunu bilmeleridir [BD/b. 657, 90a].

*

Diğer şerhlerde de takvanın "aşırı koruma" manasının yanı sıra şer'i ıstılahta umumi ve özel manası olduğu kaydedilmiştir: Umumi manası "ahirette zararı olan nesneden sakınmak"tır [ŞPA/s. 494; RŞ/s. 357]. Takvanın üç mertebesi

---

[212] Mehmet Yılmaz, age., s. 175.

vardır. En yüksek mertebesi “âlâdır” ki kalbi Allah’tan gayrısıyla işgal eden –gerek helal mal, gerek evlad u ıyal- şeylerden sakınmak, tüm bedenle Allah’a kulluk etmektir. Bu mertebeye çok fazla riyazetten sonra varılabilir. Ayet ve hadislerde emredilen ve methedilen takvanın derecesi âlâ, ikincisi “evsattır” ki namaz kılmamak, oruç tutmamak gibi büyük günahlardan, tahrimen ya da tenzihen mekruh olandan kaçınmaktır. En düşük mertebesi ise şirkten ve küfürden sakınmaktır. Bu manadaki takva her müminde bulunur. Hatta ednâ takva zalimlerde ve zorbalarda bile olması hasebiyle kifayetsiz görülür [RŞ/s. 357; Ma/s. 281]. Özel manada takva ise nefsi azaba müstehak kılan nesnelerden sakınmaktır. Şeriat ehli nezdinde daha çok bilinen budur [RŞ/s. 357].

Attâr’ın takvayı “şübühat ve haramı terk” tanımında şübühatı öne almasının sebebi harama vesile olmasıdır. Kur’an da insanlara تِلْكَ حُدُودُ اللهِ فَلاَ تَقْرَبُو [213] ayeti ile sınırlarını hatırlatmıştır [ŞPA/s. 497, 565].

Şarih *Pend-nâme*’de bahsi geçen Allah’tan başka her şeyi terk eden müttakiyi âlâ derecede saymıştır [Ma/s. 282]. Şüpheli ve haram olan yiyecek, içecek ve giyecekten uzak durma olarak tanımlanan takva ise şarihe göre evsat derecesindedir [Ma/s. 283].

Takva ehli kanaatkârdır; Allah’ın verdiği rızka razı olur, ihtiyacından fazlasını haram sayar, istemez. Şarih, her yönüyle olduğu gibi bu yönüyle de takva ehline misal olabilecek kişilerin başında Hazret-i Muhammedi saymıştır. Cebrâ’il’in ona altından bir dağ bağışlanacağını haber verdiğinde bunun şükrüne ve sabrına halel getireceği düşüncesiyle reddedişini aktarmıştır [Ma/s. 284].

---

[213] Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı.Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz. Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tevbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah’ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın. Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun. Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın. Bunlar, Allah’ın koyduğu sınırlardır.[Bu sınırlara yaklaşmayın]. Allah, kendine karşı gelmekten sakınsınlar diye, âyetlerini insanlara böylece açıklar. (2:187)

Takvanın en güzel kıyafet olduğu hususunda şarih وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ [214] ayetine telmih tespit, ahiret azıklarının en hayırlısı olduğunu bir ayet فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ [215] şahitliğinde iddia etmiştir [RŞ/s. 357].

Takva ehlilin helalde bile aza kanaat getirmesinin sebebini harama düşmeme gayretidir. Muttaki günahtan mübalağa ile sakınandır. تمامالتقوىتركبعضالحلالخوفاأنيكونحراما [216]hadisi de helal ve temizden bile az fayda gözetmenin gerekliliğini bir kez ihtar eder [ŞPA/s. 496]. İnsanın ihtiyacından fazlasını biriktirmesi de takva sahiplerine göre haramdır. Zühd ve tevekküle aykırıdır [ŞPA/s. 498].

İhlas takvanın aslıdır, köküdür. Diğer tüm sayılanlar onun dallarıdırlar [ŞPA/s. 498]. Ahiret, yani cennet takva sahiplerinindir. [ŞPA/s. 189].

Vera da şeriat ve hakikatle muttasıf olur. Sadece ilim yetmez [ŞPA/s. 496], imanın yarısıdır. Vera olmazsa iman da tam olmaz. İman olmayınca müşahede de olmaz. Zira iman ilme'l-yakîn, ihsan ise ayne'l-yakîndir. Ayne'l-yakîn ilme'l-yakîn üzerine müretteptir [ŞPA/s. 642].

3.2.2.3.2.13 Tecrit ve Tefrit

"Arapça, yalnız başına kalmak, tek tek yapmak, soyutlanmak vs. gibi anlamları olan iki kelime. Salikin dışını mal ve mülkten, içini de karşılık bekleme anlayışından arındırması. Tecrîd, malik olmamak; tefrîd, memlûk olmamaktır. Tecrîd, kalbi Allah'tan başka şeylerden uzak tutmak; tefrîd, Hakk'ı sânına layık olmayan sıfatlardan yüce tutmak, O'nu ferd (eşsiz, benzersiz) olarak görmek." [217]

---

[214]Ey Âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik. Takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) elbisesi var ya, işte o daha hayırlıdır. Bu (giysiler), Allah'ın rahmetinin alametlerindendir. Belki öğüt alırlar (diye onları insanlara verdik).(7:26)

[215] Hac (ayları), bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca başlarsa, artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapmak, kavga etmek yoktur. Siz ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir. (Ahiret için) azık toplayın. [Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma)dır.] Ey akıl sahipleri, bana karşı gelmekten sakının. (2:197)

[216] Takvanın tamamı haram olma korkusuyla bazı helal şeyleri de terk etmektir.

[217] Ethem Cebecioğlu, age., s. 266.

Pend-nâme'de tefrit ve tecrit çoğu zaman aynı anlamda ve birbirlerinin yerine geçebileçek şekilde kullanılmıştır. Dünya alâkalarını kalpten çıkarıp Allah'a yönelmek manasına gelen tecrit, *Pend-nâme*'de 'davayı terk etmek'tir. Bu dava şehvet, zinet, kendini beğenme, hasılı tüm dünyevi lezzetlerden müteşekkildir. Şehvet bir zevce gibidir onu boşamak gereklidir. Dünyevi lezzetleri terk edip mevcudattan ve masivadan ümidi ve alakayı kesen, sadece Allah'a itimat eden ve sırat-ı müstakime salik olan tecrit ehli olur ve herkesin başında yer alır. Tefrit ve tecritte hoca, üstat kabul edilir. Ancak mücerret olan fert olur, fert olan kişi de kendinin kadrini kıymetini bilir ve kibir göstermez. Ancak toz toprak olan insanların başının üstüne çıkabilir [P/b. 727-736].

Şarih tecridi "fani alakalardan ve dünyevi meselelerden muhabbet bağını koparmak" şeklinde tanımlar [BD/b. 727, 95b]. Zayıfların en zayıfı olan insan için bunların davasını gütmek münasip değildir [BD/b. 728, 95b]. İnsanın toprak gibi olması şarihe göre dünyada değerinin ve itibarının olmaması demektir [BD/b. 736, 96b].

Kibirden uzak durmak ama kendi kadrini bilmek ve her yere gitmemek de tecrit sahibi için elzemdir [BD/b. 737,96b].

*

Diğer şerhlerde tecridin lügat manaları"bir nesneyi üryan ve mücerred etmek"[ŞPA/s. 608],"giysi ve alakalardan ari olmak" [RŞ/s. 511],"bütün dünyevi ve nefsani lezzetlerden kesilip Allah'a teveccüh etmek" [Ma/s.390] şeklinde verilmiştir. Istılahta ise "kalbinden gayrıların alakalarını izale"dir. Yani kendini afaka iltifattan kesmektir [ŞPA/s. 608]. "Dava libasını çıkarma ve terk etme" ise bir başka ıstılahi manasıdır. Davadan kastedilen anlam şarihe göre sadece zenginliğin ve raksın huzur verdiği insanların iddialarıdır. Bu insanlar şiirlerin nağmelerinden hasıl olan heyecanları vecd sanan, hay huyla insanları Allah'ın kapısına çağıran, işsiz güçsüzlüğü mücahede ve dünyaya nazarı müşahede sayarak keramet davasını güden iddiacılardır. İşte tecrit bu davanın libasını zahir ve bâtından çıkarmaktır [RŞ/s. 511].

Tecrit makâm-ı muhibbîne erişmektir. Bu nefsani arzuları terk etmekle

mümkün olur. Kalbi tüm şehevi unsurlardan temizlemekle, sadece muhabbetullâh kalbe zuhur eder ve tecrit manasını bulur. Şehvet duygularından arınan da makâm-ı arifîne ulaşmıştır. Bu mertebeye varamayan tecride ayak basmış ve delalet makamına erişmiş olmaz. Şarihe göre tecritte diğer bir makam da makâm-ı ehlullâhtır ki dünya ve ziynetleri terk etmekle vasıl olunabilir [RŞ/s. 512, 513]. Terkte kalp huzuru ve safası vardır [ŞPA/s. 608].

Bütün mevcudattan ümidi kesip sadece Allah'a itimat etmenin gerekliliği bahsinde Hazret-i İbrâhim'in Nemrûd tarafından ateşe atılma hadisesinde (bk. Peygamberler/Hazret-i İbrâhim) mancınıkla havaya atıldığı sırada Cebrâ'il "Bir ihtiyacın var mı?" diye sorduğunda ondan hiçbir şey istemediğini, kendini Allah'a bıraktığını ifade etmesini aktarır [Ma/s. 392].

Hasılı "Kabayı terk edip abayı seçen kimse" tecrit ehlidir; İbrâhim bin Edhem ve emsali gibi (bk. Mutasavvıflar/ İbrâhim bin Edhem) [ŞPA/s. 608]. Tecrit ehli olabilmek için sadece dünyadan değil ahiretten de vazgeçmek gerekir. Huri, köşk gibi cennet nimetleri için değil, Allah'ın rızasını hak etmek için ibadet etmelidir [Ma/s. 393].

Tefrit ise kendini"tek kılmak"tır; yani kendini enfüse iltifattan kesmektir. Afaka iltifattan kesilmenin ötesinde bir makamdır. Fert terkipten çözülmeyle olunur. Çünkü afak ve enfüste alakalarla terkibat çözülürse insanın kalbi ve ruhu Allah'la fert kalır. Tüm terkibattan kurtulup en basit hal ile nokta âlemine duhul etmek, Allah'a vahdet halvethanesinde mülaki olmayı getirir [ŞPA/s. 609- 611].

Tefrit tabiati şeriatla ıslah etmektir. Belki bilkülliye lezzetleri terk etmektir. Sonra nefsi tarikatle ıslah edip hevesini kırmak ve arzularını yok etmektir [ŞPA/s. 610]. Dünyadan ve ukbadan fariğ olana Allah tefrit dersini öğretir. Dünyadan el çekmek alçaklığı ve kötülüğünden ötürüdür. Ukbadan el çekmekse onun dünya gibi mahlûk olmasından ileri gelir. Taalluk baki olan Halik'a gerektir; mahlûk ise fanidir. Bu yüzden havas taalluk ehli değil, amel ehlidir [ŞPA/s. 214].

Fert olabilen kişi emriler, vezirler gibi kibarların etrafında dolanıp dalkavukluk yapmayacak kadar kendi kadrini bilir. Dünyanın büyüklerinin

kapılarında dolaşmak insanın kıymetini düşürür. Bu yüzden sakınmak gerekir [Ma/s. 395].

Tevhit tecridin, tecrit de terfidin önceki aşamasıdır. Tevhit Allah'ın eserlerini müşahede ile, tecrit afaktan kesilmek ile, tefrit de enfüsten tecerrüt ile hasıl olan manadır. Müteallikatın sonrası enfüstür ki ondan sonra bir daha alakaya salih nesne kalmaz ve tefritle küll-i fenâ hasıl olur [ŞPA/s. 610].

3.2.2.3.2.14 Tevazu

"Tevâzû; yüzü yerde olma ve alçakgönüllülük mânâlarına gelir ki, tekebbürün zıddıdır. Onu; insanın Hak karşısında gerçek yerinin şuurunda olup, ona göre davranması ve halk arasındaki durumunu da bu anlayış zâviyesinden değerlendirip, kendini insanlardan bir insan veya varlığın herhangi bir parçası kabul etmesi şeklinde yorumlayabiliriz. Bazıları tevâzuu, kendinde zâtî hiçbir kıymet görmeme... Bazıları,insanları insana yakışır saygıyla karşılayıp onlarla muamelesinde mahviyet içinde bulunma.. bazıları ilâhî inayetle fevkalâde bir muameleye tâbi tutulmazsa, kendini halkın en şerlisi görme..bazıları da benlik hesabına içinde beliren büyük küçük her çeşit dâhili kıpırdanışa karşı hemen harekete geçip onu olduğu yerde boğma cehdi ve gayreti şeklinde tarif etmişlerdir ki, her birinin kendine göre hem bir mahmili, hem de tarz-ı telakkisi vardır."[218]

"Hasılı tevâzû, hulukullah sarayının cümle kapısı olduğu gibi, Hakk'a vehalka yakın olmanın da en birinci vesilesidir. Gül toprakta biter. İnsan semâlarda değil yerde üremiştir. Mü'min secde ünvanıyla başı ile ayakları aynı noktada birleşince Allah'a en yakın olur."[219]

Tevazu da *Pend-nâme*'de salikin aşması gereken yolda kazanması gereken hasletlerden biridir. Attâr sadece insana ait bir erdem olan tevazuyu toprağa yükleyerek ateşle arasındaki farkı farklı bir boyutta görmüştür. Toprak tevazudan

---

[218] Lale Bahtiyar, *Sufi,* Çeviren: Mehmed Temelli, İz Yayınları, İstanbul 2006, s. 32.

[219] M. Fethullah Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepel*eri, C. 1, Nil Yayınları, İstanbul 2008, s. 114-120.

insan olurken, ateş nuraniyeti zamin olduğu halde en yükseklere meylettiği için zayi olur. Şerefli insanlar mütevazıdırlar, tevazu onların süsüdür, gönülleri aydınlık ve parlaktır, bu yüzden insanlar onları sever, dost edinirler. Tekebbürden ise bilakis düşmanlık zuhur eder [P/b. 232, 316, 352, 434, 440, 641].

*BD'*de de tevazu Allah katında en büyük, en şerefli en övgüye değer insan hasleti olarak görülmüştür [BD/b. 434, 69b; b. 64, 89a]. Mütevazı olanın Allah tarafından yüceltileceğini bildiren من تواضع رفعه الله [220] hadisini iki kez eserinde kullanan şarih de [BD/b. 440, 70a; b.318, 59b] Attâr'ın tevazusuyla misal verdiği toprak hakkında ilginç bir görüş ortaya koymuş; tevazuyu evliya ve enbiyaların mayasını oluşturan olan toprağın şanı olarak tasavvur etmiştir [BD/b. 316, 59b].

*

Diğer şerhlere göre de tevazu "kendini başkalarından aşağıda görmek" ve "alçak rütbede olanlara alçaklığını az göstermek"ten ibarettir [RŞ/s. 362]. Ya da "kendi nefsinin zillet ve ubudiyetini bilip aşağıya koymak"tır [ŞPA/s. 266]. Şarihe göre tevazu kadar devlete yakın bir yol yoktur. Mütevazı ilahi feyzden çokça kısmet alır. Tevazu tarikine salik olan kimse şeref tahtında saltanat eder [RŞ/s. 362]. Tevazu, daneyi bile yüceltir, güzelleştirir [RŞ/s. 385].

Attâr'ın "toprak ol" nasihati, tevazunun yanında ilahi aşkın yolunda olmaya teveccüh etmek iktizası olarak yorumlanmıştır. Şarihe göre buna sufiye lisanında "mahv" denir ve nihayeti "sahv"tır. Nâzımın muradı "Ölmeden önce ölün" emriyle amil ve fena içinde fena mertebesine varmakla Allah'a vasıl olmayı beyandır [RŞ/s. 299]. Allah bir parça topraktan kendine halife olacak insanı yarattı. Ona ulvi nurunu arşa dek çıkaran ruh üfledi. Âlemleri o nurla doldurdu. Ateşin kıvılcımı ise hafifliğinden dolayı yok oldu [ŞPA/s. 266].

Ateş ve nurun serkeşlikten zayi ve mahvolması bahsinde meleklerin nurdan yaratıldığı bilgisi veren şarih, Âdem yaratılmadan önce zatın tecellisine takat getiremeyip helak olduklarını, Âdem yaratıldıktan sonra bu hâlin kalktığını

[220] "Mütevazı olanı Allâh yüceltir."

kaydetmiştir. İnsan kesif topraktan yaratıldığı için o tecellilere takat getirmişler ve helak olmamışlardır [Sa/s. 133].

Şarih burada *BD'*de de alıntılanan "Mütevazı olanı Allâh yüceltir." [Mü/v. 57a; RŞ/s. 299] mealindeki hadisle beraber ان الله اوحى الى ان تواضعوا حتى لايبغى بعضكم على بعض [221] hadisini vermiştir [RŞ/s. 299].

Tevazunun zıddı riyaset ve kibirdir. Nefsini yüceltmek ve yüksek mevkilere gelmek avamın istediği bir durumdur. Tevazu hakikati ise tezkiye ehline mahsustur. Onun için -halife veya imam olmadıktan sonra-onlarda riyaset talebi olmaz [ŞPA/s. 266].

Mütevazı olanlar daima hürmet görürler. Zira yerde olan yüze kimse basmaz. Toprakla bir olanları insanlar topraktan kaldırıp yardım edenler. İnsan tabiati gereği başı havada değil, eli göğsünde olanlara muhabbet duyar. Tevazu ahsen-i ahlaktır [ŞPA/s. 294].

Helak olmamak kendi nefsini herkesten aşağıda görmeye bağlıdır. Büyük evliyaların mütevazı olmasının nedeni de budur [RŞ/s. 299, 428]. Kendilerini köpekten daha üstün görmedikleri için kıymetli olmuşlardır [ŞPA/s. 410].

İnsan ilim ve marifet sahibi de olsa kendini her nadandan daha aşağıda tutmalıdır. Hazret-i Muhammed bile ما عرفناك حق معرفتك [222]diye itiraf etmiştir. Allah da insanlara ilminin sadece çok küçük bir kısmını verdiğini وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا [223] ayetiyle bildirmiştir. Hak'tan haberi olana kendini ilimsiz bilip mütevazı olmak düşer.

Tevazu enbiya sıfatı olduğu için aynı zamanda salih kişiler ve takva ehli ile sohbet münasebet etmeyi gerektirir [ŞPA/s. 410].

---

[221] "Allah, birbirinize karşı tevazu ile davranmanızı bana vahiy ile emretti. Öyle ki, hiç kimse kimseye karşı övünmeyecek ve hiç kimse kimseye zulmetmeyecek."

[222] "Seni hakkıyla bilemedik*.*"

[223] Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: "Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. [Size pek az ilim verilmiştir."] (17:85)

Tevazunun zamin olduğu tüm fazilete rağmen münafıkın karşısında gösterilen tevazu hoş karşılanmayan bir durumdur. Haddinden fazla tevazu göstermek de nifak alametidir [Mü/v. 42a]. Mahallini bilip ona göre tevazu etmek lazımdır ki şeytanlık dergâhında melek yaratılışlı olmanın da sakıncaları vardır. Kötü mayalı kişilerin değil ululların yanında tevazu göstermek memduhtur [RŞ/s. 364].

3.2.2.3.2.15 Tevbe

Tevbe kelimesinin sözlük anlamı, dönmektir. Terim anlamı ise, dine göre, çirkin görülen kötü durumdan vazgeçip, dinin övdüğü bir duruma dönmektir. Allah'a yönelmektir.

Attâr'a göre fütüvvet ehlinin ibadeti günahlarından bağışlanmayı dilediği için ibadeti günahlarından fazladır. Günah işledikten sonra tevbe etmenin gerekliliğini eserde sık sık vurgulayan Attâr, dünyadaki her yeni günü fırsat bilip insanoğlunun tevbe etmesini nasihat etmiş, tevbenin kulu cehennem ateşinden hıfz edeceğini hatırlatmıştır. Günah işledikten tevbe etmeyi sonraya bırakanın tevbesinin kabul olmayacağı da Attâr'ın verdiği bilgiler arasındadır [P/b. 555, 556, 612, 614].

BD bu konuyla ilgili beyitlerin şerhinde tevbe konusunda fıkhi bilgiler verme gereği duymuştur: Kişi nasıl dinî vecibelerini yerine getirmeyi erteleyemiyorsa tevbesini de erteleyebilmesi mümkün değildir. Büyük ya da küçük tevbe günahtan hemen sonra sadır olmalıdır. Eğer günah Allah'la kul arasında olursa yapılan tevbenin üç şartı vardır ve biri dahi noksan olursa o tevbe sahih olmaz. Birincisi müptela olunan günahtan nefsi men etmektir. Zira o günahı işlemekte ısrar eden tevbe değil, alay etmiş sayılır. İkincisi işlenen günahtan pişmanlık duymaktır. Ama pişmanlığı işlediği günah için değil başka bir şeyden olursa o tevbe kabul edilmez. Söz gelimi içki içen sarhoşluktan ya da baş ağrısından ya da maddi kaygılardan tevbe ederse o kişi de şer'an tevbekâr sayılmaz, günahı da defterden silinmez. Üçüncü şart da günahına dönme kudreti olduğu halde bir daha bunu yapmamaya niyet ve azmetmektir. Zira terk ettiği günaha dönme kudreti olmayan kimsenin o günaha tevbesi olamaz. Mesela zina yapanın zina aleti kesildiğinde tekrar bu günahı işleme kabiliyeti olmadığından buna niyet etmesi gibi bir durum da söz

konusu olamaz. Hasılı işlediği günaha dönme kudreti var iken o günahtan pişman olarak ve Allah'ın rızasıyla tevbe etmek eski günahlarını yeni sevaplarla setredecektir [BD/b. 556, 81b].

*

Özür insanın ettiği günahı mahvedecek bir şey aramasına denir. Üç şekilde olur: biri 'işlemedim' diye inkâr etmektir, 'biri işledim ama filan manadan ötürü işledim' diye günahı günah olmaktan çıkaracak şeyi zikretmektir. 'Biri de işledim ama bir daha işlemeyeyim' demektir ki işte bu tevbedir [ŞPA/s. 103].

Şarih Attâr'ın günah işleyen kula "Ey bende" diye seslenmeyi tercih etmesinde günah işlemenin kulluğa zıt olduğunu ihtar etme isteği olarak yorumlamıştır. Günahkâra "aziz", "püser" gibi tazim bildiren lakaplarla seslenmek de adaba aykırıdır. Tevbe etmenin günahkârı günahlarından temizlemesi hakkında şarih التائب من الذنب كمن لاذنب له [224]hadisini vermiştir [RŞ/s. 468].

Günah yılan gibi zehirlidir ve vücut bulduğu zaman geciktirmeyip ilacını görmelidir [ŞPA/s. 500]. Attâr'ın verdiği tevbenin günahtan hemen sonra edilmesini nasihatinin sebebi şarihe göre ölümün her an vuku bulma ihtimalidir. Tevbeyi geciktirmenin faydasız olacağı düşüncesini de şarih bu sebebe bağlamıştır. Yoksa gecikmiş bir tevbenin makbul olmaması gibi bir durum söz konusu değildir. Şarih bu düşüncesini وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ[225]ayeti ile desteklemiştir [RŞ/s. 468].

Her zaman tevbenin yenilenmesi gerekir; çünkü insanoğlu hatadan hâlî değildir. Arifler tevbelerini daima yenilerler çünkü tarfetü'l-ayn-ı Hak'tan gafil değildirler [ŞPA/s. 541].

Kul günahı işledikten sonra bağışlanmayı dilemelidir. Tevbe ibadete dönüş ve işlenen günahın affedilmesi talebidir. Dönüşün hakikati bu ikisinden ibarettir. Biri lisanla yapıldığı için kavlî, diğeri erkânla yapıldığı için fiilîdir. Kalpten pişman olmak da tevbe sayılır [ŞPA/s. 499].

---

[224] "Tevbe eden, hiç günah işlememiş gibidir."
[225] [O, kullarından tevbeyi kabul eden], kötülükleri bağışlayan ve yaptıklarınızı bilen[dir].

Attâr'ın nasihat ettiği her seher kalkıp istiğfar etmenin yani teheccüdün tertibi hakkında bilgi veren şarih, bunu yapanların الْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ[226]ayetinin beyanında alacakları karşılığın malum olduğunu kaydetmiştir. Şarihe göre seher vakti ilahi feyzlerin yayılma zamanı olduğunda istiğfar ve zikre mahsus ve icabet mahali olduğu açıkça belirtilmiştir. Her gün güneş guruba vardıktan sonra bir daha dönmesi imkânsızdır. Bu fırsatı ganimet bilmek gerekir [RŞ/s. 484, 485].

3.2.2.3.2.16 Uzlet

"Arapça, halktan uzaklaşıp, onlardan ayrı yaşamak anlamında bir kelime. Müride başlangıç hâlinde uzlet gerekir. Bu, halkın onun şerrinden veya o, halkın şerrinden kurtulsun diye değildir. Bu, kötü ahlaktan uzlet (ayrılmak) tır. Vatanı değil, sıfatları değiştirmek esastır. Cüneyd "dinini selâmete, bedenini ve kalbini rahata erdirmek isteyen, insanlardan ayrılsın. Zira, bu zaman vahşet zamanıdır, akıllı olan vahdeti uzlette arıyandır" der. Kur'an'da uzleti anlatan bazı ayetler şunlardır: "Sizi ve Allah'tan gayrı çağırdıklarınızı terkediyorum" (Meryem/46), "Onları ve tapmakta olduklarını terkediniz" (Kehf/16)."[227]

Pend-nâme'ye göre uzlet bütün halktan yüz çevirmek, onlardan bir ifrit gibi uzaklaşmak ve Hak zikri ile meşgul olmaktır. Bu hal insanı dünya ve ahiret meşakkatinden selamete götürür. [P/b.59, 197]

[-]

Uzlet masivanın pasından kalp ayinesini temizlemek ve dünyevi alakalardan kesmek suretiyle iki âlemde rahatlığı sağlayacak olan bir haldir; السلامة فى العزلة [228] hadisi bu beyana delildir. Uzlet öncelikle ekser hatanın sebebi olan lisanın hıfzına

---

[226] Sabredenler, doğru olanlar, huzurunda gönülden boyun büküp divan duranlar, Allah yolunda harcayanlar ve [seherlerde (Allah'tan) bağışlanma dileyenlerdir.] (3:17)
[227] Ethem Cebecioğlu, age., s. 278
[228] "Selamet uzlettedir."

baistir. الحكمة عشرة تسعة فى العزلة و واحد فى الصمت [229] hadisinin de delil olduğu üzre hikmetin onda dokuzu uzlettir [RŞ/s. 127].

Halktan uzak olmak nefsin şerrinden ve halkın fesadından emin olup kenarda vird ve zikre müdavemet ve ahiret tedariki yapmak için fırsat yaratmak demektir. Şarih burada halktan tamamıyla uzaklaşıp çöllerde ve dağlarda Allah'ı zikrederek ve hayvanlar ile ünsiyet geliştirmenin de hâl erbaplarından vaki olduğu bilgisinden sonra misal olarak Ebu- Yezid-i Bistâmî'nin hayatını vermiştir (bk. Mutasavvıflar/Ebû Yezid El-Bistâmî). Hanefi ulemasıyla Şafii ulemasının arasında cari olan "Uzlet zamanı çöl ve dağda mı olmak efdaldir yoksa halka yararlı olmak üzere şehirde yaşamak mı?" tartışmasını bahis konusu eden şarih sonunda halk arasındaki fesattan dem vurmuş ve dolayısıyla halktan kaçışın tercih edildiği bilgisini vermiştir. Her ne kadar cemaatle beraber olmak makbul görünse de şarih kendi zamanında bu hâlin müşkül bir hâl olduğunu teslim etmiştir [RŞ/s. 269].

Evliyanın bir kısmı gezip dolaştıkları halde halkla kaynaşmadan, bir kısmı da mağaralarda tek başlarına yaşamak suretiyle uzleti şeçmişlerdir. Allah'ı zikreden salik mutlaka halktan uzak, nesnas dedikleri ve şarihin "yaban adamı" olarak tarif ettiği insanlar gibi yabani ve ürkek olmalıdır [ŞPA/s.230].

3.2.2.3.2.17 Zikir

Anmak, hatırlamak, yâd etmek manalarına gelen zikr sözcüğü tasavvufun en önemli ıstılahlarından biridir.

> *"Tasavvufi kavram olarak ise, riyâzetin en önemli esası, kulun Rabbine yaklaşmasını sağlayan en büyük ibâdet olarak tanımlanmıştır."*[230]

> *"Zikirle ilgili ayet ve hadislere bakıldığında, onun ne kadar önemsendiği açıkça görülmektedir. Üç ayet-i kerimede "zikr-i kesîr" emri vardır. Bir ayette, "mü'minlerin ayakta, oturarak ve yanları üzere yatmışken Allah'ı zikrettiği belirtilmektedir. Bir ayette, "içinden yalvararak ve korkarak,*

---

[229] " Hikmet [faydalı şeyler], on kısımdır; dokuzu, uzlet, biri az konuşmaktır."

[230]Abdürrezzak Kâşânî, age.,s. 248-250.

âşikâre olmayan hafif bir sesle Rabbini an da, gafillerden olma!" lafızlarıyla anlatılan zikrin, gafletin zıddı olduğu "unuttuğunda hemen Rabbini an" ayetiyle teyid edilmektedir. Bir başka ayette, "dünya malı ve çoluk çocuğun, insanı Allah'ın zikrinden alıkoymaması" emredilirken, bir başka ayette "ticaret ve alış verişin kendilerini Allah'ın zikrinden alıkoymadığı kişiler" "ricâl" (Allah adamı) olarak tavsif edilmektedir. Bir yandan kalplerin ve gönüllerin ancak zikri ilâhî ile itminana erebileceği vurgulanırken, diğer yandan "Hakk'ın zikrinden yüz çevirenin dar bir geçimle ibtila edileceğine" dikkat çekilmektedir. Münafıkları zemmeden ayette ise, onların Allah Teâlâ'yı çok az zikrettikleri ifade edilmektedir. Zikrin fazileti hadislerde de övülmüştür. Hazret-i Peygamber(as) bir hadiste "Rabbını zikredenle etmeyeni diri ile ölüye benzetir. Başka hadislerde: "kulum Beni zikrettiği zaman Beni nasıl sanıyorsa Ben öyleyim ve onunla beraberim…" "Size amellerinizin en hayırlısını haber vereyim mi? Allah'ı zikretmek" "Bir topluluk oturup Allah'ı zikrederse, melekler onları kuşatır, rahmet onları kaplar…" buyurulur".[231]

Zikir, *Pend-nâme*'de üzerinde sıkça durulan bir konudur. Attâr zikir ve zikretmenin gerekliliği, zikrin nasıl olduğu ve olması gerektiği konusunda bilgiler ve nasihatler vermiştir. Ona göre genel anlamıyla Allah'ı anma diye tanımlayabileceğimiz zikrin en ideal şekli evliya ve enbiyanın âdeti olduğu üzere Allah'tan başkası için dudağını kıpırdatmamakla olur [P/b. 377].

Attâr'ın verdiği bilgilere göre zikir üç şekilde gerçekleşir: Avam (bk. Avam, Havas, Ehass) sadece diliyle Allah'ın adını zikrederken havas bunu kalbiyle yapar, hassü'l-has dediği ehassın zikri ise zikr-i sırdır. Allah, insan vücudunda yer alan yedi uzva mahsus birer zikir tayin etmiştir; elinki acizlere yardım, ayağınki hısım akrabayı ziyaret, gözünki Allah korkusuyla ağlamak ve onun varlığının dünyadaki alamet ve ayetlerine bakmak, kulağınki onun emr-i şerifini dinlemek, kalbinki ona arzu ve iştiyak, dilinki ise Kur'an okumaktır. Eserde salike halayıkla alakasını kesmesi, Allah'tan gayrısıyla dostluk kurmaması, yeme içme ve uyuma gibi dünyevi

---

[231] Kemal Sayar, *age.*, s. 85-86.

ihtiyaçlara düşkünlük göstermemesi, bütün bunlar yerine sabahını ve akşamını Allah'ı anarak ihya etmesi öğütlenmiştir. Kalp zikirle meşgul oldukça nefs-i emmâre sükûn bulur, dünya malı hevesinden vazgeçer. Dili ve kalbi Allah'ın zikrinden gafil olanın yoldaşı şeytandır [P/b. 364- 374].

Zikrullâh kelimesinin yanında Allah'ı yâd etmek ibaresi de eserde yerinde kullanılmıştır. Buna göre Allah'ın yâdından gafil olmak insanı hamakate sürükleyen bir durumdur. Attâr tarafından batıl bir tarik olarak kabul edilmiştir [P/b. 586-589].

Pend-nâme'de yedi uzva hasredilen zikir, *BD'*de her saç teli için bile gerekli olan bir hadisedir [BD/b. 368, 64a]. Allah'ın adaletinden haberdar olan kişi, O'nun zakire mükâfatını mutlaka vereceğini bilir [BD/b. 357, 63a]. Fani hayat nefes alıp vermeye bağlı olduğu gibi sonsuz hayat da tezekküre bağlıdır [BD/b. 362, 63b]. Bu yüzden bu ömürdeki bir nefes bile boşa harcanmalı, günler ve geceler mümkün olduğunca vird ve zikir ile ihya edilmelidir [BD/b. 681, 92a].

*

Allah kullarına فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ [232] [RŞ/s. 390; Ma/s. 121] ve يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا [233] ayetlerinde olduğu gibi kendini sürekli zikretmelerini buyurmuştur [RŞ/s. 398; Ma/s. 121]. Zikre sabah ve akşam müdavim olmak gerekir; çünkü bu iki vakit gece ve gündüz meleklerinin içtima vakti olduğu için duaların kabul olduğu vakitlerdir. Zikri neşat üzere yapmak, bedene ne kadar gevşeklik gelirse gelsin kalbe zaaf gelmeden zikrullâhla meşgul olmak, Attâr'ın günleri zikirden gafletle geçirmemekten kastıdır. Zikirden gafil olan muhabbetullâhta bulunmaz [RŞ/s. 391].

Zikrullâh kalpteki pası izale eder. Kalbi zulmetten ihraç ve nura ithal eder [ŞPA/s. 566]. Kalp masiva sevgisiye yaralanmıştır, zikir merhemiyle şifa bulacaktır [Ma/s. 123]. Zikrin ruha gıda olduğu bahsinde gıdayı şarih, ilim ve marifetten ibaret olan kalbî lezzet olarak tarif etmiştir. Zevk-ı selim sahiplerine mahsus olan bu lezzete bâtıni hislerle ulaşılır. Bu mertebe arifler ve vasıllar içindir [RŞ/s. 391, 392].

---

[232] Artık beni anın, ben de sizi anayım; bana şükredin, nankörlük etmeyin. (2:152)
[233] Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin. (33:41)

Dünyada zakir olmayan kalp kasavetine duçar olur [RŞ/s. 395], ahirette de ecr ü sevaba vasıl olamaz [Ma/s. 129]. Zikrullâh kıyamet gününde mümini Allah'ın gazabından koruyacak, affına mazhar kılacaktır [Ma/s. 121-122].

Şarih Allah zikrinden gafil olmanın hamakatten doğduğu fikrini izah ederken Hazret-i Mûsâ'nın "Yâ Rabb! Sevdiğin kul kimdir?" sorusuna Allah'ın sevdiklerini kendisini yerde ve gökte zikretmek gibi hasletle donattığı, sevmediklerini ise bu hasletten mahrum bırakarak halk ettiği şeklindeki cevabını aktarmıştır [RŞ/s. 477].

Zikretmek için öncelikle akıl gerekir. İlim akıl üzerine mebnidir. İlim ve akıl olmayan gönülde zikir de olamaz. Bunda insanın daima zikre hazır olması gerektiğine, ancak günahlardan korunup ibadete yakın olabileceğine işaret vardır. Sürekli Allah'ın huzurunda olan insan her ne iş yaparsa yapsın, O'nunladır ve ona gaflet yoktur. Uykuda bile olsa nefsi tespihtedir [ŞPA/s. 522-523].

Zikrullâhın diğer bir şartı olan hürmeti, zikir sırasında abdest almak, buhur gibi şeyler yakmak, zikir mekânını ve elbiseyi temiz tutmak, kalbi masivadan temizlemek, yalnızken kıbleye yönelmek, zikir meclisinde zakirlerden başkalarının maksurelerden zikri seyretmesine izin vermemek şeklinde açıklayan şarih sufi seyyidlerin sema meclisinde kapıların yabancılara kapalı olduğu bilgisini vermiş, kendi zamanında bu kurala uyulmadığından bahsetmiştir. Özellikle Mevlevihanelerin ve Halveti tekkelerinin darüssemalarının kapılarının açık, maksurelerinin yabancılar için tertip olunmuş vaziyette olmasını, kendilerine gelen namahrem ziyaretçilerle övünmelerini, hatta bu yüzden birbirlerini kıskanmalarını garip bulduğunu açıkça belirterek eleştirmiştir [Ma/s. 129–130].

Allah'ın zikrini hürmetsiz söylemenin bid'at olduğu bahsinde de hürmetsizliğin sınırları çizilmiştir: Allah'ın ism-i şerifini istihza ve hezelle, yemek çiğnerken, hacet giderirken, çöplüklerde, pis mevzilerde, saz ve eğlence üzerine söylemek çirkindir. Uykuluyken, gürültüde, meşgul olanların yanında, gafletle ve hakiki manasına vakıf olmadan O'nun adını anmaktan sakınmak gerekir. O'nun adı anıldığında "celle celalehu" gibi sözlerle mukabele edilmelidir. O'nun adının

bulunduğu bir şey yerden yüksekte tutulmalı, duvar aralığına sokulmamalıdır. İsm-i şerifi gerekli gereksiz zikredilmemeli, nağme ile söylenmemelidir [ŞPA/s. 305].

İnsan bedenindeki tüm uzuvların çeşidi gibi zikirlerin de çeşidi vardır. Her birinin zikri hâline münasip olan şekil üzerinedir. Bütün eşya da bu üslup üzerinedir. Allah'a giden yol mahlûkların nefeslerinin sayısı kadardır [ŞPA/s. 307]. Kul Allah'ı önce lisanla, sonra kalple, sonra sır ile zikreder [ŞPA/s. 302].

Lisanla yapılan zikir ile kalpten gizlice yapılan zikrin hangisinin daha faziletli olduğu konusunda şarihler fikirlerini beyan etme fırsatı bulmuşlar ve genel olarak tercihlerini gizli ve kalpten yapılan zikirden yana kullanmıştır. Kalple yapılan zikrin tercih edilmesi riyadan korunmuş bir ibadet olduğu inancına bağlanmıştır [Ma/s. 125]. Onlara göre kılı kırk yaranların yanında tesbih edilmemelidir. Tesbih ve tehlil ancak Allah'ın adaletini hatırlamak ve kalp temizliği ile vird ve zikirden ibarettir [RŞ/s. 391].

Avamın zikrinin dille olduğu beyanında يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِم مَّا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ [234]ayeti verilmiştir [RŞ/s. 394];ki burada bahsi geçen zikir, mecazî zikirdir. Zira kalpleri gafildir. Nifak ehlinin de zikri avamınki gibidir [ŞPA/s. 304].

Cahiller zikirden lezzet bulamazlar. Cehalet günaha sebeptir, günah hicaptır, hicap gaflettir, gaflet de zikirden zevk almaya manidir. Bu sebeten avamda zikir olmaz, olsa da avam bundan lezzet bulmaz. Bu sırra işaret için وَإِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَإِذَا ذُكِرَ الَّذِينَ مِن دُونِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ [235] ayeti inmiştir [ŞPA/s. 311].

Öte yandan *Ma'*da şarih, aleni olan zikrin gafilleri de teşvik edeceği, şeytanı kovacağı, hele hele cemiyet ile olduğunda zakirin hem zikredeceği hem de zikir

---

[234]Bu da mü'minleri ortaya çıkarması ve münafıklık yapanları belli etmesi içindi. Onlara (münafıklara), "Gelin, Allah yolunda savaşın veya savunmaya geçin" denildi de onlar, "Eğer savaşmayı bilseydik, arkanızdan gelirdik" dediler. Onlar o gün, imandan çok küfre yakın idiler. [Ağızlarıyla kalplerinde olmayanı söylüyorlardı.] Oysa Allah, içlerinde gizledikleri şeyi çok iyi bilmektedir. (3:167)

[235] Allah, bir tek (ilâh) olarak anıldığında ahirete inanmayanların kalpleri daralır. Allah'tan başkaları (ilâhları) anıldığında bakarsın sevinirler.

(39:45)

dinleyeceği için daha şerefli ve faziletli olacağı düşünceleri de bahis konusu etmiştir. Ona göre zikr-i cehr de denen ve lisanla yapılan zikri inkâr etmek cahilliktir ve bu tür insanlar Ahmed'in şeriatını "arpalık ve maişet namına" satmaktadırlar [Ma/s. 125].

Havasa mahsus olan kalbî zikir ise hakiki zikirdir [ŞPA/s. 304]. Kalbî zikri gerçekleştiren has, muhabetullâh ve marifetullâh ile ihtisas bulandır [RŞ/s.394].

Hakka iştiyak şeklinde kendini gösteren kalbin zikri vicdaniyattandır; âşıkların kalp bahçesine dikili olan muhabbet ağacı marifet suyunu besler; kökü sırrın içinde, dalları himmet semasında gölge ve meyve bahşeder ve تُؤْتِي أُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ [236] mantığınca kendisinden meyve toplayan sadıklara o meyvelerin verdiği zevkten âşık için maşuka bir kalp iştiyakı hasıl olur. Bunun semeresi sadık âşık hakkında ahirette belli olur. Şarihe göre ilahi işlerde nihayet yoktur ve arif bu işlerin rütbesine göre marifete istek gösterir [RŞ/s. 398].

Kalble yapılan zikre örnek olarak Hazret-i Ebû Bekir'in hicret sırasında Hazret-i Muhammed'le mağarada gerçekleşen (bk. Halifeler/ Hazret-i Ebû Bekir) olay örnek verilmiştir [Ma/s. 126-127].

Ehassın zikrinin sır olduğu hususunda şu açıklamalar getirilmiştir: İnsanın sırrı kalpte icat olunmuş, bedende ruh gibi olan bir latifedir. Ruh muhabbet, kalp marifet ve sır müşahede mahallidir. Zira "hassın yüzünün tecellisi" olan sır, ilahi sırdır. Bu münasebetle Allah'la kul arasında vasıta yoktur. Bu yüz de kulun tüm tecellilerden hissesidir. Bu cihetten müşahede lazım gelse sır gözüyle müşahede olunur. Hakk'ı Hak'la görmek budur. Zira halkla Hak müşahede olunmaz. Yani, mahlûk halk oluşuyla değil, hakkaniyet cihetinden Hakk'ı görür. Onun için bu zikre "hassü'l-hasın zikri" denir. Zira kalbî zikrin bâtınıdır. Kalp zikrinde huzur manası vardır. Bunda ise zakir ve mezkûr birdir [ŞPA/s. 302]. Hassü'l-has olan vasılların dilleri ve hatta hal dilleri ne kadar susmuş da olsa gönül dilleri ilahi zikir ile coşar [RŞ/s. 394].

---

[236]Bu ağaç, Rabbinin izniyle [her zaman meyvesini verir.] Öğüt alsınlar diye Allah insanlara misaller getirir. (14:25)

Attâr'ın bedendeki her uzva mahsus tasavvur ettiği zikirler hakkında şarihler şunları söylemişlerdir:

Kalbin zikri olan Allah'a iştiyaka sahip olmayanın hayvandan farkı yoktur. Müştak olmayan, hakiki insan olamaz. Hayvani nefse ise azap vardır. Aşk ve şevk ehline azap olmaz. Hakk'a kavuşmaya aşk tarikinden başka yol yoktur [ŞPA/s. 310].

Lisanın zikri olan Kur'an okumak, müminin sermayesidir. Ahiret ticareti onun nazmını zikir ve manasıyla amel etmekle olur. Bu ticaretten mahrum olan da müflis olur [ŞPA/s. 312].

Kulların vakitlerini dua, zikir, kıraat ve fikirle geçirmeleri gibi vazifeleri vardır. Şarihe göre nâzımın Kur'an'ı lisanın zikri olarak görmesi bu vazifelerin cümlesini camidir [RŞ/s. 398] . Kur'an okumak, Kur'an'ı öğrenmek ve öğretmekten daha şümullü bir ameldir [ŞPA/s. 305].

Dil Kur'an'ı tilavet için olduğu gibi kulak da bunu dinlemek içindir [ŞPA/s. 310].

Tevbekârların ve ariflerin sürekli ağlamaları gözün zikrindendir [ŞPA/s. 309]. Allah korkusundan ağlamak hassü'l-hasın işidir [RŞ/s. 398].

Şarih gözün bir diğer zikri olarak nâzımın andığı, Allah'ın ayetlerine ibretle nazar etmek hususunda فَانْظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ [237]ve سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ [238] ayetlerini vermiştir. Nazarın gerekçesi mücerredeyi müşahede etmek değil, hakikatlerden ibret almak [ŞPA/s. 309] ve Allah'ın celalini ve azametini düşünmektir. Şarihe göre nâzımın nazar etmekten önce ağlamayı anmasının nedeni kişinin gözünü hevesli bir çocuk gibi heveslerine bakmaktan vazgeçirip korkutması için önce ağlatması gerekliliğidir. Böylelikle göz Allah'ın ayetlerini görebilir. Gözün

---

[237][Allah'ın rahmetinin eserlerine bak!]Yeryüzünü ölümünden sonra nasıl diriltiyor. Şüphe yok ki O, ölüleri de elbette diriltecektir. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir. (30:50)

[238]Varlığımızın delillerini, (kâinattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz ki, o Kur'an'ın gerçek olduğu onlara iyice belli olsun. Rabbinin, her şeye şâhit olması yetmez mi? (41:53)

kalbi, kalbinde şehveti tahrik edebileceği ve إبليس النظرة سهم مسموم من سهام [239] hadisinin de bildirdiği gibi sahibini bela oklarına duçar edeceği açıktır [RŞ/s. 398].

3.2.2.4 Şeriat

Şeriat "*dinin zahiri yönüne ait kaideleridir veya dinin hukuk kurallarıdır.*" [240] Tasavvufta dört kapı olarak ifade edilen şeriat, tarikat, marifet, hakikatin ilki olan şeriatın kurallarına riayet edilmeden ve fiilen uygulamadan diğer kapılara geçmek mümkün değildir. Bu bakımdan şeriat kapısı, sufinin süluk yolunda uğradığı ilk konaktır. Şeriatta İslam'ın temel prensipleri yer almaktadır.

> *"Ahmed Yesevi'ye göre şeriatın makamları şunlardır: Hak teâlanın varlığına birliğine, sıfatlarına ve zatına iman getirmek; namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hac yapmak, yumuşak konuşmak, ilim öğrenmek, Hazret-i Peygamber'in sünnetini yerine getirmek, emr-i marûfu yerine getirmek, nehy-i münker kılmak."* [241]

Attâr *Pend-nâme*'de salike şeriat yolundan sapmamasını nasihat eder, böylelikle aslını bulur ve hakikate vasıl olur. Mümin, şeriatın yasakladığı ve makbul bulmadığı fiilleri işleyenlerden uzaklaşmak, dünyanın kurtulmuşlarından olmak için, şeriatın yasakladıklarını hayatından def etmelidir. Bu yasaklara müptela olmak imanın rükünlerini zayıflatır, gevşetir; dostları uzaklaştırır. Kişiyi şer'i yasaklardan uzaklaştırmak nefsin başını döverek onu hor görmek ve hakir tutmakla mümkündür. Ancak şeriat yolundan geçilerek hakikate vasıl olunur. Şeriatın dışına çıkan da dalalete düşer [P/b. 53, 87, 137, 347, 348, 351, 745, 746].

*BD'*de mahzûrât-ı şer'iyyeyi def etmenin insanı Allah'ın gazabından kurtaracağı inancını işlenmiştir. Bunu yapabilmek için aciz bir kul olduğunu hatırlamak ve bu mahzuratın şeytanın aldatmacalarıyla insanın derununa arız olduğunun bilincinde olmak gerekir [BD/b. 53, 24a; b.87, 31a; b. 137, 38a].

---

[239] "Harama bakmak, şeytanın oklarından zehirli bir oktur."
[240] Ethem Cebecioğlu, a.g.e,, s. 671
[241] Mustafa Tatcı, Yunus Emre Dîvanı I İnceleme, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 417.

Din ve dünya selameti ve kurtuluşu isteyene şeriat yolundan çıkmamasını nasihat eden şarih [BD/b. 746, 97a] şer' ve kanunun emirlerine muhalif ve mugayir hareket eden kimsenin gerek kendi zatına gerek dostlarına zarar ve ziyanı mukarrer olmakla kendisiyle ilişkiyi kesmek zaruridir [BD/b. 307, 58b].

*

Lügatte "suyun tariki"anlamına gelen şeriat Allah'ın kulları için din olarak koyduğu yoldur. Hazret-i Peygambere göre ise Allah'ın müminin kalbine attığı ve kalbin yarılmasına sebep olan nurdur. Sufiye ıstılahı olarak da şeriat, kulluk vazifelerini yerine getirmektir[RŞ/s. 382; ŞPA/s. 620-621].

Şeriat tarikatın başlıca şartıdır. Hatta "esas tarikat şeriattır." [Ma/s. 15]. Bir aslın neticesi olan şeriatı tutan hakikati bulur. Birbirlerine merhun iki kavramdır hakikatle şeriat. Hakka ulaşan müstakim yolun zahiri şeriatsa, bâtını hakikattir. Şeriat ubudiyet vazifelerini yerine getirmekse, hakikat rububiyeti müşahede etmektir [RŞ/s. 516]. Şeriatsız olan, hakikat dairesine dâhil olamaz [ŞPA/s. 621]. Marifet ve hakikatin zuhuru şeriatla amel üzerine mebnidir [ŞPA/s. 620].

Aklı olan kişi şeriatta mezmum olan fiillerden kaçınmalıdır [RŞ/s. 382; Ma/s. 222]. Şeriatın ipine sarılan akıllılar zehirli bir yılana benzeyen dünyaya teşebbüsten uzaktırlar [RŞ/s. 183]. Sırat-ı müstakime salik olanlar heveslerine uymazlar, her işlerinde mezhep ve meşrebini şeriata uydururlar [RŞ/s. 532].

3.2.2.5 Tevhit

"Tevhid sözlükte birleşmek, bir kılmak gibi anlamlarla karşılanmaktadır. Cürcânî, tevhidi, Allah'ın zâtını, akılla tasavvur olunan, zihnî olarak hayal edilebilen her şeyden uzak tutmak, diye tarif etmiştir."[242]

Vahdet yani Allah ile bir olma fikri tasavvufun adeta özüdür. Bu anlayışa göre mutlak varlık olan Allah tekdir, ebedîdir, eşi ve benzeri yoktur. Varlık âlemi de o birliğin yansımasıdır. Salikin amacı tasavvufî mertebeleri birer birer aşarak mutlak

[242] Ethem Cebecioğlu, age., s. 718.

varlığa yani fenafillâha ulaşmaktır. Vahdetin dışındaki her şey kesrettir. Kesret fenafillâha ulaşmada salike çeşitli engeller şeklinde tecelli eder.

Tasavvuf düşüncesinde, yaratanla yaradılanın tek kaynaktan geldiğini ve "bir" olduğunu savunan vahdet-i vücud görüşü *Pend-nâme*'de üstü kapalı biçimde karşımıza çıkar. Tanrı ile kulu bir olduğuna göre kula hizmet eden Rabb'ine hizmet etmiş sayılır ve devleti ve hürmeti hizmeti ölçüsünde artar. Eserde, tevhit mülâhazası muktezasınca her şeyi Hak'tan bilmek ve hacetini yalnız O'ndan istemek konuları ele alındığından bu başlıklara yer vermemizin yerinde olacağı düşüncesindeyiz.

3.2.2.5.1 Her Şeyi Hak'tan Bilme

Attâr'a göre kulun işlediği hayrın kaynağı aslında Allah'ın iradesidir. Her şey O'nun iradesiyle vuku bulduğu için esasen kötü diye bir şey yoktur [P/b. 585].

Şarih de bu düşünceyi insandan sadır olan eyleyen hayrın menbaının Allah'ın tevfiki olduğunun bilinmesi gerektiği şeklinde yorumlamıştır [BD/b. 585, 84b].

*

Allah'ın her fiili hayırdır. Ona şer izafet olunamaz. Şer bize nisbetledir [ŞPA/s.521].

3.2.2.5.2 Hacetini Yalnız Ondan İsteme

Attâr insanın ihtiyaçlarını sadece Allah'tan talep etmeyi nasihat etmiştir. Allah dışında başka bir varlığa hacetini bildirmek, ev sahibi dururken kapıcıdan dilenmek gibidir. Bu durum da onu âlemdeki en azgın kişi yapar. Zarar veya fayda mahlûkat elinde değildir. Mahlûkattan ümit kesilmelidir. Kulların Allah'tan başka yardımcısı yoktur [P/b. 80,179,337, 487, 488].

BD'de "اطلب الخير عند حسان الوجوه"[243] hadisine dayanılarak çirkinlerden herhangi bir şey istememek gerektiği bir kez daha vurgulanmıştır. Attar'ın "sultan"

---

[243] "Hayrı yüzleri güzel olanların yanında ara."

olarak ifade ettiği, şarihe göre Allah'tır. Dolayısıyla insan ihtiyacını ancak Allah'tan istemelidir [BD/b. 607, 609, 87a].

Şarihe göre zahirde halkın birbirinden alıp vermesi mecaz tariki üzere bir durumdur. Hakikatte veren de alan da Allah'tır. Cahillerin hareket ve sebep lazım dedikleri abes bir söyleyiştir. Hareket ve sebebi de O yaratır. Ancak O'nun yüce dergahının tezgahından medet ummak ve yardım istemek caizdir [BD/b. 487, 488; 74b].

*

Her şeyi Allah'tan istemek, uzlet fikri ile birleşmiştir. Yararlı da zararlı da ancak O'dur. Her şeyi ondan istemek ve başka kimseden bir şey beklememek muktezasını izah eden şarih [RŞ/s. 148], mahlûkun bribirlerine ihsanını Allah'ın ilhamına bağlamıştır. Yani hakikatte mu'ti Allah'tır, kul aralıkta alettir. Bu makama "kurb-ı feraiz" tabir edilmiştir. Her şeyi onun yaptığına şahit olarak مَا رَمَيْتَ[244] ayeti gösterilebilir [RŞ/s. 446].

İnsanlar يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنتُمُ الْفُقَرَاء إِلَى اللَّهِ[245] ayeti mucibince Allah'ın kapısının muhtaçlarıdır. Haceti önce o kapıya bildirmek, sonra bir kutuba teveccüh edip onun ruhaniyetinden yardım istemek gerekir. Çünkü kutup ilahi sıfatların ve kudretin mazharıdır. Sonra da Gani olan Allah'ın isminin mazharı olan sultanın kapısına gidilir [ŞPA/s. 451].

Allah'tan başkasından menfaat beklemek gizli şirktir [ŞPA/s. 451]. O'ndan başkasına ihtiyaç arz etmekten zillet hasıl olur [RŞ/s.262]. *BD*'de alıntılanan اطلب الخير عند حسان الوجوه" hadisi diğer şerhlerde de verilmiştir [Sa/s. 212; Ma/s.314; 533].

Hazret-i İbrâhim ateşe atıldıktan sonra Cebrâ'il ihtiyacının olup olmadığını sorduğunda o sadece Allah'a ihtiyaç arzedeceği cevabını verdiğini hatırlatan şarih (bk. Peygamberler/Hazret-i İbrâhim) [ŞPA/s. 283], إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ

[244] (Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da [sen atmadın], fakat Allah attı. Mü'minleri, tarafından güzel bir imtihanla denemek için Allah öyle yaptı. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. (8:17)

[245] Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise her bakımdan sınırsız zengin olandır, övülmeye hakkıyla lâyık olandır. (35:15)

يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِۗ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ فَمَنْ ذَا الَّذِي [246] ayetinin de beyan ettiği üzre Allah'tan gayrısı insanlara yardım etmekte aciz olduğunu bir kez daha kaydetmiştir [ŞPA/s. 452]. Zenginlerden ve sair halktan para veya benzeri şeyleri dilenmek onları taciz etmektir [Ma/s. 177].

Bir iş için çalışmaya mahlûk kadir değildir. İşlerin çözülmesini isteyen kalbini Allah'a bağlamalıdır sadece o dergâha ağlanmalıdır. Ama biri yardım istediğinde onu Allah'a havale etmek de doğru değildir. Elden geldiğince yardıma çalışılmalıdır [RŞ/s. 37]. Bir müminin hacetini gidermek bir ömür ibadetten daha kıymetlidir [RŞ/s. 482].

Pend-nâme'de kişinin ihtiyaçlarının giderilmesi için istekte bulunacağı makamlar da belirtilmiştir. Buna göre insan hacetini çirkin yüzlüden değil, güzel yüzlüden, kapıcıdan değil sultandan istemeli ve bir müminin hacetini giderebilme kudretine sahipse bu ihtiyacı hâsıl etmelidir. [P/b.607-609]

3.3 Ahlak

"Ümmet çağında ahlakın kaynağı dindir. Din, "hayr" ve şerr"in Tanrı'dan olduğunu bildirir. 'İrade-i cüz'iyye' sahibi olan insan, bu iradesiyle hayrı işleyecek, şerden kaçınacaktır. Hayrın amacı 'hayr-ı a'lâ'dır. İnsan, nefsine ve başkalarına karşı yükümlü olduğu görevleri tanıyıp yerine getirmek, güzel huylar edinip iyilik etmekle buna erişebilir… Ahlakın tespit ettiği kurallar, İslam dininin kaynağı olan Kur'ân'a ve Hadis'e dayanır. Şeriat hükümleri, dinî ahlakın da esaslarını çizmiştir. Kişi, dinî 'farîza'larını yerine getirmekle birlikte, "tasfiye-i vicdan" ve "tezhib-i ahlak" etmiş olmalıdır ki gerçek Müslüman ve iyi bir insan olabilsin." [247]

İslam ahlakı, Kur'an ve hadisler ışığında incelediğinde, bu ahlak anlayışının iman esasları ve ibadetlerle yakın ilişki içinde olduğu görülür. İman esaslarından herhangi biri merkeze alındığında, diğer inanç esasları ile birlikte ibadetler ve ahlaki

---

[246] Allah size yardım ederse, sizi yenecek yoktur. Eğer sizi yardımsız bırakırsa, ondan sonra size kim yardım edebilir? Mü'minler, ancak Allah'a tevekkül etsinler. (3:160)
[247] Agâh Sırrı Levent, age., s. 91

ilkeler bu esas etrafında toplanır. Yine herhangi bir ahlaki ilke merkeze alındığında, diğer ahlaki ilkeler ile birlikte iman esasları ve ibadetler bu ilke etrafında kümelenir. Dolayısıyla iman, ibadet ve ahlak İslam'da iç içedir.

Görülüyor ki ahlakın dinle yakın ilgisi dolayısıyla ahlaki konularla dini konuların bir kısmı birleşmiş bulunmaktadır. İyi bir Müslüman olmak ahlâk-ı hamîdeye sahip olmakla eş değerdir. Beğenilen güzel ahlak manasına gelen ahlâk-ı hamîdenin kaynağı ilahidir, bu yüzden kötü ve çirkin huy anlamına gelen ahlâk-ı zemîmeden uzak durmayı gerektirir. Biz burada *Pend-nâme*'de bahsi geçen ahlak özelliklerini incelerken bunları ahlâk-ı hamîde ve ahlâk-ı zemîme başlıkları altında vermeyi uygun gördük.

3.3.1 Ahlâk-ı Hamîde

3.3.1.1 Allah'ın Ahlakı ile ahlaklanmak

Pend-nâme'de kulun Allah'ın sıfatları ile mevsuf olmak sufi gibi yün hırka giymekle ilişkilendirilmiştir [P/b. 154].

BD'de bu ilişkinin mahiyeti açıklanmamış, verilmiş olan nasihat تخلقوا بأخلاق الله [248] hadisi verilerek kuvvetlendirilmiştir [BD/b. 154, 40b].

*

BD'de alıntılanan bu hadisin diğer şerhlerde de aynı amaçla kullanıldığını görmekteyiz [Sa/s. 89; Mü/v. 35b; ŞPA/s. 193; RŞ/s.732; Ma/s. 65]

Sufi ehl-i hâl olan kimsedir. Onun yün hırka ile yetinmesi Hak yolunda can ve mal kaydında olmadığının işaretidir. Yün kıyafet içinde olan kâmil sufinin suretinin beyanına ek olarak da onun siretinin ne olduğunu ilan için nâzım Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmayı nasihat etmiştir [RŞ/s. 732].

Zahiri olan kıyafetin hiçbir önemi yoktur. Allah'ın sıfatları ile muttasıf olmak hakiki kıyafet ve ziynettir. Husus ehliyle umum ehlinin müşterek olması

[248] "Allah'ın ahlakıyla ahlaklanın."

mümkün olmadığı için herkes kabâ giyerken sufi abâ giyer; abâ ehline kabâ yakışmaz [ŞPA/s. 193].

3.3.1.2 Cömertlik

Attâr'ın *Pend-nâme*'de nasihat ettiği, huy ve adet hâline getirilmesi hâlinde insanın kalbini ve bedenini dolunay gibi münevver kılan özelliklerden ve fütüvvet ehlinin hasletlerinden biri olan cömertlik, "malını mülkünü şeriatın rıza gösterdiği yollara göre harcamak" demektir. Sadece varlık zamanında değil fakirlik içindeyken bile eli açık olmak, kerem sahibi Allah'ın dostu olmanın gereklerindendir. Kapıyı dostlar için daima açık tutup onlara ekmek vermek en hayırlı işlerdendir. Şiddetten reha uman sehaya çalışmalıdır [P/b. 439, 622, 509, 641, 784].

İnsan, hem dünyada hem de ahiret hayatında insana sayısız faydalar sağlayan cömertlikten serverlik bulur. Eli açık olan öncelikle halk arasında izzet ve rağbet görür, muhterem olur. Öldükten sonra da cehennemle işi olmaz; yüzünde nur-ı safa olduğu için cennette Hazret-i Muhammed onunla arkadaş olur [P/b. 295, 298, 422, 634, 635].

Bu dünyaya ait mal mülk insanın elinde ariyettir, elde kalırsa cehennemde sahibine azap olur. Öldükten sonra mezara götürülemeyeceğine göre bu ariyeti ölmeden teslim etmek gerekir. Allah yolunda verilen her şey onu verene aittir. Kişide kalan mal mülk canın belası olacaktır [P/b. 617, 618].

*BD'*de seha, insani sıfatların süsü olarak tavsif edilmiştir. Ona göre Allah'ın verdiği nimetlere şükretmenin en güzel yolu olan cömertlik [BD/b. 295, 57b], Allah katında en şerefli ve en büyük hasletlerinden biridir [BD/b. 641, 89a]. Seha ve keremi kudretine ve durumuna göre âdet edinen kişi hayâ sahibi kerimlerin zümresinden sayılır [BD/b. 298, 57b]. Cömertliği insaf mertebesinden israf haddine eriştirmeden ideal ölçülerle muhtaçlara dağıtmak cehennemden emin olmanın garantilerindendir [BD/b. 635, 88b]. Attâr'ın bahsettiği şiddetten reha bulmak ifadesini de şarih, kerem ve sehanın bereketleriyle kaza hükmünün şiddetlerinden; yani ahirette azaptan kurtulmak şeklinde yorumlamıştır [BD/b. 633,88a].

*

Cömert, kendisi darlık içindeyken bile يُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ[249][ŞPA/s. 664] ve وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا[250]ayetlerinde bahsi geçenler gibi elindekini avucundakini infak edendir. Dostlara kapı açıp onlara ekmek vermek gerektiği bahsinde hamide ahlakın güzidesinin cömertlik olduğu işaret edilmiştir [Sa/s. 166].

Cömertlikle kalp cilası hasıl olur [ŞPA/s. 557].Cömert olan Allah'ın ikramına mazhar olmuştur. Kerem de ona O'ndan sirayet etmiştir [ŞPA/s. 469]. Bu yüzden enbiyaların, evliyaların, cihan şahlarının, izzet ikbal sahiplerinin hasletlerindendir. Bu memduh haslet ile muttasıf olan kerem sahipleri Allah ve halk katında muhterem olacaktır [ŞPA/s. 363; RŞ/s. 356]. Halk, süha sahibi basit insanlara mevki sahibi cimrilerden daha fazla hürmet ve ihtimam gösterir. Elbette cömertlik halk arasında hürmet görmek için değil Allah rızası için yapılmalıdır. Nitekim cimri ile cömerdi ayıran en önemli özellik budur [Ma/s. 113].

Kerem sahibi insanlar sevgi ve dostluğu üzerlerine çekmekte mıknatıs gibidirler. Bu insanların halk içinde sözleri geçer. Bu sözler din ve dünyaya yararlı nesnelerdir. İkramları nehyettikleri nesneden kaçınmalarına sebep olur. Çünkü yasaklanan nesneden uzak durma ihsandan yüz çevirmeden daha kolaydır [ŞPA/s. 366].

Cömertliğin kazandırdığı itibar ve kıymet sadece bu dünyaya değil hatta daha çok ahirete ait olacaktır. Nitekim hadiste الجنة دار الاسخياء[251]denmiştir [RŞ/s. 420, 491].Cennet cömertlik ve keremin manasından suret bulmuştur. Onun için cennete ilahi faziletle duhul edilir yoksa amelle değil. Bu sebepten müminin ilahi ahlakı taşıması, cömert olması gerekir [ŞPA/s. 553].

---

[249]Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. [Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler.] Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir. (59:9)
[250]Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler. (76:8)
[251] "Cennet cömertlerin yurdudur."

Pend-nâme'de geçen "cömertlik sebebiyle şiddetten sonra gelen kurtuluş" ifadesinde kastedilenin ölümden sonra Allah tarafından lütfedilen ihsan olduğu düşüncesindedir [Ma/s. 339].Cömert olan kişi kâfir olmadığı sürece cehenneme düşmez. Şarih burada Hatem-i Ta'i ve İbni Cüd'an gibi cömertlik ve iyilikleri ile meşhur olmuş iki kişinin bile kâfir olduklarından dolayı cennete giremeyeceği bilgisini vermiştir [ŞPA/s. 552].

Attâr'ın insanın dünyadan gittiğinde ardında kalan malın can belası olduğunu belirtmesinin nedeni şarihe göre elemin aslının cana olması ve can vasıtasıyla cesede gitmesidir [RŞ/s. 487]. İnsan Hak yolunda harcadığı ile ahirette müntefi olur. Öldükten sonra kalan mal zararlıdır. Zira mal sahibi nereden kazandı, nereye sarf etti, neden infak etmedi gibi suallere maruz kalacaktır [ŞPA/s. 545].

Cömertlerin ihsanına mazhar olan Müslümanların o muhsinlere kul olması gerektiği الانسان عبيد الاحسان [252] hadisiyle bildirilmiştir. Kişinin sahavetten serverlik bulmasının manası da budur. Cömerdin iyi adı tüm dünya dillerinde peyda olur. İhsan etmenin adabı olduğunu, bunun övünerek ya da ihsan edileni inciterek, riyakâr bir şekilde yapılmaması gerektiğini düşünen şarih, insana mazhar olanın da karşılık olarak muhsinine şükretmesi muktezasını kaydetmiştir [Ma/s. 345].

Sahavet denince akla gelen en büyük isim elbette Hazret-i Muhammed'dir, bir diğer önemli isim de Hazret-i Alî'dir. Onun cömertliğini örnekleyen bir kıssa anlatılmıştır (bk. Halifeler /Hazret-i Alî) [Ma/s. 344-345].

3.3.1.3 Dostluk

Sevilen, hoşlanılan kimseyle kurulan muhabbet manasına gelen arkadaşlık, insanın kurtuluşunda yahut helakinde büyük rol oynar. Dostluk hayatta ve insanın kafasında var olan her şeyle kurulabilir. Kur'an'ın pek çok yerinde de dostluk mefhumuna yer verildiği gibi Hazret-i Muhammed de konuya önem vermiş, bu konuda birçok hadis söylemiştir.

---

[252] "İnsan ihsanın kuludur."

Attâr dostluğun nasıl olması gerektiği ve kimlerle dostluk kurmanın, sohbet ve müşavere etmenin münasip olacağı ya da olmayacağı hususunda eserinde fikir beyan etmiş ve nasihatleriyle yol göstermiştir.

Pend-nâme'de herkesin şefkatli bir dosta ihtiyacı olduğu belirtilmiştir [P/b. 482]. Attâr'a göre dostluk karşılıklı gelişen bir hadisedir. Dostlar "yek-dil"dirler. Kişi gam ve keder gününde yanında olan dostun kendi mutlu zamanlarında hâlini hatırını sormalıdır ona vefa borcunu ödemelidir. Nimet gününde dostunu sevindiren kişi mihnet gününde dostu tarafından yalnız bırakılmaz. Bu sebeple Allah'tan nimet bulan kişi bu zamanlarda dostlarını hatırından çıkarmamalı, onları da nimete hissedar etmelidir [P/b. 520, 524, 525, 526, 527].

*BD'*de sadık dostları onların meserret zamanında unutmak, yanlarında olmamak [BD/b. 524, 78a] ya da kendi sevinç günlerimizde terk etmek dostluğun şanına yakışmaz. Onları da nimete ortak etmek gerekir [BD/b. 527, 78b].

Şarih burada Berg-i Dervişan'ı hazırlamasına sebep olan kişi Yusuf Efendi'nin ismini vermek suretiyle onun muhlis ve mükemmel bir dost olduğunu bildirmiş, bir anlamda bu hatırlamayla dostuna teşekkür etmiştir [BD/b. 482, 73b].

*

Dostlar mühim bir maslahatta kalpleriyle himmet ve kâlibleriyle ianet ederler. Dostlarını hakir görerek terk etmezler. Ahbabıyla sadakat içinde olmayan sonunda kahra uğrar ve hakir olur [ŞPA/s. 473].

Dostları iyi ve kötü anlarda unutmamak Allah'a yapılan şükrün çeşitlerinden biridir. Devlet zamanında dostlardan uzaklaşmamaya sebep devletin zevali ile dostlara muhtaç olmak hâline ihtimaldir [RŞ/s. 460]. Gam gününde yanında olan dostunu mutlu günde unutmak nimete küfretmektir. Böyle insan gaddar ve haindir, kendisi de hain ilahi mekr ile kuşatılmıştır [ŞPA/s. 476].

Şarih dostların yek-dil olmasını "zahiren ve bâtınen müttefik ve müttehit olma" şeklinde tanımlamıştır. Bundan kasıt, dostlukta kalp ittifakı ve sadakat üzere olmak, dosta olan fayda ve zararı kendi nefsinde bulmak ve bunları dosta doğrulukla

haber vermektir. Dost sadık olandır; her fiilini beğenen her sözünü tasdik eden değildir [RŞ/s. 458].

Şarihe göre zamane insanlarının hemen hepsi dost olmaktan çok uzaktadırlar. Bunlar gam ve keder zamanında insanın yanında olmayıp devlet ve ikbal vaktinde dost geçinirler. Bunlar meyve dolu bir ağacın altında toplanmış gibidirler. Meyveleri topladıktan sonra oradan uzaklaşıp dağılırlar [ŞPA/s. 478].

3.3.1.3.1 Dostluk ve Yakınlık Kurulması Gereken Kişiler

Arkadaşın insan üzerindeki etkisi çok büyük olduğu, insanı sırat-ı müstakime de helake de götürebileceği malumdur. İnsan kime yakınsa ona uyar, kim ile yiyip içerse onunla hemhal olur. Sohbetlerin, ülfetlerin ruh üzerinde büyük tesiri vardır. O halde insan daima iyi zatlar ile hem-sohbet olmayı bir nimet bilmelidir. Aksi takdirde ahlak bozulur, diyanet zayıflaşır, insanlık helak olur, hakiki istikbal söner gider.

Pend-nâme'de dostluğun ne olduğundan ziyade kimlerle dostluk kurulması, kimlerden uzak durulması gerektiği hususu bahis konusu edilmiştir. İnsan dostluk kurduğu diğer insanların özelliklerinden hissedar olurlar. Dostluk kurulup müşavere edilen kişiler insanların hayatında önemli bir yere sahiptirler; çünkü dostlar ve dostluklar karakterleri şekillendirirler. Kömür ocağının etrafında dolananın elbisesinin kapkara lekelerle kirlenmesi ya da attara yakın olanın latif kokulardan nasibini alması gibi dostlar insanları kendilerinde var olanla tesirleri altında bırakırlar ya da onlardan müteessir olurlar [P/b. 738, 739].

Salih kişiler, abitler, dervişler, fakirler ve evliyaullâhla tesis edilen dostluk ve meşveret insanı melâmetten emniyete alır. Böyle bir insan, Allah'ın mahrem ve muhteremleri arasına girer ve O'nun sınırsız ihsanına mazhar olur [P/b. 740, 785, 786, 796, 797].

BD'de insanın sohbet ve ülfetini zahitlere ve abitlere hasretmesi gerektiği görüşü kaydedilmiştir. Melâmetten emin olmak şarihe göre kişiyi töhmette bırakacak

mevzulardan emin olmaktır; bu da salih ve abitlerle olmayı gerektirir [BD/b. 434, 69b; b. 470, 73a].

*

Salihlerle musahip olanların mensup olacağı Allah'ın özel hareminden ya O'nun ancak ilahi merdânın vasıl olacağı mübarek cenabı ya da Adn cenneti kastedilmiştir [RŞ/s. 515].

Kimlerle dostluk kurmak gerektiği hususunda fikir beyan ederken يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ [253] ayetinin rehberliğinden yararlanan şarih [Ma/s. 66] yüz çevrilmesi gerekenler hakkında da فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّىٰ عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا [254] ayetini şahit göstermiştir [Ma/s. 66].

Evliya ile sohbet etmek gerekir; çünkü evliyanın nazarı Hakk'ın nazarıdır. İnsanların maksatları çeşit çeşittir ve her birine göre ilahi bir nazar vardır [ŞPA/s. 664]. Evliyaullâhla oturup kalkanın sohbetlerinin berekatıyla evliya olunabilir [RŞ/s. 524].

Salih dostların timsali olarak şarih ashâb-ı suffeyi zikretmiş fakat onlar hakkındaki bilgiyi edinmeyi ilgili esere atıfla okuyucuya bırakmıştır [Ma/s. 67].

Zenciden zenci, kargadan karga zahir olacağı gibi kömür ocağının etrafında dolanan da kömür gibi olur [Sa/s. 244; ŞPA/s. 616]. Attarın yanında dolaşanın hissesinin de güzel koku olacağı hususunda şarih, nâzımın şu remzini tespit etmiştir: Allah yoluna salik olanlardan her kim ki Şeyh Attâr'a yakın ve onun terbiyesine dâhildir, o kimse mana kokusundan can dimağına bir hisse bulur. Onun hakiki ıtrından koklar [ŞPA/s. 616].

3.3.1.3.2 Dostluk Kurulmaması Gereken Kişiler

---

[253] Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun. (9:119)
[254] Öyle ise bizim zikrimizden (Kur'an'dan) yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimselerden yüz çevir.(53: 29)

Attâr, tasdik ve teşvik ettiği kadar bilakis tahzir edilmesi gereken dostlukları *Pend-nâme*'de bahis konusu etmiştir. Dost eğer zarar veriyorsa o dosttun dostluğundan ümit kesmek gerekir [P/b. 753].

Allah düşmanları, ahmak ve cahiller, cinsi bozuklar, kadınlar ve çocuklar, öşür ve zekâta mani olanlar, namazı gafil gibi eda edenler, zalimler, şarap içenler, halk arasında kişinin sırrını veya ayıbını açıklayanlar, menfaatçiler, faiz yiyenlerden de uzak durulması gerekir. Bunlarla kurulan dostluk alçaltır; onlara dost olanlar Allah ve halk nazarında alçalırlar, aziz ömürleri eksilir. [P/b. 236, 239, 266, 269-272, 385, 441, 447, 457, 485, 511, 512, 513, 741–743, 752o, 753, 754, 755, 757, 759, 766].

Allah'ın Düşmanları

Allah'ın düşmanı olanları dost tutmak doğru değildir. Çünkü sonunda herkes ve her şey O'na dönecektir [P/b. 485]. Münkirlerin etrafında dolaşmak Allah'ın azabına baistir [P/b. 752o].

*BD'*ye göre her şeyin mercii ve meabı olan Allah'ın dergâhına rücu gerçekleştiğinde düşmanın dostu, düşman hükmünde olacaktır ve bundan sakınılması iktiza eder [BD/b. 485, 74a].

Şarih ilahi emirlerden insanları men edenlerden yahut onları tahfif ve tahkir, Allah'ı tazimde kusur edenlerden uzak durulması iktizasının sebebini onların bilâ-hilâf cehennemlik olmaları şeklinde izah etmiştir [BD/b. 513, 77a].

*

Diğer şerhlerde Allah'ın dostuna dost, düşmanına düşman olmak gerektiği لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاء[255] ayeti [ŞPA/s. 450] ve أفضل الاعمال الحب فى الله والبغض فى الله[256] hadisi ile anlatılmıştır [RŞ/s. 445].

---

[255] Ey inananlar! [Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin.] Onlar, size gelen gerçeği inkar etmişken, onlara sevgi gösteriyorsunuz; oysa onlar, Rabbiniz olan Allah'a inandığınızdan ötürü sizi ve Peygamberi yurdunuzdan çıkarıyorlar. Eğer sizler Benim yolumda savaşmak ve rızamı kazanmak için çıkmışsanız onlara nasıl sevgi gösterirsiniz? Ben, sizin

Allah'ın düşmanı kâfirler, fasıklar, bid'at ehli ve münkirlerdir. Allah'ın dostunu dost, düşmanını düşman edinmek Allah'a dönecek olan bir ameldir. Kalan bütün ameller amilin kendisine döner [ŞPA/s. 450].

Ahmak ve Cahil

Attâr'ın "azgınlık" olarak değerlendirdiği bedbahtlık alametlerinden biri ahmaklarla meşveret etmektir. Ebleh ve ahmaklarla görüşmemek ona danışmamak lazımdır ki bu onların şeytan tarafından azgın köpek kadar hakarete uğratılmasına sebep olur [P/b. 236, 239].

BD'ye göre ahmak ve cahil olanın kendi ahvallerinde bile aciz ve dermande iken bu tür insanlara fikir danışıp yol göstermelerini istemek onlardan medet ummak, hatadır [BD/ b. 236, 51a]. Rezil ve sefih kişilerden nefret etmek ve sakınmak gerekir [BD/b. 434, 70a]. Böyle insanlardan dostluk ümit edilmez; çünkü onlardan hayır ve menfaat umulmayacağı gibi kişiye reva gördükleri zarar ve ziyanından kurtulmak da mümkün olmayacaktır [BD/b. 753, 97b].

*

İnsana müşavir olan kişi akıllı ve kâmil olmalıdır [RŞ/s. 301]. Ebleh kendi hayrını ve şerrini bile temyiz edemez. Akıllı insanlar mahrem sırlarını saklarlar iken ahmaklar bunu başaramazlar [RŞ/s. 304].

Ahmağın bir reyi olmadığı için onunla meşveret edenin işinde ikbal ve terakki olamayacağı öngörülmüştür. Örneğin kadınlarla meşveret olmaz çünkü onlar akıl bakımından noksan olduklarından reyleriyle iş yapılmaz [ŞPA/s. 323; RŞ/s. 301]. Her ahmak da böyle noksan akıllı kadın hükmündedir. Gençlerin de durumu bunlara benzer [RŞ/s. 301]. Onlara وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ [257] hükmü uyarınca mal ya da para da vermemek lazımdır. Ahmaklıklarından ötürü ziyan ederler [ŞPA/s. 323].

---

gizlediğinizi de, açığa vurduğunuzu da bilirim. İçinizden onlara sevgi gösteren kimse, şüphesiz doğru yoldan sapmıştır. (60:1)

[256] "Amellerin en üstünü Allah için sevmek, Allah için buğz etmektir."

[257] Allah'ın, sizin için geçim kaynağı yaptığı mallarınızı aklı ermezlere vermeyin. O mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin. (4:5)

Her ne kadar meşveret sünnet olsa da müsteşarın akıllı ve sadık bir dost olması şartını hatırlatan şarih, bu noktada Hazret-i Muhammed’in ashabıyla yaptığı meşveretten yabancıların haberdar olmadığı, ortamda bir münafık varsa sadece akıl sahibi ashabın, ariflerin anlayabileceği işaret ve remizlerle hadis söylediğini nakletmiştir [RŞ/s. 304; Ma/s. 141].

Eşkıya

Pend-nâme’ye göre şakiliğin üç alameti vardır. Ahmaklığından daima haram yemek, taharetsiz ve vakitsiz kalkar, ilim ehlinden kaçar [P/b. 598, 599].

[-]

Şerhlerde şakinin özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir: Taharetsizdir; bu yüzden murdardır. Cehaletinden dolayı ilimden lezzet bulamaz. Buna binaen ona “ahmak şaki” denmiştir. Nar ehli tabir edilen bu insanların suratları abus, dilleri edepsiz, kalpleri karanlık, namazları ve oruçları yetersiz ve elleri sıkı olur. Vakitsiz kalkar; bu onun gaflet uykusunda olmasındandır [RŞ/s. 480]. Bu yüzden namazı hep kazaya bırakır. Hatta abdest almadığı için kaza bile kılmaz. Allah korkusu olmadığı için kâfir olur. İlim talep etmek her Müslüman’a farzdır. Bu cihetle ulema ile oturup kalkmak da farzdır. Şaki ise bunlardan kaçar, iflah olmaz. [ŞPA/s. 567- 568]

Bu tür göstergelerden şakinin zahirinin ve bâtınının temiz olmayacağı sonucunu çıkarılabilir [RŞ/s. 480].

Şarih şakinin haram lokmaya temayülünden yola çıkarak mezhebimizde haram lokmanın da rızık olduğu; lakin Allah’ın kulunun rızkını haramdan vermesinin iyiye alamet olmadığı bilgisini vermiş, Fatih Sultan Mutasavvıflar /Akşemseddin) burada aktarmıştır [Ma/s. 307].

Cinsi Bozuklar

Cinsi bozuklarla sohbet de Attâr’a göre bekası olmayan işlerdendir. Onlarla oturup kalkan işinde muvaffak olamaz. Cinsi bozuğun sohbeti insanın ömrünü eksiltir. Bu tür insanlarla karşılaşmamak gerekir. Attâr bu konu hakkında hayvanlar

âleminden misal vermek suretiyle şu vecize hükmündeki sözü beyitleştirmiştir: “Karga gül kokusundan feragat ettiğinden bülbülle sohbet etmekten de nefret eder.” [P/b.269- 272].

*BD’*de bu vecizedeki karganın bülbül sohbetinden nefret etmesi konusunda sadece bülbülün kargaya nispet cinsi bozuk olduğu açıklamasını yapmakla iktifa edilmiştir [BD/b. 270, 55b].

*

Diğer şerhlerde bu icaz, karganın gül kokusundan anlamadığı için bülbüle aralarında herhangi bir münasebet bulunamayacağı şeklinde izah edilmiştir. Münasebet yokluğu cinslerin uyumsuzluğundan gelir. Münasebet kadrin sırrına dair bir nesnedir ki sadece ehli bilir [ŞPA/s. 344] Karganın güle meyli yoktur, onunla konuşmaktan dahi hazzetmez. İnsanlıktan beri olan cinsi bozuk kişi de kâmil insanla sohbet etmekten lezzet bulmaz [Mü/v. 51b].

Cinsi bozuklarla sohbetin canı eksilteceği bahsinin geçtiği bölümde insanın ruhuna ağırlık veren bu tür sohbetlerin yükü hakkında hekimlerle muhavere yapan Nûşirevân’ın hikmete ve hükemaya verdiği önem bahis konusu olmuştur (bk. Mitolojik Şahsiyetler/ Nûşirevân) [RŞ/s. 328].

Nâzımın bu tür insanların yanından yel gibi geçerek onlarla yakınlık kurmamak gerektiği ihtarında فرمن المجذوم فرارك من الاسد [258]sırrına işaret vardır [ŞPA/s. 346].

Sıbyan ve Nisvan

Çocuklar ve kadınlarla yakınlık kurmak *Pend-nâme*’de ebleh insanın nişanı olan yaramaz bir huydur [P/b. 385, 441]. Söz gelimi kadınlara sır verilmez [P/b. 447]. Hele hele onlara duyulan şehvet, hür insanı bile esire döndürür [P/b. 457]. Onların sohbetleri cinsi bozuk sohbeti gibi bekasızdır [P/b. 266]. Üstelik kadınlar her ne kadar şefkatli görünseler de geçimleri az gelince söylenip dururlar [P/b. 266a].

[258] “Cüzzamlıdan, aslandan kaçar gibi kaçın.”

*BD'*ye göre kadınlara sırlarını açmak aklen de şer'en de caiz değildir. Bunu yapanlara huzur haram olmuştur [BD/b. 447, 70b].

*

Diğer şerhlerde de kadın taifesi vefasız, pür-cefa, türlü hile ve mekre meyilli, her fasit işi icrada dünya kocakarısı ile aynı meşrep ve mezhepte tarif edilmiştir. Onlarla yakınlık kurmak insanın tabiatını bozar [RŞ/s. 190].

Kadın sohbetinin bekası yoktur; çünkü kadın dünyanın suretidir. Dünya ise her gün bir hanede sazendelik eden mutrip gibidir. Hiçbir hane ehline vefası olmaz. Kadının da kocasına bile vefası olmadığına dair birçok örnek hadise vardır ki yabancıya hiç olmayacağının göstergesidir. Onun yüze güldüğüne, şefkat gösterdiğine kanmamak gerekir. Maaşı az gelince sevgisi biter ve insanı terk ediverir [ŞPA/s. 341-342].

Kadınlarla yakınlık kurmak isteyen, erkek mertebesinden kadın mertebesine düşer ve gaflet erbabından olur. Kadınlarla sohbet de vakara muhalif mezemmet ve hafiflik sebebidir. Onlara sır söylenmez; zira zaptına kadir olamayıp açarlar [ŞPA/s. 421; Ma/s. 221]. Onlarla ilişki kurmak ancak üremek içi meşrudur [ŞPA/s. 416].

Sıbyanlarla sohbet etmek, ilim, kitabet ve sanat öğretmek gibi çok kuvvetli bir zaruret olmadıkça yasaktır [ŞPA/s. 416] Kadınlarla olduğu kadar çocuklarla da yakınlık kurmayı çok çirkin bulan şarih, sıbyandan kastedilenin üç beş yaşında tıfıl makulesi değil, şehvet duyulan taze ve genç oğlan olduğu bilgisini vermiştir. Bunlara yakınlaşmanın aşk ve hevese sebep olacağını düşünen şarih, İmam-ı Âzam'ın, İmam Muhammed'i gençtir, diye derste arkasına oturttuğunu nakletmiştir [Ma/s.186; 212]. Sade-rû tabir edilen buluğa ermemiş çocuklarla, genç erkeklerle bilâ-garaz oturup kalkmak bile ithama sebep olabilir. Onlarla sohbet etmek için onların meşreplerine uyup değişmek gerekir, bu ise sefahat ve cünüptür [ŞPA/s. 381]. Bundan sakınmak lazımdır. Hz Davud'un امشي خلف الاسد ولا تمش خلف المرأة والامرد [259] kelamı da bu manaya şahittir [RŞ/s. 405].

[259] "Aslanı**n**, ardında yürü, ama (namahrem) kadının ve emredin ardından yürüme!"

Kadınlara ve çocuklara çok yaklaşmak şehevi duyguların meydana çıkmasına sebep olur. Tarikatta şehvet esiri olanlara kul bu esaretten kurtulanlara da 'hür' dedikleri bilgisini verilmiştir [Ma/s. 226].

Şehvetin hür insanı kula döndürdüğü beyanına şarih Hazret-i Alî'nin عبد الشهوة اذل من عبد الرق [260] kelam-ı kibarını delil göstermiştir. Meşayıha göre insanın azaptan kurtuluşu şehvet kaydına giriftar olmamakla meşruttur. Şehvet pençesine yakalananı köle addetmeleri dünya ve ahiret hakkındadır. Zira şer'i işlerde dünyada köle gibi fasıkların şahadeti makbul olmadığından kıyamet gününde de olmayacaktır [RŞ/s. 433].

Zalimler

Attâr'a göre zalim tarafına meyleden o bölükten olur ve onlar gibi cehennemi hak eder [P/b. 741]. Zalimin sohbeti ateş gibidir o yüzden halka zarar ziyan verir [P/b. 743]

[-]

Şarihler zalimlere yaklaşanın cehennemde yanacağı fikrini işleyen beyitlerin وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ [261] ayetine işaret ettiğini tespit etmişlerdir. [ŞPA/s. 617; RŞ/s. 514; Ma/s. 397]

Değil zalim olmak veya zalimle arkadaş olup zaman geçirmek, yanına uğramak, uzaktan çehresine bakmak bile onun tarafına meyletmek demektir. Sakınmak gerekir [ŞPA/s. 618] Bir kişi zalimle yedi adım yürüse zalim olup cezaya seza olur. احْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ وَمَا كَانُوا يَعْبُدُونَ [262] emri mucibince zalimler ve onlara yakın olanlar bir yerde haşr olurlar zira ikisi de bir hükümdedir [ŞPA/s. 618].

Şarap İçenler

[260] "Şehvetin kulu insana kul olan kimseden daha zelildir."

[261] [Zulmedenlere meyletmeyin. Yoksa size de ateş dokunur.] Sizin Allah'tan başka dostlarınız yoktur. Sonra size yardım da edilmez.(11:113)

[262] (Allah, meleklerine emreder:) ["Zalimleri, onların aynı yoldaki arkadaşlarını ve tapmış olduklarını toplayın".] (37:22)

Attâr şarap içenle de dostluğu hoş görmemiştir [P/b. 755]

[-]

İçki içmek büyük günahlardandır. Şarap içilmeden bir yerde dursa bile pis bir nesnedir. Sadece içki içmek ya da içenle arkadaşlık etmek değil, uzaktan dostluk beslemek bile zararlıdır [ŞPA/s. 637].

Şarih şarap içenlerle yakınlık kurmamanın gerekçesini onların insanı şarap içmeye zorlaması olarak görmüş ve kişiyi işret erbabı hâline getireceğinden endişelenmiştir. Ona göre içki kötülüklerin anasıdır ve içki içenler de Allah'ın düşmanıdırlar. Allah'ın sevmedikleri ile dostluk kurmak da gazaba sürükler [Ma/s. 448].

Fayda Yiyiciler

Pend-nâme'de de sud-hâr olarak anılan fayda yiyicilerden uzak durmak gerekliliği işlenmiştir. Sosyal bakımdan olduğu kadar dini olarak da mezmum görülen fayda yiyicilik Attâr'a göre Hak tealanın düşmanlarındandır. Fayda yiyicilerle merhabalaşmak dahi sakıncalıdır [P/b. 510, 757].

Fayda yiyicilik *BD'*de muamelecilik olarak tanımlanmıştır. Allah'ın düşmanlığına bais olan bu amel kat'i bir nasla haramdır. Hiçbir surette de helal olamaz [BD/b. 510].

*

Diğer şerhler de muameleciliği tarif etmişlerdir: Muamelecilik "bir kimsenin bir kimseye yüz kuruş verdikten sonra borçlunun her ay ona verdiği bir kuruş ya da daha fazla şey" ya da "bir kimsenin bir kimseye bir kile buğday verdikten üç ay sonra borçlunun iki kile buğday vermek suretiyle gerçekleşen durum" gibi çeşitli şekillerde açıklanmıştır [Ma/s.253]. Fayda yiyici de "malı aldığı fiyattan daha fazlasına satmak için daha sonra satmak üzere saklayan kişidir." [Sa/s. 184; ŞPA/s. 467] Türkçede buna matrabaz demişlerdir [Sa/s. 184].

Fayda yiyicilik vurgunculuktur. Bu insanların Allah'ın düşmanı olduğu nasla sabittir [Ma/s. 253]. أَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا[263] ayeti de buna delildir [ŞPA/s. 467].

Menfaatçiler

Attâr'a göre menfaatçi insanlar dünya menfaati için başlarını insanın ayaklarına bile sürse rağbet ve itibarı hak etmezler [P/b. 758]

[-]

Bu tür insanlar şarihe göre menfaatleri bitene kadar insanlarla dostluk kurarlar. Bittiğindeyse bir daha insanın yanına gelmezler [Ma/s. 449].

Zenginler

Pend-nâme'de zenginler zamanenin ölüleridir. Ölülerle de dostluk kurulmamalıdır [P/b. 355].

[-]

Attâr kendileriyle dostluk kurulmaması gereken zamane zenginlerinden bahsederken اياكم و مجالسه الموتى قالوا ومن الموتى يا رسول الله قال الاغنياء hadisine telmih yapmıştır. Şarihe göre zengin dünya ehlidir. Dünya ise ehlini katil ve helak edicidir; zira acı bir denize benzer ve ehli ondan içtikçe susuzluğu artıp helak olur. Ya da dünyanın dirhemi akreptir; efsununu bilmeden onu eline alanı sokmasıyla helak eder [RŞ/s. 389].

Zenginde gaflet, hırs ve tamah galip olup kimseye fayda ve lütufları olmadığından bunlar ölü hükmündedirler. O yüzden bunlarla oturup kalkmaktan sakınmalıdır [ŞPA/s. 296; RŞ/s.389]

3.3.1.4 İnsaf

İnsanların ahlaki faziletleri arasında en yüce olanlardan biri, insaflı olmaktır. Küçük büyük, her türlü ortam, insafa uyulduğu takdirde sağlıklı ve neşeli olur, gelişir

---

[263] Allah, alışverişi helal etti, faizi haram. (2:275)

ve büyür. Bu yüzden çok önemli bir fazilet olan insafı evliyalar en üstün değerlerden biri olarak beyan etmiştir. İslam dininde insaflı olmak, gerçek müminin işaretlerinden biridir. Müslüman sadece dostuna, sevdiklerine insaf etmez; onun yüreği tüm yaratılmışları içine alacak bir sevgi ve şefkat menbaıdır. *Pend-nâme*'de de mümine insafın fazileti yatında yetimlere, hatta düşmanlara insafın muktezası bahis konusu edilmiştir.

3.3.1.4.1 Mümine insaf

Fütüvvet ehli salih kişilere ve zayıflara iyilik yapar; onları koruyup kollar, onlar için çalışır. *Pend-nâme*'de refah ve huzur anında olduğu kadar sıkıntıda da muradına nail olamamış kullara iyilik etmek öğütlenmiştir. Minnet duymadan hayır işleyen, kendini Allah'ın rahmetine layık kılmış olur. Hele bu hayır gizlice yapılan bir iyilikse dünyadaki karşılığı refah, huzur ve selametle geçirilecek uzun bir ömür, ahirette ise kendisi mukabilinde bir ecirdir [P/b. 497, 542, 692].

Açlara yemek vermek, susuzu kandırmak çıplağı giydirmek, muhtacın ihtiyacını gidemek, sadaka vermek, hastayı sevindirmek kişiyi hem kul hem de Allah katında makbul, kahrından emin kılar, ömrünü uzatır [P/b.577, 577a, 578, 579, 585a, 585b, 585c,761, 817, 818].

Attâr eser de iyilik yapılacak kişileri de sınırlandırmıştır. Ona göre layık olmayana iyilik etmemek gerekir. Alçak yaradılışlı kişiler iyiliğe layık olmadığı gibi onlardan iyilik beklemek de yanlıştır [P/b.341].

Muhtaçlara İhsan Etmek

Kişinin ihsanına muhtaç olan perişan halli insanlara cömertçe muamele ederek ihsanı daimi olan Allah'a şükredilmiş olur [BD/b. 590, 85a]. Şarih sadakanın ecir ve sevabının hadsiz hesapsız olması yüzünden Attâr'ın bu konu üzerinde tekraren durduğunu belirtmiştir [BD/b. 817, 102b].

*

Halka ihsan etmek Allah'ın ihsanlarındandır [RŞ/s. 407] .Muhtaç olan kullara iyilik etmek konusunda din iki nesneden meydana gelir, biri Allah'ın emirlerini tazim etmek, diğeri de O'nun yarattıklarına şefkat göstermektir. Fakirlere gerek malla gerek sair nesnelerle ihsan etmek gerekir; "fukara ağniyanın aynasıdır". Fakir, sadakaya kabil olmasa zenginin zenginliğinin bir manası olmazdı. İnsanın mal infakında Allah'ın halifesi olduğunu konusunda şarih أَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ [264] ayetini şahit göstermiştir [ŞPA/s. 383].

İyilik, fakirlere, zayıflara ve biçarelere ihsandır [Ma/s. 189]. İyi ameller insanın kabrine dek beraber giren refikidir [Ma/s. 277].

İyilik yaparak ömür uzar; ömrün fazlalığı bereketi hasebiyledir. Yoksa hakikatte ömür, ziyade, noksan kabul etmez [ŞPA/s. 588, 639].

İyiliği Gizlice Yapmak

*BD'*de hayır ve şerden amel defterine ne kaydolunmuş ise mahşerde Allah'ın hükmü muktezasınca karşılığını bulacağını kaydeden şarih [BD/b. 542, 80a], Attâr'ın gizlice iyilik etmenin Allah katında makbul ve mergup olduğunu tekraren ihtar ettiğini belirterek konunun önemine dikkat çekmiştir [BD/b. 692, 93a].

Yaptığı iyiliği başa kakmayı kötü bir koku yerine koyan şarih, bu durumdan beri olana rahmetin teşrif edeceğini bildirmiştir [BD/b. 497, 75a].

*

Yapılan bir hayırdan sevap ve saadet bulmanın şartı eza ve cefa vermemektir. Nitekim bu konuyla ilgili Kur'an'da da لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذٰى[265]ayeti yer almaktadır [RŞ/s. 264]. Bu yüzden gizlice gizli yapılan iyilik,

---

[264]Allah'a ve Resûlüne iman edin ve [sizi üzerinde tasarrufa yetkili kıldığı maldan, (Allah yolunda) harcayın.] İçinizden iman edip de (Allah yolunda) harcayanlar var ya; onlar için büyük bir mükâfat vardır.(57:7)

[265] Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı hâlde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, [sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın]. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez. (264:2)

aleniye nispetle daha faziletlidir [RŞ/s. 505]. Yapılan iyilikten minnet beklemek manasızdır. Çünkü her şeyi veren ve yapan zaten Allah'tır. بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ [266]mucibince asıl insan Allah'a karşı minnet altındadır[ŞPA/s. 458].

Açlara Yemek Vermek

*BD'*de Kerim ve Vehhab esmasıyla anılan Allah rızası için aç ve muhtaçlara verilecek yemek [BD/b. 577, 83b] ihtiyacını hasıl edememek hastalığına duçar olanları rahatlatacak bir şerbet ihsan ederek tedavi eder. Bunu yapanın saadetli başına nimeti bol ve karşılıksız olan Allah tarafından azamet ve ikbalden yapılmış fazilet tacı konur [BD/b. 579, 83b]. Zira bütün müminler diğer müminleri imkânları ölçüsünde fazilet ve bereketlerinden mahrum etmemekle yükümlüdürler [BD/b. 608, 86b].

*

Açlara yapılacak iyilik onlara ekmek vermektir. Şarih bu iyiliği yapmayı zul görenlerin ahirette düşeceği vaziyeti şu şekilde tasavvur etmiştir: Herkes mahşerde dururken biri başında ekmekle dolu bir tabla bulunduğu halde "Aç öldüm!" diye nidalarla, bir diğeri boğazında suyla dolu bir kırba asılmış olduğu halde "Hararetten yandım!" diye ortada dolaşacak, neden ekmek ya da sudan yararlanmadıklarını kendilerine sorulduğunda dünyada kimseyi doyurup su vermedikleri için burada onlar için yeme içmeye destur verilmediğini söyleyeceklerdir [Ma/s. 297].

أفضل الصدقة أن تشبع كبدا جائعا [267] hadisiyle en üstün sadakanın açları doyurmak olduğu hususuna katkıda bulunan şarih [RŞ/s. 474], bir muhtacın ihtiyacını hasıl edene Allah'ın vereceği mükâfat hususunda من كان فى حاجة اخيه كان الله فى حاجته [268] hadisini vermiştir. Bu konuyla ilgili olarak verilen وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا

---

[266] Müslüman olmalarını bir lütufta bulunmuş gibi sana hatırlatıyorlar. De ki: "Müslüman olmanızı bir lütuf gibi bana hatırlatıp durmayın. Tam tersine eğer doğru kimselerseniz sizi imana erdirmesinden dolayı [Allah size lütufta bulunmuş oluyor.]"(49:17)

[267] "En üstün sadaka açların karnını doyurmaktır."

[268] "Kim, kardeşinin ihtiyacını giderirse, *Allah* da o kimsenin ihtiyacını giderir."

وَأَسِيرًا [269]ayetinde de Allah kullarının ihtiyaç sahiplerini doyurmakla mükellef olduğu belirtilmiştir [Mü/v. 67b].

Attâr'ın vediği "susuzu suya kandır" nasihatinde şarih susuzu sulamakta "kandırmak" şartına işaret edildiğinin altını çizmiştir [RŞ/s. 519]. Halka yapılan bu tür bir iyilikle niceleri Hızır'a erişmişlerdir, Şeyh *Sa'dî*-i Şirâzî gibi. Meleklerin gıbta ettikleri amellerden biri her ne olursa olsun yemek vermektir [ŞPA/s. 681].

Üryan Giydirmek

Çıplak bir fakire yine Allah rızası için onu sıcağın ya da soğuğun şiddeti gailesinden kurtaracak bir giysi verene Allah dünya ve ahirette yardım eder [BD/b. 578, 83b].

*

Üryan giydirerek iyilik yapanlar ile ilgili hususun üzerinde duran şarih, fakir giydirerek cehennem azabından kurtulacak kişiye örnek olarak Halvetiye meşayihinden Abdulahad Nuri'yi vermiş ve onun hakkındaki bir hikâyeyi aktarmıştır (bk. Mutasavvıflar/ Abdulahad Nuri) [Ma/s. 298].

İyilik Yapılmaması Gerekenler

[-]

Şarih, Attâr'ın alçaklara iyilik yapmamak gerektiği düşüncesini onlardan zarar geleceği düşüncesiyle desteklemiştir. Onun için kötüye iyilik yapmak, iyiye kötülük yapmakla aynı şeydir [Ma/s. 112]. Layık olmaya iyilik etmek sadece yapılan iyiliğin zayiatına sebep olmaz, mukabelesinde zarar da vaki olabilir [RŞ/s. 379].

Harami eline keskin kılıç vermek ya da yırtıcı hayvanı terbiye etmek ne denli yanlışsa layık olmayan kişiye iyilik yapmak da o denli yanlıştır [ŞPA/s. 283].

3.3.1.4.2 Düşmana insaf

[269]Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler. (76:8)

Affetmek

İnsanın Allah'ın mağfiretine nail olması için incindiği kimseye kin tutmaması özrünü kabul etmesi icap eder. Kin insanı yavaş yavaş öldüren bir katildir sineyi kinden temizlemek gerekir [P/b.61, 151, 438, 453].

Düşmana karşı zafer kazanmak için affedici olmak, gerektiğinde onun suçunu bağışlamak gerekir [P/b. 433].

BD affetmenin zaferin zekâtı olduğunu ifade eden bir hadis ile العفو زكاة الظفر [270] bu düşünceyi desteklemiştir [BD/b. 433, 69b].

*

Kin "bir kimseye derunda husumet bağlamak" tır [RŞ/s. 427]. Abide lazım olan kalbi kinden ve benzeri kötü duygulardan temizleyip kimseye kin tutmayacak duruma getirmesidir [RŞ/s. 432]

Allah öfkelerini yutup insanları affedenleri sever, bu الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ ۗ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ[271]ayeti ile sabittir [Sa/s. 60]. Aynı zamanda affedici olanın af ve gufrana mazhar olacağı, birinin suçunu bağışlayanın Allah tarafından yetmiş suçu bağışlanmak suretiyle ecir göreceği beyan edilmiştir [Ma/s.31].

Düşmanın günahını bağışlamak galibiyete götürür ama bazı düşman vardır ki katli veya başka bir şekilde muahezesi lazımdır. Nitekim ihramlıyken bile öldürülmesi günah olmayan karga, çaylak, akrep, fare, kuduz köpek gibi hayvanlar da vardır [ŞPA/s. 410].

Helakini İstememek

Allah'ın merdanı hasmının helakini istemez, bundan mutlu olmaz [P/b. 610, 787]

---

[270] "Affetmek zaferin zekâtıdır."

[271] Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah, iyilik edenleri sever. (3:134)

[-]

Dünya bir saattir. Bu bir saat içinde kendi gamını bırakıp başkasının ölümüyle -şükrü mücip bir ölüm olmadıktan sonra- ferahlamaktan bir şey hâsıl olmaz [ŞPA/s. 535].

*Ma'*da şarih, Nûşirevân'ın kendisine düşmanının ölümünü müjdelenmesine rağmen buna sevinmeyişini, bu dünyada kalıcı olmadığının farkında oluşunu küçük bir hikâye ile anlatarak konuya katkıda bulunmuştur (bk. Mitolojik Şahsiyetler/ Nûşirevân) [Ma/s. 315].

Şarih adil insana misal vermek için İmam-ı Âzam Ebu Hanife'nin yaşamından Yahudi komşusuna yaptığı iyiliği anlatan bir hikâyeyi de aktarmıştır (bk. İmamlar/ Ebu Hanife) (Ma/s. 465).

3.3.1.4.3 Yetimlere insaf

Pend-nâme'de yetimlere rahmet ve şefkat göstermek konusunda nasihatler de vardır. Onların gönlünü almak yüzlerini güldürmek kapalı olan cennet kapılarını açtığı gibi kişinin Allah'ın aziz kulları arasındaki yerini almasını sağlar. Zira bir yetim bir an ağlasa bütün arş harekete gelir, titrer. Onu ağlatan kişiyi cehennemde Mâlik adlı melek kebap hâline getirir [P/b. 593, 762- 765].

*BD'*ye göre yetimler Allah'ın ıyali olduklarından kıymetleri büyüktür. [BD/b. 763, 98b]

*

Yetimin malını yiyen ateş yemiş gibi olur. Nefsi dünyada pür-âteş olmuştur. Ahirette de ateşe duhul etmesinin sebebi budur [ŞPA/s. 562]. Yetim malı yiyenlerin cehennemde yanacakları إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ

سَعِيرًا [272] [Ma/s. 305]; yetimlerin malına dokunulmaması gerektiği وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ [273] ayetleri ile beyan edilmiştir [RŞ/s. 479].

Arşta iki türlü hareket vardır. Birisi sürur tarikiyledir ki ona “ihtizâz” derler. Biri de heybet tarikiyledir ki ona da “irti’âş” derler. Arş canlı bir varlıktır ahiret evi olan kürsînin sakfıdır. Ahiret ise hayatla mevsuftur [ŞPA/s. 653]. Bir yetimin ağlamasıyla tüm arşın harekete gelmesi beyanında اليتيم إذا بكى اهتز عرش الرحمن لبكائه [274] hadisine telmih tespit edilmiştir [RŞ/s.519]. Yetimi ağlatmak sair günahlardan daha şiddetli ve kötüdür [ŞPA/s. 653].

İblis, her sabah yetimlerin yüzüne halkın gözünde hor ve hakir olmaları için kül saçar. Şeytana muhalefet edip onları aziz tutan Allah’ın aziz tuttuğu olur [ŞPA/s. 652].

3.3.1.5 Edep

“İyi ahlak, güzel terbiye, utanma, zarafet, usluluk, insanlara kavlen ve fi’len güzel davranışta bulunmaktan ibarettir. Mutasavvıflar genelde iki türlü edeb kabul ederler: birincisi şeklî, zâhirî edeb ki; ameli riyâdan, münafıklıktan ve yağcılıktan korumaktır. İkincisi de Batınî edebtir ki; kalpteki şehvet, itiraz, irâdede zayıflık vs. gibi olumsuz şeyleri temizlemekten ibarettir. Edebler sünnetleri güçlendirmek içindir. Sünnetler vacipleri, vacipler de farzları güçlendirir. Farzlar ise îmânı korumak içindir. Edeb, tasavvuf okulunda önemli bir husustur. Edeple davranma, canlıya, cansıza, insana, hayvana, her şeye herkese yapılmalıdır. Mutasavvıflar cansız varlıklara bir tür dirilik atfederler. Bu sebeple cansız varlıklara da edeb üzere davranırlar. Mesela kapı çarpılarak gürültü ile örtülmez, yavaşça örtmek gereklidir.”[275]

---

[272] Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurasıya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çılgın bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir. (4:10)

[273] Rüştüne erişinceye kadar, [yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın], verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü söz (veren sözünden) sorumludur. (17:34)

[274] "Hiç şüphesiz yetim ağladığı vakit onun ağlaması dolayısıyla Rahmanın arşı sarsılır.”

[275] Ethem Cebecioğlu, age.,s. 236-237.

Tasavvuf terbiyesinde edebin apayrı bir yeri vardır. Tarikat adabının her kademesinde edep ön plandadır. Mutasavvıf her şeye ve herkese karşı edebini korumak zorundadır.

Pend-nâme'de edep, dinî ve ahlaki açıdan güzel sayılan hasletlerin tümünü kapsamıştır. Attâr okuyucuyu edepli olmak konusunda daima uyarmıştır. Mütevazı olmak, salihler ve zahitlerle sohbet etmek gibi huylar edepten sayılmıştır [P/b. 434].

Edepsizlik ise makul olmayandır. Hafiflik ve sefahat içinde olmak, reziller ve sefihlerle muaşeret etmek, kötü iş yapmaya mail olmak halk katında saygınlığın azalmasına sebep olan edepsizlik göstergeleridir [P/b.342, 403, 407].

*BD'*ye göre şeriatın gereklerini ırz ve vakarla yerine getirmek edeptendir [BD/b. 342, 61b]. Edepli insan rezil ve sefih takımıyla yakınlık kurmaktan kaçınmalıdır [BD/b. 403, 69b]. Ariflere göre en büyük edepsizlik Allah'ın rızasından başka bir şeyi talep ve temenni etmektir.

*

Enbiya sıfatlarından biri olan edep gerek ibadetlerde, gerek muamelelerde ve gerekse adetlerde güzel işlere riayettir [ŞPA/s. 392, 410].

"İyi huy"dan ibaret olan edep *ahlâk-ı hamîde* ile muttasıf olmaktır ki ilahi tevfik ve lütfun kendisidir. Tasavvuf ve süluk da edepten ibaret olduğu için salike lazım olan *ehl-i dil* huzurunda bâtınını, *ehl-i zâhir* katında zahirini müeddep etmektir [RŞ/s. 414].

Edebi öğreten kişinin kıymetini takdir için babaya "*eb-i tînî*" muallime ise "*eb-i dînî*" dedikleri kaydedilmiştir. Edip olan kimse nereye giderse ilahi nur ile işaretlenmiş taç ile taçlanacaktır. "Tevazu ve edebi huy edin." nasihatini veren Attâr'ın tevazuyu edep üzerine takdimi şarihe göre tevazunun edepten bir cüz olduğunu işaret etmek içindir [RŞ/s. 425].

3.3.2 Ahlak-ı Zemîme

3.3.2.1 Başkasının Ayıbını Aramak

İslam ahlakına göre başkalarının kusurunu araştırmak haramdır. Bir şekilde görülen kusurları örtmek ve sahibini usulünce uyararak onu terk etmesine vesile olmak ise sevaptır. Hele bir kimsenin gizlice yaptığı kusurları araştırıp, başkalarına anlatıp, o insanı küçük düşürmek ve onunla alay etmek daha büyük kusurdur ve de kesinlikle haramdır. Allah "Birbirinizin ayıplarını (gizli hallerini) araştırmayın" (49:12) buyurmuştur.

Attâr'a göre de dünyada ayıpsız kişi olamaz. Kendi mahreminin ortaya çıkmasını istemeyen başkasının da mahremine saygı göstermeli başkasının ayıplarını ortaya çıkarmaya çalışmamalıdır [P/b.427, 486, 497a].

Dünyada kendi ayıbını görmeyip başkasınınkini aramak ahmaklıktır. Kendisi hakkında iyi denmesini isteyen birinin başkasına kötü dememesi gerekir [P/b. 320, 410].

BD'de mahremiyete saygı başkasının ayıplarını örtmek olarak değerlendirilmiştir. İmkânları ölçüsünde halkın ayıbını setreden kişinin ayıplarını da hakiki Settâr olan Allah setredip onu utandırmaz [BD/b. 427, 69b].

*

Bezsiz et olmayacağı gibi ayıpsız kişinin de olmayacağı beyanında şarih, insanın nasıl eti bezden ayırıp yiyorsa ayıbı da örtüp hüner ve haseneye nazar etmesi gerektiğini savunmuştur. Zira kimse ayıptan hâlî değildir. İnsanları ayıplarıyla kabul etmek gerekir. İslamda insanları ıslah etmek değil ayıplama maksadıyla ayıplarını yüzlerine söylemek yasaklanmıştır [ŞPA/b. 450]. Zira dudaklar dili hıfz içindir. Uzun dilli olan kimse dudaksız ağızsız gibidir [ŞPA/s. 458].

Halkın ayıbını merak etmek lisan afetlerindendir ve haramdır. Hatta bu fiil kadar sahibini helake götüren nesne yoktur [RŞ/s. 367].

Kişinin ırz ve namus perdesini yırtmak onu helak etmekle eşdeğerdir [RŞ/s. 423]. İnsanların kötü yönlerini halka ifşa etmek yasaklanmıştır çünkü hayâsızlık ve ihtilale sebeptir. Ayıpları ifşa etmek düşmanların işidir [ŞPA/s. 646].

Allah'ın Settâr-ı Uyûb olduğunu, ayıpları örten kulunu sevdiğini hatırlatan şarih, birinin aybını örten kulun Allah tarafından yetmiş ayıbının örtülmesi şeklinde ecir bulacağı bilgisini de vermiştir [Ma/s. 208].

3.3.2.2 Betalet

Kur'an ve sünnete ters düşen bütün haller, sözler ve cezbeler batıldır.

Attâr'a göre betalet, Allah'ın zikrinden gafil olmaktan doğan hamakattir ve uzak durulmasının gerekliliğini sıklıkla tekrarlanmıştır. Dalalet yoluna giden, cehaletinden dolayı betalete varır [P/b.589, 591, 747, 748].

*BD'*ye göre betalet, ebedi hüsrandır [BD/b. 747, 97a].

*

Diğer şerhlerde Allah'ın ateşi reva gördüğü kullarını içine attığı bir vaziyet olan gafleti takiben gelen betalet [RŞ/s. 477], "şeriatla ameli terk etmek"tir [ŞPA/s. 622].

Allah için yapılan işler haktır; diğer tüm nefsani işler ise batıldır [ŞPA/s. 623]. Bir başka deyişle batıl, "Hakk'ın hilafı üzre olan"dır [RŞ/s. 478] ve faydalı bir neticesi yoktur [ŞPA/s. 523].

Bir nesnenin dünyevi veya uhrevi faydası varken onu terk eden kimseye betalet ehli denir [ŞPA/s. 622]. Aynı zamanda azgınlık yolundaki duraklardan biri olduğu için azgın kimseye cahil ve batıl demişlerdir [RŞ/s. 516].

Cahil ve batılın işinin de batıl olacağı şüphe götürmez bir hakikattir. RŞ'de şarih kendi inancına göre batıl mezhepleri sayma gereği duymuştur: Kaderiye, Cebriye, Revafız, Havarıc, Mutezile ve Müşebbihe asıl mezheplerine bağlı olan on ikişer fırka ile birlikte yetmiş iki batıl mezhep vardır. Şarih, tüm bu mezhep

mensuplarının cehennemde yanacağı inancını bildirmiş ve ehl-i sünneti bu azabın dışında tutmuştur [RŞ/s. 516].

3.3.2.3 Cehalet

Attâr cahilliği de tembellik gibi bedbahtlık alametlerinden saymıştır. Bu ikisi insanı oldukça zor ve kötü durumlara sokar [P/b. 167]. Cehaletinden dolayı her an günahta olan kişi Allah zikrinden de lezzet bulamaz [P/b. 373], kendisini ikaz eden nasihatleriyle ona yol göstermeye çalışan dostunu da üzer, kırar. Bu sebepten cahil olan kişiyle dostluk yapılmaz [P/b. 242, 373, 462].

Cahillerin sanatı unutkanlıktır [P/b.74]. Bir an önce ilim sahibi olmaları gerekir; zira ilimsiz amel olmaz [P/b.585ı].

*BD'*de şarih cahilliği "edna derecede ilim hâlini bilmemek" olarak tanımlamıştır [BD/b.167, 42a]. Cahille dost olmamak gerektiği konusunda Hazret-i Alî'ye ait olan عدو عاقل خير من صديق جاهل [276] kelam-ı kibarı vermek suretiyle mevzunun izahına katkıda bulunmuştur [BD/b. 462, 72a].

*

Diğer şerhlerde cehalete "bilmezlik" manası verilmiştir [RŞ/s. 516]. Allah'tan ve hükümlerinden habersiz olmak da cehalettir ve günaha sebeptir. Günah, hicaptır, hicap da gaflettir ve gaflet zikir zevkine manidir. İşte bu yüzden avamda zikir olmaz; olsa da halavet bulmaz [ŞPA/s. 311].

Cehalet sahibini küfre ulaştıran bir yoldur. Bu yüzden cahil hayvanattan bile azgın ve şaşkındır [RŞ/s. 248].

Cehalet iki çeşittir. Basit cehlin sahibi ilimi kabul eder. Bilmediğini bilir, bilmeye çalışır. Cehaletin zararını ve ilmin faydasını anladıktan sonra okumakla giderebilir. Mürekkep cehlin sahibi ise ilmi kabul etmez, bilmediğini bilmez, hatta bildiğini iddia eder; öğrenmeye çalışmaz. Bunun ilacı yoktur [ŞPA/s. 119; RŞ/s.248].

---

[276] "Akıllı dost, cahil düşmandan hayırlıdır."

Cahil “akılsız mecnun”dur [RŞ/s. 248], “ilm-i hâli bilmeyen”dir [ŞPA/s. 206]. Sufiye indinde ise “dünyaya fazlasıyla muhabbeti olan”a cahil derler [RŞ/s. 248].

Cehaletten arınmak için her ilmi bilmek lazım değildir. İlm-i hâl mebde ve miad, ibadet ve muamelatı şamildir [ŞPA/s. 206]. Kendisinde ilm-i hâl olmayan her neye memur ve neyle meşgul ise onun faydasını, zararını bilemez. Öyle cahil amel etse de kabul edilmez. Zira ameli şer’i ilim üzerine mebni değildir [ŞPA/s. 643].

3.3.2.4 Cimrilik

İslam ahlakına göre cimrilik, Müslümanın kendi malından vermesi gereken kişi ve yerlere gerektiği kadar ve zamanında vermemesi ve malını elinde tutmasıdır. Kur’an’da cimrilik Allah’ın lütfunu kullardan sakınmak olarak tanımlanmış cimrilikten sakınanların mükâfatlandırılacağı “Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.” (59: 9) ve cimriliğin cezalandırılacağı “Allah’ın kendilerine lütfundan verdiği nimetlerde cimrilik edenler, bunun, kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır! O kendileri için bir şerdir. Cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah’ındır. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.” (3: 180) gibi ayetlerle ihtar edilmiştir.

Pend-nâme’ye göre de cimrilik de eblehlik alametlerindendir ve insana hem dünyada hem de ahirette zarar veren bir durumdur. İnsanı cehennem ateşine kadar götüren, şeytan işi, lanetlenmiş bir haslettir; zira cimrinin işi hak olanı örtmektir [P/b. 301, 422, 638].

Attâr cimriyi çeşitli çirkinliklere benzetmiştir; cehennem ağacının budağı, salhane köpeği, filin ayağı atındaki sivrisinek bu benzetmelerden bazılarıdır [P/b. 321,325, 326, 327, 603, 639, 640].

Dilencilerden kaçmak, daima açlık korkusuyla yaşamak, kendilerinden bir şey istenmesin diye eşe dosta selam bile vermemek Attâr’ın cimriye ilişkin tespit ettiği tavırlardan bazılarıdır. [P/b.604, 605].

Cimrinin bu dünyada mürüvveti olmaz. Cennete girmesi, hatta kokusunu duyması da muhtemel değildir. İyi bir kul sayılmak için cimri olmamak yetmez, cimrilerden tamamen sakınmak gereklidir. Bu yüzden cimrinin ekmeğini yemek bile sakıncalıdır; onun sofrasından insanlara nimet değil, olsa olsa hastalık ve dert erişir [P/b. 581, 582, 606, 773]

*BD'*de şarih Attâr'ın cimrilik hususunda lanet ve nefret dolu beyanlarını ihtarla muhatabı nâ-meymûn dairesine dâhil olmaması konusunda tekrar uyarır [BD/b. 327, 60b]. Bu beyanlardan hareketle cimri ve cimrilik üzerine fikirlerini tezatlardan hareketle vermeye alışmıştır. Ona göre '*za'îfü'l-kalb*' bir şahıs olan cimri [BD/b.604, 86a], müsrif ve mütlif bir varisle müjdelendirilmiştir. Bin bir zahmet ve meşakkatle elde ettiği gayr-ı helâl mal, o varisin elinde israf ve itlaf olarak faydasız hale gelir [BD/b.773, 99a]. Bu yüzden onun yemeğini bile yemekten sakınmak gerekir, çünkü onun ihsanını hüsran takip eder. "طعام بخيل داء" [277] hadisi de buna şahittir [BD/b. 581, 84a; Sa/s. 204; RŞ/s. 475; Ma/s. 300].

Attâr'ın çizdiği tasvire dayanarak şarih, develerini bir kuyudan su içirdikten sonra başkası gelip yararlanmasın diye kuyuyu toprakla dolduran Mader lakabıyla meşhur bir adamı telmihle cimri tipini somutlaştırmış, karikatürize etmiştir [BD/b. 606, 86a].

*

Cimri "malı müstahaktan imsak eden"e derler [ŞPA/s. 399]. Onlar hak olanı gizlerken yaptıkları hileler; Allah'ın hukukunu eda etmede, sadaka ve ihsanda yaptıkları oyunlar malumdur. Bu oyunların hocası da İblis'tir. Şeytanın yeri cehennem olması hasebiyle de onun hemdemi olan cimrinin de akıbeti budur [RŞ/s. 492]. Şarih her durumda cimriyi "rüsvâ-yı amm" olarak tarif etmiştir [RŞ/s. 368].

Attâr'ın cimrilik hakkında cehennem ağacı budağı benzetmesinde "Seḫā, cennette bir aġacdur ve dalları dünyāya ṣarḳmışdur. Şol kimse ki ol dallardan birine yapışa, anı cennete çeker. Ḫisset daḫi cehennemde bir aġacdur ve dalları dünyāya

[277] "Cimrinin yemeği hastalıktır."

şarḳmışdur. Şol kimse ki ol dallardan birine yapışa, anı cehenneme çeker.” mealini verdiği hadisine telmih tespit edilmiştir [RŞ/s. 369; Ma/s.103]. Yine “ السخيّ حبيب الله ولو كان فاسقا والبخيل عدوّ الله ولو كان زاهدا” [278] hadisine dayanarak cimrinin zahit de olsa Allah’ın düşmanı olduğunu belirtmiş, bu yolla Attâr’ın fikrini geliştirmiştir [Ma/s. 104]. Cimrinin cennet tarafına ulaşamayacağı beyanında şarihe göre “ ان البخيل بعيد من الله و بعيد من الجنة”[279] [ŞPA/s. 492] ya da “ البخيل لا يدخل الجنة” [280] hadisine [Sa/s. 127; Mü/v. 24b; 55a] işaret vardır.

Hırslı cimrinin salhane köpeğine benzetilmesinin sebebi şarihe göre onların orada her çeşit çirkef için hırlayarak birbirleriyle çekişmeleridir. Hatta bu köpekler doyduklarında kavgayı terk ettiklerinden cimrilerden üstün bile sayılırlar [RŞ/s. 396].

Cimrinin sofrasına oturup onun ekmeğini yememe yolundaki nasihatın izahında şarih, Acem halkının toplumsal bilgi birikiminden yararlanmıştır: Cimrinin davetine “Teklif-i Semerkandî” denir ki “gönülsüz teklif ve muhabbet” manasındadır [RŞ/s. 475].

Cehd ile mal artmaz ve cömertlikle eksilmez. Hal böyle iken cimrilikle malı tutacağını, cömertlikle de kaybedeceğini sananları yağmursuz buluta benzetmişlerdir. Sohbetlerinden bile kaçınmak gerekir. Cimrilik sıfatını zatında taşıyanı hiçbir şey ıslah edemez. İlahi emirde cimrilik edenin Allah’ın cömertliğinden uzak olacağı kesindir. Bunların iki âlemde de yüzleri kara ve elleri boş olacaklardır [RŞ/s. 347-348].

Ancak akılsız kimsenin cimri olacağı fikrine şahit olarak şarih “ الدنيا دار من لا دار له ، ومال من لا مال له ، فلها يجمع من لا عقل له” [281] hadisini göstermiştir. Attâr’ın cimriye melun demesinin nedeni de cömertlerin varacağı cennetten kovulmuş olması, dünya leşine muhabbeti ve melun şeytana tabi olması hasebiyledir [RŞ/s. 492].

---

[278] “**C**ömert fasık da olsa**,** Allah’ın sevgili kuludur. Cimri ise, zahit de olsa Allah’ın düşmanıdır.”
[279] “Cimri***;*** Allah'tan uzaktır**, c**ennetten uzaktır.
[280] “Cimri cennete girmez.”
[281] "Dünya ahirette evi olmayanın evi ve orada malı bulunmayanın malıdır. Bu ikisini aklı olmayan toplar."

Cimrinin dilenciden ve açlıktan korkmasının sebebini sadaka vermek ve yemek yemek suretiyle malının eksileceğinden korkması olarak açıklayan şarih bazı cimrileri, kendilerinden bir şey eksilecek korkusuyla helâya bile gitmedikleri esprisiyle eleştirmiştir [Ma/s.312].

3.3.2.5 Fısk

Yoldan çıkma, doğru yoldan sapma, iyilik ve güzellikten çıkma, günaha batma, kötülüğe iyice dalma daha geniş manasıyla büyük günahları işlemek veya küçük günahlarda devam etmek suretiyle Allah'a itaat etmekten çıkmaya fısk denir. Bu kullanımıyla fısk, küfür teriminden daha geniş bir kullanım alanına sahiptir. Buna göre, her kâfir fasıktır; ama her fasık, kâfir değildir.

Kelime manası günahkâr olan fasık kelimesi de, Hak yolundan ayrı, Allah'ın emirlerine karşı olan kişiyi karşılar. Allah fasıkların helak edileceği yolunda birçok ayet göndermiştir. "(Ey Muhammed!) O hâlde, yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret. Onlar için acele etme. Onlar tehdit edildikleri azabı gördükleri gün, sanki dünyada gündüzün bir anından başka kalmadıklarını sanırlar. Bu bir duyurudur. Ancak yoldan çıkmış olan topluluk helâk edilir." (46:35) bunlardan yalnızca biridir.

Pend-nâme'de nefsi ardınca gidip hayatını boşa harcama olarak tarif edilebilen fısk ve fıskın sahibi fasık hakkında da Attâr, zemmedici sözler söylemiş, bu tür tutumlardan ve sahiplerinden uzak durmayı salık vermiştir. Bu tür fasit fikirli insanların Allah'ın rahmetinden nasiplerini alamayacağı üzerinde ısrarla durduğu görülmektedir. Ona göre Şeytan'ın maskarası olan fasıkların, fesada ve harama muhabbetleri olmak, mahlûk-ı Huda'yı incitmek ve doğru yoldan sapmak gibi hasletleri vardır [P/b. 596, 597].

*BD'*de şarih fıskı "Hak tealanın emrine itaatsizlik, fermanına muhalefet" şeklinde tanımlamıştır [BD/b.42, 22a]. Attâr'ın fısk tariflerinin yanına "Allah'ın azabından emin olma"yı da eklemiştir. Sadece ibadet, zühd ya da ahlak temizliği kişiyi fısk u fücurdan kurtarmaz. Allah'ın azabından emin olma ve rahmetinden

şüpheye düşme bir fısk u fücur denizidir ve bu denize düşen mutlak kâfir olacaktır [BD/b.123, 36a].

*

Diğer şerhlere göre de fasık "taatten huruc eden kimse"dir. Nizam, enfüs ve âfâka halel verecek hallere meyl eder. İki kişi arasında ayrılık meydana gelse birleştirmek için çaba göstermez. Aralarını düzeltmez, ateşi daha da şiddetlendirir [ŞPA/s. 527]. Fasıkın gönlünde olan fesadın mezmumiyeti hakkında inen birçok ayet vardır [RŞ/s. 479].

Fıskın alameti olan halkı incitmek katil hükmündedir ki Hakk'ın binasını yıkar. Kâtil nasıl melunsa eziyet verici insan da o kadar melundur [ŞPA/s. 527].

Diğer bir fısk alameti olan doğru yoldan uzak durmak da fasıkın kendine verdiği zarardır. Böylece fıskın hem kendine hem de başkalarına zararı olduğu ifade edilmiştir [ŞPA/s. 527].

3.3.2.6 Gaflet

Gafletin lügat anlamı dikkatsizlik, vurdumduymazlık ve dalgınlık; dini manası da Allah'ı unutma ve dini vecibeleri yerine getirmede sorumluluklarının farkında olmama hâlidir. İnsanoğlu, Allah'ın emir ve yasaklarından habersizce yaşayıp, sadece nefsani arzularının peşinde koştukça, dünyanın imtihan dünyası ve fani olduğunu unutmaktadır.

> *"Unutmanın gayr-i irâdî olanı nisyân, irâdî olanı ise gaflettir. Nisyânın ileri derecesinde bulunanları şöyle bir tehlike beklemektedir: Allah ile olan bağlarını kopararak, Allah'ın kendilerine, kendilerini unutturduğu bir duruma düşmek. Bu yüzden nisyândan kurtulmak için ilâhî zikre sıkı sarılmak gerekmektedir. Nitekim Allah Teâlâ: 'Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da*

onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. Onlar yoldan çıkan kimselerdir' buyurur."[282]

Gaflet *Pend-nâme*'de uyku hâlidir. Attâr, bütün âdemoğullarının uykuda olduğunu beyan etmiştir [P/b. 60].

Gafiller batıl yoldadırlar [P/b. 589] ve zamane tarafından helak edileceklerdir [P/b. 544].

*BD'*de şarih, *Pend-nâme*'de sözü edilen Allah'tan gafil olma durumunun Rahman ve Rahim olan Allah'ı zikretmemekten doğduğu inancındadır. Bu takdirde gafil, Allah'tan uzaklaşıp şeytana musahip olandır [BD/b. 361, 63b]. Bu yüzden batıl bir yol olan gaflette yürümekten sakınılmalıdır [BD/b. 589, 84b].

*

RŞ'de âdemoğullarının uykuda olduğu beyanında Hazret-i Alî'nin الناس نيام فاذا ماتوا انتبهوا [283] kelamına telmih tespit edilmiştir. Burada gaflet uykusunda olanlardan kasıt şarihe göre havastır. Cahilliği sanat edinmiş avam ise zaten mevta hükmündedir. Akıllı kişiye lazım olan gaflet uykusundan uyanıp "Ölmeden önce ölünüz." emriyle amil olmaktır. Hakikatte uyku kullar için bir rahatlık nimetidir. Allah uyku esnasında herkesin ruhunu bedenden kurtarır. Bu ruh, ruhlar âleminde azade dolaşır. Ariflerin ruhu da uyumadan her dem bu şekilde azadedirler. Onlar bu âlemden uyumuşlar ve bedenin kayıtlarından azat olmuşlardır. Onların hareketleri Allah'tandır. Kulların arasında uyku hâlinde şeytani fikirler ve nefsani hilelerden korunanlar, seher vaktinde uyandıklarından kendilerini gıl u gıştan korunmuş bulurlar. Bunun aksi olanlar da uykudan kalktıklarında kendilerini zamanın havadisinin tufanına gark olmuş bulup gaflete batar ve şeytanın vesveselerinden dolayı diline gelen sözü söyleyerek ömürlerini beyhude telef ederler. Bu makule gaflet uykusuna batmışların uyanışları ölümle mümkündür [RŞ/s. 128-129].

Ahiretten gafil olmak da dünyaya iştigalledir [Mü/v. 31a; ŞPA/s. 203].

---

[282] Hasan Kâmil Yılmaz, "Gaflet Girdabı", http://www.hudayivakfi.org/ayin-makalesi/172-gaflet-girdab.html, (10.02.2013).

[283] "İnsanlar uykudadır, ölünce uyanırlar."

3.3.2.7 Hırs ve Tamah

Kur'an'da bildirildiği üzere, bir Müslüman'ın karakteri son derece asil ve vakarlı olmalıdır. Müminin asıl ve yegâne amacı Allah'ın rızasını kazanmaktır Bunun gayrısına tamah etmek insanı alçaltan bir tutumdur ve manen büyük zarara yol açar. Kur'an'a göre tamahkâr insanlar *"Şunlar (inanmayanlar) dünyayı tercih ediyorlar ve çetin bir günü arkalarına atıyorlar."* (12:27) ayetinde buyrulduğu gibi ahireti göz ardı ederler.

Hırs ve tamah *Pend-nâme*'ye göre de insan bünyesine en çok zarar veren hasletlerdir; bir katilin elindeki zehir gibidirler. İnsanı hem dünya hayatını perişan, hem de din hayatını harap ederler. Dünya denen zindandan azat olmak isteyenler, hırslarını yok edip, hiçbir dünya nesnesine tamah etmeden yol almalıdırlar ki Allah katında da makbul olabilsinler [P/b. 208, 330, 522, 595, 630, 800].

*BD'*de şarih, "az tamah çok ziyan getirir" atasözüyle Attâr'ın ikazlarını özetlemiştir. Ona göre de dünyada ve ahiretteki tüm korkulu ve tehlikeli durumlar hırs ve tamaha bağlıdır. Onlardan uzak olanlar selamete ve emniyete ulaşırlar ki bu, âlemin keyfiyetini anlamak için çabalayanların açıkça müşahede ettiği bir husustur [BD/b. 522, 77b]. Aksi takdirde onların vereceği zarardan emin olmak imkân dâhilinde değildir [BD/b. 114, 35a].

*

Hırs "bir şeyi şiddetli istekle istemek"tir. Demişlerdir ki hırs bütün dünya ile doyurulamayacak bir açlık, topraktan başka ilacı olmayan bir hastalıktır. O yüzden harisin gözünü toprak doyurur [ŞPA/s. 243, 671].

Hırs kalbin afetlerindendir ve dünya sevgisinden kaynaklanan şiddetli arzudan peyda olur. Bu şiddetli arzu muharremat ile lezzet bulursa haramdır. Hatta aşırı ibadet için bile olsa makbul değildir. En makbul olanı hırsı terk etmektir [RŞ/s. 279]. Zaten hırsla mukadder olandan daha fazla kazanılmaz [ŞPA/s. 671].

Tamahkâr ve hırslı insanın Allah'ın rahmetinden uzak olmasındaki sebep O'nun nimeti her an vasıl olurken bu nimetin biteceğini ve zahmet çekeceğini fikridir [RŞ/s. 280].

Tamahkâr ve haris kişinin ciğeri herhalde kanla doludur. Hatta tamahkâr ulemadan olur ise kalbinde olan hikmetin zevaline sebep olur. Hırs ve tamah nefs-i emmârenin oyuncaklarındandır [RŞ/s. 280-281].

Şarih tamahkâr ve hırslı kimsenin beladan kurtulamayacağı bahsinde bu tür insanı ayağı zifte bulanmış bir karıncaya benzetir: Her gördüğüne meyil ve heves etme iptilasına düşmüştür. Üstelik bir sinek gibi sultanın da dilencinin de sofrasına düşerek başını beladan kurtaramaz [RŞ/s. 371]. Yemedikleri nesneyi biriktirir; onun için ayaklar altında kalır [ŞPA/s. 277, 671].

Hırs ile mal toplamak dünya ehlinin hâlidir. Hukukuna riayet etmeyip muhafazasına uğraşmak şer'i sınırları aşmak ve miadı inkâr etmek demektir. Haris olunacaksa ancak ilme ve onu yaymaya için haris olunmalıdır. Ya da helal mala onu hayırlı işlerde kullanmak için hırslanılmalıdır. Aksi takdirde masivaya muhabbet, sonunda insanı Mevla'dan ayrı düşürür [ŞPA/s. 243].

3.3.2.8 İsraf

İslami ahlak anlayışına göre insanın orta yol veya itidal ilkesine uygun bir tutum içerisinde olması gerekir. İsraf, Kur'an ahlakının özündeki denge prensibini bozmaktadır. Çünkü birimizin gerektiğinden çok harcaması için, bir ötekimizin gerektiğinden az harcaması icap edecektir. Allah, yeryüzü sofrasına nimetleri dengeli bir biçimde göndermiştir. İsrafa gidenler, bu dengeyi, kendi lehlerine bozan isyancılardır. "*Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.*" (7:29) ayeti kulu israfa karşı uyaranlardan yalnızca biridir.

Pend-nâme'de israf malını şeriatın kurallarına uygun olarak ve itidal üzere değil, Hak yolundan başka yerlere harcamaktır. Attâr'a göre ölçüyü kaçırarak harcamak kuru yarayı tazelemek gibidir. Kudreti olan da elini çok sıkı tutmamalı kudreti ölçüsünde harcamayı bilmelidir. İtidal her zaman makbul olandır. Attâr

mertlerin nakdini ahmaklara vermenin de israf olduğu düşüncesindedir [P/b. 241, 503, 591, 636, 715, 716].

*BD'*de israf "abes ve beyhude yere malını harcamak" olarak tanımlanmıştır. "Harcanacak yere harcamamak" anlamına gelen 'taktir'i de açıklayarak şeriata uygun olanın itidal olduğu bilgisini vermiştir. Attâr'ın ebleh olarak tanımladığı müsrifin nimetin kadrini bilmediği için Allah tarafından sevilmediğini إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ [284] ayetine dayanarak bildirmiştir [BD/b. 241, 51b; Sa/s. 78; Mü/v. 47a].

Ölçülü harcamayı, harç ve masrafını gelirine uydurup rahat etmek şeklinde tarif eden şarihe göre bundan fazla masraf etmek insanın içindeki iyileşmiş yarayı tekrar açmak, yarmak demektir ki başkalarının gözünde de sefihane görünür. İtidal her zaman makbul ve memduh olandır [BD/b. 715, 716, 94b].

*

Diğer şerhlere göre israf "hadd-i itidali tecavüz"dür ve 'tebzir'den farkı şudur: İsraf "malı mahalline çok fazla olarak", tebzirse "mahallinden başka bir yere sarf etmek"tir. Malı harcama Allah'a ibadet için olursa çok da olsa israf sayılmaz. Başka bir şey içinse az da olsa israf sayılır [ŞPA/s. 326]. Endazeden fazla harcama yapmak fakirlik getirir [ŞPA/s. 602].

Temiz mal Allah'tan nimettir ve ahiret tarlasının tohumudur. Onunla dine faydalı birçok iş yapılabilir. Böyle bir malı boş yere ve mahallinin dışında bir yere sarf ederek israf ve itlaf etmek haramdır. Yemek kırıntılarına bile ihtiram etmenin sebebi israftan kaçınma, kibir ve gururdan uzaklaşma, sünneti ihya etmek ve bereketi çekmektir. İsraf ve itlafı eblehlere nispetle nâzım, onların beyhude masraflarının fayda ya da zararları hakkında fikir sahibi olmadıklarını ima etmiştir [RŞ/s. 305].

Harç olunacak akçeden sefih kişilere vermek onu israf etmektir. Böyle bir israfın günahı da süfehanın değil, onlara mal ve para verenin olacaktır [Ma/s.304].

---

[284] O, çardaklı-çardaksız olarak bahçeleri, ürünleri, çeşit çeşit hurmalıkları ve ekinleri, zeytini ve narı (her biri) birbirine benzer ve (her biri) birbirinden farklı biçimde yaratandır.Bunlar meyve verince meyvelerinden yiyin. Hasat günü de hakkını (öşürünü) verin, fakat israf etmeyin. [Çünkü O, israf edenleri sevmez.] (6:141)

3.3.2.9 Kibir

Tekebbür *Pend-nâme*'de zemmedilen hasletlerdendir. Attâr, kibri bütün mahlûktan çirkin ve kötü hasletlerden biri kabul etmiştir [P/b. 229]. Zira kendini beğenmişlikten düşmanlık zuhur eder. Dostları bile kendini beğendiği ve övdüğü anlarda kişiye düşman olur [P/b. 257, 260]. Bu sebeple insanların önünde övünmemek gerekir [P/b. 601]. Kibirle kendi başını büyük gören, halk arasında kurt gibi yalnız kalır [P/b. 307a]. Çünkü kendini övme şeytan işidir ve o bu sebepten sürülmüş ve kıyamete dek lanetlenmiştir [P/b. 317]. Ateş bile kibri ile başkaldırdığı için sonunda ziyasından olur [P/b. 316].

Kibir *BD*'ye göre "kendini halktan daha iyi görmek"tir [BD/b. 229, 50a]. Kendini öven ve büyüklenen kimseye zahirde ve bâtında düşmanlık mukarrer olur. Tekebbürle dostluk ve sevginin yerini gazap ve nefret alır [BD/b. 257, 53b; b. 260, 54a]. İnsan kendini medih ve tarif edip nutuk cevherini itlaf edeceğine övündüğü fiilleri vücuda getirmelidir ki halk gayriihtiyari onu methetsin [BD/b. 601, 85b].

Kendini kâmil görmek, noksan bir bakıştan doğan bir durumdur. Oysa Allah'ın dergâhında acizlikten ve kusurlarını kabul etmekten daha revaçta bir meta olmaz [BD/b. 314, 59b]. Allah tevazu göstereni Allah yüceltirken tekebbür edeni ise daha da alçaltır [BD/b. 318, 59b].

*

Şerhlerde kibir "kendini başkasının üstünde görmek" olarak tanımlanmıştır [RŞ/s. 318; ŞPA/s. 267].

Şarihe göre kibr-i hak ve kibr-i batıl şeklinde iki türlü kibir vardır. Kibr-i Hak Allah'ın isimlerinden biri olan mütekebbirden mehuzdur. Batıl olan kibir ise سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ [285] ayetinde olan tekebbürden müstefaddır [ŞPA/s. 267].

---

[285] Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları âyetlerimden uzaklaştıracağım. (Onlar) her âyeti görseler de ona iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Ama sapıklık yolunu görseler

Batıl olan kibir kendini ve reyini büyük görüp kendine nimet vereni ve tevfik edeni unutmaktır. Bunda Hakk'ın yolundan sapma şaibesi vardır. Mutezile taifesi "kul fiillerini kendi halk eder" deyip Allah'ı unuturlar [ŞPA/s. 318].

Kibri izale etmek için sebeplerini iyi bilmek gerekir. Kibrin ilme, ibadete, soya, güzelliğe, kuvvete, mala ve tabilere güvenip mağrur olmak gibi yedi sebebini sayan şarih, verdiği misallerle bunların hiçbirinin baki olmadığını ihtar etmiştir [RŞ/s. 318].

Serkeşliğiyle ateşin ziyasının yok olması bahsinde şarih ateş ile Şeytan arasında bir alaka kurmuştur: Ona göre nâzım, ilk zamanlarında ibadetle saf ve ziyadar denmeye salih bir zat iken kibri nedeniyle ateşin ilk âdeti olan küdurata dönmesi gibi temiz hâli kederlenmiş olan Şeytan'ın hâlini anlatmak için kendisi gibi serkeşlik sebebiyle mahvolan tek varlık olan ateşin ziyasından bahsetmiştir [RŞ/s. 364] Mütekebbir de Şeytan'ın sıfatı olan ateş gibi serkeştir [ŞPA/s. 339]. Şeytan ateşten yaratıldığı için aslında Âdem'den daha kıymetsizdir. Çünkü ateşin şulesi havaya yükselmeden söner, yok olur. İşte kibir erbabının hâli de budur [ŞPA/s. 266]. Yine de Şeytan kibrinden dolayı kıyamete kadar insanoğlunun düşmanı olmuştur [RŞ/s. 318].

Yırtıcı hayvanın yanından nasıl kaçılırsa mütekebbirin şerrinden de öyle kaçılır [ŞPA/s. 375].

Nâzımın "insanlar önünde övünme" şeklindeki nasihatinde şarih فَلَا تُزَكُّوا أَنفُسَكُمْ [286] ayetine telmih tespit etmiştir [RŞ/s. 480].

---

onu (hemen) yol edinirler. Bu, onların, âyetlerimizi yalanlamaları ve onlardan hep gafil olmaları sebebiyledir. (7:146)

[286] Onlar, ufak tefek kusurları dışında, büyük günahlardan ve çirkin işlerden uzak duran kimselerdir. Şüphesiz Rabbin, bağışlaması çok geniş olandır. Sizi, topraktan yarattığında da ve analarınızın karnında ceninler iken de, en iyi bilendir. [Bunun için kendinizi temize çıkarmayın.] Çünkü O, Allah'a karşı gelmekten sakınanları en iyi bilendir. (53:32)

3.3.2.10 Kötü Huylu Olmak

Halkın huyundan hoşnut olmadığı kimsenin Allah katında da kıymeti yoktur. Attâr yaramaz huyu ten üzere can belası şeklinde değerlendirmiş yaramaz huylu kişiyi insan nevinden görmediğini ifade etmiştir [P/b.322, 323, 324].

*BD'*ye göre sanatı kötü huy olan kişinin yüzünü görmemek ebedi saadettir [BD/b.323, 60a]

*

Huy nefsin en sağlam vaziyeti, duruşudur. Düşünmeden ve tasarlamadan kolaylıkla ondan fiiller sadır olur. Eğer sadır olan aklen ve şer'an uygun ise ona iyi huy, değilse kötü huy denir. Eğer bir harekette sağlamlık yoksa ona huy denmez. Örneğin bazı geçici sebeplerle malını mülkünü saçmak cömertlik sayılmaz; zira nefiste sabit olmuş bir vaziyet değildir. Keza biri gazap sırasında kendini zorlayarak sussa onun huyu hilimdir, denilmez. Huy fiilden ibaret değildir. Huyu adet ve töre olarak açıklamak da hatadır. Adet nefiste olan huydan farklı olarak asli tabiat değildir [ŞPA/s. 271- 272].

Kötü huy nefsani bir sıfattır, ruhani değil [ŞPA/s. 273]. Kötü huylunun başına gelen bela da kendi elinden çıkmıştır. Böyle insanlar hayvan gibidir [RŞ/s. 368]. Hatta yırtıcı hayvan cinsinden olabilirler. Dünyada dışı insan içi hayvan olan, kıyamette de insani suretten yoksun olur [ŞPA/s. 273] Bunların yüzleri de kötü olur ya da köpek gibi yüzsüz olurlar. Huzursuzluk verir, kalpleri bulandırırlar [ŞPA/s. 273] İnsanların kalbini kırarlar. Kalbin kırılması da Beytullâh'ın harap edilmesidir. İnsan gönlü Kâbe'den de yücedir; çünkü Kâbe'yi Hazret-i İbrahim kalbi ise Rab bina etmiştir [ŞPA/s. 272].

İyi huy imanda kelam, amelde fazilet sağlar. Aynı zamanda cennete girme sebebidir [RŞ/s. 368]. Mu*Sa'*nın Rabbine en çok kimi sevdiğine dair sorduğu soruya "Güzel huy sahipleri" şeklinde cevap verdiğini hatırlatan şarih " بعثت لاتمم مكارم

الاخلاق"[287] hadisini ve وَإِنَّكَ لَعَلى خُلُقٍ عَظِيمٍ [288] ayetini iktibas ederek ahlak konusunun dini yönüne dikkat çekmiştir [Ma/s. 102].

3.3.2.11 Küfür

Küfür kelime olarak "örtmek" demektir. Dinî literatürde ise Hazret-i Peygamber'i Allah'tan getirdiği şeylerde yalanlayıp, onun getirdiği kesinlikle sabit dinî esaslardan bir veya birkaçını inkâr etmek anlamına gelir.[289]

İslam dininin temel prensiplerine inanmayan, Hazret-i Peygamber'in yüce Allah'tan getirdiği kesin olan ve tevâtür yoluyla bize kadar ulaşmış bulunan esaslardan (zarûrât-ı dîniyye) bir veya birkaçını yahut da tamamını inkâr eden kimseye kâfir denir.[290]

Pend-nâme'ye göre şeriatın yasakladığı fiilleri işleyenler küfre düşmüş sayılırlar; kâfirdirler. Eserde Allah'ın azabına maruz kalmayacağından emin olan kişinin mutlak kâfir sayılacağı şeklinde bir inanç vardır [P/b. 123]. Azaptan emin olmamak afiyet sebebidir. [P/b. 336]

BD'de "الأمن من عذاب الله واليأس من رحمته الله كلا هما كفر" [291]hadisini şerhe yerleştirerek küfür ve kâfir konusuna katkıda bulunan şarih küfrü "bir insanın dünya hayatında yaptığı ibadetlere güvenerek Allah'ın gazabından emin olmasının ya da rahmetinden ümidi kesmesi" olarak tarif etmiş ve sahiplerini "mutlak kâfir" saymıştır. Kâfirler ebedi hüsran tarafına gitmeye mahkûmdurlar [BD/123, 36a; 413, 68a].

*

Şerhlere göre "kâfir" örten manasında "sâtir/setr edici"dir. Nitekim tohumu toprak altında örten ziraatçıya ve gündüzün nurunu örten geceye de kâfir demişlerdir

---

[287] "Ben güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim."
[288] Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin. (68:4)
[289] İlmihal, http://www.diyanet.gov.tr/turkish/basiliyayin/ilmihal.pdf, (12.08.2012). S.78
[290] İlmihal, http://www.diyanet.gov.tr/turkish/basiliyayin/ilmihal.pdf, (12.08.2012).s.77
[291] "Allah'ın azabından emin olmak ve rahmetinden ümit kesmek küfürdür. "

Müslüman olmayana kâfir denmesi hakkı örttüğü içindir. Nimeti setredenler şükür edasını terk ederek nimeti inkâr etmişlerdir [ŞPA/s. 163; RŞ/s.194].

Vahdaniyet, nübüvvet ve şeriatı inkâr edene de şer'an kâfir ve imansız denilmiştir. *Pend-nâme*de sözü geçen mutlak kâfirden kasıt şarihe göre tevil götürmez kâfirdir. Mesela bazı kâfir vardır ki küfrü ıztıraridir; kalbinde itikadı varken putlara secde etmek, hürmet göstermek zorundadır. Bunların küfrü ihtiyari olmadığı için bunlara mutlak kâfir değil, mukayyed kâfir denir [ŞPA/s. 163].

Küfürden daha çirkin bir günah yoktur ve azabı da müebbettir. Kâfirlerin cennete girmesinin devenin iğne deliğinden geçmeyi başarması kadar imkânsız olduğu وَلاَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ [292]ayeti şahitliğinde kaydedilmiştir [RŞ/s. 194].

Allah'ın azabından emin olmak küfürlerden biridir. Zira bu Allah hakkında acz itikat etmektir; insan ancak acizden emin olur. Bu emniyet duygusu kalbin afetlerinden sayılmıştır [ŞPA/s.163; 281; RŞ/s.194]. İnsan bütün ibadetlerini yapıp buna güvenerek Allah korkusunu içinden atarsa mutlaka kâfir olur. Yaptığı ibadetin de hiçbir faydası olmaz. Sürekli fısk ve isyan içinde olup iyi bir ameli olmadığını düşünerek Allah'ın rahmetinde ümit kesen de kâfir olur; الأمن من عذاب الله واليأس من رحمته الله كلا هما كفر [293]hadisi [Mü/v. 30b] ile فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ[294] ve لاَ تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ[295] ayetleri buna delildir. [ŞPA/s. 409, 781].

Kâfire şefaat yoktur [RŞ/s. 470], kâfir mal mülk ve beden sağlığı cihetinden bu dünyada galip olmuş gibi görünse de küfrünün karşılığını öte dünyada alacaktır [RŞ/s. 500]. Bu dünya ise kâfir için cennettir [RŞ/s. 230].

---

[292] Âyetlerimizi yalanlayanlar ve o âyetlere uymayı kibirlerine yediremeyenler var ya, onlara göklerin kapıları açılmaz. [Onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler!] Biz suçluları işte böyle cezalandırırız. (7:40)

[293] "Allah'ın azabından emin olmak ve rahmetinden ümit kesmek, her ikisi de küfürdür."

[294] [Yoksa Allah'ın tuzağından emin mi oldular?] Ziyana uğrayan kavimden başkası Allah'ın tuzağından emin olamaz. (7:99)

[295] De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."(39:53)

Şerhlerin küfür kabilinden saydığı diğer durumlarsa şunlardır: Cümle eşyada hakiki müessirin Allah olduğunu kabul etmeden onun dışındaki mahlûka tesir isnat etmek [RŞ/s. 70], cahillik [RŞ/s. 248], ulemayı tahkir ve tahfif [RŞ/s. 311], farzları inkâr etmek [RŞ/s. 455], nifak [RŞ/s.494], Hazret-i Muhammed'in şeb-i İsra'da Mescid-i Haram'dan Mescid-i Ak*Sa'*ya teşrif ettiğini inkâr etmek [RŞ/s. 78].

3.3.2.12 Nifak

Nifak, insanlar için ikiyüzlülük, içi başka, dışı başka olmak ve bozgunculuk yapmak anlamında kullanılmaktadır. İslam inancı ve ahlakı ile kesin olarak bağdaşmayan kötü bir huy olan nifak, inancın zıddı olmakla imanda ikiyüzlülüktür. Bu şekilde hareket eden insana "münafık" denir. Kur'an'da sık sık bahsi geçen ve kâfirlerden daha aşağı bir azapla korkutulan münafıklar, dinin bir kapısından girip öbür kapısından çıkan insanlardır. "*Şüphesiz ki münafıklar fasık olmuşlardır*." (9:69) ayetinde nifak sahiplerinin dinden çıktıkları ifade edilmektedir.

Pend-nâme'de mümine münafıklardan ve nifaktan uzak durulması nasihat edilmiştir. Güvenilmez olan bu adamların ve bunlarla dost olanların yeri cehennemdir. Onları emin zannedip güvenmek hatadır [P/b. 203, 646, 651, 652, 653, 772].

Attâr'a göre vaadine vefasızlık, müminlere yardım etmemek, emanete hıyanet, münafığın niteliklerindendir [P/b. 646-653,409].

*BD'*de 'ikiyüzlülük' ve 'münafık fiili' olarak tanımlanan nifak, cehennem ehlinin sıfatıdır [BD/b. 203, 47a]. Dışı düzgün görünse de içi yanlışlarla dolu olan nifak erbabından uzak olmak insanı dünyanın ve ahiretin mazarratından korur [BD/b. 646, 89a].

Münafık vefadan ne kadar dem vursa da kimse onu ciddiye almaz [BD/b. 495,75a]. Bol bol vaatlerde bulunup hiçbirini yerine getirmeyen, çirkin vasıflarla muttasıf, bu yüzden yüzünde safa nurundan mahrum kişidir münafık [BD/b. 650, 89b].

*

Diğer şerhlerde de nifak “zahiri bâtınına uymama” hâli, [RŞ/s. 276] “küfrü saklayıp imanı göstermek” şeklinde tanımlamıştır. Başka bir deyişle nifak “iki dinli ve iki dilli olmaya” derler. Şarih onu gâh Müslümanlara gâh kâfirler semtine gidip gelen ve her birine “ben sizdenim” diyen biri olarak tasavvur etmiştir [ŞPA/s. 239].

Nifak, “şeriata bir kapıdan girip diğer kapıdan çıkmak”tır; nifak kelimesi araptavşanının tehlike anında yuvasından kaçabilmek maksadıyla kullanmak üzere hazırlayıp gizlediği ikinci bir kapı anlamına gelen nafika kelimesinden gelmiştir. Araptavşanı tehlike anında her zaman kullandığı kapıdan yuvasına girer. Tehlike unsuru geldiğinde diğer kapıya başını vurarak dışarı çıkar ve kaçar. Burada sözü edilen şer’i nifaktır. Bir de örfi ve ameli münafık vardır ki sırrı ve alenisi farklıdır [ŞPA/s. 239].

Münafığı da “zahiri Müslüman, bâtını kâfir” insanlar olarak tarif eden şarih [Ma/s. 348], Allah’ın zahire değil kalbe itibar ettiğinden bahisle, İslam’a inanmadığı halde zahiren Müslüman görünmemin faydasız olduğu, bu tür insanları ve onlarla yoldaş olanları cehennemin en aşağı tabakasında hiç yardımcı bulamadan yanacakları beyanında إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا [296] ayetinin mazmununa gönderme vardır [S/b. 653; ŞPA/s. 563; Ma/s. 348].

Münafığın içindeki karanlık yüzüne aksetmiştir. Basiret sahibi, gözleri feraset nuruyla aydınlanmış biri nazar ettiğinde bu karanlığı görür [ŞPA/s. 563].

Yalancı olan münafıktan vefa beklemek şeytandan hayır ummaya benzer [Ma/s.246]. Ona mal ya da sır emanet edilmez; zayi olur. Onların tohumunun yeryüzünden yok olmasında fayda vardır. Bu yüzden bedduaya müstahaktırlar. Katledilmeleri vaciptir. Aslında Attâr’ın “kılıcını onları katletmek için keskinleştir” demesinde bir mübalağa söz konusudur. Kılıcı keskinleştirmekten murat bedduadır. Katilden muradın da katil hükmü olması muhtemeldir [ŞPA/s. 563].

[296]Şüphesiz ki münafıklar, cehennem ateşinin en aşağı tabakasındadırlar. Onlara hiçbir yardımcı da bulamazsın. (4:145)

Münafık emanete hıyanet de eder. Kabul ettiği emaneti mahalline teslim etmez; bunu ya inkar eder ya da değiştirir [ŞPA/s. 561].

Hazret-i Muhammed zamanında (asr-ı saadette) üç yüzden fazla olan münafıkların başının Abdullâh Bin Ubey Selûl olduğu bilgisini veren şarih [Ma/s. 348], onlara güvenmeyen Hazret-i Peygamberin, Sâbit Bin Kays'ı onlarla görüşmeye vekil kıldığından bahsetmiştir [Ma/s. 351].

3.3.2.13 Tembellik

Pend-nâme'ye göre uğursuzluk nişanlarından biri olan tembellik [P/b. 167], zillete ve horluğa sebeptir. Tembeller ten-perverdirler ve insan cinsinden bile sayılmayıp ancak eşek ya da sığır olurlar [P/b. 263]. Attâr tembel insanı ayağını keserle kesmiş insana benzetmiştir [P/b. 261].

Attâr muhatabına tembel ve üşengeç olmamasını nasihat ederken ona elest bezmindeki sözleşmede 'بلى' dediğini hatırlatmıştır [P/b. 220].

Kul ne kadar fakir olursa olsun, ne kadar hakir görünürse görünsün ibadet vaktinde tembelliğe ve üşengeçliğe düşmemelidir; ibadet etmeye üşenmek ahmaklık bedbahtlık alametlerindendir. İbadetten nefret edip dünyada sadece uyumak ve yemekle vakit geçirenler kıyamette ateşten geçmekten kurtulamayacaklardır. Bu tür üşengen tutumların dünyadaki neticesi de rüsvalık ve azgınlıktır [P/b. 257, 557, 587].

BD 'بلى' sözünün elest meclisinde Allah'ın sorduğu أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ [297] sorusuna insanoğlunun verdiği cevap olduğunu açıklamış fakat bu söz ile tembellikten vazgeçme gereğinin arasındaki bağlantıyı kurmamıştır [BD/b. 220, 49a]. Tembelin daima kalplerin nefret edeceği kadar alçak insan olmasına işaret etmiştir. [BD/b. 257, 53b] Ona göre vakit tembellik yapma vakti değildir [BD/b. 557, 82a].

*

[297] Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, ["Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"] demişti. Onlar da, "Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)" demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, "Biz bundan habersizdik" dememeniz içindir.

Tembellik de kalbin afetlerindendir Zira sahibi dünyada çaba gösterilmesi lazım olan ahiret tedarikinden üşenir [RŞ/s. 248]. Şarih ten-perverler olarak tanımladığı tembelleri yiyecek ve içecekten başka bir fikri olmayan, âlemde ne var ne yok diyerek dehri havadisleri araştıran, boş işlerle zaman geçiren, ahireti aklına getirmeyen, ibadette tembellik gösteren, hal böyleyken ukalalık yapan insanlar olarak nitelemiş ve bunların öküz ve eşekten değil domuzdan bile aşağı gördüğünü vurgulamıştır [Ma/s. 153]. Tembel olanın sığırdan ve eşekten değersiz görülmesinin sebebi bunların en azından işe yarar varlıklar olmalarıdır [RŞ/s. 321]. Tembel kişi nifak ehlidir. Bu yüzden de hakir ve zelili görünür [ŞPA/s. 336].

Attâr'ın hareket hâlinde olmanın lüzumunu elest meclisinde insanoğlunun söylediği 'بلی' sözünü alıntılaması şarih göre *BD'*de de alıntılanan ayeti (7:172) telmih içindir [Sa/s. 107; Mü/v. 44b; RŞ/s. 288] Misak gününde "belâ" demek rububiyeti itiraftır. Bu mertebe ile ruhlar âleminde fıtrî iman ve ikrar sabit ve muhakkak oldu. Cisimler âleminde de tembel olmamak, ezeli ikrar ve imanı salih amellerle kuvvetlendirmek lazımdır. Peygamberlerin gönderilme sebebi de bu imanı hatırlatmak ve en eski ahdi yenilemektir [ŞPA/s. 253].

Bu konu hakkında şarihin verdiği teferruata göre Allah âdemoğullarını ruhlar âleminde bir yemin ile bağlamak için Araf civarında Batn-ı Numan adında bir vadide ya da Hindistan'da Dehna adlı bir mahalde ya da Mekke ile Ta'if'te toplayıp Âdem'in sırtını sıvazladıktan sonra zürriyetinden en hayırlıları âdem'in sağına, en şerli olanlarını da sarı karınca şeklinde sol tarafına yerleştirdi. Her biri için rububiyetini ikrara gereken nesneyi akıllarında terkip etti ve hepsine "Elestü bi-rabbikum" diye hitap ettiğinde "belâ" demek menzilesinde oldular. Sufi meşayıha göre ruhlar âleminde olan "elestü" hitabı hala son bulmuş değildir. Her anda ve her cana Allah "elestü bi-rabbiküm" deyip onlar da "belâ" ile rububiyeti ikrar etmektedirler. Şarihe göre de elest gününde bu hitaba muhatap olanlar bu şehadet âlemine geldiğinde de hal diliyle bu ikrar üzere "belâ" kavlini izhar ederler [RŞ/s. 288-289].

3.3.2.14 Zahmet Vermek

Attâr kişinin kendi zahmetini başkalarının üzerine bırakılmaması gerektiğini düşünmektedir. [P/b. 499] Dünya sarp geçitlerin olduğu bir sefer yeridir. Yolcunun yükü ağırdır ve bu yük başkalarının çabasıyla taşınmaz [P/b. 811].

*BD'*de şarihe göre herkes kendi yüküne mukayyettir. Bu yükü taşımanın zorluğu iman ehline tarif edilmeye muhtaç değildir [BD/b. 811, 102a]. Ama bu, mürüvvet ve fütüvvetin en önemli gereklerindendir [BD/b. 499, 75a].

*

İnsanın kendi yükünü taşımasından kasıt halkı himaye, düşmüşlere merhamet etmektir. [RŞ/s. 450] "Yar olun, bar olmayın." atasözüyle de bunu en veciz şekilde anlatır [Ma/s.247].

Kişinin yükünü bir başkasının gücüyle taşımasının mümkün olmadığı beyanında şarih "وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ" [298] ayetini şahit göstermiştir. Kimse bir başkasından üstün değildir. İnsanın kendi yükünü başkasına yüklememesi bilakis başkasının yükünü çekmesi lazımdır [Sa/s. 64; ŞPA/s. 460].

3.3.2.15 Zulüm

Gönül/Hatır Kırma

Pend-nâme'de hatır anlamında da kullanılan gönül, yaralanmaması kırılmaması gereken manevi cevherdir. Onu yaralayan kendini yaralamış olur, çünkü ahirette bunu cezasını çekecektir. Bu sebeple Attâr, muhatabı kimseyi incitmemesi konusunda ikaz etmiştir [P/b. 63-65, 308].

*BD'*de müminin kalbini "keramet arşının levh-i mahfuzu, Cenab-ı Allah'ın nazargâhı" şeklinde tanımlayan şarih, zulüm cihetinden ve şeriata muhalif olarak kalpleri yaralamanın ilahi hikmet ve adalet gereği zalime döneceği inancını

---

[298] İnsan için ancak çalıştığı vardır. (53 :39)

paylaşmıştır. Bu durumun sadece akıl sahibi insan nevi için değil, tüm nefisler ve ruhlar için geçerli olduğu hikmet ve basiret sahiplerinin tecrübeleriyle sabittir. Şarih bu iddiası için ilginç misaller vermeyi de ihmal etmemiştir: Çifte atan atların çoğunlukla başka bir çifte yüzünden yaralandıkları ya da öldükleri, yırtıcı kuşun ömrünün kısa, akbabanın kısa olduğu bahisleri gibi [BD/b. 63, 26a].

Allah'ın dergâhında kırılmış bir gönlü tamir etmenin sevabının muadili yok gibidir [BD/b. 308, 58b].

*

Kalp her ne kadar dünyanın sahte ziynetleri kaydında ve masiva sevgisiyle dolu da olsa Allah'ın nazargâhı olması hasebiyle gönül yıkmak büyük günahlardan biridir. Onu bina etmek gibi yıkmak da ciddi bir iştir [ŞPA/s. 260: Ma/s.34, 95]. Şarih sufiyeye ait olduğunu belirttiği bu düşünceyi Kâbe'nin de bir zamanlar putperestlerin tapındığı putlarla dolu olduğu zaman bile beytullâh kabul edildiğini hatırlatarak ispatlama yoluna gitmiştir [Ma/s. 34].

Kalbin Allah'ın nazargâhı olduğu konusunda bir başka şarih "إن الله لا ينظر إلى صوركم وأموالكم ولكن ينظر إلى قلوبكم وأعمالكم"[299] hadisini vermiştir [Ma/s. 33, 71]. Allah'ın nazargâhı olan hatır hanesini harap ettikten sonra onu bir daha tamir edebilmenin mümkün olmadığı irfan ehlince malumdur [RŞ/s. 133].

Attâr, hatırı can yerine koymuştur. Zira ruhun taayyün mahalli kalptir. Eziyetten can ve gönül incinir. Can letafet âleminden olduğu için hariçten gelen kederler ona dokunmamalıdır. Cana eziyet edilince bazı meleklerin de bundan müezzi olduklarına dair hadis vardır [ŞPA/s. 109].

Gönül yaralayanlar mazlumun inlemelerine kulak tıkadıklarından ve onların ahını aldıklarından, halkı Allah'ın dergâhına sevk ederler. Burada da ihtiyaçlarından mahrum bırakılmadıkları malumdur. Burada kâfirin bile –ateşten kurtulmak hakkında yaptığı hariç- dualarının kabul olduğu bilgisini veren şarih [RŞ/s. 134], gönül incitme kaydında olanın Allah'ın intikamına mazhar olacağını, zira mazlumun ahının yerde

[299] "Allah sizin yüzlerinize ve malınıza değil, kalplerinize ve amellerinize bakar."

kalmayacağını kaydetmiştir [RŞ/s. 131].

Gönülleri incitenlerin Allah'tan beri olacaklardır. Allah'tan beraat ise küfürdür. Bu beyanda gönül inciticilik sıfatının şirke beraber olduğuna işaret vardır [ŞPA/s. 108].

Halkı İncitmek

Attâr'a göre safa ehlinden olup halasa ulaşmak için cefadan uzak durmak gerekir [P/b. 502, 435]. Gönlün rahat ve huzur bulabilmesi için hiçbir mümini incitme kaydında olmaması gerekir [P/b. 336].

Kalbi katı olan kimseye ait üç alamet vardır. Bunları zayıflara eziyet ve sitem ederler, aza çoğa hiçbir zaman kanaati olmaz. Ne kadar nasihat edilse onun katı gönlünü bunlar yumuşatmaya kadir olmaz [P/b. 610a, b, c].

[-]

*ŞPA'*ya göre eserde incitilmemesi gereken olarak özellikle müminin belirtilmesi onun şerefinden ötürüdür. Güçlü bir zaruret olmadıktan sonra ruhu olan hiçbir şeye -kâfir de olsa- eziyet, aklen de şer'an da caiz değildir [ŞPA/s. 281].

Âdemoğulları birbirinin azası gibidir. Bütün nefisler tek nefis hükmündedir. Birine yapılan bir zulmün vebali zulmü yapanın nefsi üzerinedir; zalimin mazluma yaptığı zulmün zararı iki dünyada da zalime döner. Zalimin bu zulmü yapmasının sebebi hakikatleri görememesidir. Mümin, müminin aynasıdır. Zalim olan ahmak, yaptığı zulmü kendi vücudunun aynası olan mazlumun vücudunda hakikat gözüyle göremeyip zararın kendisine olacağını anlayamaz. Şarih, bu beyanda مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاء فَعَلَيْهَا [300] ayetine ima olduğunu tespit etmiştir [ŞPA/s. 107; RŞ/s. 131].

Allah'ın halkı incitenleri dost tutmadığı bahsinde de şarih إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ

[300] Kim salih bir amel işlerse, kendi lehine işlemiş olur. Kim de kötülük yaparsa, kendi aleyhine yapmış olur. Sonra Rabbinize döndürüleceksiniz. (45: 15)

[301] ayetine telmih olduğu düşüncesindedir [Sa/s. 64; Mü/v. 23a; RŞ/s. 130].

Hakkını zalimden alma iddiasında olanın, başkasına eza ve cefa etmekten uzak durması gerekir [RŞ/s. 452]. Allah'a ve resulüne yapılan cefa da buna dâhildir. Bu kitap ve sünnetin hükmüne aykırı işlerle olur. Bu manada cefadan uzak olan kimse safa ehli olur. Yani gönül aynası kederden ve tozdan pak olup ilahi nurun aksi ile aydınlanmayı hak eder [ŞPA/s. 462].

Zalim insan, yılan tabiatlıdır onun gibi derunu fesat zulmüyle doludur. Onun bu hasleti bir mümin-i kâmil sıfatı değildir [RŞ/s.130]. المسلم من سلم المسلمون من لسانه و يده [302] mantığına göre gerçek Müslüman Müslümanların elinden ve dilinden emniyette oldukları insandır [Mü/v. 23a; Ma/s.250].

Kalp katılığı kalbinde kasvet ve gaflet olma hâlidir [Ma/s. 416]. Kalbi katı olan kimseye Allah kelamı tesir etmez çünkü onlar Allah'ın kalplerini mühürlediklerindendirler. Merhametsiz ve şefkatsiz olurlar [ŞPA/s.536] ve aynı zamanda kaza ve kader sırrından bihaberdirler [ŞPA/s. 536].

Zulüm zatında çirkin ve zalim asla rahat bulamayan biri olacaktır. Şarih zulümle zalim arasında top ve çevgan benzetmesi yapmıştır: Ona göre akıllı olan kişi top gibi elsiz ayaksız olmakla kimseye zarar vermemeli, çevgan gibi gönüllere eziyet etmemelidir. Zulüm herkes hakkında gayrimeşrudur. Nâzım incitilmemesi gerekenleri mümin olmakla sınırlarken şarihe göre "mümin mümine zulüm eylememeli" diyerek müminin şerefine işaret etmiştir [RŞ/s. 376].

---

[301] Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür (ona denk bir cezadır). Ama kim affeder ve arayı düzeltirse, onun mükâfatı Allah'a aittir. Şüphesiz O, zâlimleri sevmez. (42: 40)
[302] "Müslüman, müslümanların dilinden ve elinden selamette olduğu kişidir."

3.4 Adab-ı Muaşeret

3.4.1 Adab-ı Muaşerete Muvafık Durumlar

3.4.1.1 Anne Babaya Hürmet

Pend-nâme'de anne babaya hürmet etmek, onların hoşnut olmasını sağlamak Allah'ın ihsanlarından sayılmıştır [P/b. 388, 702].

*BD'*ye göre anne babaya ismi ile hitap etmek hürmetsizlik göstergesi olduğunu için haramdır [BD/b. 702, 94a].

*

Anne baba ilahi bir nimettir ki insanın varlık silsilesiyle irtibatına ve bu eşya aynasında esmanın yüzünü müşahedesine sebep olmuştur [ŞPA/s. 593]. Anne baba hakkında dua etmemenin neticesi yaşamını sıkıntıya sokmak olacaktır. Hele anneye, babadan da fazla hürmet göstermek gerekir [RŞ/s. 506].

Anne babayı hoşnut etmek de müminin en önemli işlerindendir. Onlara ikram ve hizmetle rızalarını almak gerekir. Şarih anne babaya hürmet gösterme konusunda فَلاَ تَقُل لَّهُمَآ أُفٍّ وَلاَ تَنْهَرْهُمَا وَقُل لَّهُمَا قَوْلاً كَرِيمًا[303] ayetini [Sa/s.153; Mü/v. 63b; ŞPA/s. 382; Ma/s.188; RŞ/s.405;], cennetin anaların ayakları altında olduğunu bildiren الجنة تحت أقدام الأمهات [304] hadislerini vermiştir [Sa/s. 153; Mü/v. 63b; RŞ/s. 405].

Bu bölümde anne babanın çocuk üzerindeki hakkı kadar çocuğun da anne baba üzerindeki hakkından bahsetme gereği duyulmuştur. Onları İslam talim terbiyesine göre yetiştirmek ve kendilerine edep kazandırmanın ebeveynin görevi olduğunu kaydedilmiştir [RŞ/s. 405, 406].

---

[303] Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, s[akın onlara "öf!" bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle.] (17:23)

[304] "Cennet, anaların ayağı altındadır."

3.4.1.2 Hasta Ziyareti

Hazret-i Peygamberin âdeti olduğu üzere hastaların yastığı başına uğramak nasihat edilmiştir [P/b. 760].

[-]

Hastaların hatırını sormak sünnettir [RŞ/s. 519]; hatta *Sa'*ya göre kifaye farzlardandır [Sa/s. 249].

Onları hastalıklarında ziyaret etmek (ıyadet) faziletli bir ibadettir. Hastanın başına gidip onunla edilen sohbet onu hafifletir. Fakat orada da fazla kalmamak lazımdır. Bu, hastayı mecalsiz bırakabilir [ŞPA/s. 650]. Hastalığın üçüncü günü ziyaret edilen kişinin yanında çok oturmamak ve Allah'tan afiyetini istemek adaptandır [RŞ/s. 519].

3.4.1.3 Konukseverlik

Misafire hürmet göstermek, Türk halkının önemli örf ve ananelerinden biridir. İnsana gelen misafir, Allah'ın bir ihsanıdır. Konukseverlik ve konuğa hizmette gösterilen ihtimam, İslam geleneğinde önemli bir yer tuttuğu gibi *Pend-nâme'de* Allah'ın hoşuna giden ve karşılığını misliyle verdiği amellerden biri olarak yer almıştır. Tüm işlerin en güzeli ve değerlisi dostların yüzüne kapıyı açıp onlara ikramda bulunmaktır. Misafirine hizmet eden, Allah'ın rızasına layık olur, güler yüz gösteren O'nun lütuflarına nail olur. Konuğunu iyi tutan için Allah rahmet kapısını açar. Onu inciten Allah'ı ve resulünü de incitir. Konuk rızkı kendiyle getirir ve ev sahibinin rızkına bereket verir. Tekellüf kaydında olan kişiye misafir ağırlamak zor gelir; oysa misafire karşı cömert olmak, ona her zaman kapıyı açık tutmak, hatta eve misafir olarak gelmezse dervişin ayağına sahip olunan nesneyi götürüp ikram etmek gerekir [P/b. 567a- 576].

*BD'*de şarihin bu konunun işlendiği beyitlerde Allah için Attâr'ın kullandığı *Kerîm* ismi yanında *Rezzak*, *Rahman* ve *Vehhab* adlarını kullanması dikkat çekmektedir. Kulun konuğuyla rızkını paylaşması ve onu incitmemek için gösterdiği

itina Allah'tan ona yansıyan bu sıfatlarla ilişkilendirilmiştir [BD/b. 568, 569, 82b; 577, 83b].

Şarihe göre misafirperverlik Hz. İbrahim'in sünnetidir [BD/b. 575, 83b].

*

Misafir ilahi emir ile gayb canibinden gelir ve berekete bais olur. Günahlar da onunla beraber giderler [ŞPA/s. 531]. O kendi rızkıyla gelir; çünkü yediği nesne zaten kendisinindir. Onun tükettiğinden fazlası ev sahibine Allah tarafından ihsan edilir. Konuk ikram gördüğü evin günahlarını da alıp dışarı bırakır. Nitekim birçok mükaşife konuğun eteğine evin masasından gelen haşeratın yapıştığı ve evden çıkınca o eteği bıraktıkları zahir olmuştur. İşte bu haşeratlar o masanın günahlarının suretidir [ŞPA/s. 637].

Konuğun aziz ve muhterem tutulmasının gerekçesi konuğa ikramın enbiya sünneti olmasıdır [RŞ/s. 471]. Müminler Allah katında kardeş oldukları için birbirlerine sıla lazımdır [ŞPA/s. 508].

Kulu Mevla'sına bağlayan amel, sair amellerden mümtaz olur. Allah fakire su ve yemek vermeyi kendine izafet kıldı. Bu sebepten konuğun nüzulü Allah'ın bizzat nüzulü gibidir. Sultana hizmet edip O'nun yakınlığına nail olur [ŞPA/s. 511].

Misafirini hoş tutan mümine açılacak rahmet kapısı semadan yere rızık ve nimet inecek bir kapıdır. Beytü'l-Haram'daki bir kapının adı da "Bab-ı rahmet"tir. Şarihe göre nazım ev sahibini mümin olarak kayıtlamıştır ki bunda misafir mümkün olduğunca mümine misafir olmalıdır demeye ima vardır. Oysa misafir hakkında böyle bir kayıt yoktur. Bu da ev sahibinin her kim olursa olsun misafiri reddetmemesi gerektiğini bildirmiştir [RŞ/s. 472-473].

Şarihe göre misafirini iyi ağırlayanın Allah'ın rahmet ve ikrama kavuşacağı beyanında İbrahim milletinden olduğu iddiasında misafire ikramda onun meşrebinde olup olmadıklarını ortaya çıkaran ilahi bir imtihanın varlığına bir remiz vardır [ŞPA/s. 509].

Misafirden hoşlanmayarak Allah ve resulünü incitmek laneti muciptir [ŞPA/s. 510]. Ona karşı tekellüf kaydında olmak ecri noksan kılar; kerahetle yapılan amel makbul olmaz. [ŞPA/s. 512] İnsanın malik olduğu nesneden evine misafir olarak gelmeyen dervişe vermesi gerektiği bahsinde şarihe göre شرط الالفة طرح الكلفة [305] hadisine ima vardır [RŞ/s. 473].

Şarih konuğu aziz tutmak gerekliliği konusunda sorulabilecek şu soruyu ve cevabını vermiştir: "Eğer misafir kâfirse nasıl aziz tutulabilir?" Zira kâfiri yüceltmek dini alçaltmaktır. Cevap ise "Hazret-i İbrahim'in yaptığı gibi maksud-ı hâline göre kondurup göçtürmektir. Yoksa müminle kâfiri beraber görmek değildir." olmalıdır [ŞPA/s. 514]. Yani kâfir olsa bile misafire kapı daima açık olmalıdır. Nitekim Hazret-i İbrahim de mümin kâfir demeden herkesi sofrasına alırdı, kâfir mümininin nimetinin tesiri ile mümin olabilir diye kâfirden nimetini esirgemezdi. Her ne kadar küfür ve iman birbirine zıt kavramlarsa da mümin ve kâfir kendilerine üflenen ruh nedeniyle ruhaniyette aynı mertebededirler. Allah "*rahmânü'd-dünya ve rahîmü'l-âhire*"dir. Yani dünyada imdadı mümine ve kâfire şamildir [ŞPA/s. 638].

Nâzımın bahis konusu ettikleri dışında şarih de misafir olmanın adabından bahsetmiş, bir takım kuralları sıralamıştır: Nâ-kes kapısına varmamak, bir yere zorla misafir olmamak, misafir gidilen yerde getirilen ikrama kani olmak, haneden zuhur eden kusura bakmamak, ev sahibinin izni olmadan gitmemek, vedalaşırken hayır dua etmek bu kurallardandır. Ev sahipliği adabında ise misafirden kaçmamak, misafiri nezaketle karşılamak, temiz mekânda ağırlamak, onlara güler yüz göstermek, ikramda gecikmemek, misafirlik uzadığında ikramda tekellüfe düşmemek, sofrada beraberce oturup sohbet etmek –ki sofra üzerinde sükût Mecusi âdetidir- misafir kalkmadıkça yemeği kaldırmamak, önce çocukları doyurmak sonra sofraya yemek getirmek ve vedalaşırken misafiri dış kapıya kadar uğurlamak gibi kurallar vardır [RŞ/s. 471, 472].

---

[305] "Ülfetin şartı külfeti terk etmektir."

3.4.1.4 Sılayırahim

Türk toplumunun en belirgin özelliklerinden biri de akrabalar arasındaki kuvvetli bağdır. Bu âdet, Türklerin tarih sahnesine çıktığı ilk zamanda başlamış, İslamiyetin etkisiyle daha da kuvvetlenmiştir. Çünkü Kur'an'ın pek çok ayetinde akrabaya yardım edilmesi gerektiği bildirilir. Zira İslam peygamberi Hazret-i Muhammed pek çok hadisinde akraba ziyaretine, bir diğer tabirle sılayırahim hususuna değinmiştir. Bunlar arasında en çok dikkati çeken hadis: *"Kim kendisine rızkının genişlemesini ve ömrünün uzatılmasını isterse akrabasıyla ilişkisini sürdürsün* "[306] hadisidir.

Attâr *Pend-nâme*'de akrabaları ziyaretini ayağın Allah'ı zikretmesi olarak tasavvur ederek bu konuya verdiği önemi göstermiştir. Sılayırahim ömrü uzatır. Nâzım akrabasını terk eden, onlardan yüz çevirenlerin ömrünü noksan kabul eder ve hatta onlara cehennem azabını layık görür [P/b.776-780].

[-]

Sılayırahimi "akrabalara ihsan ve ikramda bulunup akrabalığı kötülükle kesmemek" olarak tanımlayan şarih, akrabalarının hâlini hatırlarını sormanın ömrü uzattığı beyanına صلة الرحم تزايد العمر [307] hadisini delil göstermiştir. Şarihe göre akrabalarını tamamen terk edenin akreplere azık olacağı bahsinde Attâr, iyi ve kötünün kendi münasibiyle ünsiyet kuracağını hatırlatarak akrabasıyla ilişkiyi kesene de akrebin münasip olduğunu düşünmüştür. Attâr'ın akreple akraba münasebeti kurmasının birkaç sebebi olabilir: Evvela akrep daha anasının karnındayken onun kalbini yiyerek büyür ve aynı akıbete kendi de duçar olur. Yahut "ʿaḳārib" ve "aḳārib" lafızlarında birçok harf ortaktır; birbirleriyle baş göz mübadele etseler "ʿaḳārib" , "aḳārib" olur. Bir diğer vecih, nâzımın burada meşayih arasında makul olan bir nükteye işaret ettiği ihtimalidir. Şöyle ki; *kat'-ı rahm* misal âleminde akreptir

---

[306] Abdullah Feyzi Kocaer, *Sahih-i Buhârî Muhtasar*, Yeni Şafak Yayınları, Cilt 1, Ankara 2004, s.333

[307] "Sılayırahim ömrü artırır**.**"

ve *kat'-ı rahm*ın cisminden gıdalanacaktır, denmiştir. Şarih misal âlemi hakkında gerekli izahatı da yapmıştır [RŞ/s. 522].

Rahm, *Rahmân*'ın ismindendir. Sılayırahim ve sadaka ömrü bereketlendiren amellerden en tesirli olanlarıdır [ŞPA/s. 660]. Şarihe göre nâzımın ayağın zikrini akrabaya ziyaret olarak göstermesi sılayırahimin şerefinden kaynaklanır [ŞPA/s. 308].

Akrabalar fasık bile olsa kişiye farz olan görevini yerine getirmektir. Hatta üzerine nafakası lazım gelen kimseye fasık ise dahi kifayeti kadar yardım etmelidir. Daha fazlasını vermek olmaz. *Kat'-ı rahm*ın müddeti sınırlanmış değildir; örfle belirlenir [ŞPA/s. 661].

Attâr'ın, akrabalarının fıskları sebebiyle sılayırahimi terk eden kişinin, terk ettiklerinden daha fasık sayılacağı düşüncesini *Ma'*da şarih, Şeyh Sadi'nin *Gülistân*'ında işlediği, müttaki olmayan akraba ile ilişkiyi kesmenin tercih edileceği düşüncesini de vermek suretiyle tartışmıştır [Ma/s. 460].

3.4.1.5 Sır Saklama

Pend-nâme'de başkalarının ve kendi sırrını saklama konusunda nasihatler verilmiştir. Attâr'a göre kişi sırrını ancak bir tabibe ya da *yâr-ı gâr* mesabesinde gördüğü bir dostuna açmalıdır. Aslında sırrın gizli kalması, düşman eline geçip suiistimal edilmemesi için hiç kimseye, hatta en yakın dosta, hatta ve hatta kendine bile aşikâr edilmemesi evladır [P/b. 425, 594].

Kadınlarla sohbeti bile münasip bulmayan Attâr, onlara sır vermemek hususunda da okuyucuyu ikaz eder [P/b. 447].

Kişinin sırrını kendinden bile gizli tutması gerektiğini söyleyen Attâr'ın bu tembihte mübalağa amacı güttüğünü tespit eden şarih [BD/b.594, 85a], özellikle kadınlarla sır paylaşmamak gerektiği üzerinde durmuş, bunun gerekçesini bu taifeyi sırlarına mahrem etmenin şer'an ve aklen caiz olmaması olarak göstermiştir. Çünkü kim bunu yaptıysa o kimseye huzur ve sükût haram olmuştur [BD/b. 447, 70b].

*

İki dudaktan çıkan sır ahbap kulağına dahi girse sonunda düşman ağzına düşer; zaptı kabil olmaz. Gerek kevnî, gerek ilahi sırlarda yapılması gereken budur. Çünkü *hem-dil* nadirdir, sır tutacak kişi de azdır [ŞPA/s. 403].

Evliyanın mübarek kalpleri ilahi sırların mahzeni olduğu için O'nun izni olmaksızın kimseye sırlarını açmazlar, aşk sırrını bigâneye duyurmazlar. Şarihe göre nâzımın kelamında "zamanede sırrını açacak kimse yoktur" manası olma ihtimali vardır [RŞ/s. 422].

3.4.1.6 Tatlı dil

Pend-nâme'ye göre aklı olan kişi sözünü yumuşak ve tatlı söylemelidir. Halka iyilikle cevap vermelidir. Ekşi yüzlü ve acı sözlü olanlardan halk da dostları da yüz çevirirler [P/b. 102, 103, 104, 465].

Kötü söz söylemekten dilini bağlayan kimse lanetlenmiş şeytanı zayıf düşürür [P/b.490] Hele fakire güzel bir söz söylemek ona kumaş giydirmeğe tercih edilir [P/b. 466].

BD'ye göre güleryüz ve yumuşak söz salihlerin ahlakıdır. İri ve sert bir taşla kalp şişesini kırmaktan sakınmak ve yumuşak ve latif kelamla vicdanı tamir etmek ve dostları böylelikle çoğaltmak gerekir. [BD/b. 103, 104, 33b]. Zira من عذب لسانه كثر اخوانه [308] [BD/b. 103; Sa/s. 75; Mü/v. 28b; RŞ/s. 170] hadisi de bunun için söylenmiştir.

*

الكلمة الطيبة صدقة [309] hadisi de güzel sözün sadaka kadar fazilet taşıdığına delildir [Sa/s. 75; Mü/v. 28a]. Güzel kelimeler sadakadan sayıldığı içindir ki herkes güzel söz söylemeye memurdur [RŞ/s. 436]. Güzel kelamın tesiri cana, güzel

---

[308] "Kim tatlı konuşursa kardeşlerini artırır."
[309] "Güzel söz sadakadır."

kıyafetinse bedenedir قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَذًى وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ [310]ayeti mucibince ruhani olanın cismani olandan daha kuvvetli olduğunu söylemek mümkündür [ŞPA/s. 436]

Mülayim sözü herkes kabul eder. Nitekim Lokman Hekim oğluna “Acı olma, seni ağızdan atarlar, çok tatlı da olma yutarlar.” demiştir. Kelam itidal üzere olmalıdır [ŞPA/s. 148].

3.4.1.7 Temizlik

Pend-nâme’de temizlik ile ilgili bir beyit vardır: Attâr kabir azabını ihtar ederek temiz olma nasihatini vermiştir [P/b. 602].

*BD’*de şarih temizlik ve kabir azabı arasındaki bağlantıyı kurarken idrar döküntülerinin kabir azabına muris olduğu inancını paylaşmıştır [BD/b. 602, 85b].

*

Belli bir sanatı olan kişi sanatını elden bırakmadığı gibi mümin de elini yüzünü yıkamayı bırakmamalıdır. Yalnız namaz için abdest almak yeterli değildir. Daima temiz olunmalıdır [ŞPA/s. 529].

3.4.2 Adab-ı Muaşerete Muhalif Durumlar

Pend-nâme’de cenabet hâlinde yemek yeme [P/b. 699], misafirliğe davetsiz gitme [P/b.471- 475], ekmek ufağını ayakaltına bırakmak [P/b. 700], kimse dinlemediği halde söz söyleme, hafiflik [P/b. 407], ihtiyacını düşmandan isteme, kadın ve çocuklarla oynama [P/b. 477-480], kimse dinlemediği halde söz söyleme, ulularin sadrına oturma [P/b. 476] ve zenginlere yalakalık yapmayı [P/b. 353, 354], insana horluk ve aşağılanma getiren hasletler olarak saymıştır.

[310] Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden gönül kırma gelen bir sadakadan daha hayırlıdır. Allah, her bakımdan sınırsız zengindir, halîmdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir). (2:263)

3.4.2.1 Cenabet Hâlde Yemek

Cenabet hâlde yemek yemek kötüdür; has ve avam katında da münasip değildir [P/b. 699]

*BD'*de şarih bu hâlde yemek yemenin suri ve manevi zararları olduğu düşüncesindedir [BD/b. 699, 93b]

*

Çok mecbur kalınırsa abdest alınması [ŞPA/s. 592] en azından el ve ağzın yıkanmasının gerekliliği nasihat edilmiştir. Böylelikle yemeğe hürmetsizlik önlenmiş olur [Ma/s. 372].

3.4.2.2 Davetsiz Misafirlik

Pend-nâme'de davetsiz misafir sofraya üşüşen, insanların kovup hor gördüğü sinekten farksız görülmüştür [P/s. 472].

[-]

Attâr'ın sineğe benzettiği davetsiz misafir hakkında şarih "Ziyafete davetsiz giden hırsız gibi girer yağmacı olarak çıkar." hadisini aktarmıştır.

Şarih, davetsiz misafirin sofraya üşüşen sineğe benzetilmesini şöyle izah etmiştir: Davetsiz misafir, dilenci gibi aç gözlülüğü ve edepsizliğinden dolayı teklife ve davete bakmaz, cehaletinden dolayı da sıcak ya da tatlı nesnelerden helak ya da mülevves olacağını anlamaz, nefsine uyması sebebiyle helali haramı, temizi pisi ayıramaz, hırsız gibi bir yere varıp konar. Bu yönleriyle bir sinek gibidir. Bu sinek ilaçla ya da sineksavarla kovulur, ölmemişse tekrar kovulduğu yere geri döner. Onlar gibi vakar sahibi olmayanlar da kovuldukları yere sızlanarak geri döner ve bir tufeyli muamelesi görürler [RŞ/s. 439]. İnsanın davet edilmediği sofraya bir tufeyli gibi

oturması aklen, adeten ve belki "وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا" [311] ayeti mucibince şer'an da çirkindir [ŞPA/s. 441].

Davetli giden misafir bilakis ev sahiplerini memnun edecekken [Ma/s. 237] davet edilmeyen misafir gittiği yere ağırlık verir ve küçük görülür. Sızlanırlar; halkın sitemi ve ayıplaması yüzünden hasta ve müptela gibidir. Sürülmüştür; nazardan ve itibardan düşmüştür. Hatta nicesi hakikatte de meclislerden sürülmüştür [ŞPA/s. 441].

Şarihe göre mihman olmak başkasının yemeğine hazır olmaktır, misafir olup bir eve gelmek demek değildir. Tufeyli kelimesinin de Kûfe ehlinden düğün dernek gibi yemekli toplantılarda daima davetsiz bulunan Tufeyl adlı birinden geldiğini açıklanmıştır [ŞPA/s. 442].

3.4.2.3 Ekmeğe Hürmetsizlik

Allah'tan nimet isteyenin ekmek ufağını ayak altında bırakmaması gerekir [P/b. 700]

[-]

Şarih ekmek ufağını ayakaltına bırakmayı da yemeğe hürmetsizlikle alakalandırmıştır. Onun dökülen ekmek parçaları için önerdiği çözüm, onları bir yerde toplamak ve tekrar yemek, ya da ayak basmaz bir yere koyup karıncaların rızıklanmasını sağlamaktır [ŞPA/s.593].

3.4.2.4 İhtiyacını İnsaniyetsizlerden İstemek

İnsanın hacetini düşmandan istemesinden daha büyük zillet yoktur [P/b. 458, 478, 479, 73b].

---

[311] Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber'in evlerine girmeyin, [çağrıldığınız zaman girin.] Yemeği yiyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin. Çünkü bu davranışınız Peygamber'i rahatsız etmekte, fakat o sizden de çekinmektedir. Allah ise gerçeği söylemekten çekinmez. Peygamberin hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Böyle davranmanız hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha temizdir. Allah'ın Resûlüne rahatsızlık vermeniz ve kendisinden sonra hanımlarını nikâhlamanız ebediyyen söz konusu olamaz. Çünkü bu, Allah katında büyük bir günahtır. (33:53)

*BD'*ye göre zamane zenginlerinden bir şey ummak abestir, insanı pişmanlığa giriftar eder; çünkü onların kendilerine hayırları yoktur [BD/b. 458, 72a]. Hele hele kötü mayalı kimseden ya da düşmandan istemek daha vahim bir durumdur [BD/b. 478, 479, 73b].

*

İnsaniyetsiz kişi mal ile insan olamaz. Bu tür insanlara ihtiyaç arz eden zilletten başka bir şey bulamaz [ŞPA/s. 430; RŞ/s. 434].

İnsan düşmanına celadet ve istiğna izhar etmelidir. İstemekte ise zillet vardır. Bu düşmanın isteyeceği bir şeydir [ŞPA/s. 445]. Haceti düşmandan istemek ona boyun eğmektir ve bundan daha büyük bir rezalet olamaz. Onlar kimsenin ber-murad olmasını istemezler [Ma/s.239].

3.4.2.5 Kimse Dinlemediği Halde Söz Söylemek

[-]

Allah'ın kelamı münasip bir kulak olduğunda ortaya çıkan bir gevherdir [ŞPA/s. 444].

Şarihe göre Attâr kimse dinlemediği halde söz söylememenin gerekliliği bahsinde vaizleri ve nasihleri kastetmiştir. Şarih de bu kişilerin söyledikleri sözün kabul edilmesi için anlaşılır olmasının yanı sıra amellerinin de buna muhalif olmaması gerektiğini eklemiştir [RŞ/s. 442].

3.4.2.6 Oyun Oynamak

Attâr oyunu çocuklara yakıştırmış ve yetişkin kişinin oyun oynamasını şeytanla işbirliği olarak görmüştür [P/b. 801].

*BD'*ye göre kadın ve çocukla oynayanda izzet ve vakar tasavvur edilemez [BD/b. 480, 73b].

*

Bu şekilde vakara ve ırza muhalif olan bir iş yüzünden halktan sitem eksik olmaz. Bunun gamı kederi de insanı çürütür [ŞPA/s. 446].

Oyun oynamak oyun ve eğlenceden ibaret olan dünya hayatına aldanıp aklı tam olmayan çocuklara mahsus bir hareket olduğundan ahiretten gafil olmanın göstergesidir [RŞ/s. 528].

3.4.2.7 Sefahat, Hıffet

Sefahat ve hafiflik de yüzsuyu dökülme sebeplerindendir [P/b. 405, 407, 67b].

*BD'*ye göre sefih kişi de izzet ve vakar tasavvur edilemez [BD/b. 405, 407, 67b].

*

Hafiflik "kendine lazım olmayacak işte bulunmak"tır. Gelen gidene bakmak, gereksiz soru sormak, acele cevap beklemek, baş, göz ve kulak ile her şeye yönelmek, elini çok hareket ettirmek, zikri müstehcen yerini ovalamak ve kaşımak, sakala ve sarığa yerli yersiz nizam ve üste başa intizam vermek hafif hareketlerden sayılmıştır [RŞ/s. 380]. Meclislerde maskaralık ederek milleti güldürenler de hafiftir [ŞPA/s. 394; Ma/s.196].

Hafiflik şeriatta memduh olmayan bir durumdur [Ma/s.195]. Çünkü aklın hafifliğine fiilin hafifliği lazım gelir [ŞPA/s. 393].

Hafifliğin mukabili sükûnet ve vakardır [RŞ/s. 380]. Hürmet görmek için ağırbaşlı olmak lazımdır [ŞPA/s. 394]. Öyle ki camiye bile giderken geç olunsa da vakar bozulmadan gidilmelidir [Ma/s.195].

3.4.2.8 Uluların Sadrına Oturmak

Pend-nâme'ye göre insanın kendisinden yüksek mertebedeki birinşn daha yükseğinde oturması kişinin yüzüne horluk eriştirir [P/s. 476].

[-]

Bu vaziyet haddini bilmezliğin bir göstergesidir. Beyitte geçen *sudûr* kelimesinden kasıt sadr sahibleri olan *âlî-kadr*lerdir. Bir sadrda sadra layık kimse olmazsa hayır olmaz [ŞPA/s. 444; RŞ/s. 441].

3.4.2.9 Uyumsuzluk

Halk ile beraber hareket etmeyen insanın durumu çok müşkül olur [P/b. 468]. Halk bir tek kişinin huyuna uymuyorsa bu bir tek kişi halkın huyuna uymalıdır [P/b. 516]. Dostlarıyla aynı şeyi isteyen, aynı şeye gönüllü olanlar tüm maksatlarına ulaşırlar [P/b. 520].

*BD'*de bazı insanların halkla karışması mümkün olmayan huyları sebebiyle uyumsuz olduklarını kaydedilmiştir [BD/ b.468, 72b]. Bu uyum gösterme sürecinin şeriatın izin verdiği ölçüde olması gerektiğini düşünen şarihe göre ifrat ve tefrit dairesine dâhil olmayan maddelerde halka uyum göstermek rahatlık, muhalefet etmekse zahmet sebebidir [BD/b. 516, 77a; 520, 77b].

*

Halkla uyum göstermeyi şer'e muhalif olmayan konularda caiz görülür [Ma/s.256]. Uyum gösterilmesi gereken halk şarihe göre "hass" olan kişilerin oluşturduğu toplumdur. [RŞ/s. 456]

Dostlarına uyan onlarla birlik olanların her isteği dostları tarafından yerine getirilir [Ma/s.259]. Uyumsuz kişiler ise dünya hayatından bir lezzet alamazlar [RŞ/s. 437].

3.4.2.10 Zenginlere Dalkavukluk Yapmak

Zengin karşısında başını eğmek, dünya malı gibi işe yaramaz bir murdar için onu övmek insana dinini bile kaybettirebilir [P/b. 353, 354]

[-]

Zenginlerin karşısında boyun eğmenin dine zarar vereceği beyanında şarihe göre من تواضع غنيا لغناء ذهب ثلثا دينه [312]hadisine telmih vardır. Parası için zengini övmenin çirkinliği bahsinde şarih, zenginlerin dünya sevgisi taşıdıkları için fasık olduklarını ve fasıkları övmeğe dinde izin olmadığını kaydetmiştir. Nitekim اذا مدح الفاسق غضب الرب و لذلك اهتز العرش [313] hadisi de bu beyanı camidir. Sadece zenginlerin değil herhangi birinin de haddinden fazla övülmesi şarihe göre uygun değildir; memduhun helakine de sebep olur [RŞ/s. 385-387].

Zenginlerin karşısında boyun eğenler, Allah'tan başkasına secde etmiş gibi oldukları için kâfir sayılırlar [Mü/v. 60a].

3.5 Dünya Hayatı ile İlgili Faydalı Bilgiler

3.5.1 Ömrü Uzatan Durumlar

Attar'a göre kulağa latif gelen ses, güzel yüze bakmak, mal ve canın emniyette olması, gönlün muradının gerçekleşmesi ömrü uzatan şeylerdir [P/b. 391-393].

[-]

Güzel sesin ruhun gıdası olması vicdani olduğu için delile hacet yoktur. Aslı *elest* meclisi âleminde ruhların Allah'ın hitabından aldığı lezzettir. Güzel sesi işitince o ruhani lezzet coşar [RŞ/s. 407]. Beden mülayim ve leziz gıdalar aldıkça semirip sağlık kazandığı gibi ruh da hazin ve etkileyici sesten gıdalanır; bedende beka müddeti uzun olur [ŞPA/s. 385]. Güzel sesin bıraktığı tesir insana ve hatta hayvana da geçer. Nitekim devenin dans ettiği meşhurdur. Hatta Hazret-i Davud'un Zebur kıraatında güzel sesini dinlemek için insanlar ve bilumum hayvan toplanıp müteessir olarak ruhlarını teslim etmişlerdir. Hoş ses, dinleyenini şevke getirip ruhlar âlemine çeker [RŞ/s. 407].

---

312 "Her kim ki, bir zengine, zenginliğinden dolayı hürmet ve tevazuda bulunursa, o kişinin dininin üçte ikisi gitmiştir."

313 "Fasık bir insan methedildiğinde, Allah gazaplanır, bundan dolayı arş sallanır."

Ömrü uzatan bir diğer durum olan güzellere bakmak gözün nurunun artmasına sebeptir; ama bu ancak helal olana bakmak suretiyle olur. Yoksa namahreme bakmaktan imtina edilmek gerekir [RŞ/s. 408]. Güzellik ruhani bir iştir ki ruhu çeker ve onunla yayılır. Bu yayılma uzun yaşama sebebidir [ŞPA/s. 386].

*Ma'*ya göre ise güzele bakmak ifadesi ile anlatılmak istenen Attâr'ın daha önceki beyitlerde yakınlaşmayı men ettiği mecazi sevgililerin değil, Allah'ın güzelliğini kalp gözü ile görmektir [Ma/s. 190].

Mal ve canın emniyette olması da ömrü uzatır. Mal candandır demişlerdir. Elbette bunlara karşı kalbin kayıtsız olması ruhu rahatlatır ama şarih, insanoğlu içinde böyle birini bulmanın mümkün olmadığı görüşündedir [ŞPA/s. 386].

Gönlün muradının gerçekleşmesi de her tedbirinin takdire muvafık olması şartıyla kişinin devam ve sebatına bais olur [RŞ/s. 409].

Kişinin uzun ömürlü olması burada sayılan tüm ömür uzatan hadiselerin yanı sıra şarihe göre faziletine delildir [RŞ/s. 409].

3.5.2 Ömrü Kısaltan Durumlar

İnsanın ömrünü kısaltan durumlar da *Pend-nâme*'de, yaşlılıkta muhtaçlık hâli, gariplik, dert fazlalığı, ölmüşe bakmak, düşmanlardan korkmak, işinde ihtiyatsızlık ve uzun süren hastalık olarak belirlenmiştir [P/b.397-399].

*

*BD'*de bu hallerden sadece ölmüşe bakmak ve işinde ihtiyatsızlık hakkında fikir beyan edilmiştir.

Şarihe göre ölmüş kişi öldürülmüşse bakmak ömrü azaltan hadiselerdendir [BD/b. 396, 66b].

BD ihtiyatı "layık ve münasip olan şekilde hareket edip hatadan sakınmak" olarak tanımlamıştır. İşinde ihtiyat etmeyen akıbeti teemmül ve tefekkür etmekte ve

içtihatta kusurlu davranır. Böyle kişilere elem ve keder görmek mukarrerdir [BD/b. 305, 58b; b. 677, 92a].

*

Şarih yaşlılıkta ihtiyacı bir rezalet olarak görür. İhtiyarlıkta halka muhtaç olmak din ve dünya cihetiyle zor ve zararlıdır [ŞPA/s. 388]. Ona göre bu durum ömrün bakiyesinden herhangi bir kazanç bulamamaya sebep olur. Yine de ihtiyarların Allah indinde kadirleri olduğundan dolayı onlara ikram lazımdır [RŞ/s. 410].

Gurbetliğin hicran eleminden başka birçok zahmeti vardır: Vücudun dağılması ve kalp cevherinin çözülmesine sebeptir. Garip gamından gece gündüzünü ayıramaz, hayretinden sağını solunu teşhis edemez. Böyle insanın ömründe bereket kalmaz [ŞPA/s. 388].

Çok fazla dert çekmenin ihtiyarlık getirmesi ilmi bir dille anlatılmaya çalışılmıştır: Fazla dertten can bedende sıkılır. Hararet azalır. Bu da besinlerin yakılamamasına sebep olduğu için balgam diğer ahlat üzerinde galip olur. Saç sakal ağarır, beden zayıflar [RŞ/s.505].

Maktule bakmanın ömrü kısalttığı malumdur. Şarihe göre hatta akıl noksanlığına bile sebeptir [RŞ/s. 411].

Düşmandan korkmak Allah'tan korkmamak demek olduğu için böyle insanların ömürleri noksan olur. Düşmandan korkmak, insandaki dört ana unsurun dengesini bozar, insanı eritir, bedeni çürütür, vaktini şaşırtır ve sonunda onu toprağa düşürür [RŞ/s. 411].

İhtiyatsızlıktan kalp ıstırabı doğar [Ma/s.179]; işlerini kusursuz bir görüş ve ihtimamla yapmayanın kalbi üzerine ağır yükler oturur. O yükler keder, pişmanlık ve hasrettir [ŞPA/s. 371]. Aynı zamanda bu ıstırap ahirette de çekilecektir [Ma/s. 361].

Ömrü kısaltan uzun süreli hastalıklar yüzünden ölmeyi temenni etmenin şer'an caiz olmadığını bildiren şarih hastanın hatırını sormanın da bedenin sıhhatının zekâtı olduğunu kaydetmiştir [RŞ/s. 411].

3.5.3 Dünyevi Saadet ve Afiyet Sebepleri

Pend-nâme'de hazmı kolay yemek, müşfik mahdum ve âlemde pahası en ucuz nesne olan *akl-ı kâmil,* saadet ve afiyet için işe yarar şeylerdir [P/b. 481, 482, 484].

[-]

Şerhlere göre günde bir öğün hazmı kolay yemek yenmelidir. Yemeğin, hazmı kolay olmasıyla kayıtlı olması çok yememeğe işaret içindir. Günde üç öğün yemek şer'an mezmumdur. Hatta geceleyin sahura kalkılmadığı sürece iki öğün bile yenmemelidir. Mutedil sınır henüz iştah varken yemekten el çekmektir ve acıkınca yine iştahla yemektir. Şarihe göre nazımın bir öğün yemek demesinde oruca isteklendirmeye de işaret vardır [RŞ/s.443].

Bir diğer saadet sebebi olan müşfik mahdum, hadimin hayatında en fazla tane olur. Hadimin velisidir. Ya salih ahlak üzerinedirler ve hadimin hukukuna riayet, şefkat ve merhametle muamele ederler -bu hal hadimin dünyevi saadetindendir- ya da fasık ahlak üzerinedirler; daima cebir ve zorlama onların huyudur -bu hal de hadimin bahtsız oluşundandır. Hizmette oldukça gamın karanlığından kurtulmaz [ŞPA/s. 448]

Akl-ı kâmil ise ilahi ve paha biçilemez bir nimettir, devlettir [Ma/s. 241; ŞPA/s. 449]. Bu aklın sahipleri manada âlemden müstağnidirler ve fakirlikleri onların devletidir. Şarih akıl kemalini "fark"la eşdeğer tutmuş ve akıl azlığını hamakat ve ziyan olarak görmüştür. [RŞ/s. 445]

3.5.4 Kaçınılması Gereken Durumlar

Pend-nâme'de insanın bu dünyada emniyette ve afiyette olması için kaçınması gereken durumlar para taşıma, töhmette kalma, kendi koymadığı nesneyi kaldırma olarak belirlenmiştir [P/b. 331, 426, 470, 803].

*BD'*de şarih sadece insanın parasını yanında taşınmaması gerektiği konusunda fikir beyan etmiştir. Ona göre altın ve parası olanın suikasta uğrayabileceği muhakkaktır [BD/b. 331, 61a].

[-]

Şerhlerde töhmette kalmaktan kaçınma bahsinde اتقوا مواضع التهم [314] hadisi verilmiştir [Sa/s. 174; RŞ/s. 529; ŞPA/s. 673; Ma/s. 235, 472].

Şarihin bu konuya misal olarak aktardığına göre Hazret-i Muhammed müminlerin anası Safiye ile konuşurken mescit içinde biri geçtiğinde peygamber ona konuştuğu kadının eşi olduğunu söylemiş ve karşısındaki herhangi bir yanlış düşünceye kapılmadığını söylediğinde şeytanın insanın kalbine ifsat edebileceğini bildiğinden böyle bir açıklama yapma gereği duyduğunu belirtmiştir [ŞPA/s. 673].

Parayı yanında taşımamak konusunda da fikir beyan eden şarih malın âdeme düşman olduğunu iddia etmiştir. Yani malı olan adamın bu malı yüzünden düşmanı olur. Para için kafilelerin yolunu keserler, hanelere hırsızlığa girerler hatta adam öldürürler. Oysa derviş nerde olursa olsun ona ilişmezler. Zira yokluğa kimse dolanmaz [ŞPA/s. 278]. Hiçbir yere parasını götürmeyen insanlar umumiyetle iki dünyadan el çekip selamet köşesine çekilenlerdir [RŞ/s. 373].

Kişinin kendi koymadığı nesneyi kaldırmaktan kaçınmasının gerekçesi de konulan nesnenin mahsus bir hizmet için konmuş olabileceği ve bunu sadece koyanın bilebileceği gerçeğidir [ŞPA/s. 404].

---

[314] "Töhmetli mevziler (e girmek)den sakınınız."

3.5.5 Padişahta Olması Gereken Özellikler

Attâr padişahlara zarar veren dört huydan bahsetmiştir: Herkesin yanında kahkaha atmak, her fakirle düşüp kalkmak, kadınlarla fazla halvete çekilmek ve halkı incitmek şüphe yok ki onun heybetine eksiklik gelir, değerini azaltır. Bunlara dayanarak onda bulunması gereken hasletler adalet ve vakardır, demek mümkündür [P/b. 92-96].

3.5.5.1 Adalet

Pend-nâme'de adalet konusu hâkimin kullar arasında gösterdiği hakkaniyet ve insaniyet olarak algılanmış, mukabili zulüm ve korku şeklinde ifade edilmiştir. Hüküm sahibi kimse kendi hükümeti altında bulunanlara karşı adil olmalı, onları iyi tutmalı, üstelik bunu karşılığında hiçbir şey beklemeden yapmalıdır. Bir padişah adil olmak zorundadır. Böylelikle halkı mutlu, ülkesi mamur, saltanatı da baki olur. Zulüm kastında olan padişahınsa ordusundan ve hazinesinden hayır beklenmez [P/b. 97-99, 344, 465].

Padişahın zulmü bekasız olur. Çünkü reayaya zulmettiğinde saltanatında sebat olamaz [P/b. 265, 267].

Adaleti "her şeyi yerli yerinde etmek" olarak tanımlayan şarihe göre [BD/b. 97, 32a] adil, "kulların haklarını gözeten ve kendi elindekinden de vazgeçen kişi"dir; Z-zulmetmez, affeder [BD/b.465, 72b]. Hazret-i Alî'nin ثبات الملك في العدل [315] kelamı mantığınca tarihte zalim padişahların hep yenildiği, adillerinse kazandığı müşahede edilmiştir [BD/b. 267, 55a; Sa/s. 74; Mü/v. 27b]]. Bu vakıanın din ve mezheple ilgisi yoktur [BD/b. 32b]. Bu bahiste şarih, Nuşirevân'ı telmihle onun ateşperest bir padişah olduğu halde adaleti dolayısıyla tüm dünyanın övündüğü büyük insanlardan biri haline geldiği bilgisini verir. Bir kâfirin bu kadar yüksek bir mertebede olduğuna bakarak bir Müslüman'ın adaletiyle nerelere yükselebileceğini tasavvur etmesini ister muhataptan [BD/b. 98, 32b; b.344, 62a].

*

[315] "Mülkün sebatı adalettedir."

Adalet ve ihsan sultanın devlet ve izzet sebebi, âlemlerin gönül sevinçlerinin kaynağıdır. Zira âlemleri gözeten padişahlar, halifelerin ve ilahi nimetin mazlumun gönüllerini rahatlatan gölgesidirler. Sufilere göre bu suret âlemi *cesed-i müsevvâ,* sultanlar da onun temiz kalbi gibidir. Saltanat hadimleri ise vücudun azalarıdırlar. Kalp mesabesindeki sultan iyi ve doğru olursa aza yerinde olan devlet erkânı ve tüm halk da iyi ve doğru olur [RŞ/s. 163].

Padişahlara adalet ve ihsan lazım geldiği beyanında إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ [316] ayetine telmih tespit edilmiştir. Devleti yöneten zat, adalet ve ihsan sahibi, hükümleri yerine getirmede kudretli olmalı, hukuka, şeriat ve kanuna riayet etmelidir. âlemin padişahları çoban makamındadır, halk da koyun yerindedir. Elbette çoban koyunları kurdun hilelerinden korumalıdır [RŞ/s. 162].

Padişahların zulmünün bekası olmaz; çünkü ne zaman zalim bir padişah hüküm sürse Allah tarafından bir afet erişir ki taht ve saltanattan nasıl uzaklaştığını bilemeden yerle bir olur [Mü/v. 50b].

Zalim elbette bir kazaya duçar olur. Zalimin derdi ilaçsızdır. O bir çam ağacına benzer; bir kere rüzgârla devrildikten sonra bir daha doğrulmaz ve yerinde taze fidanı olmaz. Zulmü sebebiyle başına gelecek dünyevi belayı hizmetkârları ve muhafızları def edemeyeceği gibi ahirette olacak rüsvalığa da zenginliği de fayda vermeyecektir. Aynı zamanda mazlumun ah okundan korunamaz, tüm aletleri ve askerleri bu bedduadan dolayı tarumar olur [RŞ/s. 164-165; 322].

3.5.5.2 Vakar

Şerhlerde *Pend-nâme*'ye göre padişahın vakarını bozan davranışlardan olan herkesin yanında kahkaha atmak [P/b. 93] ve kadınlarla fazla halvete çekilmek [P/b. 95] hakkında fikir beyan etmişlerdir.

[-]

[316] [Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder]; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor. (16:90)

Padişahın mecliste sürekli gülmesi vakarına halel getirir. Şarih, Arapların gülmek fiiline çeşitlerine göre isimlendirmeleri hakkında bilgi vererek şerhe renk katmıştır. Buna göre "gülme"ler şöyledir: Birinde dişler görünmez ve gülüşün sesi işitilmez. Buna "tebessüm" demişlerdir. Birinde ses çok az işitilir; buna "dahk" derler. Biri de etraftaki herkesin duyabileceği şekilde gülmektir ki bunun adı da "kahkaka"dır. Tebessüm şer'an caizdir ve memduhtur. Nitekim Hazret-i Âdem tevbesi kabul olduktan sonra tebessüm etmiştir. Hazret-i Muhammed umumiyetle mütebessimdi. Dahk ve kahkaha ise şer'an mezmumdur. Nitekim لا تكثر الضحك فان كثرة تميت القلب [317] mucibince çok gülmek yasaklanmıştır. Padişahın da bu tür gülüşlerden ve sebeplerinden sakınması gerekir. Bu sebeplerden biri mesela halka karışarak mizaha alışmaktır. Fazla mizah da heybeti azaltır ve düşmanlığın çoğalmasına sebep olur [RŞ/s. 158- 159].

Padişahın kadınlarla çok sohbeti ve halveti de hürmetini azaltan vaziyetlerdendir. Zira bunların çok olması onlara tabi olmayı ve emirlerine itaat etmeyi de getirir. Onlarla oturup kalkma da cehaletin ve gafletin artma sebeplerindendir. Onlara hükümet işlerini tevelli eden iflah olmaz. Nice eski ülkeler kadın belasına duçar olup devlet ve saltanatları tarumar olmuştur [RŞ/s. 161].

3.6 İnanışlar

Geleneğe dayalı olarak oluşan inanma pratikleri ve benzer şeylere "inanış"denir. Belli bir önermenin, söylemin, ilgili fert veya cemaat tarafından kabul edilmesi, benimsenmesi sonucunda oluşur. Bizim bu çalışmada mercek altına aldığımız inanışlar her ne kadar din menşeli görünse de esasen tüm inanışlar gibi geleneğe dayalı olarak oluşmuşlardır. Toplum tarafından kabul edilmiş olan İslam dininin bilinen hükümleri ve öğretileri dışında kalan, fakat halk arasında yaygın bir şekilde yaşatılan, itibar gören ve bir sonraki nesle aktarılan inanmalardır bunlar. Halk arasında yaygın olan toplumsal kabullenmeler, benimsemeler, âdet-gelenek olarak varlığını sürdüren bir takım folklorik uygulama ve pratikler döneme göre hâkim zihniyeti yansıtması bakımından önem arz etmektedir.

---

[317] "Çok gülmeyiniz! Zira çok gülmek kalbi öldürür."

Pend-nâme’de yer aldığı kadarıyla; ölmüş kişiye bakmanın ömrü azaltması, eli yüze vurmanın, gece evi süpürmenin, süpürülmüş toprağı kapı altına koymanın, hela yerinde abdest almanın uğursuzluk getirmesi, gece aynaya bakmanın, elini çene altına koymanın, dört ayaklı hayvanların arasından geçmenin, kıyafeti ten üzerindeyken dikmenin, kapı yanına dayanmanın, ekmek ufağını ayakaltında bırakmanın, eli toprak ve balçıkla yıkamanın, çerağı nefesle söndürmenin, tütününe damakla yol vermenin, ortak tarakla sakal taramanın münasebetsizliği, yalan sözün, kapı eşiğinde oturmanın, etek ile yüz temizlemenin, evdeki örümcek yuvasının rızkı azaltması, çok uykunun, çıplak tebevvülün ve her çöple dişi hilallemenin, dilencilerin dilenerek kazandığı ekmekleri satın almanın fakirlik getirmesi, çıplak uyumanın nasipsizliğe yol açması, cenabet halde yemek yemenin fenalığı, çarşıya pazara geç gitmek ve erken dönmenin bereketi artırması [P/b. 396, 642-645, 686-688,700, 695-714] Attâr’ın içinde bulunduğu toplumun inanışları ve adab-ı muaşeret hakkında genel izlenim oluşturması açısından önemlidir. Şarihler de bu inanışları kendi dönemlerinin, içinde bulundukları toplumun nihayetinde kendi vicdanlarının rehberliğinde yorumlamışlardır.

3.6.1 Uğursuzluk Getiren Durumlar

BD’de şarih uğursuzluk getiren durumlardan sadece eli yüze vurmak konusu hakkında fikir beyan etmiş, diğerleri hakkında söz söylemeye tevessül etmemiştir.

Şarih kâfirlerin kadınlarının musibet günlerinde ellerini yüzlerine vurmayı adet edindikleri bilgisini vererek Attâr’ın bu konudaki uyarısının sebebini açıklamaya çalışmıştır [BD/b. 686, 92b].

*

Elleri yüze vurmak matemzedelerin hâlidir [Ma/s. 364]. Bu fiilin bir hâli de eliyle yanağına dayanmaktır ve bu hâl mahzunların ve nar ehlinin hâli olduğundan uğursuz sayılmıştır [ŞPA/s.584].

Gece aynaya bakmak, göze zarar getirmesinden maada fakirlik [Ma/s. 364] ya da a akıl noksanlığının sebeplerindendir [RŞ/s. 504]. Bunun uğursuz olma sebebi

nurla zulmetin münasebeti dolayısıyla şeytanın taarruzuna vesile olmasıdır. Gece vakti şeytanların yayılma vakti, ayna da hayalin mahallidir. Geceleyin hayale bakmaktan korkulur. Özellikle buluğa erişmemişlere şeytani hayalden çok zarar gelir [ŞPA/s. 585].

Şerhlerde çıplak uyumak yanında çıplak Kur'an okumanın mezmumluğu hakkında da fikir beyan edilmiştir [ŞPA/s. 590].

Her çöple diş hilallemek de uğursuzluk getiren durumlardan sayılmıştır. Kişi diş karıştırmak için muayyen bir hilal edinip daima onunla hilallemelidir [Ma/s. 374]. Her ağaçtan hilal yapmaya izin yoktur: Kamış akile illet getirir, incir, duaların kabul olmasını engeller, reyhan günahtır. Gül ağacı cüzzama, mersin kötü huya ve diş ağrısına, yonca diş hastalığına, baldırıkara otu unutkanlığa, ılgın ağacı, unutkanlık ve akılda noksanlığına, süpürge çöpü kulunç hastalığına sebep olur [RŞ/s.507]. Misvak, zeytin ve benzeri ağaçlar dışındakilerden hilal yapılması doğru bulunmamıştır. Şeriat ve hikmet bu tür nesnelerle diş karıştırmayı yasaklamıştır [ŞPA/s. 593].

3.6.2 Fakirlik Getiren Durumlar

*BD'*de şarih fakirlik getiren durumlardan sadece çerağı nefesle söndürmek, tütününe damakla yol vermek ve dilenciden ekmeklerini satın almak hakkında fikir beyan etmekle iktifa etmiştir.

Çerağı nefesle söndürmek, tütününe damakla yol vermek damağa zarar vereceği kaydedilmiştir [BD/b. 711, 94b].

Dilencilikle kazanılan her türlü eşyayı onlara iyilik olsun diye satın almamak gerektiğine inanan şarih, toplumun dilencilere bakışı hakkında önemli bir bilgi vermiş, onların eren olarak kabul edildiği için dilenerek temin ettikleri herhangi bir şeyi satın almanın yanlışlığına vurgu yapmıştır [BD/b.713, 94b].

*

Şerhlerde herhangi zaruri bir hal olmadığı halde çıplak ve ayakta tebevvülün [ŞPA/s.591], nar ehlinin sıfatlarından sayılan ortak tarakla sakal taramanın [ŞPA/s. 586; RŞ/s.508], eli çenenin altına koymanın fakirlik sebebi olmasından dolayı keder getireceği inancı verilmiştir [Ma/s.365].

Eli toprak ve balçıkla yıkamak da fakirlik getirir [ŞPA/s. 595; RŞ/s. 507]. Toprak ve balçık yerine sabun ve su tavsiye edilmiştir [ŞPA/s. 595].

Helada abdest almanın da hikmete göre fakirlik sebebi olduğu kaydedilmiştir. Çünkü helâ pistir ve temizlenmekle asla münasebeti olamaz [ŞPA/s.596].

Etekle yüzün de münasebeti yoktur. Biri ulvi, biri suflidir. Etek umumiyetle toza toprağa bulanmıştır. Böyle kirli bir nesne ile aziz olan yüzü silmek fakirliğe sebep olur [ŞPA/s. 598]. Yüz silmek için etek yerine bir yemeni ya da bir havlu seçeneği vardır [Ma/s.375].

Ekmek yemeklerin başı olduğu haseple hürmeti hak ediyorsa kapı eşiği de bir evin başı olduğu işin muhteremdir. Nasıl ekmeği tahkir, rızkın azalmasına sebep oluyorsa kapı eşiğine oturmak da bir nevi tahkir olduğu için böyledir ve fakirlik getirir [ŞPA/s. 595].

Çerağı nefesle söndürmek, tütününe damakla yol vermek de fakirlik sebeplerindendir. Zira nefes üfleme hayat vermek içindir, öldürmek için değil. Rızk da hayat sebebidir. Hayat sebebini öldürmek rızkın azalmasına sebep olur. Tütün dumanının da dimağa zarar verdiğinden bahsedilmiştir. Babil kuyusunda Harut ve Marut yağ mumunun tütünü ile muazzeplerdir. Bal mumunun dumanı bu mertebede değildir [ŞPA/s. 599]. Mumun ya da çerağın kötü kokuları yayılmadan bir mum makasıyla söndürülmesi gerekir [Ma/s. 377].

Dilenciden dilenerek aldığı şeyi satın almak fakirliğe yol açmasının yanında [RŞ/s.507], alçaklık ve denaetin göstergesidir [ŞPA/s.600].

Örümcek yuvasının evin içinde veya etrafında bulunmasının rızk noksanlığı getireceği Hazret-i Alî'nin bununla ilgili kelamı şahit gösterilerek anlatılmıştır

[ŞPA/s. 601]. Örümcek evden dışarı atılması gerektiğine katılan şarih, evinden kovulan örümceğin yuvasız kalması ihtimaline karşılık, bu kovma işinin öğleden önce yapılmasının daha münasip olacağını kaydetmiştir. Böylece akşama kadar kendine yuva yapabilecek olan örümcek gece zahmet çekmeyecek, mağdur olmayacaktır. Şarihin örümcek denen canlının bile yaşam hakkına duyduğu saygıyla dikkat çekmek yerinde olacaktır [Ma/s. 378].

3.6.3 Nisyana Sebep Olan Durumlar

[-]

Katardaki yüklü develerin arasından geçmek, nisyana sebep olan fiillerdendir [RŞ/s.504]; zira yük altında olan hayvanda şeytanın başka tasarrufu vardır. Yüksüz, yularsız hayvana ise şeytan tasallut etmez [ŞPA/s. 586].

Kıyafet ten üzerindeyken dikmek de unutkanlık getirir [ŞPA/s. 597]. Bu konuda ayrıca Hak erenlerinin yamalı kıyafetler giydiklerini ve yama gerektiğinde giysileri üzerindeyken dikmemenin onlarda bir edep kuralı olduğunu kaydedilmiştir [RŞ/s. 507].

Asılana bakmak ve mezar taşını okumak da unutkanlık getirir. Nisyan isyandandır ve asi ölü gibidir. Burada ölüden kasıt avamın ölüsüdür [ŞPA/s. 388].

3.6.4 Diğer İnanışlar

Pend-nâme'de bahsi geçen bu inanışların yanında şarihlerinde çeşitli konuları işleyen beyitlerin şerhinde yeri geldikçe kendi inanışlarını da belirtme gereği duymuşlardır. Aşağıda şerhlere göre bu inanışları vermeye çalışacağız.

*BD'*de ölümün koç suretinde olduğu inancına yer verilmiştir: Bu koçun hayat belirtileri yoktur. Halde yer alır. Kıyamet gününde cennet ile cehennem arasında kurban edilir. Cennet ehli onu gördüğünde cennette kalıcı olduklarını anlayıp bayram ederler, cehennemdekiler de orada kalıcı olduklarını anlayıp matem tutarlar [BD/b. 71, 27b].

Diğer bir inanış da Âdem'in yaratılışında geçen kırk günün esasen kırk bin yıldan ibaret olduğuna dairdir [BD/b. 2, 4a].

*

*Ma'*da dünyanın yaratılışına dair bir inanış nakledilmiştir: Buna göre dünya Allah tarafından yaratıldığında siyah bulutlara bin sene gam keder, bin seneden sonra da yarattığı beyaz buluta bir saat boyunca ferahlık ve sevinç yağdırmasını emretmiştir [Ma/s. 63].

Ayrıca bir müminin hacetini giderenin Allah tarafından verdiğinin yetmiş katı ile mükâfatlandırılacağı [Ma/s. 313], besmelesiz yapılan bir işe şeytanın ortak olacağı inancı da verilmiştir [Ma/s. 471].

Şerhlere muhtevaları açısından bakıldığında *BD'*yi "*Pend-nâme* metni muhtevasının Türkçeye basitçe aktarılmasından ibarettir" şeklindeki yargıdan kurtaran vakıa, metinde anılan dini şahsiyetler hakkında bağlama uygun olarak yapılan hatırlatmalar, ayet ve hadislerden sıkça yararlanılmış olmasıdır. Bunun ötesinde metindeki işaretlerden yola çıkarak mevzunun etraflıca incelenmesi, hatta farklı mevzulara geçişler yapılmak suretiyle metnin izahıyla beraber ve daha ziyade din- tasavvuf tarihi ve ilmine dair yeni bilgiler verilmesi *ŞPA*, *RŞ* ve *Ma'*da görülmüş bir hadisedir. *Mü'*nün bu bakımdan *BD'*ye son derece benzediğini, *Sa'*yı basit bir tercüme olmaktan kurtaranın ise şerhin içinde muhtevaya uygun olduğu düşünülen manzumelerin, ayet ve hadislerin kullanılma sıklığı olduğunu düşünmekteyiz.

4 ŞERHLERDEKİ ŞAHSİYETLER

4.1 Dini Şahsiyetler

4.1.1 Peygamberler

Peygamberler;

"Allah'ın emir ve nehiylerini, insanlara, hiç eksiltmeden arttırmadan ulaştıran, elçilik vazifesini yaparken Allah'tan başka hiç kimseden

korkmayan en doğru sözlü ve en doğru özlü"[318] olan insanlardır. *"İnsanlara gönderilen peygamberlerin ilki Âdem Aleyhisselâm, sonuncusu ise Muhammed Aleyhisselâmdır."*[319]

Edebiyatımızda, değişik isimler altında birçok *kısas-ı enbiyâ* kitabı kaleme alınmıştır. *"Kısas-ı enbiyâ", peygamberlerin hayatları, menkıbeleri ve kişiliklerini anlatan eserler için kullanılan bir tabirdir.*[320] Peygamberlerin kıssalarına ait bilgiler, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren birçok dinî, didaktik eserler ile tefsirlerde bölümler hâlinde yer alırken IX. yüzyıldan itibaren müstakil *kısas-ı enbiyâ* kitapları kaleme alınmaya başlanmıştır.

> *"İlk peygamber Hazret-i Âdem'den son peygamber Hazret-i Muhammed'e kadar pek çok peygamber gelip geçmiştir. Gönderilen peygamberlerin sayısı konusunda Kur'an'da herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bir hadiste peygamberlerin sayısının 124.000 olduğu, bunlardan 315'ini resullerin teşkil ettiği haber verilmektedir (Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 266). Fakat bir âyette "Andolsun, senden önce de peygamberler gönderdik. Onlardan sana kıssalarını anlattığımız kimseler de var. Sana kıssalarını bildirmediğimiz kimseler de var..." (el-Mü'min 40/78) buyurulması göz önünde bulundurulursa peygamberlerin sayısı ile ilgili bir rakam belirlemeksizin "Hazret-i Âdem'den Hazret-i Muhammed'e kadar gönderilmiş olan peygamberlerin hepsine inandım, hepsinin hak ve gerçek olduklarını kabul ettim" demek daha uygundur. Kur'an'da adı geçen peygamberler şunlardır: Âdem, İdrîs, Nûh, Hûd, Sâlih, Lût, İbrâhim, İsmâil, İshâk, Ya'kub, Yusuf, Şuayb, Hârûn, Mûsâ, Dâvûd, Süleyman, Eyyûb, Zülkifl, Yûnus, İlyâs, ElyeSa', Zekeriyya, Yahyâ, Îsâ, Muhammed."*[321]

---

[318] *Peygamberler Tarihi*, C.I, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 8
[319] age.,s. 9
[320] İskender Pala, *age.*, s. 284.
[321] *İlmihal*, C. 1,http://www.diyanet.gov.tr/turkish/basiliyayin/ilmihal.pdf, (12.08.2012) , s.110

4.1.1.1 Hazret-i Âdem

Hazret-i Âdem, yeryüzünde ilk insan ve ilk peygamber, bütün insanların babasıdır.

Âdem peygamberin adı *Pend-nâme*'nin Allah'ın tebcil edildiği ilk bölümünde geçer. Allah'ın bir avuç topraktan yarattığı, bedenine ruh üflemek suretiyle canlandırdığı ilk insan ve ilk peygamberdir [P/b. 1, 2].

Ayrıca eserde Şeytân'ın kibrine karşılık istiğfar ediciliğiyle onun aksi olarak gösterilmek suretiyle bahis konusu edilmiştir [P/b. 317, 317a].

Yaratılışı

Hazret-i Âdem'in yaratılışıyla ilgili verilen bilgiye göre Allah'ın emri ile Azrâil yeryüzünden kırk arış kadar toprak almış, Allah da onu kırk gün yoğurmuş ve böylelikle yaratılan Hazret-i Âdem [BD/b.2,4a], iman ile mükerrem kılınan insanlığın babası (Ebu'l-beşer) Allah'ın halifesi ve enbiya tespihinin imamesi olmuştur [BD/b.1,3b].

*

Şerhlerde Âdem isminin kelime manası ve etimolojisi ele alınmıştır. Kimine göre *üdm*den müştaktır ve "buğday tenli, esmer" manasına gelir; kimine göre "üns, ülfet" manasında *edm*den, kimine göre de "yeryüzü" manasındaki *edîm*den [ŞPA/s. 5; RŞ/s.72]. İştikakı ne olursa olsun onun yaratılış itibarıyla Âdem tüm arzın vasıflarını almıştır. Buna binaen insanoğlu da farklı renkler ve vasıflarla mevsuftur. Şarih *seyyid-i nas* dediği [RŞ/s.72] Âdem peygamber hakkındaki hadislere, ulemanın verdiği haberlere dayanarak yaratılışı ile ilgili bilgi vermiştir: Allah dünyayı ve Âdem'den önceki varlıkları yarattıktan ve her birine çeşitli vazifeler verdikten sonra [RŞ/s.22] كنت كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق [322]kutsi hadisi mantıkınca *âlem-i kübrâ* olan insanı kendinin yeryüzündeki halifesi olarak yaratmayı irade buyurmuştur. *BD*'de de belirttiği gibi onun toprağını hazırlamak için Azrâ'il'i

[322]"Ben gizli bir hazine idim. Bilinmemi istedim. Halkı, bilinmem için yarattım. "http://dosyalar.semazen.net/Sadreddin_Konevi_40_Hadis.pdf

vazifelendirir. Azrâ'il onun parlak alnı için Kâbe çevresinden, göğsü ve sırtı için Beytü'l-Makdis'ten, kalçaları için Yemen'den, bacakları için Mısır'dan, ayakları için Hicaz'dan, sağ eli için Maşrık'tan, sol eli için Mağrib'ten toprak alır ve bu toprağı Allah'ın kudretiyle tatlı ve tuzlu sularla karıştırır, kırk sene cıvık, kırk sene de kuru balçık halinde bekletir. Sonra bir nefha ile –ki Kur'an'da bir ayetle (15:29) Allah'ın ruhundan kendisine üflediği beyan edilmiştir [Sa/s.35]- Allah'a hamd ederek ayağa kalkan Âdem, alnında *nûr-ı Muhammedî* parladığı halde esmayı öğrenir ve tüm eflakin efendisi ve eflak sakinlerinin kıblesi kılınır [RŞ/s. 23-24].

RŞ'de Âdem'in yaratılış hikâyesine dair farklı ayrıntıları şeytanın Âdem'den üstün olduğunu düşüncesi yüzünden kıyamete kadar lanetlendiğini söyleyen beytin şerhinde de görürüz: Hazret-i Âdem'in muhtelif cüzlerden yoğrulmuş ve şekillendirilmiş kalıbı kırk sene yerde kaldığında melekler onu ziyarete memur edilmişlerdir. Bir gün Azâzil o kalıbın yanına uğrayıp ona parmağıyla vurur. Çıkan sesten dolayı onun içinin boş olduğunu, sabır kuvvetinin bulunmayacağını haber verir ve içine girerek varlıklar âleminde her gördüğünü orada müşahede eder. Fakat hazineler barındıran kalp mahzeninin kapısını açamaz. Âdem'in kalbi tarafından reddedilen Azâzil ona tabi olmamayı orada düşünür. Âdem kendisine temiz bir ruh üflendiğinde melekût âleminin merkezine oturur. Allah ona eşyanın ismini ilham eder, fazilet ve ilim şerefiyle tüm mahlûkat içinde mümtaz kılar. Melekler onu büyük bir tahta oturtup cennetten zinetlerle süslerler. Azâzil dışındaki tüm melekler ona secde ederler (bk. Şeytan) [RŞ/s.360-361].

Yüce Allah bütün âlemlerden beşeri âlemi seçip, onda bütün âlemi derc edip cemal ve celalini mazhar bir vasat kitap yaratmıştır. Örneğin âlemde güneş ve ay, insanda gözlere; yıldızlar dişlere; feleğin dönmesi insanın dünyadaki süratli seyrine; yağmur damlası gözyaşına; şimşek çakması bir göz atmasına; zelzele velvelesine; âlemin kararı insanın sükûnet ve vakarına, nehirler damarlarına; âlemdeki hayvanlar insanın bitine piresine; dağlar kemiklerine; acı, tatlı, pis, tuzlu olan dört çeşit su, insanın ağzındaki tatlı suya, kulağındaki acı suya, burnundaki pis suya, gözlerindeki tuzlu suya tekabül etmektedir [RŞ/s.26].

Attâr'ın hamdden sonra hemen Âdem'in ismini zikretmesinin sebebi de onun mahlûkatın en şereflisi ve mevcutların övüncü olup Allahın sıfatlarına ve zatına mazhar olmasıdır [Sa/s. 35].

Mütevazılığı

[-]

Şerhlerde şeytânın topraktan yaratılan insana Allah buyruğuna rağmen secde etmemekte ısrar etmesine karşılık Hazret-i Âdem'in tevazu gösterip Allah'tan aman dilemesi sayesinde makbul olduğundan bahsedilmiş [Ma/s. 99] , onun Allah'a yalvarışı فَتَلَقَّى آدَمُ مِن رَّبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ [323] [RŞ/s.364] ayeti ile anlatılmıştır [ŞPA/s.267].

Diğer Hususiyetleri

Âdem'in ilmullâhda hakikat sırrına delil olan isminin Ebû Muhammed olduğu, cennete varıldığında bu isimle çağırılacağı bilgisi de verilmiştir [RŞ/s. 25].

4.1.1.2 Hazret-i Nûh:

Allah Teâlâ'ya ibadeti terk edip, tapınmak için kendilerine putlar edinen ve böylece yeryüzünde ilk defa fesada uğrayan bir kavmi tevhit akidesine döndürmek için gönderilen peygamberdir. *Ulu'l-Azm* peygamberlerin ilki olan Hazret-i Nûh'un, kavmini tevhide döndürmek için verdiği mücadele, Kur'an-ı Kerim'de uzunca zikredilmektedir. Hazret-i Nûh edebî eserlerde umumiyetle Allah'ın insanlığa ceza olarak gönderdiği tufan felaketinden bir gemi vesilesiyle müminleri ve hayvan neslini kurtarması telmihiyle anılmıştır.

Pend-nâme'de de Allah'ın tebcil edildiği bölümde Allah'ın tufandan necat verdiği peygamber olarak adı geçer [P/b.2].

---

[323]Derken, Âdem (vahy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabb'ine yalvardı. O da) bunun üzerine tevbesini kabul etti. Şüphesiz O, tevbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır. (2: 37)

*BD'*de Hazret-i Nûh'un ne zaman doğduğu, nasıl peygamber olduğu ve tufan olayı anlatılmıştır: Hazret-i Âdem'in yeryüzüne inişinden yüz yirmi yıl sonra doğmuş olan Hazret-i Nûh, enbiyanın şeyhi lakabıyla mülakkaptır. Tufan sebebiyle sadece kendi sulbünden olan çocuklar yaşadığı için 'ikinci Âdem' adıyla mezkûrdur. Eserde dokuz yıl elli yıl boyunca Allah'ın emir ve yasakları hilafında tavır gösteren kavimden ancak seksen kişinin tarik-i müstakime teveccüh ettikleri kaydedilmiş, tufan sırasında Hazret-i Nûh ile beraber gelen müminler ve canlı mahlûkattan birer çiftin bir gemiye binip altı ay fırtınadan sonra Cudi dağında istikrar ettikleri, diğer tüm insanların inat ve kibirleri yüzünden helak oldukları da anlatılmıştır [BD/b.2, 4b].

*

Asıl ismi Abdu'l-Gaffâr olan Hazret-i Nûh [ŞPA/s.6;RŞ/s. 27] bin seneden fazla yaşamış, nübüvveti de dokuz yüz elli sene sürmüştür. Peygamber olduktan kırk sene sonra da tufan vaki olmuştur [ŞPA/s.7].

Şarih Nûh'un dalalet içindeki kavminin eziyetleri karşısındaki sabrını anlatmış, İnşa ettiği geminin hususiyetleri, içine aldığı hayvanat ve insanat hakkında bilgi vermiştir: insan sayısı yetmiş dokuzdur. Tufandan önceki kırk yıl boyunca kavmin tüm kadınları kısır kılındığından tufandan bu ana dek dünyadaki insanların tamamı Nûh'un evlatları Sâm ve Hâm ve Yafes'in sulbünden gelmiştir. Nûh'a Âdem-i Sânî denmesinin sebebi budur [RŞ/s.27-28].

Hazret-i Nûh üç evladı ve seksen kişiye ulaşan sair müminle yüksekliği en yüksek dağın kırk zira üstüne kadar ulaşan tufandan فَأَنْجَيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ [324] ayetinin de beyan ettiği üzere kurtulmuştur [Sa/s.35]. Nûh'un oğlu Ken'an da camdan bir zarf içinde boğulmuştur. Şarihin verdiği bilgiye göre aslında Ken'an Nûh'un değil, karısının oğludur [ŞPA/s. 6].

Tufan bahsi ile ilgili teferruata giren şarih, "Geminin dışında bulunan çocukların ve hayvanların şuçu neydi?" muhtemel sorusunun cevabını itizal

[324]Derken biz onu ve beraberindekileri dolu geminin içinde (taşıyıp) kurtardık. (26: 119)

ulemasının diliyle şu şekilde vermiştir: “Tufandan önceki kırk sene içinde kavmin kadınlarının kısır olması dolayısıyla hiç çocuk doğmamıştır ve helak olan hayvanların hepsi kurban edilebilecek cinsten olduklarından helakleri kurban makamında olmuştur.” [RŞ/s. 28].

4.1.1.3 Hazret-i Hûd

Hazret-i Nûh’un oğlu Sâm'ın neslinden olan Hûd, Yemen'de bulunan Âd kavmine gönderilen peygamberdir. Tufan felaketinden sonra yollarından sapan bir kavim olan Âd kavmi birçok nimete ve kuvvete kavuşmuş oldukları halde Allah'ın dinini inkâr ederek putlara tapmışlardır. Peygamberleri kendilerine birçok mucize gösterdiği halde inanmayan kavim yedi gece sekiz gün devam eden şiddetli bir rüzgâr ile helâk edilir, Hazret-i Hûd da kendisine iman edenlerle beraber çıkıp başka yere gider.

Pend-nâme metninde Hazret-i Hûd’un adı geçmez. Sadece Allah’a hamd edilen bölümde bir beyitte peygamber olarak gönderildiği Ad kavminin cezalandırılmasına telmih vardır [P/b. 3].

Hazret-i Hûd, Hazret-i Nûh’un yoluna iletilmeleri için Ad kavmine gönderilen peygamberdir. Nübüvveti elli yıl sürmüş ve ancak dört yüz kişiyi insaf menziline eriştirebilmiştir. Ad kavminin Hazret-i Hûd’u idama kalkışması Allah’ın gazap denizinin dalgalanmasına neden olmuş ve O da yedi gece sekiz gün süren bir fırtınayla bu kavmi yok etmiştir [BD/b.3, 5b].

*

Şerhlerde Ad kavminin yaşadığı yerden ve kavme mensup olanların vasıflarından bahsedildiğini görmek mümkündür: Ad, yüksek ve muhkem binalar yapmakla şöhret bulmuş putperest bir kavimdir [RŞ/s.30]. Yemen semtinde ‘İhkaf’ dedikleri mahalde yaşayan Ad kavmine mensup olan insanların boyları altmış- yüz zira ve her birinin başı kubbe gibidir, gözlerinde ve burun deliklerinde yırtıcı hayvanlar yuva yapıp yavrularlar [ŞPA/s.9].

Kendilerini imana davet için mebus olan Hazret-i Hûd'a yüz çeviren Ad kavminin cezalandırılmasına sebep olan durumu "edepsizlik" olarak nitelendiren şarihin verdiği bilgiye göre وَأَمَّا عَادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ [325] [Sa/s.35; RŞ/s.29], فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا [326] ayetlerinde ve نصرتبالصبا وأهلكت عاد بالدبور [327] hadisinde bahsi geçen ve Allah tarafından gönderilen şiddetli rüzgâr her ne kadar kaçmaya çalışsalar, gizlenseler de onları taştan taşa vurarak helak eder [RŞ/s. 30; ŞPA/s. 9].

Rüzgârın bu galibiyeti kendi galebesi mi yoksa Allah'a inkıyadı neticesi mi olduğu konusunu tartışan şarih, Attâr'ın bu beyitle her şeyin hareketinin ve sükûnetinin Allah'ın emrine kayıtlı olduğunu işaret ettiğini düşünmüştür ve nâzımla aynı fikirdedir. Ona göre aksi fikir batıldır; nitekim müfessirlerin beyanına göre Hazret-i Hûd, Ad kavminin helak olduğu o anda kendisine iman eden müminleri bir yere toplayıp, etraflarına bir muhafaza dairesi çizerek şiddetli rüzgârdan korumuştur. Rüzgâr onların bulunduğu mahalle gelince onların kalplerine ferahlık yaymaktan başka bir şey yapmamıştır [RŞ/s. 30].

4.1.1.4 Hazret-i Sâlih

Hazret-i Sâlih Semud kavmine peygamber olarak gönderilmiştir. Semud kavmi dağda kayalardan oydukları evlerde bolluk içerisinde yaşamalarına rağmen yoldan çıkmış bir kavimdir. Hazret-i Sâlih'e inanmak için kendisinden mucize isterler, fakat mucize olarak gönderilen ve sütünden faydalandıkları dişi deveyi öldürürler. Bunun üzerine Allah'ın gazabına uğrayarak helak edilirler.

Sâlih peygamberin adı *Pend-nâme* metninde geçmez; yalnızca bir dizede, peygamber olarak gönderildiği kavme, peygamberliğine delil olarak gösterdiği kayadan dişi deve çıkarma mucizesine işaret vardır [P/b.7].

---

[325] Âd kavmine gelince, onlar da uğultulu ve dondurucu şiddetli bir rüzgârla helâk edildi.(69:6)

[326] Biz de onlara dünya hayatında zillet azabını tattırmak için o mutsuz kara günlerde üzerlerine [dondurucu bir rüzgâr gönderdik]. Ahiret azâbı elbette daha rezil edicidir. Onlara yardım da edilmez. (41:16)

[327] "Ben, saba rüzgârıyla desteklendim. Ad kavm ise debur rüzgarı ile helak edildi." İbn Kesir Tefsiri C. 12, Çeviren: Savaş Kocabaş/ Beşir Eryarsoy, Polen Yayınları, İstanbul 2012, s. 6478

*BD'*de bu kıssa kısaca hatırlatılmıştır: Hazret-i Sâlih putperest olan Semud kavmine Mûsevî şeriatının yolunu göstermek için peygamber olarak gönderilmiştir. Kavmi onu taciz amacıyla ondan bir mucize göstermesini istediğinde Kâsibe adı verilen sert bir kayadan Allah'ın izniyle bir dişi deve çıkarmıştır [BD/b.7, 8a].

*

Diğer şerhlerde Sâlih peygamber ve kıssası tafsilatlı biçimde anlatılmıştır. Hazret-i Sâlih'in peygamber olarak gönderildiği halk Şam'la Hicaz arasında Vâdi-i Kurâ denilen mahalde bolluk ve sıhhat içinde yaşayan halkın adı Hicr'dir. Âdem'den üç bin yüz yirmi yıl sonra bu halkın isteği üzerine Kâsibe'den gebe bir dişi deve çıkardıktan sonra Sâlih peygamber, devenin Allah'ın mülkünde yiyip içmesi için halktan söz alır. Bu kavim de Ad kavminden sonra kendilerine verilen nimetleri inkâr ve özellikle devenin sütüne nankörlük ederek öncelikle onu içmesi lazım gelen sudan men ederek, sonra da Kudar isimli bir şahsa onu kestirerek Allah emrinin zıddına hareket ederler [ŞPA/s. 18].Hazret-i Sâlih, devenin kanı mukabilinde yeminini tutmayan kavmin şehirlerini Allah'ın yok edip kendilerini cehenneme atacağını ama üç gün içinde devenin yavrusunu yakalayabilirlerse O'nun azabından halas bulacaklarını bildirir. Yakalayamazlarsa yüzlerinin birinci gün sarı, ikinci gün kırmızı, üçüncü gün de siyah rengi alacağını, bu alametlerin sonunda da Allah'ın kahrına mazhar olacaklarını da ekler. Halk her ne kadar uğraşsa da bunu başaramaz. Tüm alametler gerçekleşir ve sonunda onlar diz çökmüş halde Allah'ın gönderdiği bir zelzele ile gazaba uğrarlarr. Şarih burada nâzımın neden "Allah Sâlih'in kavmini zelzeleyle helak etti" demeyip "Sert kayadan dişi deve çıkardı" şeklindeki muhtemel sorusuna cevap vermiştir: Ona göre kayadan deve zuhur etmesinin garipliğine ve bir devenin bir kavmin helakine sebep olabileceğine işaret etmek içindir. Şarih beyti sufiyane ve âşıkane açıdan da şerh etmiştir: Her asır ve zamanda salih ve mütedeyyin olan insanların cismi deve, ruhu da Sâlih yerindedir. İnsanın hakkına riayet etmeyenler belaya duçar olurlar. Sonunda pişmanlıkla diz çökmeleri katle müstahak olanların yeryüzüne diz çökmesi gibi olur. Zira insanın hakları bir şehir değil bir dünya değerindedir. Ehlullâhın temiz ruhları ve kalpleri Allah'la vuslat fikrinde, bedenleri de dişi deve gibi fakirlik ve ihtiyaçtadır. Halkın eza ve cefası bu

deve yerinde olan fakir bedenedir, salih olan ruha değil. Zira ruh ilahi nurdandır ve kimseye mağlup olmaz, lakin cisme olan eza dolayısıyla eziyet çeker. O zaman da Allah'ın intikamı zuhura gelir. Hasılı bir müminin bedenini inciten bir suret ehli bir can incitmiş olur. Bu sebeple devenin yavrusu yerinde olan mümin hatırını elden çıkarır ve bir daha da avlayamaz. Yani can inciteni, canan incitir [RŞ/s. 40].

4.1.1.5 Hazret-i İbrâhim

Ulu'l-azm peygamberlerden ikincisi olan Hazret-i İbrâhim'in, gerek Yahudilikte gerek Hıristiyanlıkta ve gerekse İslamiyet'te büyük bir mevkii vardır. Onun ismi, daima dua ve cömertliğine tazimle geçer. Çünkü o, Allah'a ibadet ve onun birliği konusunda cihada girişmiş ve inandığı akide uğrunda nefsini ölüme atmasını bilmiştir. Hazret-i İbrâhim'in hayatı Rabb'i için fedakârlıklar zinciri olmuş, hareketleriyle kendinden sonraki bütün insanlığa ihlas ve Allah muhabbetinde çok canlı bir misal teşkil etmiştir.

Pend-nâme'de İbrâhim peygamber Nemrûd tarafından ateşe atılması ve ateşin gül bahçesine dönüşmesi ile anılmıştır. [P/b.4]

Atıldığı Ateşin Gül Bahçesine Dönüşmesi

Şarih Hazret-i İbrâhim'i tanıttıktan sonra bu hadiseyi eserinde anlatmıştır. Buna göre Hazret-i Hûd soyundan olan İbrâhim peygamber yeni bir şeriatı uygulamakla görevlendirilmiş, on altı yaşındayken mancınıkla atıldığı ateşin gül bahçesine dönüşme mucizesini yaşayan büyük peygamberdir. قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ [328] ayeti de bu olayı anlatmaktadır. [BD/ b.4, 6a; Sa/s. 38; RŞ/s. 33].

*

Şerhlerde ilgili beyitte geçen Halîl kelimesi "dost" manası ile verilmiş ve böylelikle Allah'ın Hazret-i İbrâhim'i dost edindiği bildirilmiştir. Çeşitli kaynaklara göre Âdem'in dünyaya inişinden bin üç yüz yirmi veya iki bin sene sonra [RŞ/s. 33]; ya da üç bin yüz yirmiden fazla sene geçtikten sonra [ŞPA/s.10] dünyaya gelen

[328] "Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve esenlik ol" dedik. (21:69)

İbrâhim'in atıldığı ateşin gül bahçesine dönüşmesi vakası anlatılmıştır: Şarihe göre Kûsâ adlı bir mahalde olan, Ruhâ'da olup olmadığının malum olmayan bu olayın hikâyesi şudur [RŞ/s.33]: Nemrûd bin Ken'an'ın vaktinde reis olan Nebatin adlı kâfirin yaptırdığı tüm putları kıran İbrâhim'i Nemrûd sorguya çeker ve Ekrad taifesinden olan müsteşarı Heyzen'in verdiği akılla İbrâhim'i yakmaya karar verir. İblis'in rehberliğiyle mancınık inşa edilir ve İbrâhim ateşe ilka olunur [RŞ/s. 33]. Hazret-i İbrâhim ateşe atıldıktan sonra Cebrâ'il gelip bir ihtiyacı olup olmadığını sorduğunda ona hacetini arz etmez. Sadece gerçek muin olan Allah'tan meded bekler [ŞPA/s. 282]. Nihayetinde Allah ateşi gül bahçesine çevirir. İbrâhim yedi ya da kırk gününü gül döşeklerde Allah tarafından gönderilen gölge altında ve Cebrâ'il'le sohbet ve Allah'a hamd ve şükrederek geçirir [RŞ/s. 33].Kendisine esma-i hüsna ile tesbih ve zikretmek ihsan edilir [ŞPA/s.344]. Bülbülde bu gülbahçesinde kaldığı süre boyunca ona muvafakat ettiği için ona destan-seralık ihsan olunur. Halîl İbrâhim'in, sair enbiyadan ayrılması; Muhammed Mustafa dışındaki bütün peygamberlerden üstün olması gibi bülbülünde diğer kuşlar içinde ayrı bir yerinin bulunmasının sebebi de şarihe göre budur [ŞPA/s.11].

Allah'ın Hazret-i İbrâhim için ateşi gülbahçesine dönüştürdüğünü hatırlatırken Attâr'ın işaret etmek istediği hakikatler şunlardır: Birincisi; şiddetli bir belaya müptela olmak Allah'ın makbul kullarına mahsustur. İkincisi; Allah, halk için eza cefa olabilecek durumları, dünyanın dert ve sıkıntılarını dostluk makamına vasıl olmuş kâmil insan için zevk ve sefa, derman ve deva hâline getirir. Üçüncüsü; fesat ehlinin ateşi salah ehline zarar vermeye kadir değildir. Dördüncüsü; yakıcı ateş ilahi adalet gereğince Hakperestleri değil, ateşperestleri yakar. Beşincisi *anâsır-ı erbaa* zahiren bize göre ölüdür, ama Hak emrine itaatlerine nispeten diridirler. Nitekim toprak "Ol" emriyle Âdem oldu, tufanın suyu O'nun emriyle Nûh'un kurtuluşuna bais oldu, Ad kavmini helak eden rüzgâr Hûd'u selamete kavuşturdu ve yakıcı ateş Allah'ın emriyle gül bahçesine dönüştü. Altıncısı; dünyevi malzemelere işlev veren ve onları yararlı kılan Allah'ın iradesidir; bu irade olmadan bütün zahiri aletler işlevlerini yitirirler. Nitekim Nemrûd'un ateşi zahiren yakıcı bir malzeme iken Allah'ın muradı üzere o ameli muattal kaldı, kendisi de nimete dönüştü. Yedincisi; Allah'ın iradesiyle ateş su, su da ateş olup her şey kendi tabiatından farklılaşabilir.

Şarih burada Şeyh-i Ekber olarak bilinen Muhyiddin Arabî'nin bu konuyla ilgili bir sohbetini kendi ağzından aktarmıştır (bk. Mutasavvıflar/ Muhyiddin Arabî) [RŞ/s.33-34].

Cömertliği

Hazret-i İbrâhim aynı zamanda cömertliği ile şerhlere konu olmuştur. Kim olursa olsun eve gelen konukların önüne yemek çıkarmak onun sünnetlerinden sayılmıştır [BD/b.575, 83b].

*

Diğer şerhler de cömertlik bahis konusu edildiğinde Hazret-i İbrâhim'i hatırlamıştır: Her gece yola çıkıp insanları yoldan çevirip ağırlayan, bir gece misafir olmasa mahzun olan hatta künyesinin Ebu'z-zayf olduğunu aktarılan [RŞ/s.292]bu cömert peygamber, mümin-kâfir demeden herkesi sofrasına alır, kâfir müminin nimetinin tesiri ile mümin olabilir diye kâfirden nimetini esirgemez [RŞ/s. 638].

4.1.1.6 Hazret-i Lût

Kur'an-ı Kerim'de bildirilen peygamberlerden olan Hazret-i Lût, İbrâhim peygamberin kardeşi Hârân'ın oğludur. Halîlullâh'la birlikte Nemrûd'un memleketinden hicret edip Şam'a geldikten sonra Lût gölü yakınındaki Sedum şehri halkına peygamber olarak gönderildi. Oranın azgın ve erkeklerle münasebeti âdet hâline getirerek livata fiilini işleyen halkına İbrâhim peygamberin dinini tebliğ etti.

Hazret-i Lût'un Allah tarafından altı üstüne getirilen ve cezalandırılan bir kavme gönderilen peygamber olarak *Pend-nâme*'de adı geçmiştir [P/b. 5].

*BD'*de Hazret-i Lût maddesinde kim olduğu nerde ikamet ettiği, Cebrâil, Mikâil ve İsrâfil'le karşılaşmalarını ve Lût kavminin Allah tarafından helak edilişi hikâye edilmiştir. Buna göre Hazret-i Lût, Hazret-i İbrâhim'in kendi terbiye ettiği yeğenidir. Hazret-i İbrâhim peygamber olduktan sonra onunla Filistin'e hicret etmeyi seçer. Ürdün'de kalarak oradaki kavme peygamber olarak görevlendirilir ve Allah'ın yasaklarını kendilerine iletir. Ancak kavmi uygunsuz davranışlarını devam ettirir.

Zamanı geldiğinde de bu kavmi yok etmek için Cebrâ'il, Mikâil ve İsrâfil adlı melekler yakışıklı delikanlılar kılığında onun evine gönderilirler. Sapkınlık içindeki halk bunu duyarak Hazret-i Lût'un evine gelir ve misafirlerin kendilerine teslim edilmesini ister. Hazret-i Lût onları men etmeye çalışsa, nikâhlanmaları için kızlarını teklif etse de ısrarlarına devam eden kavim Allah tarafından kör edilir. Sonunda Allah'ın emriyle Hazret-i Lût ve ona refakat eden müminler orayı terk ederler. Geride kalan sapkın halk da Cebrâil'in kanadı ile helak ve şehirleri altüst edilir [BD/b.5, 6b; ŞPA/s. 11-12; RŞ/s.35; Ma/s.7].

*

Şarihin verdiği bilgiye göre bu halkın şeytan işi olan tek fiilleri livata değildir. Sakız çiğnemek, ağızlarıyla zarta çekmek, koltuklarını yellendirmek, helâya varmadan önce avret yerlerini açmak yollarda ve mezarlıklarda bulunan ağaçların altında hacet gidermek, fiske taşı atmak, birbirlerine sille vurmak gibi çirkin fiillerin de sahibidirler. Malum olduğu üzere Lût'un imana davetine yüz çevirdiklerinde bir sabah herkes uyurken Allah'ın kahrı erişti ve evleri, malları mezarlıkları altüst oldu [RŞ/s.35].

Şarih, Attâr'ın beyitte geçen ve kavmin alt üst olduğunu bildiren '*zir ü zeber'* ibaresinde فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا [329] ayetine telmih tespit etmiştir [Sa/s.38; RŞ/s.35]. Yine aynı beyitte geçen ve bu olayın gerçekleştiği zamanı belirten *'hengâm-ı seher'* ibaresi mezkûr kavmin helaklerinin sabaha yakın olduğuna işaret eder. Ayrıca bunda seher vakti Allah'ın feyzlerinin mahalli iken gaflet uykusundan uyanamamış olan kavim bu feyzden mahrum olarak helak olmak hükmünde genel kabule işaret vardır. Nitekim kâfirlerin üzerine gece baskını ile seher vakti hayatlarına son verildiğini malum ve meşhurdur [RŞ/s.35].

4.1.1.7 Hazret-i Yûsuf

Ya'kûb peygamberin oğlu olan Hazret-i Yûsuf, yüz güzelliğiyle meşhurdur. Kâinattaki güzelliğin yarısının onda toplandığı söylenir. Kur'an-ı Kerîm'de Hazret-i

---

[329](Azap) emrimiz gelince oranın altını üstüne getirdik. (11:82)

Yûsuf'la ilgili kısım "*ahsenü'l- kasas*" olarak adlandırılmakta, uzunluğu ve detaylarıyla dikkat çekmekte, ayrıca içerisinde insana ve hayata dair ders çıkarılabilecek pek çok incelik bulundurmaktadır. Hazret-i Yûsuf masumiyet ve iffet abidesidir, iffetsizliğe düşmekten kendisini koruması için Allah'a dua etmiş böyle çirkin bir günahı işlemektense zindana atılmayı tercih etmiştir. Daha sonra Mısır yönetiminde kudret sahibi olması da edebî eserlerde telmih edilen olaylardan biridir.

Pend-nâme'de adı geçmese de başına incelediğimiz bazı şerhlerde "Allah'ın taç koyduğu bir kul" sıfatıyla kendisine işaret edildiğini düşünülmüştür [P/b.11].

Mısır Sultanlığı

[-]

Şerhlerde ilgili dizede işaret edilenin Hazret-i Yûsuf olduğu bilgisiyle başındaki tacın onun Mısır'a sultan olması sebebiyle konduğu hatırlatılmıştır [ŞPA/s. 27; Ma/s.10]. O, Haram olana el uzatmaması hususunda ihlasa erdirilmiş kullardan biridir [Ma/s.307].

RŞ'de *BD*'de olduğu gibi söz konusu beytin şerhinde başına taç konulan bir Yusuf'tan bahsedilmemiştir. Fakat Allah'ın bir avuç toprağa iman verdiğini beyan eden *Pend-nâme* beytinin şerhinde Hazret-i Yûsuf'un imanı sebebiyle Mısır'a sultan olduğu kaydedilmiştir. [RŞ/s.21]

Beşikte Konuşması

[-]

Hazret-i Yûsuf beşikteyken konuşan dört çocuktan biridir [RŞ/s.63]. Allah'ın beşikteki çocuğu konuşturma kudretinden bahseden beytin şerhinde Îsâ peygambere yakıştırılan beşikte konuşma hadisesinin Hazret-i Yûsuf peygamberle ilgili bir kıssaya ve beyitte geçen "tıfl" kelimesinin de kıssa da sözü edilen çocuğa işaret edebileceği tespit edilmiştir. Buna göre Zeliha, Hazret-i Yûsuf'a iftira attığında

Hazret-i Yûsuf o iftiradan kurtulmak için dört aylık beşikteki bir bebeğin şahitliğinden yararlanır [Sa/s.44].

4.1.1.8 Hazret-i Eyyûb

İsrailoğularından İshak peygamberin torunu olan Hazret-i Eyyûb, sabır timsali bir peygamber olarak bilinir. Varlıklı bir zat olan Hazret-i Eyyûb'u imtihan için Allah bütün varlığını hatta sağlığını bile alır. Eyyûb bu imtihana sabırla karşılık verince Allah da onun bu davranışından hoşnut olup, ona eskiden sahip olduğu her şeyi tekrar verir.

Pend-nâme'de de Allah'ın tebcil edildiği bölümde ismi geçmese de "sâbir, kirman" kelimeleri ile kendisine işaret edilmiştir. Allah'ın Hazret-i Eyyûb'un bedenine kurtçuklar musallat edip onun sabrını ölçmesi olayına telmih vardır [P/b. 10].

*BD'*de şarih de Hazret-i Eyyûb'un hayatını ve söz konusu kıssayı anlatmıştır: Hazret-i Iys'ın torunu olan Hazret-i Eyyûb, Havrân bölgesinde yaşamış, kendi toplumuna peygamber olarak gönderilmiştir. Sayısız malı-mülkü, birçok oğlu kızı, kölesi ve cariyesi bulunmakla beraber yolculara ikram sofraları yayacak, yetimi ve dulu eşiğinde barındıracak kadar cömerttir. Allah'ın melek yaradılışlı olan kuluna böylesi bir zenginliği ihsan etmesini kıskançlıkla karşılayan şeytan, ona sunulan imkânların elinden alınması ve talihsizlikle sınanması hâlinde buna sabredemeyeceği, ibadeti elden bırakıp isyankâr olacağı yolunda Allah'la iddialaşır. Bunun üzerine Allah, Hazret-i Eyyûb'un bütün malını mülkünü elinden alır. O, Allah'a hamd ve şükretmekten vazgeçmez. Bundan son derece rahatsız olan şeytan, onun çocuklarına güvendiği, bu dünyada onları bırakacak olmanın emniyetiyle ümitsizliğe kapılmadığı yolunda iddiasında ısrar eder. Allah bu sefer evlatlarını elinden alır ki bu neredeyse Hazret-i Eyyûb'un sabrı elden bırakmasına sebep olacaktır. Lakin Allah'ın inayeti ile sabreder. Sonra kalbi ve dili hariç bütün vücudunda iltihaplı yaralar açılır, vücudu bozulup insanları rahatsız edecek derecede kokmaya başlar. Karyenin dışında bir kiliseyi mesken edinip on sekiz yıl orada yaşar. Bu süre içinde yaralarına yerleşen ve onun vücudunu yiyen kurtçuklar sonunda

gıdalanacak bir şey kalmadığından Hazret-i Eyyûb'un dilini ve kalbini de yemeğe kalkarlar. Allah'a -أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ [330] ayetinde de beyan edildiği gibi- bu hâlin ona dokunduğunu bildirdikten sonra sabrıyla imtihanı kazanan Hazret-i Eyyûb, Cenâb-ı Hakk'ın lütfu ve emriyle ayağını yere vurur, fışkıran su kaynağından yıkanıp içerek eski sıhhati ve güzelliğine kavuşur. Ayrıca kendisine yeniden servet ve birçok çocuk da ihsan edilir [BD/b.10,10a-b].

*

Diğer şerlerde de Eyyûb'dan ve sabrının imtihan edildiği başına gelen hadiselerden bahsedilmiştir: Hazret-i İshak nesebinden olan [ŞPA/s.22] ve Şam'da Beyşiyye adlı bir mahalde seksen sene ailesiyle sıhhatle afiyetle oturan Eyyûb'un bu imtihanı on sekiz, on üç ya da yedi sene yedi ay yedi gün sürmüştür [RŞ/s. 47-48] Bu süre içinde Eyyûb başına gelen beladan şikâyet etmediği gibi vücuduna musallat olan kurtlar yere düştüğünde tekrar bedenine koyar ve Cenab-ı Hak'tan sıhhat ve afiyet talep etmekten hayâ eder [Ma/s.9]. Çektiği sıkıntılar neticesinde sitemini dile getirmesi ile Allah ona iyileşmesi için Cabiye adlı bir mahalde çıkan, yıllardır yılan ve akreplerle dolu olan, biri soğuk biri sıcak olarak kaynayan iki su ihsan eder [RŞ/s.47-48]. Eyyûb'un bedenine on sekiz sene boyunca musallat olan on iki bin kurt Eyyûb'a şifa verildikten sonra ipek kurdu, sülük, bal arısı gibi halkın istifade ettiği mahlûklar hâline gelirler [ŞPA/s. 24].

Eyyûb'u iyileştiren su kaynaklarının yılanlar ve akreplerle dolu olmasından şarihin çıkardığı sonuç şu olmuştur: Allah'tan gelen belaya sabredenlerin şifası zehirle karışmış da olsa şifa vaktinde zarar vermez. Şarih beyti ayrıca âşıkane bir nazarla şerh etmeye çalışmıştır: İlahi aşkın gülistanının bülbülleri dikenlere müptela olurlar ve bunun bir imtihan ve encamının selamet olduğunun şuuruyla bu iptilayı Allah'tan gıda ve safa addedip şükrederler [RŞ/s.48].

Şarih bedenine musallat olan kurtlardan neden dilinin ve kalbinin korunduğunu da açıklamıştır: Dil zikrin masdarıdır, kalp ise marifetin mevzii,

---

[330] Eyyûb'u da hatırla. Hani o Rabbine, ["Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisisin"] diye niyaz etmişti.(21:83)

nübüvvetin ve velayetin madenidir [ŞPA/s. 22]. Kalp lisanın yoludur ve lisan kalbin tercümanıdır [ŞPA/s. 24].

Eyyûb'un çektiği sıkıntılar neticesinde "Şüphesiz ki ben derde uğradım"diye şikâyet etmesini arifler indinde memduh bir durum olarak değerlendirmiştir. Eyyûb'un duası belanın sonunda Allah'ın izni ile edilmiştir. Bu makam sükût değil, kelam makamıdır [ŞPA/s. 22].

4.1.1.9 Hazret-i Mûsâ

Allah'ın, dört büyük kitaptan biri olan Tevrat'ı verdiği ve yeryüzünde dinini tebliğ edip, hâkim kılması için gönderdiği resuldür. Ulu'l-azm peygamberlerin üçüncüsüdür. Hazret-i İbrâhim'in soyundan olup, İsrailoğullarının akidelerini ıslah etmek ve onları Allah'ın dilediği nizama kavuşturmakla görevlendirilmişti. Tur dağında ilahi hitaba mahzar olduğu için "Kelîmullâh" unvanı ile de anılmaktadır.

Pend-nâme'de Hazret-i Mûsâ ve halkının Kızıldeniz'den geçmesine, Firavun ve ordusunun boğulmasına telmih olarak bir dize yer almıştır [P/b.7].

Kızıldeniz'i geçmesi

*BD'*de Hazret-i Mûsâ'dan "Hazret-i Kelîm" olarak bahsedilir. İlgili beytin şerhinde Firavun'un zulmünden usanan altı yüz yetmiş bin İsrailoğlunu Mısır'dan Filistin'e götürmesi, Firavun'un bir buçuk milyon zırhlı askerle onları takip edip Kulzüm sahillerinde onlara yetiştiğinde Kızıldeniz'i asasıyla on iki yola ayırarak halkını kurtarması, Firavun ve ordusunu cehenneme göndermesi olayı ile anılır [BD/b.7, 7b- 8a].

*

Diğer şerhlerde Kelîm ya da Kelîmullâh olarak da anılan Hazret-i Mûsâ ve Firavun hakkında *BD'*de aktarılan kıssa aktarılırken [ŞPA/s.7-8; RŞ/s.38] *Pend-nâme*'deki ilgili beyitte وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدْوًا ۖ حَتَّىٰ إِذَا أَدْرَكَهُ

الْغَرَقُ قَالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ[331] [Sa/s. 39; RŞ/s.38] ve فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ فَغَشِيَهُم مِّنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ[332] ayetlerine telmih olduğunu tespit edilmiştir. [RŞ/s.38]

Firavun'un kavminin adı Kıbt'tır. Kulzum nehrini "su suretinden ateş olarak" niteleyen şarih, düşmana münasip olanında gazap ateşi olduğunu bu vesileyle hatırlatmıştır [ŞPA/s. 8].

Diğer Hususiyetleri

Firavun kıssasının anlatıldığı bölümde Mûsâ'nın *yed-i beyzâ*sından zuhur eden mucizeleri [RŞ/s.37], imanı sebebiyle Tûr dağında Allah'ın nurunun tecellisine mazhar oluşu da hatırlatılmıştır [RŞ/s.20].

4.1.1.10 Hazret-i Yûnus

Hazret-i Yûnus, Allah tarafından Ninova halkına gönderilen peygamberdir. Halkını bir olan Allah'a iman etmeye ve sadece ona ibadet etmeye çağırdığı halde, halkı ona inanmamış ve inkârcılıklarına devam etmişlerdir. Hazret-i Yûnus'un kavmini terk ederek çıktığı gemi yolculuğu, denize atılarak bir balığın karnında seyahat etmesi, nihayet oradan kurtuluşu hadisesi eserlerde sıkça telmih edilegelmiştir.

Pend-nâme'de Hazret-i Yûnus'un balığın karnındaki yolculuğuna telmih vardır. [P/b. 10]

BD'de Hazret-i Yûnus'un, peygamber olarak gönderildiği kavme putlara tapmayı men etmesine rağmen kırk yıl içerisinde sadece iki kişinin ona icabet ettiğinden bahsedilmiştir. Diğerleri eski inançlarından vazgeçmeyerek gaflet içinde kalmaya devam ederler. Milletinin bu şekilde küfürde direnmesi ve imana gelmemesi, Hazret-i Yûnus'un zoruna gitti ve Allah'a mütemadiyen

---

[331] İsrailoğullarını denizden geçirdik. Firavun da, askerleriyle birlikte zulmetmek ve saldırmak üzere, derhal onları takibe koyuldu. Nihayet boğulmak üzere iken, "İsrailoğulları'nın iman ettiğinden başka hiçbir ilâh olmadığına inandım. Ben de müslümanlardanım" dedi.(10:90)

[332] Bunun üzerine Firavun askerleriyle birlikte onların peşine düştü de, deniz onları görülmedik bir şekilde kuşatıp yuttu. (20:78)

şikâyetlenmesine bais olur. Bu kızgınlıkla Allah'ın izni olmadan milletini terk etmeye kalkışır ve sahile giderek, selamet cihetine seyredeceğini umduğu, hareket etmek üzere olan bir gemiye biner. Denize açıldıklarında fırtınaya yakalanan gemi batma tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Yolcular gemide kaçak bir köle olduğunu düşünürler; onu bulmak ve gemiden atmak üzere kura çekerler. Birkaç kere çekilen kuradan her seferinde Hazret-i Yûnus çıkar. Onu denize attıklarında bir balık gelip onu yutar. Dört saat, üç gün ya da kırk gün kadar bir süreyle balığın karnında olduğu halde Rabb'ine pişmanlığını ve mahcubiyetini لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ[333]ayetinde belirtildiği gibi anlatır, ağlar ve bağışlanması için yalvarır. Bunun üzerine Cenab-ı Hak onu affeder ve ona necat ihsan eder.

Şarih, Kur'an'da da geçen bu kıssa ile bazı meşâyih-i kibârın sıkıntılı zamanlarda Hazret-i Yûnus'un tespihini tekrarlamak suretiyle insanın tazyikten halas bulacağına dair inançlarında birleştiklerini kaydederek tefsir alanına giren bir konu hakkında da bilgi verme fırsatını değerlendirmiştir [BD/b. 10, 10b-11b].

*

Diğer şerhlerde Yûnus'un dört bin beş yüz doksan yılından sonra Ninova'ya peygamber olarak gönderildiği bilgisinden sonra kıssa verilmiştir [ŞPA/s.24; RŞ/s.49].Yedi ya da kırk gün balığın karnından gezip tesbih eden [Ma/s.10] ve sonunda *BD'*de de yer alan (21: 87) ayetindeki [Sa/s.40-41; ŞPA/s.24; Ma/s.10] duasıyla affedilen Yûnus, Âdem'in dünyaya inişinden dört bin altı yüz seksen üç sene sonra ölmüştür [ŞPA/s.24].

4.1.1.11 Hazret-i Dâvud

İsrailoğullarına gönderilen ve kendisine, Zebur adlı kitap verilen peygamber Dâvud, Hazret-i Nûh'un soyundandır. Kur'an-ı Kerim'de, Câlût'u öldürmesinden sonra Hazret-i Dâvûd'a hem hükümdarlık hem de hikmet (nübüvvet) verildiği bildirilir (Bakara, 2:251). İsrâiloğullarının tarihinde peygamberlikle hükümdarlık ilk

---

[333] Zünnûn'u da hatırla Hani öfkelenerek (halkından ayrılıp) gitmişti de kendisini asla sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Derken karanlıklar içinde, ["Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum"] diye dua etti. (21:87)

defa Hazret-i Dâvûd'un şahsında bir araya gelmiştir. Allah, İsrâiloğullarını savaşın şiddetinden korumak için Hazret-i Dâvûd'a zırh yapmayı öğretmiş, demiri yumuşatmaksuretiyle ustaca işlenmiş geniş zırhlar yapmasını bildirmiştir.

Pend-nâme'de Allah'a hamd bölümünde bir beyitte Allah'ın inayetlerinden biri de Hazret-i Dâvud'un elindeki demiri mum hâline getirmesi mucizesi ele alınmıştır [P/b.8].

Demiri Mum hâline getirmesi

*BD'*de Hazret-i Dâvud İsrailoğulları'nın peygamberlerinden biri olarak tanıtılır. Nübüvvetin izzetiyle saltanatın şerefini birleştirmiş ve devlet binasını sağlamlaştırmış olduğundan bahisle ibadethanelerin etrafında her gece otuz altı bin silahlı dolaştırdığını, devlet hazinesine dokunmadan savaş zırhları yapmak suretiyle geçimini sağladığını kaydedilmiş, demirin üzerindeki sihirli gücü وَأَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ[334] ayeti şahitliğinde izah edilmiştir [BD/b.8, 8b]. Bu ayet diğer şerhlerde de yer almıştır [Sa/s.40; RŞ/s.41; Ma/s.9].

*

Şerhlerde verilen bilgiye göre Dâvud erittiği demirlerle mahirane yapılmış zırhlar imal etmiştir. Öldükten sonra hazinesinde on iki bin ya da yedi zırh bulunmuştur [ŞPA/ 19; RŞ/s.41]. Şarih burada Allah'ın Hazret-i Dâvud'a türlü türlü ve birbirinden acayip kerametler vermişken nâzımın neden demiri eritme hadisesini seçip hatırlattığını sorgulamıştır. Ona göre Dâvud'un mülkünün kuvvetlendirilmesi zırh sıfatıyla tamamlanmıştır. Ve bu sıfatta hikmetler olduğu düşüncesiyle nâzım burada bunu mahsusen zikretmiştir [RŞ/s.41].

Sesinin Güzelliği

[-]

[334]Andolsun, Dâvud'a tarafımızdan bir lütuf verdik. "Ey dağlar! Kuşların eşliğinde onunla birlikte tespih edin" dedik ve "(Bütün vücudu örtecek) zırhlar yap, işçilikte de ölçüyü tuttur diye [demiri ona yumuşattık.](34:10)

Ömrü uzatan hadiselerden birinin de hoş avaz olduğunun belirtildiği bir beytin şerhinde şarih Hazret-i Dâvud'un Zebur kıraat ederken sesini dinlemek için meclisinde kuşların, vahşi hayvanların ve insanların toplandığını, birçoğunun da oracıkta ruhunu teslim ettiğini hatırlatmıştır [RŞ/s.407].

Diğer Hususiyetleri

[-]

Hazret-i Muhammed'in bütün kendinden önceki peygamberlerin övüncü olduğunun söylendiği bir mısranın şerhinde şarih Hazret-i Dâvud'un "*emmâ bad*" sözünü ilk kullanan kişi olduğunu kaydetmiştir [RŞ/s.75].

Ölümden sonrasına değer vermenin nasihat edildiği bir mısra şerhinde de Hazret-i Dâvud'un aziz ömrünün günlerini taksim edip ölüm zikri ile kanaati seçerek ahiret tedarikinde bulunduğu belirtilmiştir [RŞ/s. 300].

Akılla ilmin beraber hareket etmesi gerektiğinden bahseden bir diğer mısrada ise Hazret-i Dâvud'a demirden yapacağı nalları ile asasını delinip kırılıncaya kadar ilmi araması vahyedildiği belirtilmiştir [RŞ/s.334] .

4.1.1.12 Hazret-i Süleyman

Hazret-i Süleyman, hem peygamber hem de hükümdardır. Allah tarafından kendisine büyük bir kudret ve devlet ihsan edilmiştir. Hayvanların dilinden anlayan Hazret-i Süleymân, cinlere ve rüzgâra hükmetme yetkisine de sahiptir.

Pend-nâme'de Allah'ı tebcil bölümünde saltanat ve serverlik verilen, dev ve perinin yüzüğüne (hatem) itaat ettiği bir peygamber olarak adı geçmektedir. O, Allah'ın "başının üzerine taç koyduğu" hükümdardır [P/ b.9].

Saltanatı

*BD'*de Hazret-i Süleyman, Dâvud peygamberin on üç yaşında hükümdar ve nebi olan oğlu olarak tanıtılır. İnsanların yanı sıra cinlere kuşlara ve vahşi hayvanlara da hükmettiğinden bahsedilir. Mutfak hizmetlerinde on iki bin ekmekçi

ve aşçısı bulunmasına, yüz bin koyun ve yüz bin sığıra sahip olmasına rağmen onun yediği yemek, sadece peynir ekmek ve sofra arkadaşları da fakir fukara zümresinden kişilerdir [BD/b.9,9a].

*

Diğer şerhlerde Allah'ın Cebrâ'il vasıtasıyla Hazret-iDâvud'a verdiği emirden bahsedilmiştir. Buna göre Hazret-i Dâvud, Âdem'den dört bin üç yüz doksan sene sonra doğan [ŞPA/s.20] ve on dokuz evladından biri olan Hazret-i Süleymân'a halk içinde on beş soru soracak, bu soruları doğru cevaplar ise Dâvud'un halefi olmaya hak kazanacaktır. O sıralar on üç yaşında olan Hazret-i Süleymân üstün aklı ve ilmiyle soruların hepsine doğru cevap verdikten sonra babası tarafından halef tayin edilmiştir. İlmi ve irfanıyla emsallerine üstün kılınmış bu büyük peygamber ve hükümdar dünyevi kaygıları olmayan, dünya mülkünün tehlikeli olduğunun farkında olan biri olmasına rağmen kendisi için Allah'tan kendisinden sonrakilerin ulaşamayacağı bir saltanat vermesini istemiştir. Böylelikle kendisinden sonra gelenlerin onun bu dünyadaki encamını görüp dünya mülküne rağbetleri kalmayacaktır [RŞ/s.42].

Hazret-i Süleyman elli iki yaşında ölmüştür [ŞPA/s.21].

Yüzüğü

*BD'*de şarih dev ve perinin Hazret-i Süleymân'ın hatemine muti olmasını yüzükteki sihrin tesirine bağlar [BD/b.9,9a].

*

Şarih beyitte geçen ve Hazret-i Süleymân'a ait olan yüzüğün vasıfları hakkında da bilgi vermiştir: Hatem olarak anılan bu yüzük ona Cebrâ'il tarafından muharrem ayının on dokuzuncu günü cennet-i âlâdan indirilir. Kelime-i tevhid getirmeyenin bakmaya kudret bulamadığı, insan ve cin taifesinden herkesi, tüm hayvanat ve haşeratı Allah'ın emriyle musahhar ve takan kişiye muti kılan muhteşem bir yüzüktür [RŞ/s.42-43].

Yüzüğün mührü kırmızıdır. İlk satırında 'bismilllâhirrahmânirrahîm', ikinci satırında 'lâ-ilâhe illallâh', üçüncüsünde ise 'Muhammeden resûlullâh' yazmaktadır. Bu yüzük Hazret-i Âdem cennetteyken parmağındadır. Süleyman zamanında Cebrâ'il tarafından Süleyman'ın parmağına geçirildiğinde onun nuraniyet ve heybetinden Süleyman görünmez hale gelir ki insanlar ancak Allah'ı zikrederek onu görebilir olurlar [ŞPA/s.20]. Üzerindeki sihir sayesinde hicretten bin sekiz yüz sene önce Kudüs'te Mescid-i Aksâ-yı bina eder [ŞPA/s.21].

Karıncalarla Konuşması

[-]

Hazret-i Süleymân'ın saltanatından bahseden beytin şerhinde onun karıncalarla konuşması da hikâye edilmiştir: Bir gün Hazret-i Süleymân bir hava atına biner ve Nemle Vadi'sinin üç yüz mil üzerinden geçerken karıncaların konuştuklarını duyar ve onun ayakları altında kalmaktan sakınarak yuvalarına saklandıklarına şahit olur. Bir karıncaya kendisi havadayken ayaklarının altında kalmaktan neden korktuklarını sorar. Karınca da ayakaltında kalanın karıncaların bedeni değil hatırı olacağı, bu ayakların mülk temennisiyle onları inciteceği korkusunu ifade eder. Diğer bir rivayete göre de Hazret-i Süleymân'ın kudret ve azametine nazar ederken karıncaların zikir ve tespihten geri kalacakları kaygısıyla karıncaların başı, onlara saklanmalarını emretmiştir. Hazret-i Süleymân karınca ile arasında geçen sohbette karıncanın hikmetli sözlerinden etkilenir ve Allah'a şükreder [RŞ/s.46-478].

Affediciliği

[-]

Öfke ve hışımdan sakınmayı nasihat eden bir beytin şerhinde şarih Hazret-i Dâvud'un çocuklarına kendilerine karşı günah işleyen birine ne yapacakları yönünde bir soru sorduğunda sadece Hazret-i Süleymân'ın "Affederim" cevabını verdiğini aktarır. Hikâyeye göre babası Hazret-i Süleymân'a o günahkârın bu günahını devam ettirmesi hâlinde ne yapacağını sorar. Süleyman da onu bunu yapmaktan

utandırıncaya kadar affedeceği cevabını verince Hazret-i Dâvud onu halifeliğe müstahak görür [RŞ/s. 456].

Şefkati

[-]

Allah'ın mahlûkuna şefkatin nasihat edildiği bir beytin şerhinde hava üzerinde seyr ettiği bir sırada yoluna çıkacak bir kuş yuvasının varlığı ihtimaline karşı havaya sağa ve sola meyl ederek gitmesini emrettiği aktarılmıştır [RŞ/s. 533].

4.1.1.13 Hazret-i Üzeyr

İsrailoğullarına göre meşhur bir peygamber olan Üzeyr'in adı Kur'an-ı Kerîm'de geçmektedir. Fakat İslam'a göre onun peygamber olup olmadığı hususunda ihtilaf vardır.

Pend-nâme'de adı geçmese de Allah'ın yüz yıllık ölüyü diriltmesi hikâyesi ile onun kıssasına telmih vardır [P/b.21]

*BD'*de Hazret-i Üzeyr kıssasını anlatmıştır: Elli yaşına gelmiş olan Hazret-i Üzeyr bir gün beytü'l-makdisin etrafını gezerken "Acaba Allah bu harabeyi tekrar mamur hale getirir mi" şeklinde şaşırarak konuşur. O sırada Allah onun canını alır ve yüz yıl boyunca gözlerden uzak bırakır. Bu müddet boyunca beytü'l-makdis mamur olur, etrafı ziynetlerle donanır, değeri ve güzelliği öncekinden kat be kat artar. Hazret-i Üzeyr dirildiğinde kendisine yüz yılını geçirdiği hayal şehrinde ne kadar kaldığı sorusuna لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ [335] şeklinde cevap verir, Hazret-i Bari teala da بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ(2: 259) der [BD/21, 15a; Sa/s.44-45; RŞ/s. 65].

[335]Yahut altı üstüne gelmiş (ıpıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, "Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?" demişti. Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüzyıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona sordu: "Ne kadar (ölü) kaldın?" O, ["Bir gün veya bir günden daha az kaldım"]diye cevap verdi. Allah, şöyle dedi: ["Hayır, yüz sene kaldın.] Böyle iken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış. Bir de eşeğine bak! (Böyle yapmamız) seni insanlara ibret belgesi kılmamız içindir. (Eşeğin) kemikler(in)e de bak, nasıl onları bir araya getiriyor, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?" Kendisine bütün bunlar apaçık belli olunca, şöyle dedi: "Şimdi, biliyorum ki; şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter." (2:259)

*

Tüm şerhlerde diriltilen yüz yıllık ölü beyanında Hazret-i Üzeyr kıssasına telmih edildiği konuşunda birleşilmişken [Sa/s.44-45; Mü/v. 12a; ŞPA/s. 44; RŞ/s.65; Ma/s. 14] bazı şerhlerde Hazret-i Üzeyr kıssası *BD'*ye nispetle teferruatlı aktarılmıştır. Şarih, peygamber olarak kabul ettiği Hazret-i Üzeyr'in hikâyesinden önce dönemle ilgili kısa bir tarihçe vermeyi tercih etmiştir: Buhtunnasr, Şam beldesini istila ve tahrip, halkın çoğunu da katletmiş içinde kalan İsrailoğullarını da Babil'e sürmüştür. Acem şahlarında Behmen'in onlara merhamet etmesiyle bu kavmi Hazret-i Üzeyr'le beraber tekrar Şam'a geri getirtir. Hazret-i Üzeyr Şam'ın karyelerinde seyr etmek maksadıyla eşeğinin üzerinde yola çıktıktan sonra bir gün Şam yakınlarındaki Karyetü'l-İneb adlı bir harabe yerine yolu düşer. Eşeğini bir ağaca bağladıktan sonra bir tahta sepete bir miktar üzüm ve incir doldurup bir ağaç altına oturur. Üzümün bir kısmını sıkıp suyunu kâseye koyar, incirin de bir kısmını sepette bırakır. Etrafındaki harabeye bakıp tekrar diriliş hakikatinin sırrını öğrenme arzusunu dile getiren Üzeyr'in ve eşeğinin canı alınır ve yüz yıl sonra diriltilirler. Eşeğinin kemiklerinin nasıl birleşip hayat bulduğunu gözleri ile görmesini sağlanır. Selede bulunan meyvelerin, kâsedeki üzüm suyunu bozulmadan kaldığına da şahit olur. Bu imtihan akabinde Allah, Hazret-i Üzeyr'i İsrailoğullarının peygamberi olarak görevlendirir. Kendisi genç bir vücuda sahip olduğu halde yüz on sekiz yaşına varmış oğlu ve yüz yirmi yaşına gelmiş kızının bulunduğu evine döner. Onun Üzeyr olduğunda şüphelenen ev halkı ondan bu iddiasını ispatlamasını ister. Geçmiş yaşantısında dualarının kabul olduğu bilinen Hazret-i Üzeyr orada bulunan bilge bir yaşlının gözlerindeki perdeyi kaldırması için Allah'a dua eder ve duası kabul olunur. Bu sefer Üzeyr'in omzundaki siyah noktayı kontrol ederler ve niyahetinde onun Üzeyr olduğuna kani olurlar. Buhtunnasr'ın tüm Tevratları yakması ve halk içinde kimsenin kutsal kitabı ezbere bilmemesi dolayısıyla Allah'ın hükümlerine uymakta yaşanan sorunları Hazret-i Üzeyr ezberindeki Tevrat ayetlerini okuyarak, hatta yüz yıl önce saklanmış olan bir nüshanın yerini göstererek halleder. Böylece bu hükümlerle ve sünnetin gerekleri ile kavmine yol gösterir.

Bu kıssanın aktarılmasından sonra şarih, beyitte Allah'ın kudretini temsilen öldükten iki bin yıl sonra Hazret-i Îsâ'nın duasıyla diriltilen Nûh bin Sam misali dururken Attâr'ın neden yüz yıllık ölüyü bahis konusu ettiğini sorgulamış ve cevabını birkaç şekilde kendisi vermiştir: Birincisi Allah'ın kudreti nazarında bütün ölülerin dirilmesi eşit değerdedir. Zaman bir kıstas değildir. İkincisi ölülerin ihyası Allah'ın kudretiyle gerçekleşse de Sam'ın dirilişi Hazret-i Îsâ'nın duasının icabetidir. Fakat Hazret-i Üzeyr dua vasıtası olmadan Allah'ın hikmetinin zuhurudur. Dolayısıyla nâzımın örnek olarak Hazret-i Üzeyr kıssasına telmihte bulunması daha makuldür [RŞ/s.64-66]. Bir başka görüş de yüz yıl genelinde Hazret-i Üzeyr'in anılmasının daha uygun olduğu yönündedir [ŞPA/s.44].

4.1.1.14 Hazret-i Zekeriyyâ

İsrâiloğulları'na gönderilen peygamberlerden olan Hazret-i Zekeriyyâ Hazret-i Yahyâ'nın da babasıdır. Hazret-i Mûsâ'nın getirdiği dînin emir ve yasaklarını insanlara tebliğ etmiş ve ömrünü ibadetle geçirmiştir. Filistin valisi eylemlerini eleştiren Yahya'yı öldürmeye karar verdiği zaman, oğlunu kurtarmaya çalışan Zekeriyya, kendisinin de ölüm fermanı çıkınca kaçıp bir ağacın kovuğuna saklanır. Valinin adamları, kovuğuna saklandığı ağaçla birlikte ikiye biçerler.

Pend-nâme'de Allah'ın tebcil edildiği bölümde ismi geçmese de "başının üzerine testere konmuş bir kul" olarak kendisine işaret edilmiştir [P/b.11].

Şarihin *BD*'de verdiği bilgiye göre Zekeriyya Hazret-i Süleymân'ın on dördüncü ahfadındandır. Marangozluk sanatıyla meşguldür. Kendisine peygamberlikle beraber Hazret-i Yahyâ da oğul olarak verilmiştir. Akıbette *hükm-i kazâ* ile Hazret-i Yahyâ'nın şehit olmasından duyduğu acıyla beraber kendisinin de suikasta uğrayacağı ihtimali ile kaçarak bir ağacın içine sığınır. Fakat şeytanın hileleriyle yeri tespit edilir ve yüz yaşında bir peygamber olarak İsrailoğullarının gaddarlarının elindeki bir testere ile ağacın içindeki bedeni ikiye bölünmek suretiyle şehit edilir [BD/b. 11, 12a].

*

Şerhlerde Hazret-i Zekeriyyâ'nın telmih edilen kıssası ufak tefek teferruat farklarıyla *BD'*deki gibi aktarılmıştır: Hazret-i Yahya'nın şehit edenin karısının ölümü ve ev halkının bir hastalığa yakalanmasını şehidin babasının bedduasına bağladığından onun canına da kastetmesi üzerine Hazret-i Zekeriyyâ'nın kavminden ayrılarak Şam'a hicrete niyet edişi, karşısına çıkan ağacın onu göğsünde saklamak isteyen bir âşık gibi gövdesini yarıp davet edişi, eteğinin bir parçası dışarıda kaldığı için Hazret-i Zekeriyyânın şeytan tarafından fark edilişi bu teferruatlardandır. [RŞ/s.50]

*ŞPA'*da Hazret-i Süleymân oğlu Ruhay'îm soyundan olan Zekeriyya'nın bin beş yüz seksen sonrası başından geçen olayı kısaca hatırlattıktan sonra *Pend-nâme*'de "bende" olarak anılmasını ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا [336] ayetine bağlanmış ve kulluğun manasını tefekkür etmiştir: Masivallâhtan azat olmuş olan Zekeriyya gibilerinin, yani havasın başına gelen bu tür belalar, onların derecelerini artırmak içindir. Yahya'nın şehit edilişi de buna bir örnektir [ŞPA/s. 25].

4.1.1.15 Hazret-i Îsâ

Hazret-i Îsâ, Hazret-i Zekeriyyâ'nın yeğeni olan Hazret-i Meryem'in oğludur. İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerdendir. Allah diğer peygamberlere verdiği gibi Hazret-i Îsâ'ya da mucizeler vermiştir. O da beşikteyken konuşmuş, Allah'ın izniyle, ölüleri diriltmiş ve çeşitli hastalıklara şifa dağıtmıştır.

Pend-nâme'de Allah'ın tebcil edildiği bölümde ismi geçmese de babasız doğması ve beşikteyken konuşması ile Hazret-i Îsâ'ya işaret edildiği incelediğimiz bazı şerhlerin şarihleri tarafından tespit edilmiştir [P/b.20].

Babasız doğması

*BD'*de Hazret-i Îsâ'nın doğumuyla ilgili hikâye anlatılmıştır: Kıssaya göre Hazret-i Meryem on ya da on üç yaşına geldiğinde Cebrâil, insan suretinde geldi ve

---

[336]Bu, Rabbinin, Zekeriya kuluna olan merhametinin anılmasıdır. (19:22)

nefesiyle Meryem'in hamile kalmasını sağlar. Meryem hamile kaldıktan yedi ya da sekiz ay sonra Hazret-i Îsâ doğar [BD/20,14b].

*

Şerhlerde Hazret-i Îsâ ile Hazret-i Âdem'in durumlarının benzeştiğine, ikisinin de babasız olarak yaratıldığına dikkat çekilmiştir [Sa/s.44]. Rûhullâh tabiriyle anılan Hazret-i Îsâ bahsinde peygamberin annesinin de tanıtıldığını görürüz: Hazret-i Meryem Hazret-i Zekeriyyâ'nın himayesinde Beyt-i Makdis'in hareminde oturmaktadır. Hazret-i Zekeriyyâ'nın eşi Meryem'in halasıdır ve terbiyesiyle o ilgilenmektedir. On üç yaşına geldiğinde hayz görmeye başladığının ikinci ayında Beyt-i Makdis'te Allah'ın emri üzere Cebrâ'il ona ruhundan üfler [ŞPA/s.41; RŞ/s.63] ve hamileliğini müjdeler. Rivayetlere göre değişen hamilelik süresi dolup doğum vakti geldiğinde yakında bulunan meyvesiz ve yapraksız bir hurma ağacına tutunan Meryem ağacın taze meyvelerle dolduğunu görür. Îsâ'nın doğumundan sonra da o meyvelerle beslenir, yanındaki kaynaktan da suyunu içer [RŞ/s. 63].

Bebekken Konuşması

*BD'*ye göre Hazret-i Îsâ doğumundan kırk gün sonra da peygamber olarak gönderildiğine dair إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا [337] şeklinde bir konuşma yaparak Meryem'i babasız çocuk dünyaya getirmiş olması dolayısıyla yüklendiği namussuzluk töhmetinden kurtarmıştır [BD/20,14b].

*

Hazret-i Meryem, babasız olarak dünyaya getirdiği bu çocuğu doğumdan hemen sonra halka nasıl anlatacağını düşünürken bebek dile gelir ve annesini teskin eder. Aynı şekilde Meryem'i kucağında bir bebekle gören kavmi de onu iffetsizlikle suçladığında da kendisini tanıtan konuşmayı (19:30) yapar. Bu konuşmanın akabinde ağzına sükût mührü vurulmuş, sıradan bir çocuğun konuşma süresine kadar konuşmamıştır [RŞ/s.63]. Şarihlerin kimilerine göre Hazret-i Îsâ'nın beşikteyken

[337]Bebek şöyle konuştu: ["Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum. Bana kitabı (İncil'i) verdi ve beni bir peygamber yaptı."] (19: 30)

konuşmuştur –ki (19: 26-27) ayetleri bunu bildirmektedir-[Sa/s.. 44], kimilerine göre ise beş yaşındayken konuşmaya başlamış peygamber olduğunu ilan etmiştir [Ma/s.14].

Dördüncü Felekte Kalışı

Kanaatin erdemlerinden bahsedilen bir beytin şerhine göre Hazret-i Îsâ'nın muayyen bir evi olmamıştır; nerde akşam olursa orada kalır. Dünyaya ait malları bir iğne, bir su tası, bir de merkeple sınırlıdır. Dünya alakalarındandır diye tası ve merkebi elinden çıkarmıştır. Allah onu semaya yükselttiğinde ikinci ya da dördüncü göğe varınca ilahi fermanla melekler üzerini ararlar ve iğneyi bulurlar. İğne olmasaydı arşa yükseltilecek olan Hazret-i Îsâ bu felekte kalmıştır [Ma/s.58-59].

Allah'ın yıldızlarla şeytanı taşladığını beyan eden mısranın şerhinde, Hazret-i Îsâ'nın Allah'ın emriyle dördüncü feleğe çıkarıldığına dair izahı bulunmayan bir kayıt daha mevcuttur [RŞ/s.68].

Ölüyü Diriltmesi

Allah'ın yüz senelik meyyiti ihya ettiğini beyan eden beytin şerhinde Hazret-i Îsâ'nın da duasıyla ölüleri diriltme hassasından bahsedilmiştir. Hazret-i Îsâ dört ölüyü diriltmiştir: Vefatından üç gün sonra ihya olan Âzâr, yaşlı bir kadının oğlu, bir gümrük memurunun kızı ve ölümünden iki bin ya da dört bin sene sonra hayat bulan Nûh oğlu Sam [ŞPA/s.44; RŞ/s.66].

4.1.1.16 Hazret-i Muhammed

Hazret-i Peygamber ile alakalı her biri başlı basına araştırma konusu olan bir hayli dinî-edebî tür mevcuttur. Bunlara Hazret-i Peygamber'in hayatını konu alan sîreler ve sîre bölümleri olup zamanla birer müstakil eser hâline gelen mevlid, mucizat, mirac, gazavat, hilye, sefâatname, esmâ-i nebî türünden eserler örnek olarak

zikredilebilir.[338] Hazret-i Muhammed'i konu alan bu dinî-edebî türlerin çokluğu, peygambere duyulan sevginin edebiyatımızdaki yansıması olarak görülmektedir.

Pend-nâme'de Hazret-i Muhammed'den ve halifelerinden bahseden 8 beyitlik bir yer ayrılmıştır. Attâr'a göre Hazret-i Muhammed her ne kadar diğer tüm peygamberlerden sonra gelmiş de olsa kendisinden evvelkilerin önüne geçmiş, onların övündüğü kişi olmuştur.. Kâinattaki tüm varlıklar onun emrindedir; o iki âlemin efendisidir. Dokuz feleğin ona merdiven görevi üstlenmesi sayesinde Allah katına ulaşabilmiş ve onunla mülakata mazhar olmuştur. Yeryüzü seraser onun Rabb'ine secde etmesi için tasarlanmış gibidir. Mübarek parmağıyla ayı iki parçaya bölmesi onun mucizelerinden yalnızca biridir. O tüm evliya ve enbiyaların şerefli varlığına muhtaç olduğu, âlemlere rahmet telakki edilen ulu kişi, tüm dünya insanlarının en hayırlısı ve seçkinidir [P/b.25-28].

Hazret-i Muhammed'in Övgüsü

*BD'*de şarih sözünü ettiğimiz bu bölümde "resûl-i enâm" olarak tabir ettiği Hazret-i Muhammed'den bahsederken bu tür eserlerde alışıldığı üzere onu medih sıfatlarıyla göklere çıkarmış, üstün niteliklerini mübalağalı bir anlatımla övmüş, bunu yaparken ayetler ya da ayetten alınmış küçük ifadelerden de yararlanmıştır. O, "emin resul, evvelînin ve ahirînin göz nuru [BD/b.25,16b], risalet memleketlerinin sultanı, ululuk sayfasının tuğrası, Kur'an hazinelerinin muhafızı, felek tahtına oturan padişah, güneşin seyirgâhındaki şehenşâh [BD/b.26,17a], yüce makamlı şefaatçi [BD/b.27,17b], mucizat ülkelerinin veziridir [BD/b.28,18a].

*

Hazret-i peygamber için Hâce-i kâinât, seyyid-i kâinat, Fahr-i ekrem, Fahr-i alem, Fahr-i kâinât, Ahmed, Hâtemü'l-mürselîn, Seyyid-i sâdât, Seyyidü'l-beşer, Şefî'ü'l- rûz-ı mahşer, Câmiʿü'l-ahbâb, Serdâr-ı meydân-ı mürüvvet ü vefâ ve Sultân-ı merdân-ı fütüvvet-fezâ, Hayru'l-beşer, Sadr-ı âlem, Fahru'l-beşer, Seyyidü'l-kevneyn, Fahrü'-l-ebrâr, Hâce-i kevneyn ve Rasûlu's-sakaleyn gibi kalıp

[338] Amil Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyat Arastırmaları*, MEB. Yayınları, İstanbul 1998, s.264.

isimleri kullanan şarihler ayrıca mevcudatın hulasası [Ma/s.16], risalet feleğinin güneş i [RŞ/s.84], iki dünyanın parlayan ayı [RŞ/s.87], Allah'ın sevgilisi [RŞ/s.87], enbiya kafilesinin başı [RŞ/s. 88], hayırlıların serveri [RŞ/s.88], din ve İslam'ın yol göstericisi [RŞ/s. 88], dünya ve ahiret ehlinin ulusu [ŞPA/s.52], tüm enbiya ve mürselinin sonuncusu [ŞPA/s.52] gibi tanımlamalar da yapmışlardır.

Resullerin Sonuncusu Oluşu

*BD'*de şarih onunla ilgili ifadelerine nübüvvet ve risalet dairesinin Hazret-i Muhammed'le son bulduğunu bilgisini vererek başlamıştır. Buna göre o, peygamberlere mahsus bir şerefname sayılan, mucizelerin sırlarını havi olan Kur'an'ı hatmetmiştir [BD/b.25, 16b].

*

Peygamberlerin sonuncusu olduğu beyanında مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلٰكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ ۗ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا [339]ayetine [Sa/s.47; Mü/v.14a; RŞ/s. 72; Ma/s.16]لانبى من بعدى [340] hadisine [Sa/s.47; Mü/v.14a; RŞ/s. 72] telmih vardır. O ruhların babasıdır. Ruhlar âleminde bilfiil nebi olup enbiyanın ruhlarına mebus idi [ŞPA/s. 52].

Şarih, şeriatın kıyamete kadar bekasını koruyacak olan Hazret-i Muhammed'i kendine vezir olan diğer bütün enbiyanın sultanı olarak tasavvur etmiştir. Bir sultanın meclise tüm vezirlerinden sonra gelmesi onun en son peygamber olarak dünyaya gelmesini ima içindir. Her ne kadar dünyaya en son gelmiş olsa da hilkat bakımından tüm nebilerin evveli odur. Allah'ın cemalini ilk gören, ilk şefaatçi ve cennete ilk giren kişi de odur. Tüm nebilerin ve resullerin üstün ahlakı onda toplanmıştır [ŞPA/s. 52; RŞ/s.72, 75; Ma/s.16] .

Miraca Çıkışı

---

[339]Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resûlü ve nebîlerin sonuncusudur. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir. (33:40)

[340] "Benden sonra nübüvvet yoktur."

Pend-nâme’de bir dizede telmih edilen miraç olayından *BD’*de bahseden şarih, hicretten on iki sene sonra Receb ayının yirmi ikinci gecesinde amcakızı Ümmühanî’nin evinden onun ruhunun öncelikle Mescid-i Ak*Sa’*ya oradan da Allah katında قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ [341] makamına teşrif buyurduğunu, burada Cenab-ı Hak’la görüşme şerefine nail olduğunu kaydetmiştir. [BD/b.26, 17a-b].

*

Şarihlerin verdiği bilgiye göre Hazret-i Muhammed’in miraca çıkışı biri ruhani, biri cismani olmak üzere iki kere gerçekleşmiştir. Peygamber olarak gönderilmeden altı ay önce Ümmühanî’nin evinde ruhani miraç, peygamber olduktan on iki yıl sonra hicretten bir yıl önce yirmi yedi Rebiyülevvel gecesi Hatim ile Hacer-i Esved arasında da cismani miraç vaki olmuştur. Seyahat katırdan küçük, eşekten büyükçe Burak adlı bir cennet hayvanının sırtında gerçekleşir. Burak’ın sağında solunda ve önünde kendisine hizmet ve terkim eden melekler kafilesiyle Beyt-i Harâm’dan Mescid-i Aksâ’ya gidip oradan da Cennet’e teşrif eder. Orada bilâ-vasıta Allah’ın vahyine mazhar olur [RŞ/s. 78].

Şarih, *miraç* kelimesinin ‘merdiven’ anlamı üzerinde durarak dokuz feleğin Hazret-i Muhammed’e dokuz basamaklı merdiven gibi geldiği yorumunu yapmıştır. Hazret-i Muhammed arşın müstevasına dek cismiyle çıkarak oradan gayb âlemine sefer etmiştir [ŞPA/s.54].

Enbiyanın Ona Muhtaç Oluşu

*BD’*ye göre kâinatın en büyüğü, mahlûkatın en şereflisi olmakla diğer tüm peygamberler de Hazret-i Muhammed’in merhametine ve şefkatine muhtaçtırlar [BD/b. 26,17b] .

*

Tüm enbiya onun ümmetinden sayılır. Onun naipleri olan enbiyada ve resullerde bulunan güzel ahlak, yüce vasıflar, ilim, irfan Hazret-i Muhammed’de

[341](Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu. (53:9)

toplanmıştır [ŞPA/s. 54]. Evliya ve enbiya ruhaniyet, cismaniyet ve kemalatta Hazret-i Muhammed'e muhtaçtırlar. Ruhaniyette muhtaçtırlar; zira onların ruhları Nebeviye ruhuna tabi ve ondan ayrılmış ruhlardır. Evlat var olmak için babaya muhtaçsa bu ruhlar da *rûh-ı nebevi*ye muhtaçtır. Cismaniyette muhtaçtırlar; zira Hazret-i Muhammed âlemin yaratılış sebebidir. İlimde mütekaddim, vücutta müteahhirdir. Müteahirin vücudu önce gelene bağlıdır. Kemalattaki ihtiyaç da şu şekildedir: Hazret-i Muhammed, Rahman ismine mazhar olmuştur. Bu sebepten ne kadar ilahi rahmet varsa tüm âlemlere bahşedilmiştir. Hepsi nebeviye şefaati ile hibedir. O her şeyin öncesinde vardır [ŞPA/s. 54].

Enbiyanın ona muhtaç oluşlarındaki diğer sebeb, kıyamet gününde kâfirler kendilerine herhangi bir nebi geldiğini inkâr ettiklerinde Hazret-i Muhammed'in şehadetiyle onları töhmetten kurtaracak ve onlara yar olacak olması şeklinde açıklanmıştır [Ma/s.17].

Varlığının Âlemlere Rahmet Oluşu

*BD'*de şarih لولاك hitabı ve ما عرفناك [342] hadisine işaret etme gereği duymuş ve bunların barındırdıkları sırları onun âlemlere rahmet oluşu fikrine mesnet birer malzeme olarak değerlendirmiştir [BD/b.27, 18a].

لو لاك ما خلقت الأفلاك [343] kutsi hadisinin delaletince tüm âlemin yaratılışı onun âleme gelişi hürmetinedir. O ahirette en büyük şefaat sahibi olarak Allah'ın tüm makbul kullarına mihmandarlık edecektir. Bu hadisle Allah onu Rahman ismine mazhar kılmıştır [BD/b.27, 18a; ŞPA/s. 55; RŞ/s. 78].

*

Onun varlığının tüm âleme rahmet olduğunu beyan eden beyitte âlemden kasıt halktır. Mümine rahmet oluşunun delili Allah yolunu göstermesidir. Münafıklara rahmet oluşunun delili onları katletmemesidir. Kâfirler için rahmet olduğunu ise cezalarını ahirete ertelemesiyle gösterir. Cebrâ'il bile bu rahmetten

[342] "Seni bilmedik." Mehmet Yılmaz, age.. s. 117
[343] "Sen olmasaydın,felekleri (kâinâtı) yaratmazdım.."

yararlanmaktadır (bk. Melekler/ Cebrâ'il) [RŞ/s.79]. Okuyucunun aklına gelecek olan "Şeytanın bu rahmetten nasibi var mıdır?" muhtemel sorusuna şarih "Rahmeti kabul etmeyene rahmet olmaz." şeklinde cevap vermiştir [ŞPA/s. 55].

Onun methinde yüce kadrini arş-ı azama nispet eden şarih ve arş-ı azamı onun kadrinin kubbesine nazaran zemin mertebesinde görmüştür. O kâinatın sadrında en önde akl-ı küll ile tabir olunan arş-ı mecid payesindedir. Nübüvvet tahtının sultanı, ezelde beşerin övüncü olarak meşhur olduğundan risalet sözleşmesinin nurlu tuğrasında ebede kadar Hatmü'l-mürselîn'dir [RŞ/s.79].

Şarih kendinin Allah'ın memduh kulu olan Hazret-i Muhammed'in yüce vasıflarını takdir ve beyan etmekten aciz olduğunu belirterek onun vasfında söylenebilecek en güzel kelamın وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ [344] ayeti olduğunu kaydetmiştir [Sa/s.48; Mü/v.14b; RŞ/s.79].

Yeryüzünün Ona Mescit Oluşu

*BD'*ye göre Hazret-i Muhammed'in âlemlerin rahmeti olmasına binaen cenabı Rabbilalemin tüm yeryüzü sathını müminlerin mescidi ve Müslüman'ların musallası yapmıştır. Hazret-i Muhammed'e hürmeten ve merhum ümmetine rahmeten gerçekleşmiş olan bu durumun önceki ümmetlerinkinden farklı olduğuna dikkat çeken şarih, Hazret-i Muhammed'den başka hiçbir peygambere bu kadar rif'at verilmediğinin altını çizmiştir [BD/b.27,18a].

*

Hazret-i Muhammed'in ümmetine tüm yeryüzünün ibadet mahalli olduğunu ispatlamak için جعلت لي الأرض مسجداً وطهوراً [345] hadisi verilmiştir [Ma/s.17]. Başka ümmetlerde mabetlerden başka ibadet edilmez [Mü/v.14b; Ma/s.17]; zira onlarda harc vardır. Harc bu ümmetten kaldırılmıştır. Bunda müşahadeye dalmaya rağbet

[344](Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. (21:107)
[345]"Arz benim ve ümmetim için her şeyiyle mescid ve tahur kılındı."

ettirme vardır. Zira namaz münacaat ve müşahade içindir. Mescid ehl-i celîs-i Hak'tır; فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ [346] ayeti de buna delil olarak gösterilebilir [ŞPA/s.56].

Tüm yeryüzünün onun için mescit olduğu iddiasında üç kasıt vardır: İlki *BD'*de de belirtildiği gibi yeryüzünün tüm ümmetine secdegâh olması, kendinden önceki ümmetler gibi mihrap ve mescide ihtiyaç duymaması; ikincisi ümmetinin diğer bütün ümmetlerden daha çok olması, üçüncüsü Hazret-i Muhammed'in bütün insanlığa resul olarak gönderilmesi hakikatlerini açıklamaktır. [RŞ/s.79].

Parmağıyla Ayı İkiye Bölüşü

*BD'*de şarih, Hazret-i Muhammed'in parmağıyla ayı ikiye bölünüşünü hayret veren bir mucize olarak görmüş, mucize ile ilgili başka herhangi bir açıklama yapmamıştır [BD/b.28, 18b].

*

Şerhlerde bu konuyla ilgili اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ [347] ayeti verilmiştir [Sa/s.49; Mü/v.14b; RŞ/s.84; Ma/s. 18]. Birçok müfessire göre bu ayetteki *inşikak-ı kamer*den kasıt Hazret-i Muhammed'in gösterdiği mucizedir [ŞPA/s.58].

Ayın ikiye bölünme mucizesi Hazret-i Muhammed'in peygamberliğinin beşinci [RŞ/s.83] ya da dokuzuncu [ŞPA/s.59] yılında Mekke halkının ondan bu mucizeyi göstermesini talep etmesiyle gerçekleşmiştir. O, bir dolunay gecesinde Ebî Kabîse dağına çıkıp işaret parmağıyla aya işaret edince ay ikiye ayrılır. İkiye bölünen ayın her bir parçası Hira dağına düşer. Ashabın ve ulemanın görüşü olayın bu şekilde gerçekleştiği yönündedir. Şarih çeşitli kaynaklara atıfta bulunarak ayın ikiye bölünmesi mucizesinin Mekke'de iki kere sadır olduğu ya da kıyamette tekrar vuku bulacağına dair mülahazaları vermiştir. Kendisinin görüşü ise mucizenin vukuunu anlatan ilk açıklamasına muvafıktır [RŞ/s .83].

---

[346]Doğu da, Batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır. [Nereye dönerseniz Allah'ın yüzüişte oradadır.] Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.(2:115)
[347]Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı.(54:1)

Bu olaydan sonra bazı durumlarda işaret parmağını kaldırmak caiz ve meşru olmuştur; ashabdan birkaçı işaret parmağını kaldırıp şehadet getirmeye başlar. Bu parmağa hala şehadet parmağı denmektedir. İman telkininde tevhide işarete bunu tahsis etmişlerdir. Dolayısıyla şehadet parmağı hayatın sıfatına mazhar olmuş olur. Şafilerin indinde namazda "eşhedu en lâ-ilâhe illa'llâh" dendiği vakitte gizlice kaldırırlar. Yani nefyde "lâ-ilâhe" derken kaldırırlar, isbatta "illa'llâh" derken bırakırlar [ŞPA/s. 59].

Diğer Hususiyetleri

Hazret-i Muhammed aynı zamanda cömert olanların yüzündeki nûr-ı safâ dolayısıyla cennette onların dostu ve yakınıdır [BD/b.635, 88b].

*

Hazret-i Muhammed'in sözünde durma konusundaki hassasiyetini belirtmek için vaadine vefası olmayan münafığın bahis konusu edildiği bölümde ölümünden sonra vaatlerini gerçekleştirmesi için Hazret-i Alî'yi vekil kıldığını onunda görevini layıkıyla ifa ettiğini aktarmıştır [Ma/s. 349].

Kalbî olan zikirden bahsedilen bölümde Hazret-i Muhammed ve Ebû Bekir'in hicret gecesinde Sevr mağarasında etrafları onları arayan kâfirler tarafından sarıldığı için Allah'ı kalpten zikr etmesini telkin ettiğini kaydetmiştir [Ma/s.128].

Kanaatin fazileti methedildiğinde onun her türlü dünya nimetine kani oluşu misal verilmiştir: Cebrâ'il dağın altın olması için peygambere haber getirdiği vakit o "Ben bir gün aç bir gün tok olmak isterim. Aç olduğum gün sabredeyim, tok olduğum gün şükredeyim" diyendir o [Ma/s. 284].

Hazret-i Muhammed aynı zamanda temkinli bir yöneticidir. Eblehlerle meşveret etmemenin gerekliliği konusunda sünnetten örnek verilmiştir. Buna göre Hazret-i Muhammed umumiyetle münafıklarla konuşup görüşmemiştir [Ma/s.141]. Münafıklardan emin olmama bahsinde Hazret-i Muhammed'in hatiplerinden Sâbit Bin Kays'ı kâfirlerle barışma ve anlaşma ile ilgili işlere vekil tayin ettiğini, hatta bir

gün Yahudilere güvenmediği için onların dilini öğrenmesini emrettiğini kaydetmiştir [Ma/s.351].

Kusmanın şeytan işi olması hasebiyle (bk. İnanışlar) Hazret-i Muhammed’in hayatı boyunca kusmadığını da iddia edilmiştir [Ma/s.347].

Hazret-i Muhammed’in doğduğu gece şeytanlar semaya çıkmaktan men olunmuşlardır [Ma/s.68].

Hazret-i Muhammed’in hizmet etmekten gocunmayacağı iddiasında bir hikâye aktarılmıştır: Bir keresinde yemek pişirmek için ashabına ateş yakar. Bunun üzerine “Kavmin seyyidi onlara hizmet etti” denmiştir [ŞPA/s.651].

4.1.2 Dört Halife

4.1.2.1 Hazret-i Ebû Bekir

Hazret-i Muhammed'in İslam'ı tebliğe başlamasından sonra iman eden hür erkeklerin ve aşere-i mübeşşerenin ilki olan Ebû Bekir, *Câmiu'l Kur’an, Es-Siddîk, El-Atik* lakaplarıyla bilinen büyük sahabedir. Kur’an-ı Kerim'de ondan, hicret sırasında Hazret-i Muhammed’le beraber olmasından dolayı, "mağarada bulunan iki kişiden biri" (9:40) şeklinde bahsedilmektedir. Peygamberin ölümünden sonra da seçimle halife olmuştur.

Hazret-i Ebû Bekir *Pend-nâme*’de de Hazret-i Muhammed’in mağara arkadaşı olması dolayısıyla anılmıştır [P/b. 29].

Kimliği

[-]

Künyesi Abdullâh bin Osman Eba Kuhafe bin Amr bin Sad bim Teym bin Mürre olan Ebû Bekir’e *Sıddîk* lakabı Allah tarafından verilmiştir. İslam’dan önce ve sonra Hazret-i Muhammed’in daima yanında bulunmuştur. İslamı kabul, miracı tasdik eden ilk Müslüman odur [RŞ/s. 81].

Hazret-i Ebû Bekir'i tanıtırken doğum yeri, doğum tarihi hatta fiziksel özelliklerini veren şarih, onu Hazret-i Muhammed'den sonra en faziletli kişi saymıştır. Tüm ashabın içinde kendisi ile beraber anne babası, çocukları ve torunları Hazret-i Muhammed'le sohbet etme imkânı yakalayan tek kişidir. Hazret-i Muhammed hayatta iken o mihrapta durup on altı rekât namazı kıldırmakla görevli imam olmuştur. İmamlığa Hazret-i Muhammed tarafından seçilmiş olması onun vefatından sonra halife olacağına işaret olarak kabul edilmiştir. Hazret-i Muhammed'in ölümünden sonra iki yıl dört ay halifelik yapmış, altmış üç yaşında vefat etmiştir [RŞ/s. 81].

Yâr-ı Gâr Oluşu

BD'de "Ebû Bekir-i Sıddîk" "mucizeler ülkesinin veziri" olarak selamlanmış, Hazret-i Muhammed'le hicretini konu alan kıssasına telmih yapılmıştır. Şarihin aktardığı kıssaya göre safer ayının on üçüncü günü Allah tarafından hicrete izin verilir ve aynı ayın yirmi sekizinci gecesinde Hazret-i Muhammed, Hazret-i Ebû Bekir'in rehberliğinde Allah'a tevekkülü azık edip üç gün Sevr mağarasında kaldıktan sonra Medine'ye gelir [BD/b.29, 18b].

*

Ebû Bekir hicret gecesinde Hazret-i Muhammed'le Sevr mağarasındayken peygamberin kalpten zikir telkin ettiği sadık dostu olarak لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا[348]ayeti şahitliğinde anılmıştır [Sa/s. 29; RŞ/s. 85; Ma/s. 18, 128].

Hazret-i Muhammed'in mağara arkadaşı olduğunu beyan eden beytin şerhinde şarihin verdiği bilgiye göre Hazret-i Muhammed, peygamberliğinin on dördüncü yılında kendini hurma ağaçlarının bulunduğu bir yere hicret ederken gördüğü rüyayı açıkladığında kâfirler bu yerin Medine olduğunu tahmin ederler ve Kusayy bin Kilab önderliğinde darü'n-Nedve'de toplanarak bu konuyu görüşürler. O

[348]Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına,["Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber"] diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz birtakım ordularla onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Allah'ın sözü ise en yücedir. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. (9:40)

sırada şeytan, yaşlı bir adam kılığında onların meclislerine dâhil olur. Hazret-i Muhammed'e ne yapılması gerektiğini görüşürlerken Ebu'l-Buhterî adlı bir kâfir onu bir eve kapatıp sadece ekmek ve su vermek suretiyle hareket etmesini engellemeyi teklif eder. Şeytan bu fikri beğenmez. Hişam bin Amr peygamberi Mekke'den ihraç etmeyi teklif eder. Şeytan dışarıda daha da kuvvetleneceğini iddia ederek bu fikri de beğenmez. Ebû Cehl, her Arap kabilesinden bir merhametsiz kişi getirip her birinin kılıçla Hazret-i Muhammed'e saldırmasını sağlayarak tüm kabileleri suça ortak etmek suretiyle onu öldürmeyi teklif eder. Böylelikle Benu Haşim suça ortak olmuş bütün kabilelerle savaşmayı göze alamayacak ve mağlup olacaktır. Şeytan da bunu tasdik eder ve orada bulunanları buna teşvik eder. Bunun üzerine Allah'ın habercisi iner ve Hazret-i Muhammed'e Medine'ye hicret etmesi emrini iletir. Hazret-i Alî peygamberin ikametgâhında Cebrâ'il ve İsrâfil'in gözetiminde kalır (bk. Halifeler/ Hazret-i Alî). Hazret-i Muhammed evinden dışarı çıkarken etrafını sarmış müşriklerin gözlerine yerden aldığı bir avuç toprağı atarak onları kör eder. Hazret-i Ebû Bekir ile yola çıktıklarında Kureyş müşrikleri bunu haber alırlar ve peşlerine düşerler. Mekke'ye bir saat uzaklıkta Muhammed ve Ebû Bekir'i saklayan Sevr Dağı'nın mağarasının kapısına bir örümcek ağ ördüğü, bir güvercin de o ağ üzerine yuva yaptığı için müşrikler mağaranın içine bakma gereği duymazlar ve giderler [RŞ/s. 82]. Ebû Bekir orada yılan zehrine müptela olur, yine de vefasızlık etmez [ŞPA/s. 60]. Hazret-i Muhammed ve Ebû Bekir'e üç gün üç gece mağarada gizlenirler. Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman her gece mağaraya gelip Kureyşlilerin arasında vaki olan olaylardan onları haberdar eder. Ona mağara hadisesini ileten ise Hazret-i Ebû Bekir'in Führe adındaki azatlı kölesidir. Peygamber üç gün sonunda oradan çıkmaya karar verdiğinde Führe onlar için iki deve kiralar ve hep beraber Medine'ye hicret ederler [RŞ/s. 82].

Mezkûr mağaranın adının Sevr olması şeklinin öküze benzemesi dolayısıyladır. Şarih, mağaranın yerle bir menfezi olduğunu iki arkadaşın oradan girdiklerini çıkarken de Cebrâ'il'in bir kanat darbesiyle diğer taraftan açtığı kapıyı kullandıklarını eklemiştir [ŞPA/s. 60].

Şarihe göre peygamber ile Sıddik hazretlerinin hicret gecesindeki refakati ve mağarada olan sohbetlerinin fazileti kelimelerle ifade edilemez. Onu Hazret-i Ömer ile mukayese eden şarih Ebû Bekir'in bu vefadarlığının Ömer'in bütün ibadetinden üstün olduğunu Ömer'in ağzından bildirmiştir [RŞ/s. 88]. Ayrıca Hazret-i Ömer ile ilgili açıklamaların yapıldığı bölümün sonunda şarih, Hazret-i Ebû Bekir'i Hazret-i Ömer'den ve diğer ashabtan üstün olduğunu ileri sürmüştür [RŞ/s.82].

4.1.2.2 Hazret-i Ömer

İslam Devleti'nin Ebû Bekir'den sonraki başı olan ve Sünni Müslümanlar tarafından Ömer Faruk olarak anılan sahabe ve dünyada iken cennetle müjdelenen on kişiden biridir (Aşere-i Mübeşşere). Cesareti ve yiğitliğiyle ün salan, fetihler yürüten Hazret-i Ömer, İslam tarihinde adaletiyle ün kazanmıştır.

Pend-nâme'de Hazret-i Ebû Bekir'le birlikte anılan Hazret-i Ömer'in salih kişilerin ordu komutanı olarak tavsif edilmiştir [P/b. 29].

Kimliği

Şarih, Hazret-i Ömer'in niye ve nasıl Müslüman olduğu, Faruk isminin olan nasıl konduğunu çeşitli kaynaklardan yararlanarak anlatmıştbn Hazret-i Hamza'nın Müslüman olmasından birkaç gün sonra Allah tarafından göğsü İslam için açılan Hazret-i Ömer, Hazret-i Muhammed ile sohbet şevkiyle kızkardeşine onun yerini sorar. Dar-ı Erkam'da dostlarıyla sohbet ettiğini öğrenip kapılarına kadar gider. Kapıda onu görenler Hazret-i Muhammed'e onun geldiğini haber verirler. Kapıya kadar gelen Hazret-i Muhammed onu kıyafetinin toplandığı yerden tutarak sarsar ve onu hareket edemeyecek hale getirir. O da şehadet getirerek Müslümanlığını ilan ve mecliste bulunanları şad eder.

Daha sonra İslam'ı yaymak üzere Müslüman topluluğunu uzlet hâlinden çıkarıp iki saf ordu hâline getirir. Birinin başına Hazret-i Hamza, diğerininkine kendisi geçer. Hazret-i Muhammed'in sağında ve solunda yer alarak bütün ashabı devlet alayı tertibinde yerleştirerek Mescid-i Haram tarafına İslam adına bağıra çağıra yürüyüp gövde gösterisi yapar ve Kureyş'in savaşçılarını şaşkına çevirir. İşte

o zaman kendisine "Faruk" ismi verilir ve Hazret-i Muhammed'in yakın dostlarından olur. Bazılarına göre ise Hazret-i Ömer'in Faruk lakabını almasının sebebi Hazret-i Muhammed'in hükmüne karşı gelen birini katletmesidir. Ebû Bekir'den sonra halife olmuş, on yıl altı ay sonra Mugire bin Şu'be'nin kölesi Lü'lü' tarafından altmış beş yaşındayken şehit edilmiştir. Şarih burada onun ilimdeki üstünlüğünü, Hazret-i Muhammed'e dostluğunu, tüm halifeler içinde *emirü'l-müminîn* ile mülakkab olanları ilki olmasını, adaletini, yaptığı büyük fetihleri ve sair faziletlerini bahis konusu etmek suretiyle onu yüceltmiştir [RŞ/s. 82].

Ordu Komutanlığı

*BD'*de verilen bilgiye göre o, hicretten birkaç gün önce karışıklıkların ve fitnelerin ummanı olan Mekke'den Medine'nin selamet sahiline bölük bölük giden Müslümanlara komuta etmiştir [BD/b. 29, 18b].

*

Hazret-i Ebû Bekir ve Hazret-i Ömer, Hazret-i Muhammed'in yeryüzündeki vezirleridir [RŞ/s. 82]. Şarih, Hazret-i Ömer'in salih kişilerin ordu komutanı oluşu bütün evsafının toplamı olduğundan Attâr'ın sadece bu vasfı beyan etmekle iktifa ettiğine dikkat çekmiştir. Bu vasıf hilafetten önce ve sonra gösterdiği yiğitlik, keramet, gaza ve fütuhatta ashabın seraskeri ve İslam beldelerinin fatihi olduğuna işarettir [RŞ/s. 89]. Acem ülkesini ve İslam ülkelerinin ekserisi onun hilafeti zamanından fetholunmuştur[Sa/s. 50; Mü/v. 15a].

İlahi kazada İslamiyetin dünyanın fethedeceği çehâr-yâr-ı güzîn ile mümkün olacağı Hazret-i Muhammed'e bildirildiğinde o, Hazret-i Ömer'in Müslüman olması için Allah'a dua eder. Hazret-i Muhammed'in peygamberliğinin beşinci ya da altıncı senesinde İslamiyeti kabul etmiş, Müslümanların kırkıncısı olmuştur. Onunla beraber İslam zümresi devlet olmaya adım atmış adaletin yayılmasına başlanmıştır [RŞ/s. 82].

Diğer Hususiyetleri

[-]

Onun adaletine hususen dikkat çekilmiştir. Şarih İslam dininin başkumandanı olarak gördüğü Hazret-i Ömer, hilafeti zamanındaki adaleti, zayıfın güçlü tarafından ezilmesini önleyişi gibi faziletlerinin yanında Medine'den Nihavend'i görmek, oradaki ordu komutanına seslenip sesini duyurabilmek gibi kerametlere de sahiptir [RŞ/s. 89].

Kulun kendisine yol gösteren dostlarına şükretmeni gerektiği bahsinde şarih, Hazret-i Ömer'in Selman-ı Farisî'den kendi ayıbını sorduğunda yemek masasında iki türlü katık bulundurmak ve iki kıyafet sahibi olmak dışında başka bir ayıbını bulamadığını aktarmıştır [RŞ/s. 429].

Çok cesur ve kılıç sahibi biri olduğu, insan ve cin türünden şeytanların ondan korktuğu bahis konusu olmuştur [ŞPA/s. 61].

Dünya zinetlerini terk etme bahsinde Hazret-i Ömer'in yirmi dört yerinden yamalı bir gömlekle ömrünü geçirdiği eklenmiştir [Ma/s. 97].

4.1.2.3 Hazret-i Osman

Hazret-i Ömer'den sonra halife olan Hazret-i Osman, ilk Müslüman olanların beşincisidir. O da aşere-i mübeşşeredendir. Mükemmel ve -Hazret-i Muhammed'in iki kızıyla evlendiği için- iki nur sahibi manasına gelen *Zi'n-nureyn* lakabıyla anılan Hazret-i Osman hilm ve hayâsı ile melekleri utandırmış zarif bir cemiyet insanı idi.

Pend-nâme'de Hazret-i Muhammed'in arkadaşı olmaları hasebiyle âlemde veli makamına nail oldukları söylenen halifelerden biridir. Diğeri de Hazret-i Alî'dir. Hazret-i Osman hayâ ve vakar madeni olarak tavsif edilmiştir [P/b. 30].

Kimliği

*BD'*de bu iki halife "levlâk ülkesinde gökyüzü tahtının sultanları" sıfatlarıyla övülmüşlerdir [BD/b. 30, 19a].

Hazret-i Osman'ın künyesi Ebû Abdillâh el-Emeviyyü'l-Kureyşî olarak verilmiştir. Peygamberin Dar-ı Erkam'a teşrifinden önce Müslüman olan Hazret-i Osman aynı zamanda onun akrabasıdır. Önce Hazret-i Muhammed'in kızı Rukiye ile onun vefatından sonra da diğer kızı Ümmü Gülsüm'le nikâh kıydığı için lakabı *Zi'n-nureyn* olmuştur. Bedr savaşına karısı Rukiye çok hasta olduğu için katılmadığı halde özrü kabul edilir ve Bedrîlerden sayılır. Hazret-i Muhammed savaştan kazanılan ganimetten ona da pay ayırır. Hudeybiye'de olan *Bey'atu'n-Rıdvân* hadisesinde onu barış için Mekke'ye gönderdiğinde biatta hazır bulunmadığından onun yerine kendi elini diğer elinin üzerine koyup, biat etmiştir. Kur'an'ın surelerini belirli bir nizamda toplayan da odur. Hicretten yirmi dört yıl sonra halife olup birçok beldeyi fethetmiş, İslam tasarrufu altına almıştır. On iki sene halifelikten sonra Kahireli Esvedü'n-Necibî ya da başka bir Mısırlı tarafından seksen iki ya da seksen sekiz yaşında şehit edilmiştir [RŞ/s. 90].

Hayâsı

Şarih Hazret-i Osman'la ilgili olarak Muhammediye'de geçen "Utandı hayâsından melekler" mısrasına atıfla onun mübalağalı hayâsını açıklama yoluna gitmiştir. O kadar mülayim ve hilm sahibidir ki evini isyancılar muhasara ettiğinde meclisinde hazır bulunanlara "Benim suçum nedir?" diye sorduğunda "Sizin suçunuz hilminizdir." cevabını almıştır [Ma/s. 20].

Hazret-i Osman'ın hilm ve hayâ madeni olduğunu beyan eden beyitte şarihان فيك لخصلتين يحبهماالله الحلم والحيا [349] hadisine telmih tespit etmiştir. Ona göre Hazret-i Osman'ın güzel vasıflarını saymak mümkün değildir ama içlerinden en meşhuru hayâlı oluşudur [RŞ/s.92].

Hazret-i Muhammed'in Hazret-i Ebû Bekir ve Hazret-i Osman'ın yanında ayaklarını uzattığı halde onun yanında toplaması hadisesi onun hayâsını örneklemek için aktarılmıştır: Hazret-i Muhammed'e bu hareketinin sebebini sorduklarında "Meleklerin utandığı insandan ben nasıl utanmayayım?" der. [ŞPA/s. 62].

[349] "Muhakkak ki sende Allah'in sevdigi iki haslet var: Hilm (acele etmemek) ve haya"

4.1.2.4 Hazret-i Alî

Hazret-i Muhammed'in tabiri ile ilim şehrinin kapısı olan Hazret-i Alî, İslam Devleti'ni yöneten dördüncü İslam halifesidir. Peygamberin amcasının oğlu, onun elinde büyüyen ilk çocuk, damadıdır ve ehl-i beyt denilen ev halkındandır. O da Aşere-i Mübeşşere'dendir. Hazret-i Muhammed çevresindeki insanları İslamiyet'e davet etmeye başladığında, Hazret-i Alî bu daveti kabul eden ikinci insandır. İslam dünyasının hemen her yerinde, imanı, adaleti, ülke yönetimi, dürüstlüğü, savaşçılığı, cesareti ve ilmi ile tanınır ve anılır. İslam tarikatlarının hepsi, kökenleri olarak Alî'yi gösterirler ve onun soyundan geldiklerini iddia ederler. Alî İslam tarihinde üzerinde en çok tartışılan şahsiyetlerden biridir.

Pend-nâme'de Hazret-i Alî "ilim şehrinin kapısı" olma vasfıyla anılmıştır [P/b.31].

Kimliği

[-]

Alî Emiri'l-mü'minîn bin Ebi Talib'e her vechile peygamberin rızasına mazhar olduğundan kendisine Aliyyü'l-Murtaza denmiştir ve künyesi Ebu'l-Hasen ve Ebu't-Türâb el-Kureyşî'dir. İslam'ı ilk kabul edenlerdendir, Tebük gazası hariç tüm seferlerde peygamberin yanında olmuştur. Hilafeti zamanında birçok kâfiri *Zülfekar* adlı kılıcıyla katlederek zafer ve fetihlere mazhar oluşu onun *Esedullâh* ve *Hayder* lakabını almasına sebep gösterilmiştir. Peygamberin amcasının oğlu oluşu ve onun medhinde söylenen hadislerin çokluğunu peygamber için özel bir yeri olduğuna delil gösteren şarih, onun faziletlerini "hadden birun ve kıyastan efzun" olarak nitelendirir. Verdiği bilgiye göre hicretten otuz beş yıl sonra halife olan Hazret-i Alî dört sene dokuz ay halifelik yaptıktan sonra bir cuma günü sabahında Abdu'r-Rahmân bin Mülcemi'l-Muradî tarafından yaralanmış, bu yaranın etkisiyle üç gün sonra vefat etmiştir. Ölüm yaşı hakkında çeşitli rivayetler vardır; altmış üç, altmış beş, altmış yedi, elli sekiz gibi [RŞ/s. 91].

İlm Şehrinin Kapısı Oluşu

[-]

Bu beyanda انا مدينة العلم و على بابها [350] hadisine yapılan telmih tespit edilmiştir [Sa/s. 40; Mü/v. 15a; ŞPA/s. 63; RŞ/s. 94]. Şeriat ve hakikati beyan etme, kimya ilmi, cifr tayin etme hulasa zahiri ve bâtıni ilimlerin menbaı ve madeni olan Keremullâh'ın garip ilimler konusundaki bilgisine dikkat çekilerek bütün nadir hasletlerin ona muzaf olduğu kaydedilmiştir [ŞPA/s. 63; Ma/s. 273].

Hazret-i Alî'nin sayılamayacak kadar güzel vasıfları varken Attâr'ın ilim ve faziletini bahis konusu etmesi ilmin bütün güzel vasıfların üzerinde bir yere sahip olduğuna işaret etmek istemesidir. Şarih, Alî'nin şanının yüce olduğuna inanmakla birlikte Hazret-i Ebû Bekir, Hazret-i Ömer ve Hazret-i Osman hatta Hazret-i Ayşe hakkında uygunsuz kelimeler söyleyip onun methinde haddi aşmalarını 'Revafizlik hâli' diyerek tenkit eder. Bu noktada şarih Sultan Mahmud zamanında İran'daki Rafızîler için yapılması gerekenleri anlatan bir fetvaya dayanarak onlar hakkında bilgi vermiştir. Şarihin nazarına göre *Çehâr Yâr-ı Güzîn*'in birbirlerinin üzerine fazilet rütbelerini nâzımın tertibi üzere izan, her birinin hilafetini kabul ikrar etmek ve onlara muhabbet beslemek iman ehlinin nişanelerindendir [RŞ/s. 94].

Cömertliği

[-]

Cömertlik bahsinde Hazret-i Alî'nin sahavetine misal olarak eğlenceli bir hikâye aktarılmıştır: Hazret-i Alî kölesiyle sefer hâlindeyken bir fakirin isteği üzerine kendisine bir ekmek verilmesini kölesine emreder. Köle ekmeğin sofrada olduğunu, onu oradan çıkarmanın zor olduğunu söylediğinde sofrayı, sofranın devenin sırtında olduğunu söyleyince deveyi vermesini emreden efendisine devenin yularının kuşağına bağlı olduğunu söylemeden yuları kırıp oradan hemen uzaklaşır. Hazret-i Alî bu hareketinin sebebini sorunca "Beni de vermenizden korktum" şeklinde cevap verir. Hazret-i Alî de "Devenin yuları bağlıdır, kim çözecek, deseydin seni de dilenciye verirdim." diyerek tebessüm eder [Ma/s. 344].

[350] "Ben ilmin şehriyim, Alî onun kapısıdır."

Onun cömertliğiyle ilgili aktarılan bir diğer hikâye de şöyledir: Oğulları Hazret-i Hasan ve Hazret-i Hüseyin'in nazar değip hastalanmaları üzerine karısı Hazret-i Fatıma ile birlikte üç gün oruç nezrederler. Çocuklar iyileştiğinde adaklarını yerine getirmek üzere oruç tutmaya başlarlar. İlk gün evlerinde iftar edecek hiçbir şey olmadığı için İmam Alî birinden üç kile arpa ödünç alır. Hazret-i Fatıma bir kilesini el değirmeninde öğüterek un hâline getirir ve ondan ekmek yapar. Akşam namazından sonra ekmeği yemek üzere sofraya oturduklarında bir fakir kapı önüne gelip dilendiğinde Hazret-i Alî ve Hazret-i Fatıma ekmekten kendilerine düşen hisseleri fakire verirler ve o gün sudan başka bir gıda almazlar. İkinci ve üçüncü akşamlar da aynı şeyler olur; gelenler bir yetim ve bir esirdir. Ertesi gün inen ayetler (76: 7-8-9) bu olay üzerine nazil olmuştur [Ma/s. 349].

Diğer Hususiyetleri

[-]

Şarih, velayette şöhret bulan Hazret-i Alî'nin [ŞPA/s. 62], peygamberin ölümünden sonra onun verdiği sözlerin tümünü yerine getirdiği bilgisini de vererek sahip olduğu vefa duygusunun ve ahlakının altını çizmiştir [Ma/s. 349].

4.1.3 Ashab

4.1.3.1 Hazret-i Hamza ve Hazret-i Abbas

Hazret-i Hamza, Peygamberimizin amcalarının en küçüğüdür. Onun İslam'a girmesiyle Müslümanlar güçlenmiştir. Uhud savaşında Vahşî tarafından öldürülmüş "Şehitlerin efendisi" unvanını almıştır.

Hazret-i Abbas da sahabeden ve Hazret-i Muhammed'in amcalarındandır. Hazret-i Muhammed İslamiyet'i anlatmaya başlayınca, karşı çıkmayıp, akrabalık gayretiyle ona yardımda bulunmuştur.

Pend-nâme'de peygamberin amcaları olmaları hasebiyle Hazret-i Hamza ve Hazret-i Abbas'ın adları geçmektedir [P/b. 32].

*BD’*de peygamberin temiz yaratılışlı iki amcası olan Hamza ve Abbas ayrı ayrı tanıtılmıştır: Hazret-i Hamza, Uhud savaşında şehadet şarabıyla mest olmuş ve kahramanlık nişanıyla göğüsleri süslenmiş yetmiş seçkin ashabın tuttuğu yolun önde gidenidir. Hazret-i Abbas da ondan birkaç sene önce fani dünyanın güzelliklerine rağbet etmekten vazgeçip Hazret-i Osman’ın hilafetinde vefat etmiştir [BD/b. 32, 19b].

*

Hamza bin Abdi’l-Muttalib’in künyesi Ebû Umare’dir. Kendisinden iki ya da dört yaş küçük olan peygamberin amcası olmanın dışında onun sütkardeşidir. Hazret-i Ömer’den üç gün önce Müslüman olmuştur ve Bedrî’dir. Uhud gazasında Vahşî bin Harb tarafından şehit edilmesiyle “seyyidü’ş-şühedâ” olur [RŞ/s. 95].

Hazret-i Abbas da kendisinden iki yaş küçük olan peygamberin amcasıdır. O küçük bir çocukken kaybolması üzerine annesi Kâbe’yi giydirmeye adak adamış, bulunduğunda da bu adağı gerçekleştirmiştir. Bu yüzden Araplar arasında Kâbe’yi ilk defa giydirenin Abbas’ın annesi olduğunu söylerler.

Cahiliye devrinde kavminin reisi olan Abbas, Beyt-i Haram’ı onarma ve hacılara su dağıtma sorumluluğunu almıştır. İslam’ı kabul ettikten sonra bir süre bunu kavminden saklar. Hatta Bedr savaşında müşriklerin arasında kerhen katılır. Hazret-i Muhammed de gazilere onu öldürmemelerini tembih eder. Gazilerden biri tarafından esir alınır ve Medine’ye götürülür. İslam dinine çok büyük katkıları olur. Şarihin inanışına göre Müslüman olduğunu gizlediği için onun evlatlarının halife olması mümkün değildir. Fakat onun soyundan gelenler manevi hilafetle dine katkıda bulunacaklardır. Hatta Mehdi onun soyundan gelenlerden zuhur edecektir. *Abadile-i Erbaa* denen ve isimleri Abdullâh olan dört meşhur sahabeden Abdullâh bin Abbas onun en mümtaz evladıdır.

Abbas aynı zamanda Muhammed ümmetinin büyük bir âlimidir. Fiziksel görünüş bakımından da, olgunluk bakımından da güzel özelliklere sahiptir. Hicretin otuz ikinci yılında, seksen sekiz yaşındayken vefat eder [RŞ/s. 95- 96].

Hamza ve Abbas Abdulmuttalib'in iki oğlu, Hazret-i Muhammed'in on iki amcasından ikisidirler. Diğer amcaları cahiliye döneminde vefat etmişlerdir. Hamza Uhud gazasında öldüğünde yetmiş tekbirle namazı kılındı. Hamza ve Abbas isimlerinin anlamı 'aslan'dır. Bu iki amca cahiliyetten kurtuldukları gibi arza kötülük veren nesnelerden de temizlenmişlerdi [ŞPA/s. 57].

4.1.3.2 Ebu'd- Derda

Peygamberin Kur'an, fıkıh ve hadis ilimlerinde önde gelen ashâbından biridir. *Pend-nâme*'de adı geçmemektedir. Şerhlerde fakrı münasebetiyle anılmıştır.

[-]

Kâmil bir mert, fakr u fakaya sabir bir zat olarak tarif edilen Ebu'd-Derda ve karısının toplamda bir kıyafeti olduğu, namaz vaktinde dönüşümlü olarak giyindikleri, biri namaz kılarken diğerinin tandır içinde beklediği aktarılmıştır [Sa/s. 43; RŞ/s. 57].

4.1.3.3 Bilâl-i Habeşî

Hazret-i Peygamber'e ilk iman edenlerden biri ve sonradan ona müezzin olan sahabîdir. *Pend-nâme*'de adı geçmemektedir.

[-]

Seyyid-i Habeşe olarak da anılan Bilal, Hazret-i Muhammed'in, risaleti tebliğ olunduktan sonra zaman zaman kendisinden ümmeti rahatlatacak bir şeyler okumasını talep ettiği sahabidir. Şarih onun sesinin güzelliğini üzerinde durmuştur. Öyle ki peygamberin ölümünden sonra sesi ümmetin ona olan özlemini tazelediğinden ve işitmeye takat getiremediklerinden ancak iki kere ezan okuyabilmiş, sair zamanlarda okumaması rica edilmiştir [RŞ/s. 408].

4.1.3.4 Fatımetü'z-Zehra

Hazret-i Muhammed'in ilk eşi Hatice bint Hüveylid'den olan kızıdır. Muhammed'in soyu, Fatıma ve eşi Alî bin Ebû Talib'in çocukları yoluyla devam etmiştir; çünkü Muhammed'in vefatından sonra hayatta kalan tek çocuğu Fatıma'dır. *Pend-nâme*'de adı geçmemektedir.

[-]

RŞ'de Seyyide-i Nîsâ olarak adı geçmiş aynı zamanda hadis ravisi olarak yer almıştır [RŞ/s. 72]

4.1.3.5 Halid bin Velid

Hudeybiye Antlaşması sonrasında Müslümanlığı seçene kadar Kureyşlilerin saflarında, sonrasında İslam devletinin emrinde savaşan ve Seyfullâh (Allah'ın kılıcı) olarak da bilinen Arap komutandır. *Pend-nâme*'de adı geçmemektedir.

[-]

RŞ'de dünyanın zehirli bir yılana benzetilmesine rağmen zehrinin sadece nefsani lezzetlere talip olan avama tesir edeceği iddiasında şarih, Halid Bin Velid'in keramet izhar etmek için kendisine Kayser'den elçi vasıtasıyla gelen bir kumkuma zehrini "*bismi'llahi huvallâhu*" diyerek içtikten sonra müteessir olmayışı hikâyesini aktarmıştır [RŞ/s. 183]

4.1.4 İmamlar

Pend-nâme'de bazı imamların adından saygı ile bahsedilmiş, bazı vasıfları söz konusu edilmiş ve ruhlarına dua edilmiştir. Bu kişiler Kur'an'a ve sünnete göre amel etmekle müminlerin önlerinde yer almışlar ve onlara yol göstermişlerdir.

4.1.4.1 Ebû Hanîfe

"İsmi, Numan b. Sâbit, künyesi Ebû Hanîfe'dir ve İmam-ı A'zam olarak meşhur olmuştur. Dört büyük mezhepten biri olan Hanefî mezhebinin kurucusudur."[351]

Pend-nâme'de Muhammed ümmetinin ışığı, yol gösteren feneri olarak ismi anılmıştır [P/b. 35].

Kimliği

*BD'*de şarihin aktardığı bilgilere göre hicretten seksen yıl sonra dünyaya gelen Nu'man ismiyle müsemma İmâm-ı Âzam'dır [BD/b. 35, 20b; Sa/s. 35; Mü/v. 16b; RŞ/s. 101]. Hanîfe, kızının ismi olmak hasebiyle 'Hanîfe'nin babası' manasında Ebû Hanîfe ile mükenna olmuştur [BD/b. 35, 20b; Mü/v.16b; ŞPA/s. 60].

*

Ebû Hanîfe'nin henüz küçükken babası Hazret-i Alî'nin yanına gitmiş ve kendisine ve zürriyetine bereket ile dua olunmuştur. İmamın vaktinde dört sahabe hayatta olmasına rağmen o Hammad bin Süleyman'dan ilim öğrenmiştir [RŞ/s. 101]. Ca'fer-i Sadık'tan iki sene hadis ilmi ve bâtın ilmi almıştır [Ma/s. 22]. Bununla beraber birçok âlimden ders alan imamın ilmi ve fazileti son derece kuvvetlidir. Kendisinden sonra gelen imamlar, müçtehitler, zahitler, âlimler onun ilmine ve zühdüne son derece itimat etmişler, ona tabi olmuşlardır. Menkıbelerini anlatan kitaplar ve bunların beyanında methiyeler oldukça fazladır. Her kelamını kendisinden sonra gelen imamlar benimsemiş ve kullanmışlardır. Hazret-i Îsâ gökten inip onun mezhebi üzere hükmedinceye dek onun hükümleri ona tabi olanları kuşatacaktır. Onun sözünü reddetmek, şeriate muhalif teviller yaparak ilahi hükümle mücadele etmek demektir. Kendisine buzda oynadığı için ikaz ettiği çocuğun söylediği "Âlimin düşüşü, âlemin düşüşüdür." sözünün hikmetini idrak etmiş ve eksiklerinin öğrencileri ve ashabı tarafından kendisine bildirilmesini istemiştir.

[351] İskender Pala, *age.*, s. 231.

İmam Ebû Hanîfe, Halife Mansur tarafında Kufe'den Bağdad'a nakledilir ve kendisine önce Bağdad sonra Irak kadılığı teklif edilir. Kabul etmeyince çeşitli işkencelere maruz kalır ve hapsedilir. Hapisteyken sağlığı bozulunca İmam-ı Âzam, Hicri 150 yılında yetmiş yaşındayken Bağdat'ta vefat etmiştir [RŞ/s. 101-103]. Kabri Bağdat'ta ziyaretgâhtır [ŞPA/s.78].

Muhammed Ümmetinin Işığı Oluşu

Onun Muhammed ümmetinin siracı olması beyanında "سراج امتي" [352] hadisine nâzım tarafından gönderme yapıldığına dikkat çekmiştir [BD/b. 35, 20b].

*

Hazret-i Muhammed'in Ebû Hanîfe hakkında söylediği " أبو حنيفة هو سراج أمتي" [Sa/s.53; Mü/v. 17a; ŞPA/s.71; RŞ/s.101] tabirindeki nükte şöyle izah edilmiştir: Siraç karanlıkta kalmış gözlerim yollarını aydınlatmaya yarar. Körler için hiçbir faydası yoktur. İmam Ebû Hanîfe'nin parlak bir kandil olması cehalet karanlığını izale etmeyi ve amel gözüyle Hakk'ı görmeyi murat edinen ümmet içindir [RŞ/s. 101]. Şeriat onun kâmil içtihatları ile aydınlanıp revnak ve şöhret bulmuştur [Mü/v. 17a]. Ümmet onun ilim ve içtihadı nurundan ziyalanmıştır. Güneşin gökyüzünü aydınlattığı gibi o da yeryüzünü aydınlatmıştır. Kandilin fitili uzadığında nasıl ziyası eksilmezse onun da feyzi kıyamete kadar eksilmeyecektir. İmam Şafi'ye göre halk Ebû Hanîfe'nin fıkıhta ıyali gibidir, onun ilminden yararlanırlar. Yani ona sirac demek ilmi hasebiyledir. Zira hidayette ilim nur gibidir [ŞPA/s. 70].

Şarihe göre söz konusu hadis, nazmı cihetinden sıhhati yoksa bile anlamı cihetinden sahihtir; zira İbni Abbas da Hazret-i Muhammed'den sonra gelecek olan nurun Ebû Hanîfe künyeli biri olduğunu bildirmiştir [ŞPA/s. 71].

Onun öğrencileri de vakitlerini onun gibi yararlı ilimlere sarf etmişlerdir. Onların içtihatları olmasaydı ibadetler ve muamelelerde müminlerin hâli ıstıraplı olurdu [ŞPA/s. 72].

[352] [İmam-ı Azam] ümmetimin ışığıdır."

Diğer Hususiyetleri

[-]

Bir hikâyede de Ebû Hanîfe’nin adaletine misal olarak, onun şakirtlerine ders verdiği zamanı kollayarak tam o sırada saz çalmaya başlayan Yahudi komşusunun bir gün hırsız zannedilerek zindana atılmasına razı olmayıp ve dönemin melikinin yanına gidip rica ederek kurtarması konu edilmiştir [Ma/s. 465].

Pend-nâme metninde bütün müçtehitlerden önce anılmasını ve imamların tümüne icmalen rahmet ile dua etmişken mezkûr imamın şanına tazim olarak zikrini diğerlerinin önüne geçirmesi, ona mahsusen dua edilmesi nâzımın Hanefi mezhebine mensup olmasına bağlanmıştır [Ma/s. 22; RŞ/s. 103]. Nitekim Şafii olanlar imamların zikrine İmam Şafii ile başlarlar [ŞPA/s. 69].

4.1.4.2 Ebû Yûsuf

Hanefî mezhebinin imamı Ebû Hanife'den sonra gelen büyük Hanefi fâkihi ve Ebû Hanîfe’nin öğrencisi olan Ebû Yûsuf’un adı *Pend-nâme*’de Ebû Hanîfe’nin müsahibi olarak geçmektedir.

Kimliği

[-]

Asıl adı Yakub bin İbrâhim bin Hüseyn el-Ensarî olan Ebû Yûsuf, Hicri 113 tarihinde doğmuştur [RŞ/s. 103; ŞPA/s. 73]. Bağdat’ta otururan ve Abbasi halifelerinden Harun Er-Reşid tarafından Bağdat kadılığına tayin edildi [Ma/s. 22; RŞ/s. 103]. İslam’da ilk *kadı’l-kudat* ona denmiştir. Ulema kıyafetlerini ilk değiştiren ve Ebû Hanîfe mezhebi üzerine fıkıh usulü koyan odur [ŞPA/s. 73]. Ebû Yûsuf olmadan Ebû Hanîfe’nin yâd edilmeyeceğini söyleyenler vardır. Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe’nin öğrencisi olmasına rağmen daha sonra müstakil bir müçtehit olmuş [ŞPA/s. 73], hicri 182’de Bağdat’ta ölmüştür [ŞPA/s. 78].

Ebû Hanîfe’nin Öğrencisi Oluşu

[-]

İmam-ı Âzam'ın en anlayış sahibi ashabı olan Ebû Yûsuf, onun meclisinin devamlı mülazımlarından olmuştur. Hatta oğlunun ölümünde bile cenaze işlemlerini başkasına ihale ederek imamın meclisini bırakmamıştır [RŞ/s. 103].

Kadılığı

[-]

Ebû Yûsuf'un ilimle meşguliyeti kadar kadılığıyla da övülmüştür. Her ne kadar Dâvud-ı Tâî, İmam Muhammed'le mukayesede Ebû Yûsuf'u makam düşkünü olmakla tenkit etmişse de şarihe göre onun daima rahmete anılacak bir kadı olduğu menkıbelerinden bellidir. İmam-ı Âzam bile onun kadı olacağını önceden anlamıştır. Attâr'ın da onun kadılığını belirtmesindeki maksat anlayış kabiliyetine ve üstadının kerametine işarettir [RŞ/s. 104].

Bir başka bakış da Ebû Hanîfe'nin kadılığı kabul etmeyip hapis yattığı halde onun kabul edişini üstadına muhalefet olarak değerlendirmiştir. Bu onun ilmi, dünyanın izzet ve itibarı için tahsil etmiş olduğunun, hatta imansızlığının göstergesi olarak kabul edilmiştir [Sa/s. 54].

4.1.4.3 Muhammed

Ebû Hanîfe'in öğrencisi ve müsahibi olan Muhammed de ihsan sahibi Allah'ın rızasını kazanmış bir zattır [P/b. 37].

Kimliği

[-]

Muhammed bin Hasan bin Abdi'llâh bin Tavus bin Hürmüz [RŞ/s. 105] ya da Muhammed bin El-Hasan Eş-Şeybanî olarak adı geçen İmam Muhammed, Vasıt adlı bir şehirde doğmuştur. Hicri 289 tarihinde elli sekiz yaşındayken Harun Reşid ile beraber Horasan tarafına çıkan İmam Muhammed, Rey dedikleri şehirde ölmüştür [ŞPA/s. 78].

Ebû Hanîfe'nin Öğrencisi Oluşu

İmam Muhammed Kûfe'de Ebû Hanîfe'nin öğrencisi olmuştur. Kur'an'ı bir haftada hıfzetmiş ve İmam'ın sohbetine liyakat bulmuştur. Mükemmel tahsilinden sonra o da içtihat rütbesine erişmiştir [ŞPA/s. 73].

İmam-ı Âzam'dan ilim öğrenmek dışında tüm oldukça fazla olan malını mülkünü ilme harcamıştır. Attâr'ın eserde öncelikle Ebû Yûsuf'un adını anmasının sebebi İmam Muhammed'in ondan fıkıh dersi almış olmakla hocası makamında olmasıdır. İmam Muhammed'e nâzımın tarziye ile duası kendinden önceki kadıları taklit etmediği içindir [RŞ/s. 105].

4.1.4.4 Şafii-i İdris

Şafiî mezhebinin öncüsü ve müçtehit imamlardan biri olan İmam-ı Şafii'nin ismii İmam Malik ve İmam Züfer'le beraber *Pend-nâme*'de bir beyitte geçmektedir. Attâr'a göre bu üç imamdan Muhammed dini kuvvet ve ziynet bulmuştur [P/b. 38]

Kimliği

*BD'*de sadece İmam Şafi'nin adının Muhammed, babasının adının da İdris olduğu kaydedilmiştir [BD/b. 38, 21a].

*

İmam Şafii'nin künyesi ile ismi Ebû Abdillâh [Mü/v. 18a] bin İdris bin el-Abbas bin Osman bin Şafii bin es-Sâ'ib bin Ubeyd bin Abdi Yezâd bin Hişâm bin el-Muttalib bin Abdi Menafi'l-Kureyşiyyi'l-Muttalibi olarak verilmiştir [RŞ/s.108]. Muhammed bin İdris Eş-Şafii'nin nesebi peygamberin atası olan Abdulmuttalib Bin Haşim'in amcası Muttalib bin Abdulmenafe Müntehi'dir. Onun için ona İmam Muttalibî derler. Şafii İdris aslında Şafii ibn İdris takdirindedir [ŞPA/s. 76].

Babası Beni Haşim'in alemdarı olmuş ve Bedir savaşında Müslümanlığı kabul etmiştir. Doğum yeri hakkında muhtelif söylentiler vardır. Hicri 151'de İmam-ı Âzam'ın öldüğü yıl doğduğu, tarih kitaplarında yazılıdır. Gazze'de, Askalan'da,

Yemen de ya da diğer mahallerde doğduğu söylenir [RŞ/s. 108]. Bağdad, Mekke, Mısır gibi mahallerde ikamet eden Şafii, Mısır'da Hicri 200 [ŞPA/s. 78] ya da 204 yılında ölmüştür [RŞ/s. 109].

İlmi

Hayatının ilk dönemlerinde çok fakir olan ve kendisine ilim öğreten hocaya verecek parası olmadığı için talimine ehemmiyet verilmeyen Şafii, hoca diğer çocuklara ciddiyetle ders verirken o dersi ve Kur'an'ı öğrenmiş ve ezberlemiştir. Hoca derste olmadığında onun yerine ders anlatmış, az zamanda Kur'an'ı hatmedip sıbyan mektebinde serlevha olmuştur [RŞ/s. 108].

Mekke valisinden aldığı bir mektup sayesinde Medine'de ilim talimi yapan ve *Muvattâ* adlı kitabını birkaç günde ezberlediği İmam Malik'le tanıştığında henüz çok gençtir. Malik'in vefatına kadar ondan ilim tahsil etmiştir.

İmam Malik'le beraber Ahmed-i Hanbel'in de ona duyduğu hürmetten bahseden şarih, Şafii'nin ilim yolunda çektiği zahmetleri bahis konusu ederken onun her gece yirmi otuz kere çerağ yakıp meseleleri tahrir ettiğini, tahrir bittikten sonra çerağı söndürüp karanlıkta bunları tefekkür ettiğini aktarmıştır. Onun zühdü, cömertliği de şarihin emsalleriyle bahsettiği bir diğer konudur. İlmini İmam Malik, Süfyan bin Uyeyne ve Müslim bin Halidden alıp Ahmed bin Hanbel ve Ebû Nevvar ve İbrâhim bin Halid gibi birçok âlime de ilim öğretmiştir [RŞ/s. 108].

4.1.4.5 Mâlik

Mâlikî mezhebinin kurucusu, büyük müçtehit ve muhaddis olan İmam Mâlik'in de ismi *Pend-nâme*'de İmam Züfer'le birlikte geçmektedir.

Kimliği

İmam Malik yüce yaratılışlı, din meselelerini ciddiyet ve içtihatla çözüme ulaştıran imamlardan biridir [BD/b.38, 21a].

*

Şarihin verdiği bilgiye göre Süleyman bin Abdülmelik hilafetinde annesinin rahminde üç sene kaldıktan sonra [ŞPA/s. 78] Hicri 95 yılında dünyaya gelen Malik'in künyesi Ebû Abdullâh'tır [RŞ/s. 108]. 179 tarihinde Harun Reşid hilafetinde Medine'de vefat etmiştir [ŞPA/s. 78].

İlmi

[-]

Kendi zamanında ilimde ve irfanda ümmet âlimlerinin en önde gideni ve imamların üstadı ve şeyhidir. Fıkıh ve hadiste nâsın imamı demekle meşhur olmuştur. İmam Şafii'nin onun ashabından olması onun faziletini beyan etmede kâfidir. Zühri ve Yahya bin *Sa'*id, Nafi, Muhammed el-Münkedir, Hişam bin Urve, Zeyd bin Sabit, Rebi'a bin Abdi'r-Rahmân ve bunların akranlarından ilim tahsil etmiştir. Kendisine "ülkelerin imamı" denmiştir. Hem hadiste hem de sünnette imamlığı kabul edilen Malik ilme hürmeti olan bir zat olduğu gibi kanaat ve iffet sahibidir. Kendisine hediye edilen dünyalıkları daima geri çevirmiştir [RŞ/s. 108-109].

İmam Malik'te o kadar din şiddeti vardır ki Medine zabıtının hevesine muvafık fetva vermediği için darp edilmiştir. Sabrettikçe izzeti de artan Malik, *Kitâb-ı Muvattâ*'yı telif etmiştir ki hadiste ilk telif eser budur [ŞPA/s. 76].

4.1.4.6 Züfer

Hanefi mezhebinin büyük fıkıh ve hadis âlimlerinden olan Imam Züfer, İmâm-ı Âzam'ın en ileri talebelerinden biridir.

İmam Malik'le birlikte anılan İmam Züfer yüce yaratılışlı, din meselelerini ciddiyet ve içtihatla çözüme ulaştıran imamlardandır [BD/b.38, 21a].

*

Hicri 110 tarihinde doğup 158 tarihinde kırk sekiz yaşında Basra'da ölen [ŞPA/s. 76] Züfer Bin Huzeyl El-Kufi'nin babası Basra valisi Huzeyl idi. Kendisi de

Basra kadısı olmuştur. Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden olan Züfer, içtihata ermiş olan üst mertebede bir fakihtir. Nitekim İmam-ı Âzam'ın mezhebi üzerine sözlerle fetva vermiştir [ŞPA/s. 76; RŞ/s. 110].

4.1.4.7 Ahmed Bin Hanbel

Hanbelî mezhebinin imamı olan İmam Hanbel aynı zamanda muhaddis bir zattır.

*BD'*de *Pend-nâme*'de geçen Ahmed'in dininin saydığımız imamlardan revnak bulduğu beyanında Ahmed'den kastın Hazret-i Muhammed olduğu görüşü verilmiştir [BD/b. 38, 21a].

*

Bazı şerhlerde ise söz konusu mısrada Ahmed'den kasıt Ahmed bin Hanbel'dir [Sa/s. 55; RŞ/s. 110].Şarih Hanbeli mezhebinin şayi olmaması dolayısıyla nâzımın onun adını anmamasını [Mü/v. 18a] makul bir açıklama olarak kabul etmemiş, şeriat binasının ve hükümlerin dört ayağı, dört imamdan ibaretken bu mezhebe gayr-ı şayi demeyi insafsızlık saymıştır [RŞ/s.110]. Bu büyük imamın zikredilmemesine diğer bir sebep olarak Ahmed zikrinin remz yolu ile izaha iktifa etmesi gösterilmiştir [ŞPA/s. 77].

Nâzımın Ahmed dininin imamlar sayesinde revnak bulduğu şeklindeki ifadesinden muradı Ahmed bin Hanbel'in dininin; yani ilmi ve faziletinin ürünleri olan kitaplar ve meselelerin o imamların pak nefislerinden şöhret ve ziynet bulduğuna işaret etmektir. Zira İmam Malik, İmam Şafii'nin üstadı ve İmam Şafii, İmam Ahmed Hanbel'in üstatlarıdırlar [RŞ/s. 110].

Kimliği

[-]

Ebû Abdillâh Ahmed bin Muhammed bin Hanbel eş-Şeybaniyyü'l-Mervezi Hicri 164 yılında Bağdad'da doğmuş ve 241 tarihinde yine Bağdad'da ölmüştür [RŞ/s. 110; ŞPA/s. 78].

İlmi

[-]

Fıkıh, hadis, zühd, ibadet ve verâda imamdır. Birçok beldeye seferleri olduğundan zamanın şeyhlerinden ve âlimlerinden ilim tahsil etmiştir. Sözüne güvenilen, kâmil, zahit, dünya işleri ile alakasız, büyük müçtehit olarak bahsedilen İmam Ahmed Hanbel'in mezhebi de tüm İslam beldelerinde şayidir [RŞ/s. 110].

Şafii ile Ahmed arasında ancak üç dört meselede farklılık vardır. İmam Ahmed bin Muhammed bin Hanbel fıkıh ve hadiste imam olup içtihat rütbesine ulaşmıştır. Onun zühd, takva, verâsı birçok dinsizi imana getirebilecek düzeydeydi. İmam Ahmed, Hızır şehadetiyle Hazret-i Ömer meşrebi üzerine gelen kutuplardan idi [ŞPA/s. 77-78].

4.2 Mutasavvıflar

Bu bölümde *Pend-nâme* metninde adı geçmediği halde incelediğimiz şerhlerde bir sebeple zikredilen dinî şahsiyetler ele alınacaktır.

4.2.1 Üveys El-Karâni

> *"Veysel Karânî, Tâbiîn'in büyüklerindendir. Hz. Peygamber döneminde yaşayıp onu ziyarete gittiği halde, annesinin "onu bulamazsan geri dön" isteği üzerine Hz. Peygamber'in dönmesini bekleyememiş ve annesinin isteğine uyarak memleketine geri dönmüştür. Annesine gösterdiği bu saygıdan dolayı da Hz. Peygamber'in takdirini kazanmış ve Resûlullah hırkasının ona verilmesini vasiyet etmiştir."*[353]

[353] İskender Pala, age.,s. 473-474.

*ŞPA'*da kızkardeşi elbiselerini yıkarken giyecek başka kıyafeti olmadığı için bir sandıkta saklandığından bahisle fakirliği hakkında bilgi verilmiştir [ŞPA/s. 36].

4.2.2 İbrâhim Bin Edhem

Türk-İslam edebiyatında da önemli bir isme sahip olan İbrâhim bin Edhem daha çok hakkındaki rivayetlerle ön plana çıkmış bir zahiddir.

> *"Zengin ve itibarlı bir ailenin oğlu iken genç yaşta zühd hayatını seçmiş, sahip olduğu geniş imkânları Horasan'da bırakarak yollara düşmüştür. Hızır (as) ile tanışmış, ondan ism-i âzam duasını öğrenmiş, helal lokma kazanmak için diyar diyar dolaşmıştır. Şam, Irak, Hicaz, Rum (Anadolu) bölgelerine seyahatler yapmış, bağ bekçiliği, rençberlik ve değirmencilik gibi çeşitli işlerde çalışmıştır."*[354]

> *"İslâm edebiyatlarında İbrahim bin Edhem'in hayatı ve kişiliği etrafında oluşan menkıbeler manzum-mensur edebî eserlere konu olmuş, "İbrahim bin Edhem hikâyeleri", "İbrahim bin Edhem menkıbeleri" ve "İbrahim Edhem destanı" gibi adlarla anılmıştır. Türkçe İbrahim Edhem destanlarında yer alan maceralar daha ziyade tasavvufî bir mahiyet arzeder".*[355]

[-]

Şerhlerde dervişlik bahsi açıldığında anılan isimlerdendir. O tecrit sahibi, alakalarından soyunmuş, mansıbını terk etmiş dünyadan kam almaktan, devlet ve izzeten vazgeçen ve melameti seçen kişidir [ŞPA/s. 190, 216; RŞ/s. 255, 258]. Tufanı gördüğü için sahilin asayişinden haberdar olan biridir [RŞ/s. 234].

Kutb-ı âlem, velayet sırrının mazharı, marifet ve hakikatin sultanı olarak anılan Edhem'in hikâyeleri ve menkıbeleri de şerhlerde yer almıştır: Tevekkül konusunun ele alındığı bir beytin şerhine göre tacını tahtını bırakıp Allah'a teveccüh

---

[354] Halime Gül, *İbrahim Bin Edhem ve Tasavvuf Tarihindeki Yeri*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2008, s. 79.

[355] Reşat Öngören, "İbrahim b. Edhem", *DİA,* XXI, İstanbul 2000, s.293-295.

eden İbrâhim bin Edhem sahraya azıksız olarak çıktığında şeytan onun yolunu tutar ve yol azığı temin etmesi için onu kandırmaya çalışır. Allah'tan bu tasallutu durdurmasını isteyen İbrâhim'e hırkasında sakladığı paralardan kurtulması ve tam bir tevekküle yola devam etmesi ilham olunur [RŞ/s. 417].

Yine Hakk'a tevekkül etmenin nasihat edildiği bir bölümde aktarılan bir başka hikâye şöyledir: Belh şehrinden çıkarken belki bir kuyudan su çıkarmaya lazım olur diye yanına bir ip, bir de keçkül alan İbrâhim Bin Edhem susuzluk çekmeye başladığında kuşların su içtiği bir kuyudan yanında bulunan ipi destarı ve kuşağını da ekleyerek uzatarak keçküle bağlar yine de suya erişemez. Bunun nedenini anlamaya çalışırken kalbine mülhem olan hakikat şöyledir: Kuşlar ip ya da keçkülleri olmadan sadece Allah'a itimat ederek kuyudan su içebilmektedir. Oysa İbrâhim bin Edhem yanında getirdiklerine itimat etmiştir. Bu hakikati gören hazret söz konusu levazımı attıktan sonra afiyetle içeceği su kuyudan fışkırmıştır [Ma/s.84].

İbrâhim bin Edhem'in hayatına dair bir diğer hikâye de haram lokmanın imana zaaf getireceği bahsinde aktarılmıştır: Bir gün hurmacıdan hurma alan hazret, yere bir hurma düştüğünü görerek kendisinin olduğu zannıyla alır ve yer. Hurmacıya ait olan bu bir lokmalık yiyecek Allah'ın tecelliyatı ve küşufatını engeller ve onda bir kendinden gafil olma hâli ortaya çıkarır. Biraz tefekkür neticesinde bu hâle sebep olanın esasen kendisine haram olan bu hurma olduğu Allah tarafından ilham edilir ve Edhem dönüp hurmacı ile helalleşmek suretiyle bu hâle son verir [Ma/s. 157].

İbrâhim bin Edhem'le ilgili bir hikâye de dünyaya ait hiçbir şeyin kalıcı olmadığı bahsinde aktarılmıştır: Belh'ten Allah'ı aramak için yola çıkan hazretin terk ettikleri arasında tac ve tahtın yanı sıra annesinin rahmindeki oğlu da vardır. Bu oğlan delikanlı olduğunda babasını görmek kastıyla hac mevsiminde Mekke'ye gider. Tavaf sırasında karşılaşırlar ve Edhem oğlunu tanır. Hac mevsiminin sonuna kadar beraberinde tutar ve sonrasında evlat sevgisinin onu yolundan edeceği düşüncesiyle Belh'e geri gönderir [Ma/s.335].

Ehlullâhın adil olup kendisi için adalet temennisinde olmamaları hususunda İbrâhim Edhem'in kendisine umranı soran bir süvariye kabristanı göstermesi

sonucunda ondan dayak yediği halde Allah'tan onun için cennet rica etmesi hikâyesi de aktarılanlar arasındadır [RŞ/s. 525]

4.2.3 Ebû Yezid El-Bistâmî

Beyazid Bistâmî insanları Hakk'a davet eden, onlara doğru yolu gösterip, hakiki saadete kavuşturan ve kendilerine Silsile-i aliyye denilen büyük âlim ve velilerin beşincisidir. Sultanü'l-Arifîn lakabıyla meşhûrdur. [356]

> *"Hanefî mezhebindendir. Bâyezid "vahdet-i vücûd"akîdesinin öncüsü olarak bilinir. Şatahât kabîlinden birtakım sözler söylediği, bu sebepten de zamanında çok tenkide uğradığı söylenir. Bâyezid'e göre Hakk'a vuslat fenâ ile gerçekleşir. Bistâmî'ye farz ve sünnetin ne olduğu sorulduğunda o: sünnetin dünyâyı terk, farzın da Allah ile sohbet etmek olduğunu söyledikten sonra, şunları ilave etmiştir: "sünnet Peygamberin hayatını rehber ittihaz etmektir ki o, dünyaya hiç iltifat etmemiştir. Kitab(Kur'ân-ı Kerîm) ile meşgul olmak ise, insanı Mevla'sıyla sohbet durumuna getirir. Kim farz ve sünnete uygun hareket ederse kemale ermiş olur. Bâyezid'in M. 874 tarihinde, bazı kaynaklarda ise, M. 848-49 tarihinde vefat ettiği kaydedilmiştir."*[357]

[-]

Şerhlerde onun hakkında hikâyeler aktarılmıştır. Tevhit anlayışının bahis konusu edildiği bir yerde Aziz Mahmud Hüdayi'nin *El-Cami' ve't-Tefrik* (bk. Atıflar) isimli eserinden geçen bir hikâyeyi aktararak mezkûrun adını anılmıştır. Buna göre Ebû Yezid el-Bistâmî hasta olduğu bir gün "Hakk'a yarar bir amelim yok, sadece bir tevhidim var." dediğinde, meclisinde bulunanlardan bazıları " Sen bir gün bir faiz yedin ve benim yüreğimi bu faiz ağrıttı dedin. Ağrının sebebi olarak faizi gösterdin, Hakk'ı göstermedin. Sen böyle olunca bu nasıl tevhit olur, tevhit her şeyi Hak'tan bilmeyi gerektirir" derler [Ma/s. 271].

---

[356] Süleyman Uludağ, "Bâyezîd-i Bistâmî", *DİA,* C.V, s.238-241.
[357] Eraydın, age., s.73-74.

Ebû Yezid el-Bistâmî hakkında şerhlerde aktarılan bir diğer hikâye de şöyledir: Mezkûr bir gün yolda Ashab-ı Kehf'in köpeği Kıtmir'in soyundan gelen bir köpeğe rastgelir ve ondan selam ve hürmet görür. Ona nereye gittiğini sorduğunda "Tanrımı aramaya" cevabını alır. Onunla refakat etmek isteyen Şeyh müşarun ileyhi bir buğday ambarıyla dünya metaına bağlı olmakla itham ederek reddeder. Köpeğin bu sözünden çok müteessir olan Ebû Yezid el-Bistâmî evine döndüğünde tüm buğdayları sadaka olarak dağıtır ve bir daha dünyaya ait hiçbir şeyi edinmez [Ma/s. 327].

Uzletin nasihat edildiği bir beytin şerhinde onun yirmi sene sahralarda giryan ve Allah'ı zikreder vaziyette dolaştığı ve oralardaki mahlûklarla muvaneset ettiği aktarılmıştır [RŞ/s. 269].

Allah'ın mahlûkuna şefkat gösterilmesinin nasihat edildiği bir beytin şerhinde de Bistâmî'nin Kirman şehrinden ilaç yapmak için topladığı ve Bistam'a getirdiği bitkilerin içinden çıkan bir karıncayı şefkat için tekrar Kirman'a ulaştırdığı aktarılmıştır [RŞ/s. 533].

4.2.4 Behlül-i Dânâ

Meczup ve Hak âşığı olarak tanınan evliyadan biri olan Vüheyb bin Ömer Sayrafi'dir. Behlül-i Dânâ adıyla şöhret bulmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Kufeli olduğu hâlde ömrünün çoğunu Bağdat'ta geçiren Behlül-i Dânâ'nın, Harun Reşid'e verdiği nasihatleri ve herkese ders olacak hikmetli sözleri çok meşhurdur.[358]

[-]

Dünya nasibini almak isteyenin ahiretinkinden vazgeçmek zorunda olduğu fikrini şarih, Behlül-i Dânâ'nın başından geçen bir olayla izah etmiştir: Behlül kendisinden vaaz isteyen cemaate büyük bir direğin önce bir ucundan sonra diğer ucundan tutup kaldırır ve yere bırakır. Ortasından tutup kaldırmaya çalıştığında ise

[358] Komisyon, "Behlül-i Dana", İAA., http://tr.scribd.com/doc/124359589/38/BEHLUL-DANA, (09.02.2013), s. 46

iki ucu da yerden kalkmayınca direğin iki ucundan birinin dünya, diğer ucunun ahiret olduğunu, hangi ucunu tutarsa onun kalkacağını, yani hangi taraf için çaba sarfederse o tarafı kazanacağını, iki ucu birden yerden kaldırabilmenin mümkün olmayacağı gibi hem dünyaya hem ahirete sahip olunamayacağını söyleyerek nasihat verir [Ma/s. 82].

İmaretin asuman üzerine dikilse bile insanın akıbetinin yeraltında olacağını beyan eden beytin şerhinde Behlül'ün, Harun Reşid'in gösterişli sarayına gidip duvarına "Eğer helalden ise Huda müsrifleri sevmez ve eğer haramdan ise Huda hainleri sevmez." yazdığını aktarılmıştır [RŞ/s. 243].

4.2.5 Bişr-i Hafî

Devrinin sayılı hadis âlimlerinden biri olan Horasanlı Bişr-i Hafî nasihatleri ile ünlü bir ariftir.

*

RŞ'de arifin hasletlerinden biri olan dünyadan ve ukbadan feragat etme hususundan şarihin aklına gelen isim olan Bişr-i Hafi ona göre dünya ve ukba nalınlarını çıkarmış, sadece Hakk'ın didarını talep eden masivadan fariğ bir arif olarak tarif edilmiştir [RŞ/s. 463]

4.2.6 Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909)

Evliyanın büyüklerinden, tasavvuf ehlinin çok tanınmışlarından olan Cüneyd-i Bağdâdî asrının kutbudur ve binlerce veli yetiştirmiş, kerametleri nasihatleri, hikmetli sözleri ve ihlaslı amelleri ile meşhur olmuştur.Cüneydi Bağdâdî'nin tasavvuf tarzını esas alanların yolu Cüneydiyye olarak bilinir. O bütün tarikat silsilelerinde yer alır, yani bütün tarikatler ona dayanır.

> *"Ailesi aslen Nihâvendli Babası ticaretle uğraşırdı. Cüneyd Bağdad'da doğdu ve orada yaşadı. Fıkıh, hadis ve tasavvuf ilimleriyle meşgul oldu. Tasavvufta ilk üstadı, dayısı Seriy es-Sakati'dir. Ebû Ubeyd'den hadis, Ebû Sevrden şafii fıkhı okudu. Haris el-Muhasibi Muhammed bin Alî Kassab ile*

görüştü. Maruf el-Kerhi ve Ebû Hafs Haddad'in sohbetlerinde bulundu. Tasavvuf ve tarikatlerde "Seyyidu't-Taife" unvanı ile anıldı. "Ser-halka" yani kolbaşı sayıldı. Sünni tasavvuf ekolünün en önemli simasıdır."[359]

[-]

*Ma'*da şarih *Pend-nâme*'de yer alan ve dünya devletine güvenmemek gerektiği konusundaki nasihati açıklarken burada geçen *devlet* sözünden sadece mal mülk zenginliği değil, amel ve kutsi kuvvet de olduğunu iddia etmiştir. Ona göre nice evliya bunların mağruru olup derecesini düşürmüştür. Cüneyd-i Bağdâdî'ye sufiler "Arif zina eder mi?" diye sorduklarında "Edebilir." cevabını almışlardır [Ma/s.258].

RŞ'de yine kendisinin bilgisinden yararlanılmıştır: Elest meclisinde *"belâ"* dediği için tembellikten uzak durulmasının gerektiği bahsinde "*elestü bi-rabbiküm*" hitabından Âdemoğullarına bir lezzetin hasıl olduğu, bunun tesirinin ancak insanın güzel bir sesi dinlerken zuhura geldiği ve güzel sesin ruhun gıdası olmasının bu zevke mebni olduğu bilgisini veren şahsiyettir [RŞ/s. 289].

Zikir bahsinde de muhabbetin alametinin zikrullâhta devam olduğunu belirtilmiştir [RŞ/s. 391].

4.2.7 Muhyiddin İbni Arabi

Muhyiddin-i Arabî, 12 ve 13. yüzyıllarda Endülüs'te ve Şam taraflarında yaşamış büyük bir İslam âlimi, mutasavvıfı ve büyük velilerdendir. İbnü'l-Arabi'ye göre hakiki mevcud Allah Teâlâ'dır. Eşyâ, mutlak vücudun sûret ve çeşitli görüntülerde tecellisinden ibarettir. Hilkat mutlak vücudun lâ-taayyün mertebesinden, taayyün mertebesine geçmesinden, diğer bir deyişle, esma ve sıfatın şuhûd sahasında tecellisinden ibarettir. Fütuhatü'l-Mekkiyye, Fusûsü'l-Hikem,

[359] Hasan Kâmil Yılmaz, "İtibar Hırkaya Değil Yanık Kalbedir", *Altınoluk Dergisi,* Sayı: 33, 1988, s.14.

İnşaü'd-Devair, Et-Tedbiratü'l-İlâhiyye, et-Tecelliyâtü'l-İlâhiyye gibi eserleri de temel tasavvufî eserlerdir.[360]

[-]

RŞ'de Hazret-i İbrâhim bahsinde "Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve esenlik ol" dedik. (21:69) ayeti üzerine bir mecliste yaptığı münazara hikâye edilmiştir. Buna göre bir filozofun tabiati gereği yakıcı olan ateşin İbrâhim'i yakmaması hadisesini inkâr edip burada ateşten kastedilenin Nemrud'un gazabının ateşi olduğu yolundaki tevilinine karşılık Şeyh-i Ekber keramet gösterir ve mangaldan aldığı koru filozofun kucağına bıraktığı halde elbiseleri dahi yanmaz. Yanıp yanmamanın Allah'ın emrine bağlı olduğunu böylelikle ispatlayan Şeyh-i Ekber bu filozofun Hak yolu bulmasına da yardımcı olmuştur [RŞ/s. 34].

4.2.8 Hâce Alî Râmitenî

İslam âlimlerinin ve evliyanın büyüklerinden Türk kökenli mutasavvıf Alî Râmitenî, Silsile-i aliyyenin on ikincisidir.

> "*Buhâra'ya 15 km. mesafede olan Râmiten kasabasında dünyaya gelmiştir. Lakabı 'Hâce Azizân'dır. Vefât edeceğinde yerine küçük oğlu, Hâce Muhammed'i bırakarak M. 1328'de Harzem şehrinde vefât etmiştir*."[361]

[-]

Allah'ı gizlice ya da alenen zikretmenin faziletinin tartışıldığı bölümde *zikr-i cehrî*yi tercih eden ve bunun gerekliliğine senet olarak "Ölülerinize lâ ilahe illallâh demeyi telkin edin." mealindeki hadis gösterilmiştir [Ma/s.126].

---

[360] Muhyiddin İbn Arabi hakkında geniş bilgi için bk. M. Mustafa Çakmaklıoğlu, *Muhyiddin İbnü'l-Arabi'ye Göre Dil-Hakikat İlişkisi Marifetin İfadesi Sorunu*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2005.

[361] Kutlu, age., s. 52.

4.2.9 Seyyid Şerif Cürcânî

Peygamber soyundan olduğu için Seyyid Şerif adıyla tanınan Cürcânî, tefsir, hadis, astronomi ve Hanefi mezhebi fıkıh âlimidir.

Cürcânî, önemli felsefi çalışmalarını belirli bir şekilde diğer islam bilginlerinin görüşlerini tenkit ve yapıtlarını şerh ederken geliştirmiştir. Genelde kelamcıların ve islam filozoflarının görüşlerini ortaya koyduktan ve bunlar hakkında eleştiri ve sorgulamalarını yürüttükten sonra, kendi düşüncelerini belirtme yolunu seçmiştir.[362]

*ŞPA'*da marifet hasıl etmek gerekliliği konusunda fikirleri nakledilmiştir. Kendisinin Zeyneddin Kelâle, Hâce Alaaddin Attâr'ın ilminden yararlandığı ve marifete ulaşamadığı halde Attâr'ın sohbetinden marifete ulaştığı bildirilmiştir [ŞPA/s. 480].

4.2.10 Akşemseddin

"Türk tarihine bakıldığında Sultan Alparslan'dan itibaren devlet adamlarının yanında daima bir veli olduğu dikkat çeker. Bahsi geçen veliler manevî güçleriyle tarihi şahsiyetler üzerinde büyük tesirler bırakırlar. Bu velilerden biri de Akşemseddin'dir. Akşemseddin yalnız döneminin değil, devirlerin fatihi olan bir sultanın hocasıdır. Fatih'in de hocası Akşemseddin'e büyük saygı duyduğu, Onu gördüğü zaman ayağa kalkarak elini öptüğü rivayet edilir."[363]

[-]

*Ma'*da Akşemseddin'i hocası olduğu Fatih Sultan Mehmed ile yaptığı haram lokmanın rızk sayılıp sayılmayacağı hususunda yaptıkları bir sohbet aktarılmak suretiyle adı anılmıştır. Hocası ile pilav yiyen sultan, helal olduğu şüpheli olan bir

---

[362] Ayrıntılı bilgi için bk. Recep Duran, "Seyyid Şerif Cürcânî'ni n Var -Olanların Dereceleri Risalesi", http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1254/14385.pdf (22.12.2012)

[363] Ayşe Yücel, *Akşemseddin'in İnsana Bakışı*,http://www.hbektasveli.gazi.edu.tr/dergi_dosyalar/ (02-26-%2031.pdf), (09.10.2012)

yiyeceği nasıl yediğini latife olarak sorması üzerine Akşemseddin'in de Allah'ın yiyeceğin helal kısmını kendisine, haram kısmını da sultana nasip ettiğini söyleyerek latifeye aynı üslupla mukabele etmesi aktarılmıştır [Ma/s.307].

4.2.11 Abdulahad Nuri

Halvetiyye tarikatı şeyhlerinden, mutasavvıf bir şairdir. Tasavvufi şiirler ve ilâhiler yazmış, çoğu risale hacminde, dinî-tasavvufî muhtevalı Arapça ve Türkçe birçok eser kaleme almıştır. 1631'de Fatih, 1641'de Beyazıt, ardından da Ayasofya camilerinde vaaz etmek üzere kürsü şeyhliğine tayin edilmiştir.[364]

Ma onun başından geçen bir olay hikâye edilmiştir: Bir cuma günü Süleymaniye Camii'inde vaaz ederken bir çıplak gelip "Beni giydir!" diye nida edince, şeyh cemaate bu kişiyi giydirmek isteyen olup olmadığını sorar. Cevap alamayınca "Bu hayrı şeyh kendisi kaptı." demesinler diye onlara sorduğunu söyleyerek kürsüden iner ve soyunup tüm kıyafetini çıplağa verir, kendisi de bir müridinin abasını giyip hankahına döner [Ma/s. 298]

4.2.12 Gafûrî Efendi

"*Celvetî tarikatı şeyhlerinden arif ve âlim bir zat olup Geliboludandır. Tahsilini tamamladıktan sonra Fatih Camii Şerifine vaiz tâyin olundu. Bundan sonra Üsküdar'da Aziz Mahmud Hüdai hazretlerinin dergâhına şeyh oldu. «Açınız Mahmud Efendi ruhuna El-Fatiha», «Mürşid-i kâmil Hak buldu Makam-ı Mahmud» mısralarının delâleti olan 1078 H. de vefat etti. Hüdai Efendinin tekkesi yakınında Halîl Paşa türbesine defnedildi. (Divançe-i ilahiyat)ı vardır*".[365]

[-]

*Ma'*da cahillerin nadanların bu dünyada bir zehir kadar öldürücü etkisinin olduğunu beyan eden bir beytin şerhinde dünyevi kazançlar peşinde koşanların da

---

[364] Abdullah Uçman, "Abdülahad", DİA. C. 1, 1988 s. 178
[365] Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e,.s. 100

cahillerden sayılacağından bahsedilirken adını anılmıştır. *Zeyl-i Uşşâkîzâde*'den alıntı yaparak aktardığı bir hikâyede adı geçen Gafuri Efendi gençliğinde ilim tahsil ettikten sonra mülazım olur, mülazemet kâğıdını her nereye giderse yanında taşır. Bir cuma günü Üsküdar'da Aziz Mahmud Hüdayi hazretlerinin meclisine giderek cuma namazını orada eda ettikten sonra onların zikir meclislerine katılır. Aziz hazretlerinin hâlinden çok müteessir olan Gafuri Efendi dönüşte bir kayığa biner, Kızkulesi yakınlarına geldiğinde cezbeye kapılarak mülazemet kâğıdını yırtıp parçalarını denize atar, geri dönüp Aziz hazretlerinden inabet alır ve onun halifelerinden olur. Sonra orda seccade-nişin olur [Ma/s.213].

4.2.13 Ebû Said Muhammed el-Hadîmî

XVIII. asrın önemli bir Osmanlı âlimi Hadîm, dinî ilimlerle tasavvufi eğitimin birlikte verildiği Konya–Hadim'de bulunan medresenin de müderrisi olarak zahiri ve bâtıni ilimleri şahsında toplamış ve buna göre talebe yetiştirmiştir. Müderrislik dışında müftülük ve Nakşî şeyhliği de yapmıştır. Osmanlı Devletinin siyasi, iktisadi ve içtimai yönden bunalımlı dönemlerinden birinde yaşamış ve toplumu canlı tutan maneviyat büyüklerinden biri olmuştur. [366]

[-]

Zulüm ehlinden kaçmanın nasihat edildiği bir beytin şerhinde adı geçen Ebû Said Muhammed El-Hadîmî, Konya valisi tarafından bir medreseye müderris olarak görevlendirilen bir öğrencisine bir mektup yazar. Zalim olarak nitelendirdiği valinin medresesinde görev almasına razı olmadığını, ona verilen ihsanın yüzü suyu hürmetine de olsa orada kalmaya ısrar etmesi hâlinde o güruhtan sayılacağını bildirir. Müderris olan öğrencisi de hocasının rızasını tercih, medreseyi terk ettiğini bildiren bir mektupla mukabele eder [Ma/s.397].

---

[366] Geniş bilgi için bk. Mehmet Aydın*, Ebû Sâid Muhammed El – Hâdimî' nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tasavvuf Tarihi Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006.

4.3 Tarihî -Efsânevî Şahsiyetler

4.3.1 Keyhüsrev

Keykâvus'tan sonra İran tahtına geçen, Şeh-nâme'nin de olağanüstü hükümdar-kahramanlarından biridir. Şairler tarafından bir kıyas malzemesi olarak kullanılan iktidar, saltanat, kudret ve ihtişam sembolü şahsiyetlerden biridir.

[-]

Keyanların sonuncusu Siyavuş bin Keykâvus'un oğlu olarak tanıtılan Keyhüsrev'in [RŞ/s. 67; ŞPA/s. 202], Cemşid gibi şevket sahibi bir padişah olduğu belirtilmiştir. Hekimlerden Pisagor onun muasırıdır. Dünyayı adaletle mamur hale getirip uzun müddet saltanat sürdükten sonra bir gece hırkasını giyip kaybolmuştur. Kendisinden hiçbir iz bulunamamıştır [ŞPA/s. 202-203].

4.3.2 Behmen Bin İsfendiyar

"Tarihi-efsanevi şahsiyet, İran'da hüküm sürmüş Keyaniyan sülalesi hükümdarlarından İsfendiyar'ın oğlu Erdeşir'in diğer adı. Dedesi Güştasb Şah, Erdeşir'i yaratılışındaki cesaret ve bahadırlık sebebiyle 'kızgın, hiddetli, aslan' manasına gelen bu adla adlandırmıştı. Behmen'in tahta çıktıktan sonra İsrailogulları ile mücadeleye giriştigi, Kudüs'ü yakıp yıktığı rivayet edilir. Büyük bir ihtimalle Sasani hükümdarlarından biri olan Behmen yahut Erdeşir (Sasani sülalesinde bu ismi taşıyan üç tane hükümdar vardır) etrafında birçok menkıbeler türemiş, destani bir hüviyete bürünmüştür. Mesela 'o, ülkesine zarar veren yedi başlı ejderle savaşan bir kişiydi.' denilmektedir."[367]

RŞ'de Farsçaya Derî denmesinin nedenlerinden biri olarak sarayının kapısına yığılan ve çeşitli dillerde konuşan halkın durumunu gören şah Behmen'in

---

[367] Mustafa Kutlu, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler / Isimler/ Eserler /Terimler*, C. I, Dergâh Yayınları, Istanbul 1977, s. 378.

emriyle dönemin ulemasının Farsçanın en sahih ve en fasih hâlini ortaya koyup buna Derî adını vermeleri gösterilmiştir [RŞ/s. 10].

4.3.3 Nuşîrevân

Şeh-nâme'de anılan bir diğer isim olan Nuşîrevân İran'da İslamiyetin kabulünden önce hükümdarlık etmiş, adaletiyle ün salmış Sasani şahıdır.

> *"Nuşirevân divan şiirine daha çok adaletiyle konu edilmiştir. Ayrıca, onun Medayin şehrine yaptırdığı Tâk-ı Kisrâ ve Eyvân-ı Kisrâ adlarını taşıyan sarayları da dillere destân olmuştur.*"[368]

BD'de zalim hükümdarların ordu yönetiminde başarısız olacağı bahsinde şarih, adalet ve insafın zulüm ve haksızlığa galip olduğunu belirtmek suretiyle konuyu derinleştirmiştir. Bu noktada İran devleti adaletiyle ünlü Nûşirevân tarafından –ki ateşperest bir kâfirdir- yönetilmeye başlamadan önce savaşlarda daima mağlup olduğu halde onun mükemmel adalet anlayışı nedeniyle tam tersinin vaki olması bahis konusu edilmiştir [BD/b. 344, 62b].

*

Ma'da Nûşirevân cömertliğinin [Ma/s.293] yanı sıra adaleti ve sağduyusu sebebiyle anılmıştır. Şarih onun düşmanının ölümünü müjdeleyen bir yakınına buna sevinemeyeceğini çünkü kendisinin de bu dünyada kalıcı olmadığını söylediğini aktarmıştır [Ma/s.315].

RŞ'de uygunsuz kişilerle sohbetin ömrü eksilttiği bahsinde şarih, Nûşirevân'ın hekimlerle bir muhaveresini aktarmıştır: İnsanın ağır bir yükü taşımasının, tabiatına uygun olmayan birini taşımaktan daha kolay olmasının hikmetini sormuş, yükü taşırken bütün uzuvların yardımı olmasına karşılık olan cinsi bozuk kişinin sohbet yükünün ruha ağır geldiği, latif ruhun da bu kadar ağırlığı taşıyamayacağı cevabını almıştır[RŞ/s. 328].

---

[368] Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s. 245.

4.3.4 Zâl

> "*İran mitolojisindeki şahıslardandır. Sâm'ın oğlu, Rüstem'in babasıdır. Annesinden, şaçları, kaşları ve kirpikleri beyaz doğduğu için ihtiyar anlamına gelen Zâl denilmiştir. Bebekliğinde babası kendisini ölüme terk edip Elburz dağına bıraktığında Simurg tarafından büyütülür. Kahraman ve bilgedir.*"[369]

Saç, kirpik ve kaşları bembeyaz olarak doğduğundan, yaşlı bir insan olarak tasavvur edilen Zâl, doğu şiirinde pek çok mazmun ve telmihin konusu olmuştur. Zâl'in bir manası da kocakarı demektir.

[-]

RŞ'de Zâl-i Dâstân olarak anılmıştır. İlinin adı da Zavül'dür [RŞ/s. 186].

4.3.5 Behrâm-ı Gûr

Şeh-nâme'de adı geçen hükümdarlardan biri olan Behrâm, kuvvet, cesaret ve adaletiyle meşhurdur. Daima yaban eşeği avladığı için ona Behrâm-ı Gûr ismi yakıştırılmıştır. Yine bir av esnasında avının arkasından bir mağaraya girmiş ve tüm aramalara rağmen bulunamamıştır.[370]

Behrâm-ı Gûr *Pend-nâme*'de mezar anlamına da işaret edilen *gūr* kelimesinden hareketle insanoğlunun akıbetinin mezar olacağından bahsedilerek anılmıştır [P/b. 164].

[-]

Şerhlerde Fars meliklerinden biri olarak anılan Behrâm-ı Gûr Yezdecird bin Şapur'un kapısında "Farisi dilinden gayrı söylenilmeye, kanunlar, hükümler, mektuplar, cümle Fars dili ile yazıla" şeklinde bir tenbih olduğu halde bu minval

---

[369] Ahmet Talat Onay, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı, Haz. Cemal Kurnaz, Akçağ Yay., Ankara-2000, s. 65.

[370] Ahmet Talat Onay, *age.*,s. 65; Dursun Ali Tökel, age., s. 267-272. ; İskender Pala, age., s. 488.

üzre hayli müddet hükümet ve saltanat ettiği ve bu dilin onun kapısına nispetle Derî adını aldığını nakledilmiştir [RŞ/s.10; ŞPA/s.202]

4.3.6 Rüstem

Firdevsî'nin Şehnamesi'nde destanlaştırılan efsanevi İran tarihinin en ünlü kahramanı, pehlivanı olan Rüstem, İran ve eski Türk edebiyatında kahramanlık ve yiğitlik sembolüdür.

Pend-nâme metninde heybet ve saltanatı dolayısıyla ismi anılmıştır [P/b. 164].

[-]

Şerhlerde de kuvvet timsali olarak adı geçmiştir [RŞ/s. 155, 191; ŞPA/s. 201] ki bir yumrukta rakibini öldürebilecek güçtedir [RŞ/s. 225].

Kendisi Fars hükümdarlarından Keykâvus bin Keykûbad'ın cihan pehlivanı iken onun kızkardeşi Mihrinazem'le evlenerek emirlikten padişahlık mertebesine yükselmiştir. Şarihin verdiği bilgiye göre Rüstem'in cennetten geldiği söylenen, savaş zamanında giydiği ve kaplan postuna benzer bir kıyafeti vardır. Âdem'in dünyaya inişinden dört bin dokuz yüz kırk yedi sene sonra Zavistan'da İsfendiyar bin Güştasb ile savaşır, iki çatal ok ile İsfendiyar'ın gözlerini oyup onu öldürür. Çünkü İsfendiyar'ın teni balık pulu gibidir ve hiçbir silah ona tesir etmez. Rüstem de en sonunda kardeşi Şogad elinde bir hile ile öldürülür [ŞPA/s. 201-202].

4.3.7 Feridûn

Feridûn bütün Şeh-nâme boyunca en çok ismi geçen padişahlardan birisi ve hatta en önemlisidir denilebilir. Pek çok efsanevi motifin iç içe geçtiği epizotlarla örülü mitolojik bir şahsiyettir.

[-]

RŞ'de dünyayı paylaştırdığı üç oğlundan ikisinin adı geçmiştir. Buna göre Feridûn Irak, Faris ve Azerbayban'ı Büyük oğlu İrece, Amu nehrinin öte tarafını Tur adındaki oğluna verdiğinden buraların ismi Irak ve Turan olarak anılmıştır [RŞ/s. 15].

Şerhlerde zikredilen şahsiyetlerin ele alındığı bu bölümde *Pend-nâme* metninde adı geçenlerin anılması ve tanıtılması pek tabiidir. Metinde on altı peygamberlerin, dört halifenin, iki sahabinin, yedi imamın ve Şehnâme'de anılan iki şahsiyetin anıldığını, hatırlatıldığını görmekteyiz. *BD'*de bunlara ek olarak sadece tarihi- efsanevi şahsiyet Nûşirevân'ın adı geçmektedir. *Mü* ve *Sa* hariç diğer tüm şerhlerde *Pend-nâme* metninde isimleri yer almayan tasavvuf adamlarına hususiyetle yer verildiği görülmektedir. Bu da aynı zamanda edebî bir tür olması hasebiyle derinliklerde yer alan tasavvufi menbalara inme gereği duymamış olan *Pend-nâme* metninin tasavvuf örüntüsünü okuyucuya ve salike kavratmak amacıyla şarihlerin tevessül ettikleri bir yoldur.

5 ŞERHLERDE YARARLANILAN KAYNAKLAR

*BD'*de herhangi bir esere atıf yapılmamış, hiçbir eser adı zikredilmemiştir. Şarih eserinde geçen bir hadis, bir ayet tefsiri, fesahat ve belagat ilmi hakkında tafsilatlı bilgi arayanlara konu ile ilgili hadis kitaplarına, çeşitli tefsirlere ve maani kitaplarına müracaat etmelerini tavsiye etmiştir:

> *yū'hez^{u} nevāṣī:* يعرف المجرمون بسيماهم *āyet-i kerīmesine işāretdür. Tafṣīlin murād idenler tefāsīr-i şerīfeye mürācaʿat eylesün [BD/b. 43, 22a].*

> *feṣāḥat ve belāġat maḫṣūṣbir ʿilmdür. Ḥāṣılı 'cevher-i kelāmı sımṭ-ı istiʿmāle muvāfıḳ ve rişte-i vāḳıʿaya mıṭābıḳ naẓm u tertīb'e dirler. Tafṣīlini murād idenler kütüb-i maʿānīye mürācaʿat eylesünler [BD/b. 79, 29b].*

[S; Mü; ŞPA; RŞ; Ma]da Kur'an ve hadis kitaplarının yanı sıra lügatlere, tasavvufî, tarihi, edebi ve ilmi eserlere, tezkirelere, tefsirlere atıf yapılmıştır. Hatta bazen eserin ismi verilmeden doğrudan eserden alınan parçalarla eser sahiplerinin isminin zikredilmesi kâfi görülmüştür. Burada önce atıf ya da iktibas yapılan eserler

ve sahipleri hakkında kısa bilgi verilecek, şerhlerde atıf yapılan sayfalar gösterilecektir. Eserlerin sıralamalarında müelliflerinin ölüm tarihleri esas alınacaktır.

5.1 Edebî Eserler

5.1.1 Mantıku't-Tayr

Tasavvuf edebiyatının başlıca eserlerinden olan ve Ferîdüddîn Attâr'dan bahsederken adını zikrettiğimiz ve *Mantıku't-Tayr*, 4724 beyitten oluşan mesnevi tarzında yazılmış bir manzumedir. Tasavvufî bir temaya sahip olmasının yanı sıra kişinin tasavvufa ve tasavvuf yoluna dair bilgi edinmesi açısından da önemlidir. Zira kitapta tasavvufun temel prensipleri, özellikleri, kavramları ve inanç yapısı açıklanmıştır.[371]

[ŞPA/s. 15; RŞ/s. 37]de esere atıflar yapılmıştır.

5.1.2 Dîvân-ı Kebîr

İslam âlimi ve sufi-şair kimliğiyle Türk kültürünün özellikle XIII. yüzyıl Anadolu sahasında güçlü bir sesi olan Mevlâna Celâleddîn Rûmî'nin (ö. 672/1273) söylediği (özellikle Şems'ten sonra) şiir ve gazellerin toplanması ile oluşturulmuş muazzam bir eser olan *Dîvân-ı Kebîr* şerhlerde kendisine atıf yapılan eserlerdendir [ŞPA/s. 230; Ma/s. 215].

5.1.3 Mesnevî

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin tasavvufi düşüncenin bütün konularını içeren ve İslam kültürünün en önemli eserleri arasında sayılan *Mesnevî* adlı eseri Türk edebiyatında da en çok atıf yapılan eserlerdendir.

İncelediğimiz şerhlerde de bu üzerinde çok konuşulan, kendisinden sıkça bahsedilen ve çok okunan eserlerin başında gelen önemli esere yapılan çok sayıda

---

[371] Ayrıntılı bilgi için bk. Feridüddin Attar, *Mantıku't- Tayr Kuşların Diliyle*, Çeviren: Mustafa Çiçekler, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006.

atıf [RŞ/s. 126, 143, 268, 284, 298; Ma/s. 285] ve eserden iktibaslar [RŞ/s. 16,44, 46, 55, 59, 122, 155, 177, 190, 212, 222, 225,227, 232, 235, 245, 261, 262, 276, 277, 284, 298, 302, 306, 327, 329, 337,347, 365, 387,413, 422, 424, 461, 494, 520, 534; Ma/s. 215, 230, 276, 339, 345, 403] onun şarihler tarafından ne kadar itibara seza görüldüğünün göstergesi olmuştur.

5.1.4 Gülistân

İran Edebiyatı'nın meşhur müelliflerinden Şeyh *Sa'*dî-i Şirâzî'nin (ö.691/ 292) şerhlerde en çok anılan eseridir.

Gülistân, *Sa'*dî'nin günlük hayatta karşılaşılabilecek olaylarla ilgili nasihatlerini tahkiyeli bir biçimde anlattığı 182 küçük hikâyeden oluşur. Mensur şekilde yazılan hikâyelere takiben konunun akışına uygun olarak manzum parçalar ilave edilmiştir. Bu parçalar arasında Farsça beyitler ve Arapça şiirler bulunmaktadır. Eserde bazen, *Sa'*dî'nin seyahatlerinden izlere rastlanır ve kendi başından geçen birtakım olaylar anlatılır. Bu hikâyeler, *Sa'*dî'nin kendi anlatımını güçlendirmek için kullandığı tahminen hayâl mahsûlü anlatılardır.[372]

Şerhlerde açıklamalarının arasına çok sık olmak suretiyle *Gülistân*'daki beyitlerden, cümlelerden, hikâyelerden serpiştirilmiştir. *Sa'dî*'nin en çok yararlanılan bu eserinin istifade alanını göstermek amacıyla hareket edersek şerhlerin muhtelif yerlerinde yoğun olarak *Gülistân*'dan iktibas edilmiş manzum ve mensur parçalar [Mü/s. 19a; RŞ/s. 119,163, 206, 310, 320, 321, 338, 339, 344, 354, 404, 407, 449, 457, 482;ŞPA/s. 284; Ma/s.69,112, 146, 148, 166,228, 289, 315, 325, 384, 459] şarihlerin bu esere verdikleri değerin ve eser üzerinde harcadıkları mesainin göstergesidir.

---

[372] Ozan Yılmaz, *16. Yüzyıl Şarihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Gülistân'ı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2008, s. 22.

5.1.5 Bostân

Sa'dî'nin, *Gülistân*'dan bir yıl önce yazdığı, dört binin üzerinde beyitten oluşan bir mesnevidir.

Şerhlerde *Bostân*'dan beyitler iktibas edilmiştir [Sa/s. 119; ŞPA/s. 404].

5.1.6 Dîvân-ı Hâfız

İran'ın unutulmaz gazel şairi, Farsçanın en ünlü isimlerinden biri ve doğu şiir geleneğinin büyük ustası sayılan Hâfız-ı Şirâzî'nin (ö.792/1390)

> *"divanı, Türkiye'de Mevlânâ'nın Mesnevî'si ve Sa'dî'nin Gülistân'ından sonra en çok okunan Farsça eserlerdendir. Barthold, İslâm Medeniyeti Tarihi adlı eserinde 'Moğol Fütûhâtının İran Medeniyetine Tesiri' başlıklı kısımda, Hâfiz'ın eserlerinin Müslüman medeniyetinin etki ettiği her yerde okunduğunu ve öğretildiğini belirtir. Ayrıca 'Sa'dî ve Hâfiz' başlıklı kısmında, bilhassa Hâfiz'ın XV.-XVI. yüzyıllarda Türk şiiri üzerinde çok etkili olduğunu söyler."*[373]

Şerhlerde *Dîvân*'ına ait gazellerden yapılan iktibaslarla Hâfız'ın adı geçmektedir [Sa/s. 67, 103; RŞ/s. 118, 126, 156, 173, 219, 233, 234, 237, 239, 244, 261, 269, 290, 412,430, 445, 465, 470, 478, 483, 489, 499, 512, 524, 526, 529, 530; Mü/v. 11b; Ma/s.40, 260].

5.1.7 Şerh-i Gülistân

*Sa'*dî-i Şirâzî ile Sûdî-i Bosnevî (ö. 1007/1599) arasında bir köprü görevi gören *Gülistân*, ortak Doğu kültürünün bir yansımasıdır. Her yönüyle donanımlı bir Osmanlı âlimi olan Sûdî-i Bosnevî, *Sa'*dî'nin birçok tercüme ve şerhe konu olan meşhur eseri *Gülistân*'ı şerh ederek bu eserin gizlediği derin anlamları bir de kendi kalemiyle okuyucuya sunar. Hayatı boyunca birçok olaya tanık olan İranlı mutasavvıf Şeyh *Sa'*dî, hayatın kendisine öğrettiği felsefeyi *Gülistân* 'la

---

[373] İ. Çetin Derdiyok, "Musa Bigiyef ve Tatar Türkçesiyle Yazılmış Hâfız Divanı Şerhi", *Enstitü Dergisi* / E-Dergi Issn: 1304-8899, Yıl: 2004 / Cilt: 13 / Sayı: 2, S.06.

ölümsüzleştirmiş, Sûdî-i Bosnevî ise bu anlayışı Türk-İslam bakış açısıyla yorumlayarak Türkçeleştirmiştir.

Esere [Mü/v. 8a, 13b, 19b, 47b, 85b]de atıflar yapılmıştır.

5.1.8 Dîvân-ı Sâ'ib

"Melikü'ş-şuarâ" lakabıyla anılan, şiirlerinin büyük çoğunluğu, diğer şairlere nazire olarak kaleme alınmasına rağmen "Sebk-i Hindî"nin temsilcilerinden biri olan Sâ'ib-i Tebrizî'nin (ö. 1081/1671) en önemli eseri, Dîvân'ıdır.[374]

RŞ'de ve *Ma'*da *Sa'*ib Dîvânı'ndan beyitler iktibas edilmiştir[RŞ/s. 3, 6, 9, 13, 16, 113, 139, 146, 158, 160, 163, 164, 165, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 179, 180, 181, 185, 189, 191, 196, 198, 200, 205, 207, 214, 217, 221, 224, 232, 240, 241, 253, 256, 262, 269, 270, 278, 279, 280, 290, 296, 297, 300, 302, 311, 312, 314, 317, 318, 322, 324, 342, 343, 348, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 363, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 385, 386, 388, 389, 394, 401, 404, 410, 412, 414, 450, 457, 484; Ma/s. 96, 113, 211].

5.1.9 Dîvân-ı Nedîm

Divan şiirinde çok önemli olan "dil ve ifade güzelliği, söyleyiş ustalığı", kişinin yaratılışındaki şairlik yeteneğiyle ilgili olan şahsi kabiliyete bağlıdır. Bu yeteneğe sahip şairler, divan edebiyatını ortak malzemesini şahsi kabiliyetleriyle bir sanat eseri hâlinde biçimlendirmeyi başarmışlardır. Bu şairlerden biri olarak Nedim, özellikle gazelleri gibi şarkılarındaki söyleyiş güzelliğiyle de Türk dilinin en büyük ustalarından biridir.

*Ma'*da *Dîvân'*ından iktibas edilen bir beyit [Ma/s.168] ile Nedim'in adı geçmiştir.

---

[374]Osman Ünlü, "Türk Edebiyatında Sâib-i Tebrizî Şerhleri", *Celal Bayar Üniversitesi S.B.E. Dergisi*, Cilt:4 Sayı:1, 2006 s. 86.

5.2 Hal Tercümeleri, Tezkireler

5.2.1 Tezkiretü'l-Evliyâ

Attâr'ın yegâne mensur eseri olup evliyaların menkıbesini anlattığı eseridir. Şehit edilmesinden bir sene evvel telif edilmiştir.[375]

Esere [Sa/s. 131; Mü/v. 56a]da atıf yapılmıştır.

5.2.2 Nefehatü'l-Üns

15. yüzyılda yaşayan, zamanının bütün ilimlerine vakıf olan, İran'ın son klasik şairi sayılan Molla Câmî'nin (ö. 898/1492)"*erkek ve kadın büyük sûfîlerin hal tercümeleriyle tasavvufî terimlerin açıklamalarını ihtiva eden en önemli eseridir.*"[376]

Şerhlerde bu eserine atıflarda bulunulmuştur [Sa/s. 88; Mü/v. 34b Ma/s.264, 358].

5.2.3 Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye

Osmanlıda 16. yüzyılın önemli bilginlerinden biri de Taşköprülüzade Ahmed Efendi (ö. 968/1561) Arapça yazdığı *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* adlı eserinde Osmanlı ilim ve düşünce hayatını ulemanın biyografileri ve ilmî şahsiyetleri bağlamında sergilemeye çalışmıştır. Taşköprülü-zâde Ahmet Efendi bu eserini

> "*Osman Gâzi'den Kanuni Sultan Süleyman devrinin (927-974/1520-1566) sonlarına kadar Osmanlı devletinde yaşamış olan âlim ve şeyhlerin hayat hikayeleri, tedris, telif, talim, terbiye ve irşad faaliyetlerine dair yazmıştır. Her Sultanın saltanat süresi bir tabaka olarak sınıflandırmaya tâbi tutulup on tabakaya ayrılarak 521 kadar âlim ve şeyhin hayatları incelenmiştir. Taşköprüzade bu eseri ile Osmanlı edebiyatında tabakatçılığı başlatmış ve*

---

375 Ayrıntılı bilgi için bk. Feridüddin Attar, *Tezkiretü'l- Evliya*, Çev: Süleyman Uludağ, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2002.

376 Ömer Okumuş, "Câmî Abdurrahman", *DİA,* C. 7, 1993, s. 94-99.

gerek zamanında, gerekse son yıllara kadar pek çok kişinin hayranlığını kazanmıştır."[377]

*Ma'*da Taşköprüzade'nin adı geçmese de eseri *Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*'de mestur bir hikâye Türkçe olarak aktarılmıştır [Ma/s. 146].

5.2.4 Zeyl-i Şakâ'ik

*Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye'*nin Mecdî tarafından yapılan tercümesinin 17. asırdaki zeyllerinden biri olan ve Nev'îzade Atâyî'nin yazdığı

"*Hadâiku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik*'a 18. yüzyılda ilk zeyli, "*Uşşakîzade Seyyid İbrahim Hasîb (ö. 1724) kaleme almıştır. İstanbul'da doğan Halvetî şeyhlerinden Hüsameddîn Uşşakî'nin torunlarından olan, müderrislik ve kadılık yapan İbrahim Hasîb, Zeyl-i Şakâ'ık veya Zeyl-i Atâyîadlı eseri ile tanınmıştır. Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin isteği üzerine eserini, Atâyî'nin bıraktığı 1634 yılından itibaren kaleme almaya başlayan Hasîb, Feyzullah Efendi'nin 1703'te ölümü üzerine çalışmasını tamamlayamaz. Daha sonra Şehid Alî Paşa döneminde Hasîb, müsveddelerini temize çeker. Beş tabakaya ayrılmış olan eser 1634–1695 yılları arasında IV. Murad, Sultan İbrahim, IV. Mehmed, II. Süleyman ve II. Ahmed dönemlerinde vefat eden "âlim, şeyh, kadı ve şair"lerin hayatları hakkında bilgi içerir.*" [378]

[Ma/s.213]de Uşşakî-zâde İbrâhim Efendi'nin *Zeyl-i Şakâ'ik* adlı eserinden bir bölüm iktibas edilmek suretiyle ismi anılmıştır.

---

[377] Hülya Mercimekçi Bayram, Taşköprizade'nin Eş-Şakaiku'n-Nu'maniye fî ´Ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye adlı eserinde adı geçen muhaddislerin incelenmesi ,Selçuk Üniversitesi , Sosyal Bilimler Enstitüsü , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006, s.21

[378] Menderes Coşkun, "*Son Klasik Dönem-Nesir", Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, V, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s. 557.

5.3 Tasavvuf ve Ahlakla İlgili Eserler

5.3.1 Er-Risâle

"Tasavvufî düşünceyi izâh eden birçok klasik eserin yazıldığı IV-V/X-XI. yüzyılların en önde gelen sûfîlerinden biri de Abdülkerîm Kuşeyrî'dir. Bu dönemde ortaya konan eserler, Gazâlî, İbn Arabî ve Mevlânâ Celâleddîn Rumî gibi sûfîlerin yetişmesine zemin hazırlamıştır. Diğer yandan, bu dönemde verilen eserler, ulema ile sûfîler arasındaki ihtilafların en aza indirilmesinden dolayı tasavvuf tarihi açısından son derece önemli bir yere sahiptir."[379]

Kuşeyrî'nin tasavvufla ilgili en bilinen eseri *Risâle*'dir. *"438/1046 yılında, gerçek sûfîleri tanıtmak ve sahteleri hususunda da halkı aydınlatmak, tasavvufun inceliklerini ehline izâh etmek ve sûfîlerin İslamî yönden ifrat ve tefrit durumlarını, artılarını ve eksilerini göstermek amacıyla kaleme almış olduğu bu risâlesi, ona büyük bir şöhret sağlamıştır. Hatta bu eserin bulunduğu eve kötülük isabet etmeyeceği şeklinde bir kutsiyet izafe edenler de olmuştur.*"[380]

[Ma/s.265]te *Risâle*'ye atıfla Kuşeyrî anılmıştır.

5.3.2 Ez-Zerîa ilâ Mekârimi'ş-Şerîa

Râgıb el-İsfahânî'nin (ö. 502/1108) Türkçeye *İslam'ın Ahlak İlkeleri* adıyla kazandırılmış eseridir. [381]

[ŞPA/s. 71]de bu esere atıf yapılmıştır.

---

379 Yüksel Göztepe, *Abdülkerîm Kuşeyrî'de Hâller ve Makâmlar,* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Tasavvuf) Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2006, s. 8.

380 Göztepe, a.g.t, s.28

381 Mehmet Yolcu, Ragıb el-İsfehani ve el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an'ı", *Hikmet Yurdu* Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) s.120

5.3.3 İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn

Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) başta tasavvuf ve ahlak olmak üzere fıkıh, kelâm gibi ilimlere bilhassa amaçları bakımından yeni yaklaşımlar getiren önemli eseridir.[382]

Esere [ŞPA/s. 69, RŞ/s. 427]de atıf yapılmıştır.

5.3.4 Tâ'limü'l–Müte'allim

12. yüzyılın fıkıh âlimlerinden olan Burhânüddîn Ez-Zernûcî (ö. 620/1223) Doğu İslam âleminde ilk defa olarak Hanefi mezhebine göre öğretim metotlarının konularını ortaya koyup incelemek suretiyle İslam eğitim tarihinde iz bırakmış önemli bir şahsiyettir. Zernûcî'nin Arapça kaleme aldığı *Ta'lîm-ül-müte'allim Tarîk-üt-te'allüm* adlı eseri talebelere ilim öğrenmek için gerekli olan ahlaki temelleri ve davranışları gösteren küçük bir risaledir. Eserin bütünü ilk devir İslam âlimlerinin sözlerinden ibaret olup, bunlar en güzel şekilde seçilip bir araya getirilmiş ve sınıflandırılmıştır.

> *"Hicri 593 yılından sonra yazdığı bilinen O'nun Tâ'limü'l–Müte'allim Tarîkat-Ta'allüm adlı eseri, yaşadığı devirde O'nu ilim âlemine duyurduğu gibi günümüzde bile eğitim konularında istifade edilen yegane kaynak özelliği taşımaktadır. Eserin eğitim öğretimindeki yerine işaret ettiğimizde de belirttiğimiz gibi eser, İslam âleminde uzun süre medreselerde okutulan bir ders kitabı ve halkın elinde dolaşan bir el kitabı olarak günümüze kadar gelmiştir."*[383]

[Ma/s.454]te şarihin *Ta'limü'l-Müte'allim* olarak andığı eserden bir bölüm aktarılmıştır.

---

[382] Komisyon, "Gazzali",*DİA,*C. 4. MEB Basımevi, İstanbul 1980, s.756.

[383] Ruken Yaşlı, *Eğitim İlke ve Yöntemleri Bakımından Zernûcî'nin "Tâ'lîmü'l-Müte'allim" Adlı Kitabının Değerlendirilmesi*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2007, s. 10

5.3.5 Tarîkat-ı Muhammediyye

Osmanlı âlimlerinin en meşhurlarından Muhammed bin Alî Birgivî'nin (ö. 981/1573) Arapça, kıymetli bir eseri olup, ehl-i sünnet âlimleri arasında büyük bir itibar görmüştür. Birçok âlim tarafından şerh edilmiştir.[384]

Esere [RŞ/s. 140,245, 259]da atıflar yapılmıştır.

5.3.6 Necâtü'l-Garîk fi'l-Cem'i ve't-Tefrîk

Tasavvufi Türk edebiyatının gelişip devam etmesinde önemli kilometre taşlarından biri olan XVII. yüzyıl şairi Azîz Mahmud Hüdâyî'nin (ö. 1038/1628)

> *"tasavvufî makâmlardan olan cem ve farkı anlatmak için yazdığı manzûm bir risâledir. Âyet, hadis, evliya menâkıb ve sözleri sözbaşı ve mevzû olarak alınmış ve sâde bir üslûpla açıklanmıştır."*[385]

*Ma'*da bu eserden alınan bir hikâye vardır [Ma/s.271].

5.4 Lügatler

5.4.1 El-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân

Kur'an, şeriat, itikad ve mantık konularında birçok eserler veren Râgıb el-İsfahâni'nin (ö. 502 /1108) *Müfredât* adıyla meşhur eseridir. Kur'an'daki garip kelimelere dair hazırlanmış bir sözlüktür. *Müfredât*'ın en önemli özelliği

> *"Kur'ân kavramlarının büyük bir vukûfiyet ve titizlikle ele alınmış olmasıdır. Bir diğer özelliği de, Kur'ân kavramlarını mana açısından tüketmeyi hedeflemeden onlara hizmet etmeyi bir şeref bilmesidir."*[386]

[ŞPA/s. 189, 365, 371, 382, 484]de esere atıflar yapılmıştır.

---

[384]Komisyon, "Tarîkat-ı Muhammediyye" *İAA.*, C.13, s. 760-761
[385] H. Kâmil Yılmaz, age., s.120.
[386]Mehmet Yolcu, agm.,s.127.

5.4.2 Tehzîbü'l-Esmâ' ve'l-Lügât

Yedinci asrın hadis bilginlerinden ve ünlü İslam hukukçularından İmam Nevevî'nin (ö. 676/1277) hadis ricâlinin isimlerini açıkladığı ve alfabe sırasıyla tertiplenen Tehzîbadıyla meşhur bu eser, müellifin meşhur ve faydalı eserlerindendir.[387]

[ŞPA/s. 69]da esere atıf yapılmıştır.

5.4.3 Lügat-ı Halîmî

15. Yüzyıl Türk dilcilerinden Lütfullâh Bin Yusuf Halîmî *Bahru'l-Garâ'ib* adlı Farsçadan Türkçeye yazılmış olan lügatının izahı için yazdığı eseridir. Eser 882/ 1477'de Fatih Sultan Mehmed'e takdim edilmiştir.[388]

[ŞPA/s. 81, 178, 119, 193 217, 405, 571, 563; RŞ/s. 13]de esere atıflar vardır.

5.4.4 Dakâyıku'l-Hakâyık

15- 16. yüzyıllarda yaşamış ünlü bir Osmanlı düşünürü, olan Kemal Paşazâde (ö. 940/1534), kelâm ilmi başta olmak üzere felsefe, tarih, hukuk ve edebiyat sahalarında üç yüzün üzerinde eser kaleme almıştır.[389]*Dakâyıku'l-Hakâyık* adlı eseri de eş anlamlı Farsça kelimeler hakkında yazdığı bir tür sözlüktür.

Şerhlerde esere çok sayıda atıf [Sa/s. 119; Mü/v. 68b; ŞPA/s. 23, 39, 40, 82, 83, 206, 249, 250, 337, 357, 363, 404, 434, 442, 447, 460, 535, 666, 672; RŞ/s. 9, 19, 32, 34, 135, 329, 376, 436] ve eserden iktibas [RŞ/s. 42, 63, 99, 325, 334, 405; Ma/s.116] yapılmıştır.

---

387 M. Yaşar Kandemir, İ. Lütfü Çakan, Raşit Küçük, *İmam Nevevî, Hayatı ve Eserleri* http://www.sosyaldoku.com/tr/images/stories/riyazussalihin/riyazussalihin/imamnevevi_hayativeeserleri.pdf

388 Tuba Onat, İsmail Hakkı Bursevî Şerh-i Pend-i Attar (İnceleme-Metin), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1998, s. XXXI.

389 H. İbrahim Bulut, "Kemal Paşazâde ve Fî Hakîkati'l-Mu'cize Adlı Risâlesiinin Tahlil ve Değerlendirilmesi",*Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 / 2002, s. 187

5.4.5 Tuhfe-i Şâhidî

Mevleviye yolunda yetişen meşhur velilerden Şâhidî İbrâhim Dede (ö. 957/ 1550) İstanbul'da ve Bur*Sa'*da ilim tahsil etmiş, Muğla Mevlevîhânesinde şeyhlik yapmış bir şairdir. Ardında üçü Farsça on eser bırakan Şâhidî'nin ilk eseri *Tuhfe-i Şâhidî (Lügat-ı Şâhidî)* adlı Farsça-Türkçe manzum sözlüğüdür. Şâhidî'nin bu eseri, Mesnevî'nin anlaşılmasına yardımcı olmak üzere yazılan bir sözlüktür. Ezberlenmeye müsait olmak üzere manzum olarak yazılan bu eserde 1400 Farsça kelimenin daha çok Türkçe, az da olsa bazılarının da Arapça karşılığı verilmiştir. *Tuhfe-i Şâhidî* kendinden sonra yazılan pek çok sözlüğe hem kelime kadrosu hem de tertip husûsiyetleri bakımından tesir etmiştir. Pek çok sözlüğün dibacesinde Şâhidî'den üstat olarak bahsedilmiştir. Bu tesir neticesinde kendisine tazmin, nazire ve şerhler yazılmıştır. [390]

[Mü/v. 11a; ŞPA/s. 44]de *Tuhfe-i Şâhidî*'ye atıf ve [Ma/s. 63,207, 269, 288]de eserden iktibas vardır.

5.4.6 Lügat-i Ahterî

Kanûnî Sultân Süleymân Han devrinde yaşayan Büyük lügat âlimi Ahterî mahlaslı Muslihiddin Mustafa bin Şemseddîn Karahisari Ahterî'nin (ö. 968/1560) basılan ve en çok tutulan tek eseridir. Bin sayfadan fazla olan ve kırk bin kelimeyi içine alan *Ahterî Lügati*, Arapça–Türkçe lügatlerin en çok alaka görenlerindendir. Esere [ŞPA/s. 2, 28, 38, 180]da atıflar yapılmıştır.

5.4.7 Lügat-ı Ni'metullâh

Ni'metullâh b. Ahmed b. Kadı Mubârek (ö. 969/1561) tarafından 1540'ta yazılmış olan *Lügat-i Ni'metullâh*, Farsçadan Türkçeye mensur bir sözlüktür. Eserde Derî Farsçasının gramer özellikleri yer almaktadır. Müellif sözlük metnini oluştururken pek çok kaynaktan yararlanmıştır. Bu kaynaklardan en önemlisi ve

---

[390] Geniş bilgi için bk. Zehra Gümüş, *Pîrî Paşa-Zâde Cemâlî Mehmed B. Abdülbâkî Tuhfe-i Mîr [Tuhfe-i Şâhidî Şerhi]* (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2006.

Ni'metullâh'ın en çok etkisinde kaldığı sözlük *Lügat-i Halîmî*'dir. Sözlükçülüğümüzde sözlük tertiplerine dair, farklı yollar izlenmiştir.[391]

Esere [ŞPA/s. 5, 28, 36, 38, 40, 49, 108, 110, 191, 363, 513, 546, 627, 640; RŞ/s. 10, 329]da atıflar yapılmıştır.

5.4.8 Ferheng-i Cihângîrî

"*Cemaleddîn Huseyn İncûy-i Şîrâzî'nin h.1037 yılında tamamladığı Farsça sözlüktür. Farsça gramer kuralları konusunda içerdiği önemli ve detaylı bilgiler dolayısıyla daha sonraki dönemlerde yazılan sözlüklerin müellifleri tarafından da örnek alınmış ve yer yer bazı bölümleri iktibas edilmiştir*."[392]

[RŞ/s. 10]da esere atıf yapılmıştır.

5.4.9 Ferheng-i Şu'ûrî

"Hakkında çok az şey bildiğimiz Şu'ûrî mahlaslı Hasan Efendi Halep'lidir. 1105/1693 tarihinde vefat ettiği bilinmektedir. Maliyede kalemlik yaptığı bilinmektedir. Bilinen eserlerinden biri, Osmanlı Müellifleri yazarına göre yirmi iki bin beş yüz elli kelime içeren Ferheng-i Şu'ûrî (Nevâlü'l-Fudalâ) ya da Lisânü'l-Acem adlarıyla anılan Farsça lügattir. Bursalı Mehmed Tahir lügat hakkında 'beş yüz kadar şâirin eserlerinden misal göstererek hazırlamıştır. Farsçadaki tam vukufuna kat'î hüccettir' demektedir."[393]

RŞ'de Ferheng-i Şu'ûrî'den iktibaslar [RŞ/s. 10, 32, 42,166, 263, 268, 287, 307, 326, 350, 382] ve ona atıflar [RŞ/s. 13, 15, 18, 35, 52, 61, 63, 76, 90, 113, 121, 126, 163, 181, 186, 275, 281, 283, 284, 309, 310, 321, 322, 369, 386, 430, 478, 504] yapılmıştır.

---

[391] Ayrıntılı bilgi için bk. Yusuf Akçay, Osmanlı Dönemi Sözlükçülüğü ve Karahisari'nin Şamilü'l-Lüga İsimli Sözlüğü Üzerine Bir İnceleme, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 36.

[392] Nimet Yıldırım, "Farsça Grameri'nin Tarihi Seyri", http://www.nimetyildirim.com.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=184:farsca-gramernn-tarh-seyr&catid=40:internet&Itemid=63, (05.10.2012)

[393] Aişe Handan Konar, *Hasan Şu'ûrî Efendi'nin Pend-nâme-i Attâr Tercümesi Metin ve İnceleme*, (Boğaziçi Universitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010, s. 12.

5.4.10 Tuhfe-i Vehbî

18. yüzyılın tanınmış mesnevi şairlerinden Sünbülzâde Vehbî'nin (ö. 1224/ 1809), eseri olan

> "*Tuhfe-i Vehbî Türkçe- Farsça manzum sözlükler arasında Tuhfe-i Şâhidî'den sonra en fazla ilgi görmüş olan sözlüklerimizdendir. Adının da işaret ettiği üzere eser, Sünbülzâde Vehbî (ö. 1809) tarafından kaleme alınmıştır. Tuhfe, 882 beyitten oluşmaktadır. Eser, besmelenin ardından mesnevî tarzında kaleme alınmış 93 beyitlik bir hamdele, salvele ve sebeb-i telifle başlar. Sözlük kısmı 58 kıt'adan oluşmaktadır. Sonda 201 beyitten oluşan Istılâhat-ı Acem başlığını taşıyan mesnevî de yer almaktadır. Tuhfe-i Vehbî'nin pek çok yazma nüshası bulunmaktadır.*"[394]

[Ma/s. 233, 326, 357]da *Tuhfe-i Vehbî*'den iktibas edilen beyit ve mısralar bulunmaktadır.

5.4.11 Ta'rifât

Bu eser Seyyid Şerif Cürcânî'nin Arapça-Türkçe felsefi terimler sözlüğüdür.

> *"Seyyid Şerif lakabı kendisine alem olmuş olan Gürcânî (1340-1413) Osmanlı tefekküründe kalıcı izleri olan ve Osmanlı düşünürlerince olduğu kadar İslâm Dünyasında da takip edilmiş, çok okunmuş, birçok alanda olduğu gibi Felsefe ve Kelâm konularında da birçok eseri bulunan, özellikle İci (öl. 1355)'nin âbidevi eseri Mevâkıf'a yazmış olduğu şerh dolayısıyla "Mevâkıf şarihi" denmekle ma'ruf bir düşünürdür. Felsefe alanında birçok terimi açıkladığı, Osmanlıda Ta'rifât-ı Seyyidî diye anılan sözlüğü Ta'rifât'ı zikre şâyân felsefi eserlerindendir."*[395]

Esere [ŞPA/s. 509; RŞ/s. 386] da atıf yapılmıştır.

---

[394] Atabey Kılıç, "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Vehbì(Metin)"', *Turkish Studies*, 1. Cilt 4. Sayı Bahar 2007, s. 411
[395] Recep Duran, agm.

5.5 Evliya Menkıbeleri

5.5.1 Reşahat

Türk ve İslam düşünce tarihindeki önemli düşünürlerden Şeyh Safiyüddîn Erdebîlî'nin (ö. 735/1334) tasavvufî hikmetleri ve evliya menkıbelerini anlatan eseri olan *Reşaha*t'e [396] [ŞPA/s. 73]te atıf yapılmıştır.

5.6 Tarih Kitapları

5.6.1 Kitâbu'l-'İber

14. yüzyılın büyük Arap tarihçisi İbni Haldûn (ö. 808/1405) Doğu'da ve Batı'da ilk tarih filozofu, hatta bazen sosyolojinin habercisi olarak tanınmıştır. Berberî tarihini konu edinen yedi ciltlik *Kitâbu'l-'İber* adlı meşhur bir yapıtı vardır.

Bu esere [RŞ/s. 84]te bir yerde atıf yapılmıştır.

5.7 Siyerler

5.7.1 Şifâ-i Şerîf

Maliki kadısı, hadis, fıkıh ve dil âlimi olan Kadı İyaz'ın (ö. 544/1149) en ünlü eseri *Şifâ-i Şerîf*'tir. Bu eser Hazret-i Peygamber'in doğumu ile vefatı arasında geçen hadiseler işlenmiş ve onun hayatına dair malumata yer vermiş bir siyer kitabıdır. [397]

[RŞ/s. 78]de esere bir yerde atıf yapılmıştır.

---

[396] Şeyh Safiyüddin, *Reşahat*, Çeviren: Necip Fazıl Kısakürek, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2005.
[397] Murat Gökalp*, Kadı Iyâz ve Şifâ Adlı Eserinde Peygamber Tasavvuru,* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri(Hadis) Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), Ankara- 2005, s.X.
[397]Recep Aslan, *Suyûtî'nin Hadis İlmindeki Yeri,* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri(Hadis) Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara- 2007, s. 47.

5.7.2 Muhammediye

XV. yüzyıl Osmanlı din, kültür ve tasavvuf hayatının önemli şahsiyetlerinden birisi olan Yazıcıoğlu Muhammed'in (ö. 855/1451) eseridir.

> *"Hazret-i Peygamber"in hayatını manzûm bir şekilde anlatan eser, halkın önemli bilgi kaynaklarındandır ve halkın yoğun bir ilgisine mazhar olmuştur. Bunun yanında sade bir üslûpla yazılması, dilinin Türkçe olması ve ehl-i sünnet çizgisinde muhtevâ taşıması gibi yönleri de, eserin toplumca benimsenmesinde etkili olmuştur."*[398]

Şerhlerde zaman zaman Muhammediye'ye atıf yapıldığı gibi [ŞPA/s. 50; Ma/s. 67] eserden iktibaslar yapıldığı da görülmektedir [Ma/s.19; 323].

5.7.3 Altıparmak Peygamberler Tarihi

XVI. yüzyılın ikinci yarısında ve XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış olan, büyük Türk âlim ve mutasavvıflarından Altıparmak Mehmed Efendi'nin (ö. 1033/1623)

> "*en bilinen eseri Delâil-i Nübüvvet-i Muhammedî ve Şemâil-i Fütüvvet-i Ahmedî 'dir. Altıparmak Peygamberler Tarihi ya da Tarih-i Altıparmak isimleriyle şöhret bulmuştur. Molla Miskin diye bilinen Muinüddin Muhammed bin Abdullah el-Ferâhî el-Hırevî (Ölm. 1547)'nin 'Meâricü'n-Nübüvve fî-Medâricü'l-Fütüvve' isimli meşhur siyer kitabının tercümesidir"*[399]

[Ma/s.33, 326]da Altıparmak Kitabı olarak adlandırılan eserden alıntı yapılmıştır.

---

[398] Ahmet Akkuş, *Yazıcıoğlu Muhammed ve Muhammediye Adlı Eserinin Kültür Tarihimizdeki Yeri,* (Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Rize 2010, S.1.

[399]Atabey Kılıç, "Altıparmak Mehmed Efendi'nin Şerh-i Telhîs-i Miftâh'ında Şerh Metodu", *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Volume 2/3 Summer 2007,* s.332.

5.8 Kur'an Tefsirleri

5.8.1 El-Keşşâf

Zemahşerî'nin (ö. 538/1143) en ünlü eseri olan Kur'an tefsiridir. *El-Keşşâf* Kur'an'ı lügat, nahiv ve belagat ilkelerini dikkate alarak yorumlaması, Kur'an'ın icaz yönlerini, özellikle taşıdığı edebî üstünlüğü ve erişilmez nazım güzelliğini ortaya koyması, Kur'an'da manaların tasvir ve temsil yoluyla anlatılmasının etkili bir metot olduğunu göstermesi gibi özellikleriyle çok beğenilmiş ve hemen bütün müfessirlerce kaynak olarak alınmıştır.[400]

[ŞPA/s. 237; RŞ/s. 22, 95]te esere atıflar vardır.

5.8.2 Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil (Beyzavî Tefsîri)

İran'da yetişmiş müfessir, eşari kelamcısı ve Şafii fakihi olan Nasırüddîn Ebû *Sa'*îd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî'nin(ö. 685/1286) meşhur Arapça Kur'an tefsiridir. Bu tefsir büyük oranda Mu'tezile mezhebine mensup olan Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* adlı eserine dayanmaktadır.

> *"Fakat itikaden Eş'arî olan Beyzâvî, bu eseri ihtisâr ederken genel olarak ondaki i'tizâlî görüşleri ayıklama çabası içerisinde olmuş; bunda büyük oranda da başarıya ulaşmıştır. Beyzâvî'nin bu eseri, asırlar boyu medreselerde tefsir ders kitabı olarak okutulmuş; bu şekilde genel bir kabul görmesi sonucu hakkında birçok şerh, hâşiye ve ta'lîk kaleme alınmıştır."*[401]

[RŞ/s.27, 31; Ma/s.164]de *Beyzavî Tefsiri* olarak geçen esere atıflar ve [RŞ/s.97]de eserden iktibas yapılmıştır.

---

[400] Ali Özek, "Keşşaf", *DİA,* C. 25.

[401] Celil KİRAZ, "Suyûtî'nin Hâşiyesi, Şâmî, Hocazâde ve Zebîdî'nin Risâleleri Bağlamında Beyzâvî Tefsiri ve İ'tizâl Tartışmaları", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* Cilt: 19, Sayı: 2, 2010 s. 159

5.8.3 Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm

İslam ilimlerinin birçoğunda meşhur ve büyük söz sahibi olan âlimlerden birisi olup hadisçi, müfessir, tarihçi ve fakih olarak anılan İbni Kesîr (ö. 774/1373) kendisi hayatta iken meşhur olmuş ve takdir görmüştür. Tâberî'nin tefsirinden sonra ikinci kaynak kabul edilen *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* adlı eseri rivayet tefsiri metoduyla yazılmış tam bir tefsirdir.

[ŞPA/s. 8]de Kur'an'da geçen bir kelimenin eserdeki kıraatine atıf yapılmıştır.

5.8.4 El-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân

Celâlüddîn Abdurrahman b. Eb'i Bekr es-Suyûtî (ö. 911/1505), Mısır ve Suriye'de hüküm süren Memluklüler devletinin son zamanlarında Kahire'de yetişen ve Arap dilinde en fazla eser vücuda getiren müelliflerden biridir.

> "*İslâm kültür tarihinde hicri 9. asra damgasını vurmuş önemli bir şahsiyettir. Özellikle hadis, tefsir, Arap dili ve edebiyatı ilimlerinde büyük katkıları olan önemli bir âlimdir.*"[402]

El-İtkân fî Ulumi'l-Kur'an *"müellifin tefsir ve Kur'an ilimleri alanında yazmış olduğu en meşhur, en kapsamlı eseridir. Zerkeşî'nin(ö.794) 'Kitab el-Bürhan fî ulumi'l-Kur'an' adlı kitabından faydalanılarak genişletilmiş şeklidir*."[403]

[RŞ/s. 32, 254]de *İtkân* olarak kısaca adı verilmiş esere atıflar yapılmıştır.

[RŞ/s.18]de eserin ismi verilmeden sadece müellifin adına atıf yapılmıştır. Yine ismi verilmeyen eserinden iktibas yapıldığı da olmuştur [RŞ/s. 64].

---

[402] Recep Aslan, agt.,s.6.

[403] Recep Aslan, agt., s. 47

5.8.5 Haşiyetü Şeyhzâde 'ale'l-Beydâvî

Tefsir ve Hanefi mezhebi fıkıh âlimi olan Şeyh-zâde Muhammed'in (ö. 951/1544) Kur'an tefsiridir. Dört cilt olan bu haşiye, Abdullâh bin Ömer Beydâvî hazretlerinin *"Envârü't-Tenzîl*" ismindeki kitabına yapılmış olan şerhlerin en kıymetlisidir. Her sayfanın kenarında, İmâm-ı Beydâvî'nin adı geçen tefsiri mevcuttur. [404]

[RŞ/s. 30, 36, 68]de *Haşiye*'ye atıflar yapılmıştır

5.8.6 Ârâ'isü'l- Kur'ân

Hadis, tefsir ve fıkıh âlimi, vaiz ve hatip olan Vânî Mehmed Efendi'nin (ö. 1096/1685) Kur'an tefsiri olan *Ârâ'isü'l- Kur'ân* adlı eserine [RŞ/s. 27, 32,33, 41, 42, 44, 64, 77, 533]te atıflar yapılmıştır.

5.8.7 Rûhü'l-Beyân

İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/ 1725) 4 ciltlik Kur'an tefsiri olup en ünlü eseridir. Bursevî bu tefsir için kendinden önce yazılmış bütün tefsirleri gözden geçirmiş ve gerekli yerlerde Şeyh Üftâde, Azîz Hüdâyî, Osman Fazlî'nin düşüncelerine yer vermiştir. [405]

Esere [Mü/v. 85b; ŞPA/s. 45, 53]te atıflar yapılmıştır.

5.9 Hadis Kitapları

5.9.1 Kitâb-ı Muvattâ

İbni Malik'in (ö. 179/795) meşhur hadis kitabıdır. *Muvattâ* kendisinden önceki hadis edebiyatının tertip muhtevasını bize yansıtan kitap olma özelliğini taşır.

---

[404] "Şeyh-zâde Muhammed Hayatı Hakkında Bilgi", http://www.mumsema.com/turk-islam-alimleri/195341-seyh-zade-muhammed-hayati-hakkinda-bilgi.html (04.02.2013)

[405] Rafiye Duru,*İsmail Hakkı el-Bursavî'nin Şerh-i Pend-i Attar'ı*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1998, s. 9.

1720 rivayeti ihtiva eder. *Muvattâ*, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri ile birlikte hadis kitaplarının birinci tabakasını meydana getirir.[406]

Esere [ŞPA/s. 143; RŞ/s. 106, 107]de atıf vardır.

5.9.2 Müsned-i Ahmed

İmam-ı Ahmed bin Hanbel'in (ö. 241/855) eseridir. En büyük hadis kitabı olan *Müsned* onun rivayet ettiği, topladığı hadisler mecmuasıdır. Kırk bin kadar hadisi ihtiva eden eser Ahmed bin Hanbel'in toplamış olduğu hadislerin bir hulasasıdır.

RŞ'de esere atıf yapılmıştır [RŞ/s. 72].

5.9.3 El-Câmi'u's-Sahîh (Sahîh-i Buhârî)

İmam olarak anılan Muhammed ibn İsmâil el-Buhârî (ö. 256/ 869), İslam dininin en büyük muhaddisi sayılır. İslam Peygamberinin vefatından 178 yıl sonra dünyaya gelen Buhârî, hadisleri halk içinden duyduğu ve kendi araştırmaları ile oluşturmuştur. Oluşturduğu hadis eserleri sayesinde İslam içerisinde Kur'an'ın yanında hadis düsturunu oluşturan kişi olarak bilinir. Mücerret sahih hadisi tasnif eden kimselerin ilkinin el-Buhârî, ondan sonra da Muslim b. el-Haccac en-Nişâbûrî olup bu iki musannifin kitaplarının Kur'an'dan sonra kitapların en sahihi olduğu kabul edilmiştir.[407]

Müellifinin adına nispetle *Buhârî, Buhârî-i Şerîf* gibi isimlerle anılan hadis kitabının en meşhur ismi *el-Câmi'u's-Sahîh*'tir. Ehl-i Sünnet tarafından en güvenilir hadis kitabı olarak kabul edilir.[408]

Câmi'u's-Sahih'e [RŞ/s. 236, 378, 390, 533]te atıflar yapılmıştır.

---

[406] Tuba Onat, a.g.t, s. XXXI.
[407] H. Musa Bağcı,"Hadis Metodolojisinde Sahihu'l-Buhârî'nin Sıhhat Bakımından Tasnif Edilen Tek Eser Olduğu Fikrinin Eleştirel Analizi" http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/728/9232.pdf 24.01.2013
[408] "El-Câmi'us-Sahîh",*DİA,* C. 7.

5.9.4 El-Câmi'u's-Sahîh (Sahîh-i Müslim)

El-İmâm el-Hâfız Huccetü'l-İslâm Müslim İbnü'l-Haccac el-Kuşeyrî en-Nişâbûrî (ö. 261/874) İslam tarihinin en büyük muhaddislerinden biridir. Asıl adı *Câmi'u's-Sahîh* olmakla beraber *Sahîh-i Müslim* olarak bilinen ve İmam Müslim'in tedvin ettiği hadis kitabıdır. İmam Müslim, bu esere bizzat işittiği 300 bin hadisten, şeyhlerinin sıhhati konusunda icma ettiği hadisleri aldığını ifade etmiştir. Eserde -tekrarlar dikkate alınmazsa- 3033 hadis mevcuttur. [409]

Sahîh-i Müslim'e [RŞ/s. 145, 152, 230, 231, 236, 319, 378, 390, 532, 533]te atıflar yapılmıştır.

5.9.5 Câmi'ü's-Sahîh (Sünen-i Tirmizî)

Büyük hadis âlimlerinden İmam Tirmizî'nin (ö. 279/ 893) *Kütüb-i Sitte* denilen meşhur altı hadis kitabından olan *Sünen-i Tirmizî* adıyla bilinen *Câmi'ü's-Sahîh* adlı kıymetli hadis kitabıdır. İmam-ı Tirmizî, hadis ilminden başka, fıkıh ve tefsir ilminde de üstün bir âlimdir. Rivayet ettiği hadisler ile Kur'an-ı Kerîm'in tefsiri hususunda mühim hizmetler yapmıştır.[410]

Esere [RŞ/s. 81, 91, 95, 101, 11]de atıflar yapılmıştır.

5.9.6 Mesâbîhu's-Sünne

Muhaddis, müfessir ve fakih bir Türkistanlı âlim olan Muhyi's-Sünne Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud b. Muhammed el-Ferra' el-Begavî'nin (ö.516/ 1122), güvenilir hadis kaynaklarından, senetlerini çıkararak derlediği, 4931 (eserin başka bir baskısına göre 4719) hadis ihtiva eden, üzerine otuzdan fazla âlim tarafından şerh ve ta'lik yazılan ve İslam âleminde büyük şöhret kazanan eseridir.[411]

Mesâbîhu's-Sünne'ye[RŞ/s. 45, 231]de atıflar yapılmıştır.

---

[409] A. J. Wensinck, "Müslim",D İA ,C.8., 821 -822

[410]Komisyon, "Tirmizi", *İAA*., C. 3. Türkiye Gazetesi, İstanbul s.938-939.

[411] Musa Erkaya, "Mesâbîhu's-Sunne'nin Bazı Hadisleri Çerçevesinde Ömer El-Kazvînî'nin Risalesine İbn Hacer El-Askalânî'nin Cevapları" *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11:2 , 2006, s.95–108

5.9.7 Câmi'u'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Rasûl

On ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda yetişen fıkıh, hadis ve tarih âlimi İbn el-Esîr el-Cezerî Mecdeddîn el-Mübârek b. Muhammed'in (ö. 606/ 1210) *Kütüb-i Sitte'*deki hadisleri bir araya topladığı hadis kitabıdır. İbnü'l-Esîr, Rezîn'in bu eserinde birçok hadisin olması gerektiği yerde zikredilmediğini, mükerrer rivayetlerin fazlaca bulunduğunu, bazı hadislerin de eserde yer almadığını tesbit etmiş, bu eksikleri tamamlayıp ayrıca hadislerdeki garip kelimeleri de açıklamak suretiyle onu kitap adlarına göre alfabetik olarak yeniden tertip etmiştir.[412]

[RŞ/s. 231]de *Câmi'u'l-Usûl*'e atıf yapılmıştır.

5.9.8 Şerh-i Meşârık-ı Şerîf

Hanefi mezhebi fıkıh âlimlerinden İbni Melek veya İbni Ferişte künyesiyle meşhur olan Abdüllatîf bin Abdülazîz bin Emînüddîn'in (ö. 801/1399) İmam-ı Sagânî'nin hadis ilmine dair yazdığı *Meşârıkü'l-Envâr*'ının şerhidir. Bu şerhin asıl ismi, *"Mübârekü'l-Ezher fî Şerhi Meşârıkü'l-Envâr"*dır

[RŞ/s. 13, 134, 164, 454]de *Meşârık-ı Şerif* olarak alınan bu esere atıflar yapılmıştır.

5.9.9 El-Kavlu'l-Bedî' fî's-Salât 'ale'l-Habîbi'ş-Şefî'

Fıkıh, hadis, tefsir ve tarih âlimi İmam-ı Sehâvî'nin (ö. 902/ 1496)değişik tariklerden rivayet olunan hadisleri topladığı eseridir.

[RŞ/s. 97]de esere atıf yapılmıştır.

5.9.10 Feyzu'l-Kadir Şerhu'l-Câmi'is-Sagîr

17. yüzyılın önemli şahsiyetlerinden Muhammed Abdürrâ'uf Münâvî (ö. 1031 / 1622) hadis, fıkıh, kelam, biyografi, siyer, şemail, ahlak ve tasavvuf, dil ve

---

[412] İsmail L. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 1985. s. 102-104;

edebiyat, felsefe, tıp ve botanik alanlarında yüze yakın eser kaleme almıştır. Münâvi, Muhibbî'nin ifadesiyle,

> "*hiç şüphesiz muasırlarının en yücesi, bıraktığı eserler bakımından o dönemdeki ulemanın en büyüğü, döneminde hiç kimsenin kendisinde toplayamadığı farklı birçok ilim dalını cem' etmiş" bir âlimdir. Ziriklî, onun için söyle der: "Dînî ve fennî ilimlerde büyük âlimlerdendir".*[413]

En çok hadis alanında yaptığı çalışmalarla şöhret bulan Münâvî'nin en meşhur eseri Suyûtî'nin on bin hadisi derlediği *el-Câmi'us-Sagîr* adlı eserine yazdığı *Feyzu'l-Kadir Şerhu'l-Câmi'is-Sagîr* adlı şerhidir.

> *"Münâvî, bu eserinde genel hatlarıyla dil problemlerine, fıkhî ihtilaflara dalmadan hadisleri kısaca açıklamış, ricaliyle ilgili kısa da olsa bilgi vermiş, hadislerin sıhhat durumunu belirtmek amacıyla tahriç ve değerlendirmede bulunmuştur. Parantez cümleleri ile metinleri, şerh arasına serpiştirdiği görülmektedir. Eserde zaman zaman şiirlere, benzer anlam taşıyan hadislere, muhtevayı destekleyen ayetlere de yer verilmiştir. Rivâyetlerin bulundugu kaynaklar zikredildikten sonra hangi kitapta ya da bapta olduğu bazen zikredilmektedir."*[414]

RŞ'de Münâvî'nin ismi hadis iktibaslarında çok geçse de şarih, eserin adını *Dakâ'iku'l- Hakâyık* [RŞ/s. 13, 74, 103, 185] olarak zikretmiştir. Ulaştığımız kaynaklarda Münâvî'ye ait böyle bir eser bulamadık. Fakat Cumhur Ün'ün tespiti şarihin en çok istifade ettiği eserlerden biri olan bu eserin adının kaynaklarda *Künûzü'l-Hakâ'ık min-Hadis-i Hayri'l-Halâ'ik* olarak geçmekte olduğu yönündedir.[415]

---

[413]Abdulkadir Bodur, *Münâvî (1031/1621)'n in Hadisçiliği ve Raf'u'n-Nikâb 'An Kitâbi'ş-Şihâb Adlı Eserinin Tahkiki*, (Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2006, s. 28

[414]Mustafa Gümüş, *Münâvî'nin Suyûtî'ye İtirazları (Feyzu'l-Kadîr'in İkinci Cildi Özelinde*) (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2007, s. 28.

[415] Cumhur Ün, a.g.t, s.xxiv.

*Ma'*da ise Münâvî'nin adı, *Câmi'ü's-Sagîr Şerhi*'nden bir hadis iktibas edildiğinde geçmiştir [Ma/s.127].

5.10 Tarikatlere Ait Eserler

5.10.1 Silsiletü'n-Nakşbendiyye

18. yüzyılda İstanbul'da yetişen bir âlim, edip ve aynı zamanda mutasavvıf olan Beyzâde Mustafa Efendi (ö. 1199/ 1785), zamanın tefsir, hadis, fıkıh ilimlerinde derin bilgiye sahip olduğu gibi, onun edebiyata dair ilgi ve alakasının sürekli üst seviyede olduğu görülmektedir. Arapça, Farsça ve Türkçeyi çok iyi kullanmış ve bu dillerde birçok şiir ve eser yazmıştır. Beyzâde Mustafa Efendi, aralarında Abdülhalîm Efendi, Yanyalı Yusuf Efendi, Kadızâde diye bilinen Ahıskalı Han Mahmûd Efendi, Geredeli Halil Efendi ve Bolulu Mustafa Efendi gibi meşhur simaların da bulunduğu çok sayıda talebe yetiştirmiştir.[416] *Silsiletü'n-Nakşbendiyye* adlı eseri Nakşbendî silsilesinin manzum bir şekilde verildiği bir 109 beyitlik Arapça bir risaledir.[417]

[Ma/s.232, 217]de Beyzâde Efendi'nin bu eserinden iktibas edilmiş beyitler vardır.

5.11 Kelamla İlgili Eserler

5.11.1 Şerh-i Akâ'id

Belagat, mantık, kelam, metafizik, fıkıh, tefsir ve diğer alanlarda meşhur âlimlerden *Sa'*düddîn-i Taftazânî (ö.792/1390), zamanından başlayan ve günümüzde

---

[416]Nurullah Yılmaz, "Ahıskalı Beyzade Mustafa Efendi'nin Malûm Ve Mechûl Risalesi", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* Sayı 35 Erzurum 2007, s. 75.
[417] İhsan Erkul, *Yanyalızâde'nın El-Meslekü'l-Kavî Li Tahsîli't-Tarîki'l-Üveysî Risâlesi ve Tasavvufta Üveysîlik,* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyât Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006, s. 29.

hâlâ geçerliliğini kaybetmeyen fikirlerle bütün asırlara damgasını vurmuş ilmî bir şahsiyettir. [418]

Kelam konusundaki *Şerh-i Akâ'id* adlı Arapça eseri

"*Necmeddîn Ömer b. Muhammed en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) yazdığı Akâid-i Nesefî'sine Taftazânî'nin kaleme aldığı şerhtir. Üzerine pek çok haşiye kaleme alınmıştır".*[419]

[Ma/s.322–323]te *Şerh-i Akâ'id'*den bir bölüm iktibas edilmiştir.

5.11.2 El-Metâlibü'l-Aliyye

Yalnız Arabi ilimlerde değil, zamanının bütün ilimlerinde mütehassıs olan meşhur tefsir âlimi olan İmam Fahreddîn Râzî'nin (ö. 606/1209) akait ve kelamla ilgili eseridir.

[ŞPA/s. 25; RŞ/s.19]da esere atıf yapılmıştır.

5.12 Fıkıhla İlgili Eserler

5.12.1 El-Kâfî

Nesef'te yetişen birçok âlim arasında mümtaz bir konuma sahip fıkıh, usulu'l-fıkıh, kelam, hadis ve tefsir alanlarında kâmil bir önder olan Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin (642/1244–45) eseridir. *El-Vâfî* adlı Hanefi fıkhı üzerine kendi yazdığı bir eserin şerhidir.[420]

El-Kâfî'ye [RŞ/s. 10]da atıf yapılmıştır.

---

[418] Cafer Kaysici, "Saduddin Taftazani ve İnsan Anlayışı*", Selcuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S.6, 2000, s.259.

[419] Şükran Fazlıoğlu, "Manzûme fî tertîb el-kutub fî el-ulûm ve Osmanlı Medreseleri'ndeki Ders Kitapları", *Değerler Eğitim Dergisi*, C. 1, S. 1, Ocak 2003, s. 106.

[420] Geniş bilgi için bk. Harun Bulanık, *Nesefî Tefsirinde İ'câzu'l-Kur'an*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2005.

5.12.2 Telvih

Sadrü'ş-şerî'a Ubeydullâh b. Mes'ûd el-Buhârî'nin *Tenkîhu'1-Usûl* adlı fıkıhla ilgili esere Taftazânî tarafından yapılan şerhtir.[421]

[ŞPA/s. 365]te esere bir atıf vardır.

5.13 Kısas-ı Enbiyâlar

5.13.1 Kısasü'l-Enbiyâ

Alî bin Hamza el-Kisâ'î (ö.189/ 804)

" kıraat sahasında temâyüz ederek yedi kıraat imamından biri olmuş; Arap dili grameri sahasında da kendini göstererek Kûfe nahiv ekolünün en önemli ve başta gelen temsilcisi durumuna gelmiştir."[422]

Kısas-ı enbiya türünün en meşhurlarından olan *Kısasü'l-Enbiyâ*'sına [RŞ/s. 27, 33, 36, 41, 44]de atıflar yapılmıştır.

5.14 Meseller Kitabı

5.14.1 Mecmâ'u'l-Emsâl

İslam âlimlerinden Ebû'l Fadl Ahmed bin El-Meydânî'nin (ö.518/1124) mesellerle ilgili önemli eserlerindendir.

"Otuz bölümden oluşan eser, baştan yirmi dokuzuncu bölüme kadar cahiliyye ve İslami dönem mesellerini ele alır. Otuzuncu bölümde ise Hazret-i Peygamberin, dört halifenin ve bazı sahabelerin sözlerine yer verir. Çok

---

[421] Ömer Aydın, *Türk Kelam Bilgini Sadru'ş-Şeria Es-Sani*, http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/taed/article/viewFile/2069/2068 (01.02.2013), s. 192.

[422] Geniş bilgi için bk. H. İbrahim Tanç, "El-Kisâî'nin Devrindeki Bazı Âlimlerle Yaptığı Münâzaralar",*Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 8, 2002, s. 97-116.

kapsamlı bir eser olan Mecmâ'ul-Emsâl'de 6000 tane mesel zikredilmiştir."[423]

[RŞ/s. 268, 306]da eserden iktibaslar yapılmıştır.

5.15 Eser İsmi Verilmeden Kişilere Yapılan Atıflar

5.15.1 İbrahim Bin Edhem

Türk-İslam edebiyatında da önemli bir isme sahip olan İbrâhim bin Edhem (ö. 162/779) daha çok hakkındaki rivayetlerle ön plana çıkmış bir zahittir.

"Zengin ve itibarlı bir ailenin oğlu iken genç yaşta zühd hayatını seçmiş, sahip olduğu geniş imkanları Horasan'da bırakarak yollara düşmüştür. Hızır (as) ile tanışmış, ondan ism-i âzam duasını öğrenmiş, helal lokma kazanmak için diyar diyar dolaşmıştır. Şam, Irak, Hicaz, Rum (Anadolu) bölgelerine seyahatler yapmış, bağ bekçiliği, rençberlik ve değirmencilik gibi çeşitli işlerde çalışmıştır.[424]

"İslâm edebiyatlarında İbrahim bin Edhem'in hayatı ve kişiliği etrafında oluşan menkıbeler manzum-mensur edebî eserlere konu olmuş, "İbrahim bin Edhem hikâyeleri", "İbrahim bin Edhem menkıbeleri" ve "İbrahim Edhem destanı" gibi adlarla anılmıştır. Türkçe İbrahim Edhem destanlarında yer alan maceralar daha ziyade tasavvufî bir mahiyet arzeder".[425]

Zahitliği ve hadis raviliği yanında edebiyatçı yönüyle de tanınan İbrâhim bin Edhem'e ait olduğu ifade edilen bazı beyitleri de günümüze ulaşmış bulunmaktadır.

*Ma'*da bir kıtası ile anılmıştır [Ma/s. 85].

---

[423] Mehmet Nuri Alpak, *Arap Dilinde Sözlük Çalışmaları ve Nâzım Efendinin Tercüman-ı Lügat Adlı Eserinin İncelenmesi*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilirmer Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2006, s. 47.
[424] Halime Gül, agt., s. 79
[425] Reşat Öngören, agm., s.293.

5.15.2 Sultan Veled

Bilindiği gibi Sultan Veled (ö.712/1312), Mevlânâ'nın büyük oğlu ve Mevlânâ gibi arif ve mutasavvıf şairlerdendir. Babasının düşüncelerini sistemli bir hale getirerek Mevleviliği kendine özgü kuralları, törenleri olan bir tarikat durumuna getirmiştir. Bu sebeple Sultan Veled, Mevleviliğin asıl kurucusu ve ikinci piri sayılır. Sultan Veled'in üç müstakil manzum eseri vardır: İçinde on dört müstakil Türkçe şiir yer alan *Farsça Dîvân* ve üç mesnevi. *Ma'ârif* adlı bir de mensur eseri elde bulunmaktadır. [426]

Eserinin adı şerhlerde geçmemekle beraber kendisine ait bir beyit [Ma/s. 76] iktibas edilirken Sultan Veled'in adı geçmiştir.

5.15.3 Yûnus Emre

13. yüzyılın büyük mutasavvıf şairlerinden Yûnus Emre'nin e (ö. 720/1320) edebiyat ve dil tarihimizde çok önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Şiirlerindeki barış, sevgi, cömertlik, kardeşlik gibi şiirin içyapısını oluşturan temalar onu insanlığın timsali hâline getirmiştir. Şiirinin dış yapısını oluşturan dili de 13. yüzyılda Anadolu bozkırlarında konuşulan halk dilidir.

> *"Eski Anadolu Türkçesi denilen bu devrenin en büyük temsilcilerinden olan şairimiz, dilimizi son derece güzel kullanıp işleyen, geliştiren büyük bir sanatkârdır. Dili eşsiz bir kudret ve hünerle kullanan Yûnus'un şiirlerinde Türkçe en güzel şeklini almıştır. Dilimizin milli sesini, milli çehresini ve dehâsını o devirde en iyi aksettiren sanatkâr Yûnus Emre'dir. Onun dili en güzel, en hâlis Türkçedir. Yûnus halkın dilini en canlı, en ışıklı ve en sıcak şekilde kullanmıştır. Türkçenin bir edebiyat ve kültür dili olmasında Yûnus'un hizmeti son derece büyüktür. Bu dil, İslâmi Türk medeniyetinin o devirde taşıdığı bütün zenginliği içine alan ve aksettiren milli bir dildir. Türk halkının bütün duygu, heyecan ve düşüncelerini, bütün iç zenginliğini en iyi şekilde verebildiği için de son derece samimi ve bizdendir. Yûnus sâde bir dil*

---

[426] Hülya Küçük, "Sultân Veled ve Ma'ârif Adlı Eseri", *Tasavvuf/ İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı: 19, Ankara 2007, s. 436

kullandığından halk, O'nu yüzyıllar boyunca severek okumuştur, bugün de severek okumaktadır. Türk milleti Yûnus'ta kendi öz dilini ve kendi iç dünyasını bulmaktadır" [427]

Yûnus Emre *Ma*'da bir mısrası [Ma/s.274] ile anılmıştır.

5.15.4 Seyyid Nizam-zâde Seyfullâh

16. yüzyılın çok tanınmış mutasavvıf şairlerinden birisi olan Seyyid Nizamoğlu (ö. 1010/1601), Yûnus Emre'nin Eşrefoğlu'ndan sonra en iyi takipçisidir. Hem hece hem aruzla şiirleri vardır. Şiirlerinde Seyfi, Seyyid Seyfi, Seyfullâh, Seyyid Nizamoğlu, Nizamoğlu mahlaslarını kullanmış olan şair, şiirlerini *Dîvân*'ında toplanmıştır.

[Ma/s. 265, 273]de eser ismi verilmeden şiirlerinden iktibaslar yapılmıştır.

5.15.5 İznikli Eşrefoğlu Rumi

"Eşrefoğlu Abdullah-ı Rûmî, XV. Yüzyıl dinî-tasavvufî Türk edebiyatının önemli isimlerinden birisidir. Samimi ve içten duygularla kaleme aldığı şiirleri oldukça sadedir. Şairin manzum ve mensur eserlerinden halkın konuşma dilini yazı dili olarak kulanmış olması, halkın konuştuğu dile sıkı sıkıya bağlı olduğunu gösterir. O, sanatını geniş halk kitlelerinin manevi ihtiyacını tatmin yolunda kullanmıştır." [428]

Eşrefoğlu'nun en önemli eseri *Dîvân*'ıdır. [Ma/s. 273, 274]de eser ismi verilmeden kendisinden iktibaslar yapılmıştır.

5.15.6 Muhammed Bin Hüsâmeddîn Kuhistânî

Horasan'da bulunan Kuhistân beldesinde yetişen Hânefî mezhebi fıkıh âlimlerinin büyüklerinden olan Muhammed bin Hüsâmeddîn el-Horasânî el-

---

[427] Faruk Kadri Timurtaş, *Yunus Emre Divanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s.III
[428] Mustafa Güneş, *Eşrefoğlu Rûmî divanı (İnceleme-Metin)*, (İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Malatya 1994, s.VII

Kuhistânî (ö. 962/1555)[429] [RŞ/s. 99]da herhangi bir eserinin ismi verilmeden anılmıştır.

5.15.7 Niyâzî-i Mısrî

Tasavvuf tarihinin en renkli simalarından biri olan Niyâzî-i Mısrî (ö. 1105/1694); İbnü'l-Arabî, Mevlânâ ve Yûnus düşüncesinin 17. asırdaki takipçilerindendir. Niyazî Mısrî'nin en çok tanınan ve en çok sevilen eseri *Dîvân*'ıdır.

*Ma'*da nereden alındığı belirtilmemiş dört beyit [Ma/s. 87, 114, 131,132], ilahisinden alınmış üç beyit ve bir mısra [Ma/s.399] ile ismi zikredilen şairlerdendir.

5.15.8 Edirneli Sezai Efendi

Gülşenî tarikati meşayihinden olan 17. yüzyıl şairi Edirneli Sezai Efendi (ö. 1151/ 1738) aslen Moralı olduğu halde Edirne'ye göç ederek oranın meşayihinden olan Muhammed La'lî Efendiden inabet almış ve onun vefatında yerine postnişin olmuştur. Dervişane şiirleri ve mürettep bir divanı vardır. [430]

[Ma/s.323]de Hazret-i Hüseyin için yazdığı mersiyeden iki dörtlük onun şiirlerinden iktibas edilmiştir.

İncelediğimiz şerhlerde çeşitli eserlere yapılan atıf ve iktibaslar, şarihlerin eserlerini oluştururken hangi kaynaklardan ne nispette yararlandıklarını göstermektedir. Yukarıda verdiğimiz bilgilere göre asıl tez konumuz olan *BD'*nin telifi sırasında şarihin yararlandığı hiçbir eserin adının zikredilmeyişi, şarihin maksadını göstermesi açısından dikkat çekicidir: Buna göre Mustafa Refî'a, *Pend-nâme* metnini derinlikten uzak, sathi bir bakışla görmüştür ya da hitap ettiği kitle tasavvuf meslekine henüz salik olmamış ya da yeni yetişmekte olan müptedilerdir. İçinde sadece yedi kitap ismi zikredilmiş olan *Mü* hariç diğer şerhlerin hemen hepsi farklı kaynaklardan yararlanma konusunda tatmin edici bir tavır sergilemişlerdir. Bu

---

[429] İAA, 14. cilt, "Kuhistânî", s. 402.
[430] Şemseddin Sami, Kamus-ı Âlâm, C.4. İstanbul 1311, s.2562

şerhlerde kullanım yoğunluklarına göre sıralayacağımız kaynaklar edebî eserler, lügatler, hadis kitapları, tefsirler, tasavvufî eserler, tezkireler, tarih kitapları gibi eserlerdir. Bu tabloya göre *Pend-nâme* gibi tasavvufi- ahlaki sayılan bir eserin şerhlerinde Türk ve İran şiirlerinden verilen yüzlerce örnekle beraber edebi eserlere yapılan göndermelerin ilk sırada yer alması şarihlerin öncelikli maksatlarının okuyucuyu esere edebi bir gözlükle bakmasını sağlamaktır, diyebiliriz. Şarihler, eseri "şerh etme, açıklama"nın yanı sıra, hatta ondan da önce edebileştirme vazifelerini ifa etmişlerdir. Okuyucunun gönderildiği lügatlerin şerhlerde bu kadar çok ve çeşitli kullanımı şarihlerin kaynak dil olan Farsçanın öğretimi konusuna verdikleri ehemmiyetin göstergesi olarak algılanabilir. Eserin muhtevası dolayısıyla istifadeleri son derece tabii olan İslami ilimlere, tasavvuf ve ahlaka, İslam tarihine ait kitapların bu eserlerden sonra geldiğine de dikkat çekmekte yarar görüyoruz.

SONUÇ

Türk edebiyatına şerh açısından bakıldığında dinî-tasavvufi örneklerin çoğunlukta olduğu görülür. Tasavvufi edebiyat sahasında İran, Arap edebiyatına nazaran daha tesirli olmuştur. Bu sahada üstat olan ediplerin, İran mutasavvıfları tarafından da şerh edilmiş eserlerine Türk mutasavvıf ve edipleri bazen tercüme bazen yeniden şerh yoluyla yeni çehreler kazandırmışlardır. İranlı şair Ferîdüddîn Attâr'ın *Pend-nâme* adlı eseri de Türk edebiyatı içerisinde "şerh" adı verilen muayyen usulle defalarca değerlendirilmiştir.

İslam medeniyetinin hüküm sürdüğü her yerde yüzyıllar boyunca derin bir tesir yaratmış olan *Pend-nâme*, birçok neslin tasavvuf ve ahlak eğitimi bakımından değerli bir vesika olarak kabul edilmiştir.

18. yüzyılda yaşamış olan Mustafa Refi'a'nın *Berg-i Dervîşân* adlı *Pend-nâme* şerhi gibi, Türkçe yazılmış birçok *Pend-nâme* şerhi mevcuttur. Biz tezimizde hususiyle *Berg-i Dervîşân'ı ve* söz konusu şerhlerden *Saâdet-nâme*, *Müfîd*, *Şerh-i Pend-i Attâr*, *Rûhu'ş-şurûh* ve *Mâ-hazar'ı* dil ve üslup, şerh metotları, muhtevaları bakımından karşılaştırmak suretiyle ortaya koymayı amaçlamıştık. Böylelikle ele alınan şerhlerin ayırıcı özelliklerinin tespiti yanında klasik şerh metodunun ne olduğu, amaçları, kaynakları hakkında umumi hükümlere ulaşabilecektik.

Ele alınan Türkçe şerhler üzerinde şarihlerin amaçlarını tespite çalışırken, umumiyetle beyitlerden sonra verilen, nadiren metnin tamamına yayılan kelime ve gramer bilgileri bizi şerhlerin önemli amaçlarından birisinin dil öğretimi olduğu sonucuna ulaştırdı. Bu açıdan hususiyle *Şerh-i Pend-i Attâr* ve *Rûhu'ş-şurûh'*un gerek metinde geçen kelimelerin etimolojileri, diğer dillerdeki karşılıkları, ıstılahi anlamları gibi konuları, gerekse metinden hareketle Farsça grameri hakkında ayrıntılı bilgileri örneklemeli olarak verdikleri göz önüne alındığında söz konusu hedefe ulaşma konusunda son derece muvaffak eserler olduğu sonucuna varılmıştır. *Berg-i Dervîşân'ın* ise kelimelerle ilgili açıklamalardan bunların Farsça öğrenimine yeni başlamış ve yetişmekte olan *müptediler*e yönelik yazılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Şerhlere kullanılan dil açısından baktığımızda *Berg-i Dervîşan'*da sanattan ari, halkın anlayabileceği bir dil kullanıldığını, tasavvuf yoluna yeni girmiş saliklere yönelik yazılmış bu eserde amaca münasip söyleyişin hâkim olduğunu söyleyebiliriz. *Şerh-i Pend-i Attâr* ve *Rûhu'ş-şurûh'*ta ise şarihler tasavvuf yolunda belli bir ru'yet kazanmış kişilerden oluşan zümreye hitap ettiklerinden dil üzerindeki tasarrufları da ilk gruptakilerden farklıdır; dinî terimlerin, halk diline girmemiş Arapça ve Farsçadan alıntı kelimelerin, Arap-Fars dillerinin kurallarına göre kurulan terkiplerle uzatılan cümlelerin çokluğunu bu şerhlerde görmek mümkündür. Bunlarda söz sanatlarına ve mecazlara da önem verilmiştir. Hitap edilen kitlenin Arapça- Farsça terkip ve ibareleri anlayacak, tasavvufi mecazları keşfedecek kadar tahsil görmüş insanlar olması icap eder.

Eserin dinî konuları ihtiva eden beyitlerinin açıklamaları tüm şerhlerde diğer beyitlerden daha tafsilatlıdır. Bunun nedeni şarihlerin konuyla ilgili olarak verilen ayetleri ve hadisleri, tahkiye edilmesi gerekli görülen telmihleri ve ilmihal bilgilerini aktarma çabasıdır.

Yaptığımız incelemede her ne kadar aynı metne yapılan şerhler arasındaki derin farklılıkları tespit etmek mümkün olsa da yöntem açısından ele alındığında şarihlerin şerh geleneğinde umumiyetle uygulanan usul çerçevesinde hareket ettikleri görülmektedir.

Şerhlere muhtevaları açısından bakıldığında *Berg-i Dervîşân*'ı "*Pend-nâme* metni muhtevasının Türkçeye basitçe aktarılmasından ibarettir" şeklindeki yargıdan kurtaran vakıa, metinde anılan dini şahsiyetler hakkında bağlama uygun olarak yapılan hatırlatmalar, ayet ve hadislerden sıkça yararlanılmış olmasıdır. Bunun ötesinde metindeki işaretlerden yola çıkarak mevzunun etraflıca incelenmesi, hatta farklı mevzulara geçişler yapılmak suretiyle metnin izahıyla beraber ve daha ziyade din- tasavvuf tarihi ve ilmine dair yeni bilgiler verilmesi *Şerh-i Pend-i Attâr, Rûhu'ş-şurûh ve Mâ-hazar*'da görülmüş bir hadisedir. *Müfîd*'in bu bakımdan *Berg-i Dervîşân*'a son derece benzediğini, *Saadet-nâme'*yi basit bir tercüme olmaktan kurtaranın ise şerhin içinde muhtevaya uygun olduğu düşünülen manzumelerin, ayet ve hadislerin kullanılma sıklığı olduğunu düşünmekteyiz.

Adları *Pend-nâme*’de geçmese de şerhlerde anılan şahsiyetlerin kimlikleri de şarihlerin amaçlarını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Metinde on altı peygamberin, dört halifenin, iki sahabenin, yedi imamın ve *Şeh-nâme*’de yer alan iki şahsiyetin anıldığını, hatırlatıldığını tespit ettik. Bunların dışında *Şerh-i Pend-i Attâr* ve *Ruhu’ş-Şurûh*’ta ismi en çok anılan ve hayatlarından en çok kesitler sunulan şahsiyetlerin *Pend-nâme* metninde isimleri yer almayan tasavvuf adamları olduğu görülmektedir. Fakat *Berg-i Dervîşân’da Pend-nâme*’dekilere ek olarak sadece tarihi- efsanevi şahsiyet Nûşirevân’ın adı geçmektedir. Görüldüğü üzere şarihimiz *Pend-nâme* metninin tasavvuf örüntüsünü okuyucuya ve salike kavratmak amacıyla diğer şarihlerin tevessül ettikleri bu yola iltifat etmemiştir.

Şerhlerde kullanılan kaynaklara ulaşmak için tüm şerhlerde atıf yapılan eserler ve kişi adları tespit edildi. *Berg-i Dervîşân*’da kendisine atıf yapılmış hiçbir kişi ya da eser bulunamazken *Müfîd* haricindeki tüm diğer şerhlerde kaynak kullanımının son derece önemli bir yer tuttuğunu gördük. *Müfîd*’de ise atıf yapılan kaynak sayısı yedi ile sınırlandırılmıştır. Tüm şerhler söz konusu edildiğinde en çok atıf yapılan eserlerin edebî eserler, lügatler ve hadis kitapları olduğunu müşahede ettik. Bu da bize şarihlerin didaktik sayılan bu tür eserlerde dil, edebiyat ve din öğretimi hususundaki kaygılarının birbirlerinin önüne geçemeyecek derecede müsavi olduğunun göstergesi olarak algılanabilir.

Adları şerh edilen metinde geçmese de şerhlerde anılan şahsiyetlerin kimlikleri de şarihlerin amaçlarını yansıtması bakımından önem arz etmektedir. Hususiyle mutasavvıfların isimlerinin zikredildiği bu eserler, metnin tasavvuf örüntüsüne münasip bir hâli göstermektedir.

Yukarda görüldüğü gibi araştırmamız sonucunda tezin hedefleri gerçekleştirilmiş ve klasik şerh alanında bu önemli sonuçlara ulaşılmıştır.

NÜSHA TANITIMI

Metin kurmada *Berg-i Dervîşan*'ın Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü Mehmed Asım Bey bölümünde 445 numarada kayıtlı tek yazma nüshasından yararlanılmıştır.

Müellif 1143/1730 yılı muharrem ayının sonlarında eseri bitirmiştir. Müstensih de 1159/ 1746'da istinsah etmiştir [BD/103b].

İlk cümle: الحمد لله رب العالمين الرحمن الرحيم مالك يوم الدين و الصلاوت والسلام على محمد افضل الانبياء والمرسلين و افصح الوعاظ والناصحين وعلى اله و اصحابه المتقين المتناصحين

Son cümle: Ḥaḳ teʿālánuñ raḥmeti ol kimsenüñ üzerine olsun; yaʿnī ol bende-i iḳbāl-i pīrāyendenüñ rūḥ-ı pür-fütūḥı ġarīḳ-i deryā-yı maġfiret olsun kì bu naṣāyiḥi çoḳ oḳıya; yaʿnī bu pend-i ʿanber-revāyiḥ ü naṣāyiḥ-i ʿabīr-i fevāyiḥi ṣabāh u revāḥ evrād u eẕkār idinüp medlūli ile ḳavl u muḳteżāsıyla ʿamel eyleye.

İstinsah Tarihi: 1159

Nüshanın yazısı taliktir. 103 varaktan ibaret olan kitabın son yaprağında kitaplık mührü basılıdır.

METNİN TESİSİ İLE İLGİLİ AÇIKLAMALAR

1. Metnin tespitinde ilmî eserlerde uygulanagelen transkripsiyon sistemi esas alınmıştır.

2. āsmān/āsumān”, “pādşāh/pādişāh”, “āftāb/āfitāb”, “mihrbān/mihribān” gibi iki şekilde okunabilecek kelimelerin “āsmān”, “pādşāh”, “ āftāb”, “mihrbān” şeklinde okunması tercih edilmiştir.

3. Metinde kimi zaman “it-”, kimi zaman da “et-” şeklinde yazılmış olan fiilin “it-” şekli tercih edilmiştir.

4. Sona gelen yapım ekleri kelimeye bitişik yazılmış, önekler ve tamlamalar ise kısa çizgi ile ayrılmıştır. “rāḥatgāh”, “nā-üstüvār”, “ḫoş-güvār” vb.

5. Farsçadaki “vav-ı madūle” ile yazılan kelimeler “ḫˇāb”, “ḫˇān” şeklinde yazılmıştır. Metin Eski Anadolu Türkçesine göre okunmuştur.

6. Metinde okunamayan yerlere (…), anlamlandırılamayan yerlere ise (?) işareti konmuştur.

7. Orijinal metinde beyitler numaralandırılmamış olmasına rağmen oluşturduğumuz metinde beyit numaraları beyitlerin hemen üzerinde verilmiştir.

8. Metinde bulunmadığı halde incelediğimiz diğer şerhlerde bulunan beyitler ise bulundukları yere tekabül eden beytin altında beyit numarasının yanına a, b, c… harfleri koyulmak suretiyle gösterilmiştir. ör.: *BD’*de bulunmadığı halde *ŞPA’*ya göre 276 numaralı beyitten sonra gelmesi gereken beyit ya da beyitler 276a, 276b.. şeklinde numaralandırılmıştır. Bu beyitlerin alındığı eserin kısaltılmış adı ve sayfa numaraları dipnotta verilmiştir.

9. Kelime sonlarında “â” olarak okunan ve elif-i maksure denen “ی” harfi “á” işaretiyle gösterilmiştir. ör.: *Muṣṭafá, teʿālá…*

10. Kelime sonlarında “i” olarak okunan “ ه” , “ì” işaretiyle gösterilmiştir. ör.: *Çünkì, belkì…*

11. Nüshanın varak numaraları[ ] işareti içinde gösterilmiştir.

12. Metne ait her beyit sayfanın sol tarafına Fars alfabesiyle yazılmıştır. Şerh metni kısmında bu beyitlere ait kelimeler şarih tarafından gramatik inceleme

veya şerh amacıyla ele alındığından okunuşları koyu karakterle belirtilmiş ve bu okunuşlarda orijinal telaffuza yaklaşılmaya çalışılmıştır.

13. Metindeki ayet, hadis, Farsça ve Arapça darb-ı mesel, şiir ve diğer iktibaslar orijinal harfleri ile verilmiştir.

14. Anlam gereği fazladan olduğunu düşündüğümüz harfleri/kelimeleri ( ) işareti içinde gösterdik.

15. Anlam gereği eksik olduğunu düşündüğümüz harfleri/kelimeleri [ ] işareti içinde gösterdik.

TRANSKRİPSİYON / TRANSLİTERASYON ALFABESİ

ء: ’

ا: A, a; E, e; Ā, ā

آ : Ā, ā, A, a

ب: B, b

پ: P, p

ت: T, t

ث : S̱, s̱

چ: Ç, ç

ح : Ḥ, ḥ

خ : H̲, h̲

د : D, d

ذ : Ẕ, ẕ

ر: R, r

ز: Z, z

ژ : J, j

س : S, s

ش : Ş, ş

ص : Ṣ, ṣ

ض : Ż, ż, Ḍ, ḍ

ط : Ṭ, ṭ

ظ: Ẓ, ẓ

ع : ʿ

غ : Ġ, ġ

ف : F, f

ق : Ḳ, ḳ

ك : K, k; G, g; ñ

ل : L, l

م : M, m

ن : N, n

و : V, v; O, o, ō; Ö, ö; U, u, Ū, ū; Ü, ü

ه : H, h; a, e; ì

ى : Y, y, I, ı, Ī, ī, á

METİN

BERG-İ DERVĪŞĀN

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين الرحمن الرحيم مالك يوم الدين و الصلاوت والسلام على محمد افضل الانبياء والمرسلين و افصح الوعاظ والناصحين وعلى اله و اصحابه المتقين المتناصحين

Emmā baʿd: Nāṣiḥ-i ḫoş-lehçe-i kürsī-i ḫayāl bu ʿibāret ile tertīb-i mevʿiẓa-i ṣāliḥa-i maḳāl ider kì bu faḳīr-i ḳalīlü'l-biżāʿa ve ḥaḳīr-i ʿadīmü'l-istiṭāʿa muḥtāc-ı maġfiret-i Mevlā aʿnī bih *Muṣṭafá Refiʿā* ʿām tisʿa ve ʿişrīn ve mi'e ve'l-elfden berü be-ḥükm-i intişār-i nafaḳa vü idrār-ı ḫidmet-i dīvāniyye-i Ḳāhire'ye giriftār olmaġla ekṣer-i evḳāt-i ʿömr-i ʿazīzi ġāret-kerde-i pençe-i eşġāl-i Ḳāhire-i ḳahr-engīz olup mevādd-ı ifāde vü istifāde ber-bād-dāde olmış idi. Ancaḳ mükāleme-i fünūn-ı ülfet eyledigimüz baʿżı aḥbāb-ı ḳābil-i ʿilm ve ṣanʿat-ı kitābetle teşḥīẕ-i ḫāṭır-ı fātir içün *Būstān* u *Gülistān* u Ḥāfıẓ müẕākere olınup ʿalé'l-ḫuṣūṣ *Pend-nāme-i ʿAṭṭār* taʿbīr olınan manẓūme-i bedīʿü'l-beyān yesīrü'l-aḫẕ ve'l-īḳān oldıġından mā-ʿadā bi-emrillâh[i] teʿālá ḳırā'at idenler ḫayr u bereket ve feyż ü meymenet ḥiss ü müşāhadet itmeleriyle ṭaraf-ı şerīf-i Kibriyādan naẓar-ı ḳabūle lāyıḳ ve rıżā-yı maġfiret-iḳtiżā-yı Ḥaḳḳ'a muvāfıḳdur diyü bi'l-ittiḥād şöyle murād eylediler kì ḥażret-i Müyessirü'l-āmāl ve cenāb-ı Ḳayyūm-ı lā-yeẕāl *cell^{e} celāleh^{u} ve ʿamm^{e} nevāleh^{u}* eşġālden ferāġ ile mecāl iḥsān u ifżāl iderse, şeyḫü'l-meşāyiḫ ve'l-etḳıyā müşār^{ün} ileyhüñ meẕkūr pend-i sūd-mendi dībāce-i zībācesinde birḳaç elfāẓ-ı mūcez-i ilḥāẓ ile işāret eyledigi mevādduñ her biri icmāl^{en} tafṣīl ve teshīl-i fehm içün taʿbirāt-ı Türkīyāne ile terceme vü te'vīl olınup ve keẕâlik vāḳiʿ olan elfāẓ-ı ʿArabiyyeleri müfred ise cemʿ ṣiġaları ilḥāḳ, cemʿ ise kelime-i müfredeleri ilṣāḳ olınmasına ve ḳavāʿid-i ʿaẓīmü'l-fevā'id-i inşāyı żāmin [1b] olmasına ve īcāz u iḫtisār içün bir veyāḫud iki defʿa şerḥ ü beyānları sebḳ iden kelimātuñ tekrārıyla taṭvīl ü teẕyīl olınmasına, dā'imā basṭ-ı muḳaddemāt-ı iḳdām ve iẓhār-ı şevḳ ü ġarām-ı tām iderlerdi. Vaḳtā kì sene iḥdā ve erbaʿīn ve mi'e ve elf ḥulūl idüp maḫdūmımız vezīr-i maʿālī-mersūm saʿādetlü devletlü veliyyü'n-niʿam semiyy-i Ḥabīb-i Ḫudā ḥażret-i Meḥemmed Paşa'nuñ tevliyet-i Ḳāhire'den būy-ı dil-cūy-ı ʿazl ü ferāġ ile muʿaṭṭar-sāz-ı meşām u dimāġ oldıġı müşāhade ve ʿillet-i te'ḫīr ü tesvīf olan ʿalāyıḳ u ʿavāyıḳuñ irtifāʿını muʿāyene

eyledikleri ḥīn-i saʿādet-ḳarīnde cümle eḥibbā vü iḫvān ve aṣdiḳa vü ḫullān şerḥ ü tercemenin zamān u āvānıdur diyü, tecdīd-i şevḳ temennī vü iltimās itmeleriyle maḳdūr-ı ʿabd-ı pür-ḳuṣūr degül iken mıṣdāḳ-ı ḥadīs̱-i hidāyet-tevrīs̱ خير الناس من ينفع الناس olmaḳ recāsıyla isʿāf-ı ḫˇāhiş-i aḥbāb vācib ve rıżā-yı meymenet-iḳtiżālarına muḫālefet nā-münāsib görülmekle hemān ol vaḳt ʿadīmü'l-maḳtda şerḥ ü taḥrīre teşmīr-i ẕeyl ve ṣarf-ı naḳd-i yevm-i delīl olınmış idi. Vāḳıʿā şeyḫ-i meẕbūr *ʿaleyh*[i] *raḥmetillâhi'l-Ġafūr'*uñ ol dürr-i deryā-yı ḥikmet ve ġurer-i ġarrā-yı pend ü naṣīḥati bir ḫazīne-i pür-cevāhir-i āftāb-iżā'etdür kì her bir gevher-i şeb-çerāġ ḫāṣiyyetini güm-rāh-ı ẓalām u ḍalāl ve ġaflete meşʿal-i rāh-ı hidāyet olmaġla şāyeste-i kīse-i fehm ü iẕʿān-ı ehl-i dīn ü īmāndur. Bu ḥāl-i sütūde-me'āl üzre çend rūzede dībācesi ve birḳaç maḳālesi şerḥ ü tebyīn ve itmāmına beẕl-i cevher-i ʿaraḳ-ı cebīn olınurken cenāb-ı veliyyü'n-niʿam, Āṣaf-ı memdūḥu'ş-şiyem, vezīr-i pākize-niḥād, müşīr-i ʿadālet-fu'ād, ṣadr-ı ʿaẓīmü'l-ḳadr-i ṣāfī-cevher, düstūr-ı maʿālī-mevfūr-ı mekārim-güster, ġayret-keş-i dīn-i mübīn, sālik-i mesālik-i şerʿ-i mübīn, zā'irü'l-Yes̱rib ve'l-Baṭḥá el-ḥāccu's-sāʿī beyne'l-Merveti [2a] ve'ṣ-Ṣafā muḥāfıẓ-ı Ümmü'd-dünyā Ebū Bekir Paşa ادام الله تعالى قواعد اجلاله و اقام وعايم اقباله و زيّن السرير اليوسفيه بوجوده و افاض على الديار المصريه انوار عدله و جوده. اللهم اجعل عمره اطول اعمار و دهره ايمن الدهور والاعصاربالنبى المختار و اله الاخيار صلوات الله تعالى عليهم اجمعين. hezār feyż u meymenet ve envāʿı fevz ü bereket ile sāye-endāz-ı tevliyet-i Mıṣriyye ve şeref-baḫşā-yı eyālet-i Ḳāhire oldıḳlarında żarūret-i ḳaḥṭ-ı ricāl ḥasebiyle bu ʿabd-ı müşettetü'l-bālī ḫidmet-i müstelzimü'l-ʿizzet kitābetlerine iḫtiyār u idḫāl buyurmalarıyla evlād-ı kirām u maḫādim-i s̱üreyyā-niẓāmlarından ḥālā ẓıll-ı ẓalīl-i refāḳat-i mesʿūdü'l-ʿāfiyetlerinde bulınan maḫdūm-ı kerīm-i maʿārif-güster, ṭālib-i cevher-i ʿilm ü hüner yaʿni rūḥı muṣavver ve pāre-i cigerleri saʿādetlü necābetlü Mīr İskender kì ekrem ü ekber-i evlād-ı emcād-ı necābet-perverleridür, ḥadden bīrūn ḥüsn-i teveccühlerine maḳrūn ve yārā-yı taʿbīrden efzūn iltifāt-ı dāʿī-i nevāzānelerine merhūn oldıġımuz ecilden bi'ş-şükri tedūmü'n-niʿam taʿdād ve teşekkür-i kerem ü niʿmetleriçün ol nūr-ı baṣar-ı mükerremüñ tebrīk-i maḳdem-i saʿādet-müstelzemleri lāzım gelüp lâkin bu ʿabd-ı ḳalīlü'l-iʿtibār, rikāb-ı zerriñ ve mücevher-ʿiẕār[431] ile esb-i ṣabā-reftār iḥżārına münʿadim-iḳtidār olmaġın ʿācizāne tertīb-sāz olduġum işbu şerḥ-i *Pend-nāme* nām-ı

[431] èiõÀr: àaddÀr (metin)

Berg-i Dervīşān ile tesmiye ve ke-ricli cerād yaʿnī hediye-i nemle-i ṣāfī-fu'ād resminde inżimām-ı duʿā-yı ʿömr-i devletleriyle ber-dāşte-i meclis-i maʿālī-mūnisleri ḳılındı. Ümmīd-i ṣādıḳ u recā-yı vās̱iḳ budur ki

Beyt:

Umarum āmīn diye Rūḥu'l-emīn

Kim derūn-ı dilden olmışdur enīn

fehvāsınca duʿā-yı ḫāyr-i icābet-rehīnimüz dergāh-ı kibriyā-penāh-i ḥażret-i Rabbü'l-ʿālemīn *celle ve ʿalā*da te'mīn-i ḳūdsiyāna ḳarīn olup [2b] gerek ol vezīr-i ʿālī-cāh-ı dervīş-nihād ve müşīr-i bülend-şān-ı meskenet- muʿtād ve gerek ol maḫdum-ı melek-ḫıṣāl-i pesendīde-fu'ād ve ferzend-i İskender-iḳbāl-i kāmilü'l-edeb ve'l-istiʿdāduñ ẕikr-i cemīl ve medḥ-i cezīlleri *ilá yevm*[e] *yunfaḥ*[u] *fi'ṣ-ṣūr* pīrāye-i ṣaḥāyif-i aʿṣār u dühūr ve ārāyiş-i tevārīḫ-i ezmān u şuhūr olup bīgāne vü āşnā ḫuṣūṣen bu ḫānedān-ı ʿaẓīmü'ş-şānuñ aḥibbā vü aṣdiḳāsı ve pīr ü bernāsı nemāyim-i ḫūr gibi elvāḥ-ı ṣudūra tenmīk ve heyākil-i nūr gibi nevāṣī vü nuḥūra taʿlīk eyleyeler ve vāżıʿü'l-aṣl olan Şeyḫ-i kerāmet-penāhuñ sevād-ı ʿanberīn-midād-ı pend-i sūd-mend-i İskender-pesendinden istişmām-ı rāyiḥa-i fāyiḥa-i menfaʿat-ı bāhirü'l-hidāyet kāsd olınup terceme vü taʿbirinde her ne-ḳadar noḳṣan u taḳṣīr vākiʿ oldu ise daḫi mütālaʿaya māniʿ ʿad ve bāb-ı ḳabūli sed buyurmayup *ḥasbe'l-ḳadere*[hu] taṣḥīḥ ve ıṣlāḥına ṣarf-ı himmet-i müstevcibü'l-maġfiret buyuralar. *Va'llâhü'l-Hādī ve ʿaleyh*[i] *iʿtimādī.* رب يسر و لاتعسر تمم بالخير

1

حمد بی حد آن خدای پاک را

آن که ایمان داد مشتی خاک را

Ḥażret-i Şeyh ʿAṭṭār *ʿaleyh*[i] *raḥmeti'l-Ġaffār* besmele-i şerīfenüñ ẕikrinden ṣoñra كل امرٍ ذی بال لايبدأ بحمد الله فهو ابتر ḥadīs-i şerīfine iḳtidā buyurup bu pend-i sūd-mendi ḥamd-ı Ḫudā ile bed' eyledi.

Ḥamd: *Ḥā-yı mühmele*nüñ fetḥi ve mīmüñ sükūnıyla *ʿalime* bābından maṣdardur, ‘ʿalā vechi’t-taʿzīm fiʿl-i cemīl ile vaṣf’ maʿnāsınadur. Ḳavl ü lisāna maḫṣūṣdur. Mā-baʿdine mużāf olduġıçün meksūr oḳınur. İżāfet-i beyāniyyedür. Fārisīde mużāfuñ āḫiri dā’imā meksūrdur.

bī: *Yā*nuñ kesri ile edāt-ı selbdür.

ḥadd: *Ḥā-yı mühmele*nüñ fetḥi ve *dāl*-ı müşeddede ile ‘sınur’ [3a] ve ‘nihāyet’. Fārisīde ‘*merz’* dirler. Bunda żarūret-i vezn içün muḫaffef oḳınur.

ān: *Elif-i memdūde* ile ism-i işāretdür. ʿArabīde ‘*ẕâlike’* gibi. Müşārü’n-ileyh Ḫudā-yı müteʿāldür.

Ḫudāy lafẓı gāh müfred ve gāh mürekkeb olup müfred olıcaḳ ‘ṣaḥib’ ve ‘mālik’ maʿnāsınadur. ‘Ḫudā-yı ḫāne’; ʿArabīde ‘*ṣaḥibü’l-beyt’*, Türkīde ‘*ev ıssı’* dirler. Mürekkeb olan *Ḫudā*’nuñ aṣlı *ḫūd-āy*dur. Maʿnā-yı Türkīsi ‘kendi gelici’ dimekdür; yaʿnī ‘bi-ẕātih[i] mevcūd olıcı’dur.

Beyt:

آ مد بر من که من رسولم

گفتم تو برو که من خدایم

Ḫudā: *Ḫā-yı muʿceme*nüñ żammı ile bunda ḥażret-i Vācibü’l-vücūda maḫṣūṣ ʿalem-i ḫāṣdur. Āḫirinde *yā* ile ve *yā*suz lüġatdur; lâkin ḥālet-i iżafetde *yā*nuñ iṡbātı lāzımdur. *Ḫudā-yı men* gibi.

pāk: *Pāy-ı ʿAcemì*yle ‘arı’, ʿArabīde ‘*naẓīf’* maʿnāsına; bunda ‘neẓā’ir ü neḳāyışdan münezzeh’ dimekdür.

rā: Edat-ı mef’ūldür.

ān kì: *Ān* ism-i işāretdür; Arabīde ‘*zâlike’* gibi. *Kì, kāf-ı ʿArabī*nüñ kesri ve *hā-yı resmī*yle ism ile ḥarf beyninde müşterekdür. İsm olursa ẕāt-ı ẕevi’l-ʿuḳūle delālet ider. Bunda ẕāt-ı ḥażret-i Bārī’ye delālet eyledigi gibi ḥarf

olursa iki şey'üñ beynini rabṭ içün olur. Mübtedā ile ḫaber ve ṣıfatla mevṣuf ve ġayetle muġayyā ve ʿilletle maʿlūl ve bunlardan ġayri ʿillet ü beyān içün daḫi gelür.

īmān: İfʿāl bābından maṣdardur; 'lisān ile iḳrār ve ḳalb ile taṣdīḳ'dür.

dād: *Dāl-i mühmele*nüñ fethi ve *elif*, yine *dāl-ı mühmele*nüñ sükūnı ile fiʿl-i māżī müfred ġāyibdür. *Dāden*den müştaḳdur; 'virdi' maʿnāsına; ʿArabīde '*aʿṭā'* gibi.

müştī: *Mīm*üñ żammı ve *şīn*üñ sükūnıyla 'yumruḳ' ve 'avuç' maʿnāsına daḫi gelür. *Yā* vaḥdet içündür. ʿArabīde '*kef'* ve '*rāḥa'* dirler. *Kef*üñ cemʿi *ekf* ve *rāha*nüñ cemʿi *rāh* gelür.

ḫāk: 'Ṭopraḳ'. ʿArabīde 'turāb' [3b] dur. *Türb* ve *türbe* bi-żammi't-tā fī'ṡ-ṡüls. Cemʿi *tirbān* ve *etribe* gelür. **rā:** Edāt-ı mefʿūldür. Maʿlūm ola ki bu pend-i şeref-mendi vüzerā-yı ʿiẓāmdan ʿAbdī Paşa merḥūm şerḥ idüp, her beytüñ keşf olınacaḳ luġātin vücūh-ı ḥisān üzre beyān ʿaḳabinde *maḥsūl-ı beyt* ḳaydıyla maʿnāsın daḫi taḥḳīḳ itmek üslūb-ı mergūbın iḫtiyār itmişti; lâkin bu ʿabd-ı ḳalīlü'l-biżāʿe bu emre liyāḳatden mehcūr iken mücerred *el-me'mūr*[u] *maʿẕūr* medlūlı üzre ibrām-ı aḥbāb-ı kirām ile şerḥe iḳdām itmekle, ol kāmil-i ʿadīmü'l-muʿādile daʿvā-yı tesāvī vü teşbīhden iḥtirāzen terk-i ḳayd-ı beyt ile meslek-i inṣāf-ı te'dīye nehżat ve yalñız maḥṣūl ile ḳanāʿat eyledi.

Maḥṣūl-ı maʿnā: Ḥadd ü nihāyetsüz ḥamd ol naẓāyir ü naḳāyıṣdan münezzeh ve muḳaddes olan Ḫudā-yı müteʿāla maḫṣūṣdur. Ol Ḫudā-yı bī-hemtā kì bir avuç toprağa īmān virdi; yaʿnī ḥażret-i Ebū'l-beşer Ādem *ʿalá nebiyyinā ve ʿaleyhi's-selām*ı bir avuç ṭopraḳdan ḫalḳ idüp īmān ile mükerrem eyledi.

2

آن که در آدم دمید او روح را

داد از طوفان نجات او نوح را

der: *Dāl-ı mühmele*nüñ fetḥi ve *rā-yı mühmele*nüñ süḳūnı ile edāt-ı ẓarfdur; ʿArabīde ‘*fī’* gibi.

Ādem: İmāme-i sübḥa-i enbiyā *ʿaleyhimü’s-selām*dur; yaʿnī peyġamberānuñ evvelidür.

demīd: *Dāl-i mühmele*nüñ fetḥi ve *mīm*üñ kesri ve *yā* vü *dāl*üñ sükūnlarıyla fiʿl-i māżī müfred ġāyib, *demīden*den ‘üfürmek’. ʿArabīde ‘*nefḫ’* dirler. ‘Esmek’ ve binmek’ ve ‘ẓuhūr itmek’ maʿnālarına daḫi gelür.

ū: Żamīr-i ġā’ib ‘ol’ dimekdür; ʿArabīde ‘*hüve, hiye’* gibi.

rūh: *Rā-yı mühmele*nüñ żammı ve *vāv*uñ sükūnıyla bunda ‘cān’ maʿnāsınadur. ʿĀmdur. Farisīde ‘*revān’* dirler. Ancaḳ *revān* insāna maḫṣūṣdur; yaʿnī bir cevher-i nūrānīdür kì ḳāleb-i insāna [4a] sirāyet ider. Gülāb berk-i güle sirāyet itdigi gibi. Daḫi taʿrifāt-ı kes̱īresi var; lâkin bu muḫtaṣarda īrādı nā-çesbān olduġı gibi bu faḳīr-i ebced-ḫˇāna andan baḥs̱ kez̠âlîk nâ-münāsibdür.

ez: *Elif*üñ fetḥi ve *zā-yı muʿceme*nüñ sükūnıyla ‘*min’* ve ‘*ʿan’* maʿnāsınadur.

ṭūfān: Maʿrūfdur.

necāt: *Nūn*uñ fetḥi ile maṣdardur; ‘Ḳurtulmaḳ’ maʿnāsına; Fārisīde ‘*rehīden*’dirler.

ū: Żamīr, ism-i teʿāláya rāciʿdür.

Nūḥ: Maʿrūfdur *ʿaleyhi’s-selām* aḥvāl-i şeref iştimāli icmālen beyān olınur inşaallâh. **rā**: Edāt-ı mefʿūldür.

Maḥṣūl: Ol Ḫudā-yı ʿaẓīmü’ş-şān kì cism-i mükerrem-i Ādem *ʿaleyhi’s-selām*a Ol nefḫ-i rūh eyledi. Ve daḫi Nūḥ *ʿaleyhi’s-selām*a ṭūfāndan Ol necāt virdi. Ḥażret-i Şeyḫ aleyhi’r-raḥme bir beyt ile iki emr-i ʿaẓīmi tażmīn eyledigi, birisi ḥażret-i Ādem’e nefḫ-i rūh ve birisi ḥażret-i Nūh’a ṭūfāndan necātdur aleyhimā’s-selām. Ḥāṣıl-ı maḳāl ol dem kì irādet-i ḥażret-i Ḫudāvend hest ü būd ber-muḳteżā-yı ḥükm-i

nā-maḥdūd ḫalīfetullâhi'l-ʿālem, ebū'l-beşer ṣallāllâh[u] teʿālá ʿaleyh[i] ve sellem içün, cenāb-ı ʿAzrā'il *ʿaleyhi's-selām* ḥasbü'l-emr ḥazn ü sehl-i edîm-i zemīnden ḳırḳ arış miḳdārı ḫāk-i pāk alup maḥalline ilḳā eyledi. Ḥażret-i Ṣāniʿ-i Ḥakīm *celle şānehu* ḫod-be-ḫod ḳırḳ gün kì ḳırḳ biñ yıldan ʿibāretdür, dest-i ḳudret ile mutaṣaddī-yi taḫmīr-i ṭıynet-i Ādem olup aḥsen-i taḳvīm üzre cevāriḥ ü aʿżāsı tesviye ve taʿdīl ve çār erkān-ı bünyān-ı vücūdı tekmīl oldığı ḥāl[de] ʿİbn-i ʿAbbās ḳavli üzre raḍyallâh[u] teʿālá anhümā ḳırḳ yıl daḫi ol ḳāleb-i bū'l-ʿaceb sāye-i serv-āsā sāhire-ġabrāya mülḳā olup çille-i erbaʿīn tamāmından ṣoñra¸ āvāre-i ṣaḥrā-yı tecerrüd olan verḳā-yı [4b] bülend-pervāz-ı rūḥ-ı revān, āşnā-yı dāmgāh-ı ten-i ādem ve āşyān-sāz-ı burc-i beden-i mükerrem oldı. Nūḥ *ʿaleyhi's-selām* naḫl-i vücūd-ı Ādem *ʿaleyhi's-selām* bāġ-ı ʿālemden mefkūd oldığından yüz yigirmi yıl mürūrında pirāye-baḫş-ı gülzār-ı şuhūd olup kāffe-i enāma risālet-i ʿām ile evvel[en] mebʿūs̱ olan ūlū'l-ʿazm peyġamberlerdendür. İmtidād-ı devlet-i nübüvvet sebebi ile laḳab-ı şeyhü'l-enbiyā ile mülaḳḳabdur ve kendileriyle ṭūfāndan necāt bulan cemʿ-i maʿdūd, müddet-i ḳalīlede ṭaʿn-ı ṭāʿūn ile maʿdūm ve li-maṣlaḥatih[i] niʿmet-i taʿkīb-i evlāddan maḥrūm olup ẕürriyet bi'l-külliye neciyyullâh cenāblarınuñ evlād u aḥfādına vābeste olmaġın Ādem-i s̱ānī ʿunvānıyla daḫi meẕkūrdur. Ḫilāf-ı rıżā-yı ilâhī envāʿ-ı muḥarremāt ü menahīyi mürtekib ve īfā-yı muḳteżeyāt-ı nefs-i emmāreye mükibb olan evlād-ı Ḳābīl-i şeḳā-nihādı lisān-ı ṣādıḳü'l beyān tenzīl-i Celīl nāṭıḳ oldığı üzre ṭoḳuz yüz elli yıl ṭarīḳ-i müstaḳīme daʿvetlerinde ancaḳ seksen kimesne ḳabūl-ı ṭavḳ-ı biʿat idüp sā'irleri merkez-i ʿinād u istikbārda ḳarār ve ḥāşā ālihe ittiḥaẕ eyledikleri aṣnāma perestiş üzre ıṣrār eylediklerinden ḥażret-i Neciyullâh *ʿaleyhi'ṣ-ṣalāt[ü] veʿs-selām* īmānlarından me'yūs oldıḳdan ṣoñra bi-ḥükm[i] ḳażā'iṣ-Ṣabūr و فار التنور emri ẓuhūr eyledikde kendileri, mevcūd olan mü'minīn ve ẕī-rūḥ olan maḫlūḳātuñ her birinden zevceyn ile iʿdād eyledikleri sefīne-i selâmet-defīneye süvār ve altı aydan ṣoñra cebel-i Cūdīyi'n-necātda istiḳrār idüp ehl-i sefīneden māʿadā bir müteneffis mecāl-i teneffüs bulmayup cümlesi yek-dest ü hemvār, üftāde-i çāh-i bevār oldılar.

[5a]

3

آن که فرمان کرد قهرش باد را

تا سزایی داد قوم عاد را

Ān kì: ‘Ol ki’ dimekdür. Beyānı sebḳ eylemişdür.

fermān: *Fā*nuñ fetḥi ve *rā*nuñ sükūnı ile ‘buyruḳ’, ʿArabīde ‘*emr’*, cemʿi *evāmir* gelür.

kerd: *Kāf-ı ʿArabī*nüñ fetḥi ve *rā* ve *Dāl-i mühmele*nüñ sükūnlarıyla fiʿl-i māżī müfred ġā’ib, *kerden*den müştaḳdur, ‘eyledi’. ʿArabīde ‘*ʿamel*[e]*’* ve ‘*feʿal*[e]*’* maʿnāsınadur.

ḳahreş: *Ḳahr* ‘ġalib olmaḳ’ maʿnāsınadur. قالت : قهره ای غلبه قهر قاهر ای غالب العرب Şīn żamīr Ḫudā-yı müteʿāle rāciʿdür. Żamā’irüñ māḳabli dā’imā meftūḥdur. Meger żarūret-i vezn içün sākin ḳılına.

bād: ‘Yel’, ʿArabīde ‘rīḥ’ maʿnāsınadur. Cemʿi *riyāḥ* ü *eryāḥ* gelür. r**ā**: Edāt-ı mefʿūldür.

tā: Bunda ḥarf-i ʿilletdür. ʿArabīde ‘*ḥattā’* maʿnāsınadur. Maʿānī-i müteʿaddidesi vardur. Maḥalleri geldikce beyān olınur, inşaallâh[u] teʿālá.

sezāyī: *Sezā*, ‘lāyıḳ’. Yā-yı maṣdariyeye mużāf olmaġla ‘lāyıḳlıḳ’ maʿnāsınadur. Her kelimenüñ āḫiri kì ḥurūf-ı ʿilletden bir ḥarf ola ḥālet-i iżāfetde bir *yā* is̱bāt iderler. Lisān-ı Fārisīde kelimenüñ āḫirine lāḥıḳ olan *yā*yı yigirmi ḳadar nevʿ üzre istiʿmāl iderler; lâkin ṭālibe lāzım olan beş nevʿdür kì meşhūrdur; maṣdariye, nisbet, vaḥdet ve ḫiṭāb u tenkīrdür. Bi-fażlih[i] teʿālá maḥalleri geldikce beyān olınur.

ḳavm: *Ḳāf*uñ fetḥi ve *vāv*uñ sukūnıyla ‘cemāʿat’. ʿArabīde ve Fārisīde ve Türkīde müstaʿmeldür.

ʿ**Ād**: Yemen’de beyne ʿUmmān ve ʿAden *Şecer* nām maḳāmda ḍarb-ı mażalle-i ārām ve ṭūfāndan ṣoñra ibtidā verziş-i perestiş-i aṣnām iden fırḳa-i ḍāllenüñ cedd-i bed-fercāmıdur. Ḥażret-i Hūd *ʿaleyhi’s-selām* evlād u aḥfād-ı ʿĀd’ı minhāc-ı müstaḳīm-i Nūh *ʿaleyhi’s-selām*a hādī [5b]

olmaġiçün mebʿūs̱ olup lâkin besṭat-ı ḫilḳatlerine istinād ve şiddet-i ḳuvvetlerine iʿtiḳādları sebebi ile pā-ber-cā-yı ṭuġyān-ı eḫass(?)u ʿinād olup nevbet-i nübüvvetleri kì elli senedür ancaḳ dört yüz kimesne(ʻi) menzil-i inṣāfa mühtedī olup, anlaruñ daḫi işʿār-ı şiʿār-ı īmāna iḳtidārları olmadı. Ḥāṣılı ol āhen-dillerüñ ḳulūb-ı ḳāsiyeleri nerm ve ḳabūl-vāye-i hidāyete dil-germ olmadıḳlarından māʿadā vücūd-ı bih-būd-ı ḥażret-i Hūd'ı iʿdāma iḳdāmları bā'is̱-i temevvüc-i baḥr-i ġażab-ı ilâhī olup ṣademāt-ı rīḥ-i ṣarṣar-ı ʿātiye birle kì imtidādı sebʿ leyāl ve s̱emāniyye eyyām ḥusūm[en] der-bünyā[n]-ı raṣīfü'l-erkān-ı ḥasmān-ı ʿĀdiyānı zīr ü zeber ve hemser-i ṭāḳ-ı nüh-revāḳ-ı eflāk olan ḫāne vü kāşānelerüñ basīṭ-i ḫāke berāber eyledi.

Maḥṣūl: Ol Ḳahhār-ı Ẕü'l-celāl kì anuñ ḳahrı rūzgāra emr eyledi tā ḳavm-i ʿĀd'e lāyıḳını virdi; yaʿnī helāk eyledi ne'ūẕ[u] billâh[i] te'ālá min şürūr-i enfüsinā.

4

آن که لطف خویش را اظهار کرد

بر خلیلش نار را گلزار کرد

luṭf: *Lām*uñ żammı *ṭā*nuñ sükūnıyla ʻaʿmālde rıfḳ itmeg'e dirler. Muḳābili *ʿunf*dur. Ḥaḳ te'ālādan ʿibāda tevfīḳ ü re'fetdür. Cemʿī *elṭāf*dur.

ḫᵛīş: *Ḫā-yı muʿceme*nü*ñ* kesri ve *vāv-ı resmī* ile ve *yā* ve *şīn*üñ sükūnlarıyla ʻkendi' ve ʻḫıṣm' maʿnāsınadur. Bunda murād ʻkendi'dür. *Rūm* żammeyle oḳınur.

iẓhār: *İfʿāl* bābında maṣdardur. Muḳābil-i *iḫfā*dur. Fārisīde ʻ*āşkār'* dirler.

ber: *Bā*nuñ fetḥi ve *rā-yı mühmele*nüñ sükūnı ile ʻistiʿlā' ve yāḫud ʻbā-yı ṣıla' maʿnāsınadur.

ḫalīleş: *Şīn żamīr* Ḫudā-yı müteʿāle rāciʿdür. *Ḫalīl* ʻdost' maʿnāsınadur. Bunda ḥażret-i İbrāhim murāddur ṣalavātullâh[i] teʿālá ʻalá nebiyyinā ve ʿaleyh.

nār: ʿArabīdür; Fārisīde ‘*āteş’* dirler.

gülzār: *Gül* maʿrūfdur, *zār* ‘-lik’ maʿnāsınadur; g*ülzār* ‘güllük’ dimekdür. Bu ḥikāye-i ʿibret-pīrāyenüñ [6a] icmāli böyledür kì İbrāhim *ʿaleyhi’s-selām*uñ neseb-i ʿālīleri süllem-i penç-pāye-i ābā vü ecdād ile ḳasr-ı bī-ḳuṣūr-i nesl-i şerīfü’l-aṣl-ı ḥażret-i Hūd’a ṣuʿūd ider. Şerīʿat-i cedīd ile teşrīf-sāz-ı ṣadr-ı eyvān-ı risālet olan ülū’l-ʿazm olan peyġamberlerdendür. Tefāsīrde beyān ve taḥrīr olındığı üzre on altı yaşında iken giriftār-ı mażīḳ-i mencenīḳ olup pā-ber-hevā evcden ḥażīże nüzūl üzre iken ḥażret-i Cebre’īl iẕn-i Rabb-i Celīl *celle şānehu* ile irişüp هل لك من حاجة diyüp muntaẓır-ı fermān oldıkda اما اليک فلا kelāmıyla māsivādan ṣūret-i istiġnā göstericek āteş-i sūzān ḫiṭāb-ı müsteṭāb-ı يا نار كونى برداً و سلاماً على ابراهيم maẓharı mehbiṭ-i cenāb-ı Ḫalīl olan lücce-i āteş naḫl-i sebz-reng-i çemen ve gül ü nesrīn ü nesteren birle bāġ-ı dil-keş-i ʿabīr-şemīm oldı.

Maḥṣūl: Ol Ḫudā-yı Kerīm ü Settār kendi luṭfını iẓhār ve ḫalīline yaʿnī dostına āteşi gülzār eyledi; yaʿnī sū’-i ḳaṣd-ı düşmenden ḥıfẓ ve ṣıyānet eyledi el-ḥamd[ü] ʿalá fażlihi’l-Celīl.

5

آن خداوندی که هنگام سحر

كرد قوم لوط را زیر و زبر

Ān: İsm-i işāret ‘ol’ dimekdür.

Ḫudāvendī: *Yā ḥarf-i vaḥdet*. Ḫudāvend, bunda ʿaẓamet-i Kibriyā ṣāḥibi olan ‘Allâh[u] ʿaẓīmü’ş-şān’ dimekdür. **kì**: Rābıṭ-ı ṣıfatdur.

hengām: *Hā*nuñ fetḥi ve *nūn*uñ sükūnı ve *Kāf-ı ʿAcemī*yle ‘vaḳt’ maʿnāsınadur. Cemʿi *evḳāt* ve *ḥīn* ve *ahyān* ve *ecel* ü *acāl* ve *an* u *avān* ve *ʿaṣr* u *aʿṣār* ü *aʿṣür* ve *zamān* ü *ezmān* ve *ebān* ü *ebābīn* ve *ḳarn* u *ḳurūn* ve *fetret* ü *feterāt* gibi *seḥer*e iżāfeti żarfiyyedür.

seḥer: ʿArabīdür. Fārisīde ‘*bām’*, muḳābil-i *şām*dur. ‘*Bāmdādān’* daḫi dirler. ‘Ṭañ’ maʿnāsınadur; yaʿnī ‘ṣabāḥ’ dimekdür.

ḳavm: Maʿrūfdur. *Lūṭ’a* [6b] iżāfeti lāmiyyedür.

Lūṭ: Cenāb-ı İbrāhīm *ʿaleyhi’s-selām*uñ birāder-zādesi ve te’dīb ü irşādlarınuñ terbiyet- dādesidür. Ḥażret-i Ḫalīl müteṣaddī-i daʿvā-yı ṣaḥīhe-i risālet oldıḳlarında taṣdīḳ ve iḳrār ve kendileri ile hicreti iḫtiyār idüp anlar saʿādetle arż-ı Filisṭīn’de nüzūl-i iclāl buyurdıḳlarında bunlar bir merḥale baʿīd, Ürdün nām maḳāmda iḳāmete ḳıyām buyurdılar. Ḳavmlerinüñ mūcid ü mücidd oldıḳları fiʿl-i meẕmūmdan menʿ ve zecr içün irsāl olınup yigirmi sene nehy-i münker emrinde be-temhīd-i muḳaddemāt-ı vaʿd u vaʿīd itdiler. Müfīd olmayup ol nā-sāzlar naġme-i bī-āheng-i erġanūn-ı küfr ü ḍalāle şuʿbeler ziyāde itdiler. Eyyām-ı istidrāc tamām olduġı hengāmda ol ḳavm-i ḍālli istīṣāl içün ḥażret-i Cebreʿīl ve Mikā’īl ve İsrāfīl ʿaleyhimü’s-selām irsāl olınup aḥsen-i taḳvīm-i insānī ile ʿizzet-serā-yı Lūṭ’da murabbaʿ-nişīn-i mesned-i mihmānī oldılar. Çünkì her biri kemāl-i ḥüsn ü cemāl birle zībende birer dilber-i ḫoş-āyende-manẓar-ı nāzende-maḥżar olmışlar idi. Ol güm-rāhlar āgāh olup ḥāşā fiʿl-i fāḥişe ḳaṣdıyla şitāb-künān-ı ʿāzim-i bāb-ı devlet-meʿāb-ı ḥażret-i Lūṭ oldılar. Ol Nebiyy-i ġayūr *ʿaleyhi’s-selām* güm-geşte-rāh-ı şuʿūr olup menʿe sayʿ eyledikçe anlar żuyūf-ı kerīmelerin kendilerine teslīm-i teklīf-i ʿanīfin tīzter itmeleriyle ʿāḳıbet ḥulūl-ı leyl dīdelerine mīl oldıḳda فاسر باهلك feḥvāsınca cenāb-ı Lūṭ müsta’idd-i refāḳat olan ehli ile ẕeyl-i selāmete tevessül buyurdıklarına müteʿāḳib[en] şehbāl-i iḳtidār-ı ḥażret-i Rūḥü’l-emīn ile beş pāre ḳarye-i mühmelede taḳrīb[en] yüz biñ nüfūs-ı muʿaṭṭala ile ber-feḥvā-yı جعلنا عاليها سافلها taḳlīb ve bu taḳrīble lisān-ı Tenzīl’de mü’tefikāt ile talḳīb [7a] olındı.

zīr: *Zā-yı muʿceme*nüñ kesri ve *yā*nuñ sükūnıyla ‘alt’. ʿArabca *taḥt*[e] dirler.

zeber: *Zā-yı mu’ceme* ve *yā-yı muvaḥhidenüñ* fetḥleriyle ve *rā-yı mühmele*nüñ sükūnıyla ‘üst’, ʿArabīde ‘*fevḳ*[a]’ dirler.

Maḥsūl: Ol sāhib-i kibriyā olan Allâh[u] ʿaẓīmü'-şān ṣabāḥ vaḳtinde Lūṭ ḳavminüñ altını üstine getürdi; yaʿnī sū'-i ṣunʿīlerinüñ cezāsın virüp helāk eyledi.

6

سوی او خصمی که تیر انداخته

پشهٔ کارش کفایت ساخته

sūy: *Sīn-i mühmele*nüñ żammıyla 'yaña', ʿArabīde *cihet* ve *cānib* ve *ṭaraf*. Cemʿleri *cihāt* ve *cevānib* ve *eṭrāf* gelür. *ū* żamīrine mużāf olmaġla āḫirinde *yā*nuñ is̱bātı lāzımdur. Muḳaddem[en] beyān olınmışdı kì Fārisīde kelimenüñ āḫiri ḥarf olsa ḥālet-i iżāfetde bir *yā* iżāfe iderler.

ḫaṣmī: *Ḫā-yı muʿceme*nüñ fetḥi ve *ṣad*uñ sükūnıyla 'düşmen' maʿnāsınadur. ʿArabīde *ʿaduvv* dirler. *Yā* vaḥdet içündür. Bunda *ḫaṣm*dan murād Sāmī-nijād Nemrūd-ı merdūd *ʿaleyhi'l-laʿne*dür kì temāmī-i rubʿ-ı meskūnı ḥākim-i ʿalé'l-ıṭlāḳ olan mülūk-ı āfāḳdan olup kemāl-i müsā'ade esbāb-ı cāh u celāl ile ṭarīḳ-i ʿubūdiyyetden ḫurūc ve ẕirve-i daʿvā-yı bāṭıl-ı rubūbiyyete ʿurūc itmişdi. Ḥattā Ḫudāvend-i zemīn ü āsmān ve āferīnende-i ins ü cān ile muṭāraḥa-i ḳurʿa-i dār u gīr-i mā-ḥulyāsına mübtelā olup bir defʿa īcād-ı ṣandūḳ ve eṭrāfına şedd-i nüsūr ile bālā-ḫāne-i āsmāna ṣuʿūda sayʿ-ı bī-sūd idüp ve bir defʿa sāhire-i ġabrādan tīr-endāz-ı ṣavb-ı semā olmaġın ḥażret-i Mālik-i memālik-i melekūt cell[e] ḳudreteh[u] taslīṭ-i cins-i baʿūża birle kendini ve etbāʿ ü eşyāʿını helāk ve vücūd-ı bed-būdlarından ṣaḥīfe-i ḫāki pāk eyledi.

kì: Rābıṭ-ı ṣıfat.

tīr: 'Oḳ'dur. 'Arabīde *sehm*. Cemʿi *sihām* ve *eshām* ve *sehmān* gelür.

endāḫte: 'Atmış'. *Endāḫten*den. ʿArabīde '*mermiyy'*.

[7b] **Peşşe'ī**: *Pā-yı ʿAcemī* ve *şīn-i muʿceme*nüñ fetḥleriyle ve *hā[-i] resmī*yle 'sivrisiñek'. ʿArabīde *baʿūż* dirler. Āḫirinde hemze nişānesi kì

ʿayn-ı betrā şeklinde yazılur. *Yā-yı vaḥdet*den ʿivażdur; zīrā *hā-yı resmīye yā* imlā olınmaġa imkān yoḳdur. İllā *yā-yı maṣdariyye*nüñ lüḥūḳı lāzım geldikde *hā-yı resmī kāf-ı ʿAcemīye* mübeddel olur. *Bendegī* vü *efkendegī* gibi. Ġaflet olınmaya.

kāreş: *Kāf-ı ʿArabī* ile ‘iş’. ʿArabca *‘fiʿl’* ve *‘ʿamel’* maʿnāsınadur. *Şīn* żamīrdür; *ḫaṣm*a rāciʿdür.

kifāyet: *Kāf*uñ kesri ile ‘yetecek miḳdār’ maʿnāsınadur.

sāḫte: ‘Düzilmiş’, ‘müfteʿal’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Anuñ ṭarafına yaʿnī cihet ve cānibden münezzeh olan Ḫudā-yı bī-mis̱l ü mānend ṭarafına diyü bir ḫaṣm kì oḳ atmış, bir sivrisiñek yetecek mikdārı kārın düzmiş; yaʿnī ulūhiyyet daʿvāsında olan cebbār-ı ʿanīdi eżʿaf-ı maḫlūḳātdan bir leng ü lūk sivrisiñek helāk eyledi فاعتبروا يا أولي الباب.

7

آن كه اعدا را بدريا در كشيد

ناقه را از سنک خا را بر كشيد

Ān kì: *Ān*uñ tafṣīli sebḳ itmişdür.

aʿdā: *ʿAdū*nuñ cemʿidür. Żıdd-ı *eḥibbā*dur. **rā:** Edāt-ı mefʿūldür. Aʿdādan murād Firʿavn ve ālidür; yaʿnī dört yüz yıldan ziyāde Mıṣr’da telvīs̱-i maḳʿad-ı salṭanat-ı kemāl-i ʿucb ü ġurūrdan ḥāşā daʿvā-yı bāṭıla-i rubūbiyyete taṣaddīden ṣoñra ālev-i āteş-i ʿutüvv ü ṭuġyānı izdiyād ve benī İsrā’ile cevr ü teʿaddīsi ān[en] fe-ān[en] iştidād üzre olmaġla hażret-i Kelīm *ʿaleyhi’s-selām* Benī İsrā’ili kenār-ı selāmete iḫrāc ile me’mūr olmaġın eṭfāl ü nisādan māʿadā altı yüz yetmiş biñ nefer-i dil-āver ü dilīr ile s̱üls̱-i evvel-i leylde āvāze-i kūs-ı raḥīli ʿālem-gīr idüp āftāb-ı ʿālem-tāb lāmiʿü’l-işrāḳ oldıġı dem Firʿavn sipāh-ı [8a] şeḳā-penāhını kemāl-i zīnet ü zīb ile tertīb ve on beş kerre yüz biñ cevşen-pūş-ı deryā-ḫurūş ile taʿḳīb eyledi. Ṭalīʿatü’l-

ceyş-i Mūsevī sāḥil-i baḥr-i Ḳulzüm'e irdikde muḳaddeme-i Firʿavn'ı sāḳa-i Mūsevīye ḳarīb olmış idi kì ol deryā-yı ẖāmūş tāziyāne-i ʿaṣā ile cūş idüp on iki şāh-rāh peydā oldı. Cenāb-ı Kelīm *ʿaleyhi's-selām* maṣḥūb-ı emn ü selām-ı Benī İsrā'īl ile cānib-i āẖara güẕār ve Firʿavn-ı ḍāll, erbāb-ı küfr ü ḍalāl ile ḳaʿr-ı cahīmde ḳarār eyledi.

be-deryā: *Bā* ḥarf-i ṣıladur, deryā 'deñiz'; ʿArabīde '*baḥr'* maʿnāsınadur.

der-keşīd: *Der* te'kīd içündür. *Keşīd kāf-ı ʿArabī*nüñ fetḥi ile 'çekdi'. ʿArabīde '*saḥat*[a]' ve 'cerr[e]' maʿnāsınadur.

nāḳa: ʿArabīdür; 'dişi deve'; Fārisīde cinsine *üştür* ve *şütür* dirler. **rā**: Edāt-ı mefʿūldür. Ḥażret-i Ṣāliḥ *ʿaleyhi's-selām* püt-perestān-ı ḳavm-i S̱emūd'ı şāh-rāh-ı şerīʿat-i Mūsevīye delālet içün irsāl olınup mübāşir-i meṣāliḥ-i nübüvvet olduḳda ḳasd-ı taʿcīz ile iẖtiyār-ı seng-dilān-ı ḳavm *Kās̱ibe* nām ṣaẖre-i żammādan bi-iẕnillâh[i] teʿālá bir nāḳa-i ʿaşrā' tevlīdi vaʿdini tencīz idüp andan daẖi شاكلةً لاصله الاصيل tevellüd eyledigine işāretdür.

seng: *Sīn-i mühmele*nüñ fetḥi ve *Kāf-ı ʿAcemī* ile 'ṭaş'. Arabīde 'ḥacer' maʿnāsınadur. Maʿlūm ola kì Fārisīde *nūn-ı sākine*den ṣoñra vāḳiʿ olan *kāf* da'imā ʿAcemīdür.

ẖārā: 'Ḳatı ṭaş' kì aña nesne te's̱īr itmez. ʿArabīde '*żammā'* dirler fetḥ ve teşdīd ile.

ber-keşīd: *Der-keşīd* gibidür. Bunda 'çıḳardı' maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ol Allâh[u] ʿażīmü'ş-şān kì düşmenlerini deryāya çekdi; yaʿnī ġark eyledi ve ḳatı ṭaşdan bir dişi deve çekdi; yaʿnī ḳudretiyle ṭaşdan tevlīd ve iẖrāc eyledi.

[8b]

8

چون عنایت قادر و قیّوم کرد

در کف داود آهن موم کرد

Çūn: *Nūn* ile *nūn*suz iki maʿnā beyninde müşterekdür. Biri *teşbīh* ve biri *taʿlīl*dür. Bunda *taʿlīl* içündür.

ʿ**ināyet**: ʿ*Ayn-ı mühmele*nüñ kesri ile ‘ṭaleb’ maʿnāsınadur.

Ḳādir ü Ḳayyūm: Esmā-yı ḥüsnādan iki ism-i şerīfdür.

kerd: Fiʿl-i māżi müfred, ‘eyledi’ maʿnāsınadur.

der: Edāt-ı ẓarfdur. ʿArabīde *fī* gibi.

kef[f]: ʿArabīde ve Fārisīde müstaʿmeldür, maʿnāsı keṡīrdür. Bunda el ‘ayası’. ‘Rāḥat’ daḫi. *Keff*üñ cemʿi *eküff, rāḥat*uñ cemʿi *rāḥ*dur.

Dāvud: Enbiyā-yı Benī İsrā’īlden bir nebī-i kerīmüñ ism-i şerīfidür. Ṣalavātallâh[u] ʿalá nebiyyinnā ve ʿaleyh.

āhen: *Elif-i memdūde* ve *hā*nuñ fetḥi ile ‘demir’. ʿArabīde ‘*ḥadīd’;* cemʿi *ḥidād* gelür.

mūm: ʿArabīde ve Fārisīde müstaʿmel ve maʿrūfdur.

Maḥṣūl: Çünkì ḥażret-i Ḳādir ü Ḳayyūm *celle şānehu* ʿināyet eyledi yaʿnī murād eyledi keff-i Dāvud *ʿaleyhi's-selām* da demiri mūm eyledi; yaʿnī والنا له الحديد ḳavl-i şerīfi üzre ḥadīdi kendilere telyīn ve tesḫīr eyledi. Cenāb-ı kerīmleri ʿizz-i nübüvvet ve şeref-i salṭanatı cemʿ idüp bünyān-ı devletleri ol mertebe raṣīfü'l-erkān idi kì ʿibādetgāhları olan ṣavmaʿa eṭrāfını her şeb otuz altı biñ merd-i müṣellaḥ ṭavāf iderken beytü'l-māle dest-bāz olmadan istinkāf ve vech-i ḥelālden ṣanʿat-ı lebūs ile taḥṣīl-i kifaf-ı mūcib-ü'l-ʿafāf buyurdıḳlarına işāretdür.

9

با سلیمان داد ملک سروری

شد مطیع خاتمش دیو و پری

bā-Süleymān: *Bā* edāt-ı ṣıladur, *Süleymān* ʿalá nebiyyinnā ve ʿaleyh[i] ṣalavātullâhi'l-ʿAzīzü'l-Mennān Dāvud *ʿaleyhi's-selām*uñ ferzend-i fīrūzende-aḫteri ve ol baḥr-i risāletüñ dürr-i şehvār-ı ṣāfī-cevheridür. Pertev-i nūr-ı vücūd-ı ḥażret-i Dāvud ʿālem-i şühūd[da]n mefḳūd olıcaḳ ḥażret-i Süleymān on üç yaşında [9a] cā-nişīn-i serīr-i nübüvvet ü ʿilm ü mülk olup çār-cihet rubʿ-i meskūna fermānları revān olduġından ġayrı ins ü cin müsaḫḫar-ı ḥükm-i cihān-bānı ve vaḥş ü ṭayr gerden-beste-i ṭavḳ-ı fermānı oldıġına ḥażret-i Şeyḫ *ʿaleyhi'r-raḥme* işbu beyt-i sābıḳ ile işāret buyurur. Ḫidmet-i maṭbaḫ-ı cūd u iḥsānlarında ʿafārītden māʿadā benī-ādemden on iki biñ ḫabbāz ü ṭabbāḫ mevcūd ve çāşt u şām ṭaʿāmlarında yüz biñ ġanem ve yüz biñ baḳar maʿdūd iken ol peyġamber-i ʿālī-cenāb ḳuvvet-i ḥelāl iktisābına raġbet buyurup kifāfeti ṣanʿat-ı zenbīl-bāfīye ḥaṣr itmegin ġıdāları nān-ı cevīn ve hem-süfreleri zümre-i fuḳarā vü mesākīn idi.

mülk: *Mīm*üñ żammıyla 'salṭanat' ve 'memleket' ve 'ḥükūmet' maʿnāsınadur.

serverī: *Yā-yı maṣdariyye* ile 'ululuḳ'. ʿArabīde '*ʿaẓamet'* maʿnāsınadur.

Şud: *Şīn-i muʿcem*enüñ żammıyla fiʿl-i māżī müfred 'oldı'. ʿArabīde '*kān[e]'* maʿnāsına *şuden*den müştaḳdur. *Reft* yaʿnī 'gitdi' maʿnāsında daḫi istiʿmāl olınur.

muṭīʿ: İfʿāl bābından ṣıġa-i fāʿildür. 'İṭāʿat idici' maʿnāsınadur.

ḫātem: *Ḫā-yı muʿceme* ve *tānuñ* fetḥleriyle 'mühr' ve 'yüzük'. Fārisīde '*engüşter'* dirler.

dīv: 'Şeyṭān'. Türkīde *ḳaşmer* dirler.

ü perī: Maʿrūfdur.

Maḥṣūl: Ol Cevād ve Kerīm *celle şānehu ve ʿamm[e] iḥsāneh[u]* ḥażret-i *Süleymān ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām*a salṭanat ve ululuḳ virdi ve dīv ü perī ḫātemine muṭīʿ

oldı; yaʿnī ḫātem sebebi ile muṣaḫḫar oldı selāmullâh^{i} teʿālá ʿalá nebiyyinnā ve ʿaleyh.

10

از تن صابربکرمان قوت داد

هم زیونس لقمةً با حوت داد

ten: *Tā*nuñ fetḥi ile ‘beden’ yaʿnī ‘gövde’. ʿArabīde ‘cesed’ ve ‘cism ve cismān’ maʿnāsınadur. Cemʿleri *ebdān* ve *ecsām* gelür.

ṣābir: İsm-i fāʿil-i müfred müẕekker. ‘Ṣabridici’ yaʿnī ‘ḳatlanıcı’ maʿnāsınadur. Fārisīde ‘*şekībende’* dirler. Ḥażret-i Eyyūb’dan kināyedür ṣalavātullâh^{i} teʿālá ve selām ʿalá nebiyinnā ve ʿaleyh.

be-kirmān: *Bā* ṣıla içündür. *Kirmān kāf*-ı *ʿArabī*nüñ kesriyle *kirm*üñ cemʿidür. ‘Ḳurdcağızlaruñ envāʿı’na dirler. ʿArabīde ‘*dūde’* maʿnāsına, cemʿi *dūd* ve *dīdān* gelür.

ḳūt: ‘Azıḳ’ maʿnāsınadur. Cemʿi *eḳvāt* gelür. Fārisīde ‘*ḫoriş* ve *zād* ve *tūşe’* dirler.

Hem: Bunda maḳām-ı ʿatfdadur; yaʿnī cemʿ-i emreyn içündür.

z^{i}: *E*zden muḫaffefdür. Kesr ile ‘*min cārre*’ maʿnāsınadur.

Yūnus: Maʿrūfdur, *ʿaleyhi’ṣ-ṣalāt^{ü} ve’s-selām*.

loḳma’ī: *Lā*nuñ żammı ve *ḳāf*uñ sükūnıyla ‘bir yudum ṭaʿām’a dirler. Āḫirinde ʿayn teberrā nişānesi *yā-yı vaḥdet*den ʿivażdur. Beyānı sebḳ eylemişdür.

ḫūt: *Ḥā-yı mühmele*nüñ żammıyla ‘balıḳ’. Cemʿi *ḥītān* ve *aḫvāt* gelür. Keẕâlik *semek* daḫi balıḳdur. Cemʿi *simāk* ü *sümūk* gelür. Fārisīde *māhī* dirler.

Maḥṣūl: Ḥażret-i *lā-yus’el*^{e} *ʿammā yefʿal cell*^{e} *ṣāneh*^{u} ṣabridici, yaʿnī ḳulınuñ ten-i gül-pīreheninden ḳurdcağızlara yiyecek, yaʿnī rızḳ virdi. Daḫi cism-i nefīs-i Yūnus’dan *ʿaleyhi’s-selām* balıġa bir loḳma virdi; yaʿnī bir semek-i kebire iltiḳām itdürdi. Ḥażret-i Şeyḫ raḥmetullâh^{i} teʿālá ʿaleyh bu beytüñ bir mıṣrāʿı ile ḥażret-i Eyyūb ve bir mıṣrāʿı ile ḥażret-i Yūnus aleyhimā’s-selām ḳıṣṣalarına işāret buyurur. İcmālleri budur kì ḥażret-i Eyyūb *ʿaleyhi’s-selām* aḥfād-ı ʿIyṣ’dan ehl-i Ḥavrānı ser-menzil-i saʿādet-i īmāna īṣāl içün baʿs̱ olınmışdur. Evvel^{en} müteʿaddide-i melek-nijād ile kām-bīn olduğından maʿadā s̱ervet ve ġanāsı ve ʿabīd ü imāsı ḥudūd-ı beyān u inhādan berter ve aʿlā olmağın hemīşe şān-ı mekārim-nişānı ebnā-yı sebīle basṭ-ı simāṭ-ı ikrām ve āstān-ı feyż-resānı ḫāne-i bī-minnet-i erāmil ü eytām idi. Bu ḥālden laʿīn-i mużıll u żāll yaʿnī İblīs-i bed-fiʿāl, ġarḳa-i deryā-yı ḥüzn ü melāl olup da’imā renc ü ʿanā ile giryān ve āteş-i ḥased ile büryāndı. Āḫir-i kār ḥażret-i Perverd-gār-ı ʿ*azz*^{e} *şāneh*^{u}ya, “ilâhī Eyyūb niçe ṭāʿat-güzār olmasun kì bu deme dek [10a] iṣābet-i ʿaynu’l-kemāl ile mir’āt-ı ḥālinde ṣūret-i idbār görmedi. Eger terācuʿ-i kevkeb-i iḳbāl ile necm-i baḫtı mütevārī-i seḥāb-ı inḳılāb olsa binā-yı ṣabr u ḳarārı beyt-i ʿankebūt-āsā ve ḫāne-i zühd ü taḳvāsı pā-ber-hevā olur idi” diyü refʿ-i ruḳʿa-i şeyṭanet ve tezvīr itmekle, ol melʿūn-ı müzevviri teşhīr içün, ṭaraf-ı bārgāh-ı Kibriyā-penāhdan ṭarīf ü telīd-i emvāl-i ebeviyye taslīṭ olınup hebā-āsā hevāya münḳalib oldı. Ol ḳuṭb-ı s̱ābit-ḳadem-i dā’ire-i ʿulüvv-ı himem merkezinden ayrılmayup ḳayddan ḫalās oldıḳlarına ḥamd-ı Ḫudā-yı bī-minnet ve secde-i şükre mübāderet eyledi. Bu muʿāmeleden laʿīn-i bī-dīn ṣūḫte-i nāyire-i helāk ve sīne-i pür-kīnesi ḫancer-i ġam birle çāk çāk olup tekrār, “yā Rab Eyyūb dil-gīr ve münḫarifü’ż-żamīr olmasa ʿaceb degül zīra taḫlīf ile talṭīf olınmaḳdan nā-ümmīd degüldür. Ḫuṣūṣā on dört evlād-ı āftāb-ṭalʿat ile ḳarīrü’l-ʿayndur. Anlar üzerine daḫi ruḫṣat-ı tasalluṭ erzānī buyururlar ise āh u enīn ve nāle vü feryādı ḳıbāb-ı sebʿ-i şidādı pür-ṭanīn itmek muḳarrerdür” diyü iddiʿā eyledi. İmdi bu müddeʿāsında daḫi ilzām ve taḫcīl olınmaḳ içün ber-ḥasb-i iḳtiżā-yı istidrāc-ı muḳaddemāt recāsı ḳarīn-i intāc olıcaḳ dārü’t-taʿlīm-i evlād-ı sāmī-nijādına zelzele indirās virüp ol nāzenīnler be-yek-bār enbāşte-i seng ü ḫāk ve zīr-i bār-ı der ü dīvārda helāk oldılar. Ol ṣadr-nişīn-i debistān-ı şeḳā muʿallim-i mekteb-sīmāsında ḥażret-i Eyyūb’a peyām-ı bī-intiẓām-ı muṣībeti ber-üslūb-ı nā-merġūb ile taḳrìr eyledi kì ḥażret-i Eyyūb *ʿaleyhi’ṣ-ṣalātu ve’s-selām* az ḳaldı kì

ḫırmen-i ṣabr u ḳarārı berbād ve ıṭlāḳ-ı zimām-i feryād eyleye lâkin ʿināyet-i beġāyet-i Rabb-ı Celīl, delīl-i şāh-rāh-ı ṣabr-ı cemīl olmağın ṭarīḳ-i mustaḳīm-i istircāʿ ve istiġfārda ḍarb-ı maẓalle-i ḳarār eyledi. Ḥāṣılı zebān u cenāndan ġayrı maʿmūre[-i] vücūd-ı Eyyūb'ı ḫarāb itmege muraḫḫas olmaġla ḳurūh [10b] u cürūhından münbaʿiṡ olan būy-ı bedden eḳārib degül ecānib daḫi bīzār olup āḫir-i kār ol cevher-i nefīsi ḫāric-i ḳaryede bir künāse üzre ilḳā olınup bu ḥāl üzre on sekiz sene fānūs-ı ḫayāl-i vücūd-ı mevcūdü'l-ism maʿdūm-ı cismde ḳarār-gīr olan kirmān-ı ḫūn-ḫˇār taġaddī idecek nesne bulamayup ḳalb ü lisāna zaḫm-ı dendān-ı taġaddī irgürdiler. Nāçār girye-i bī-iḫtiyār ile ey ṭabīb-i ḫaste-dilān ḥālā tābḫāne-i cism-i nātüvān-ı mihmānlarına basṭ-ı süfre-i ṭaʿāmdan ʿāciz olduġumdan vesīle-i fikr ü ẕikr olan cenānuma dendān-dırāz-ı ṭamaʿ oldılar. Zehr-i ḫüsrān ان مسنی الضرّ و انت ارحم الراحمين diyü istirḥām eyledigi ḥālde ṭaraf-ı ḥażret-i Erḥamu'r-rāḥimīnden müjde-i icābet irişüp muḥarrik-i pāy-ı felek-peymā eyledikleri mekāndan bir āb-ı ḥayāt-niṣāb feverān idüp iġtisāl eylediklerinde derūn [u] bīrūnı zīver-i ʿāfiyet ile muḥallā ve ḥüsn ü cemāl ḳable'l-ibtilādan aʿlā olup muḳaddemā rū-nihāde-i ḫāk-i helāk olan evlād-ı emcād ḥulle-pūş-ı ḥayāt oldıġından ġayrı miṡli ile daḫi manẓūme-i elṭāf müstezād oldı. Ḥażret-i Yūnus bin Mattā *ʿaleyhi'ṣalātu ve's-selām* ḳavmini ʿibādet-i aṣnāmdan menʿ içün tāc-ı ḫūrşīd-revāc-ı nübüvvet ile tevḳīr olınup seksen yıldan ziyāde daʿvetlerinde ancaḳ iki kimesne icābet eyledi. Sā'irleri ḍalāl-i ḳadīm üzre ṡābit-ḳadem ve ḥażret-i Yūnus ṭarafına seng-endāz-ı sitem olmalarıyla nāçār ḥażret-i Perverd-gār'a refʿ-i ruḳʿa-i şikāyet itmekle bir ḳavlde üç günden ṣoñra ol muʿānidīne irsāl-i ṣıhāb-ı ʿaẕāb vaʿd-i muḳarrer-īncāz ile ḥażret-i Yūnus cenābların iʿzāz buyurdı. Ḥażret-i Nebiyullâh daḫi ḳavmini āgāh idüp henūz hicrete muraḫḫaṣ buyurulmadan lāzıme-i ḥikmet ve muḳteżā-yı beşeriyyet ile ṣavb-ı [11a] selāmete ʿazīmet buyurdılar. Yevm-i mevʿūd-ı maʿhūdda ṣafḥa-i nūrānī-i āsmān suḥub-ı ẓulmānī ile rūy-ı zeng-āsā ḳīr-gūn imāret-i müdhişe-i ʿaẕāb rū-nümūn olıcaḳ ol ḳavm-i derd-mend-i nedāmet-pesend inṣāfa gelüp ṣamīm-i dilden gülbāng-i tevḥīd-i Ḫudā'yı āsmān-peyvend idüp dārü'ş-şifā-i şefāʿat-ı nebevīden taḥṣīl-i dārū-yı ʿināyet recāsına girye-künān ʿāzim-i dergāh-ı Nebiyullâh oldıḳlarında ol ṭabīb-i ḫaste-dilān cānn gibi gözlerinden nihān olmaġla ṣaġīr u kebīr bernā vü pīr pelās-būs olup kemāl-i tavāżuʿ ve inkisār ve nihāyet-i teẕellül ü iftiḳār ile امن يجيب المضطر اذا دعاه dergāhına

rūy-ı recā ṭutdılar. Pes ebr-i nev-bahār ʿāṭıfet-i ilâhiyye gevher-bār olup çemenistān-ı ümmīd-i ṣādıḳ-ı tevbekārān ser-sebz ü ḫurrem yaʿnī irtifāʿ-ı seḥāb-ı ʿaẕābla gülşen-i ʿālem reşk-i bāġ-ı İrem oldı. Ḥażret-i Yūnus ise ḳavmi ḥiṣṣe-yāb-ı feyż-i ʿāṭıfet oldıḳlarından ġāfil ḳahr u kīn ile seyl-āsā sāḥil-i deryāya revān olup āmāde olmış bir fülk-i felek-temkīnde ṣadr-nişīn oldılar. Ol murġ-ı ābī murġāb-āsā perr ü bāl açup pervāza āġāz idicek gencīne-i bād-bān bād-ı hevā ile māl-ā-māl iken miyān-ı deryāda āşyān-sāz-ı ḳarār olup ser-i mū ḥarekete iḳtidārı olmayıcaḳ baḥrīler bi-ḥasebi'l-baḥriye sefīnede iḥrācı lāzım ʿabd-i ābıḳ vardur diyüp taʿyīni içün ḥākim-i ḥāsim ḳurʿaya terāfuʿ itdiklerinde mer'ī-i ḳıble-nümā-yı ḳurʿa her birinde Yūnus *ʿaleyhi's-selām*a işāret etmegin ol Nebiyy-i mükerrem niʿam-ı ḳurʿa ḳavlinde ṣādıḳdur diyüp انا العبد الآبق diyüp dürr-i nāyāb-ı vücūdın āba pertāb itmekle be-fermān-ı ilâh ārāmgāhları ġıyābetü'l-cübb-i baṭn-ı ḥūt oldı. Dört sāʿat veyā üç gün veyā ḳırḳ gün ol müżīḳ-i imtiḥānda tesbīḥ-i ṣaḥīḥ-i لا اله الا انت سبحانك انى كنت من الظالمين [11b] vird-i zebān-ı ṣıdḳ u ḫulūṣları olup nāle-i ġam u eşk-i dem-ā-dem żamīme-i evrād-ı her dem olmaġla nā-dürüst zelletü'l-ḳademi sezāvār-ı ḳalem-i ʿafv u maġfiret olup dest-i istiḥḳāḳlarına berāt-ı necāt iḥsān olındı. İmdi es̱nā-yı ḍıyḳ u şiddetde her kim bu tesbīḥe ṣıdḳ u ḫulūṣla müdāvemet iderse eline ferec bulmasında meşāyiḫ-i kibār ittifāḳ itmişlerdür.

11

بندۀ را اره بر سر می نهد

د یگری را تاج بر سر می نهد

Bende'ī rā: *Bā-yı resmī*yle 'ḳul'. ʿArabīde '*ʿaBD'* maʿnāsınadur. Āḫirinde *hemze* nişānesi kì *ʿayn-ı betrā* şeklinde yazılur, *yā-yı vaḥdet*den ʿivażdur. *Rā* edāt-ı taḫṣīsdür.

erre [, irre]: *Hemze* ve *rā-yı müşeddede*nüñ fetḥleriyle 'bıçḳı'. ʿArabīde *hemze*nüñ kesri ve *rā-yı müşeddede*nüñ fetḥi iledür. '*Minşār'* daḫi dirler.

ber: *Bā*'nuñ fetḥi ve *rā-yı mühmele*nüñ sükūnıyla 'istiʿlā' maʿnāsınadur. ʿArabīde *ʿalá* ve *fevḳ*[a], Türkīde *üzere*.

ser: *Sīn-i mühmele*nüñ fetḥi ile bunda ‘baş’ maʿnāsınadur. ʿArabīde ‘*re’s’* dirler.

mī: Mużāriʿe dāḫil oldıkda ḥāl ve istiḳbāl ve gāh te’kīd içün olur. Bunda üçü de cā’izdür.

nihed: Fiʿl-i mużāriʿ müfred ġā’ib *nehīden*den müştaḳdur; ‘ḳor’ maʿnasına, ʿArabīde ‘*yeża*^{u}’ ve ‘*yeḥaṭṭ*^{u}’ dirler.

Dīgerī: *Dīger yā* ile ve *yā*suz ‘ġayrı’ maʿnāsınadur. Türkīde ‘özge’ dirler. **rā**: Taḥṣīṣ içündür.

tāc: Maʿrūfdur.

Maḥṣūl: Ḥażret-i Ẕü’l-celāl[i] ve’l-kibriyānuñ maẓhar-ı celāli olan ḳulınuñ başına bıçḳı ḳor; yaʿnī minşār-ı celāl ile iki pāre ide ve maẓhar-ı cemāli olan ḳulınuñ başına tāc ḳor; yaʿnī Ḳāf’dan Ḳāf’a Sulṭān Süleymān-nişān ider. Ḥażret-i Şeyḫ *ʿaleyhi’r-raḥme* bu beyt ile Zekeriyyā *ʿaleyhi’s-selām* ḳıṣṣasına işāret buyurmışlardur. İcmāli budur kì *Zekeriyyā ʿaleyhi’s-selām* ḥażret-i *Süleymān* ṣalavātullâh[i] ʿalá nebiyyinā ve ʿaleyh[üm]ānuñ on dördünci aḥfādındandur. Ġāyet-i ṣalāḥ ve nezāhatinde evā’il-i ḥālinde [12a] tekellüf-i ṣanʿat-ı neccārī birle dest-i dīgerāna naẓardan taʿaffüf itmiş idi. Hilāl-i māhiyyeti āftāb-ı fuyūżāt-ı ilâhīden iktisāb-ı envār-ı saʿādet iderek bedr ve rütbe-i vālā-yı nübüvvet birle ʿālī-ḳadr olup ṭabaḳa-i ʿulyā-yı şeyḫūhete vażʿ-ı ḳadem itdikden ṣoñra niʿmet-i celīle-i ḥażret-i Yaḥyā *ʿaleyhi’s-selām* iḥsānıyla mükerrem olup be-ḥükm-i ḳażā anlaruñ şehādetleri ʿāḳibetde kendülere daḫi ḳaṣd-ı bed iḥtimāli ʿilāve-i bār-ı ḥüzn ü melāl olmaġın الفرار مما لايطاق miṣdāḳınca bir dıraḫt-ı ʿālīyi kemīngāh eyledi. Tāzende seg-i kūçe[-i] bāzār-ı mekr ü telbīs yaʿnī iblīs dendān-ı ḫabāṣet ile kūşe-i ridāların ḫāric-i dıraḫtda alıḳomış idi. Ol serv-i bāġ-ı risālet yüz yaşında idi kì minşār-ı sitem-i ġaddārān-ı benī İsrā’īl ile dü-nīm ve ṣadr-nişīn-i dārü’t-tekrīm-i Rabb-ı Kerīm oldı.

12

اوست سلطان هر چه خواهد آن كند

عالمی را در دمی ویران کند

ūst: Żamīr-i ġā’ib; Ḫudā-yı müteʿāle rāciʿdür. *Sīn* ve *tā* edāt-ı ḫaberdür.

sulṭān: ‘Vālī’ maʿnāsınadur. Bunda ‘Ḥākim-i ḥaḳīḳī’ murāddur. Fārisīde *‘dādger’* dirler.

her: Cāmiʿ-i efrād olan ‘küll’ maʿnāsınadur.

çi: Bunda ‘ne’ maʿnāsınadur. ʿArabīde ‘*eyy*[e]’ gibi.

ḫ̌āhed: *Ḫā-yı muʿceme*nüñ fetḥi ve *vāv-ı resmī*yle *ḫ̌āhīden*den müştaḳ fiʿl-i mużāriʿ müfred ġā’ibdür. ‘Diler’ maʿnāsınadur. ʿArabīde de ‘*yaṭlub*[u]’ dirler.

ān: İsm-i işāretdür.

küned: *Kündīden*[den] müştaḳdur; fiʿl-i mużāriʿ müfred ‘eyler’ maʿnāsınadur. ʿArabīde ‘*yaʿmel*[u]’ dirler.

ʿĀlemī: ‘ʿĀlem Ḥaḳ teʿāládan ġayrı mevcūdāt’a ıṭlāḳ olınur. *Yā* tenkīr içündür.

rā: Edāt-ı mefʿūldür.

der: Edāt-ı ẓarfdur. ʿArabīde ‘*fī’gibi*.

demī: ‘Ṣoluḫ’. ʿArabīde ‘*nefes’* maʿnāsınadur. Bunda ‘zamān-ı ḳalīl’den ʿibāretdür. *Yā* vaḥdet içündür.

vīrān: ‘Ḫarāb’; *ʿimāre*nüñ [12b] żıddıdur, kesr-i *ʿayn* ile.

Maḥṣūl: Odur sulṭān; yaʿnī ḥaḳiḳī ve pādşāh-ı muṭlaḳ ancaḳ odur. Her ne dilerse anı eyler. ʿĀlemi bir demde ḫarāb eyler; yaʿnī irādet-i ʿaliyyesi taʿalluḳ iderse ʿālemi bir nefesde maḥv eyler. Kimsede yārā-yı mümānaʿat yoḳdur.

هست سلطانی مسلم مرورا

نیست کس را زهرهٔ چون و چرا

Hest: *Hā*nuñ fetḥi ve *sīn* ü *tā*nuñ sükūnıyla ‘vardur’ dimekdür. Taḥsīn-i kelām ü tekmīl-i vezn içündür.

sulṭānīde olan *yā* maṣdariyyedür; ‘vālīlük’ ve ‘ḥükūmet’ maʿnāsınadur.

müsellem: Tefʿīlden ism-i mefʿūldür; ‘teslīm olınmış’ maʿnāsınadur.

mer-ve-rā: *Mer mīm*üñ fetḥi ile edāt-ı te’kīddür. *Ve, vāv-ı meftūha ū*dan muḫaffef żamīr-i ġā’ibdür ve *rā* edāt-ı mefʿūldür. Cümlesi ‘o kì’ dimekdür. ‘*Mer-i sezāvār*’ daḫi bu maʿnāyadur.

Nīst: *Nī* ‘yoḳ’ maʿnāsınadur, *sīn* ve *tā* edāt-ı ḫaberdür; mıṣrāʿ-ı ṣābıḳda olan *hest*üñ muḳābilidür.

kes: *Kāf*uñ fetḥi ve *sīn*üñ sükūnıyla ‘şaḫṣ-ı ‘ẕü’l-ʿaḳldan ʿibāret kimse’ dimekdür.

rā: Edāt-ı taḫṣīṣdür.

zehre: *Zā-yı muʿceme*nüñ ve *hā*nuñ sükūnıyla ‘öd’. ʿArabīde ‘*merāre*’ maʿnāsınadur. Maʿnā-yı ıṣṭılāḥīsi ‘ḳudret ü mecāl’dür. Bunda murād oldur.

çūn: *Cīm-i ʿAcemī* ile ‘nice’ maʿnāsına; ʿArabīde *‘keyf’* gibi.

u çirā [, çerā]: *Vāv-ı ʿāṭıfe, çirā cīm-i ʿAcemī*nüñ kesri ile ‘niçün’ dimekdür. *Çì* ile *rā*dan mürekkebdür. Bunda ḳāfiye içün meftūḥ oḳınur.

Maḥṣūl: Sultānluḳ yaʿnī ḥükūmet ol Faʿʿāl’e muṭlaḳdur. Müsellemdür kì işinde kimesne niçe ve niçün dimege ḳādir degüldür; zīrā mes’ūl maḫlūḳdur, ḫāliḳ degüldür لا يسئل عما يفعل و هم يسئلون

آن یکی را کنج و نعمت میدهد

و آن دگررا رنج و زحمت میدهد

yekī: ‘Birisi’ dimekdür. *Yek yā*suz ‘bir’ dimekdür.

rā: Edāt-ı mefʿūldür.

genc: [13a] *Kāf-ı ʿAcemī*nüñ fetḥi ile ‘ḥazīne’ maʿnāsınadur. **ü niʿmet:** *Vāv-ı* ʿāṭıfe. *Niʿmet* maʿrūfdur. Bunda *vāv-ı ʿāṭıfe* telaffuẓ olınmaz. *Genc*de olan *cīm*üñ żammıyla iktifā olınur. Maʿlūm ola kì ḥurūf-ı ṣaḥiḥadan ṣoñra vāḳiʿ olan *vāv-ı ʿāṭıfe*nüñ mā-ḳabli mażmūm olup lisān-ı Fārisī vü Türkīde telaffuẓ olınmaz. *Genc* ü *niʿmet* gibi. Lâkin ḥurūf-ı ʿilleden ṣoñra telaffuẓ olınur. *Ḫudā vü resūl, Mūsā vü Hārūn, şev ü biyā* gibi; ve ḳıs ʿalā haẕā.

mī-dehed. *Mī* bunda ḥāl ve istiḳbāl beyninde müşterekdür. *Dehed dehīden*den fiʿl-i mużāriʿ ‘virür’. ʿArabīde ‘*yaʿṭī’* dirler.

V’ān diger rā: *Vāv-ı ʿāṭıfe-i meftūḥa nūn*a vāṣıl olınur. *Diger, dāl-ı mühmele*nüñ kesri ve *Kāf-ı ʿAcemī*nüñ fetḥi ile ‘ġayr’ maʿnāsınadur.

renc: ‘Elem’.

zaḥmet: ʿAtf-ı tefsīrīdür. Biri Fārisī biri ʿArabīdür.

Maḥṣūl: Allâh subḥāneh[u] ve teʿālá luṭfile ol bir ḳulına ḫazīne vü nīʿmet virür ve ḥikmetiyle ol bir ġayrısına elem ve zaḥmet virür; yaʿnī herkesüñ istiḥḳāḳına göre luṭf u ḳahr ider.

15

آن یکی را زر دو صد همیان دهد

دیگری در حسرت نان جان دهد

zer: ‘Aḳçe ‘maʿnāsınadur. ‘Altun’ ve ‘gümüş’e ıṭlāk olınur. ʿArabīde ‘*naḳd’*, cemʿi *nuḳūd* gibi.

dü: ‘İki’. ʿArabīde ‘*i̱s̱neyn*’ maʿnāsınadur.

ṣad: ‘Yüz’. ʿArabīde ‘*mi’e*’ maʿnāsınadur.

himyān: *Hā*nuñ kesri *mīm*üñ sükūnıyla ʿArabīde ve Fārisīde,‘naḳd vażʿ olınan ẓarf’dur.

ḥasret: ʿArabīde ve Fārisīde. *‘Ārzū ve ḫᵛāhiş’* dirler.

nān: ‘Etmek’. ʿArabīde ‘ḫubz’, cemʿi *eḫbāz* gelür.

Maḥṣūl: Ḥażret-i Münʿim-i ḥaḳīḳī *celle şānehu* ol bir ḳulına iki yüz kīse naḳd virür; yaʿnī ġınā-yı ʿaẓīm ile iġnā ider. Bir ġayrı ḳulı medār-ı ḥayāt olan bir loḳma etmek ḥasretinde cān virür.

16

آن یکی پوشیده سنجاب و سمور

دیگری خفته برهنه در تنور

Pūşīde: *Pā-yı ʿAcemī*nüñ żammıyla, bunda ‘giymiş’ maʿnāsındadur. ʿArabīde ‘*melbūs*’ dirler.

Ḫufte: *Ḫā-yı muʿceme*nüñ żammıyla ‘yatmış’ ve ‘uyumış’ maʿnāsınadur. ʿArabīde ‘*men’ūm*’(?)dirler.

[13b] **Bürehne**: *Bā-yı muvaḥḥide*nüñ żammı ve *rā-yı mühmele*nüñ fetḥi ile ‘çıplaḳ’. ʿArabīde ‘*ʿuryān’* maʿnāsınadur.

Der-tenūr: *Der* edāt-ı ẓarfdur. *Tennūr/ tenūr* Fārisīde muḫaffef, ʿArabīde *nūn-ı mażmūme*nüñ şeddesiyle maʿrūf olan ‘yir ocaġı’na dirler. Cemʿi *tenānīr* gelür.

Maḥṣūl: Ol birisi kemāl-i ġınā vü yüsrinden sincāb u semmūr giymiş, bir ġayrısı kemāl-i faḳr u ʿusrinden çıplaḳ, tennūrda yatmış. Ḥikmetinden su’āl olınmaz.

17

آن یکی بر پستر کمخا و نخ

دیگری برخاک خواری بسته یخ

ber: ‘Üst’. ʿArabīde ‘*ʿalá’* ve ‘*fevḳ*[a]*’* maʿnāsınadur.

pister: *Pā-yı ʿAcemī*nüñ kesri ve *sīn*üñ sükūnı ve *tā*nuñ fetḥi ile ‘döşek’. ʿArabīde ‘*ṭarrāḥa*’ ve *‘firāş*’ ve *‘mihād*’ maʿnāsınadur.

kemḫā: Bir maʿrūf ḳumaşdur.

naḫ: *Nūn*uñ fetḥi ile bunda ‘iki yüzlü ḳālīce’.

ḫˇārī: *Ḫā-yı muʿceme* ve *vāv-ı resmī* ile ve *yā-yı maṣdariyye* ile ‘ḫorluḳ’. ʿArabīde ‘*ẕüll’*, żıddı *ʿizz*dür.

beste: *Bā-yı muvaḥḥide*nüñ fetḥi ve *sīn*üñ sükūnıyla ‘baġlamış’. ʿArabīde ‘*merbūṭ’* maʿnāsınadur.

yaḫ: *Yā*nuñ fetḥi ile ‘buz’. ʿArabīde *‘cemed*’ maʿnāsınadur, *cīm* ve *mīm*üñ fetḥleriyle.

Maḥṣūl: Ol birisi ferş-i nefīse üzerinde yaʿnī niʿam-ı mütenevviʿe ile mütenaʿʿim, bir ġayrısı ḥaḳāret ṭopraġı üzerinde müncemid ve müte’ellim.

18

آن یکی بر تخت با صد عز و ناز

دیگری کرده دهان از فاقه باز

taḫt: *Tā*nuñ fetḥi ve *ḫā-yı muʿceme*nüñ sükūnıyla ‘selāṭīne maḫṣūṣ kürsī’dür.

ʿ**izz** ü ʿizzet: ʿ*Ayn-ı mühmele*nüñ kesri ve *zā-yı muʿceme*nüñ teşdīdleriyle lüġatde ‘bulınmayan nesne’ye dirler. Bunda ‘şeref’ maʿnāsınadur.

nāz: Ḳınış. ʿArabīde ‘*faḫr’* maʿnāsınadur.

dehān: *Dāl-i mühmele*nüñ fetḥi ile ‘ağız’. ʿArabīde ‘*fem’* maʿnāsınadur.

fāḳa: ʿArabīde ‘*iḥtiyāc ve faḳr’*, ʿaṭf-ı tefsīrīdür.

bāz: Bunda ‘açıḳ’ yaʿnī ‘meftūḥ’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ol birisi[14a] yüz dürlü ʿizz ü nāz ile taḫt üzerinde, bir ġayrısı faḳr u fāḳadan aġzını açmış; yaʿnī birisi ẕevk u ṣafāda ve birisi şiddet ü ʿanādadur. Ḥażret-i Şeyḫ *ʿaleyhi’r-raḥme* mütevāliy[en] vāḳiʿ olan o beş beytüñ evvel mıṣrāʿlarıyla Ḥaḳ teʿālá cemāline ve s̱ānī mıṣrāʿlarıyla celāline işāret buyurmışdur.

19

طرفة العينى جهان بر هم زند

كس نمى يارد كه اينجا دم زند

Ṭarfetü’lʿayn: *Ṭā*nuñ fetḥi ile ‘göz ḳapaġın taḥrīk itmek’. Bunda ‘ḳıllet-i zamān’dan kināyedür. يقال اسرع من طرفة العين Yā Fārisī ḳāʿidesi üzre vaḥdet veyā tenkīr içündür.

cihān: ‘Dünyā’, kesr-i *kāf[-ı ʿAcemī]* ile ‘*gītī’* daḫi dirler.

ber-hem: ‘Biribirine’. Bunda *ber, bā-yı ṣıla* maʿnāsınadur.

zened: *Zeden*den fiʿl-i mużārīʿ müfred; ‘urur’. ʿArabīde ‘*yeḍrub[u]’* maʿnāsınadur.

nemīyāred: Nefy-i istikbāl;‘ḳādir olmaz’.ʿArabīde ‘*lem yaḳdir’*.

īn-cā: *Der-īncā* taḳdīrinde, ‘bu maḳāmda’.

dem zened: ‘Nefes ura’; yaʿnī ‘tekellüm eyleye’ dimekdür.

Maḥṣūl: Göz ḳapaġın taḥrīk idince yaʿnī ān-ı ġayr-ı münḳasimde ḥażret-i Ẕi'l-ʿaẓamet[i] ve'l celāl *celle şānehu* dünyāyı biribirine urur. Kimse ḳādir olmaz kì bu maḥalde dem ura; yaʿnī baḥs̱ ü tekellüm eyleye.

19a[432]

آنکه با مرغ هوا ماهی دهد

بندگانرا دولت شاهی دهد

20

بی پدر فرزند پیدا او کند

طفل را در مهد گویا او کند

Bī: *Bā*nuñ kesri ile edāt-ı selbdür.

peder: *Pā-yı ʿAcemī*nüñ ve *dāl-i muʿceme*nüñ fetḥleriyle 'baba'. ʿArabīde '*eb'*, cemʿi *ābā* ve *ebūn* ve *ebān* gelür. 'Vālid' daḫi dirler. *Peder* lafẓı *dāl-i mühmele* ile meşhūr olmışdur; lâkin *dāl*üñ mā-ḳabli ḥarf-i ṣaḥīḥ-i muteḥarrik olsa *ẕāl-i muʿceme* oḳınur; *peẕir* ve *peẕīrufte* gibi.

ferzend: *Fā*nuñ fetḥi ve *rā*nuñ sükūnı ve *zā-yı muʿceme*nüñ fetḥi ile oġul, ʿArabīde '*veled'*, cemʿi *evlād* gelür.

peydā: 'Ẓāhir ü āşkār' maʿnāsınadur; muḳābil-i *pinhān*.

ū: Żamīr-i ġāyib-i merfūʿ; 'hüve' maʿnāsına, Ḫudā-yı müteʿāle rāciʿdür.

küned: *Kāf-ı ʿArabī*nüñ żammıyla fiʿl-i mużāriʿ; 'eyler'.

Ṭıfl: *Ṭā*nuñ kesri ile 'yedi yaşına bāliġ olmamış [14b] uşaḳ'. Cemʿi *eṭfāl* ve *ṭufū*l gelür. Fārisīde bülūġa dek *ṭıfl* dirler.

gūyā: *Gūyīden*den ṣīġa-i mübālaġadur; 'sölegen' maʿnāsınadur.

---

432 Havadaki kuşa balık (rızık) veren Allah, kullarına padişahlık ve devlet verir [Mü/v. 11; ŞPA/s.49; RŞ/s.60; Ma/s.3]

Maḥṣūl: Babasuz oğlı ol Ḳādir-i muṭlaḳ peydā ider. Ṭıflı beşikde söyleden oldur; yaʿnī irādet-i ʿaliyyesi neye teʿalluḳ iderse ẓuhūr u burūz ider. Ḥażret-i Şeyḫ bu beyt ile ḥażret-i ʿĪsá bin Meryem aleyhimā'ss-selām ḳıṣṣasına işāret buyurur. İcmāli böyledür kì ḥażret-i Meryem binti ʿİmrān on veyā on üç yaşına irdikde Cebrā'īl *ʿaleyhi's-selām* ṣābb-ı emred-i seviyyü'l-ḫalḳ ṣūretinde mütemes̱s̱il olup ceyb-i veraʿ-ı Meryem'e nefḫ itmegin gencūr-ı cevher-i kevneyn bahā-yı vücūd-ı kelimetullâh olup yedi veyā sekiz ay tamāmında ve-yāḫud ol sāʿatde kevkeb-i vücūd-ı ḥażret-i ʿİsá tulūʿ idüp āferīniş-i Ādem ṣallallâh[u] teʿālá ʿaleyh[i] ve sellemden ol deme dek bī-imdād ṣulb-ı peder meşīme-i raḥm-i māderden püser ḫurūc ve ṣuffe-i çār ḳademe-i ʿanāṣıra ʿurūc itdigi maʿhūd olmadığı cihetden kūteh-bīnān-ı ẓāhir-perest ṭarafından vārid olan su'āl-i yār-i nā-mülāyim cevābına inṭāḳ-ı Ḥaḳ birle henūz ḳırḳ günlük idi kì ḥażret-i ʿĪsá *ʿaleyhi's-selām* انی عبد الله اتانی الکتاب و جعلنی نبیاً kelām-ı dürrü'n-niẓāmı birle zer-i ḫāliṣ-i nefsü'l-emri rīḫte[-i] ḳāleb-i taʿbīr-i dil-pezīr ve ẕeyl-i ʿiṣmet-i Meryem'i levs̱-i çirkāb-ı töhmetden tanẓīf ü taṭhīr eyledi.

21

مردهٔ صد ساله را حی میکند

این بجز حق دیگری کی میکند

Mürde-i ṣad-sāle: *Mürde* 'ölmiş', ʿArabca '*meyyit'* maʿnāsınadur. *Hemze* mücelliye (?)iżāfet içündür. *Ṣad-sāle* iżāfeti beyāniyedür. *Ṣad* 'yüz', ʿArabīde '*mi'e'*; *sāl* 'yıl' ʿArabīde 'sene' ve '*ʿām'*, cemʿleri '*sinīn'* ve '*aʿvām'* gelür. *Sāle* āḫirinde *hā-yı resmī* taḫṣīṣ maʿnāsın ifāde ider; yaʿnī 'yüz [15a] yıllık' dimekdür.

rā: Edāt-ı mefʿūldür.

ḥayy: *Ḥā-yı mühmele*nüñ fetḥi ile 'diri'. Farisîde '*zinde'* maʿnāsınadur.

īn: İsm-i işāret-i ḳarībedür, *ẕā* ve *haẕā* gibi.

be-cüz: Ġayrı' maʿnāsınadur. *Cüz*de olan *bā* dā'imā zā'iddür.

Ḥaḳḳ: Fetḥ-i *ḥā-yı mühmele*, teşdīd-i *ḳāf*la esmā-yı kerīme-i Bārī teʿāládan bir ism-i şeref-resmdür. *Ḥaḳḳ* żıdd-ı *bāṭıl*da istiʿmāl olınur ve 'gerçek' ve 'ṭoġrı' maʿnālarına daḫi gelür.

key: *Ḳāf-ı ʿArabī*nüñ fetḥi ile 'ḳaçan', ʿArabīde '*metá'* maʿnāsınadur.

mī: Bunda edāt-ı istimrārdur.

Maḥṣūl: Ḥażret-i Ḥayy-ı lā-yemūt *celle şānehu* yüz yıllık meyyiti diri ider. Bunı yaʿnī iḥyā-yı mevtā'ı ġayrısı yaʿnī Ḥaḳ teʿāládan ġayrı kim ider? Ḥażret-i Şeyḫ bu beyt ile ḳıṣṣa-i pür-ḥisse-i ʿÜzeyr *ʿaleyhi's-selām*a işāret ider. İcmāl-i ḥikāye şöyledür kì ḥażret-i ʿÜzeyr *ʿaleyhi's-selām* bir gün eṭrāf-ı Beytü'l-maḳdis'i geşt ü güẕār ve ḫavāṭır-ı erbāb-ı maʿārif gibi ḫarāb u vīran olan ḳuṣūr u eyvānına taʿlīḳ-i naẓar-ı iʿtibār iderken 'āyā cenāb-ı Miʿmār-ı ḥaḳīḳī ʿazze şāneh[u] bu ḥarābe-zārı yine iḥyā vü iʿmār ider mi?' me'āl kelāmı ile taḥrīk-i zebān-ı taʿaccüb eyledi. Ol vaḳt elli yaşına vażʿ-ı ḳadem itmişdi kì rehzen-i ecel berhem-zen-i kārbān-ı emel olup yüz yıl miyān-ı reh-güẕārda ṭaʿalluḳ-ı naẓar-ı ḫalḳdan mestūr ve iṣābet-i bād gezenden dūr olup ol tārīḫe dek Beytü'l-maḳdis ve eṭrāfı zīb ü zīnet-i ābādānī ile ḥüsn ü bahāda evvelkinden ziyāde olmışdı. Ḥażret-i ʿÜzeyr ḥayāt bulup her cānibe nigāh-endāz-ı ḥayret iken şehristān-ı ḫayālde geşt ü güẕār itdigi müddetden su'āl olındı. Mīzān-ı zebānına ʿalá ṭarīḳi'l-ıḍrāb لبثت يوماً او بعض يوم zülāl-i cevābı cārī olıcaḳ ṭaraf-ı ḥażret-i Bārī teʿāládan بل لبثت مائة عام kelām-ı bedīʿü'n-niẓāmı birle maẓhar-ı şeref-i tevcih-i ḫiṭāb oldı *ilá āḫirih*[i].

[15b]

22

صانعی کز طین سلاطین میکند

نجم را رجم شیاطین میکند

Ṣāniʿī: *Yā* vaḥdet içündür. *Ṣāniʿ*, *fetaḥ*[a] bābından ism-i fāʿildür. 'Ḫāliḳ' maʿnāsına, Fārisīde '*āferīnende'*.

k'ez: *Kāf-ı ʿArabī*nüñ fetḥi ile *kì ez*den muḫaffefdür.

ṭīn: 'Balçıḳ'. Cemʿi *eṭyān* gelür. Fārisīce '*gil'* ve '*vaḥal'* ve '*şaḫ'* maʿnasınadur.

Necm: *Nūn*uñ fetḥi ile 'yıldız', Fārisīde '*aḫter'*. Bunda murād olınan 'gökden nüzūl iden āteş'dür. Ehl-i şerʿile ehl-i ḥikmet bunda mübāḥes̱e ider kì el-ʿilm[u] ʿindallâh[i] teʿālá.

recm: *Rā*nuñ fetḥi ile *naṣar[a]* bābından maṣdardur. 'Atmaḳ', '*remy'* gibi. Farisīde *'endāḫten*' maʿnāsınadur.

şeyāṭīn: Cemʿ-i *şeyṭāñ*. Fārisīde '*dīv'*, Türkīde '*ḳaşmer'* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Bir Ṣāniʿ-i ʿaẓīmü'ş-şān ve Ḫāliḳ-i ʿadīmü'l-aḳrāndur kì balçıḳdan sulṭānlar eyler ve yıldızı şeyṭānlara recm eyler; yaʿnī anuñla evcden ḫażīże rīzān ve mübtelā-yı ʿaẕāb-ı nīrān ider.

23

از زمین خشک برویاند کیاه

آسمانهارا هم او دارد نگاه

zemīn: *Zem, zā-yı muʿceme*nüñ fetḥi ile 'ṣovuḳ' dimekdür. Yirüñ ṭabīʿatı ṣovuḳ oldıġı içün *yā-yı nisbet* ve *nūn-ı te'kīd* ilḥāḳ idüp *zemīn* didiler. *Zemīn* 'yer'. ʿArabca 'ʿ*arż'*, cemʿi *erżūn* ve *arżī* ve *ġabr*ā vü *basāṭ* ve *basīṭ* cemʿi *besā'iṭ* gelür.

ḫuşk: Bi'ż-żamm 'ḳurı'. ʿArabīd[e] '*yābis'* maʿnāsınadur.

rūyāned: Fiʿl-i mużāriʿ müfred ġā'ib. *Elif, nūn* edāt-ı taʿdiyedür. *Rūyānden*den müştaḳdur. ʿArabca '*yunbit[u]'*, 'bitdürür' maʿnāsınadur.

kiyāh: *Kāf-ı ʿArabī*nüñ kesri ile ‘ḳurı ot’, ʿArabca ‘*ḥaşīş’* ve ‘*kelā’* (?) ‘*yābis’* dirler. Lisān-ı Fārisīde *elif-i sākine*den ṣoñra vāḳiʿ olan *hā*nuñ maḥv ve is̱bātı cā’izdür. *Kiyāh u kiyā, padşāh u pādşā.*

Āsmānhā: *Elif-i memdūde* ve *sīn*üñ sükūnıyla ‘gök’. Fārisīde *mān*uñ mā-ḳabli dā’imā sākindür; *āsmān* ü *şādmān* gibi. *Hā* edāt-ı cemʿdür. ʿArabīde *semā* ve *semāvāt* gibi. *Āsmān, mānisten*den olan *mān* ile *ās*dan [16a] mürekkebdür. *Ās* degirmendür, *mān* ‘beñzeyici’ maʿnāsınadur. Bu taḳdīrce maʿnā-yı terkībīsi ‘degirmene beñzer’ dimekdür.

rā: Edāt-ı mefʿūldür.

ū: Bunda ʿaṭıf ve cemʿ-i emreyn içündür.

hem: Żamīr. Ḫudā teʿāláya rāciʿdür.

dāred nigāh: *Nigāh* kelimesi *dāred* ve *dāşt* ve taṣarrufātıyla istiʿmāl olınsa ‘ḥıfẓ’ maʿnāsına olur. Ammā *kerd* ve *küned* ve taṣarrufātıyla ḳayd olınsa ‘naẓar’ maʿnāsına olur.

Maḥṣūl: Ḥażret-i Ḫudāvend ḫuşk u ter *celle şānehu* ḳurı yerden otlaḳ bitürür ve gökleri daḫi ol ḥıfẓ ve ṣıyānet ider; yaʿnī zemīn ü āsmānuñ mutaṣarrıf-ı ḥaḳīḳīsi oldur.

24

هیج کس در ملک او انباز نی

قول او را لحن نی و ساز نی

enbāz: *Elif*üñ fetḥi ve *nūn*uñ sükūnıyla ‘ortaḳ’, ʿArabca ‘şerīk’ maʿnāsınadur.

nī: *Nūn*uñ kesri ile edāt-ı nehy. ‘Yoḳ’ dimekdür. Bunda ‘degüldür’ maʿnāsınadur.

Ḳavl: *Ḳāf*uñ fetḥi ile *ḳāl*[e] *yaḳūl*[u]dan maṣdardur. ‘Söz’. Fārisīce ‘*süḫan’* maʿnāsınadur.

ū rā: ‘Anuñ’ dimekdür.

laḥn: ‘Ṣavt’ ve ‘ḫaṭā’ maʿnālarınadur. Bunda ‘taġyīr’den kināyedür.

sāz: ‘Düzen’ yaʿnī ‘düzüp ḳoşmaḳ’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ol Mālik-i memālik-i dünyā ve ʿuḳbā *cell*[e] *şānehu’l-aʿlā*nuñ salṭanat u ḥükūmetinde hīç kimse enbāz u şerīk degüldür ve kelām-ı şerīfinüñ aḳvāl-ı maḫlūḳāta nisbet ile ḫaṭā ve düzeni yoḳdur. Eṣvāt u ḥurūfdan daḫi münezzehdür cellet ʿaẓameteh[u].

در نعت سيد المرسلين صلى الله تعالى عليه و سلم

Der-naʿt: *Der* edāt-ı ẓarfdur. *Naʿt* ṣıfat, cemʿi *nuʿūt* gelür. Ṣıfāt-ı memdūḥa ve ḥasenedür.

seyyid: *Sīn*üñ fetḥi ve *yā*-yı müşeddedenüñ kesri ile ‘ulu kişi’. Cemʿi *sāde* vü *sādāt* سادتك gelür.

mürselīn: *Mürsel*üñ cemʿidür. *Mīm*üñ żammı ve *sīn*üñ fetḥi ile ifʿāl bābından ism-i mefʿūldür. ‘Ḫalḳı dīn-i cedīde daʿvet iden Ẕāt-ı şerīfe *Nebiyy-i mürsel* dirler; yaʿnī eşref-i enbiyā-yı mürselīnüñ ṣıfāt-ı memdūḥası beyānındadur ṣallallâh[u] ʿaleyh[i] ve sellem.

[16b]

25

سيد الكونين ختم المرسلين

آخر آمد بود فخر الاولين

Seyyid: Beyānı sebḳ eyledi. *Kevneyn*e iżāfeti lāmiyyedür.

kevneyn: *Kevn*üñ tes̱niyesidür. Bunda ‘dünyā ve āḫiret’ murāddur.

ḫatm: *Ḫā-yı muʿceme*nüñ fetḥi ile bunda ‘ḫitām’ yaʿnī ‘ṣoñ’ maʿnāsınadur. Fārisīce ‘*encām’* ve ‘*fercām’* dirler.

Āḫir: *Elif-i memdūde* ile ‘ṣoñra’ maʿnāsınadur. ‘*Baʿd*[e]’ gibi.

faḫr: ‘Fażl u şeref’. *Evvelīn*e iżāfeti lāmiyyedür.

evvelīn: *Evvel*üñ cemʿidür. Ḥālet-i cerri *yā* ve *nūn* ile faḫruñ mużāf[un] ileyhidür.

Maḥṣūl: Ol Resūl-i emīn ve nūr-i çeşm-i evvelīn ü āḫirīn *ʿaleyhi'ṣ-ṣalātu ve's-selām*, iki dünyānuñ seyyididür ve enbiyā vü rusülüñ ḫātemidür. Yaʿnī dā'ire-i nübüvvet ü risālet ol faḫr-i evvelīn ile ḫitām bulmışdur. Ḥāṣılı şeref-nāme-i peyġamberāneyi yaʿnī Muṣḥaf-ı esrār-ı iʿcāz-medār-ı furḳāniyyeyi ḫatm itmişdür.

26

آنکه آمد نه فلک معراج او

انبیا و اولیا محتاج او

nüh: ‘Ṭoḳuz’. ʿArabca ‘*tisʿa’*.

miʿrāc: Kesr-i *mīm* ile ‘ālet-i ʿurūc’; yaʿnī ‘nerdübān’. Cemʿi *meʿārīc*. ‘*Süllem’* gibi. Cemʿi *sülālīm* bi'ż-żamm fīhimā.

ū: İżāfeti lāmiyyedür.

Enbiyā: Mehmūz ve ġayr-ı mehmūz olmaḳ cā'izdür. Mehmūz olursa mehmūz olan *nebī'*üñ cemʿi olur. *Nebī'*, ‘ḫaber’ maʿnāsına olan *nebā'*dan müştaḳ olur. *Yā* budur kì ‘menbī’ ʿanillâh’ maʿnāsına faʿīl bi-maʿná'l-fāʿil yāḫud ‘menbā’ ʿanillâh’ maʿnāsına faʿīl bi-maʿná'l-mefʿūl ola. Ġayr-ı mehmūz olursa *yā* budur kì aṣlı *hemze* ile nebī’ olup ṣoñra taḫfīf olına, *nebe'*[e] *yenbe'*[u]dan müştaḳ ola. *Nübüvve* ‘ẓuhūr’ e ‘irtifāʿ’ maʿnāsınadur. *Nebī*nüñ rütbe-i şerīfe ve derece-i laṭīfesi mürtefiʿa ve mekāneti ẓāhire

olmaġla *nebī* dinmiş ola. Yāḫūd ‘ṭarīḳ’ maʿnāsına olan *nebī*den meʿḫūẕ ola. Maʿrifet-i müstelzimü’l-maġfiret ḥażret-i Mevlā *celle ve ʿalā*ya [17a] nebī ṭarīḳ olmaġla ‘nebī’ tesmiye olınmış ola. Ammā eşher-i cehābiẕe-i muḥaddis̱īn rıḍvānullâh[i] teʿālá ʿaleyhim ecmaʿīn kütüb-i münīfe ve nusaḫ-ı laṭīfelerinde īrād buyurdıḳları ḥadīs̱-i hidāyet-tevrīs̱ ġayr-ı mehmūz olmasın te’yīd belkì taʿyīn ider. روى ان رجلاً جاء الى النبى صلى الله تعالى عليه وسلم فقال يا نبى الله فهمزفقال صلى الله تعالى عليه وسلم لست نبى فهمز لكن نبى الله ولم يهمز فانكر عليه الهمز . Bunda ‘resūl’ maʿnāsınadur. *Resūl* ol ẕāt-ı laṭīfe ıṭlāḳ olınur kì Allâh[u] ʿaẓīmü’ş-şān ṭarafından ʿibādete teblīġ-i aḥkām-ı dīniyye ve tefhīm-i mühimmāt-ı yaḳīniyye eyleye; zīrā her resūl nebīdür ve her nebī resūl degüldür. *Resūl* ol ẕāt-ı mükerremdür kì ṭaraf-ı Kerīm-i ḥażret-i Raḥmān ve Raḥīm *celle şānehu*dan aña hem ilhām ve hem kitāb nāzil olmış ola. Nebī ol vücūd-ı muḥteremdür kì cānib-i muḳaddes-i Ḫudāvendī içün *celle şānehu* ʿammā yaḳūlūn[e]den ancaḳ ilhām ile teşrīf buyrılmış ola. Fārisīce gerek hem ilhām-ı Rabbānī ve kitāb-ı Ṣamedānī ile tekrīm buyurılsun ve gerek yalñız ilhām ile tefḥīm olınsun peyġāmber veyā peyāmber dirler. Tefrīḳ u temyīz itmezler.

evlīyā: *Velī*nüñ cemʿidür. Velīnüñ maʿnā-yı müteʿaddidesi var. Bunda ‘dūst’ ve ‘yār-ı muvāfıḳ’, żıdd-ı *düşmen-i münāfıḳ*dur. Murād ‘ehlullâh’dur. Bu eczā-yı perīşānuñ cemʿ ü telfīḳine bā’is̱ ü bādī olan Yūsuf Efendi gibi ḥayyāhullâh[u] teʿālá ve beyyāh[u].

Maḥṣūl: Ān kì yaʿnī müşār[ün] ileyh olan ol yeke-süvār-ı mıżmār-ı سبحان الذى اسرى ve gūy-rübā-yı ser-i meydān-ı ان هو الا وحي يوحي sulṭān-ı memālik-i risālet, ṭuġrā-yı ṣaḥīfe-i celālet, maḥcūbe[-i] güşā-yı perde-i ġayb, gencūr-ı ḫazīnehā-yı lāreyb, pādşāh-ı felek-serīr, şehenşāh-ı āftāb-mesīr, ṣall[i] ʿaleyh[i] ve ʿalā ālih[i] mā ẓahara’l-ḥubb[i] ʿalá ālih[i] ḥażretleri geldi. Ṭoḳuz felek mübārek ẕāt-ı ḳudsī-ṣıfātına miʿrāc oldı. Enbiyā vü evliyā ṣalavātullâh[i] ʿaleyhim ecmaʿīn, anuñ muḥtācıdur; yaʿnī eşref-i [17b] maḫlūḳāt aʿẓam-ı kā’ināt olmaġla enbiyā daḫi naẓar-ı re’fet ve niġah-ı şefḳatlerine muḥtāclardur. Revān bād āb-rū ez ṭaraf-ı ümmet, dem-ā-dem ṣad selām ü ṣad taḥiyyet. Ḥażret-i mü’ellifü’l-aṣl *ʿaleyhi’r-raḥme* bu beyt ile ḳıṣṣa-i ḫāṣṣa-i

miʿrāciyeye işāret buyurur. Ercaḥ-ı maḳāl-i bāhirü'l-iclāl bu minvāl üzeredür kì iḫtilāf-ı ruvātdan ḳaṭʿ-ı naẓar hicret-i kāmilü'l-bereketüñ on ikinci ʿām-ı ḫuceste-encām[ın]da şehr-i recebü'l-müreccebüñ yigirmi ikinci leyl-i ʿanberīn-ẕeylinde ezvāc-ı ṭahāret-izdivācdan Ümmühānī ḫāne-i ḫuld-müdānīsinden ḥālet-i yaḳaẓa vü bīdārīde cism-i aḳdes ü aṭharları maḥmūl-i zāmile-i rūḥ-ı pür-fütūḥ oldıġı ḥālde Mescid-i Aḳṣā'ya ve andan maḳām-ı قاب قوسين او ادنى 'ya teşrīf buyurup şeref-i müşāhade-i dīdār ile şāyān-ı şān^e iḥsāne^hu ḥażret-i Ḳuddūs u Ġaffār oldıḳlarıdur.

27

شد وجودش رحمة للعالمين

مسجد او شد همه روى زمين

Şud: *Şuden*den maṣdardur; oldı' ma'nāsınadur. ʿArabca '*kān^e*' '*ṣād^e*' dirler.

vücūdeş: *Şīn* Resūl *ʿaleyhi'ṣ-ṣalāt^ü ve's-selām*a rāciʿdür. Vücūd 'bulmaḳ'. Fārisīce '*yāften*' maʿnāsınadur. *Veced^e yecīd^u vücūd^en* gelür. Bunda Ẕāt-ı pāk-i Resūl-i āfāḳdan kināyedür ṣallallâh^u ʿaleyh^i ve sellem.

raḥmet ve raḥm: 'Esirgemek' ve 'riḳḳat-i ḳalb ve meyl' maʿnāsınadur. *Tā* ile ve *tā*suz cā'izdür. *ʿİzz ü ʿizzet* ve *menn ü minnet* ve neẓā'iri gibi. Fārisīde '*baḫşīden*' maʿnāsınadur.

Mescid: İsm-i mekān yaʿnī *'maḥall-i sücūd'* ve '*mekān-ı ṣalāt*', '*muṣallā*' gibi. Elsine-i s̱elās̱ede müstaʿmel.

heme: 'Cemīʿ' maʿnāsınadur.

zemīn: Muḳābil-i *āṣmān.* Bu fennüñ esātiẕe-i cehābiẕesi *zem* 'ṣovuḳluġ'a dirler. Ṭopraġuñ ṭabīʿatı aṣlda bārid oldıġıçün *zemīn* dirler. *Zem* 'ṣovuḳ', *yā* nisbet, *nūn* te'kīd içündür. Maʿnā-yı terkībi 'ṣovuġa mensūb' dimekdür. Aṣlı üzre *zemī* de cā'izdür dimişler. ʿArabca '*ʿarż*', cemʿi *arżūn* ü *arżī* gelür.

Maḥṣūl: Ol Resūl-i enām ve şefīʿ-i refīʿü'l-maḳām maẓhar-ı [18a] ḫitāb-ı لولاك, maṣdar-ı esrār-ı ما عرفناك *ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām* kāffe-i ʿālemīne ve ḳāṭıbe-i

maḫlūḳīne maḥż-ı raḥmet ve ṣırf re’fet oldı. Ḥāṣılı raḥmet[en] li’l-ʿālemīn oldıġına binā’[en] cenāb-ı Rabbi’l-ʿālemīn *celle şānehu* ḥażreti cümle basīṭ-i rūy-ı zemīni mescid-i cumhūr-ı mü’minīn ve muṣallā-yı ʿāmme-i müslimīn idüp zevāyā-yı sāḥa-i ġabrānuñ şarḳ[en] ve ġarb[en] yemīn[en] ve şimāl[en] her kūşesinde edā-yı ṣalāta izn-i ʿām, iḥsān ve inʿām itmekle teshīl-i semt-i ʿibādet ve defʿ ü refʿ-i ḥarec u meşaḳḳat eyledi; yaʿnī ümem-i sālife ve fıraḳ-ı sābıḳanuñ ṣalāt maḳāmında olan ʿibādātları emākin-i muʿayyene ve mevāżiʿ-i maḫṣūṣaya maḥż olup maḥāll-i uḫrāda edā ve īfāsı cā’iz ve revā degülken ol ḥabīb-i Kerīm muḥtār-ı ḫalvet-ḫāne-i ḫalḳ-ı ʿaẓīm, *ʿaleyhi’t-tahiyyetih[i] ve’t-teslīm* ḥażretlerine ikrām[en] ve ḥürmet[en] ve ümmet-i merḥūmına re’fet[en] ve raḥmet[en] cümle-i rūy-ı zemīn ve ḳāṭıbet[en] bisāṭ-ı arażīn mescid-i icābet-ḳarīn ve maʿbed-i firdevs-temḳīn eyledi.

28

آنکه یارش بود ابو بکر و عمر

از سر انگشت او شق شد قمر

yār: ‘Dūst’. ʿArabīde ‘*ḫalīl’* ve ‘*ṣadīḳ’* dirler. *Şīn* ḥabīb-i Ḫudā ʿaleyh[i] efḍali’t-teḥāyāya rāciʿdür.

ser: ‘Baş’. ʿArabīde ‘re’s’ ve ‘şeyüñ ucına ve evveli’ne dirler.

engüşt: *Elif*üñ fetḥi ve *nūn*uñ sükūnı ve *Kāf-ı ʿAcemī*nüñ żammı ile ‘barmaḳ’. ʿArabīde ‘*uṣbuʿ’* maʿnāsınadur. Cemʿi *eṣābiʿ* gelür.

şaḳ[ḳ]: *Şīn*üñ fetḥi ve *ḳāf*uñ teşdīdiyle ‘yarmaḳ’ ve ‘ayırmaḳ’ ve ‘yırtmaḳ’ maʿnāsınadur. Bunda vezn içün muḫaffef oḳınur.

şud: *Şīn*üñ żammı ve *dāl*üñ sükūnıyla ‘oldı’. ʿArabīde ‘*kān[e]’* maʿnāsınadur.

ḳamer: *Ḳāf*uñ ve *mīm*üñ fetḥleriyle ‘ay’ maʿnāsınadur. Şehrüñ evvelinden üçine dek ‘hilāl’ dirler. Andan āḫirine dek ‘ḳamer’ dirler. Semā-yı evvelde vāḳiʿ olan sebʿa-i seyyārenüñ aʿẓamıdur. Fārisīde ‘*māh’* dirler.

Maḥṣūl: Ol ḫidīv-i memālik-i muʿcizāt ʿaleyh^{i} eşrefi'ṣ-ṣalavāt ve etemmi't-taḥiyyāt kì ḥażret-i Ebū Bekr [18b] ü ʿÖmer raḍyallâh^{u} te'ālá aleyhimā yār ve müṣāḥibleri idi. Anuñ ser-i engüşt-i nūr-siriştlerinden semāda şaḳḳu'l-ḳamer muʿcizesi ʿibret-fermā-yı ẓuhūr ve ḥayret-dih-i nezdīk ü dūr oldı.

29

آن یکی او را رفیق غار بود

وان دگر لشکر کش ابرار بود

refīḳ: 'Yoldaş'. Fārisīde '*hem-rāh'* maʿnāsınadur.

ġār: ʿArabīde ve Fārisīde '*maġāra'* maʿnāsınadur. ʿArabīde '*kehf'* daḫi dirler.

leşker-keş: Vaṣf-ı terkībidür. 'ʿAsker çekici' maʿnāsınadur. ʿArabīde '*ḳā'idü'l-cünd*' dirler.

ebrār: *Birr*üñ cemʿidür. *Bā*nuñ fetḥi ve *rā*nuñ teşdīdiyle bunda 'eyü ve ṣālih kişiler' maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ol birisi Şehriyār-ı ḫıṭṭa-i risālet-i ʿāmme *ʿaleyhi'ṣ-ṣalāt^{ü} ve's-selām*uñ ġārda refīḳ u şefīḳi idi. Murād ḥażret-i Ebū Bekri'ṣ-ṣıddīḳdur, raḍyallâh^{u} teʿālá ʿanh^{u}. Ol keyfiyyet-i saʿādet-menḳabet böyledür: Sene seniyye-i s̱ālis̱ ʿaşer ṣaferü'l-ḫayrında ʿalem-efrāz-ı münevver-i şuḳḳa-i hicret *ʿaleyhi's-selām* ve't-taḥiyye ṭaraf-ı bārgāh-i ḥażret-i İlâhī'den hicrete muraḫḫaṣ buyurılmaġın māh-ı mezbūruñ yigirmi sekizinci gicesi delālet-i rehber-i tevfīḳ ve refāḳat-i ḥażret-i Ṣıddīḳ ile zād-ı rāh-ı tevekkül ʿalállâh birle ʿazm-ı rāh buyurup ġār-ı S̱evr'de üç gün ḳarār-ı ḥikmet-medār buyurduḳlarından-ṣoñra ġurre-i şehr-i rebīʿü'l-evvelde dārü's-sekīne-i Medīne ṭarafına imāle[-i] ʿinān-ı ʿazīmet buyurmışlar idi. Ol ġayrısı yaʿnī ḥażret-i ʿÖmer raḍyallâh^{u} teʿālá ʿanh^{u} leşker-i ebrāra ḳa'idü'l-cünd idi. Yaʿnī ḥażret-i Resūl ekrem ṣallallâh^{u} teʿālá ʿaleyh^{i} ve sellem saʿādet ve iclāl ile hicret-serā-yı ʿālī ṭarafına tevcīh-i zimām-ı iḳbāl buyurmazdan çend rūze muḳaddem fevc fevc pāy-cünbān-ı hicret olan aṣḥāb-ı kirām ile mā'^{an} ḥażret-i ʿÖmer raḍyallâh^{u} teʿālá ʿanh^{u} ol ḥīnde ʿummān-ı

fiten olan Mekke'den sāḥil-i selāmet-i Medīne'ye tevcīh-i sükkān-ı ʿaẓīmet buyurdıḳlarına işāretdür.

30

صاحبش بودند عثمان و على

بهر آن گشتند در عالم ولى

[19a]**Ṣāḥibeş**: *Şīn* sulṭān-ı dü-cihān *ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü'l-ʿAzīzü'l-Mennān* ḥażretlerine rāciʿdür. *Ṣāḥib* 'muṣāḥib' maʿnāsınadur; yaʿnī 'yār-i muvāfıḳ'.

būdendde *nūn* ve *dāl* edāt-ı cemʿdür.

behr-i ū[433]: *Behr* edāt-ı taḫṣīṣdür. *Behr-i ū* 'anuñ içün', *behr-i men* 'benüm içün' dimekdür.

Maḥṣūl: Ḥażret-i ʿOs̱mān ve ḥażret-i ʿAlī raḍyallâh[u] teʿālá anhümā ol sulṭān-ı āsmān-evreng-i memālik-i levlāk *ʿaleyhi'ṣ-ṣalāt[ü] veʿs-selām*uñ muḥāṣibleri yaʿnī yār u refīkleri idiler. Ol ecilden yaʿnī ṣoḥbetleri berekātından ʿāleme velī oldılar.

31

آن يكى كان حيا و حلم بود

و آن دگر باب مدينه علم بود

kān: *Kāf-ı ʿArabī*yle Fārisīde ʿĀrabīde '*maʿden'* dirler. *Dāl*üñ kesriyle 'cevher ve altun ve gümüş ve sā'ir maʿdeniyyāt çıḳan maḥalle'ye dirler.

ḥayā: *Ḥā-yı mühmele*nüñ fetḥiyle 'utanmaḳ'. Fārisīde '*şerm'* dirler; yaʿnī 'ʿayb ve ẕemm ḳorḳusından insāna ṭārī olan teġayyür[e]' ıṭlāḳ olınur. **vü ḥilm:** *Vāv-ı ʿāṭıfe*, *ḥilm ḥā-yı mühmele*nüñ kesriyle 'yavaşluḳ' ve 'sükūn' ve 'vaḳār' ve 'ʿuḳūbetde terk-i ʿacele ve maḥall-i intiḳāmda iḫtiyār-ı ʿafv' maʿnāsınadur. Cemʿi *aḥlām* gelür.

433 Şiirde او (ū) 3. kişi zamiri yerine آن (ān) işaret zamiri kullanıldığı halde şerhte او (ū) tarif edilmiştir.

medīne: ‘İḳāmet idilecek yer ve büyücek şehr’. ‘*Sevād-ı ʿaẓīm’* daḫi dirler. Cemʿi *medāyin* ve *müdn* ve *müdün* gelür.

Maḥṣūl: Ol birisi ḥayā vü ḥilm maʿdeni idi; yaʿnī bu ṣıfatlar ẕāt-ı şerīfinde ġālib idi. Murād ḥażret-i ʿOs̱mān’dur. Ol ġayrısı ʿilm şehrinüñ bābı idi; yaʿnī ʿālim idi. Murād ḥażret-i ʿAlī’dür.

32

آن رسول حق که خیر الناس بود

عمّ با کش حمزه و عبّاس بود

resūl: ‘Allâh^{u} teʿālá ṭaraf-ı şerīfinden kitāb ve evāmir ü aḥkāmı Ḥaḳ teʿālánuñ emri ile ḳullarına naḳl ve iblāġ iden ẕāt-ı şerīf’e ıṭlāḳ olınur.

ḫayr: *Ḫā-yı muʿceme*nüñ fetḥi ile ‘eyülik’ kì żıddı *şer*dür. **ü‘n-nās:** iżāfet-i lāmiyyedür. *Nās* ‘benī ādem’dür. *Ḫayrü’n-nās* ‘ādem oġlānınuñ eyüsi’ dimekdür.

ʿ**Amm**: *ʿAyn-ı mühmele*nüñ fetḥi ve *mīm*üñ teşdīdiyle ‘ʿamuca’. Cemʿi **‘**aʿmām’ gelür. *ʿAmm* didikleri gibi [19b] ‘aḫu’l-eb’ daḫi dirler. Fārisīde ‘*birāder-i peder’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ol firistāde-i Ḫudā-yı muṭlaḳ olan Resūl, ḫayru’n-nās idi. ʿAmm-ı pākleri ḥażret-i Ḥamza ve ʿAbbās raḍyallâh^{u} teʿālá anhümā Seyyidü’ş-şühedā Ḥamza-i bā-ṣafā bezm [ü] rezm-i ġazve-i Uḥud’da mest-i ṣaḥbā-yı şehādet ve ṣadr-ārā-yı şehāmet olan yetmiş nefer aṣḥāb-ı güzīnüñ pīşrev-i ṭarīḳ-i ʿilliyyīnleridür ve seyyidü’n-nās ḥażret-i ʿAbbās birḳaç sene muḳaddem ʿārıża-i ʿamā ile temāşā-yı nüzhetgāh-ı dünyā-yı bī-beḳādan keff-i naẓar-ı raġbet idüp ḫilāfet-i Ẕī’n-nūreyn’de dīde-dūz-ı ravżatü’ṣ-ṣafā-yı cennetü’l-me’vā oldılar raḍyallâh^{u} teʿālá anhüm ecmaʿīn.

33

هر دم از ما صد درود و صد سلام

بر رسو ل[و] آل واصحابش تمام

Her: ‘Küll efrādı’ maʿnāsınadur.

dem: ‘Ṣoluḫ’. ʿArabīde ‘*nefes'* dirler. Bunda ‘vaḳit’den ʿibāretdür.

durūd: *Dāl-ı mühmele*nüñ ve *rā-yı mühmele*nüñ żamlarıyla ‘esenlük’. ʿArabīde ‘*selām’* maʿnāsınadur. ʿAṭf-ı tefsīr vāḳiʿ olmışdur. ‘Meşāḳḳ-ı dünyevī vü uḫrevīden emīn olmaġ’a dirler. Allâhumm[e] yessir.

āl: *Elif-i memdūde* ile taʿrīfāt-ı kes̱īre ile beyān ve taʿrīf olınmışdur. Eşheri mażmūn-ı ḥadīs̱-i şerīf mūcibince her mü’min-i taḳiyy ü naḳiyy kì ṣaġā’ir ü kebā’irden ictināb üzre ola, tā ḳıyām-ı ḳıyāmete dek *āl* ıṭlāḳ olınur.

aṣḥāb: *Ṣ[ā]ḥ[i]b*üñ cemʿidür. *Ṣād*uñ fetḥi ve *ḥā-yı mühmele*nüñ sükūnıyla ‘ṣoḥbet-i eşref-i maḫlūḳāt ʿaleyh[i] efḍali’ṣ-ṣalavāt ile müşerref olan mü’minler’e ıṭlāḳ olınur.

tamām: ‘Bütün’ maʿnāsınadur. Murād olınan maʿnā-yı lāzımesidür ki cemʿidür.

Maḥṣūl: Naḳīż ü noḳṣān her vaḳt ve her zamān yaʿnī ʿale’t-tevālī bizden yüz taḥiyyat ve yüz selām ḥażret-i Resūl-i enām *ʿaleyhi’s-selām* ve āl u aṣḥāb-ı ʿiẓāmı üzerine olsun. Bunda *bād* lafẓı taḳdīr [20a] olınmaḳ lāzımdur. Maʿlūm ola kì bu lisānda kes̱ret murād olındıḳda *ṣad* ve *hezār* ve ḳıllet murād olındıḳda *penc ü şeş* ile tāʿbīr olınur.

در مناقب ائمۀ دين رضوان الله تعالى عليهم اجمعين

Der: Edāt-ı ẓarfdur.

menāḳıb: *Menḳabe*nüñ cemʿidür. *Ḳāf*uñ fetḥi ile. Bunda ‘fiʿl-i ḥasen’ maʿnāsınadur. Fārisīde ‘*kār-ı ḫūb’*.

e’imme: *İmām*uñ cemʿidür.

dīn: ‘Naʿtde ṭāʿat’ maʿnāsınadur. Fārisīde ‘*perestiş’* dirler.

rıḍvān [, ruḍvān]: *Rān*uñ kesri ve żammıyla ‘rāżı olmaḳ’. Fārisīde ‘ḫoşnūdī’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ẕikr olınacaḳ yaʿnī ebyāt-ı ātiye dīn imāmlarınuñ güzel işleri beyānındadur. Allâh[u] teʿálánuñ rıżāsı cümlesinüñ üzerine olsun. Āmīn s̱ümm[e] āmīn.

34

آن امامانی که کردند اجتهاد

رحمت حق بر روان جمله باد

imāmānīde *elif* ve *nūn* edāt-ı cemʿdür ve *yā* tenkīr içündür.

kì: Rābıṭ-ı ṣıfatdur.

ictihād: İftiʿāl bābından maṣdardur. ‘Dürüşmek ve çalışmaḳ’ maʿnāsınadur. Fārisīde ‘*verziş’* dirler.

Ḥaḳḳ: *Ḥā*nuñ fetḥi ve *ḳāf*uñ teşdīdiyle bunda ‘ism-i Bārī teʿālá’dur ve daḫi ‘gerçek’ ve ‘ṭoġrı’, ‘sedād’ gibi *bāṭıl*uñ żıddıdur ve daḫi ‘vāḳiʿ’ ve ‘vācib’ maʿnāsına gelür. Cemʿi *ḥuḳūḳ* gelür.

revān: ‘Rūḥ-ı insān’ yaʿnī ‘rūḥ-ı mücerred’ kì insāna maḥṣūṣdur. Sā’ir ḥayvānātda olmaz. ʿArabīde ‘*nefs-i nāṭıḳa’* maʿnāsınadur.

bād: Bunda emr-i ġā’ib, ‘olsun’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ol e’imme-i dīn ve ʿulemā-yı rāsiḫīn aḥkām-ı Yezdānī ve evāmir-i Sübḥānī’nüñ keşf ve tertībinde saʿy u ictihād eylediler. Ḥaḳ te’ālánuñ raḥmeti cümlesinüñ rūḥlarına vāṣıl olup şād olsunlar.

35

بو حنیفه بود امام باصفا

آن سراج امتان مصطفا

Bū Ḥanīfe: *Bū, ebū*dan muḫaffefdür; ‘baba’; Fārisīde ‘peder’ maʿnāsınadur. Ḥanīfe, Nuʿmān ismi ile müsemmá olan İmām-ı Aʿẓam raḥmetullâh[i] teʿālá ʿaleyhüñ ḳızıdur. Pes imām-ı [20b]ʿālī-maḳām-ı müşār[ün] ileyh Bū Ḥanīfe ile mükennā olmışdur.

bā-ṣafā: *Bā* muṣāhabet içündür. *Ṣafā, kederüñ* żıddıdur, ‘ṣāfī’ maʿnāsınadur.

sirāc: *Sīn*ün kesri ile ‘şemʿün ucında yanan āteş’e dirler. Fārisīde ‘*çerāġ’* maʿnāsınadur.

ümmetān: *Elif*üñ żammı ve *mīm*üñ teşdīdiyle ḳā’ide-i Fārisiyye üzre *ümmet*üñ cemʿidür. ʿArabīde ‘*ümem’* dirler, ‘bölükler’ ve ‘cemāʿatler’ dimekdür.

Muṣṭafā: İftiʿāl bābından ism-i mefʿūldür; ‘üründülenmiş’ maʿnāsınadur. Bunda ḥażret-i Resūl-i müctebá ʿaleyh[i] efḍalü’t-taḥāyā murāddur.

Maḥṣūl: Dürc-i güher-efşān-ı dehān-ı Resūl ʿaleyh[i] selāmullâhi’l-Mennān’dan cevher-i girān-bahāy yaʿnī ḥadīs̱-i menḳabet-fermā-yı سراج امتي ye şāyān buyurılan ḥażret-i Ebū Ḥanīfe imām-ı bā-ṣafā yaʿnī evṣāf-ı nā-sezādan müberrā idi.

36

باد فضل حق قرين جان او

شاد باد ارواح شاكردان او

fażl: *Fā*nuñ fetḥi ile ‘ʿilm ü hüner’ ve ‘artuḳluḳ’. Cemʿi *fażā’il* gelür.

ḳarīn: Fa’īl bi-maʿná mefʿūl, ‘muṣāḥib’ maʿnāsınadur.

ū: Żamīr-i ġā’ib ḥażret-i İmāma rāciʿ dür; ‘*hüve’* maʿnāsınadur.

şād: ‘Sevinen kimesne’. *Şādān* gibi. Ancaḳ *şādān* ṣīġa-i mübālaġadur.

Maḥṣūl: Fażl-ı Ḥaḳ *celle ve ʿalā* ol imāmuñ rūḥına ḳarīn ve muṣāḥib olsun. Ervāḥ-ı şākirdānı ḍaḫi ġufrān-ı Raḥīm ü Raḥmān ile şākir olsunlar.

37

صاحبش بو یوسف قاضی شده

و ز محمد ذوالمنن راضی شده

Ṣāḥibeşde *şīn* İmām-ı Aʿẓama rāciʿ żamīrdür.

bū Yūsuf: İmām Yaʿḳūb'uñ ketebesidür.

Ve'z: *Ve ez*'den muḥaffefdür. *Vāv*, ʿāṭıfedür.

ẕū: *Ẕāl-i muʿceme* ile 'ṣāḥib' maʿnāsınadur**. 'l-minen,** *menn* ve *minnet*üñ cemʿidür. *Tā*suz ve *tā* ile ikisi de müşeddeddür. Naṣar[a] bābından maṣdarlardur. Tevbīḫ ile tenbīhde müstaʿmeldür. Bunda *ẕü'l-minen* 'inʿām ve iḥsān ṣāḥibi' dimekdür.

rāżī: İsm-i fāʿil, 'ḫoşnūd' maʿnāsınadur.

şude: *Şīn*üñ żammı ve *dāl*üñ fetḥi ve āhirinde *hā-yı resmī* ile 'olmış' maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: İmām ḥażretlerinüñ ṣāḥibi, yaʿnī yār u muṣāḥibi Ebū Yūsuf ḳāżī olmış ve Muḥammed'den ẕü'l-minen *celle şānehu* [21a] rāżī olmış; yaʿnī İmām Ebū Yūsuf ḳabūl-i ḳażā eyledigi içün beynde taʿrīż-i laṭīf vardur te'emmül.

38

شافعی ادریس و مالک با زفر

یافت زیشان دین احمد زیب و فر

Şāfīʿī-i İdrīs: Beynlerinde olan *ibn* lafẓı ḳā’ide-i Aʿcām üzre ḥaẕf olınmışdur. İmām Şāfīʿī’nüñ ism-i şerīfi Muḥammed’dür ve babaları İdrīs’dür. Künye-i laṭīfeleri Ebū ʿAbdullâh’dur.

Mālik bā Züfer: Ṣāḥib-i ictihād iki imām-ı ʿālī-nijāddur.

Yāft: Fiʿl-i māżī; ‘buldı’. ʿArabīde ‘*veced*[e] ’.

Zīb: ‘Bezek’. ʿArabīde ‘*zīnet’* ve ‘*zehret’* maʿnāsınadur.

Fer: *Fā*nun fetḥi ve *rā*nuñ sükūnıyla ‘ḳuvve’ ve ‘revnaḳ’ maʿnāsınadur. Fārisīde ‘*bahādur'* dirler.

Maḥṣūl: İdrīs oğlı ḥażret-i Şāfīʿī ve ḥażret-i Mālik cenâb-ı Züfer ile raḥimehumullâh teʿālá dīn-i Aḥmed ve şerʿ-i Muḥammed anlardan zīnet ü şān ve ḳuvve vü ʿunvān buldı; yaʿnī cidd ü ictihād ile müşkilāt-ı dīniyyeyi ḥall ve keşf eylediklerini beyāndur.

39

روح شان در صدر جنت شاد باد

قصر دین از علم شان آباد باد

şān: *Īşān*dan muḫaffef; imāmlara rāciʿ. Cemʿ-i ġā’ib żamīri’dür.

ṣadr: Lüġatde ‘gögüs’ maʿnāsınadur. Isṭılāhda ‘her meclisde maḥall-i erfaʿı’na dirler. Bunda murād oldur.

cennet: ‘Eşcār-ı laṭīfe ile müzeyyen maḥall yaʿnī bāġçe’ye dirler.

şād: ‘Feraḥ’ maʿnāsınadur; *şādān* gibi; ancaḳ *şādān*da *elif* ve *nūn* mübālaġa içündür. Yaʿnī ‘mübālaġa ile sevinen kimesne’ye dirler.

Ḳaṣr: ‘Köşk’ maʿnāsınadur. Cemʿi *ḳuṣūr* gelür. Fārisīde ‘*kāḫ’* dirler.

dīn: İżāfet-i lāmiyyedür.

ābād: *Elif-i memdūde* ile muḳābil-i *vīrān*; ‘maʿmūr’. Żıdd-ı *ḫarāb* gibi.

Maḥṣūl: Ol e’imme-i mükerremenüñ ervāḥ-ı şerīfeleri cennetüñ bülend maḳāmlarında şād olsun; zīrā dīn-i mübīn ḳasrı anlaruñ ʿilminden maʿmūr ve ābādānī oldı.

در عذر گناه می گوید

ʿ**öẕr**: ʿ*Ayn*uñ żammı ve *ẕāl-i muʿceme*nüñ sükūnıyla ‘eksikligin dilemeg’e dirler.

günāh: *Kāf-ı ʿAcemī*nüñ żammı ile ‘yazıḳ’. ʿArabīde ‘*cünāḥ’* maʿnāsınadur.

mī: Edāt-ı ḥāldur. **gūyed**: Fiʿl-i mużāriʿ müfred-i ġā’ībdür; ‘söyler’. ʿArabīde ‘*yaḳūl*[u]*’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ḥazret-i Şeyḫ ʿöẕr-i günāh beyānında buyurur; yaʿnī iʿtirāf-ı [21b] ḫaṭā żımnında ḥażret-i Kerīm ü Ġaffār’dan istiʿfā vü istiġfār ider.

40

پادشاها جرم مارا بر گذر

ما گنهکاریم و تو آمرزکار

Pādşāhā: Āḫirinde olan *elif* ḥarf-i nidādur. *Pādşāh* aṣlında *şāh-ı pād* idi. *Şāh* ‘ulu’ ve *pād*, *pā-yı ʿAcemī*yle ‘ḥāfıẓ’ maʿnāsınadur. Ṣoñra ḳa’ide-i aʿcām üzre *pād*ı *şāh* üzerine taḳdīm idüp *pādşāh* oldı. Ḥāṣılı ‘ulu ḥāfıẓ’ maʿnāsınadur.

cürm: ‘Ṣuç’. Fārisīde ‘*tāvān’* dirler. *Mārā*ya iżāfet-i lāmiyyedür.

mā: ʿArabīde ‘nā’ ve ‘nahn[u]’ maʿnālarında maḥallerine göre istiʿmāl olınur.
rā: edāt-ı taḫṣīṣdür.

der: Edāt-ı te'kīddür.

güẕār: *Kāf-ı ʿAcemī*nüñ żammı ve *ẕāl-i muʿceme* ile emr-i ḥāżırdur; lüġatde 'geç' maʿnāsınadur. Bunda 'bağışla' ve 'afv eyle' maʿnāsınadur.

Mā günehkārīmde olan *mā* bunda żamīr-i münfaṣıl, 'nahn[u]' maʿnāsınadur. *Güneh, ḳāf-ı ʿAcemī*yle g*ünāh*dan muḫaffefdür. *Kār kāf-ı ʿAcemī*yle edāt-ı fāʿildür; '–cı' maʿnasını ifāde ider. *Yā-yı sākine* ile edāt-ı mütekellim maʿa'l-ġayrdur. *Mā günehkārīm*, 'biz yazıḳcıyuz' yaʿnī 'ʿāṣīyüz' dimekdür.

tū: Żamīr-i münfaṣıl-ı ḫiṭābdur. ʿArabīde '*ente'* gibi.

āmürz: *Elif-i memdūde* ile *mīm*üñ żammı ve *rā* ve *zā*nuñ sükūnıyla 'ġufrān' maʿnāsınadur. **-gār**: Sābıḳ gibi edāt-ı fā'ildür. **Āmürzgār:** 'ġafūr ve ġaffār', Türkīde 'yarlıġayıcı'.

Maḥṣūl: Ey Pādşāh-ı ḥaḳīḳī, bizüm cürmümüzi ʿafv eyle. Mıṣrāʿ-ı s̱ānī maḳām-ı taʿlīlde vāḳiʿdür; zīrā biz günāhkāruz ve sen Ġaffār ve Ġafūr'sın; yaʿnī mübālaġa ile Settār'sın *celle şānehu*'l-aʿlá.

41

تو نكوكارى و ما بد كرده ايم

جرم بى پايان و بى حد كرده ايم

nikū: *Nūn*uñ kesri ve *kāf-ı ʿArabī* ile 'eyü'. ʿArabīde '*melīh'* maʿnāsınadur.

kārī: *Kāf-ı ʿArabī ile* edāt-ı mübālaġa-i fāʿildür. *Yā* vaḥdet içün olmaḳ rūşendür.

[22a]**vāv**: ʿĀṭıf[e]dür.

bed: *Bā*nuñ fetḥi ve *dāl*üñ sükūnıyla muḳābil-i *nīk*, 'köti' ve 'yaramaz'. ʿArabīde '*ḳabīḥ'* maʿnāsınadur.

kerdeīm: Nefs-i mütekellim māʿa'l-ġayr; 'eylemişiz'. ʿArabīde '*efʿalnā'* maʿnāsınadur.

bī: Edāt-ı selbdür. Esmā-yı cevāmide ve esmā-yı maṣādıra dāḫil olur.

pāyān: 'Nihāyet'. Türkīde 'tükenmek'.

ḥadd: Fetḥ ve teşdīd ile 'ġāyet ve nihāyet' maʿnāsına ʿaṭf-ı taḳṣīrdür. 'Menʿ itmek' maʿnāsına daḫi gelür. Cemʿi *ḥudūd* gelür.

Maḥṣūl: Yaʿnī ey Kerīm ü Raḥīm! Sen eyücisin; yaʿnī mübālaġa ile eyü işlüsin ve biz bed işlemişüz; yaʿnī cürm ü ʿiṣyān-ı bī-ḥadd u pāyān işlemişiz.

42

سالها در فسق و عصیان گشته ایم

آخر از کرده پشیمان گشته ایم

Sālhā: 'Yıllarca' dimekdür. Keṡret-i zamāndan ʿibāretdür.

fısḳ: *Fā*nuñ kesriyle Ḥaḳ teʿālánuñ emrinden ḥurūc ve fermānına muḫālefete dirler.

vāv: ʿĀṭıfe.

ʿ**iṣyān**: '*Aṣá yaʿṣī*den ḍarab[a] bābınuñ nāḳıṣ-ı *yāyī*sinden maṣdardur. Ḫilāf-ı *ṭāʿat*. Bunda 'fısḳuñ ʿaṭf-ı tefsīri'dür.

Āḫir: *Elif-i memdūde* ile 'ṣoñra' maʿnāsınadur. Te'kīd ve tahṣīn-i lafẓ içün olmaḳ daḫi ḳābildür.

peşīmān: Fārisīde ve Türkīde müstaʿmeldür. ʿArabīde '*nedem ve nedāmet'* bi'l-fetḥ fīhimā maʿnāsınadur.

Maḥsūl: Yıllarca yaʿnī çoḳ zamān Ḥaḳ teʿālánuñ emr-i şerīfine muḥālefet üzre olmışız. Āḫirü'l-emr eyledigimüz muḫālefete nedāmet gelüp peşīmān olmışuz; yaʿnī baʿde'l-ʿitirāf iẓhār-ı tevbe vü istiġfār iderüz.

43

روز وشب اندر معاصی بوده ایم

غافل از یؤخذ نواصی بوده ایم

ender: *Elif* ve *dāl*üñ fetḥleriyle ve māʿadānuñ sükūnıyla edāt-ı ẓarfdur.

maʿāṣī: *Maʿṣiyet*üñ cemʿidür.

ġāfil: 'Tecribe-i umūr ḳaydında olmayan āvāre'ye dirler. Fārisīde '*kevden'* ve Türkīde 'bön' ve 'şaşḳun' maʿnāsınadur.

yū'hez$^{\mathbf{u}}$ **nevāṣī**: يعرف المجرمون بسيماهم āyet-i kerīmesine işāretdür. Tafṣīlin murād idenler tefāsīr-i şerīfeye mürācaʿat eylesün.

Maḥṣūl:[22b] Gice gündüz maʿāṣi vü menāhīde idik. *Yū'hez*^{u} *bi'n-nevāṣī* vaʿd-i şedīdine ġāfil idik; yaʿnī ʿiṣyān ile ḫavf-ı Yezdān *celle şānehu*yı nisyān itmişdük Allâhümm^{e} ʿāfinā.

44

دائما دربند عصیان بوده ایم

هم قرین نفس و شیطان بوده ایم

Dā'imā: Fiʿl-i maḥẕūfuñ mefʿūl-i muṭlaḳıdur. Tākdīri *dām*^{e}, *dā'im*^{en}.

bend: 'Bağ'. ʿArabīde '*ḳayd'* maʿnāsınadur.

ḳarīn: 'Muṣāḥib' maʿnāsınadur. Cemʿi *ḳurenā* gelür.

Maḥṣūl: Dā'imā yaʿnī mütevāliyen ʿiṣyān ḳaydında idik ve nefs ü şeyṭāna muḳārin ü muṣāḥib idik; yaʿnī evāmir-i mefrūżü'l-iṭāʿa-i ilâhiyyeye muḫālefet ve fermān-ı nefs ü şeyṭāna muvāfaḳat üzre idik.

45

بی گنه نگذشته بر ما ساعتی

با حضور دل نكرده طاعتی

negẕeştede *nūn* ḥarf-i nehydür; kelimelerüñ evā'iline dāḫil olur. Dört cihetle istiʿmāl iderler. Bāżı kelimede yalñız muttaṣıl yazılur, neküned نكند ve bāżı kelimede *yā* ile muttaṣıl yazılur, neyāmed نيامد gibi ve bāżı kelimede *hā-yı resmī* ile munfaṣıl yazılur, nebīned نه بيند . Ve esmā-yı fevāʿil ü mefāʿil-i ʿArabiyyeye dāḫil olsa *elif* ile munfaṣıl yazılur, nāḳābil نا قابل ve nāmaḳbūl نا مقبول gibi.

sāʿatīde *yā* vaḥdet içündür.

nekerde: *Nekerdeīm* taḳdīrindedür, żarūret-i vezn içündür. Edāt-ı mütekellim ḥaẕf olındı. 'Eylememiş' maʿnāsınadur.

ṭāʿātīde *yā* vaḥdet veyāḫud tenkīr içündür.

Maḥṣūl: Üzerimize günāhsuz yaʿnī günāhdan ḫālī bir vaḳt geçmemişdür ve ḥużūr-ı ḳalb ve cemʿiyyet-i ḫāṭırla bir ṭāʿat veyāḫud ʿibādet itmemişizdür.

46

بر در آمد بندۀ بگريخته

آب روی خود بعصيان ريخته

Ber: Bunda edāt-ı ṣıladur. *Der; deret* taḳdīrindedür, *tā-yı ḫitāb*la.

bigrīḫtede *bā-yı meksūr*e tenkīr içündür. *Girīḫte Kāf-ı ʿAcemī* ve *rā'-i mühmele*nüñ kesreleriyle ism-i mefʿūl, 'ḳaçmış' maʿnāsınadur; lâkin *Sūdī* bu ṣīġaları māżīden ḳasm ṭutmışdur. ʿArabca *hereb*[e] [….][434] dirler.

Āb-ı rūy: 'ʿIrż ve nāmūs'dan kināyedür.

[23a]**beʿiṣyān**da *bā* sebebiyyedür.

rīḫte: 'Dökilmiş' ve 'dökildi'. ʿArabīde '*ṣubb*[e]' maʿnāsınadur. *Ṣād*uñ żammı ve *bā*nuñ teşdīdiyle.

Maḥṣūl: Yā Rabb-i Raḥīm ve ʿafuvv-ı ḥaḳīḳī-i Kerīm, ḳaçmış ḳul ḳapuña geldi. Kes̱ret-i cürm ü ʿiṣyān sebebi ile āb-ı rūyı dökülmiş. Yaʿnī ʿırż ve nāmūsı gitmiş. Emr ü fermān senüñdür.

47

مغفرت دارد امید از لطف تو

زانکه خود فرمودهٔ لاتقنطوا

[**ümmīd/ümīd**] lafẓını Aʿcām vücūh-ı erbaʿa üzre istiʿmāl iderler. *Mīm*-i müşedded ü muḫaffef ve *dāl-i mühmele vü muʿceme* ile oḳurlar.

lātakneṭū: قل يا عبادى الذين ayet-i beşāret-ġāyetine işāretdür.

Maḥṣūl: Beyt-i sābıḳda müşār[ün] ileyh olan ʿabd-i ābıḳ baḥr-i elṭāfından maġfiret ümmīdin ṭutar. Ol sebebden kì lātaḳneṭū لاتقنطوا buyurmışsın; yaʿnī ʿibād-ı ḫaṭā-muʿtāduñı ye's ve ḳunūṭdan menʿ buyurduġuñdan raḥmet ü maġfiret evs̱aḳ-ı ümmīdümüzdür.

48

بحر الطاف تو بى پايان بود

نا اميد از رحمتت شيطان بود

[434] Bu kısım siliktir.

Bu iki *buved* ‘est’ maʿnāsınadur; yaʿnī edāt-ı ḫaberlerdür. *Bī-pāyānest, şeyṭānest* taḳdīrindedür.

Raḥmetetde *tā* ḫiṭāb içündür.

Şeytānuñ Fārisīsi ‘dīv’ Türkīsi ‘ḳaşmer’dür.

Maḥṣūl: Yā Rabbe’l-ʿālemīn, senüñ luṭfuñ deryāsı bī-ḥadd ü pāyāndur. Raḥmet ü maġfiretüñden maḳṭūʿü’l-emel ol ḳaşmer-i melʿūndur; yaʿnī ye’s-i ḳaṭʿī ile meyʿūs olan şeyṭāndur.

49

نفس و شيطان زد كريما راه من

رحمتت باشد شفاعت خواه من

zed: *Zā-yı muʿcem*enüñ fetḥi ile *zeden*den fi’l-i māżī müfred ġā’ibdür. ‘Urdı’. ʿArabīde ‘*ḍarebe’* maʿnāsınadur. Fā’illeri *nefs* ve *şeyṭān* olduġına binā’en ‘*zedend’* maʿnāsı virilür. Żarūret-i vezn içün müfred iḫtiyār olındı.

Kerīmāda *elif* nidā içündür. *rāh*uñ *men*e iżāfeti lāmiyedür.

bāşed: Fiʿl-i mużāriʿ müfred ġā’ib. ʿArabīde ‘*yekūn*[u]’ ve ‘*yaṣīr*[u]’ maʿnāsınadur.

şefāʿat-ḫ̌āh: Vaṣf-ı terkībīdür, *men*e iżāfeti sābıḳ [23b] gibidür.

Maḥṣūl: Ey Kerīm, nefs ve şeyṭān yolumı urdı; yaʿnī ṭarīḳ-i mustaḳīmden inḥirāfa sebeb oldılar. Ola kì raḥmetüñ şefīʿüm ola zīrā deryā-yı raḥmetüñ temevvüc eyledikde ḫas u ḫāşāk-i cerāyim ü maʿāṣīnüñ s̱ebāt u ḳarārı ḳalmaz.

50

چشم دارم كز گناه پاكم كنى

پیش از آن کاندر جهان خاکم کنی

Çeşm: Bunda ‘ümmīd’ maʿnāsınadur. ʿArabīde ‘*emel’* ve ‘*recā’* dirler.

künīde *kün* fiʿl-i emrdür, ‘eyle’. ʿArabīde ‘*icʿal’* maʿnāsındadur; yaʿnī ‘eyleyesin’.

Pīş: ‘Öñdin’. ʿArabīde ‘*ḳabl*[e]’. Muḳābil[i] *dīr* maʿnāsınadur.

k’ender: Aṣlı *kì ender*dür; *kì*, rābıṭ-ı ṣıfat ve *ender, der* gibi edāt-ı ẓarfdur.

Maḥṣūl: Ümmīddārum yaʿnī recā iderüm kì beni günāhdan pāk eyleyesin. Andan öñdin kì beni dünyāda ṭopraḳ idesin. Ḥāṣılı günāhdan sālim olduġum ḥālde ḫāk-i pāk idüp bir daḫi ḳīl u ḳāl ġā’ilesine muḥtāc olmayayum.

51

اندران دم کز بدن جانم بری

از جهان با نور ایمانم بری

beden: Fārisī iʿtibār olınursa *būden*den muḫaffef ‘olmaḳ’ yaʿnī ‘vücūd’ ve ‘ẕāt’ ve ‘şaḫṣ’ maʿnāsınadur kì cemʿīleri *ẕevāt ve eşḫuṣ ve şuḫūṣ ve eşḫāṣ* gelür. ʿArabī iʿtibār olınursa *ebdān*uñ müfredi olur.

berī: *Berīden*den fiʿl-i mużāriʿ müfred muḫāṭabdur. ‘İletürsin’, ʿArabīde ‘*tenḳul*[u]’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Yā Rabbī ol demde kì bedenden cānumı alasın; yaʿnī ol vaḳtde ki rūḥumı ḳabż idesin, ümmīd ü recām budur kì nūr-ı īmān ile iletesin.

در نکوهش نفس اماره میگوید

Nikūhiş: *Nikūhīden*den ism-i maṣdardur; ‘ẕemm idiş’ maʿnāsınadur. *Ẕemm* ṣıfāt-ı ḳabīḥanuñ cümlesine ıṭlāḳ olınur. Gerek ẕātına olsun gerek fiʿline.

[24a] **Nefs**: Mü'enneṡ olduġıçün ṣıfatına ʿalāmet-i te'nīṡ[435] ilḥāḳ olındı.

Emmāre: Mübālaġa ile 'emr idici' maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ḥażret-i Şeyḫ *ʿaleyhi'r-raḥme* nefs-i emmārenüñ ẕemm ve taḥkīrinde buyurur.

52

عاقل آن باشد که او شاکر بود

وانگهی بر نفس خود قادر بود

şākir: *Şükr*den ism-i fāʿildür. Şükr 'niʿmete iʿtirāf ve muḥsine, yaʿnī niʿmeti virene ṡenā'dur. Lisānla ve cinānla ve erkānla olur. Ḥamd gibi lisāna muḥtaṣ degüldür.

v'āngehīde *vāv*-ı ʿātıfedür, *āngehī* 'andan ṣoñra' dimekdür. ʿArabīde '*baʿdeh^u'* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: ʿĀḳil ol kimsedür kì şākir olup nā'il olduġı her niʿmet muḳābelesinde muḳteżá olan şükri edā eyleye. Nuṭḳ-ı lisāna ḳaṣr u ḥaṣr eylemeye. Andan ṣoñra nefsine ḳādir ola; yaʿnī nefs ve hevāsına maġlūb u maḳhūr olmaya.

53

هر که خشم خود فرو خورد ای جوان

باشد او از رستگاران جهان

ḫaşm/ ḫışm: Fetḥ ve kesr-i *ḫā-yı muʿceme* ile 'ṭarġunluḳ'. ʿArabīde '*ġażab'* maʿnāsınadur.

ḫod: *Ḫā-yı muʿceme*nüñ fetḥi ve *vāv-ı resmī* ile bunda 'kendi' maʿnāsınadur.

---

435 te'niå: te'åíå (metin)

fürū: ‘Aşaġa’, *fürūd* gibi *dāl*le; muḳābil-i *firāz*. ʿArabīde ‘*süfl’* ve ‘*taḥt*[e]’; naḳīż-i *ʿuluvv* ve *fevḳ*[a] olduġı gibi.

fürū ḫord: ‘Yutḳundı’. ‘İẓhār itmemek’den kināyedür.

cevān: ‘Yigit’. ʿArabīde ‘*şābb’*. Muḳābil-i *pīr* ve *maʿtūh*dur.

restgārān: *Rā*nuñ fetḥi ve *Kāf-ı ʿAcemī*yle ‘ḳurtılmış’. ʿArabīde ‘*muḫallaṣ’* maʿnāsınadur. *Elif ve nūn* edāt-ı cemʿdür.

Maḥṣūl: Her kimse kì kendi ġażabını yutḳundı; yaʿnī ʿabd-ı ʿāciz olduġını te’emmül idüp tesvīlāt-ı şeyṭāniyye ile derūnına ʿārıż olan maḥẓūrāt-ı şerʿiyyeyi defʿ eyledi, ol kimse dünyānuñ ḳurtulmışlarından olur Allâhümme yessir.

54

آن بود ابلهترین مردمان

کز پی نفس و هوا باشد دوان

eblehterīn: *Ebleh* ʿArabīde ‘*aḥmaḳ’* gibi ‘ʿaḳılsuz şaşḳun’ ve ‘bön’ dimekdür. [24b] Ṣīġa-i tafḍīl iken Fārisīde edāt-ı tāfḍīl olan *ter* daḫi ilḥāḳ olınup mübālaġa ile ‘aḥmaḳ’ maʿnāsınadur. *Yā* nisbet ve *nūn* te’kīd içündür. Fārisīde ‘gūl’ dirler.

pey: Bunda ‘iṡr’, ʿArabīde ‘iz’ maʿnāsınadur. ‘Siñir’ adaḳça/oḳça/ofça (?)ve ‘bahāne’ ve ‘iç yaġı’ maʿnālarına da gelür. İç yaġına pey daḫi dirler. *Pey peye*den muraḫḫamdur.

nefs: Sābıḳda beyān olındı.

hevā: ‘Nefsüñ mütelez̠z̠iz̠ olduġı nesneye meyl ve muḥabbet’ maʿnāsınadur.

devān: Ṣıfat-ı müşebbehdür. İsm-i fāʿil maʿnāsında istiʿmāl olınur. ‘Yelegen’ ve ‘yelici’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ol kimesne ḫalḳuñ ziyāde aḥmaḳraġıdur kì nefs ü hevānuñ izine yeleci ola; yaʿnī ḥuẓūẓ-ı nefsāniyyeye raġbet eyleyen kimesne ḫamr-ı ḥamāḳat ile serḫoş ve ġubār-ı belāhet ile bī-hūşdur.

55

وانگهی پندارد ان تاریک رای

خواهد آمرزیدنش آخر خدای

V'āngehīde *vāv* ʿātıfe, *āngeh* 'andan ṣoñra', '*baʿdeh*[u]*'* maʿnāsınadur; y*ā* tenkīr içündür.

pindāred: *Pindārīden*[den] fiʿl-i mużāriʿ müfred ġā'ib 'ẓan ider' maʿnāsınadur.

tārīk ü tār: 'Ḳaranġu'. ʿArabīde '*dücünne'* ve '*dücā'* maʿnāsınadur.

ḫˇāhed: *Ḫˇāhīden*den fiʿl-i mużāriʿ müfred ġā'ib, 'diler';ʿArabīde '*yaṭlub*[u]*'* maʿnāsınadur.

āmurzīden: 'Yarlıġanmaḳ';ʿArabīde 'ġufrān' maʿnāsınadur; *şīn-i* żamīr*; tārīk-rāy'a* rāciʿdür.

āḫir: *Ḥā-yı muʿceme*nüñ kesri ile 'te'kīd' ve 'taʿrīz' ve 'taʿaccüb' maʿnālarına gelür.

Maḥṣūl: Andan ṣoñra yaʿnī nefs ü hevānuñ ardınca yelüp fısḳ ü fücūr ile tażyīʿ-i naḳd-i ḥayāt itdikden soñra ol fāsid fikrli ẓann ider kì Ḥaḳ teʿālá yārlıġasardur neʿūz[u] billâh[i] teʿālá min şüruri enfüsnā.

56

گرچه درویشی بود سخت ای پسر

هم زدرویشی نباشد خوبتر

saẖt: ‘Ḳatı’. ʿArabīde ‘*ṣamm’*, *ṣad*uñ fetḥi ve *mīm*üñ teşdīdiyle.

hem: Maʿnā-yı şirket ifāde ider.

ẖūbter: *Ḫūb* ‘güzel’; *zişt*üñ muḳābili; ʿArabīde ‘*melīḥ’*; ḳ*abīḥ*üñ naḳīżi olduġı gibi *ter* edāt-ı tafḍīldür.

Maḥṣūl: Egerçi dervīşlük ḳatıdur ey oġul, [25a] ammā yine dervīşlükden güzel nesne olmaz.

57

هر که اورا نفس سرکش رام شد[436]

از خردمندان نیکو نام شد

serkeş: Vaṣf-ı terkībīdür; aṣlı *keşende-i ser*dür; ‘baş çekici’ maʿnāsınadur.

rām: ‘Muṭīʿ’ maʿnāsınadur.

ẖıredmendān: *Ḫıred* ve *ferheng* ‘uṣ’; ʿArabīde ‘*ʿaḳl’* maʿnāsınadur; *mend* edāt-ı nisbetdür. *Elif* ve *nūn* edāt-ı cemʿdür.

nīkū vü nikū vü nīk. ‘Eyü’.ʿArabīde ‘*ceyyid’* maʿnāsınadur; cemʿi *ciyād* gelür.

Maḥṣūl: Bir kimesne kì baş çekici nefs, muṭīʿ ve münḳād oldı, eyü nāmlı uṣlılardan oldı; yaʿnī ol kimesne ʿuḳalā-yı kāmilīnden oldı.

58

در ریاضت نفس بدراگوشمال

تا نیندازد ترا اندر وبال

riyāżet: *Rā*nuñ kesri ile ‘ekl ü şürbi terk idüp mücāhede vü perhīz itmek ve ‘güre ṭavarı ögretmek’ maʿnāsınadur.

[436] سرکش: شرکش (metin)

bed: ‘Yavuz’ ve ‘yaramaz’. *Nīk*üñ żıddıdur.

Tā: Edāt-ı taʿlīldür.

vebāl: ‘Żarar u ziyān’ ve ‘mekrūh’.

Maḥṣūl: Riyāżetde perhīz ile yaramaz nefsüñ ḳulaġın bur; tā kì seni ḥufre-i günāh u vebāle atmaya. Ḥāṣılı żabt ve te’dīb ile muḳayyed ol kì seni helāk eylemeye.

59

هر که خواهد تا سلامت ماند او

از جمیع خلق رو گرداند او

rū gerdāned: ‘Yüz döndürür’ ve ‘yüz döndürsün’ maʿnālarına müteḥammildür; zīrā bu lisānda fiʿl-i mużāriʿ ve emr-i gā’ib bir ṣīġa üzeredür.

Maḥṣūl: Her kimse kì dünyā vü āhiret meşaḳḳatinden selāmet diler, cemīʿ-i ḫalḳdan yüz döndürür veyāḫud yüz döndürsün.

60

مردمان را سربسر در خواب دان

گشت بیدار انکه او رفت از جهان

Merdümān-rā: Merdüm ‘ādem oġlanı’ ve ‘göz bebegi’; ʿArabīde ‘*insān’* maʿnāsınadur. *Elif* ve *nūn* edāt-ı cemʿdür ve *rā* edāt-ı mefʿūldür.

ḫˇāb: *Vāv-ı resmī* ile ‘uyḫu’. ʿArabīde ‘*nevm’* maʿnāsınadur.

dān: Fiʿl-i emr. ʿArabīde ‘*iʿlem’* maʿnāsınadur.

geşt: Fiʿl-i māżī, ‘oldı’ maʿnāsına, ʿArabīde ‘*ṣār*[e]’ dirler.

bīdār: ‘Uyanıḳ’; ʿArabīde [25b] *‘yaḳḳıẓ*[a]’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Cemīʿ-i nāsı uyḫuda bil. Uyanıḳ ol kimesne oldu kì dünyādan gitdi; yaʿnī ālūde-i ḫˇāb-ı ġaflet olan başa bāʿiṡ-i intibāh ancaḳ mevtdür.

61

آن که رنجاند ترا عذرش پزیر

تا بیابی مغفرت بروی مگیر

rencāned: Fiʿl-i mużāriʿ ‘incidür’ maʿnāsınadur. *Cīm*den ṣoñra *elif* ve *nūn* edāt-ı teʿaddīdür.

ber vey me-gīr: Isṭılāḥ-ı Fürsde ‘üzerine kīn ṭutma’ dimekdür.

Maḥṣūl: Ol kimse kì seni incidür, ʿözrini ḳabūl eyle. Andan ötüri kì Ḫudā-yı Ġafūr’dan maġfiret bulasın; yaʿnī ol maḳūle ḫūy u ḫaṣlet mūcib-i raḥmet ve maġfiretdür.

62

حق ندارد دوست خلق آزاررا

نیست این خصلت یکی دیندارررا

ḫalḳ-āzār: Vaṣf-ı terkībīdür; ‘ḫalḳ incidici’. ʿArabīde ‘*mūẕī’* maʿnāsınadur. Vaṣf-ı terkībī iki ḳısmdur. Biri farażā *ḫalḳ-āzār*dur. Aṣlında *āzārende-i ḫalḳ* idi. ʿAlāmet-i fāʿil kì *nūn* ve *dāl* ve *hā*dur, ḥaẕf olınup bāḳī ḳalan āzār üzerine ḫalḳı taḳdīm idüp *ḫalḳ-āzār* dirler. *Dil-nüvāz* ve *ḫāṭır-sāz* gibi ve bir ḳısmı *ḫoş-dil* ve *bed-ṭab*ʿ gibidür. Bunda cüz’i bile müştaḳdan degüldür.

ḫaṣlet: *Fetḥ-i ḫā-yı muʿceme* ile ‘ḫulḳ-ı ḥasen’. Fārisīde ‘*ḫūy-ı ḫūb’*. Bunda ‘muṭlaḳ ḫūy’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ḥaḳ teʿālá ḫalḳ incidici kimseyi dost ṭutmaz; yaʿnī sevmez. Mıṣrāʿ-ı s̱ānī maḳām-ı taʿlīldedür; zīrā bu ḫaṣlet bir dīndār ḫaṣleti degüldür; zīrā iḳtiżā-yı ḥükm-i

ḥadīs̱-i hidāyet-tevrīs̱ üzre mūẕī, mü’min-i kāmil ve müslim-i şāmil ıṭlāḳına ṣaḥīḥ olmaz.

63

از ستم هر کو دلی را ریش کرد

آن جراحت بر وجود خویش کرد

sitem: ‘Ḥayf’. ʿArabīde ‘*ẓulm’*; naḳīż-i ʿ*adl*dür. Fārisīce ‘*dād’*; muḳābil-i *bī-dād*dur.

kū: *kì ū*dan muḫaffefdür.

rīş: ‘Yara’. ʿArabca ‘*cerāḥat’* ve ‘*ḳarḥa’dur* ve imālesüz kesr-i ṣarīḥ ile ‘ṣaḳal’ maʿnāsınadur.

ḫ˘īş: *Ḫā-yı muʿceme*nüñ kesri ve *vāv-ı resmī* ile bunda ‘kendi’, ‘*ḫod’* gibi. Bunda ‘*ḫıṣm u aḳārib’* maʿnāsına da gelür; *ḫ˘īşāvend* gibi.

[26a] Maḥṣūl: Ḥayf u ẓulmden her kimse kì o bir göñlü yaraladı, ol kimse cerāḥati kendi vücūdına eyledi; yaʿnī ḳalb-i mü’min kì levh-i mahfūẓ-ı ʿarş-ı kerāmet ve naẓargāh-ı cenāb-ı Ḫudāvend-i ḥaḳīḳat cellet ʿaẓametehudur bir kimse ḥayf u cevr cihetinden ḫilāf-ı şerʿ-i enver mecrūh ide ʿadl-i ḥikmet-endūz-ı ilāhiyye üzre ol ẓulm u sitem elbette kendüye āyib ü rāciʿ olur. Yalñız nevʿ-i beşer ve as̱ḥāb-ı ʿuḳūlde degül, emr-i mücāzāt ekṣer-i ahālī[-i] ervāḥ u enfāsda cārī olduġı tecribe-kerde-i daḳīḳa-dānān-ı hikmet ü baṣīretdür. Esb ü ester-i leked-zen eks̱eriyā lekedden mecrūḥ ve helāk olduġı sırrı mirāren müşāhade olınmışdur; zīrā yırtıcı ḳuşuñ ḳaṣīrü’l-ʿömr ve aḳbabanūñ ṭavīlü’l-ḥayāt olması bu baḥs̱uñ taḥtına dāḫildür.

64

هر که دربند دل آزاری بود

در عقوبت کارا و زاری بود

ʿ**uḳūbet**: ‘ʿAẕāb itmek’; ‘şefḳat’ maʿnāsına olan *ʿaṭūfet*üñ muḳābilidür.

zārī: ‘İñildi’; ‘nāle’ gibi. ʿArabca ‘*nevḥ’* ve ‘*nevḥa’*.

Maḥṣūl: Her kimse kì göñül incidicilik ḳaydında ola; yaʿnī ḫāṭır-şiken ve nāsāz-kār ola ʿaẕāb ve ʿiḳābda anuñ işi feryād u fiġān olur; yaʿnī ʿācil[en] ve ācil[en] müşāhede-i sūy-ı mücāzāt ider.

65

ای پسر قصد دل آزاری مکن

وز خدای خویش بیزاری مکن

bīzārī: *Yā-yı maṣdariyye*, ‘bīzār biri olmaḳ’; ʿArabca ‘*ber’a’t* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ey oġul, göñül incidici ḳaṣdın itme. Kendi efendiñden yaʿñī ḥaḳīḳī Mevlā’ñdan *celle ve ʿalā* bīzārlik itme. Ḥāṣılı senden mūris̱-i istiġnā-yı Mevlā-yı müteʿāl olacaḳ ḥarāk u sükūndan ḥaẕer it dimek maʿnā-yı ḳarīnedür.

66

گر همی خواهی که کردی معتبر

نام مردم جز به نیکویی مبر

ger: *Kāf-ı ʿAcemī* ile bunda *eger*den muḫaffefdür. Edāt-ı şarṭdur. Türkīde daḫi müstaʿmeldür ve ‘uyuz’. ʿArabca ‘cereb’, fetḥeteyn ile ve daḫi edāt-ı fāʿildür, ‘-cı’ maʿnāsına kì [26b] kelimenüñ āḫirine lāḥıḳ olur. *Kūze-ger* ve*kefş-ger* dirler; ‘bardaḳçı’ ve ‘başmaḳçı’ maʿnālarınadur.

hemī: Edāt-ı ḥāldür.

muʿteber: İftiʿāl bābından ism-i fā’ilidir. Bināsı muṭāvaʿat içündür. ‘Ögüt almış, eşyāya naẓar-ı ibret ile nāẓır yaʿnī mutteʿiẓ’. Fārisīce ‘*pend-pezīrufte’* maʿnāsınadur.

merdüm: Bunda ‘insān’ maʿnāsınadur. Tafṣīli sebḳ eylemişdür.

cüz: ‘Özge’. ʿArabca ‘*ġayr’* maʿnāsınadur.

b[e]nikūyī: *Bā*-yı meẕkūrenüñ dört ḥāli beyān olınmış idi. Bu maḳūle kelimeye dāḫil *redī*’ ʿAcem *nīk u bed* dirler. ‘Eyü ve kötü’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Eger ister iseñ muʿteber ve muḥterem olasın insānuñ nāmını eyülikden ġayrı ile añma; yaʿnī aḫ-i müslimi ṣıfat-ı memdūḥa ile yād eyle var ise, yoġ ise bārī sükūt eyle. Ḥāṣılı kimsenüñ mesāvīsin tecvīz ve ʿuyūb u ḳuṣūrından baḥs̱-i fitne-engīz itme.

67

قوت نیکی نداری بد مکن

بر وجود خود ستم بیحد مکن

ber-vücūdda *ber, bā-yı ṣıla* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Eyülige yaʿnī kerem ü iḥsāna ḳuvvet ü ḳudretüñ yoġ ise bārī kötülük daḫi itme, zīrā her ne iderseñ müşāhede idecegüñ s̱emerātı yaʿnī ḫayruñ mükāfātı ve şerrüñ mücāzātıdur. Ḥāṣılı herkes ḫod-rüste vü ḫod-keştesin bulacaġında şek yoḳdur.

68

رو زبان از غیبت مردم ببند

تا نه بینی دست و پای خود به بند

rev: *Revīden*den emr-i ḥāżır müfreddür, ‘yüri git’. ʿArabca ‘*iẕheb’,* muḳābili teʿāldür.

zebān: *Zā-yı muʿceme*nüñ fetḥi ve żammı ve *bā* yirine *fā* daḫi cā’izdür, *zefān* gibi; ‘dil’. ʿArabīde ‘*lisān’* maʿnāsınadur توقه diline ve od yalıñına daḫi ‘*zebān’* dirler.

ġıybet: Ġ*ayn-ı muʿceme*nüñ kesriyle ‘insānuñ kendinde olan ḫiṣāl ve ṣıfātdan dilemedigi nesne ile ẕikr itmek’dür. Gerek ol meẕkūr bedeninde ve gerek ḫulḳında ve gerek mālikinde ve gerek memlūkünde [27a] ve gerek veledinde ve gerek vālidinde ve gerek zevc ü zevcesinde ve gerek ḫādim ü maḫdūmında ve gerek ḥırfe vü ḥırḳasında ve gerek ḥirāk u sükūnında ḥāṣılı keyfiyāt ve şü’ūnında her ne var ise ve ol ẕikr gerek lisān-ı kitābla olsun işārāt u rumūz ile olsun; yaʿnī taḥrīk-i ser ü çeşm ve ebrū miŝüllü ḥarekāt-ı sefīhāneyi edebāne ile olsun, *ġıybet*dür; bilā-ḫilāf ḥarāmdur. ʿiyāẕ[en] billâh[i] teʿālá. Baʿde’l-küfr ekber-i kebā’irdür. Eger ol ẕikr olınan nesne vāḳiʿ ise *ġıybet*dür. *Ḫilāf ise bühtān*dur. Bir kimseye aḫ-i müslimi niçün ġıybet idersin dinildikde söyledigüm vāḳiʿdür, ġıybet degüldür, dimesiyle ḥaḳḳında tenvīr-i ebṣār-ı ṣıḥḥat ve iştihār iden ḥadīŝ-i şerīf-i bāhirü’l- envāruñ mażmūn-ı ġufrān- medārını inkār itmekle ikfār olınur.

tā: İbtidā-yı ġāyet; ‘*münẕ[ü]*’ ve ‘ḥattá’ maʿnāsınadur.

ānçünāñ: Aṣlında *ān çūn ān* idi, *vāv-ı resmī* ḥaẕf olındı, *ānçünān* oldı; ‘ancılayın’. ʿArabca ‘*haẕā keẕā*’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Yürü ḫalḳūñ ġıybetinden lisānuñı baġla; tā kì kendi el ve ayaġını bendde görmeyesin; yaʿnī yevm-i maḥşer ve vaḳt-i mücāzāt-ı ḫayr ü şerde ḳayd-ı ʿaẕāb ve bend-i ʿiḳāb ile merbūṭ ü muḳayyed olmayasın.

69

هر كه از غيبت زبانش بسته نيست

آن چنان كس از عقوبت رسته نيست

Maḥṣūl: Her kimse kì dili ġıybetden baġlu degüldür, an kimse ʿaẕāb u ʿiḳābdan ḳurtulmış degüldür; yaʿnī ʿummān-ı bī-kerān-ı ḳıyāmetde tünd-bād-ı ḫiṭāb-ı ʿiṭāb-āmiẓ-i mevc-engīz-i lücce-i ḥayret-i mā gürīz olduḳda maʿāẕzallâh[u] teʿālá zevraḳ-ı vücūd-ı nābūdın īṣāl-i sāḥil-i selāmet idemez dimekdür.

در فوايد خاموشى فرمايد

Söylememek yaʿnī ḥażret-i fevāyid-i sükūt beyānındadur

70

ای برادر گر تو هستی حق طلب

جز بفرمان خدا مگشای لب

birāder: ‘Ḳarındaş’. ʿArabca ‘*aḫī’*; aṣlında ‘aḫū’ idi zīrā tes̱niyesinde *aḫvān* [27b] dirler; feth-i *hemze* ve *ḫā-yı muʿceme* ile. Cemʿi *iḫvān ve uḫveh* bi-żammi’l-hemze ve kesr-i *hā* ve sükūnü’l-*ḫā* fihimā.

Ḥaḳ: Naḳīż-i *bāṭıl*, tafṣīli sebḳ itmişdür.

leb: ‘Ṭudaḳ’. ʿArabca ‘şefe’; cemʿi *şifāh* gelür. Ve ‘her nesnenüñ kenārına ve ḳıyısı’na dirler; *leb-i deryā* ve *şefh-i vādī* gibi.

Maḥṣūl: Ey ḳarındaş, eger sen ḥaḳ ṭaleb idici iseñ lebüñi fermān-ı mafrūżü’l- iẕʿān-ı Ḫudāvend-i zemīn ü zamān *celle şānehu*dan ġayrıya açma; yaʿnī naḳd-i nuṭḳı kālā-yı girān-bahā-yı rıżā-yı ḥāżret-i Mevlā cell[e] veʿalādan ġayrıya ṣarf itme dimekdür.

71

گر خبرداری ز حیّ لایموت

بردهان خود بنه مهر سکوت

ḥayy: ‘Diri’ yaʿnī ‘*ẕü’l-ḥayāt’*. Fārisīce ‘*zinde’*, muḳābili *mürde* maʿnāsınadur. Ḥayy ve ḥayāt ḥażret-i Ḥayy-ı lā-yefūt cellet ʿaẓametehunuñ zāt-ı kerīmesiyle ḳā’ime ṣıfat-ı s̱ubūtiyye-i ḥaḳīḳiyedür. Ammā bizüm ḥaḳḳumuzda istiʿmāl olınursa *ḥayy* dimek ‘muʿtedilü’l-mizāc’ dimek olur. Ḥayāt maṣāhif-i şerīfede *vāv* ile yaʿnī resm-i ʿOsmānī üzre yazılur. Lâkin kütüb-i taʿlīmiyye ve mevāżıʿ-ı uḫrāda *elif* ile yazılur. *Ṣalāt* ve *zekāt* ve neẓā’iri daḫi böyledür. Keẕālik uḫrā vü fetvā ve ḳażā ve neẓā’ir daḫi Fürs ü Türkī kütüb ü evrāḳında *elif* ile yazılmaḳ fā’idedür. *Yā* ile yazanlar bu fā’ideden ġāfildürler.

lā-yemūt: ‘Ölmez. Fārisīce ‘*ne-mīred’* dirler. Maʿlūm ola kì mevt bir kebş yaʿnī ḳoç ṣūretindedür. Nesneye uġramaz ve ẕevi’l-ḥayāt rāyiḥasın ṭuymaz. İllā fī’l-ḥāl olur. Yevm-i ḳıyāmetde cennet ile nār arasında ẕebḥ olınur. Ehl-i cennet görüp naʿīm içinde ḫulūdların bilüp ʿıyd-ber-ʿıyd ideler. Allâhümme erzuḳnā ve keẕālik ehl-i nār ʿaẕābda ḫulūdların ṭuyup mātem-ber-mātem ideler, e’lʿiyāẕ[u] billâh[i] teʿālá.

dehān: ‘Aġız’. ʿArabca ‘*fem’* ve ‘*fevh’;* cemʿi *efvāh* gelür.

Mühr: *Mīm*üñ żammı ile ʿArabīdür. iki manayadur. [28a] Biri meşhūrdur kì kīselere ve ḳapulara urulur. Ve biri ‘ṭay atuñ genci’ne dirler. Barmaġa ṭaḳdıkları mühre *nigīn* dirler, *Kāf-ı ʿAcemī* ile. *Ṭay* maʿnāsına olan mühre *küre* daḫi dirler. Żamm-ı *kāf-ı ʿArabī*yle *rā*da teşdīd ü taḫfīf cā’izdür.

Maḥṣūl: Eger Cenāb-ı Ḥayy-ı lā-yemūt cell[et] ḳudretuhudan ḫaberüñ var ise ʿārif-i billâhi’l-ʿAzīzi’l-Kerīm iseñ aġzūn üzre mühr-i sükūtı ḳo; yaʿnī ġıybet ü mā-lā-yaʿnīden taḥarruz ve tecennüb eyle. Ḥāṣılı kātib-i aʿmāl olan melā’ike-i kirāmı heẕeyān-ı beyhūde ḳaydıyla işġālden şerm ve ḥicāb eyle.

72

ای پسر پند نصیحت گوش کن

گر نجاتی بایدت خاموش کن

gūş kün: ‘İşit’. ʿArabca ‘*ismaʿ’* maʿnāsınadur.

necātīde *yā* tenkīr içündür; ‘ḳurtulmaḳ ve selāmet bulmaḳ’. Fārisīce ‘*resten’* maʿnāsınadur.

ḫāmūş künda *kün*, ‘şev’ maʿnāsınadur; ‘ḫāmūş ol’ yaʿnī ‘sus ol’. ʿArabca ‘*uskut’* dirler.

Māḥṣūl: Ey oġul, pend ü naṣīḥati işit; yaʿnī ḳabūl eyle. Ger saña necāt u selāmet gerek ise yaʿnī dünyā vü āḫiretde selāmet maḳṣūd ise kelām-ı bī-me’āl ve lāṭā’ilden ḳaṭʿ-ı lisān eyle dimekdür.

73

هر كرا گفتار بسيارش بود

دل درون سينه بيمارش بود

güftār: *Kāf-ı ʿAcemī*nüñ żammı ile vaṣf-ı terkībidür. *Güft* ism-i maṣdardur. ‘Ḳavl’ maʿnāsına ve *ār* ‘getürücü’ maʿnāsınasur. Mecmūʿ-ı terkīb ‘ḳavl getürücü’ oldı. Ṣoñra *kelām*da istiʿmāl eylediler.

bisyāreşde *şīn* żamir-i ġā’ib, maʿnā cihetiyle *güftār*a muḳayyeddür; *güftāreş bisyār* taḳdīrindedür. *Bisyār* ‘çoḳ’ maʿnāsınadur. ʿArabca ‘kesīr’ dirler.

Dil: ‘Göñül’ ve ‘yürek’. ʿArabca ‘*ḳalb’* maʿnāsınadur.

bīmāreş: *Şīn* żamir-i ġā’ib; maʿnā cihetiyle *sīne*ye merbūṭdur. *Sīneeş bīmār* taḳdīrindedür. *Bīmār* ‘ṣayru’, ‘ḫasta’ daḫi dirler. ʿArabca ‘*marīż’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Her kimesnenüñ kì sözi çoḳ ola, anuñ ḳalbi derūn-ı sīnede bīmār yaʿnī ḫastadur. Ḫāṣılı şerʿ ve ʿaḳla muḫālif iks̱ār-ı güftār, ḳalbi bīmār degül helāk u tebār ider.

74

عاقلانرا پیشه خاموشی بود

پیشۀ جاهل فراموشی بود

[28b] ʿ**Āḳilān-rā**: *ʿĀḳil* naḳīż-i *ebleh u aḥmaḳ*; *elif* ve *nūn* edāt-ı cemʿdür, *rā* edāt-ı mefʿūldür. Fārisīde ‘zīrek ve hūşmend; muḳābil-i *kevden* kì ‘aġır yürüyüşlü semer atı’ndan istiʿāre olınmışdur.

pīşe: ‘Ṣanʿat’ ve ‘ḥırfet’dür.

cāhil: Naḳīż-i *ʿālim*dür.

Maḥṣūl: ʿĀḳillerüñ ṣanʿatı sükūt olur, cāhillerüñ ḥırfeti unutġanlıḳ, yaʿnī nisyān olur.

75

خاموشی از کذب و غیبت واجبست

ابلهست آنکو بگفتن راغبست

kiẕb [, keẕib]: Kesr-i *kāf* ve sükūn-ı *ẕāl* ile *ʿilm* vezninde ve feth-i *kāf* ve kesr-i *ẕāl* ile *ketif* vezninde ‘yalan’; ‘*meyn’* gibi. Muḳābil-i *ṣıdk*. Fārisīce ‘*durūġ’*; naḳīż-i *bāver*. *Bāver* ism-i maṣdardur; eks̱eriyā *kerden* ve müştaḳḳātıyla istiʿmāl olınur.

vācibest: ‘Lāzımdur’ maʿnāsınadur; *sīn* ve *tā* edāt-ı ẖaberdür.

Maḥṣūl: Kiẕb ve ġıybetden ẖāmūş olmaḳ vācibdür. Eblehdür ol kimse kì söze yaʿnī kelām-ı ʿabes̱ ü bīhūdeye raġbet ide ẖuṣūṣen kiẕb ü ġıybet ola. Ṣıdḳ ṣāḥibini memdūh ve meşkūr eyledigi gibi ḳiẕb ḳā’ilini öylece meẕmūm ve medḥūr ider. Ḥāṣılı kiẕb ʿizzeti sālib ve ḥaḳāreti cālibdür ولهم عذاب اليم بما كانوا يكذبون el’āye, keẕẕāb ḥaḳḳındadur. اياكم و الكذب فانه مجانب للايمان ḥadīs-i şerīf-i vācibü’t-teşrīfi daẖi keẕẕāb ḥaḳḳında vārid olmışdur. Cemīʿ-i edyānda ḥarāmdur. Ḳubḥ-ı ẕünūb ve fuḥş-ı ʿuyūb olduġına işbu āyet-i şerīfe ve ḥadīs̱-i laṭīf delālet ider. Lâkin baʿżı mevāżiʿde müsteḥab belkì vācibdür. Maḥallerinde muṣarraḥdur. Ḥażret-i Şeyẖ *ʿaleyhi’r-raḥme*nüñ murādı ḥarām olan kiẕbdür.

76

ای برادر جز ثنای حق مگوی

قول حقرا از برای دق مگوی

s̱enā: Bi’l-fetḥ ‘ögmek’, ‘medḥ’ maʿnāsınadur. Ḫilāf-ı *ẕemm* ü *ḳadḥ* u *hicv*. Fārisīce *‘sütūden/sitūden’* ve ‘*sitāyiş kerden’* dirler. Bunda *s̱enā-yı Ḥaḳḳ*’dan murād [29a] ‘rıżā-yı Ḥaḳḳ’dur. *S̱enā* ve *duʿā* ve *rıżā* mużāf

olduḳlarında āḫirlerine *yā* yazılur. *S̱enā-yı Ḥaḳḳ* ve *duʿā-yı devlet* gibi. Fārisī ve Türkī terkīblerinde ḳāʿide budur. *S̱enā-yı Ḥaḳḳ* ve *duʿā-yı devlet* ve neẓā'irinde hemze-i müctelibe yazanlar bu ḳāʿideden ḫabīr ve āgāh degüldür.

daḳḳ: Bi'l-fetḥ 'taʿn'; yaʿnī 'urmaḳ' ve 'ʿayıblamaḳ' maʿnāsınadur.

megū: *Mīm-i nāhiye* ile 'söyleme'. ʿArabīde '*lā-taḳūl'* ve '*lā-tekellem'* dirler.

Maḥṣūl: Ey ḳarındaş, s̱enā-yı Ḥaḳ'dan ġayrı söyleme yaʿnī s̱evāb ve mübāḥ olmayup ḫilāf-ı rıżā-yı Ḥaḳḳ olan kelāmı lisānuña alma ve ḳavl-i ḥaḳ, yaʿnī ḥaḳ sözi taʿn u taʿyīb içün söyleme. Ḳavl-i bāṭıl ve kelām-ı vebālden taḥẕīr ve menʿ içün iki üç beyt kifāyet iderken ḥażret-i Şeyḫ *ʿaleyhi'r-raḥme* nuṣḥ u pendin ḳulūb-ı ḳāsiyeye te's̱īr itdürmek mażmūn-ı meẕkūrı ʿibārāt-ı mütenevviʿa ve ebyāt-ı müteʿaddide ile tekrīr itdiginden ġayrı kitāb ḫitāmına dek bu maʿnā daḫi mükerrer[en] taḥrīr olınacaḳdur. Ḥażret-i Mü'es̱s̱ir-i ḥaḳīḳī *celle şānehu* te's̱īr itdüre, āmīn.

77

هر که در بند عبارت می شود

هر چه دارد جمله غارت می شود

ʿ**ibāret**: 'Beyān itmek' maʿnāsınadur. Cemʿi *ʿibārāt* gelür.

ġāret: 'Yaġmalamaḳ'. Cemʿi *ġārāt*; *nehb* gibi, cemʿi *nihāb* gelür, kesr ile.

Maḥṣūl: Her kimse kì ʿibāret ḳaydında ola, nesi var ise cümle ġāret olur. Yaʿnī mālik olduġı vaḳt-i şerīfi ve ʿömr-i ʿazīzi cümle ġaret olur; yaʿnī mütevāliyen enfās-ı ḥayātın ʿibārete ṣarf ve iṣrāf itmekle ṭāʿat u ibādetden maḥrūm olur.

78

دل ز پر گفتن بمیرد دربدن

گرچه گفتارت بود در عدن

dürr-i ʿAden: *Dürr, dürre*nüñ cemʿidür. *Dürer* ve *dürrāt* daḫi gelür. ‘İncü’ maʿnāsınadur. *ʿAden*, Yemen diyārında bir şehrüñ adıdur; incüsi maḳbūl ve meşhūrdur.

Maḥṣūl: Ḳalb çoḳ söylemekden ölür; yaʿnī helāk olur. Egerçi sözüñ; yaʿnī cevher-i güftāruñ dürr-i ʿAden gibi muntaẓam ve ẕī-ḳıymet daḫi olursa. Ḥāṣılı kes̱ret-i kelām [29b] mezmūm ve sālib-i heybet-i ḫuṣūṣ u ʿumūmdur. Nitekì baʿżı süfeha *silisü'l-bevl*e *silisü'l-ḳavl*i redīf itmişlerdür.

79

وانکه سعی اندر فصاحت میکند

چهره دل را جراحت میکند

V'ān kì: *Vāv* ʿāṭıfedür.

feṣāḥat ve belāġat maḫṣūṣ bir ʿilmdür. Ḥāṣılı ‘cevher-i kelāmı sımṭ-ı istiʿmāle muvāfıḳ ve rişte-i vāḳıʿaya muṭābıḳ naẓm u tertīb'e dirler. Tafṣīlini murād idenler kütüb-i maʿānīye mürācaʿat eylesünler.

Maḥṣūl: Ol kimse kì feṣāḥate saʿy u verziş ider, çehre-i ḳalbi cerāḥat ider; yaʿnī ṣafā-yı derūn ve ṣafḥa-i dil-i āyine-nümūnı tekdīr ve bī-revnaḳ ider. Maʿlūm ola kì ḥażret-i Şeyḫ *ʿaleyhi'r-raḥme*nüñ ẕemm-i dem-be-demi peymāne-peymā-yı ṣahbā-yı maʿārif ve cürʿa-feşān-ı sülāfe[-i] leṭāyifden hemīşe endīşe-i bī-me'āl-i nükte-sencī ve hemvāre ḫayāl-i ḫām-ı süḫan-perverī meslekine sālik üstādān-ı ḥırfet-i feṣāḥat ve hünerverān-ı ṣanʿat-ı belāġat olan ṭālibān-ı maḥż-ı şöhret ve rāġıbān-ı ṣırf-ı zehret ḥaḳlarındadur. Yoḫsa nāmıḳü'l-ḥurūf şütür-gürbe-taʿbīr gibi faḳīr-i kem-māye ve ḥaḳīr-i ḳalīlü'l-biżāʿa kì mücerred bu pend-i sūdmendi ṣıbyān-ı nev-res ve etfāl-i tāze-hevese ḥasbet[en] lillâhi'l-ʿAzīzü'l-ʿAllām tertīb-i bī-niẓām ile taʿlīm ve ifhāma verziş ve ihtimām eyleye, baḥs̱-i menʿ ve taḥẕīr-i ḥażret-i Şeyḫ-i kerāmet-peẕīre dāḫil degüldür.

80

رو زبان را دردهان محبوس دار

ازخلایق خویش را مأیوس دار

ḫalāyıḳ: Cemʿ-i *ḫalīḳa*dur; ‘maḫlūḳāt’. Fārisīce ‘*āferīdegān’* ve ‘*āferīdehā’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Yüri dili aġızda maḥbūs ṭut. Maḫlūḳātdan yaʿnī ʿālem-i esbābdan kendiñi me’yūs ṭut. Maḳṣūd u murāduñı Muḥsin-i Raḥīm-i Ḥaḳīḳī’den cellet ʿaẓametehudan iste.

81

هر که او بر عیب خود بینا شود

روح اورا قوتی پیدا شود

ber-ʿ**ayb**da *bā* ṣıla maʿnāsınadur. *ʿAyb* ‘her nesnenüñ ẕātına ve ḳıymetine noḳṣān ḥālet’e dirler; cemʿi *ʿuyūb* gelür; muḳābil-i *hüner*.

bīnā: Ṣīġa-i mübālaġadur. Mübālaġa ile ‘görici’ maʿnāsınadur. ʿArabca ‘*baṣīr’*.

rūḥ: Maʿrūfdur. Tafṣīli sebḳ itmişdür. ;

[30a] **ḳuvvetī**de *yā* vaḥdet veyā tenkīr içündür. *Ḳuvvet* bi’ż-żamm ve’l-fetḥi’l-müşeddede, ḫilāf-ı *żaʿf*. ‘Berklük ve muḥkemlük’den[437] ʿibāretdür. Cemʿi *ḳuvā* gelür; ‘ṭāḳat’ daḫi dirler. *Zūr ve nīrū ve yārā ve tāb u tevān ve mecāl* min vech[in] müġāyeretleri var ise daḫi bir siyāḳda istiʿmāl olınur.

Maḥṣūl: Her kimse kì öñünde ʿaybını görici ola, anuñ rūḥına ḳuvvet peydā olur; yaʿnī ḳuvā-yı rūḥānī īrās̱ ider. Ḥaḳ budur kì kendi ʿuyūbına nāẓır olup ʿuyūb-ı nāsdan keff-i naẓar ve iġmāż-ı ʿayn itmek niʿmet-i kāmiledür; lâkin gūşe-gīr-i ṣandūḳçe-i

[437] muḥkemlükden: محلملكدن (metin)

derūnı olan müzaḫrefāt-ı ʿuyūb-ı gūn-ā-gūnı maʿẕūr ṭutup aḫ-i ʿazīzi ʿaybını taʿrīf ve kirdār ü güftārını tezyīf ḥaḳ budur kì dā’ire-i inṣāfdan ḫāric fażāḫat-i kübrā vü ḳabāḥat-ı ʿuẓmādur.

در عمل خالص میگوید

Ser-maḳālelerinüñ kemāl-i vużūḥundan nāşī fī mā baʿd şerḥ ile semt-i taṭvīlden ṭarīḳ-i iḫtiṣāra reftār olınur.

82

هر که باشد اهل ایمان ای عزیز

پاک دارد چار چیز از چار چیز

īmān: ‘Taṣdīḳ’ maʿnasınadur. Beyānı sebḳ eyledi.

ʿ**azīz:** Muḳābil-i *zelīl* ve *ḥaḳīr*. Fārisīde *ḫˇār* ve *ḫor* dirler**.**

pāk: Pā-yı ʿAcemīyle ‘arı’; ʿArabīde ‘*laṭīf’* ve ‘*ṭāhir’* maʿnāsınadur**.**

çīz: Cīm-i ʿAcemīyle ‘nesne, şey’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Her kimse kì ehl-i īmān ola ey ʿazīz dört nesneyi dört nesneden pāk ṭutar.

83

از حسد اول تو دلرا پاک دار

خویشتن را بعد از آن مؤمن شمار

ḥased: Muḥsin-i Ḥaḳīḳī olan Mevlā-yı müteʿālden ʿibāda ihṣān buyurılan niʿmetüñ zevālini yāḫud ʿadem-i vuṣūlini irāde ve te’mīn eylemekdür; yaʿnī Rabbü’l-ʿālemīn cellet (…) ʿibād-ı muḥtācīne olan iḥṣān-ı bī-ḥadd u pāyānına rāżī olmamaḳdur. Ḥasedüñ merātib-i ʿadīdesi var. Ḥāṣılı ḫiṣāl-i meẕmūm[e]den bir ḫaslet-i meş’ūm[e]dür ve bilā-ḫilāf ḥarāmdur.

Maḥṣūl: Ḥasedden sen evvel ḳalbüñi pāk ṭut, kendiñi andan ṣoñra mü’min ṣay. Bundan ẓāhir olan mü’min-i kāmil ḥasūd olmaz.

[30b]

84

پاک دار از کذب و از غیبت زبان

تا که ایمانت نیفتد در زیان

kiẕb u ġıybet ü īmān beyānları bālāda sebḳ itmişdür.

Tā kì: *Tā* taʿlīl içündür,*kì* bunda *tā*nuñ mutażammın olduġı taʿlīl maʿnāsını te’kīd ider.

neyufted: *Nūn-ı nāfiye* ile *neyuften* fiʿl-i nefy-i istiḳbāldür; ‘düşmez’. ʿArabca ‘lā-yesḳat[u]’ maʿnāsınadur. Evveli *hemze* olan kelimeye *Nūn-ı nāfiye* dāḫil olduḳda *hemze* yerine bir *yā* getürürler. Neyufted ve neyāmed gibi. *Yā-yı* te’kīdüñ aḥvāli daḫi *Nūn-ı nāfiye* gibidür f’efhem.

Maḥṣūl: Kiẕb ü ġıybetden diliñi pāk ṭut; tā kì īmānuñ ziyāna düşmeye. Zebān u ziyānda tecnīs-i ḫaṭ ṣanʿatı vardur.

85

پاک گر داری عمل را از ریا

شمع ایمان ترا باشد ضیا

riyā: Naḳīż-i *iḫlāṣ*dur. ‘ʿAmel-i āḫiret ile ve yāḫud āḫirete delālet ider şey’ ile menfaʿat-ı dünyeviyye mülāḥaẓa itmek’dür. Bi’l-ʿittifāḳ ḥarāmdur. ‘Sümʿa’ daḫi dirler. Belkì uṣūl-i ʿibādātda baʿżı ʿulemā ehl-i riyāyı ikfār itmişler. Ḥaḳ bu kì Ḥaḳ *subḥāneh[u] teʿālá*nuñ ʿaẓamet ü kibriyāsını taṣavvur iden riyā itmez.

Şemʿ: ʿArabīdür; ‘mūm’ maʿnāsına. *Mūm* Türkī ve Fārisīde müstaʿmeldür. Türkīce ‘çıraġ/çerāġ/çirāġ’dirler. ‘Ol daẖi iki lisānda müşterekdür’ didiler.

Maḥṣūl: Eger ʿameli riyādan pāk ṭutarsañ yaʿnī ṭaʿat u ʿibādeti sümʿa vü riyādan dūr ve maḥż-ı iḫlāṣ üzre maḳṣūr u maḥṣūr idesin, şemʿ-i īmānuñ żiyā-dār u nūr-nis̱ār olur.

86

چون شکم را پاک داری از حرام

مرد ایمان دار باشی والسلام

Çün: İmālesüz ve işbāʿsuz edāt-ı taʿlīldür; ‘çünkì’ maʿnāsınadur ve teşbīh içün daẖi gelür. ‘*Mānend’* gibi. ʿArabca ‘*mis̱l’* ve ‘*naẓīr’* dirler.

şikem: ‘Ḳarın’, ‘*şikenem’*, ‘*şikeneb’*, ‘*şikenbe’* daẖi dirler. ʿArabca ‘*baṭn’* maʿnāsınadur.

ḥarām: Żıdd-ı *ḥelāl*. ‘İntifāʿ cā’iz olmayan māl’a ve sā’ire ıṭlāḳ olınur; ‘suḫt’ gibi.

ve’s-selām: Tāmmü’l-kelām maḥallinde istiʿmāl olınur. Bunda tekmīl-i vezn ve ḳāfiye içündür.

Māḥṣūl: Çünkì ḳarnuñı ḥarāmdan yaʿnī kitāb ve sünnetüñ tecvīz itmedigi ekl ü şürbden pāk ve berī ṭutasın, merd-i īmān-dār olursın. Ḥāṣılı *ṣahīḥü’l-īmān er* ıṭlāḳına lāyıḳ olursın.

[31a]

87

هر که دارد این صفت باشد شریف

ور ندارد دارد ایمان ضعیف

şerīf: ‘ʿĀlī’ maʿnāsınadur; lâkin bunda żıdd-ı *şaḳī* olan ‘saʿīd’ maʿnāsınadur.

V’er ne: *Vāv*, ʿāṭıfe; *ve eger*den muḫaffefdür. *V’er ne* ‘yoḫsa’ maʿnāsınadur.

Maḫṣūl: Her kimse kì bu ṣıfatı ṭuta; yaʿnī vücūh-ı ḥarāmdan pāk ü naẓīf ola kì ʿazīz u şerīf olur ve eger yoġise; yaʿnī maḥẓūrāt-ı şerʿiyeye mübtelā ise erkān-ı īmānı żaʿīf ü süst olur.

88

هر که باطن از حرامش پاک نیست

روح اورا ره سوی افلاک نیست

sū: ‘Yaña’. ʿArabca ‘*cihet’* maʿ nāsınadur. *Eflāk*e mużāf olduġıçün *yā*nuñ is̱bātı lāzımdur. Nitekì beyān olınmışdı. ‘Zī’ daḫi dirler; *Zī-i Ṣıfahān şudem*; yaʿnī ‘Ṣıfahān cihetine gitdüm’, dimekdür.

Maḥṣūl: Her kimsenüñ bāṭını ḥarāmdan pāk degüldür, anuñ rūḥına eflāk cihet ü cānibine yol yoḳdur; yaʿnī esfelde ḳalup aʿlāya ṣuʿūddan maḥrūmdur. Ḥāṣılı ol maḳūle kimsenüñ ḫar-meges-i rūḥı rehberde-i evc-i saʿādet olamayup üftāde-i ḥażīż-i nedāmet olur.

89

چون نباشد پاک اعمال از ریا

هست بیحاصل چو نقش بوریا

Maḥṣūl: Çünkì aʿmāl riyādan pāk olmaya, aʿmāl-i bī-meʿāl-i ṣūfiyān-ı riyā-pīşe-i zamāne gibi ālūde-i çirk-ābe[-i] riyā ola, naḳş-ı ḥaṣīr gibi bī-ḥāṣıl u tevfīr ü vesīle-i ʿaẕāb-i saʿīr olur.

90

هر کرا اندر عمل اخلاص نیست

در جهان از بندگان خاص نیست

Maḥṣūl: Her kimsenüñ kì ʿamelde iḫlāṣı olmaya; yaʿnī ṭāʿat ve ʿibādeti taḥṣīl-i rıżā-yı maġfiret-iḳtiżā-yı ḥażret-i Mevlā *celle şānehu aʿlā*ya taḫṣīṣ eylemeye, ol kimse ḫāṣ ḳullardan degüldür; yaʿnī şāyān-ı şān-ı ġufrān olan bendegān-ı saʿādet-nişāndan maʿdūd degüldür. عمل المؤمن على الصلاح ṭarīḳi güşāde; yaʿnī riyāları ṣalāḥa ḥaml mümkin iken ehl-i ʿaceze-i ʿibād ʿindlerinde böyle mez̠mūmdur. Ve ʿālimü'ṣ-sırr olan ḥażret-i ʿAlīm ü Baṣīr ʿindinde ne gūne merdūd olmaḳ gerekdür.

[31b]

91

هر که کارش از برای حق بود

کار او پیوسته با رونق بود

revnaḳ : 'Yaraşıḳ'. ʿArabīdür. 'leṭāfet ve iʿtidāl'de istiʿmāl iderler.

Maḥṣūl: Her kimsenüñ kì işi lillâh ola; yaʿnī ḥarekāt u sekenātı ve sükūt u kelimātı ḥażret-i Ḫāliḳ-i kā'ināt celle celālehunuñ rıżā-yı maġfiret-iḳtiżāsına muvāfıḳ ola anuñ işi yaʿnī ol maḳūle ʿabd-ı muḫliṣüñ kār u bārı dā'imā revnaḳ ve niẓām u intiẓām üzre olur.

بيان آنکه پادشاهانرا زيان دارد

92

چار خصلت ای برادر در جهان

پادشاهانرا همی دارد زیان

hemī: Edāt-ı te'kīddür.

Maḥṣūl: Dört ḫaṣlet ey birāder dünyāda pādşāhlara ziyān ṭutar; yaʿnī mülūk u ḥükkāma belkì cemīʿ-i ehl-i İslām'a lāyıḳ e sezā degüldür.

93

پادشاه چون در ملا خندان شود

بی گمان در هیبتش نقصان شود

melā: Bunda 'cemāʿat' ve 'gurūh-ı nās' maʿnāsınadur. Murād żıdd-*ı ḫalvet*dür. **ḫandān**: 'Gülici' māʿnāsına muḳābil-i *giryān* ṣıfat-ı müşebbehelerdür. *Elif* ve *nūn* mübālāġa içündür. ʿArabca '*żāḥik'* , naḳīż-i *bākī* gibi.

gümān: *Kāf-ı ʿAcemī*nüñ żammıyla 'ẓann' maʿnāsınadur.

heybeteş: *Şīn, pādşāh*a rāciʿdür. *Heybet*, 'ululuḳ'. ʿArabca '*ʿaẓamet'* ve '*celāl'* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Pādşāh çünkì ḫalḳ miyānında ḫandān ola, şeksüz ʿaẓamet u celāline ve salṭanat yā iḳbāline fesād u noḳṣān ʿārıż olur.

94

باز صحبت داشتن با هر فقیر

پادشاهانرا همی دارد حقیر

Bāz: Bunda 'girü' yaʿnī 'bir daḫi' ve 'ṭoġan' ve 'açıḳ' ve 'ḳul' ve 'farḳ itmek' ve *bāzīden*den ṣīġa-i emrdür ve ṣıfat daḫi olur. *Ḥoḳḳa-bāz u şatranc-bāz*.

Maḥṣūl: Bir daḫi her faḳīr ile ṣoḥbet ṭutmaḳ bir faḳīr ü denī ile ṣoḥbet ber-muḳteżā-yı maḳām ve salṭanat pādşāhlara ḥaḳāret īrāṡ ider.

95

با زنان بسیار گر خلوت کند

خویشتن را شاه بی هیبت کند

[32a]zenān: ‘Ḳarılar’. ʿArabca ‘*nisvān’* maʿnāsınadur.

Maḥṣul: ʿAvretler ile çoḳ ḫalvet iderse şāh kendüyi bī-heybet ider. Her ḥālde iʿtidāl maṭlūb ve memdūḥdur. Ḫuṣūṣ[en] ṣoḥbet-i zenān ve ḫalvet-i nisvān mü’es̱s̱iredür.

96

هر کرا فرّ جهانداری بود

میل او سوی کم آزاری بود

ferr: Fetḥ ve teşdīd ile ‘ḳuvvet’ ve ‘revnaḳ’ ve ‘fürūġ’ ve ‘devlet’ ve ‘ṭarāvet’ ve ‘zīnet’ ve ‘siyāset’ maʿnāsına daḫi gelür.

cihān-dārī: *Yāy-ı maṣdariyye*. *Cihān-dār* vaṣf-ı terkībidür; ‘cihān ṭutucı’ yaʿnī ‘dünyāyı żabt u rabṭ ve tanẓīm ü tensīḳ idici’dür. *Cihān*dan murād ‘ehl-i cihān’dur.

Meyl: Fetḥ-i *mīm*le [e]gilmek. Farisīde ‘*girāyīden’*, *Kāf-ı ʿAcemī*nüñ kesriyle.

kem: ‘Eksik’. ʿArabca ‘*noḳṣān’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Her kimsenüñ kì cihān-dārluḳ ḳuvveti ola anuñ meyl ü raġbeti kem-āzārluḳ cihetinedür; yaʿnī cihān-dār u ʿālem-gīr olan pādşāh kem-āzār u ʿöẕr-pezīr olmaġa muḥtācdur. Ḥaḳḳā kì ʿādil ü kāmil olan sulṭān-ı ʿālīşānuñ ṣıfatı böyledür.

97

عدل باید پادشاهانرا و داد

تا ز عدلش عالمی گردند شاد

ʿ**adl**: Bi'l-fetḥ 'her nesneyi yirlü yirince itmek'; żıdd-ı *cevr*. Fārisīce '*dād'* maʿnāsınadur.

tā: Taʿlīl içündür.

ʿ**ālemī**de *yā* tenkīr içündür. *ʿĀlem* 'Ḥaḳ teʿāládan ġayrı ḳāffe-i maḫlūḳāt ve ḳāṭıbe-i mevcūdāt'a ıṭlāḳ olınur. 'Ḥāṣılı māsivállâh[u] teʿālá'yā *ʿālem* dirler. Cemʿi kesr-i *lām* ile *ʿavālim* ve *ʿālemūn* daḫi dirler.

şād: İsm-i maṣdardur; 'seviniş', 'sevinen kişi'ye *şādān* ve mübālaġa ṣīġası *şādmān*dur. *Dāl*üñ sükūnıyla ʿArabca '*feriḥ'* ve '*fāriḥ'* bi-kesri'r-rā' fihimā, '*ferḥān'* daḫi dirler.

Māḥṣūl: Pādşāhlara ʿadālet lāzımdur. Anuñ içün ḫalḳ ʿadl ü dāddan şād; yaʿnī maʿmūr ve ābād olalar.

98

کرکند آهنگ ظلمی پادشاه

سود نکند مر ورا خیل وسپاه

āheng: Ḳaṣd maʿnāsınadur.

Sūd: 'Aṣı'. ʿArabca '*ribḥ'*; żıdd-ı *ḫüsrān* kì 'żarar u ziyān' [32b] maʿnāsınadur; yaʿnī 'sermāyesin żāyiʿ eylemek'.

ḫayl: Fetḥ-i *ḫā-yı muʿceme* ile edāt; cemʿi *ḫuyūl*. Fārisīce '*esb ü esbān'*; 'bölüg'e ve 'cemāʿat'e daḫi *ḫayl* dirler. Bunda maʿnā-yı s̱ānīsi murāddur. Şāriḥlerüñ biri 'ḫayl ü sipāh fāʿide itmez' diyü şerḥ eyledi. *Ḫayl*üñ maʿnāsını keşf eylemedi. Ve biri 'ḫaylī sipāh' yaʿnī 'çoḳ sipāh' dimiş lâkin üstādımuz *ʿaleyhi'r-raḥme, ḫayl* 'bölük' maʿnāsına olmaḳ üzre taʿlīm ü taḥḳīk eyledi.

sipāh ve *ispāh, espehī*den me'ḫūẕdur. Āḫirinde *hā* taḫṣīṣi ifāde ider; 'esbe mensūb u maḫṣūṣ' dimekdür. Yaʿñi 'atlu' maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Eger pādşāh ẓulm ḳaṣdın iderse aña bölük ve ʿasker fā'ide itmez; yaʿnī ẓālim pādşāh maḳhūr ve ʿādil manṣūrdur. Bunda meẕheb ü dīn dāḫil degüldür. Ṭaraf-ı ʿadl ü inṣāf ġālib ve cānib-i cevr ü iʿtisāf maġlūb olagelmişdür. Ḥattá ibḳā-yı ās̱ār-ı ḳadīme iden ehl-i tevārīḫ ittifāḳ itmişlerdür kì Nūşīrevān-ı ʿādile gelinceye dek ḳayāṣire ġālib ve ekāsire maġlūb idiler. Ammā Nūşīrevān ẓuhūrında ʿadālet-i kāmile sebebi ile emr ber-ʿaks oldu. Maʿa haẕā āteş-perest bir kāfir idi. فاعتبروا يا اولى الابصار Ḫulāṣa-i kelām ve netīce-i merām budur kì ʿadlüñ meḥāsin ü menāfiʿ-i dünyeviyye vü uḫreviyyesi ve ẓulmüñ ḳabāyiḥ ü mażārr-ı ʿāciliyye vü āciliyyesi bīrūn-ı yārā-yı taʿbīr-i ḫāme-i ḫoş-āyende-taḳrīrdür. Maʿlūm ola kì Fārisī vü Türkīde tetābuʿ-ı iżāfāt meẕmūm degüldür.

98a[438]

چونكه عادل باشد و فرخ لقا

باشد اندر مملكت اورا بقا

99

چون كند سلطان كرم با لشكرى

بهر او بازند صد جان بر سرى

Maḥṣūl: Çünkì pādşāh ʿaskerine luṭf u kerem eyleye ʿasker daḫi anuñ içün baş üzre yüz cān oynayalar; yaʿnī gördikleri ikrām u kerem muḳābelesinde cān ve başların fedā iderler. Ḥāṣılı uġur-ı hümāyūnda heves ü raġbet ve şevḳ ü ġayretle edā-yı ḫıdmet iderler.

[33a] **در بيان اخلاق حميده**

100

چار چيز آمد بزرگى را دليل

هر كه آن دارد بود مرد اصيل

[438] Adil ve saadetli yüzlü olan padişahın memeleketinin bekası olur. [RŞ/s. 165; Ma/s.46]

çīz: *Cīm–i ʿAcemī*nüñ kesriyle ‘nesne’. ʿArabca ‘*şey’’* maʿnāsınadur.

büzürgī-rā: *Yā* maṣdāriyye, *rā* edāt-ı mefʿūldür; ‘ululuḳ’ yaʿnī ‘ʿaẓamet’.

delīl: ‘Ḳulaġuz’, ‘dāll’ gibi. Ve daḫi ol nesneye dirler kì anuñla āḫar nesneye istidlāl olına. Cemʿi *edille* gelür. Fārisīce ‘*rehber’* ve ‘*rāh-nümā’* dirler.

ān: İsm-i işāret-i baʿīd ü vasaṭda müstaʿmeldür; ‘*ẕālik*e*’* ve ‘*ẕāk*e*’* gibi.

merd: Muḳābil-i *zen*; ‘er’. ʿArabca *recul*, fetḥ-i *rā* ve żamm-ı *cīm;*. Cemʿi *ricāl* ve *ricālāt* ve *erācil* gelür.

aṣīl: ‘Ulu’, ‘ʿaẓīm’ gibi. Cemʿi *celāyil* gelür.[439]

Maḥṣūl: Dört nesne ululuġa delīl geldi. Her kimse kì ol dört nesneyi ṭutar; yaʿnī mālikdür merd-i celīl olur. Ḥāṣılı ol esbāb-ı erbaʿa-i ātiye kì bir ẕāt-ı şerīfde mevcūt ola, recul-i ʿaẓīm ıṭlāḳına lāyıḳ olur.

101

علم را اعزاز كردن بيحساب

خلق را دادن جواب باصواب

ʿ**İlm rā:** Bi’l-kesr ‘bilmek’ cemʿi ʿulūm. Fārisīce *dānīden*. *Rā* edāt-ı mefʿūldür.

iʿzāz: İki *zā-yı muʿceme* ile ‘ʿizzetlemek’ maʿnāsınadur.

Ḫalḳ: ‘Maḫlūḳ’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: ʿİlm-i şerīfi ve ehlini ʿazīz ṭutmaḳ ve ḫalḳa ṭoġruluḳ ile cevāb virmek; yaʿnī ʿaẓamet ü kemāle dāll olan mevād-ı erbaʿanuñ ikisi bu ẕikr olınanlardur.

102

[439] Şarihin burada beyitte ‘aṣil’ yerine ‘celīl’ yazan bir nüshaya göz attığı için bir anlık dikkatsizlikle şerh kısmında bu kelimenin çoğulunu verdiğini düşünüyoruz.

هر که دارد دانش و عقل تمیز

اهل عقل و علمرا دارد عزیز

dāniş: İsm-i maṣdardur, ‘biliş’ maʿnāsınadur.

Temīzüñ aṣlı *temyīz*dür, iki *yā* ile. Aʿcām *yā*nun birini ḥaẕf idüp *temīz* yazarlar.

Maḥṣūl: Her kimüñ kì ʿilm ü ʿaḳl u temīzi ola, erbābını ʿazīz ü şerīf ṭutar; yaʿnī ḥażret-i Şeyḫ’üñ bu benefşe-zār-ı ḳudsī-nesīm beyt-i belāġat-şemīminden cārī olan zülāl-i ḥayāt-efzā-yı maʿnā ʿulemā vü ʿuḳalāya حسبما يساعده الوسع والامكان tevḳīr ü taʿẓīm lāzıme-i erkān-ı īmāndur.

103

ای برادر گر خردداری تمام

نرم و شیرین گوی بامردم کلام

Nerm: ‘Yumuşaḳ’, ‘mülāyim’ maʿnāsına.

şīrīn: ‘Ṭatlu’. ʿArabca ‘*ḥulv’*.

Maḥṣūl: Ey birāder [33b] eger tamām ʿaḳluñ var ise sözi insāna yumuşaḳ ve ṭatlu söyle. Yaʿnī seng-i dürüşt-i şiddetle kesr-i ābgīne-i ḳulūbdan nefret ve kelām-ı nerm ü laṭīfle taʿmīr-i vicdān ve teksīr-i iḫvāna ṣarf-ı naḳd-i ḳudret eyle, dimekdür. من عذب لسانه كثر اخوانه

104

هر که باشد ترش روی و تلح گوی

دوستان از وی بگردانند روی

turş-rūy u telḫ-gūy: Vaṣf-ı terkībīlerdür.

Maḥṣūl: [Her kim ki] ekşi yüzlü ve acı sözlü ola, dostlar andan yüz döndürürler; degül kì düşmen. Ḥaḳīḳati budur kì güşāde-rū vü nerm-gū aḫlāḳ-ı kibār-ı ṣāliḥīndür.

105

هر که از دشمن نباشد برحذر

عاقبت بیند ازو رنج و ضرر

Maḥṣūl: Her kim kì düşmenden ṣaḳınmaya yaʿnī ḫor u ḫaḳīr ü nā-ḳādir ʿadd idüp mekr ü ʿözrinden emīn ola, ʿāḳıbet andan renc ü żarar görür; yaʿnī düşmenden intiẓām-ı evrāḳ-ı mecmūʿa-i emniyyet şīrāze-i ḥaẕer ü iḫtiyāṭa merbūṭdur.

106

در جوار خود عدورا ره مده

از برای آنکه دشمن دور به

civār/cüvar: Bi’l-kesr ve’ż-żam ‘yaḳın’ ve ‘ḳoñşuluḳ’. Fārisīce ‘*hem-sāye’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Kendi civārına düşmene yol verme; yaʿnī ḳurbuña uġratma. Ol sebebden kì düşmen dūr olmaḳ yegdür. Ḥāṣılı düşmeni taḳrībden taḥẕīr ve tebʿīde terġībdür.

107

با محبان باش دائم هم نشین

تا توانی روی اعدارا مبین

Bā-muḥibbān: *Bā* muṣāḥabet içündür, *muḥibb* ‘maḥbūb ‘maʿnāsınadur. Fārisīce ‘*dūst’*. *Elif* ve *nūn* edāt-ı cemʿdür.

bāş: *Bāşīden[den]* emrdür; ‘ol’. ʿArabca ‘*kün’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Dostlarla dā’imā hem-nişīn ol. Mümkin olduḳca düşmen yüzini görme.

108

در میان دوستان مسرور باش

گر خرد داری زدشمن دور باش

Der-miyān: *Der* edāt-ı ẓarfdur; ‘fī’ maʿnāsına. Miyān ‘orta’. ʿArabca ‘*mābeyn’* ve ‘*vasaṭ’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Dostlar arasında mesrūr ol. Eger ʿaḳl ṭutarsañ yaʿnī mālikü’l-mülk-i ʿaḳl u idrākseñ düşmenden ıraḳ ol. Ġālibā [34a] dā’ire-i ḫüsrān medār-ı düşmenden tebāʿüd emr-i mühimm ve ḫaṭb olduġına binā’[en] ḥażret-i Şeyḫ *ʿaleyhi’r-raḥme* taʿbīr-i tekrīr ile te’kīd ve tesvīr eyledi.

109

ای پسر تدبیر راه و توشه کن

پس حدیث این و آن یک کوشه کن

tedbīr: Tefʿīl bābından maṣdardur; ‘fikr itmek’ ve ‘her emrüñ ʿāḳıbetine naẓar itmek’.

tūşe: ‘Azıḳ’, ‘zād-ı rāh’ gibi; ‘ẕahīre-i ṭarīḳ’ maʿnāsınadur.

Pes: *Pāy-ı ʿAcemī*nüñ fetḥi ile ‘ṣoñra’. ʿArabca ‘*baʿd*[e]*’* ve ‘*ḫalf*[e]*’* maʿnāsınadur. *Pes* cihāt-ı sittedendür. *Pīş ü pes* ve *bālā vü zīr* ve *rāst u çep* dirler. ‘Arabca *ḳuddām ve ḫalf*[e] ve *fevḳ ve taḥt* ve *yemīn ve şimāl* dirler.

ḥadīs̱: Bunda ‘ḫaber’. Cemʿi *eḥādīs̱* gelür. Fārisīce ‘*peyām’* ve ‘*peyġām’* maʿnāsınadur.

kūşe: ‘Bucaḳ’.

Maḥṣūl: Ey püser, yol ve azıḳ tedbīrin eyle, ṣoñra uyu. Sözlerin bir köşeye eyle; yaʿnī gidecegüñ fecc-i ʿamīḳ ve ṭarīḳ-i bī-refīḳ ve anda saña mühimm ü muḳteżá olan

zād u ẕaḫīreyi fikr idüp tedārüki gör; yaʿnī saña müteʿallik ve muḳteżá olmayan heẕeyān-ı bīhūde ile tefvīt-i evḳāt ve tażyīʿ-i naḳd-i ḥayātdan ḥaẕer eyle.

در بیان چار چیز که خطر است

110

چار چیزاست ای برادر با خطر

تا توانی باش از انها بر حذر

ḫaṭar: Bi-fetḥateyn ‘ḳorḳu’, ‘ḫavf’ gibi; ve ‘helāke ḳarīb olmaḳ’ maʿnāsınadur. Fārisīce ‘*herās’* dirler.

tevānī: *Yā* ḫiṭāb içündür. *Tevān* ‘güc’, ‘zūr’ gibi; lâkin *tevān* ḫulḳī olmaġla edāt-ı tavṣīfi āḫirinde *elif*dür. *Tevānā* ‘güclü’. ‘Şekīb ü şekībā’ ve ‘zīb ü zībā’, ‘ṣabır’ ve ‘ṣabırlu’, ‘zīnet’ ve ‘zīnetlü’ maʿnālarınadur. ‘Zūr’ gibi yaʿnī idmānla ḥāṣıl olan ḥālet olmaġla zūruñ edāt-ı tavṣīfi *mend*dür. *Zūrmend* ve *derdmend* ve *ḥācetmend* dirler. ʿArıżī olup ḫulḳī olmaduġı içün *mend* ile tavṣīf olındı.

Maḥṣūl: Dört nesne ey birâder ḫavf u ḫaṭarladur; yaʿnī mevādd-ı erbaʿa-i ātiye ḫavf u ḫaṭardan ḫālī ve berī olmaz. [34b] Mādāmkì ḳādirsin anlardan ḥaẕer üzre ol dimekdür.

111

قربت سلطان و الفت با بدان

رغبت دنیا و صحبت بازنان

sulṭān: ‘Ḥākim-i ʿaẓīm’ yaʿnī ‘pādşāh’. Cemʿi *selāṭīn* gelür. ‘Ḳuvvet-i velāyet ü tesḫīr-i kerāmet aṣḥābı olan evliyā-yı kibār’a daḫi ʿörf-i Türkīde *sulṭān* ıṭlāḳ olınur.

Maḥṣūl: Sulṭāna ḳarīb olmaḳ; yaʿnī mevādd-ı e[r]baʿanuñ biri budur. İkincisi yaramazlarla ülfet ü ṣoḥbet itmek. Üçüncisi dünyāya raġbetdür. Dördüncisi zenlerle ṣoḥbet itmek. Zen-i dünyādan bi'l-külliye geçilmek ḫāric-i dā'ire-i imkāndur. Ancaḳ Şeyh'üñ murādı ḳadr-i ḥācetden ziyādesidür; yaʿnī ḥācet miḳdārı anlardan intifāʿ ḥāṣıl olınduḳdan ṣonra ziyāde raġbet ü ülfet meẕmūmdur. Ve merdūd u خير الامور اوسطها medlūlünce her ḥālde vasaṭ u iʿtidāl maṭlūb u mevdūddur.

112

قرب سلطان آتش سوزان بود

با بدان الفت هلاک جان بود

Maḥṣūl: Sulṭānuñ yaḳınlıġı yaḳıcı āteşdür ve yaramazlarla ülfet helāk-i cāndur.

113

زهر دارد دردرون دنیا چو مار[440]

گرچه بینی ظاهرش نقش[و] نگار

Zehr: 'Aġu'. ʿArabca '*semm/sümm'*, *sīn*üñ fetḥi ve żammı ve *mīm*ün teşdīdiyle. Cemʿi *sümūm* ve *simām* gelür.

mār: 'Yılan'. ʿArabca '*efʿá'* ve '*s̱üʿbān'* ve daḫi esmā-yı kes̱īresi var.

naḳş u nigār: Aṭf-ı tefsīr; 'alacalıḳ' maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Dünyānuñ içini yılan gibi zehr ṭutar; yaʿnī derūnı pür- zehr belkì daḫi eşedd ü enferdür. Gerçi ẓāhirini naḳş u nigār görürsün; yaʿnī gūn-ā-gūn zīb ü zīnet ile müzeyyendür lâkin zīnet-i mekrine firīfte vü kemend-i keydine girifte olanları bilā-şek helāk ider. حب الدنيا راس كل خطيئة

114

می نماید خوب و زیبا در نظر

[440] زهر: زهره (metin)

لیک از زهرش بود جانرا خطر

zībā: *Elif* mübālaġa maʿnāsın ifāde ider; ‘ziyāde bezeklü ve yaraşıḳlu’, ‘*zībān’* gibi.

Maḥṣūl: Naẓarda ḫūb u zībā görünür. Her gören rāġıb ve ṭālib olur; yaʿnī niçe kimseler yolına ten ü cān ve dīn ü īmānın fedā itmek rütbesinde [35a] ḥırṣ u ṭamaʿ gösterürler; lâkin zehrinden cāna ḫaṭar var. Ḥāṣılı żarar u ziyānından emn ü emān ḫāric-i dā’ire-i imkāndur.

115

زهر این مار منقش قاتلست

باشد از وی دور هر که عاقلست

Maḥṣūl: Bu naḳışlı māruñ zehri ḳātildür. Andan [ıraḳ] olur her kim kì ʿāḳildür.

116

همچو طفلان منگر اندر سرخ وزرد

چون زنان مغرور رنگ وبو مگرد

ṭıflān: *Elif nūn* edāt-ı cemʿdür. Fārisīce insān bāliġ olıncaya dek *kūdek*, cemʿi *kūdekān*; bāliġ olduḳdan ṣoñra *merd ü zen* dirler, cemʿleri *merdān u zenān*dur; lâkin lisān-ı ʿArabīde insān anası ḳarnından kāmil olıncaya dek beş ḥāle taḥavvül ü tenaḳḳul ider kì her birinüñ başḳa ismi vardur. Ḥāṣılı ana ḳarnında rūḥ ḥulūl idüp tevellüd idinceye dek *cenīn* dirler, feth-i *cīm* ile; cemʿi *ecinne* gelür. Tevellüd idüp südden kesilinceye dek yaʿnī fiṭām ile mürrü’l-meẕāḳ oluncaya dek *ṭıfl* dirler, kesr-i *ṭā* ile; cemʿi *eṭfāl* ve *ṭufūl*. Yürümege ve söylemege kesb ü istiʿdād eyledikde *ṣabī* dirler, cemʿi *ṣıbyān* gelür. Bulūġa ḳarīb olduḳda *mürāhiḳ* dirler, żamm-ı *mīm* ile. Bāliġ ve kāmil olduḳda *recül* dirler; cemʿi *ricāl* gelür. Bundan ötesi müzʿic ve mükeddir olmaġla ḥālet-i ʿatehe varınca beyānından tehāşī olındı.

sürḫ: ‘Ḳırmızı’. ʿArabca ‘*aḥmer’* dirler.

zerd: ‘Ṣarı’. ʿArabca ‘*aṣfer’*.

maġrūr: ‘Aldanmış’. Fārisīce ‘*firīfte’* maʿnāsınadur.

reng: ‘Boya’ ve ‘ḥīle. ʿArabca ‘*levn’*, cemʿi *elvān*.

bū: ‘Ḳoḳı’ ve ‘ümmīd’. ʿArabca ‘*rāyiḥa’*, cemʿi *revāyiḥ* gelür.

me-gerd: Neyh-i ḫāżır; ‘olma’. ʿArabca ‘*lā-tekün’* maʿnasınadur.

Maḥṣūl: Ṭıfllar gibi sürḫ ü zerde, yaʿnī ḳızıl ve ṣarıya baḳma. ʿAvretler gibi reng ve būya aldanma; yaʿnī merd ol. ʿAvretler gibi dünyānuñ reng ve būyına maġrūr [u] memkūr olma. Ḥāṣılı raġbet ve ilṭifātdan ḥaẕer eyle.

117

زال دنیا چون عروس آراستست

هر زمانی شوی دیگر خواستست

Maḥṣūl: Zāl-i dünyā, yaʿnī dünyā didikleri ḳocaḳarı genç gelin gibi müzeyyen ve ārāstedür. [35b] Her zamān bir ġayrı ḳoca ister; yaʿnī de’b u āyīni her zamān zevcini helāk ü ifnā ve āḫara ʿarż-ı şīve vü kālā ider. *Ārāstest* ve *ḫˇāstest* aṣlında *ārāste est* ve *ḫˇāste est*dür. Żarūret-i vezn içün ḥaẕf ve īṣāl olındı.

118

مقبل آن مردی که شد زین جفت طاق

پشت بروی گرد ودادش سه طلاق

Muḳbil: Żıdd-ı *müdbir*. Bunda ‘saʿādetlü’ ‘devletlü’ maʿnāsınadur.

merdīde *yā* vaḥdet-i nevʿiyye.

ṭāḳ: ‘Tek’, ‘ferd’ gibi; muḳābil-i *cüft*.

Poşt: *Pā-yı ʿAcemī*nüñ żammı ve māʿadā *sīn*üñ sükūnıyla ‘arḳa’. ʿArabca ‘*ẓahr’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Devletlü saʿādetlü ol bir nevʿ erdür kì bu cüftden oldı ve arḳa virüp yaʿnī ḳabūl itmeyüp bi’l-külliye dūr-endāḫte-i ṭalāḳ-ı s̱elāse eyledi.

119

لب به پیش شوی خندان میکند

پس هلاک از زخم دندان میکند

pīşde *yā* te’kīd-i ẓarf içündür. *Pīş* muḳābil-i *pes,* ‘öñ’. ʿArabca ‘ḳuddām’.

Pes: ‘Ard’. ʿArabca ‘*ḫalf*[e]*’* ve ‘*baʿd*[e]’; yaʿnī ‘soñra’. Bunda murād *ṣoñra*dur; ancaḳ beytde *piş ü pes* īhāmluca vāḳiʿ oldı.

Maḥṣūl: Dünyā didikleri mekkāre-i ġaddār-ı Ferhād-küş zevci öñinde duṭaġın gülegen ider; yaʿnī leb-ḫandān olur. Ṣoñra zaḫm-ı dendānla helāk ider. Ḥāṣılı dünyā didikleri ḳahbe-i bī-nāmus u ʿār ve ġaddār-ı bed-kāruñ keyfiyyāt-ı eṭvārı ṣıġār u kibāra ẓāhir ü āşikār ve nümāyān u bedīdār iken bir ferd iʿtībār idüp müteyaḳḳıẓ ve bīdār olmaz sübḥānallâhi’l-Ḳādirü’s-Settār.

120

شد دلیل نیک بختی چار چیز

هر که این چارش بود باشد عزیز

Maḥṣūl: Dört nesne eyü baḫtlüge delīl oldı; yaʿnī nişān-ı saʿādet ü iḳbāldür. Her kime kì bu dört nesne muḳārin ola, ʿazīz ü muḥterem ve muʿteber ü mükerrem olur.

121

اصل پاک آمد دلیل نیک بخت

نیست بی اصلی سزای تاج وتخت

Aṣl-ı pāk: İżāfet-i beyāniyedür.

tāc u tāẖt: Selātīne maẖṣūṣ ‘külāh ve serīr’dür.

Maḥṣūl: Aṣl-ı pāk-ẖilḳat eyü baẖtlige delīl geldi. Pāk-aṣlda ẖayr u bereket [36a] muḳarrerdür. Bed-aṣl tāc u taẖta sezā degüldür.

122

نیک بختانرا بود رأی صواب

آنکه بدرأیست باشد درعذاب

ṣavāb: Naḳīż-i *ẖaṭā;*‘ ḳaṣd eyledigi nesneye irişmek’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Nīk-baḥtlılaruñ maʿḳūl ve memdūh re’yi olur. Ol kimse kì bed-re’ydür, ʿaẕābda olur.

123

هر که ایمن از عذاب حق بود

نیست مؤمن کافر مطلاق بود

Īmin: *Hemze* ve *mīm*üñ kesrleriyle *emīn* lafẓından maḳlūbdür.

Maḥṣūl: Her kimse kì ʿaẕāb-ı Haḳ’dan emīn ola, mü’min degüldür, kāfir-i muṭlaḳ olur.الأمن من عذاب الله واليأس من رحمته الله كلا هما كفر el-ḥadīṯ; yaʿnī bir kimse kì maḥż-ı ṭāʿat ü ʿibādetine iʿtimād u zehādet ve nezāhatine iʿtiḳād idüp Allâh^{u} ʿaẓīmü’ş-şānuñ ʿaẕābından emīn olsa ve keẕâlik ġarīḳ-i deryā-yı fısḳ [u] fücūr olup Ḥaḳ subḥāneh^{u} ve teʿālánuñ raḥmetinden münḳaṭıʿu’r-recā olsa bu iki ḥālet küfr-i ṣırf ve aṣḥābı kāfir-i muṭlaḳdur *neʿūẕ^{u} billâh^{i} teʿālá min ẕâlik.*

124

عمر دنیا پنج روزی بیش نیست

غافلست آن کس که پیش اندیش نیست

rūzī: *Yā-yı maṣdariyye* ile 'ḳıllet-i zamān'dan kināyedür.

bīş: İmāle-i *bā-yı ʿArabiyye* ile 'artuḳ', 'füzūn' ve 'efzūn' daḫi dirler. ʿArabca '*ziyāde'* kì muḳābil-i *noḳṣān*dur.

pīş-endīş: Vaṣf-ı tekībīdür; 'ilerüsini fikr idici' maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Dünyānuñ ʿömri yaʿnī beḳāsı beş günlükdür, ziyāde degüldür. Ġāfil ol kimsedür kì ilerüsini fikr idici degüldür; yaʿnī müddet-i ḳalīlede ticāret-i kes̱īre mümkin iken ʿāḳıbetin fikr itmeyen kimse ḳatı ġāfil ü ẕāhildür, dimekdür.

125

ترک لذات جهان باید گرفت

دامن صاحب دلان باید گرفت

leẕẕāt: *Leẕẕet*üñ cemʿidür, 'ṭad' ve 'ẕevḳ' daḫi dirler. Fārisīce '*çāşnī'* maʿnāsınadur.

ṣāhib-dilān: 'Mürşidān-ı kāmil ü mükemmel' maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Dünyānuñ [36b] ṭadı terk olmaḳ gerek; yaʿnī dünyā-yı fānīnüñ leẕẕāt-ı mütenevviʿesine firīfte ve eẕvāḳ-ı müteʿaddidesine girifte olup aḥvāl-i ʿaẓīmü'l-ehvāl-i ʿuḳbādan ġaflet itmemek gerek. Mürşid-i kāmil ve mürebbī-i mükemmellerüñ dāmen-i pür-miyānları ṭutılmaḳ gerek; yaʿnī ol maḳūle meşāyiḫ-i kibāruñ terbiye ve delāletleriyle meslek-i selāmete sālik olmaḳ gerekdür.

126

در پی لذات نفسانی مباش

دوستدار عالم فانی مباش[441]

[441] دوستدار: دوستار (Metin)

pey: ‘İz’ ve ‘ard’ maʿnāsınadur. ʿArabca ‘*is̱r’,* kesr-i hemze vü sükūn-ı *s̱ā-yı müs̱elles̱e* ile.

nefsānīde, *elif* ve *nūn* ve *yā* ḳāʿide-i Aʿcām üzre nisbet içündür.Yalñuz *yā* ile daḫi cā’izdür. Emmāret[ün] bi’s-sū’[i] olan nefse mensūb dimekdür.

Dūst-dār: Vaṣf-ı terkībīdür.

ʿ**ālem-i fānī:** ‘Dünyā’.

Maḥṣūl: Nefsānī ẕevḳlerüñ ardınca olma; yaʿnī bīhūde ḳaydlarına düşme. ʿĀlem-i fānīyi dūst ṭutıcı olma; yaʿnī vefā vü beḳāsı olmayan nesneye rāġıb u ṭālib olma, dimekdür.

127

نیست حاصل رنج دنیا بردنت

عاقبت چون می بباید مردنت

bürdenet: *Tā* ḫiṭāb içündür. *Bürden bā*nūn żammı ve *rā*nuñ sükūnıyla ‘iletmek’. ʿArabca ‘*inḳāl’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Renc-i dünyā-yı fānīyi iletmek; yaʿnī çelmek saña nāfiʿ vü ṣāliḥ degüldür. ʿĀḳıbet çünkì saña mevt ve fevt muḳarrerdür. Niçün ʿabes̱ zaḫmet çekersin? Yaʿnī ḥaḳīḳatde dünyā ve mā-fīhā mānend-i naḳş-ber-āb-ı nā-üstüvār ve ʿahd-i ḫūbān-ı zamāne gibi bī-s̱ebāt ü bī-ḳarārdur.

128

ازتنت چون جان روان خواهد شدن

خاک اندر استخوان خواهد شدن

üstüḫ̌ān: Bunda ‘kemik’ maʿnāsınadur. ʿArabca ‘ʿ*aẓm’*, cemʿi ʿ*iẓām* .

Maḥṣūl: Çünkì tenüñden cān revān olacaḳdur; yaʿnī gidiserdür, ṭopraḳ daḫi kemiklerüñe duḫūl ve ḥulūl idiserdür. Yaʿnī bir sāʿat s̱ebāt u beḳāña vüs̱ūḳ u iʿtimāduñ yoḳdur. Pes bīhūde zaḫmet çekmege mūcib nedür, dimekdür.

129

مرترا از دادن جان چاره نیست

رهزنت جز نفسک امّاره نیست

[37a]**Mer turā**: *Mer* bunda *turā*nuñ *rā*sını te'kīd ider.

nefsekde *kāf* edāt-ı taṣġīrdür; 'nefscaġız' dimekdür.

Maḥṣūl: Saña cān virmekden çāre yoḳdur. Yoluñ urıcı emr idici nefsca[ġ]ızuñdan ġayrı yoḳdur; yaʿnī seni ṭarīḳ-i mustaḳīmden taḥvīl ve taḥrīf iden امارة بالسؤء nefsca[ġ]ızuñdur.

در بیان اسباب عافیت

130

عافیت را گر بجویی ای عزیز

میتوانش یافتن در چار چیز

Maḥṣūl: Ey ʿazīz, eger ʿāfiyet yaʿnī ṣıḥḥat ve refāhiyyet ister iseñ anı dört nesnede bulmaḳ mümkindür; yaʿnī esbāb-ı ḥuṣūlı taʿdād olınacaḳ dört nesnedür.

131

ایمنی ونعمت اندر خاندان

تندرستی و فراغت بعد از آن

ḫānedān: 'Ocaḳ'; yaʿnī 'öteden berü intiḳāl iderek niẓā-peẕīr olan dā'ire'ye dirler. ʿArabca 'ehl-i beyt', 'dūdmān'. Egerçì 'boy' ve 'ḳabīle' maʿnāsınadur, lâkin *ḫānedān*a ʿaṭf-ı tefsīr siyāḳında da istiʿmāl iderler.

Maḥṣūl: Ḫānedānda emniyyet ve niʿmet, andan ṣoñra ten-dürüstlük ve ferāġāṭ; yaʿnī iltizām-ı mā-lā-yelzemden kì ‘dünyā ve āḫirete nāfiʿ olmayan mā-lā-yaʿnī’ye dirler, ictināb idüp kişi kendi ḥālinde olmaḳ esbāb-ı ʿāfiyetden maʿdūddur.

132

چونکه با نعمت امانی با شدت

عافیترا زان نشانی با شدت

emānīde *yā* maṣdariyye; emān ‘mühlet’. Fārisīce ‘zinhār’ maʿnāsınadur.

nişānīde *yā* tenkīr içündür.

Maḥṣūl: Çünkì niʿmet ve emānuñ ola,ʿāfiyet saña andan nişān olur feṭūbá lek[e].

133

با دل فارغ چو باشی تندرست

دیگر از دنیا نباید هیچ جست

cüst: *Cū*ya *sīn* ve *tā* kì edāt-ı ḫaberdür, dāḫil olduḳda taḫfīf-i eclî içün *vāv* ḥaẕf olınup *cüst* dirler.

Maḥṣūl: Fārīġ-i bī-ḳayd göñül ile çünkì ten-dürüst olasın, gerü dünyādan ġayrı nesne ārzū idüp temennī yaʿnī istemek gerekmez.

[37b]

134

برمیاور تا توانی کام نف

تا نیفتی ای پسر در دام نفس

Ber-me-yāver: *Ber* bunda edāt-ı te’kīddür. *Me-yāver, me-yāverīden*[den] nefy-i ḥāżırdur; ‘getürme’ yaʿnī ‘ḥāṣıl itme’ dimekdür.

Tā tevānī: *Tā* intihā-yı ʿināyet veyā ḫiṭābdur. *Tevān* ‘güç’, beyānı sebḳ eylemişdür. ‘Mādāmkì ḳādirsin’ dimekdür.

kām/gām: *Kāf-ı ʿArabī* ile ‘murād’, *Kāf-ı ʿAcemī* ile iki maʿnāya gelür; biri ‘adım’. ʿArabca ‘*ḫuṭve’* bi’ż-żamm; cemʿi *ḫuṭā* ve *ḫuṭuvāt* gelür. Ve biri ‘ṭamaḳ’ ve ‘bīnī’. ʿArabca ‘*dimāġ’* bi’l-kesr; cemʿi *edmiġa* gelür.

dām: Bunda ‘tuzaḳ’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Mādāmkì ḳādirsin nefsin murādını ḥāṣıl itme. Ol ecil içün kì nefsüñ tuzağına düşmeyesin; yaʿnī dām-ı mekr ü tezvīrine giriftār olmamaġiçün dā’imā muḫālefet üzre ol ve illā dünyā vü āḫiret niʿmet ve saʿādetinden cüdā ve ẕüll-i dünyāya ve ʿaẕāb-ı ʿuḳbāya mübtelā olursın.

135

زیر پای آور هوای نفس را

کم بدو ده بهرهای نفس را

hevā: Bunda ‘ḳalbüñ müteleẕẕīẕ oldıġı nesneye meyl ü maḥabbet’ maʿnāsınadur. Cemʿi *ehvā* gelür.

Kem: ‘Az’. ʿArabca ‘*ḳalīl’* maʿnāsınadur; lâkin böyle maḥallerde ‘terk-i küllī’den ʿibāretdür.

behrehā: *Behre*nüñ cemʿidür, ‘naṣībler’ maʿnāsınadur. Āḫiri *hā* olan kelime cemʿ olınduḳda aṣıl *hā*yı isḳāṭ iderler; *behr[e]hā, vü lāl[e]hā piyāl[e]hā.*

Maḥṣūl: Nefsüñ hevāsını ayaḳ altına al; yaʿnī teẕlīl ü taḥḳīr eyle. Ārzū naṣīblerini virme. Ḥāṣılı nefs kì *eledd-i ḫiṣām*dur, terbiye vü tesmīninden ziyāde ḥaẕer it.

136

نفس و شیطان میبرند از ره ترا

تا دراندازند اندر چه ترا

Tā: ‘Ḥattā’ maʿnāsınadur, intihā-yı ġāyet içündür. Edāt-ı tenbīh ve taḥẕīr olmaḳ daḫi cā’izdür.

Maḥṣūl: Nefs ü şeyṭān seni yoldan yaʿnī ṭarīḳ-i müstaḳīmden iletürler yā ḳuyuya atalar; yaʿnī çāh-ı vebāle ilḳā iderler. [38a] Veyāḫud ġāfil olma ḥaẕer ü iḥtirāz üzre ol kì seni çāh-ı helāke atmayalar.

137

نفس را سرکوب و دائم خواردار

تا توانی دورش ازمردار دار

kūb: *Kāf-ı ʿArabī*yle *kūbīden*[den], emr-i ḥāżırdur, ‘dög’. ʿArabca ‘*uḍrub’* maʿnāsınadur.

murdār: Fārisī ve Türkīde müstaʿmel ü maʿrūfdur. ʿArabca ‘*maḥẓūr’*, cemʿi *maḥẓūrāt* ḳavl[en] ve fiʿl[en] ṣūret[en] ve maʿn[en] meşrūʿ ḥālet-i mekrūhe ve muḥarremeye dirler.

Maḥṣūl: Nefsüñ başını dög; yaʿnī ḳahr u zecr ile ve dā’imā ḫ̬or u ḥaḳīr ṭut. Mādāmkì ḳādirsin murdārdan ıraḳ ṭut; yaʿnī maḥẓūrāt-ı şerʿīden tebʿīd eyle, dimekdür.

138

نفس بدرا هرکه سیرش میکند

در گنه کردن دلیرش میکند

sīreş: *Şīn żamīr* nefse rāciʿdür. *Sīr* imāle ile ‘ṭoḳ’, ‘şebʿān’ maʿnāsınadur.

güneh: *Günāh*dan muḫaffefdür. ʿArabca ‘*cünāḥ’* ve *is̱m*, cemʿi ‘*ās̱ām’* gelür.

dilīreş: *Şīn-i żamīr, nefs*e rāciʿdür. *Dilīr* ‘bahādır’. ʿArabca ‘*şücāʿ’* bi’ż-żamm ve ‘*şecīʿ’* bi’l-fetḥ. Cemʿi *şücʿān* ve *şüceʿā* gelür, bi’ż-żamm fīhimā.

Maḥṣūl: Nefs-i bedi her kim kì ṭoḳ eyleye, günāh itmege yarar ve bahādır ider. Ḥāṣılı ṭoḳluḳ icrā-yı günāh ve fesāda ḳaviyyü'l-ḳalb ve ġālib idüp dā'ire-i żabṭ u rabṭdan çıḳar.

138a[442]

نفس را باخواب و خور آموختن

دیدۀ دلرا بود بر دوختن

139

حلق خودرا دور دار از هر مزه

تا نیفتی در بلا ودر بزه

Ḥalḳ: *Ḥā-yı mühmele*nüñ fetḥi ve *lām*uñ sükūnıyla bunda 'boġaz', cemʿi *ḥulūḳ* gelür. 'Ḥulḳūm' daḫi dirler, cemʿi *ḥalāḳīm* gelür. Fārisīce 'gelū' dirler, *Kāf-ı ʿAcemī*nüñ fetḥiyle.

meze: *Mīm ve zā-yı muʿceme*nüñ fetḥleriyle 'ṭad'. ʿArabca '*ẕevḳ'* ve '*leẕẕet'* maʿnāsınadur.

beze: *Bā-yı muvaḥḥide*nüñ fetḥi ile 'günāh' ve 'vebāl' maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Kendi boġazuñı her leẕẕetden ıraḳ ṭut; tā kì belā ve günāha düşmeyesin. Leẕā'iẕ-i fānīye ve eẕvāḳ-ı ġayr-ı bāḳīye rāġıb ve ṭālib olan elbette ḥufre-i vebāl u belāya üftāde olur, olmamaḳ olmaz.

140

ز آب ونان تا لب شکمرا پر مساز

همچو حیوان بهر خود آخور مساز

442 Nefs-i emmareyi uyku ve yemekğe alıştırmak kalp gözünü kör etmektir. [Ma/s. 57]

[38b] **Maḥṣūl**: Āb u nāndan ḳarnuñı dudaġuña dek ṭoldurma. Ḥayvān gibi kendüñ içün āḫūr düzme; yaʿnī behāyim [ü] enʿāma maḫṣūṣ olan şikem-perverlük eyleme. İnsān-ı kāmil ol, dimekdür.

141

روز كم خور گرچه صائم نيستى

پر مخور آخر بهايم نيستى

behāyim: *Behīme*nüñ cemʿidür. Fārisīce '*çār-pāyān'* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Gündüz az yi egerçi ṣā'im degülsin, çoḳ yime; yaʿnī ṭoyunca. Āḫir behāyim degülsin; yaʿnī ṣıġır ve merkeb gibi işüñ ekl ü şürbe münḥaṣır olmasun. Ākillik behāyime yaraşur, insānda meẕmūm ve mekrūhdur.

142

اى كه در خوابى همه شب تا بروز

بهر گور خود چراغى بر فروز

ḫˇābīde *yā* ḫiṭāb içündür.

gūr: *Kāf-ı ʿAcemī* ile 'ḳabr'.

fürūz: *Fā*nuñ ve *rā*nuñ żammeleriyle *fürūzīden*den emr-i ḥāżırdur; 'żiyālandur' maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ey kimse kì bütün gice ṣabāḥa dek uyḫuda yaʿnī deryā-yı ġaflet ve ḥużūra müstaġraḳsın, kendi ḳabrüñ içün bir çerāġ şuʿlelendür; yaʿnī ḳabrüñi ʿibādāt-ı şebāne ile münevver eyle. Ḥāṣılı iḥyā-yı leyl ve ṭāʿat u ʿibādete meyl vesīle-i envār-ı mezār olmasına āẟār ve aḫbār-ı müteʿaddide vāridedür.

143

خواب وخور جز پيشۀ انعام نيست

خفتگانرا بهره زین انعام نیست

ḫor: ‘Yiyüp içmek’. ʿArabca ‘*ekl ü şürb’*.

enʿām: Fetḥ-i *hemze* ile ‘dört ayaḳlı ḥayvān’a dirler; ‘*behāyim’* gibi. Müfredi *neʿam* gelür, fetḥeyn ile. Fārisīce ‘*çār-pāy’* dirler.

inʿām: Kesr-i *hemze* ile vezn[en] ve maʿn[en] ‘iḥsān’ gibidür.

Maḥṣūl: Uyumaḳ ve yimek ve içmek ḥayvānāt ṣanʿatıdur; yaʿnī naḳd u evḳātın ve enfās-ı ḥayātın meẕkūr üç taḫṣīṣ idüp taḥṣīl-i levāzım-ı saʿādet-i dāreynde raḫāvet ve ġaflet ḳatı denā’et ve ḫilāf-ı insāniyyetdür; zīrā uyumışlaruñ yaʿnī ġāfil ü ẕāhil olanlaruñ bu inʿām u iḥsāndan naṣīb ve behreleri yoḳdur.

144

ای پسر بسیار خواهی خفت خیز

گر خبرداری زخود بی گفت خیز

[39a] **ḫuft**: Mużāriʿden ṣoñra vāḳiʿ olmaġla ‘ḫuften’ maʿnāsınadur. Ḳāʿide-i külliyedür kì ikisi bir yerde vāḳiʿ olsa ikincisine maṣdar maʿnāsı virilür. *Ḫˇāhī ḫuft* gibi ‘ḫˇāhī ḫuften’ maʿnāsınadur.

bī-goft: *Bī* edāt-ı selbdür; *bī* müştāḳānuñ ġayrısına dāḫil ola gelmekle *goft*a duḫūli daḫlden ḫālī degüldür. *Goft* bunda te’vīl-i maṣdardadur; ‘*goften’* maʿnāsınadur. Maṣādıra *nūn-ı nāfiye* dāḫil olmaḳ ḳāʿidedür te’emmületdür.

Maḥṣūl: Ey oġul, çoḳ yatırsın; yaʿnī baʿde’l-fevt mezārda çoḳ yatacaḳsın. Eger kendüñden ḫaberüñ var ise söylemeden ḳalḳ. Ḥāṣılı *dünyā mezraʿa-i āḫiretdü*r. Yatacaḳ vaḳt ve maḥal degüldür. Zamān-ı iddiḫār ü taḥṣīldür. Ḥaḳ teʿālá cümlemüze teyaḳḳuẓ ve intibāh müyesser eyleye, āmīn.

145

دل درین دنیای دون بستن خطاست

دامن ازوی کرتو درچینی رواست

dūn: ‘Alçaḳ’; Żıdd-ı *vālā*. ʿArabca ‘*sefāl’* bi’l-fetḥ ve ‘*süfāl’* bi’ż-żamm; ḫilāf-ı *ʿuluvv*. *Denī* gibi.

besten: *Besīden*den maṣdardur; ‘baġlamaḳ’ maʿnāsınadur. Arabca ‘*ʿaḳd’* dirler; ‘*rabṭ’* gibi.

ḫaṭā: Maʿrūfdur, żıdd-ı *reva*. Bir beytde *ḫaṭā* vü *revā* cemʿolmaḳ müraʿāt-ı naẓīr ḳabīlindendür. ‘Revā’ ‘cā’iz’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Göñli bu alçaḳ dünyāya baġlamaḳ ḫaṭādur. Eger dāmenüñi andan diresin yaʿnī devşiresin ve ḳaṭʿ-ı ʿalāḳa idesin cā’iz; yaʿnī maʿkūl ü münāsibdür. Ḥāṣılı dünyā-yı denīye taʿalluḳ-ı küllī cā’iz degüldür, ḫaṭādur.

146

از چه بندی دل بدنیای دنی

چون نۀ جاوید دروی بودنی

būdenī: *Yā* ḫiṭāb içündür; ‘olmaḳlıġuñ’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ne sebebden dünyā-yı denīye göñül baġlarsın. Çünkì anda yaʿnī dünyā-yı fānīde olmaḳlıġuñ ebedī vü cāvīd degüldür. Ḥāṣılı devām u s̱ebātı olmayan nesneye rabṭ-ı ḳalbüñ ne içündür? Maḥż-ı ḥamāḳat degül midür?

147

ظاهر خودرا میارای ای فقیر

تا چو بدری باطنت گردد منیر

me-yārāy: *Mīm-i nāhiye* ile *meyārīden*den nehy-i ḥāżırdur; ‘bezetme’. ʿArabca ‘*lā-tuzeyyin’* maʿnāsınadur.

faḳīr: ‘Mālı niṣāba irişmeyen muḥtāc’a dirler. *‘Ṣuʿlūk’* gibi bi’ż-żamm, [39b] cemʿi *ṣaʿālik* gelür. Fārisīde ‘*gedā’* ve ‘*bī-nevā’* ve ‘*bī-berg*’ dirler.

bedrī: *Yā* tenḳīr içündür. *Bedr* bunda ‘ayuñ on dört giceligi’ne dirler. Fārisīce ‘*māh-ı tamām’* dirler.

Maḥṣūl: Ey fākīr ü muḥtāc, ẓāhirüñi tezyīn itme; yaʿnī bāṭınuñ ḫarāb u vīrān iken ẓāhirüñi müflis-i mükellef-unʿvān gibi zīnet-i kāẕibe-i sūd-fersā ile müzeyyen itme; tā kì bedr-i münīr gibi bāṭınuñ rūşen ü münevver ola.

148

طالب هر صورت زيبا مباش

در هواى اطلس وديبا مباش

Maḥṣūl: Her ṣūret-i zībāya ṭālib ü rāġıb olma. Aṭlas u dībā hevesinde olma. Ṣūret-i zībā kì ruḫ-ı raʿnā vü leb-i rūḥ-efzādan ʿibāretdür, egerçì kişiye ḫoş görinür, lâkin żımnında ḥādiẟ olan āẟām-ı gūn-ā-gūn raḥm u iḥsān-ı ḥażret-i Raḥīm ü Raḥmāndan dūr ve ḥudūd-ı ʿubūdiyet-i Maʿbūda duḫūlden mehcūr ider.

149

از هوا بگذر خدارا بنده باش[443]

زندگى مى بايدت در ژنده باش

bügẕer: *Bā-yı meksūre* te’kīd ifāde ider. *Güẕer güẕārīden*den emr-i ḥāżırdur. ‘Geç’ ve ‘ḳo’ ve ‘terk eyle’ maʿnālarınadur. ʿArabca ‘*mürr’* bi’ż-żamm ve’t-teşdīd.

jende*: Zā-yi ʿAcemī* ile ‘ḫırḳa’; ‘eskimiş yırtılmış palās’a dirler;ʿArabca ‘*dalḳ’* maʿnāsınadur, bi’l-fetḥ.

---

[443] بگذر: بكوزر (metin)

Maḥṣūl: Hevādan geç. Ḥażret-i Ra'ūf u ʿAṭūf *celle şānehu*ya ḳul ol. Saña ḥayāt lāzım ise ḫırḳada ol; yaʿnī beden-i fenā pīrāmenüñi libās-ı mesnūn ile müzeyyen eyle kì ḥayāt-ı ebediyyeye nā'il ü vāṣıl olasın.

150

خرقۀ پشمینه را بر دوش کن

شربتی از نامرادی نوش کن

peşmīne: *Yā* nisbet ve *nūn* te'kīd ve *hā* naḳl içündür; bu terkībüñ mecmūʿı 'peşme mensūb' yaʿnī 'yüñden ḫırḳa' maʿnāsınadur.

şerbetī: *Yā* tenkīr içündür. *Şerbet* maʿrūfdur. Bu, istiʿāre ṭarīḳiyle ẕikr olındı.

nūş: 'İç'. ʿArapça '*üşrüb'* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Yüñden ḫırḳayı ber-dūş eyle; yaʿnī bedenüñe ilbās eyle. Nā-murādlik [40a] şerbetini iç; yaʿnī ten-perverlikden geç. Ḥāṣılı iḫtiyār-ı libās-ı faḳr ile ridā-yı rıżā-yı Settārı iktisā vü iktisāb ü mūris̱-i maḳt-ı ʿaẕāb olan iftiḫār-ı tekebbürden imtināʿ ü ictināb eyle, dimekdür.

151

ای که در بر می کشی پشمینه را

پاک ساز از کینه اوّل سینه را

kīne: *Hā* naḳl içündür. *Kīn kāf-ı ʿArabī*nün kesri ile 'göñülde ʿadāvet yaʿnī düşmenlik ṭutmaḳ'. ʿArapca *'ḥı[ḳd]/ḥaḳd*' maʿnāsınadur. Cemʿi *aḥḳād* gelür.

Maḥṣūl: Ey kimse kì yüñ ḫırḳasını üzerine çekersin, evvel ṣīneñi kīneden pāk [ü] taṭhīr eyle; yaʿnī derūnuñı bīrūnuña uydur. Ḥāṣılı ḫırḳa ziyy-i ṣuleḥā olmaġla ẓāhirde vesīle-i ḥüsn-i ẓanndur. Bāṭınuñ daḫi ḫayālāt-ı bāṭıladan pāk ü tāhīr olup ẓāhirüñe muṭābıḳ olduġı ṣūretde Ḥaḳḳ ve ḫalḳ ʿindinde maḳbūl ü memdūḥdur.

152

گر همی خواهی نصیب از آخرت

رو بدر کن جامهای فاخرت

naṣīb: ‘Ḥiṣṣe-i şe’yden bir miḳdār’, cemʿi *nuṣub*[444] gelür; ‘ḥaẓẓ’ daḫi dirler.

cāmehā: *Cāme*nüñ cemʿidür, ‘cins-i libās’. ʿArabca *elbise* cemʿi olduġı gibi.

Maḥṣūl: Eger āḫiret naṣībini isterseñ yürü elbise-i fāḫireyi üzerüñden çıḳar; yaʿnī zīnet-i dünyā-yı bī-beḳāyı terk eyle. Reviş-i dervīşāne vü sülūk-i bī-tekellüfāne ile zindegāne eyle.

153

بی تکلف باش و آرایش مجوی

ترک راحت گیر و آسایش مجوی

ārāyiş u āsāyiş: İsm-i maṣdarlardur kì ‘zīnet ü rāḥat’ maʿnālarınadur.

Maḥṣūl: Bu beyt daḫi beyt-i ṣābıḳanuñ tefsīri maḳāmındadur. Bī-tekellüf ol. Zīb ü zīnet ü ārāyiş isteme. Daḫi rāḥat u refāhiyyeti terk eyle; yaʿnī ḥużūr u ārāma ṭālib ü rāġıb olma heyhāt heyhāt.

154

همچو صوفی درپلاس صوف باش

درصفتهای خدا موصوف باش

ṣūfī: *Yā* nisbet içündür; ‘ḳoyun yüñi’. Cemʿi *eṣvāf* gelür. Boyalısına yaʿnī *ṣūf-ı maṣbūġ*a ‘ʿihn’ dirler, kesr-i ʿ*ayn-ı mühmele* ile; cemʿi ʿ*uhūn* gelür,

[444] nuṣub: انصب (metin)

żamm-ı ʿ*ayn* ile. Ṣuleḥā eks̱eriyā ṣūfdan libās giydikleri içün ṣāliḥ kişiye ‘*ṣūfī’* dirler.

Maḥṣūl: [40b] Ṣūfī gibi libās-ı ṣūfda ol. Ḫudā-yı ʿAzīz ü Celīl’üñ ṣıfatlarında mevṣūf ol; yaʿnī تخلّقوا باخلاق الله emr-i şerīfi ile ʿāmil ol dimekdür.

155

در برت گو کسوت نیکو مباش

زیر پهلو جامه خوابت گو مباش

kisvet: Kesr-i kâfla ‘libās’.

nīkū: ‘Eyü’, muḳābil-i *bed*. ʿArabca ‘*ceyyid’*, muḳābil-i *redī.*

pehlū: ʿArabca ‘cenb’ ve ‘eyegü/iyegü’. ʿArabca ‘*ḍıl*ʿ*’*, cemʿi *aḍlā*ʿ gelür.

Maḥṣūl: Üzerinde eyü kisve olmasun di; kez̠ālik pehluñ altında ve cāme-ḫˇābuña -laṭīf ü müferriḥ döşek ve yorġan ve çārşebden ʿibāretdür- olmasun di.

156

مرد راهرا بوریا قالین بود

سنگ خشتش عاقبت بالین بود

ḳālī ve **ḳālīn**: *Ḳālīçe* didikleri maʿrūf ‘ferş’dür.

ḫışteş: *Şīn-i żamīr, merd-i reh*e rāciʿdür, *ḫışt* ‘kerpiç’ maʿnāsınadur.

bālīn: ‘Yasduḳ’: ʿArabca ‘mıḫadde’ ve ‘visāde’; cemʿi *vesā’id* gelür.

Maḥṣūl: Merd-i rāh yaʿnī sālike ḥaṣīr, döşek olur. Andan ötüri kì ʿāḳıbet yaʿnī baʿde’l-fevt aña kerpiç, bālīn olur. Ḥażret-i Şeyḫ aleyhi’r-raḥme terk-i dünyā vü defʿ-i esbāb-ı fenā-yı bī-beḳāya taʿbīrāt-ı mütenevviʿa ve tems̱īlāt-ı müteʿaddide ile ḥas̱s̱ u terġīb ḥāṣılı dār-ı dünyā medār-ı s̱ebāt u beḳā degüldür kì ṭaleb ü raġbete sezā ola. Bu

menzilüñ nāziline irtiḥāl ve niʿam u nevāline elbette zevāl muḳarrer olmaġla tezyīf ü taḥḳīrinde her ne rütbede mübālaġa olınsa ḥaḳīḳatde ḳubḥundan ʿöşr-i miʿşārı[445] beyān olınamaz.

در صفت درویشی و حبّ درویشان فرماید

157

گر ترا عقلست با دانش قرین

باش درویش و بدرویشان نشین

ʿ**aḳlest**: *Sīn* ve *tā* kì edāt-ı ḫaberdür, maʿn^en *ḳarīn*e muḳārindür; lâkin vezn içün ṣūretā ʿ*aḳl*a ḳayd olındı.

Maḥṣūl: Eger ʿaḳluñ dānişe ḳarīn ise yaʿnī hem ʿāḳil ve hem ʿālim iseñ dervīş ol ve dervīşler ile otur; yaʿnī dervīşlerle īḫtilāṭ ü āmīziş eyle.

[41a]

158

همنشینی جز بدرویشان مکن

تا توانی غیبت ایشان مکن

Maḥṣūl: Dervīşlerden ġayrısıyla mücāleset ü muʿāşeret itme. Mādāmkì ḳādir iseñ anları ġıybet itme; yaʿnī mesāvīlerinden ḳaṭʿ-ı lisān eyle. *عمل* المؤمن على الصلاح meslekine sülūk ile selāmet-rev ol. Ḥüsn-i ẓannuñ dünyā vü ʿuḳbāda żarar u ziyānı yoḳdur. Niçe ḥaḳīḳat üzre ehl olan dervīşler setr-i ḥāl içün menāhī vü mekārihi ṣūret-i irtikābda görinürler ve ol ṣūretle defʿ-i izdiḥām-ı enām iderler. Seng-i taʿaṣṣub ile sū'-i ẓanna düşmek lāzım degüldür. İltizām-ı mā-lā-yelzemden kendi aḥvālüñe müfīd olmañ saña ḫayrludur.

159

[445] ʿöşr-i miʿşārı: عشر معاشری (metin)

حبّ درویشان کلید جنّت است

دشمن ایشان سزا ی لعنت است

Ḥubb: Bi’ż-żamm ve’t-teşdīd ‘muḥabbet’ maʿnāsınadur.

kilīd: Kesr-i kāf ile ‘anaḫtar’, ʿArabca ‘*miftāḥ’*, cemʿi *mefātīḥ*dür.

laʿnet: ‘Reddidüp sürmek ve ḫayrdan tebʿīd itmek’; *laʿn* gibi; Fārisīce ‘*nefrīn’* dirler.

Maḥṣūl: Dervīşlere muḥabbet itmek cennet anaḫtarıdur; yaʿnī duḫūl-i cennete sebebdür. Anlaruñ düşmeni laʿnete sezā vü lāyıḳdur; yaʿnī ḫayrdan dūr u mehcūr olur. Ḥāṣılı fuḳarā vü dervīşāna raḥm u raġbet ve muḥabbet ü ḥürmet muʿteber ü memdūḥ ve ʿaksi daḫi mezmūm ü maḳbūḥdur.

160

پوشش درویش غیر دلق نیست

در پی کام و هوای خلق نیست

Pūşiş: Bā-yı ʿAcemīnüñ żammı ve şīn-i evvelüñ kesri ile ism-i maṣdardur; giyecek, ʿArabca ‘*libās’* maʿnasınadur.

delḳ: ʿArabīdür, ‘ḫırḳa’; Fārisīce ‘jende’ maʿnāsınadur.

kām: *Kāf-ı ʿArabī*yle ‘murād’ maʿnāsınadur.

ḫalḳ: *Ḫā-yı muʿceme*nüñ fetḥi ile bunda ‘maḫlūk’ maʿnāsınadur. Baʿżı nüsḫada *ḥā-yı mühmele* ile *ḥalḳ* vāḳiʿ oldı, ‘boġaz’, cemʿi *ḥulūḳ* gelür; Fārisīce ‘gelū’ maʿnāsınadur, *Kāf-ı ʿAcemī* ile.

Maḥṣūl: Dervīşlerüñ giyecekleri ḫırḳadan ġayrı degüldür ve murād u hevā ardında degüldür; yaʿnī hevā-yı ḫāṭır ve murād-ı nefs-i ġādir sevdāsında olan maḫlūḳ degüldür. [41b] Ve baʿż[1] nüsḫaya göre boġazı ḳaydında degüldür.Yaʿnī elvān-ı

eṭʿıme-i nefīse ile boġazuñ murād-ı ẕevḳ-ı iʿtiyādı fikrinde olmayup ḳūt[-ı] lā-yemūta medār olan loḳma-i yesīr ile geçinür. Ḥāṣılı nān-ı cevīn ve sīr ile şebʿān u sīr olur.

160a[446]

هر که او ترك تن آسانی کند

پس خلاف نفس سلطانی کند

161

مرد تا ننهد بفرق نفس پای

راه کجا یابد بدرگاه خدای

nenhed: *Nūn*-ı evvelüñ fetḥi ile edāt-ı nefydür, *nūn*-ı s̱ānī kelimedendür, ve aṣlda meftūḥdur ammā bunda żarūret-i vezn içün sākin oḳınur.

kocā: *Kāf-ı ʿArabī*nüñ żammı ile ‘ḳanda’, ʿArabca ‘*eyn*^{e}’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Er tā kì nefsüñ başına ayaḳ ḳoymaya; yaʿnī ayaġı altına alup ġālib ü ẓāfir olmaya, ol kişi dergāh-ı Ḥaḳ ve bārgāh-ı Ḳādir-i muṭlaḳ *celle ve ʿalā*ya ḳanda yol bulur? Yaʿnī yol bulmaḳ meslūbu’l-iḥtimāldür ve vāṣıl ilállâh^{u} cell^{e} şāneh^{u} olmaḳ muhāl-ender-muhāldür.

162

مرد ره دربند قصر و باغ نیست

بردل او غیر درد وداغ نیست

Merd-i reh: ‘Yol eri’ yaʿnī ‘sālik ü mürīd’.

dāġ: ‘Yaḳı’. ʿArabca ‘keyy’, *kāf*uñ fetḥi ve *yā*nuñ teşdīdi ile. Bunda ‘fikr-i ʿāşıḳāne’ ve ‘elem-i müştāḳāne’den kināyedür.

---

[446] Bedeninin rahatlığını gözetmeyen kimse nefsinin hilafı üzre sultanlık eder. [ŞPA/s. 199]

Maḥṣūl. Yol eri yaʿnī sālik ḳaṣr u bāġ ḳaydında degüldür. Anuñ ḳalbinde derd ü dāġdan ġayrı yoḳdur; yaʿnī vuṣūl ilállâh[i] teʿāládan ġayrı elem ü derdi yoḳdur; yaʿnī zehret ü zīnet-i fāniyye-i dünyeviyyeyi derūnından selb idüp saʿy u himmetin taḥṣīl-i levāzım-ı rıḍvāna ḥaṣr u ḳaṣr itmişdür.

163

گر عمارترا بری بر آسمان

عاقبت زیر زمین گردی نهان

ʿ**imāret**: Bi'l-kesr 'maʿmūrluḳ', żıddı *ḫarābluḳ*; Fārisīce '*ābādī'* ve '*ābādān*[ī]' dirler.

gerdī: *Kāf-ı ʿAcemī*nüñ fetḥiyle fiʿl-i mużāriʿ müfred-i muḫātābdur, ʿArabca '*taṣīr*[u]' dirler.

Maḥṣūl: Eger menzilüñ, āsmān üzre iletesin yaʿnī mübālaġa ile terfīʿ ü tertīb ü tensīḳ idesin, ʿāḳıbet yir altında gizlü yaʿnī bī-nām u nişān olacaḳsın. Ḥażret-i Şeyḫ beyti ziyāde tenvīr ü tefsīr içün buyurur.

[42a]

164

گر چو رستم شوکت و زورت بود[447]

جای چون بهرام در گورت بود

şevket: Bunda 'heybet' ve 'ʿaẓamet' maʿnāsınadur.

gūret: *Tā* ḫiṭāb içündür, g*ūr* bunda īhām ṭarīḳiyle meẕkūrdur; zīrā hem 'mezār' ve hem 'yaban eşegi' maʿnāsınadur. ʿArabca '*ḥimāru'l-vaḥşī'* ve '*ferā'* dirler bi'l-fetḥ ve'l-ḳaṣr.

[447] زورت: روزت (metin)

Behrām: Bunda *Behrām-ı Gūr*’dur; bir pādişāh-ı ʿaẓīmü’ş-şān idi kì şāhān-ı cihān ḳahr u satvetinden lerzān u tersān idiler. Yigirmi dört yıl pādişāhluḳ itdikden ṣoñra bir gün ṣaydgāhda bir gūr-ı bād-reftārı şikār içün ardınca ilġar iderken gūrda ḳarār eyledi.

Maḥṣūl: Eger Rüstem gibi şevket ü zūruñ daḫi olursa yirüñ Behrām gibi gūrda olur; yaʿnī heybet ü şevketüñe iʿtimād itme ʿāḳıbet yirüñ mezārdur.

164a[448]

گر چو کیخسرو بمانی پایدار

آخرت باید شدن در بطن غار

165

ای پسر از آخرت غافل مباش

با متاع این جهان خوش دل مباش

Maḥṣūl: Ey oġul āḫiretden ġāfil olma, bu dünyānūn metāʿı ile ḫoş-dil olma; yaʿnī zīnet ü emvāl-i zāyile ve fāniye ile kì يوم لاينفع مال su’āl ü ḥesāb belkì ʿiṭāb u ʿiḳābı muḳarrerdür, ol maḳūle müzaḫrefāt-ı mekrūhe ile mesrūr olma.

166

دربلیات جهان صبّار باش

گاه نعمت شاکر جبّار باش

beliyyāt: *Belā*nuñ cemʿidür, *belāyā* daḫi gelür; ‘niḳmet’ ve ‘imtiḥān’ ve ‘yaramaz nesne’. Elsine-i s̱elās̱ede müstaʿmeldür.

gāh: *Kāf-ı ʿAcemī* ile bunda ‘vaḳt’ maʿnāsınadur.

---

448 Keyhüsrev gibi uzun zaman saltanat sürsen bile nihayetinde sana mağara gibi olan kabre girmek mukarrerdir. [ŞPA/s. 202]

Maḥṣūl: Cihānuñ belāyāt ü mekrūhātına mübālaġa ile ṣabridici ol ve niʿmet vaḳtinde ḥażret-i Cebbār-ı Kerīm *ʿamm*[e] *nevāleh*[u]ya şükridici ol; yaʿnī belāya ṣabr ve niʿmete şükreyle, Ḥaḳ teʿālánuñ rıżāsın taḥṣīl eyle dimekdür.

در صفت بدبختی

167

چار چیز آثار بدبختی بود

جاهلی و کاهلی سختی بود

Maḥṣūl: Dört nesne bed-baḫtlik ʿalāmetidür. Cāhillik ve kāhillik. Bu ikisi şedīd ve ḳatıdır; yaʿnī ednā mertebe ʿilm ḥālini bilmemek veceb[e] ʿaleyh[i] [42b] edā vü īfāda kāhillik ve tenbellik itmek ḥāṣılı ṭāʿat u ʿibādet-i Ḫudā'da cāhil ü kāhil olmaḳ emr-i müşkildür.

168

بیکسی و ناکسی هر چار شد

بخت بدرا این همه آثار شد

Bī-kes: 'Kimsesüz; yaʿnī 'naṣīr ü ẓahīr ü yāver ü dest-gīr[i] olmayan kimse'ye dirler.

nā-kes: 'Denī vü ẕelīl ü sefīh ü sefīl olan şaḫṣ-ı nā-sezā-kār'a dirler.

Maḥṣūl: Biri bī-keslik ve biri nā-keslikdür kì dördi daḫi bed-baḫtlige eẟer ü nişāndur.

169

آنکه در بند عبادت می شود

بی شك از اهل سعادت می شود

Maḥṣūl: Ol kimse kì ʿibādet ḳaydında ola; yaʿnī ḥarāk u sükūnı kitāb u sünnete muvāfıḳ ü maḳrūn ola, bī-şek ehl-i saʿādetden olur; yaʿnī kendüni defter-i saʿādete mastụ̄r ve zümre-i eşḳıyādan dūr u mehcūr bilsün.

170

برهوای خود قدم هر کو نهاد

می تواند کرد بانفسك جهاد

hevā: Bi'l-ḳaṣr ʿArābīdür; 'ḳalbüñ mütelez̠z̠iz̠ olduġı nesneye meyl itmek ve muḥabbet'. Fārisīce 'mihr' gibi. Ve 'düşmek', 'suḳūṭ'; Fārisīce '*uftāden'*. Cemʿi *ehvā* gelür.

her kū: *Her kì ū*dan muḫaffefdür; żarūret-i vezn içün ḫaẕf u īṣāl olmışdur.

kerd: Bunda te'vīl-i maṣdarda '*kerden'* maʿnāsınadur; zīrā mā-ḳablinde mużāriʿ vākiʿ olmışdur. Bu gūne iki fʿil cemʿ olsa biri maṣdar maʿnāsınadur.

nefsek: Kāf edāt-ı taṣġīrdür. ʿArabca '*nüfeys'*, żamm-ı *nūn* ile.

cihād: 'ġazā', Fārisīce 'ceng' ve 'neberd' ve 'perḫāş' maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Her ol kimse kì hevāsı üzre ayaḳ ḳoydı; yaʿnī hevāsını zīr-i pāy idüp lez̠āyiz̠-i nefsāniyyesin terk eyledi, ol kimse nefscaġızıyla ceng ü cidāle ḳādir oldı.

171

هرکه سازد درجهان با خواب [و] خور

درقیامت نبودش زآتش گذر

ḫar: *Vāv*-ı resmīyle *ter* ü *ḫar* ḳāfiyesinde bunda 'yimek'. ʿArabca '*ṭaʿām'* maʿnāsınadur.

güẕer: *Kāf-ı ʿAcemī*nüñ żammı ile 'geçer'. ʿArabca '*memerr'* ve '*maʿber'* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl [43a]: Her kimse kì dünyāda uyumaḳ ve yimek ile ülfet eyledi; yaʿnī rāḥata raġbet ve ʿibādetden nefret eyledi anuñ ḳıyāmetde āteşden güẕeri yaʿnī ʿaẕābdan necāt u memerri yoḳdur.

172

روی گردان ازمراد و آرزو

پس بدرگاه خدا آور تو رو

Maḥṣūl: Murād u ārzūdan yüz döndür; yaʿnī reġā'ib-i dünyeviyyeden iʿrāż eyle. Ṣoñra Allâh[u] teʿālánuñ dergāhına yüz getür; yaʿnī müteveccih ol. Ḥāṣılı hevā [vü] heves ile ṭāʿat olmaz.

173

کامرانی سر بناکامی کشد

مرد ره خط در نیکونامی کشد

Kāmrānīde *mīm* sākindür; *yā* maṣdariyyedür.

ser: Bunda 'uç' ve 'nihāyet' maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Murād süriciligin nihāyeti nā-kāmlıġa çeker. Yol eri yaʿnī sālik-i ṭarīḳ-i Ḥaḳ eyü nāmlıġa ḫaṭ çeker; yaʿnī çizer. Ḥāṣılı cühelā gibi nām u şān istemez, iʿrāż ider.

174

امر و نهی حق چو دادی ای وحید[449]

پس مرو بر وایهٔ نفس پلید

vaḥīd: 'Münferid' gibi 'bir'; Fārisīce '*yek'* dirler.

vāye: 'Naṣīb' ve 'ẕevḳ' maʿnāsınadur.

---

[449] داری: دادی (metin)

pelīd/ belīd: Pā-yı ʿAcemī ile ‘murdār, bā-yı ʿArabī ile ‘kevden ’, ‘aḥmaḳ’, Türkīce ‘bön’ kişiye dirler.

Maḥṣūl: Ey şaḫṣ-ı münferid ü yegāne, Ḥaḳ teʿālánuñ emr ü nehyini ṭutarsañ yaʿnī ṭutmaḳ murād u maḳṣūduñ ise pes murdār nefsüñ ẕevḳ ü şevḳı üzre yürüme; yaʿnī ol aḥmaḳ ve şaşḳun nefse uyup ḍāl ü telef-i beyān u ḥirmān (?) olma.

175

امرو نهی حق ز قرآن گوش دار

جای شادی نیست دنیا هوش دار

gūş dār: ‘Ḥıfẓ eyle’ ve ‘ezberle’ dimekdür; zīrā *gūş, dāşten* ve *dārīden* müştaḳḳātından [450]biriyle muḳayyed olsa ḥıfẓ maʿnāsına olur ve *kerden* ve müştaḳḳātıyla muḳayyed olsa ‘işitmek’ ve ‘diñlemek’ maʿnāsına olur.

şādī: *Yā-yi maṣdariyye*, ‘sevinmek’. ʿArabca ‘*sürūr’* maʿnāsınadur.

hūş dār: ‘Āgāh ol’ yaʿnī ‘muteyaḳḳıẓ ol’ dimekdür. *Hūş* daḫī *dāşten* ve müştaḳḳātıyla muḳayyed olsa ‘āgāh ol, ġāfil olma’ ve *kerden* ve müştaḳḳātıyla müstaʿmel olsa ‘fehm eyle’ ‘añla’ maʿnāsına olur, f’ifhem.

[43b] **Maḥṣūl**: Ḥaḳ teʿālánuñ emr ü nehyini Ḳur’ān-ı ʿAẓīmü’ş-şān’dan żabt u ḥıfẓ eyle. Dünyā şādīlik yiri degüldür. Ġāfil olma, ʿayn-ı baṣīreti fetḥ eyle.

176

هر كه ترك كامرانی میکند

برخلافش زندگانی میکند

zīndegānī: ‘Dirilik’. ʿArabca ‘*maʿāş’* ve *‘maʿīşet’* maʿnāsınadur. *Kāf-ı ʿAcemī, hā-yı resmī*den bedeldür. *Hā* vü *kāf*i cemʿ idenler bu ḳāʿideden ḫabīr degüllerdür. *Elif nūn* te’kīd ü taḥsīn içündür.

---

450 müştaḳḳātından: müştāḳātından (metin)

Maḥṣūl: Her kimse kì murād süriciligi terk eyleye, anuñ ḫilāfı üzre dirlik ider yaʿnī faḳīrāne taʿayyüş ider. لا غم للقانع medlūlince dünyā vü ʿuḳbāda ġam u hemmden emīn olur.

درصفت ریاضت می فرماید

177

گر همی خواهی که گردی سربلند

ای پسر برخود در راحت ببند

ser-bülend: ‘Vālā-cāh’. ʿArabca ‘ *ʿālī-ḳadr’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Eger isterseñ kì ʿālī-ḳadr yaʿnī maḳbūl-i dergāh-ı Ḥaḳ olasın üzerine rāḥat ḳapusını yaʿnī ten-perverlik bābını sedd idesin. Ḥāṣılı serīʿü’z-zevāl dünyāyı terk eyle dimekdür.

178

هر که بربست او در راحت تمام

باز شد بر وی در دارالسلام

ber-best: *Ber* bunda edāt-ı te’kīddür, *best, bā-yı ʿArabī*nüñ fetḥi ile *besten*den fiʿl-i māżī müfreddür; ‘bağladı’. ʿArabca ‘*rabaṭ*[a]*’* maʿnāsınadur.

Bāz: Bunda ‘açıḳ maʿnāsınadur. ʿArabca ‘*feth’*, żıddü’l-*ġalḳ* bi’l-iskān fihimā.

dārü’s-selām: ‘Cennet’dür.

Maḥṣūl: Her kimse kì o rāḥat ḳapusını tamām bağladı; yaʿnī ʿibādāt-ı mesnūneyi kemā-yenbaġī edā vü īfāda tecvīz-i se’met ü rehāvet eylemedi, anuñ üzerine cennet ḳapusı açıldı; yaʿnī vaʿd-i müteʿaẕẕirü’l-ḫulf-i ilâhī üzre duḫūl-ı cennet-i mevʿūda lāyıḳ oldı Allâhümm[e] yessir.

179

غیر حق را هر که خواند ای پسر

کیست درعالم ازو گمراهتر

ḫˇāned: *Ḫˇānden*den f iʿl-i mużāriʿ müfred ‘oḳıya’. ʿArabca ‘*yaḳraʾᵘ*’ maʿnāsınadur.

Kīst: *Kì* ile edāt-ı ḫaber olan *sīn* ve *tā*dan mürekkebdür. Ḫıffet içün *hā-[yı]* ġayr-ı melfūẓa ḥaẕf olınup *kīst* ḳaldı; ‘kimdir’ maʿnāsınadur.

‘gümrāhter’: [44a] *Güm* ‘żāyiʿ’, *rāh* ‘yol’, *ter* edāt-ı tafḍīldür; ‘yol yitirmişrek’ ve ‘azmışraḳ’. ʿArabca ‘*aḍall’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ḥaḳ teʿāládan ġayrı her kimse kì diler ve ister ey oġul; yaʿnī dergāh-ı Ḥaḳḳ’ı ḳoyup ġayrıdan ʿarż-ı ḥācet ider, andan azmışraḳ ʿālemde kim var? Yaʿnī ol kimseden aḍall ü aḫyeb ü aḫser yoḳdur.

180

ای برادر ترك عزّ و جاه کن

خویشرا شایستهٔ درگاه کن

Maḥṣūl: Ey ḳarındaş terk-i ʿizz u cāh eyle; yaʿnī mūriṡ-i ġurūr u ḫüsrān olan vaḳʿ u iʿtibār-ı fānīyi defʿ ü refʿ eyle ve kendini dergāh-ı Ḥaḳḳ’a lāyıḳ eyle; yaʿnī ol dergāh-ı kibriyā-penāha varmaġa kesb-i liyāḳat-ı istiʿdād eyle.

181

خور گردد هر که گردد جاه جوی

ای برادر قرب این درگاه جوی

Ḫor: Fārisīde ve Türkīde müstaʿmeldür. ʿArabca ‘*ḥaḳīr’* ve ‘*ẕelīl’* maʿnāsınadur.

gerded: *Gerdīden*den fiʿl-i mużāriʿdür; ‘olur’ maʿnāsınadur.

cāh-cūy: Vaṣf-ı terkībīdür. Aṣlı *cūyende-i cāh*dur. ‘Manṣıb ü mertebe isteyici’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ḥaḳīr ü ẕelīl olur her kimse kì ṭālib-i manṣıb u mertebe ola. Ey birāder bu dergāhı yaʿnī dergāh-ı Ḫudā *celle ve ʿalā*yı[451] iste ve ṭālib ol, zīrā ʿizz-i dünyā ẕüll-i ʿuḳbādur.

182

عزّّّ و جاهت سوی پستی میکشد

مر ترا با تن پرستی میکشد

Mer turā: *Mer* bunda taḥsīn-i lafẓ ü tekmīl-i vezn içündür.

Maḥṣūl: ʿİzz ü cāh seni cānib-i esfele çeker. Mıṣrāʿ-ı s̱ānī murādını tenvīr idüp buyurur, ʿizz ü cāh seni ten-perestlige çeker; yaʿnī gāyetde meẕmūm olan derekāt-ı esfelü’s-sāfilīnde derecāt-ı ʿāliyye vü saʿādet-i ebediyyeden maḥrūm olmaġa bā’is̱ olur.

183

نفس در ترك هوا مسكين بود

گوشمال نفس نادان این بود

miskīn: ‘Hīç nesneye mālik olmayan faḳīr’e dirler, cemʿi *mesākīn* gelür.

Gūşmāl: Vaṣf-ı terkībīdür. Maḳām-ı te’dīb ü taʿzīrde müstaʿmeldür.

[451] ʿalā: aʿlā (metin)

buved: *Bā*nuñ fetḥi ve żammıyla ve *vāv*uñ fetḥi ile lüġatdür; ‘olur’. ʿArabca ‘*yaṣīr*[u]’ ʿmaʿnāsınadur.

Maḥṣūl: [44b] Nefs terk-i hevāda miskīn yaʿnī żaʿīf ü zebūn olur. Nefs-i cāhil ü nādānuñ teʿdībi böyle olur.

184

چون دلت برياد حق ايمن بود

نفسك اماره هم ساكن بود

īmin: *Hemze* vü *mīm*üñ kesreleriyle ‘emīn’ ve ‘muʿtemed’ maʿnāsınadur.

Nefsekde *kāf,* taṣġīr ü taḥḳīr içündür.

hem: Bunda ‘şirket’ maʿnāsın ifāde ider.

Maḥṣūl: Çünkì ḳalbüñ yād-ı Ḥaḳ yaʿnī ẕikr-i Ḥaḳ üzre emīn ola, emmāret[ün] bi’s-sū olan nefsceğizüñ sākin olur; yaʿnī ḳalbüñ ẕikr-i Ḥaḳ’la meşġūl olduḳça nefs sükūn u rükūnda müşāreket ider.

185

هر كه اورا تكيه برصانع بود

درجهان با لقمهٔ قانع بود

tekye: *Tā*nuñ fetḥiyle ‘dayanmaḳ’; ʿArabca ‘*ittikā’* ve ‘*iʿtimād’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Her kimsenüñ kì Ṣāniʿ-i ḥaḳīḳī *celle şānehu*ya iʿtimādı ola, dünyāda bir loḳma ile ḳāniʿ olur.

186

اكتفا بر روزئ هر روزه كن

گر نداری از خدا دریوزه کن

rūzī: *Yā-[yı] aṣliyye* ile ‘azıḳ’. ʿArabca ‘*rızḳ’* ve ‘*nafaḳa’*, cemʿleri *erzāḳ* u *nafaḳāt gelür;* hemze-i müctelibe tevessül içündür.

rūze: *Hā-yı resmī* taḫṣīṣ ü nisbet içündür.

deryūze: ‘Dilenmek’. ʿArabca ‘*cerr’* ve ‘*su’āl’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Her güne maḫṣūṣ olan rızḳ üzre iktifā yaʿnī ḳanāʿat eyle. Eger mālik degülsen Allāh *celle ve ʿalā*dan dilen; yaʿnī rızḳuña mütekeffil olan Rāzıḳ-ı Ḥaḳīḳīden su’āl eyle kendi[n] faḳīrisen.

در بیان مجاهدۀ نفس

187

نفس نتوان کشت الاّ با سه چیز

چون بگویم یاد گیرش ای عزیز[452]

küşt: Żamm-ı *kāf-ı ʿArabī*yle fiʿl-i mużāriʿe muḳārin olduġıyçün te’vīl maṣdardadur; ‘öldürmek’. ʿArabca ‘*ḳatl’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Nefsi öldürmek mümkin degül illā üç şey ile; çünkì söyleyeyim ḫāṭıruñda ṭut ey ʿazīz. Maḳṣūd muḫāṭabı īḳāẓdur.

188

خنچر خاموشی و شمشیر جوع

نیزۀ تنهایی و ترک هجوع

cūʿ: Bi’ż-żamm ‘açlıḳ’, żıdd-ı ‘*şebʿ’*; Fārisīce ‘*gursenegī/guresnegī’*, *rā*nuñ sükūnı ve *sīn*üñ fetḥi [45a] ve ʿaksi daḫi faṣīḥdür.

---

[452] مگویم : بگویم (Metin)

hücūʿ: Bi'ẓ-żamm 'gice uyumaḳ', 'nevm' gibi, żıdd-ı *yaḳaẓa*. *Hücūʿ*uñ cemʿi *hücce*ʿ*ūn* ve *nevm*üñ cemʿi *niyām* gelür. Fārisīce '*ḫˇābīden'*, *vāv-ı resmī*yle.

Ḫancer ü şemşīr ü nīze: Ẕikr olınan ālāt-ı ḳāṭıʿa ve edevāt-ı nāfiẕe elsine-i şuʿarādan ʿibāret olmaġla bu muḫtaṣar maḥall ü maḳāmı degülse daḫi eşher-i esmāları icmālen taḥrīr olınmaḳ münāsib görildi.

Ḫancer: Maʿrūfdur, elsine-i s̱elāṣede müstaʿmeldür, Cemʿi *ḫanācir* ü *ḫanācīr* gelür.

şemşīr/şimşīr: *Şīn*üñ fetḥi ve kesri ile lüġatdür; 'ḳılıç' 'tīġ' daḫi dirler. ʿArabca 'seyf', cemʿi *suyūf* ü *esyāf*; 'münṣal', cemʿi *menāṣıl*, 'ṣārim' cemʿi *ṣavārim* ve 'ṣafīḥa' cemʿi *ṣafāyiḥ*, ve 'meşrefī' cemʿi *meşārif* ve 'miʿvel' cemʿi *meʿāvil* gelür ve '*ḳażīb'* ve '*ṣamṣām'* ve '*mühenned'* ve '*hinduvānī'* yanımızda olan lüġatde bu dört müfred cemʿlerine taʿarruż olınmadı.

Nīze: 'Şırıḳ' ve 'kendir' maʿnāsınadur; '*rumḥ'* cemʿi *rimāḥ* ve *ermāḥ*, '*esele'* cemʿī *esl* ve *eselāt* ve '*ḳanā'* cemʿī *ḳanavāt*, ve '*ṣaʿde'* cemʿi *ṣaʿād* (?)ve 'ḥarbe' cemʿi *ḥirāb* ve '*mızrāḳ'* cemʿi *mezārīḳ* ve '*sinān'* cemʿi *esinne* gelür ve '*ḫaṭṭay'* ve '*rūdeynī'* (?)ve '*simihrī'(?)*bu üç ḳıtʿa müfredüñ keẕâlik cemʿlerine[453] ẓafer bulınmadı.

Maḥṣūl: Ḥażret-i Şeyḫ muṣannifü'l-aṣl *ʿaleyhi'r-raḥme* ḳatl-i nefsi üç ālāt-ı cāriḥanuñ vücūdına tevḳīf buyurmış idi kì biri ḫançer-i ḫāmūşī ve biri şemşīr-i cūʿ ve biri nīze[-i] tenhāyī. Ve ḥarb [u] neberd kemāl-i yaḳaẓa ve intibāha mevḳūf olup nevm-i ġaflet ġāyetde mezmūm olmaġla terk-i ḫˇāb u reḫāveti daḫi żamm u şarṭ u ḳayd eyledigi evḳāt-ı ḥurūbda elzem-i levāzımdur.

189

هر کرا نبود مرتب این سلاح

نفس او هرگز همی یابد فلاح

[453] cemʿlerine: cemʿīlerine (metin)

Maḥṣūl: Her kimiñ kì bu silāḥ müretteb olmaya yaʿnī beyt-i sābıḳada cihād-ı nefs içün taʿdād eyledigi silāḥ yerlü yerinde olmaya anuñ nefsi hergiz ṣalāḥ u felāḥ bulmaz; zīrā bī-silāḥ düşmenle muḥārebe itmek gibidür.

190

چونکه دل بی یاد اللهت بود

دیو ملعون یار همراهت بود

Allâh'et: *Tā*-yı *ḫiṭāb* maʿnāda *dil*e merbūṭdur.

Maḥṣūl: Çünkì senüñ ḳalbüñ ẕikrullâhsız ola [45b] yaʿnī lisān u cinānuñ ẕikrullâhdan ġāfil ü ẕāhil ola, şeytān refīk ü yoldaşuñ olur.

191

اهل دنیارا چو دیو آرایدش

لقمهای چرب و شیرین بایدش

ārāyedeş: *Elif-i memdūde* ile *ārāy[ī]den*den fiʿl-i mużāriʿ müfred 'bezer', 'düzer', 'ḳuşar' maʿnāsınadur; şīn-i żamīr; *ehl-i dünyā*ya rāciʿdür.

Maḥṣūl: Ehl-i dünyāyı çünkì şeyṭān tezyīn ide yaʿnī müteşebbiå olduḳları kār u bārı ḫūb u zībā göstere, aña çerb ü şīrīn loḳmalar gerekdür. Nefsüñ aḳvā-yı fesādı elvān-ı ṭaʿām u şarābdur.

192

هر که او در بند سیم و زر بود

در عقوبت عاقبت مضطر بود

Maḥṣūl: Her kimse kì o sīm ü zer ḳaydında ola yaʿnī naḳd-i himmetin cemīʿ-i ḥuṭām-ı dünyāya ṣarf idüp erbāḥ-ı ʿuḳbādan ġaflet eyleye, ʿuḳūbetde ʿāḳıbet mużṭarr olur; yaʿnī yevm^{e} lā-yenfaʿ^{u} māl^{ün}de nāçār u giriftār-ı ʿaẕāb u ıżṭırār olur.

193

آنکه بهر آخرت کارش بود

از خدا تشریف بسیارش بود

Maḥṣūl: Ol kimse kì işi āḫiret içün ola, Allâh[u] teʿāládan aña çoḳ teşrīf olur; yaʿnī işi Allâh olan kimse ṭaraf-ı Dā'imü'l-iḥsāndan *celle şānehu* çoḳ feyż ve niʿmetine nā'il olur.

194

مال دنیا خاکسارانرا دهند

آخرت پرهیزکارانرا دهند

ḫāk-sār: *Ḫāk* 'ṭopraḳ'. ʿArabca '*turāb'*, *sār* bunda nisbet ifāde ider; ḫ*āk-sār, seng-sār* ve *ruḫ-sār* dirler; 'ṭopraḳlıḳ' ve 'ṭaşlıḳ' ve 'ṭaġlıḳ' maʿnāsınadur; *ḫāk-sā*r bunda 'eşḫās-ı edānī'den kināyedür.

perhīz-gār: *Kāf-ı ʿAcemī* ile 'ʿafīf ve zāhid', 'dünyādan müctenib ve muʿriż' maʿnāsınadur; 'pārsā' daḫi dirler, *bā-yı ʿAcemī* ile.

dehend: Bunda mecāz ṭarīḳiyle ẕikr olındı; yaʿnī ṭaraf-ı Ḥaḳ *celle ve ʿalā*dan dünyā edānīye ve ʿuḳbā eʿālīye virilür dimekdür.

Maḥṣūl: Dünyā mālını alçaḳlara ve kötilere virürler, āḫiret yaʿnī niʿam-ı bāḳiye-i āḫireti zühhād u ṣuleḥāya virürler.

195

هست شیطان ای برادر دشمنت

غلّ آتش خواهد اندر گردنت

Ġull: *Ġayın*un żammıyla 'Kefe lālesi' didikleri timur baġdur; cemʿi *aġlāl*dur; 'ṣifād' [46a] kesr-i ṣad ile daḫi ol maʿnāyadur, cemʿi *eṣfād* gelür.

Maḥṣūl: Ey ḳarındaş şeyṭān senüñ düşmenüñdür. Āteş bendi boynuñda ister; yaʿnī giriftār-ı ʿaẕāb-ı ebed ve mübtelā-yı belā-yı muḫalled olḍıġını temennā ider eʿūẕ[u] billâh[i] mine'ş-şeyṭān.

196

مدبری کو رو بدنیی آورد

بهره کی از عالم عقبی بود

Mudbir: İfʿal bābından ism-i fā'ildür; 'ardın ardın girüsine gidici', żıdd-ı *muḳbil*. Fārisīce '*bī-sitāre'* ve '*bed-baḫt'* dirler; *yā* vaḥdet veyā tenkīr içündür.

Maḥṣūl: Bir bed-baḫt kì yüzini dünyāya getüre; yaʿnī dünyāya meyl ve teveccüh eyleye, [ʿuḳbādan][454] ḳaçan behre; yaʿnī naṣīb ü feyż iletür. Ḥāṣılı ḥubb-ı dünyā mūcib-i ḥirmān-ı ʿuḳbādur.

197

ای پسر با یاد حق مشغول باش

وزخلایق دور همچون غول باش

ġūl: Cinden bir nevʿdür. Ṣaḥrālarda olur. Eşkāl-i muḫt*elif*e ile müteşekkil ve elvān-ı mütenevviʿa ile mütelevvin olup ehl-i sebīli rāh-ı rāstdan azıdup helāk ider. Cemʿi *aġvāl* ve *ġīlān* gelür.

Maḥṣūl: Ey oġul, ẕikr-i Ḥaḳ ile meşgūl ol ve ḫalāyıḳdan ġūl gibi uzaḳ ol; yaʿnī ẕikrullâh ile ḫalḳdan inḳıṭāʿ u tebettül eyle.

دربیان صابرین فقر فرماید

198

فقر خودرا پیش کس پیدا مکن

---

[454] ʿuḳbādan: dünyādan (metin)

محنت امروزرا فردا مكن

imrūz: *Elif*üñ kesri ve *mīm*üñ sükūnıyla ‘bugün’. ʿArabca ‘*hâẕā’l-yevm’* maʿnāsınadur. Maʿlūm ola kì ḳarīb içün olan ism-i işāret kì *īn*dür; sāʿat u rūz u şeb ve sāle dāḫil olsa *yā* ḥaẕf ve *nūn, mīm*e ibdāl olınup *im* olur; *imsāʿat, imrūz, imşeb, imsāl* dirler; ammā *imhafta* ve *imdem* dimezler; lâkin *ān*da bu ḳā’ide cārī olmaz f’aḥfaẓ.

Maḥṣūl: Kendi faḳr u iḥtiyācuñı kimse ḳatında iẓhār u āşkār itme. Bugünüñ miḥnetini yarın itme. Bugünden murād *dünyā* ve yārından murād *ʿuḳbā*dur. Emr-i dünyānuñ faḳr u fāḳasından şikāyet ile ʿaẕāb-ı āḫirete müstaḥaḳḳ olma; zīrā ḥālinden şikāyet ḥaḳīḳatde māniʿ vü muʿṭī olan Ḳādir-i ḥaḳīḳīden şikāyetdür.

[46b]

199

مرترا آنكس كه فردا جان دهد

غم مخور آخر كه يك لب نان دهد

Mer turā: *Mer* bunda taḥṣīn-i lafż içün gelmişdür.

Maḥṣūl: Saña ol kimse kì yarın cān yaʿnī ḥayāt virür, ġam yime kì elbette bir dilim etmek virür. Rızḳuñı ḳaṭʿ itmez.

200

تا بكى چون مور باشى دانه كش

گر تو مردى فاقه را مردانه كش

mūr: ‘Ḳarınca’. ʿArabca ‘*neml’* maʿnāsınadur.

dāne-keş: Vaṣf-ı terkībīdür, ‘dāne çekici’ ma ʿnāsınadur.

merdāne: *Elif nūn* edāt-ı cemʿdür; h*ā-yı resmī* taḫṣīṣ ve liyāḳat ifāde ider; ş*āhāne* ve *emīrāne* ve *merdāne* yaʿnī 'şāhlara ve emīrlere ve merdlere lāyıḳ ve maḫṣūṣ olan vech üzere' dimekdür. Baʿżılar '*elif nūn hā* üçi birden taḫṣīṣ ve liyāḳat ve nisbet ifāde ider' dimişlerdür ve likull[i] vech[in].

Maḥṣūl: Tā ḳaçana dek yaʿnī niceye dek ḳarınca gibi dāne çekici olursun? Eger merd iseñ faḳr ü fāḳaya merdlere lāyıḳ ve yāḫud baʿża göre ere lāyıḳ ü maḫṣūṣ olan vech üzre çek; yaʿnī Ḫāliḳ-ı dünyā ve Rāzıḳ-ı verā *cell[e] şānehu'l-aʿlā*dan ġayrı ḥālüñi kimse bilmesün. Ḥaḳḳā kì memdūḥ u maḳbūl ṣıfatdur.

201

بر توکل گر بود فیروزیت

حق دهد مانند مرغان روزیت

tevekkül: Tefaʿʿul bābından maṣdardur; bināsı teklīf içündür; 'Ḫudāvend-i Şekūr'a keder ü sürūrda tefvīż-i umūr idüp her ḥālde Ḥaḳḳ'a ittibā vü ümmīd [ü] temennā cihetiyle ḫalḳdan inḳıṭāʿ maʿnāsınadur.

fīrūziyet: *Yā* maṣdariye ve *tā* ḫiṭāb içündür; 'ẓafer' maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Tevekkül üzerine ẓaferüñ var ise *kemā yenbaġī* icrāya ḳādir iseñ Ḥaḳ teʿālá ḳuşlar gibi rızḳ u nasībüñi virür; yaʿnī ḳuşlar ṣabāḥ yuvalarından aç çıḳarlar aḫşam ṭoḳ girürler. *Fīrūziyet yā*sı aṣlında sākindür. Bunda żarūret-i vezn içün meftūḥ oḳınur. *Rūziyet* daḫi böyledür; lâkin *rūziyet yā*sı aṣliyedür.

202

برخدا شاکر بود مرد فقیر

گر دهد قوتش لب نان فطیر

[47a] **faṭīr**: *Fā*nuñ fetḥi ile 'māyesiz etmek' maʿnāsınadur. *Nān* iżāfet-i beyāniyedür.

Maḥṣūl: Allâh[u] teʿāláya şākir olur merd-i faḳīr fuḳarā-yı ṣābirīnden olan Ḥaḳ teʿāláya şükr idici olur. Bir dilim māyesiz etmek virürse yaʿnī ḳūtını bir dilim māyesiz etmeğe ḥaṣr u ḳaṣr iderse yine faḳīr-i ṣābir, şākir ü ẕākir olur.

203

خم مشو پیش توانگر همچو طاق

تا نگردی یار با اهل نفاق

ḫam: *Ḫā-yı muʿceme*nüñ fetḥi ile muḳābil-i *rāst*. ‘İgri’ ve ‘büklüm’ ve ‘ḥalḳa’ ve kemer maʿnālarınadur. Mıṣrāʿda *ṭāḳ* ẕikr olınmaḳla *ḫam* īhāmdan ḫālī olmayup ḫūb vāḳiʿ olmışdur.

pīş: Bā-yı ʿAcemīyle ‘ḳat’, ʿArabca ‘*ḳuddām’* ve ‘*ʿind’* maʿnāsınadur.

nifāḳ: Bi’l-kesr ‘fiʿl-i münāfıḳ’, ‘iki yüzlülük’ żıdd-ı *vifāḳ*; ṣıfāt-ı ehl-i cehennemdür.

Maḥṣūl: İgri olma yaʿnī bay ḳatında kemer gibi iki ḳat olma; tā kì ehl-i nifāḳ ile yār u hem-kār olmayasın.

204

مرد رهرا نام وننگ از خلق نیست

نفرتش از جامهای دلق نیست

neng: *Nūn*-ı evvelīnüñ fetḥi ve s̱ānīnüñ sükūnı ve *ḳāf-ı ʿAcemī* ile ‘ʿār u nāmūs’ maʿnāsınadur. Lisān-ı Fārisīde *nūn-ı sākine*den ṣoñra gelen *kāf* dā’imā ʿAcemīdür; *neng, ceng, seng, leng, direng,* ve ḳıs ʿalá hâẕā.

nefreteş: *Nūn*uñ fetḥi ile ‘ḳaçmaḳ’; bunda ‘igrenmek’ ve ‘yensinmek’den kināyedür. *Şīn-i żamīr, merd-i reh*e rāciʿdür.

Maḥṣūl: Merd-i reh yaʿnī sālikü̃ñ ḫalḳdan nām u neng ḳaydı yoḳdur ve köhne libās ve ḫaşīn libāsdan daḫi yigrenmez ḥubb-ı Ḫudā ve vedd-i Mevlā şevḳiyle naẓarında dībā vü ʿabā yeksāndur.

205

هر كرا ذوق نكو نامى بود

خاص مشمارش كه او عامى بود

Maḥṣūl: Her kimüñ kì eyü nāmlıḳ ẕevḳı ola yaʿnī dünyāda nāmdārlıḳ fikrinde olup zād-ı āḫiret tedārüki ḳaydında olmaya, anı ḫāṣ ṣayma, ol ʿāmīdür. Ḥāṣılı ol maḳūle kimse ḫāṣdan olmaz; ʿavāmuñ esfelidür.

206

گر ترا دل فارغ از زينت بود

كى هواى مركب و زينت بود

[47b] **zīnet**: *Tā* ḫiṭāb içündür; *zīn zā*nuñ kesriye ‘eger’. ʿArabca ‘*serc’*, cemʿi *sürūc* gelür. Bu iki zīnetde tecnīs-i tām vāḳiʿ olmışdur.

Maḥṣūl: Eger senüñ göñlüñ zīb ü zīnet yaʿnī zehret-i dünyā-yı fānīden fāriġ ve ġayr-ı rāġıb ola ḳaçan senüñ hevā-yı merkeb ve sevdā-yı zīn-i meẕhebüñ olur; yaʿnī olmaz. Ḥaḳḳā kì fikr-i bāṭıl ve hevā-yı ġayr-ı ṭā’ildür.

207

روى دل چون از هوا بر تافتى

بعد از آن ميدان كه حقرا يافتى

Maḥṣūl: Göñül yüzüñi yaʿnī ḳalb teveccühüñi çünkì hevādan çevirdiñ, andan ṣoñra yaḳīn[en] bil kì Ḥaḳḳ’ı buldıñ; yaʿnī ḳıble-i Ḥaḳḳ’a müteveccih oldıġında şübhe itme.

208

هر که او از حرص دنیادار شد

بی گمان از وی خدا بیزار شد

ḥırṣ: *Ḥā-yı muhmele*nüñ kesri ile ‘ṭamaʿ’, Farsīce ‘*āz’* maʿnāsınadur. İżāfetden münḳaṭıʿdur.

Bīgümān: *Bī* edāt-ı selbdür; *gümān Kāf-ı ʿAcemī*nüñ żammıyla ‘ẓann’ maʿnāsınadur. Ḳuvvet-i müdrike-i bāṭınanuñ biridür kì bir nesneyi bilmedikde ṭaraf-ı rāciḥe dirler. Maʿnā-yı şekki selb ider.

Maḥṣūl: Her kimse kì o ḥırṣ ve ṭamaʿdan nāşī māldār oldu, ruḫṣat-ı şerʿiyyeden vücūh-ı ḥarām u şübühātdan emvāl-i kes̱īre cemʿ itdi, zekāt-ı mefrūża ve ḥuḳūḳ-ı vācibe-i Ḫudā-pesend edāsında daḫi serbend-i hemyān-ı imsāk oldı, ol kişiden bī-şekk ü şübhe Ḫudā-yı müteʿāl ve Ġanī-i bī-zevāl bīzār yaʿnī berī oldı, neʿūẕ[u] billâhi’l-ʿaẓīm min şürūr[i] enfüsinā.

209

چون شترمرغی شناس این نفسرا

نه کشد بار و نه پرد درهوا

şütür-murġ: *Yā* tenkīr içündür; *şütür-murġ* ‘deveḳuşı’. ʿArabca ‘*neʿāme’* bi’l-fetḥ. Cemʿi *neʿām* ve *neʿāmāt* gelür.

şinās: *Şināsīden*den emrdür; ‘bil’ ve ‘añla’. ʿArabca ‘*iʿlem’* ve ‘*ifhem’* maʿnāsınadur.

perred: *Perīden*den fiʿl-i mużāriʿ ‘uçar’. ʿArabca ‘*yaṭīr[u]’* maʿnāsınadur; şedde żarūret-i vezn içündür.

Maḥṣūl: Deveḳuşı gibi bil bu nefsi, ne yük çeker ve ne havāda uçar; yaʿnī bu nefs-i emmāre bir telbīs-i şeyṭanet-enīsdür kì ʿibādet-i Maʿbūd-ı Ḫudāvend’e ḍā’ir nuṣḥ u pend-i sūdmend-i [48a] melā’ik-pesend itseñ ıẓhār-ı aʿẕār-ı żaʿf-ı ḳuvā vü penbe-i teṣāmümle sedd-i sāmi’a-i ḳabūl ü ıṣġā ider. Ammā hevā-yı mefsedet-iḥtivāsına sezā

fesād u şeḳāvet-intimā inhā itseñ ol ālāt-ı maʿṣiyet u günāh evc-i semāda muṣāhib-i māh ve ḳaʿr-ı s̱erāda gūşe-gīr-i cāh olsa elbette ḳullāb-ı tedbīr ile hemyāna ve kemend-i himmetle meydāna getürmekde merdāne ḥareket ve bī-bākāne cesāretler eyler *neʿūẕ^u billâh^i teʿālá*.

210

گر بپر گوییش بگوید اشترم

ور نهی بارش بگوید طائرم

bi-per: *Bā-yı meksūre* teʿkīd içündür, *per* pā-yı ʿAcemīnün fetḥi ile fiʿl-i emr-i müfreddür; ‘uç’. ʿArabca ‘*ṭır’* maʿnāsınadur, kesr-i *ṭā* ve sükūn-ı *rā* ile.

gūyīş: Fiʿl-i mużāriʿ müfred muḫāṭabdur. *Şīn-i żamīr*, *şütür-murġ*a rāciʿdür. *Şīn*üñ mā-ḳabli meftūḥ olmaḳ ḳāʿide-i muṭṭaride iken bunda şaẕiyyet üzre yaʿnī ḫilāf-ı ḳıyās meksūr oḳınur.

Maḥṣūl: Eger şütür-murġa uç, diye emr idesin, deveyim, dir. Eger aña yük ḳoyasın, ṭā’irim, dir. Ḥażret-i Şeyḫ *ʿaleyhi’r-raḥme*nüñ nefsi deveḳuşuna teşbīhi ḥaḳḳā kì teşbīh-i laṭīf ve tems̱il-i ẓarīfdür.

211

چون گیاه زهر رنگش دلکشست

لیك طعمش تلخ و بویش ناخوشست

giyāh-ı zehr: *Kāf-ı ʿAcemī*nüñ kesri ile ‘rengi ʿacīb zehr otı’dur kì şemm idenün burnı düşer, ekl idenün cānı çıḳar.

telḫ: ‘Acı’, żıdd-ı *şīrīn*. Fārisīce [455]‘*turş’* maʿnāsınadur.

[455] Fārisī: ʿArabca (metin)

Maḥṣūl: Zehr otı gibi reng ü nümāyişi göñül çelicidür. Lâkin ṭuʿmı acı ve ḳoḳısı nā-ḫoşdur; yaʿnī nefsüñ ẓāhiri dil-keş ve bāṭını nā-ḫoşdur. Taʿbīr-i bī-mis̱l ü naẓīr ile ṭullāb-ı ṣalāḥ u felāḥı īḳāẓ ve şerr ü żarrından taḥẕīr ü tenfīr eyledi. Bażʿı nüsḫada *dıraḫt-ı zehr* vāḳiʿ oldı.

212

گر بطاعت خوانییش سستی کند

لیك اندر معصیت چستی کند

ḫānīyeş: *Ḫānīden*den fiʿl-i mużāriʿ muḫāṭabdur. ‘Oḳıyasın’ yaʿnī ‘daʿvet idesin’. *Şīn-i żamīr*, *nef*se rāciʿdür.

süstī: ‘Gevşeklik’, ʿArabca ‘*reḫāvet’* maʿnāsınadur. [48b] Żıddı *çüstī* kì ‘çāpüklük’, ʿArabca ‘sürʿat’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Eger nefsi ṭāʿat-ı Ḥaḳḳ’a daʿvet idesin gevşeklik ider; lâkin maʿṣiyet-i Ḫudā-yı müteʿālde çüst ü çāpükdür, üşenmez yorulmaz.

213

نفسرا آن به که در زندان کنی

هر چه فرماید خلاف آن کنی

Maḥṣūl: Nefse ol yegdür kì der-zindān eyleyesin; yaʿnī vażʿ-ı zindān-ı maʿnevī idesin. Zindān oldur kì her ne buyurursa anuñ ḫilāfını idesin; zīrā aña muḫālefet kitāb u sünnete maḥż-ı iṭāʿat ü muvāfaḳatdur.

214

نیست درمانش بجز جوع و عطش[456]

تا که سازی رام اندر طاعتش

[456] عطش: اطش (metin)

ʿ**aṭaş**: ‘Ṣusuzluḳ**’**, Fārisīce ‘*teşnegī’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Çünkì nefs hezār ʿilel-i mühlike ile muʿallel bir marīż-i müzmindür. İmdi aña dermān yoḳdur açlıḳ ve ṣusuzluḳdan ġayrı; tā kì ṭāʿate rām idesin; yaʿnī maraż-ı ʿiṣyāndan taḫlīṣe dermān ancaḳ budur.

215

چون شتر دره درآی و بارکش

بار طاعت بردرجبار کش

Maḥṣūl: Deve gibi yola gel ve yük çek. Ṭāʿat yükini Ḥaḳ teʿālánuñ ḳapusına çek. Deve ḥayvānātuñ aḳvāsı ve taḥammül-i aḥmāl-i s̱iḳālde eşeddi ve cūʿ [u] ʿaṭaşa aṣbarı ve emr-i iṭāʿate enḳadı olup ḥattá belkì بیکی eżʿaf-ı maḫlūḳātdan bir ṣabīye münḳād olmaḳ gibi ṣıfāt-ı memdūḥası olmaġla ḥażret teşbīhde deveyi iḫtiyār eyledi.

215a[457]

چون شترمرغ آنکه ازبارش گرخت

ازگلستان حیاتش برگ ریخت

216

بار این دررا بجان باید کشید

ورنه همچو سگ زبان باید کشید

seg: *Sīn*üñ fetḥi ile ‘it’ ve ‘köpek’. ʿArabca ‘*kelb’* cemʿi *kilāb* gelür.

Maḥṣūl: Bu ḳapunuñ yükini yaʿnī Ḥaḳ teʿālánuñ emrini cān ile çekmek gerek. Yoḫsa köpek gibi dilini çekmek gerek; yaʿnī Ḥaḳ teʿālánuñ iṭāʿat ü ʿibādetini cān-ı nā-tüvāna minnet ü ḳuvvet bilmek gerek. Ve illā *boş ite menzil yoḳ* feḥvāsınca herze-gerd olan kelb dilini çıḳarıp *ḫasire’d-dünyā ve’l-āḫire* zümresine mülḥaḳ olur.

[457] Devekuşu gibi kendi yükünden kaçan hayat gülistanından ömür yaprağını döktü. [ŞPA/s. 248]

217

هر که او گردن کشد زین بارها

باشد از نفرین برو انبارها[458]

[49a] **nefrīn**: Bi'l-fetḥ ʿArabca 'laʿnet ü ġażab vird itmek' maʿnāsınadur. Cemʿi *laʿnāt.*

Maḥṣūl: Her kimse kì o bu ṭāʿat u ʿibādet yüklerinden boyun çeke, iʿrāż u muḫālefet ide, laʿnetden üzerine anbarlar olur; yaʿnī mübālaġa ile redd ü ġaẓab-ı ilâhīye müstaḥaḳ olur.

218

کردهٔ بار امانترا قبول

از کشیدن پس نباید شد ملول

Bunda emānetden murād [459] **إنا عرضنا الأمانة على السماوات والأرض والجبال** āyet-i şerīfidür.

Beyt:

آسمان بار امانت نتوانست کشید

قرعهٔ کار بنام من دیوانه زدند

nebāyed şud: İki fiʿl cemʿ olup yaʿnī mużāriʿüñ mābaʿdinde mażī vāḳiʿ olsa maṣdar maʿnāsı virilür. Bundaki gibi *şud*, 'şuden' maʿnāsınadur.

219

روز اوّل خود فضولی کردهٔ

وان فضولی از جهولی کردهٔ

---

[458] نفرین: نفر (Metin)

[459] Şarih bu ayeti yanlış olarak "انّا عرضنا الامانة الى آخره" şeklinde alıntılamıştır

ḫod: Bu maḳūle mevāżiʿde taʿrīż ü taḳrīr ü te’kīd içündür.

fużūlī: *Yā* maṣdariyyedür. *Fużūl fā*nuñ żammı ile; yaʿnī ‘artuḳluḳ’ maʿnāsınadur.

cehūlīde yā maṣdariyyedür. *Cehūl, cīm*üñ fetḥi ile ṣīġa-i mübālaġadur; yaʿnī ‘mübālaġa ile cāhil’dür.

Maḥṣūl: Rūz-ı evvel yaʿnī mebde-i ʿālemde fużūlluḳ eylemişsin yaʿnī ḥadden artuḳ ve ḫāric bī-edeblik eylediñ. Ḥāṣılı semavāt u arż taḥammülinden ibā eyledikleri bār-ı emānet-i kübrāyı taḥammül eylediñ yaʿnī ʿacz ü żaʿfuñı fikr itmeyüp ol fużūlluġı kemāl-i cehāletden nāşī eylemişsin. Çünkì ol taʿahhüd ü tecellüdi eylediñ bārī.

220

جنبشی کن ای پسر کاهل مباش

چون بلی گفتی بتن تنبل مباش

Cünbişī: *Cīm*üñ żammı ile ism-i maṣdardur. ‘Tebreniş’ maʿnāsınadur. *Yā* māṣdariyye veyā tenkīr içündür.

kāhil: *Hā*nuñ kesri ile ‘tenbel’ maʿnāsınadur. Fārisīde ve Türkīde müstaʿmeldür. Aʿcām fāʿil vezninde olan kelimeleri dā’imā meftūḥ oḳurlar. ʿAreż u sāḥer u kāfer gibi.

belī ve aḫīvātı: *Lām*uñ kesri ile taṣarrufāt-ı Aʿcāmdandur; ‘evet’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Cünbiş ü ḥareket eyle ey oġul, tenbel ve üşenici olma. Çünkì الست بربّکم ḫiṭāb-ı ḥikmet-niṣābına ‘بلی’ didüñ. [49b] İmdi ten ile kāhil olma. ʿUhde-i ʿahdin çıḳmaġa saʿy eyle, müded müded-i tesāhül ü tekāsül vaḳti degüldür.

221

هر که اندر طاعتش کسلان بود

حاصلش گمراهی و خذلان بود

keslān: *Kāf*uñ fetḥi ve *sīn*üñ sükūnıyla ṣıfat-ı müşebbehedür; ‘ʿasel-i kesele müstaġraḳ üşengen kimse’ye dirler.

ḫiẕlān: Kesr-i *ḫā-yı muʿceme* ve *sükūn-ı ẕāl* ile bunda ‘rüsvāylıḳ’. Fārisīce ‘*nikūhīdegī’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Her kimse kì Ḥaḳ teʿālánuñ ṭāʿatında mühmil ve üşengen ola anuñ ḥāṣılı yaʿnī netīcesi azġu[n]luḳ ve rüsvāylıḳ olur.

222

راه پر خوفست و دزدان بر کمین

رهبری بر تا نمانی بر زمین

Rehberī ber: Rehber ‘ḳulaġuz’, *yā* vaḥdet içündür. *Ber* ‘ilet’ yaʿnī ‘bir ḳulaġuz ilet’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Yol ziyāde ḳorḳıludur ve ḫırsızlar pusudadur. Bir ḳulaġuz yaʿnī mürşid ilet tā kì yolda ḳalmayasın yaʿnī maḳṣūd^un^ ileyh olan menzile vāṣıl olasın.

223

منزلت دورست و بارت بس گران[460]

کوششی پس که نمان از دیگران

bes: *Bā-yı ʿArabī*nüñ fetḥi ile ‘çoḳ’, ‘*bisyār’* gibi. ʿArabca ‘*keṡīr’* ve ‘*vefīr’*, muḳābil-i *ḳalīl* ve *yesīr* maʿnāsınadur.

girān: *Kāf-ı ʿAcemī*nüñ kesriyle ‘aġır’, ‘sengīn’ gibi. ʿArabca ‘*ṡaḳīl’* ve ‘*rezīn’*; muḳābil-i *ḫafīf* maʿnāsınadur.

---

[460] دورست و بارت: دورست بارت (metin)

Kūşişī: *Yā* vaḥdet içündür. *Kūşişī, kūşīden*den ism-i maṣdardur. ‘Çalış’ maʿnāsınadur.

Pes: *Bā-yı ʿAcemī* ile ‘ard’ ve ‘girü’ ve ʿArabca ‘*verā’*, żıdd-ı *emām* ve *ḳuddām* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Menzilüñ ıraḳdur. Yüküñ ziyāde ağırdur. Çalış kì ġayrılardan girü ḳalma; yaʿnī saʿy ile rüfeḳā-yı ṣāliḥīnden girü ḳalmayasın Allâhümme yessir.

224

هر كه درراه ازگران باران بود

هر دمش ازديده خون باران بود

Evvelki *bārān* cemʿ, ‘yükler’ maʿnāsınadur. İkinci *bārān* ṣıfat-ı müşebbehe “aḳaġan” yaʿnī ‘ziyād aḳıcı’ maʿnāsındur. Tecnīs-i tām vāḳiʿ olmışdur.

Maḥṣūl: Her kimse kì ağır yüklilerden ola, her dem yaʿnī her zamān anuñ gözünden ḳan aḳıcı olur. [50a] *Her dem* īhām-ı ẓarīf ile ḫūb vāḳiʿ olmışdur.

225

لاشۀ دارى سبك كن بار خويش

ورنه درره سخت بينى كارخويش

Lāşe: ‘Lėş’ didikleri murdār. ʿArabca ‘*cīfe’*, cemʿi *ciyef* kesr-i *cīm* ve fetḥ-i *yā* ile. Bunda ‘cesed-i insānī’den kināyedür.

Maḥṣūl: Ṣāḥib-i cesedsin; yaʿnī cesed-i s̱aḳīlüñ var. Kendi yüküñi yeyni ve ḫafīf eyle; yaʿnī ḥarekete taḥṣīl-i liyāḳat eyle ve illā yolda kār u bāruñı, yaʿnī kendi işiñi ḳatı müşkil görürsin.

226

چيست بارت جيفۀ دنياى دون

کز پی آن کشتۀ خور و زبون

Maḥṣūl: Yüküñ nedür, dünyā cīfesidür. Anuñ içün ḫor u zebūn olmışsın; yaʿnī dergāh-ı kibriyā-penāh-ı Ḫudā *cell^e şānehu'l-aʿlā*da ʿizzet ve ḥürmetden sāḳıṭ olup ḥaḳīr u sefīl olmışsın. Ḥāṣılı الدنيا جيفة و طالبها كلاب zümresine ilḥāk u intisāb eylediñ.

226a[461]

گرچه این جاهست دررہ خفتنت

هیچ رحمت نیست برجان تنت

227

وقت طاعت تیز رو چو باد باش

وز همه کار جهان آزاد باش[462]

Maḥṣūl: Ṭāʿat u ʿibādet vaḳtinde yel gibi tīz yüriyici ol yaʿnī emr-i ʿibādete mühmil olma. Dünyānuñ cemīʿ işinden āzād yaʿnī berī ol.

دربيان خصال ذميمه

228

چار چیزی دیگر ای نیکو سرشت

هست از جمله خلایق نیك زشت

sirişt: 'Ḫūy'. ʿArabca '*ṭabīʿat'* ve '*ḫaṣlet'* maʿnāsınadur.

zişt: 'Köti' ve 'çirkīn'. ʿArabca '*ḳabīḥ'* ve '*fażīḥ'* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ey eyü ḫūylı, dört nesne daḫi cemīʿ[-i] ḫulḳdan ziyāde köti ve çirkīndür. *Nīk* bunda 'ziyāde' maʿnāsından kināyedür.

229

---

[461] Eğer bu ahiret yolunda uyuyorsan canına ve tenine hiç merhametin yok demektir. [ŞPA/s. 260].
[462] وزن:وز (metin)

زان چهار اوّل حسد کینی بود

زان گذشتی عجب خودبینی بود

buved: Bunda edāt-ı ẖaberdür.

Maḥṣul: Ol dörtden evvel ḥaseddür kì kīndür. Andan geçdiñ yaʿnī ḥasedden ṣoñra ʿucbdur kì ol ‘kendüyi nāsdan eyü göricilik’dür; yaʿnī kendüyi nās üzerine tafḍīldür.

[50b]

230

خشم را دیگر فرو نا خوردنست

خصلت چارم بخیلی کردنست

Ḫaşm: *Ḫā-yı muʿceme*nüñ fetḥi ile ‘ġażab’dur.

Maḥṣūl: Girü kişi ġażabını yutḳunmamaḳdur; yaʿnī kaẓm-ı ġayẓ itmemekdür. Dördinci ẖaṣlet baẖīllik eylemekdür.

231

ای پسر کم گرد گرد این خصال

ازبرای آنکه زشتست این فعال

kem: *Kāf-ı ʿArabī*nüñ fetḥi ile ‘eksik’ ve ‘az’ maʿnāsınadur. Ammā terk-i küllīden kināyedür.

gerd: *Kāf-ı ʿAcemī*nüñ fetḥi ile *gerdīden*den emrdür, ‘dolan’; lâkin *kem*üñ luḥūḳıyla menfī olup ‘dolanma’ ‘çigzinme’ maʿnāsınadur.

gird: *Kāf-ı ʿAcemī*nüñ kesri ile ‘çevre’; Arabca ‘*dā’ire’* maʿnāsınadur.

fiʿāl: *Fā*nuñ kesriyle *fiʿl*üñ cemʿidür. ‘İşler’ dimekdür.

Maḥṣūl: Ey oġul, bu ḫiṣāluñ çevresini dolanma; yaʿnī dā’iresine varma. Ol sebebden kì bu işler yaramaz ve çirkīndür. Ḥāṣılı bu gūne fiʿāl fāʿiline şeyn-i ʿaẓīm virür.

232

غلّ و غش بگذار چون زر پاك شو

پس ازآنكه خاك گردى خاك شو

ġıll: *ġayn*uñ kesriyle ‘ḥıkd u ḥased ve nā-pāk ḳarışıḳ olmaḳ’.

ġış: ʿAṭf-ı tefsīrdür.

büġẕār: *Güẕārīden*den emr-i ḥāżırdur. *Bā-yı te’kīd* ile ‘ḳo’ dimekdür. Böyle maḥallerde ‘terk’ maʿnāsı virilür.

Maḥṣūl: Ġıll u ġışı yaʿnī ḥıḳd u ḥased ve nā-pākligi terk eyle. Altun gibi pāk ü ṣāfī ol. Ṭopraḳ olmadan evvel ṭopraḳ ol; yaʿnī ölüp çürüyüp ṭopraḳ olmadan muḳaddem ḫāk-nihād ol; yaʿnī من تواضع رفعه الله medlūline verziş eyle.

233

حرص بگذار و قناعت پيشه كن

آخر ازمردن يكى انديشه كن

Maḥṣūl: Ḥırṣ u ṭamaʿı terk eyle ve ḳanāʿat yaʿnī Ḥaḳ teʿālánuñ virdigi rızḳ ile iktifāyı ḫūy u ʿādet eyle. Āḫir ölmekden bir fikr eyle; yaʿnī eyyām-ı ḥayātuñ sürʿat-ı zevāl ü fenāsın ʿuḳbānuñ ebediyet üzre beḳāsın fikr idüp muḳteżāsınca tedārüki ḳaydında ol.

[51a]

234

با محبّان باش دائم همنشين

تا توانى روى اعدارا مبين

Bu beyt aḫlāḳ-ı ḥamīde beyānında sebḳ itmekle tekrār şerḥ [ü] taṭvīlden teḥāşī olındı.

در صفت مدبری فرماید

235

چار چیز آمد نشان مدبری

یاد گیرش گر تو روشن خاطری

mudbirī: Żıdd-ı *muḳbilī; yā* maṣdariyye içündür.

rūşen: Bi’ż-żamm bunda ‘aydın’, *rūz-ı rūşen* gibi; ‘ẓāhir’ ve ‘vāżıḥ’ maʿnāsına gelür. *Rāh-ı rūşen* ve *ḫaṭṭ-ı rūşen* dirler.

Maḥṣūl: Dört şey bed-baḫtlik ʿalāmeti geldi. Eger sen rūşen-ḫāṭır iseñ yaʿnī ṣāḥib-i fikr iseñ anı yāduñda ṭut, ḥāṣılı żabṭ u ḥıfẓ eyle.

236

مدبری باشد بابله مشورت

هم بجاهل دادن سیم و زرت

be-ebleh: *Bā* muṣāhabet içün, *ebleh* ‘aḥmaḳ’. Fārisīce ‘*kevden* ’ dirler.

Maḥṣūl: Bed-baḫtlik olur aḥmaḳ ile meşveret eylemek, daḫi cāhile aḳçe ile altunuñı virmek. Aḥmaḳ u cāhil kendi ahvāllerinde ʿāciz ü dermānde iken öyleleriyle meşveret idüp istirşā vü nuḳūduñı cāhilllere teslīm idüp istirbāḥ itmek ile berbād itmek ḫaṭā-yı maḥżdur.

237

هرکه پند دوستان نکند قبول

در حقیقت مدبر است آن بوالفضول

bū'l-fużūl: *Ebū'l-fuẓūl* idi żarūret-i vezn içün *elif* ḥaẕf olındı. Maʿlūm ola kì ʿArab bir māddede mübālaġa ḳaṣd itse *eb* ve *ümm* kelimelerini taṣvīr iderler. Meẟelā *ebū'l-ḥiyel* ve *ümmü'l-ḫabā'iẟ* dirler.'Mübālaġa ile ḥīle-kār' ve 'mübālaġa ile ḫabāẟet-medār' maʿnāsınadur. *Bū'l-fużūl* 'mübālaġa ile ḥadd u mikdārından tecāvüz idici' maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Her kimse kì dostlaruñ pendini ḳabūl eylemez, ḥaḳīḳatde bed-baḫt ol bū'l-fużūldür.

238

هر كه ازدنيا نگيرد عبرتى

هست ازآن مدبر جهانرا نفرتى

ʿ**ibret**: ʿ*Ayn*uñ kesriyle 'geçmiş keyfiyāta iʿtibār itmek ve ögüt almaḳ' maʿnāsınadur. *Yā* vaḥdet veyā tenkīr içündür.

Maḥṣūl: Her kimse kì dünyādan ʿibret ṭutmaya; yaʿnī geçmiş [51b] aḥvāl-i ʿacībeden ögüt almaya, ol bed-baḫtdan cihānuñ yaʿnī ehl-i cihānuñ nefreti vardur; yaʿnī ol maḳūle ḫod-rādan dünyā ḫalḳı dinsinüp iʿrāż u iḥtirāz iderler.

239

مشورت هركس كه با ابله كند

ديو ملعونش سگ گمره كند

melʿūneş: *Şīn-i żamīr*; ebleh ile meşveret iden kişiye rāciʿdür.

güm-reh: *Güm-rāh*dan taḫfīf olınmışdur; 'azġun'. ʿArabca 'ḍāll' ve 'ṭāġī' maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Her kimse kì ebleh ile meşveret ide; yaʿnī aḥmaḳdan istirşād eyleye, şeyṭān-ı melʿūn anı azġun köpek ider; yaʿnī kelb-i ʿaḳūr gibi ḫor u maḳhūr ider.

240

آنکه مال خود دهد با جاهلان

آن چنان کس کی شود از مقبلان

Maḥṣūl: Ol kimse kì kendi mālını cāhilllere vire, ancılayın kimse saʿādetlilerden ḳaçan olur; yaʿnī olmaz. Ḥāṣılı ol maḳūle kimse zümre-i süfehāya münselik olur.

241

زر چو ابله را همی آید بکف

میکند اسراف بسیار تلف

zer: Altunla sükūk aḳçenüñ beyninde müşterekdür.

iṣrāf: ‘ʿAbes ü beyhūde yire mālın ḫarc itmek’; muḳābil-i ‘taḳtīr’; ‘ḫarc u ṣarf olınacaḳ yire ṣarf itmemek, eksik itmek’ gibi; *iṣrāf u taḳtīr*, *ifrāṭ u tefrīṭ* gibi. Ḥāṣılı ‘ḥadden ḫāric ḫarc itmek’ *iṣrāf* , ‘ḥadd ü iʿtidālden eksik ḫarc itmek’ *taḳtīr* dirler. İkisi de mez̠mūmdur. Şerʿīsi iʿtidāldür.

Maḥṣūl: Eblehüñ avucına çünkì altun ve aḳçe gele; yaʿnī ṣāḥib-servet ü yesār ola, çoḳ iṣrāf u itlāf ider; yaʿnī niʿmetüñ ḳadrin bilmeyüp mevāżiʿ-i mez̠mūmeye iżāʿat ider. Ḥāṣılı انّ الله لايحب مسرفين vaʿīdine iktisāb u istiḥḳāḳ ider.

242

نشنود از دوست ابله پندرا

از جهالت بگسلد پیوندرا

bügseled: Bā-yı te’kīd ile *Kāf-ı ʿAcemī*nüñ żammı ve kesri ile ve *sīn ve lām*uñ fetḥeleriyle *güsīḫden*den fiʿl-i mużāriʿ; ‘üzer’ ve ‘üzilür’. Müteʿaddī ve lāzımla müşterekdür. *Güsīled yā*yile daḫi lüġatdür.

peyvend: ‘Ulaşıḳ’. ʿArabca ‘*ittiṣāl’* maʿnāsınadur.

[52a] **Maḥṣūl**: Aḥmaḳ, dostdan pend işitmez; yaʿnī dinlemez ve ḳabūl itmez. Cehāletden nāşī ulaşıġı; yaʿnī rābıṭa-i ittiṣāli üzer ve ḳırar.

243

عبرتی گیر از زمانه ای جوان

تا نباشی از شمار ابلهان

gīr: *Kāf-ı ʿAcemī*nüñ kesri ile *gīrīden*den emr-i ḥāżırdur; 'tuṭ'. ʿArabca '*umsuk'* maʿnāsınadur.

cüvān: *Cīm*üñ żammıyla 'yigit', muḳābil-i *pīr*. ʿArabca '*fetá'*, muḳābil-i *şeyḫ* maʿnāsınadur.

şumār: 'Ṣay' ve 'bölük' ve 'cemāʿat' maʿnasınadur.

Maḥṣūl: Ey yigit zamāneden yaʿnī zamānenüñ ḥālinden ḥāle taġayyür ve intiḳālinden ʿibret ṭut. Müntaṣiḥ ol tā kì aḥmaḳlar cemāʿat ve bölügünden olmayasın.

244

هرکرا از عقل آگاهی بود

نزد او ادبار گمراهی بود

Maḥṣūl: Her kimsenüñ ʿaḳldan ḫaberdārlıġı ola; yaʿnī rüşd ü fıṭnat üzre ola, anuñ ḳatında bed-baḫtlik azġunlıḳ olur. Yaʿnī idbārı kerīh görüp iḥtirāz u ictināb ider.

در صفت دانش

245

چار چیز آمد بزرگ و معتبر

مینماید خرد لیکن درنظر

buzurg: ‘Büyük’ ve ‘iri’; muḳābil-i ‘ḫurd’ ve ‘kūçek’. ʿArabca ‘*kebīr’*, muḳābil-i *ṣaġīr,* cemʿleri *kibār* u *ṣıġār* gelür.

Maḥṣūl: Dört şey geldi büyük ve muʿteber; yaʿnī iʿtibārlı ehemm ü elzem şeylerdür; lâkin naẓarda küçük, ḥaḳīr görinür. Ḥāṣılı ẕikr olınan dört şeyi sehl görmekden taḥẕīr ider.

246

زان یکی خصمست و دیگر آتشست

باز بیماری کزو دل ناخوشست

Bāz: Bunda ‘daḫi’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Bundan biri, yaʿnī dörtden biri ḥaṣm ve dīgeri āteşdür. Daḫi ḫastelik kì andan göñül nā-ḫoşdur; yaʿnī müte’eẕẕī vü müte’ellimdür.

247

چارمین دانش که آراید ترا

این همه تا خرد ننماید ترا

Çārumīn: Bu *mīm*ün māḳabli dā’imā maẓmūm oḳınur; *duvvum, siyum, çehārum* gibi. *Yā* nisbet ve *nūn* te’kīd içündür. ʿArabca *s̱ānī* ve *s̱ālis̱* ve *rābiʿ* dirler.

ārāyed: [52b] *Ārāyīden*den fiʿl-i mużāriʿ müfred ġā’ibdür; ‘bezer’ ve ‘zīnetler’. ʿArabca ‘*yüzeyyin*[ü]’ maʿnāsınadur.

tā ḫurd: Tā edāt-ı tenbīh ü taḥẕīr; ‘ṣaḳın’ maʿnāsınadur ve *ḫurd,* ‘uvaḳ’, beyānı sebḳ itmişdür.

Maḥṣūl: Dördincisi ʿilmdür kì seni tezyīn ider. İmdi ṣaḳınup taʿdād olınan bu dört şey’i zinhār ḥaḳīr u yesīr görinmesün. Evvel[en] düşmeni ḥaḳīr ü bī-çāre ʿaddidüp iḥtiyāṭında ḳuṣūr idenler maġlūb ü maḳhūr olagelmişdür. S̱āniy[en] āteşde az daḫi

olursa terk-i ḥaẕer idenler kezâlik müşāhede-i ziyān u żarar itmişlerdür. S̱ālis̱[en] dā'-i endek kì ıṣṭılāḥ-ı ʿavām üzre *dil altı* ve *ṣovuḳ giçme* mis̱illülerüñ ʿicālet[en] ʿilāc u izālelerinde tecvīr-i müṣāmaḥa ve ihmāl idenler emrāż-ı müzmine belkì mühlikeye mübtelā olduḳları mirār[en] muʿāyene olınmışdur. Rābiʿ[en] ʿilm ḫor ise daḫi ehli şerīf ü muʿteberdür. İstiḥḳār u istiḫfāfı şerʿ[an] ve ʿaḳl[en] cā'iz degüldür. Bu dört māddenün her biri emr-i ʿaẓīm oldıġını ḥażret-i Şeyḫ tekrār vaṣf u taʿrīf itmekle ṭūl u dırāz şerḥ ü teẕkārlarında ikṣār ve iḫtiyār-ı īcāz u iḫtiṣār olındı.

248

هرکه درچشمش عدو باشد حقیر

از بلای او کند روزی نفیر

nefīr: *Nifār*uñ imālesidür, *yevmü'l-ḥasīb* ve *yevmü'l-hiṣāb* gibi; *nefīr* 'intiḳāl' ve 'nefret'; yaʿnī 'ḳaçmaḳ' maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Her kimsenüñ kì düşmeni gözinde ḥaḳīr ola; yaʿnī düşmeninde iḥtiyāṭ u ḥaẕer üzre olmaya anuñ belāsından bir gün nefret ider. Cā'izdür kì *nefīr* 'fiġān' maʿnāsına yaʿnī terk-i iḥtiyāṭ eyledigi içün düşmeni fitne vü ḥudʿasından feryād u fiġan eyleye.

249

ذ رّۀ آتش چو شد افروخته

بینی از وی عالمی را سوخته

Ẕerre: Bi'l-fetḥ ve't-teşdīd 'ziyāde kiçirek ḳarınça' ve 'şuʿāʿ-ı şemsde görünen uvacıḳ ġubār', cemʿi *ẕerr* ve *ẕerrāt* gelür; bunda *ḳıllet-i āteş*den ʿibāretdür; yaʿnī 'ḳıġılcım'.

ʿ**ālemī**: *Yā* tenkīr içündür, *ʿālem* bi-fetḥi'l-lām, 'maḫlūḳātuñ her birisi' yaʿnī 'māsivāllâh[u] teʿālá'ya *ʿālem* dirler, cemʿi *ʿālemūn* ve *ʿavālim* gelür.

Maḥṣūl: Bir ẕerre āteş kì yalıñlandı [53a] ʿālemi andan yanmış görürsin; yaʿnī bir ḳıġılcımdan ʿālem ḫarāb olur.

250

علم اگر اندك بود خوارش مدار

زانكه دارد علم قدر بيشمار

endek: ‘Az’; żıdd-ı *bisyār*. Beyānı sebḳ itmiştir.

Maḥṣūl: ʿİlm az olursa da ḫor ṭutma. Ol sebebden kì ḳadri bī-ḥadd u şumārdur.

251

رنج اندكرا بكن غمخوارگى

ور نه بينى عجز در بيچارگى

ġam-ḫˇāregīde olan *kāf-ı ʿAcemī, hā-[yı] resmī*den bedeldür; zīrā āḫirinde *hā-yı resmī* olan kelimeye *yā-yı maṣdariyye* lāḥıḳ olsa *hā-yı resmī kāf-ı ʿAcemiyyey*e mübeddel olur. *ġam-ḫˇāregī, bīçāregī, bendegī* gibi. *Hā* ve *kāf*i cemʿ idenler bu ḳāʿideden ġāfildür. Nitekì beyānı sebḳ itmişdür.

Maḥṣūl: Azacık marażuñ ġamın yiyici ol; yaʿnī ʿilācına muḳayyed ol. Yoḫsa bīçārelikde ʿāciz ü dermānde olursun. Ḥāṣılı ġaflet ü ihmāl eyleme.

252

درد سررا گر نجويد كس علاج

خوف آن باشد كه بد گردد مزاج

Maḥṣūl: Baş aġrısına bir kimse ʿilāc istemeye; yaʿnī dermān ḳaydında olmaya, ḫavf ol olur kì mizācı yaramaz ola; yaʿnī derd-i ser refte refte bir maraż-ı şeḏīde müʾeddī ola.

253

باش ازقول مخالف بر حذر

پيش ازان كز پا در آيى اى پسر

ḳavl-i muḫālif: İżāfet-i lāmiyyedür. ‘Düşmen sözi’ dimekdür.

Maḥṣūl: Düşmen sözünden ḥaẕer üzre ol. Andan evvel kì ayaḳdan gelesin ey oġul; yaʿnī mekr-i düşmenle belāya mübtelā olmazdan iḥtirāz ü ictināb üzre ol. علاج واقعه پيش از وقوع بايد كرد .

254

آتش اندك توان كشتن باب

واى آن ساعت كه يابد التهاب

koşten: ‘Öldürmek’; ʿArapca ‘*ḳatl’* maʿnāsınadur; bunda ‘söyündürmek’ maʿnāsınadur.

iltihāb: İfʿtiāl babından maṣdardur, bināsı muṭā[va]at içündür; ‘yalıñlanmaḳ’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Azacıḳ āteşi ṣu ile söyündürmege kādirseñ vay ol sāʿate kì iltihāb eyleye; yaʿnī yalıñlana. O ḥāletde iṭfāsı ġāyetde müşkil olur. [53b] Āteşden ihṭiyāṭ māddesi müstaġnī ʿani’l-beyāndur. Ḫuṣūṣ[en] şehr-i Sitanbul ahālisine rūşendür.صانهاالله تعالى

دربيان آنچه ازو رسوايى خيزد

255

اى پسر هر كسكه دارد چار چيز

چار ديگر هم شود موجود نيز

dīger: *Yā ile ve yā*sız [diger] ‘ġayrı’ maʿnāsınadur; Türkçe ‘özge’ dirler.

hem: Cemʿ-i emreyn ü ʿaṭf içündür.

nīz: ‘Daẖi’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ey oġul her kimse kì dört şeyi ṭutar; yaʿnī mālikdür dört ġayrı daẖi mevcūd olur. Dört şey kì beyān olınacaḳdur, her kimde var ise żımnında dört şeyi daẖi mevcūd olur; yaʿnī müstelzimdür.

256

عاقبت رسوايى آيد از لجاج

خشمرا نكند پشيمانى علاج

lecāc: Fetḥ-i lām ile ‘önegülük’; *lecāce* vü *lecūce* gibi. Fārisīce ‘*ġavġā’* maʿnāsınadur.

H̱aşm: Peşm vezninde ‘ḳaḳımaḳ’. ʿArabca ‘*ġażab’* maʿnāsınadur.

peşīmānī: ‘Pişmānlıḳ’. ʿArabca ‘*nedem’* ve ‘*nedāmet’* maʿnāsınadur, fetḥ-i *nūn*la.

ʿ**ilāc:** Bi’l-kesr ‘bir nesneyi yerinden zā’il itmeg’e dirler. Fārisīce ‘*dermān’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: ʿĀḳıbet ġavgādan rüsvāylık ḥāṣıl olur, olmamaḳ olmaz. ġażaba peşīmānlıḳ dermān itmez; yaʿnī şiddet-i ġażabiyye ile senden bir vażʿ-ı münker ṣudūr itse peşīmānlıḳ fā’ide itmez.

257

بى گمان از كبر خيزد دشمنى

حاصل آيد خوارى از كاهل تنى

kibr: Bi’l-kesr ve’s-sükūn ve *kiber* bi’l-kesr ve fetḥihā ve *kibriyā* bi’l-kesr ve’l-medd ‘ululuḳ’, ‘ʿaẓamet’ gibi naḳīż-i *tevāżuʿ*.

ḫīzed: *Ḥīzīden*den fiʿl-i mużāriʿ müfred ġā’ib ‘ḳalḳar’. ʿArabca ‘*yeḳūm*[u]’ dirler; bunda ‘ẓuhūr’ ve ‘bürūz’ māʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Tekebbürden şeksiz düşmenlik ẓuhūr ider; yaʿnī mütekebbir ü müteʿāẓẓim olan kimseye ẓāhir[en] ve bāṭın[en] ʿadāvet muḳarrer olur. Tevāżuʿ nice maḳbūl ü merġūb ise teʿāẓum aña göre mebġūz u maġḍūbdur. Keẕālik süstlük ve kāhil-tenlikden ẕillet ü ḫ˘ārlıḳ ḥāṣıl olur; yaʿnī tenbel dā’imā menfūrü’l-ḳulūbdur.

258

چون لجوجی درمیان پیدا شود

بنده از شومئ او رسوا شود

[54a] **şūmī**: *Yā-yı maṣdariyye*, *şūm* ‘meymenetsiz’, ‘bed-sitāre’; muḳābil-i *yümn;* ‘naḥṣ’ naḳīż-i *saʿd* oldıġı gibi.

Maḥṣūl: Çünkì ortada ġavgā ve çekişmeklik ẓāhir ola ḳul anuñ naḥs u meymenetsizliginden rüsvā olur; yaʿnī teʾs̱īr-i şeʿāmetinden ḥaẕer lāzımdur.

259

خشم خودرا چونکه راند جاهلی

جز پشیمانیش نبود حاصلی

rāned: *Rānden*den fiʿl-i mużāriʿ müfred ġā’ib, ‘sürer’. ʿArabca ‘*yesūḳ*[u]’ maʿnāsınadur.

peşīmānīyeş: *Yā-yı maṣdariyye* ve *şīn* cāhile rāciʿdür.

Maḥṣūl: Çünkì bir cāhil ḫışmını süre; yaʿnī kim kimseye ḳahr u ġażab eyleye, peşīmānlikden ġayrı ḥāṣılı olmaz; yaʿnī iẓhār itdigi ġażab nedāmetden ġayrı nesneyi intāc itmez.

260

هر كه كرد از كبر بلا گردنش

دوستان گردند آخر دشمنش

gerdend: ‘Ṣayrūret’ maʿnāsına olan *gerdānīden*[den] fiʿl-i māżī-i cemʿ-i ġā’ibdür.

Maḥṣūl: Her kim kì kibrden yaʿnī ululanmaḳdan boynını yüce eyledi, eşedd-i menhiyāt-ı ilāhiye olan tekebbür ü teʿaẓẓümden nāşī gerden-firāz oldı, dostları ʿale’t-taḥḳīḳ düşmeni oldı; yaʿnī kibr sebebi ile muḥabbetleri ʿadāvete mübeddel oldı.

261

كاهلی راهر كه سازد پیشۀ

آید از خواری بپایش تیشۀ

tīşe’ī: *Yā*-yı ġayr-ı mektūbe tenkīr içündür; *tīşe* ālāt-ı neccāriyyeden ‘keser’ didikleri āletdür. ‘Külüng’e daḫi dirler. Keser ve külüng ayaġa ṭoḳınsa ziyāde elem ü zaḥmet virür maʿnā olmaġla bunda ẕikri ‘żarar u ziyān’dan kināyedür.

Maḥṣūl: Her kim kì kāhilligi ṣanʿat ider yaʿnī tenbellik ile me’lūf olur ḫˇārlıḳdan ayaġına keser gelür; yaʿnī ayaġını keser ile kesr itmiş kişi niçe üftade ise böyle olur.

262

خشم خودرا گر فرونخورد كسی

عاقبت بیند پشیمانی بسی

Maḥṣūl: Bir kimse kendü ḫışm u ġażabını yutḳunmaya, muḳteżā-yı ġażabīyi te’emmül [ü] icrā eyleye, ʿāḳıbet çoḳ peşīmānlik görür. Ḥākim-i maḥkeme-i vācibü’t-teşrīf و لكم في القصاص حياة ḳavl-i celīli üzre ḥükm-i tenzīl-i lāzımü’t-tebcīli tescīl eyleye [54b] nedem ü peşīmānī fā’ide itmez.

263

هر که او افتاده و تن پرورست

نیست انسان کمتر از گاو و خرست

uftāde vü ūftāde vü futāde: Üçi de lüġatdur*; uftāden*den ism-i mefʿūl ‘düşmiş’ maʿnāsınadur. ʿArabca ‘*muvaḳḳaʿ*’ ve ‘*mesḳūṭ’* dirler. Bunda ‘kāhil’, ‘tenbel’ maʿnālarını żāmindür.

ten-perver: Vaṣf-ı terkībīdür; ‘ten besleyici’ maʿnāsınadur.

gāv: ‘Öküz’. ʿArabca ‘*s̱evr*’ ve ‘*baḳa’r*; cemʿileri *es̱vār* ve *s̱īrān* ve *buḳūr* ve żammeteyn ile *buḳur* ve *baḳarāt* gelür.

ḫar*: Ḫā-yı muʿceme*nüñ fetḥi ile ‘eşek’;‘merkeb’ daḫi *eşek*den kināye olup ʿalemiyyet rütbesine ermişdür. ʿArabca *ḥimār,* cemʿi *ḥamīr* ve *ḥumr* bi’s-sükūn, *ḥumur* biʿż-żammeteyn ve *ḥumurāt* ve *uḥmura* gelür.

Maḥṣūl: Her kimse kì tenbel ü ten-perver yaʿnī ekl ü şürb ile muḳayyed nüfūs-ı żāliʿedendür, insān degüldür, belkì ṣıġır ve eşekden esfel ü dūn olduġı ḳavl-i mefrūżü’l-ḳabūl-i Ḫudāvend-i Bī-çūn ʿazz[e] şāneh[u] ʿammā yaḳūlūn ile s̱ābitü’l-mażmūndur.

در بیان چار چیزکه بقا ندارد

264

چار چیز ای خواجه کم دارد بقا

گوش دار ای مؤمن نیکو لقا

ḫ̬ āce: *Vāv-ı resmī* ile ‘efendi’ ve ‘mutlaḳ lāzımü’t-tekrīm olan ẕevāt-ı şerīfe’den ʿibāretdür. ʿArabca ‘*seyyid’* ve ‘*yaʿṣūb’*.

Gūş dār: ‘Ḥıfẓ eyle’ -nitekim sābıḳda beyān olınmışdur- ʿArabca ‘*iḥfaẓ’* maʿnāsınadur.

nīkū ve **yā**nuñ ḥaẕfıyle *nikū* ve *nīk*, ‘eyü’; muḳābili *bed* kì ‘yaramaz’ maʿnāsınadur.

liḳā: Kesr-i *lām* ile bunda ‘yüz’ maʿnāsınadur; Fārisīce ‘*rūy’* dirler.

Maḥṣūl: Ey efendi, dört nesne beḳā ṭutmaz. Ey eyü yüzli mü’min ḥıfẓ eyle; yaʿnī beyān olınacaḳ mevādd mühimmātdan olmaġla ḥıfẓ eyle diyü sāmiʿīni īḳāẓ ider.

265

جور سلطانرا بقا كمتر بود

پس عتاب دوستان خوشتر بود

Maḥṣūl: Pādşāh ẓulmine beḳā azraḳ olur; yaʿnī ber-muḳteżā-yı vaʿīd-i ilâhī sulṭān-ı cevvār içün beḳā vü ḳarār ḳalīl olur. Bes ʿitāb-ı dūstān ḫoşraḳ olur. [55a] Maḥż-ı nuṣḥ u pend[d]en kināye olmaġla maḳbūl ü merġūb olur.

266

ديگر آن مهرى كه باشد از زنان

بى بقا چون صحبت ناجنس دان

Dīger: *Yā* ile ve *yā*sız ‘ġayrı’, ‘daḫi’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Daḫi ol muḥabbet kì ʿavretlerden ola, soḥbet-i nā-cins gibi beḳāsız bil; yaʿnī zamānuñ mihri vefāsı ġāyetde bī-devām u beḳādur. Pes ḥażret-i Şeyḫ *ʿaleyhi’r-raḥme* meşreb-i laṭīf üzre mevāʿiẓ ü neṣāyiḥin mükerrer[en] tenvīr idüp buyurur.

266a[463]

گرچه باشد زن زمانى مهربان

[463] Kadının bir süre sana mihribanlık gösterse de senden daha az fayda sağlamaya başladığında dili açılır, dırdırı başlar. [ŞPA/s.342]

چون کم آید بهره بکشاید زبان

267

با رعیّت چون کند سلطان ستم

مرورا باشد بقا در ملك كم

Maḥṣūl: Çünkì pādşāh reʿāyāya ẓulm ü teʿaddīye taṣaddī eyleye anuñ mülk ü salṭanatında s̱ebāt u beḳā az olur. Ḥaḳīḳatde ẓālim ü cevvār içün beḳā yoḳdur; zīrā ثبات الملك فى عدل buyurılmış.

268

گر ترا از دوستان آید عتاب

کم بقا باشد چو خط برروی آب

Maḥṣūl: Eger saña dostlardan ʿitāb gele beḳāsız olur. Su yüzi üzre ḫaṭ gibi ḳavl-i mez̠kūr-i keç-derūn u rāst-nümā olan dost-ı ṣūrī degül, dost-ı ḥaḳīḳīden vārid olan ʿitāb u āzār ḥaḳīḳatde bī-s̱ebāt ve naḳş-ber-āb gibidür.

269

چون بناجنسان نشنید آدمی

کمترك بیند ازایشان همدمی

ez-īşān: *Ez* ‘min’ maʿnāsınadur, *īşān* ve *şān* cemʿ-i ġā’ib żamirleridür; müfredi yalñız *şey’*dür kì kelimenün āḫirine lāḥıḳ olur. *Ez-īşān* ‘anlardan’, ʿArabca ‘*min-hum’*.

hem-demī: *Hem* edāt-ı ictimāʿdur*; hem-dem* ve *hem-nefes* dirler. Maʿnā-yı lāzımesi muvāfaḳatdur. *Yā* maṣdariyyedür.

Maḥṣūl: Çünkì kişi nā-cinsler ile otura anlardan azçaraḳ muvāfaḳat görür. Ḥażret-i Şeyḫ gelecek beyit ile güzel tenvīr ü tems̱īl idüp buyurur.

270

زاغ چون فارغ زبوی گل بود

نفرتش از صحبت بلبل بود

Zāġ: ‘Ḳarġa’. ʿArabca ‘*ġurāb’*; cemʿi *ġırbān* ve *aġribe* dirler.

Maḥṣūl: Ḳarġanuñ gül ḳoḳısından ferāġı yaʿnī ʿadem-i ṭaleb ü raġbeti ola, bülbül ile ḳonuşmaḳdan, yaʿnī [55b] bülbül soḥbetinden igrenmesi ve nefreti olur; yaʿnī meyl ü ḥaẓ itmez, zīrā bülbül aña nisbet nā-cinsdür.

271

صحبت ناجنس جان کاهی بود

جمله را زین حال آگاهی بود

cān-kāhī: Vaṣf-ı terkībī ve *yā* maṣdariyyedür; ‘cān eksildicilik’ maʿnāsınadur. Iżṭırāb-ı rūḥānī ve s̱ıḳlet-i vicdānīden kināyedür.

Maḥṣūl: Nā-cins ṣoḥbeti cān eksildicilik olur. Cümleye yaʿnī cümle ehl-i idrāke bu ḥālden āgāhlik, yaʿnī bu ḥālüñ kemāl-i sünūḥ ve ẓuhūrından herkes ḫabīr ü āgāhdür.

272

چون ترا ناجنس آید درنظر

ای پسرچون باد از وی در گذر

Maḥṣūl: Çünkì nā-cins naẓarına gele ey oġul, yel gibi andan geç yaʿnī ülfet ü ṣohbetine rāġıb u māʾil olup kendüñi varṭaya uġratma.

در صفت شکر میفرماید

273

چار چیز از چار دیگر شد تمام

چون شنیدی یاد میدار ای غلام

Maḥṣūl: Dört nesne ġayrı dört nesneden tamām oldı. Çünkì işitdiñ ḫāṭıruñda ṭut ey ġulām. Dört nesnenüñ itmāmı dört āḫar nesneye mevḳūf ve merhūndur.

274

دانش مرد ازخرد گیرد کمال

از عمل نیّت همی یابد جمال

Maḥṣūl: Kişinüñ ʿilmi ʿaḳldan kemāl ṭutar; yaʿnī ʿaḳl ile kemāl bulur. *Kemāl* żıdd-ı *zevāl*dür. Ḥāṣılı zevālden emīn olur. ʿAmelden niyyet cemāl bulur; yaʿnī kesb-i ḥüsn ve revnaḳ ider.

275

دینت از پرهیز کامل میشود

نعمتت را شکر شامل میشود

perhīz: ‘Kişinüñ dīn ü dünyāsına żararlı nesneden ṣaḳınmaġ’a dirler; ism-i maṣdardur. ʿArabca ‘*ḥimye’* dirler, *kesr-i ḥā-yı mühmele* ile.

şāmil: ‘İḥāṭa idici’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Dīnüñ perhīzden kāmil olur; yaʿnī menhiyāt-ı ilâhīden ṣaḳınmaḳ dīni kāmil ider. Keẕâlik şükr niʿmetüñi iḥāṭa idici olur; yaʿnī zevāl ü noḳṣāndan ṣavn u ḥıfẓ itdiginden ġayrı vaʿde-i kerīme-i ilâhiyye muḳteżāsınca teraḳḳī vü izdiyādına sebeb olur.

276

هست دانشرا کمالات از خرد

نیّتت را بی عمل کس ننگرد

[56a]

Maḥṣūl: ʿİlme kemālāt ʿaḳldandur. Senüñ ʿamelsiz niyyetüñe kimse naẓar itmez; yaʿnī niyyet ʿamele muḳārin olmaġa muḥtācdur kì işüñe yaraya. *Hest* bunda tekmīl-i vezn içün ṭutılmaḳdan ise edāt-ı ḫaber olmaḳ evlādur.

276a[464]

چون کمال بنده را دردین بود

پیشه زهد و طاعتش آیین بود

277

شکر نعمت را کمالی میدهد

غافلانرا گوشمالی میدهد

Maḥṣūl: Şükr niʿmete kemāl virür, ġāfillere gūş-māl virür; yaʿnī şükr niʿmete kemāl-i bī-zevāl virdigi gibi ġāfilleri de īḳāẓ ve müntebih ider. *Gūş-mālī* ve *kemālī yā*ları tenkīr içündür.

278

شکرناکردن زوال نعمتست

بهرۀ شاکر کمال نعمتست

Maḥṣūl: Şükr eylememek zevāl-i niʿmetdür; yaʿnī noḳṣān belkì külli[yen] zā’il olmasına ʿilletdür. Behre-i şākir, şükr idicinüñ naṣībi niʿmetdür. Her birimizüñ ʿalé’l-infirād müstaġraḳ oldıġımuz niʿam-i gūn-ā-gūn-ı Ḫüdāvend içün *celle şānehu* ʿammā yaḳūlūneh[u] şükr itmek ehemm-i mühimmāt-ı lāzım olmaġla ḥażret-i Şeyḫ ġafletden īḳāẓ içün kitābında birḳaç maḥalde de’bi üzre mükerrer[en] ẕikr itmişdür. Ḥaḳ teʿālá intibāh müyesser eyleye, āmīn.

279

علمرا بیعقل نتوان کار بست

---

[464] Dinde kemali olan kulun sanatı züht, ayin ve ibadet olur. [ŞPA/s. 349]

پیش بی عقلان نمی باید نشست

Maḥṣūl: ʿAḳlsız ʿilmi işin baġlamaḳ yaʿnī müstefīd ü müstefīż olmaḳ mümkin degüldür. ʿAḳlsızlar ḳatında oturmaḳ gerekmez; yaʿnī ṣoḥbet-i kāmil ü fāżıl vesīle-i nefʿ ü niʿmet ise muḫālefet-i cāhil ü ġāfil öylece ẕerīʿa-yı żarar u niḳmetdür.

280

بیخرد دانش وبالست ای پسر

علم مرغ و عقل بالست ای پسر

ḫıred: *Ḫā-yı muʿcem*enüñ kesriyle ‘uṣ’; Fārisīce ‘*ferheng’* daḫi dirler. ʿArabca *ʿaḳl* cemʿi *ʿuḳūl* gelür.

vebālest: *Vebāl* ‘yaramazlıḳ’ ve ‘żarar u ziyān’ ve ‘mekrūh’ maʿnāsınadur; ʿArabīdür. *Sīn* ve *tā* ḳā’ide-i Aʿcām üzre edāt-ı ḫaberdür.

bālest: Bunda ‘ḳanat’. ʿArabca ‘cenāḥ’ maʿnāsınadur, cemʿi *ecniḥe* gelür ve her kişinüñ ḳollarına ḳoltuġına varınca *cenāḥ* dirler.

Maḥṣūl: Ey oġul ʿaḳılsız ʿilm vebāldür; yaʿnī żarar u ziyāndur. [56b] ʿİlm ḳuşdur ve ʿaḳl ḳanadıdur. Ḳanatsız ḳuş işe yaramadıġı gibi ʿaḳlsız ʿilm yaramaz.

281

هر که علمی دارد و نبود بر آن

از طریق عقل باشد بر کران

ʿ**ilmī**: *Yā* tenkīr içündür.

Maḥṣūl: Her kimse kì ʿilm ṭuta; yaʿnī ʿilme mālik ola ve üzerine olmaya yaʿnī muḳteżāsınca ʿamel eylemeye, ṭarīḳ-i ʿaḳldan kenār üzre olur; yaʿnī ṭarīḳ-i ʿaḳldan ḫaricdür. Ḥāṣılı şeyṭān gibi ʿālim-i ġayr-ı ʿāmildür.

در بیان آنها که بازگردانیدن محالست

282

چار چیزست آنکه بعد از رفتنش

از محالاتست باز آوردنش

Maḥṣūl: Dört nesnedür; evvelki gitmesinden ṣoñra muḥālātdandur, anı girü getirmek; yaʿnī iʿāde ve ircaʿları emr-i muḥāldür.

283

چون حدیثی رفت ناگاه بر زبان

یا که تیری جست بیرون از کمان

ḥadīṣ: Bir 'söz'; Fārisīce '*güftār*, *süḫan* ve *süḫun' ḫā-yı muʿceme*nüñ fetḥi ve żammıyla lüġatdur.

reft: *Rā-yı mühmele*nüñ fetḥiyle *reften*den fiʿl-i māżī müfred ġā'ib 'gitdi' maʿnāsınadur; *şud* gibi. ʿArabca '*ẕeheb*ᵉ' dirler.

nā-gāh *ü nā-geh* 'añsızın'. ʿArabca '*baġtet*ᵉⁿ' ve '*vehlet*ᵉⁿ' maʿnāsınadur.

cest: *Cīm-i ʿArabī*nüñ fetḥi ile *cesten*den fiʿl-i māżī müfred ġā'ib; 'ṣıçradı', *veṣab*ᵉ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Çünkì nā-gāh dil üzerine bir söz gitdi; yaʿnī söylendi, yāḫud kì yaydan bir oḳ ṣıçradı; yaʿnī atladı.

284

باز چون آرد حدیث گفته را[465]

کس نگرداند قضای رفته را

ḳażā: 'Ḥükm-i Ḳādir-i ḥaḳīḳī *celle şānehu*'ya ıṭlāḳ olınur.

---

[465] گفته : رفته (metin)

Maḥṣūl: Söylenmiş sözi girü nice getürür; yaʿnī iʿādesi muḥāldür. Ḥükm-i ilâhīyi kimse döndüremez; yaʿnī ol daḫi mümkin degüldür.

285

باز کی گردد چو تیر انداختی

همچنین عمری که ضایع ساختی

Maḥṣūl: Çünkì oḳ at[d]ıñ, ḳaçan girü döner; yaʿnī dönmez. Buncalayındur şol ʿömr kì żāyiʿ itdiñ, bunuñ daḫi rücūʿı emr-i muḥāldür.

286

هر که بی اندیشه گفتارش بود

پس ندامتهای بسیارش بود

[57a] **Maḥṣūl**: Her kimse kì anuñ sözi fikrsiz ola, ṣoñra aña çoḳ nedāmet ü peşīmānlıḳlar ola.

287

تا نگفتی می توانی گفتنش

چون بگفتی کی توان بنهفتنش

Tā ne-goftī: *Tā-yı tevḳīt, ne-goftī* nefy-i māżī müfred muḫāṭabdur; ‘söylemediñ’. ʿArabca ‘*mā tekellemt*[e]’ maʿnasınadur.

bi-nhofteneş*:* *Bā*-yı te’kīd ile *nühoften* ‘gizlemek’ maʿnāsınadur. *Şīn* yuḳarıdan beri *mā naḥnü fīh*imüz olan söze rāciʿdür, *bā*-yı te’kīd meksūr oḳumaḳ efṣahdur. *Nühoften* ʿArabca ‘*setr’* ve ‘*iḫfā’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Mādāmkì söylemediñ anı söylemege ḳādirsiñ, çünkì söylediñ anı setr ü iḫfā itmek ḳaçan mümkindür?

288

عمررا میدان غنیمت هر نفس

چون رود دیگر نیاید باز پس

bāz pes: ‘Girü’. *Pes* te’kīd içündür.

Maḥṣūl: ʿÖmrüñ her nefesin ġanīmet bil; çünkì gide, yine gelmez. Maḥall-iʿtibārdur.

289

هیچ کس ازخود قضارا رد نکرد

هر که راضی از قضا شد بد نکرد

Maḥṣūl: Hiç kimse ḳażāyı kendiden reddeylemedi. Her kim kì ḳażādan rāżī oldı, bed eylemedi; yaʿnī ḳażāya rıżā memdūḥdur, yaramaz degüldür.

290

هر که میخواهد که باشد در امان

مهر می باید نهادن دردهان

Maḥṣūl: Her kim isterse kì emānda ola yaʿnī belādan emīn ü selīm olmaḳ isteye, gerek kì aġzı üzre mühr ḳoya; yaʿnī سلامة الانسان فی حفظ اللسان medlūli üzre żabṭ-ı nuṭḳ u ḥıfẓ-ı lisāna teḳayyüd eyleye, kendi nefsini belādan tā emīn eyleye.

291

میسزد گر عمررا داری عزیز

چون رود بیشش نخواهی دید نیز

bīşeş: *Bā*-yı ʿ*Arabī*nüñ kesriyle bunda ‘artıḳ’ maʿnāsınadur, *şīn* ʿ*ömr*e rāciʿdür.

Maḥṣūl: Eger ʿömri ʿazīz; yaʿnī ḳadr ü ḳıymetin bilip muḥterem ṭutarsın lāyıḳdur. Çünkì gide anı artıḳ görmeyeceksin. Ḫalḳ-ı cihān bir yere gelse bir nefes redde ḳādir olamazlar.

در صفت خاموشی و سخاوت

292

حاصل آید چار چیز از چار چیز

یاد دار این نکته از من ای عزیز

[57b] **nükte**: Bi'ż-żam, 'yeri aġaçla urup es̱er itmeg'e dirler, cemʿi *nüket* gelür.

Maḥṣūl: Dört nesne ḥāṣıl olur dört nesneden. Ḫāṭıruñda ṭut bu nükteyi benden ey ʿazīz.

293

خاموشی را هر که سازد پیشهٔ

گردد ایمن نبودش اندیشهٔ

Maḥṣūl: Ṣamt u sükūtı yaʿnī söylememekligi her kimse kì ṣanʿat eyleye, emīn olur. Aña bir fikr olmaz, cümle fesād u ġumūm ve fiten ü hümūm kelām-ı bī-niẓāmdan ḥudūs̱ itmekle ol maḳūle ṣamt u sükūta mülāzım u müdāvīm kimse elem ü ġamdan emīn olur من صمت نجا.

294

گر سلامت بایدت خاموش باش

گشت ایمن هر که نیکی کرد فاش

Maḥṣūl: Eger saña selāmet gerek ise ebsem ol. Emīn oldı ol kimse kì eyüligi fāş eyledi; yaʿnī eyülik ile şāyiʿolmaḳ vesīle-i emn [ü] selāmdur.

295

از سخاوت مرد یابد سروری

شکر نعمت را دهد افزونتری

serverī: *Yā*-yı maṣdariyye, *server* ‘ulu’. ʿArabca ‘*seyyid’* ve ‘*yaʿsūb’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Merd seḫāvetden serverlik bulur; yaʿnī seḫā zeyn-i ṣıfāt-ı insāndur. Şükr niʿmete ziyādereklik virür. Seḫā niʿmetüñ şükridür. Pes edā-yı şükre verziş olduḳça vaʿd-i ilâhī üzre niʿmet ziyāde olur.

296

هر که او شد ساکن وخاموش گرد

ازسلامت کسوتی بردوش کرد

Evvelki *gerd, kāf-ı ʿAcemī*nüñ fetḥi ile ‘ṣa[y]rūret’ maʿnāsına ‘oldı’. ʿArabca *kān*^{e} gibi. İkinci mıṣraʿda olan *kerd kāf-ı ʿArabī*nüñ fetḥi ile ‘eyledi’. ʿArabca ‘faʿal^{e}’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ol kimse kì sākin yaʿnī sākit ü ṣāmit oldı, üzerine selāmetden bir kisve eyledi.

297

گر همی خواهی که باشی درامان

رو نکویی کن تو باخلق جهان

Maḥṣūl: Eger isterseñ kì emānda; yaʿnī refāh u ḥużūrda olasın, yüri cihān ḫalḳına eyülik eyle.

298

هرکرا عادت شود جود و کرم

درمیان خلق باشد محترم

Maḥṣūl: Her kime kì cūd u kerem ʿādet ola; yaʿnī ḳudret ü ḥāline göre zümre-i kerīme-i istiḥyādan maʿdūd ola, ḫalḳ arasında muḥterem olur.

[58a]

299

هر که کاری نیك و یا بد میکند

آن همه میدان که باخود میکند

Maḥṣūl: Her kimse kì eyü iş veyā yaramaz iş eyler, anı bil kì kendüye ider. Bu beyt bir kitāb sözdür. Ḥaḳīḳatde kāmile bundan eyü mīzān olmaz. Her şaḫṣ-ı mükellef yaḳīn[en] ve taḥḳīḳ[an] bilsün kì ʿamden her ne eylerse kendüye eyler. إن خيراً فخير وإن شراً فشر

300

ای برادر بندهٔ معبود باش

تا توانی باسخا و جود باش

Maḥṣūl: Ey birāder ḥażret-i Mālikü’r-riḳāb *celle şānehu*ya ḳul ol ve mādāmkì ḳādirsin seḫā vü cūd ile meşġūl ol.

301

باش از بخل بخیلان بر حذر

تا نسوزد مرترا نار سقر

Maḥṣūl: Baḫīller buḫlinden ḥaẕer üzre ol, tā seni cehennem āteşi yaḳmasun; yaʿnī delīl-i nār olan buḫlden nefret ü tevaḳḳī eyle.

در بیان آن که خواری آرد

302

چار چیزی بردهد از چار چیز

نشنود این نکته جز اهل تمیز

çīzī: *Yā* tenkīr içündür.

ber: Bunda *bār*dan muḫaffef ‘ḥāṣıl’ maʿnāsınadur.

Ne-şneved: *Nūn*-ı nāfiye. *Şineved, şinevīden*den fiʿl-i mużāriʿ müfred; *nūn-ı nāfiye* ile ‘işitmez’ ve ‘diñlemez’ maʿnāsınadur. ʿArabca *‘mā yesmaʿu’* dirler.

Maḥṣūl: Dört şey’ dört şey’den ḥāṣıl olur. Bu nükteyi ehl-i idrāk ü temyīzden ġayrı kimse diñlemez; yaʿnī ḳabūl itmez.

303

هر که زو صادر شود این چارکار

بیند آن چار دیگر بی اختیار

Maḥṣūl: Her kimse kì andan bu dört iş ṣādır ola, iḫtiyārsız ol ġayrı dördi görür; yaʿnī görmemek mutaṣavver degüldür.

303a[466]

چون سؤال آورد گردد خاری مرد

ماند تنها هر که استخقار کرد

304

هر که درپایان کاری ننگرد

عاقبت روزی پشیمانی خورد

[466] Dilencilik yapan kimse hakir olur. İnsanları tahkir eden de yalnız kalır. [Mü/v. 55a; ŞPA/s. 369; Ma/s. 176]

Maḥṣūl: Her kimse kì işiñ ṣoñına naẓar eylemez; yaʿnī te’emmül ve tefekkürsüz işler, ʿāḳıbet bir gün peşīmānlik yir; yaʿnī elbette nādim u peşīmān olur.

305

هر كه نكند احتياط كارها

بر دلش آخر نشيند بارها

iḥṭiyāt: ‘Lāyıḳ u münāsib olan vech üzre ḥareket idüp ḫaṭādan ṣaḳınmaġ’a dirler.

[58b]**Maḥṣūl**: Her kimse kì işinde iḥtiyāṭ itmeye, yaʿnī ʿaḳıbeti fikr itmekde ve ictihādda ḳuṣūr eyleye āḫir göñli üzerine yükler oturur; yaʿnī elbette elem ve keder görmek muḳarrerdür. Ḥāṣılı ḳuvvet-i fākireyi iʿmāl idüp encāmın te’emmül itmek lāzımdur. Mıṣrāʿ-ı evvelde *kārhā*da bir *der* taḳdīr olınmalu kì müstaḳīm olur.

306

هر كه او استيزه با سلطان كند

كار خودرا سربسر ويران كند

istīze: ‘Cedel’. *Setīz elif*siz daḫi lüġatdür.

Maḥṣūl: Her kimse kì sulṭān ile mücādele, yaʿnī sulṭān emrine ʿinād u muḫālefet eyleye kendi işini başdan başa vīrān u ḫarāb ider.

306a[467]

هر كه با سلطان دليرى كرد مرد

در هلاك مال و جان خود سپرد

306b[468]

[467]Padişaha başkaldırıp bahadırlık ede kimse malının ve canının helak olmasına sebep olur. [Mü/v. 55b; ŞPA/s. 351; Ma/s. 180]

هر که او باغی شود با پادشاه

روز او چون تیره شب گردد سیاه

307

هر که گشت از خوی بد ناسازکار

دوستان ازوی کنند بی شك فرار

nā-sāz-kār: *Kār* edāt-ı fāʿildür; ‘ci’ maʿnāsınadur. *Sāz-kār* ‘muvāfaḳatci’; *nūn-ı nāfiye* ile ‘muḫālefetci’ maʿnāsına olur.

Māḥṣūl: Her kimse kì bed ḫūydan muḫalefetci oldı; yaʿnī emr-i şerʿ ü ḳānūna muḫālif ü muġāyir ḥareket eyledi, şeksiz dūstlar andan firār ider; yaʿnī şerʿ ü ḳānūna muḫālif vażʿ u ḥareket iden kimsenüñ gerek kendi ẕātına ve gerek yārānına żarar u ziyānı muḳarrer olmaġla kendiden inḳıṭāʿ ü tebāʿüd żarūrīdür.

307a[469]

هر که آواز کبر باشد سر بزرگ
از همه تنها بماند همچو گرگ

دربیان ترك زينت

308

سر چه آرایی بدستار ای پسر

گر توانی دل بدست آر ای پسر

be-destār: *Bā* ‘maʿ’ maʿnāsınadur, *destār* ‘ṣarıḳ’ ve ‘dülbend’ ve ‘mendīl’. ʿArabca *ʿimāme* bi’l-kesr, cemʿi *ʿamāyim* gelür; *şāş* daḫi dirler.

---

[468] Padişaha isyan eden kimse bulanık gece gibi siyah olur. [Mü/v. 55b; ŞPA/s.351; Ma/s. 180]
[469] Kibrinden başını yücelten kimse kurt gibi herkesten uzaklaşır, yalnız kalır. [Mü/v. 55b; ŞPA/s.274; Ma/s. 180]

be-dest ār: *Bā* ṣıla, *dest* ‘el’; ʿArabca yed, cemʿi *eydī* ve *eyādī* gelür: *Ār* emr-i ḥāżır müfred, ‘getür’. *Bā-yı ṣıla* ile cümle terkībi ‘ele getür’ maʿnāsınadur. Tecnīs-i tām ve ḫūb vāḳiʿ olmışdur.

Maḫṣūl: Ey oġul, başını dülbend ile ne tezyīn idersin? Eger ḳādir isen göñli ele getür ey oġul; yaʿnī dergāh-ı merḥamet-penāh-ı Ḫudā *celle ve ʿalā*da taʿmīr-i ḳulūba muʿādil s̱evāb u ʿamel nādirdür.

309

تا نگیری ترك عز و مال و جاه

از همه برسر نیایی چون کلاه

Maḥṣūl: Mādāmkì ʿizzet ü māl ü manṣıb terkini ṭutmayasın; yaʿnī terk ü def‘[59a] itmeyesin cümleden külāh gibi baş üzre gelemezsin; yaʿnī külāh gibi başa çıḳmaḳ terk-i māl ü manṣıba mevḳūfdur.

310

نیست مردی خویشرا آراستن

قصد جان کرد آنکه او آراست تن

Maḥṣūl: Kendüyi bezemek erlik degüldür. Ḥaḳḳā böyledür ol kimse kì tenini bezedi; yaʿnī tezyīn ü tanẓīm eyledi, cānına ḳaṣd eyledi. Ḥāṣılı tene tevḳīr itmek cānını taḥḳīr itmekdür.

311

نیست درتن بهتر از تقوی لباس

در تکلّف مردرا نبود اساس

taḳvá: Lüġatde ‘nefsini muḥarremāt ü şübühātdan taḥẕīr’ maʿnāsınadur. Taḳvá ḥaḳḳında vārid olan āyāt-ı kerīmeyi tetebbuʿ eyleyenler yüz elliden

ziyāde didiler. Cemīʿ-i meḥāsin ü menāfīʿ taḳváya dāḫil, ḳāṭıbe-i ḫabāyis̱ ü fażāyiḥ ḫilāfına şāmildür. Ḥāṣılı ekrem -i efʿāl ü elzem-i aʿmāldür.

Maḥṣūl: Tene taḳvádan eyürek libās yoḳdur. Tekellüfde yaʿnī tertīb-i esbāb-ı dünyāda kì cümlemüzüñ murād u maḳṣūḍıdur, ere temel olmaz. Tekellüfde ḥaḳīḳatde ere devām u s̱ebāt olmaz.

312

هرکه او دربند آرایش بود

درجهان فرزند آسایش بود

Maḥṣūl: Her ol kimse kì zīver ü zīnet ḳaydında ola, ciḥānda rāḥat u ḥużūr oğlıdur. فحول و رجال Fuḥūl ve ricāl ʿindinde[470] ġayetü'l-ġāye mez̠mūm olan ḥālet ü keyfiyyetdür neʿūz̠[u] billâh[i] te'ālá.

313

عاقبت جز نامرادی نبودش

بهرهٔ از عیش و شادی نبودش

ʿ**ayş**: *ʿAyn*uñ fetḥiyle bunda 'z̠evḳ u ṣafādan nāşī dirlik'dür.

Maḥṣūl: Aña ʿāḳıbet nā-merdlikden ġayrı olmaz. Z̠evḳ u şādīden aña naṣīb olmaz; yaʿnī rāḥat u ḥużūrı dünyāda istīfā itmekle ʿāḳıbet yaʿnī āḫiretde maḥrūmiyyetden ġayrı naṣībi yoḳ.

313a[471]

آن درك كاندر جحیم اسفل بود

منزل هر كاهل و تنبل بود

---

[470] ʿindinde: عنده (metin)

[471] Cehennemdeki en derin çukur bütün tembel kişilerin menzilidir. [RŞ/s. 358]

313b[472]

هر كه خودرا نيك داند بد بود

درقبول خلق جويد رد بود

314

خود ستايى پيشهٔ شيطان بود

آنكه خودرا كم زند مرد آن بود

ḫod-sitāyī: Vaṣf-ı terkībīdür; ‘kendüyi medḥ idicilik’ maʿnāsınadur. Sābıḳda beyān olınmışdı kì āḫirleri ḫarf-i ʿillet olan kelimāt muzāf olsa bir *yā* is̱bāt olınur. *Būyeş, pāyeş, pīyeş* gibi. Bunda *yā-yı maṣdariyye*ye muzāf olmaġla *yā* daḫi getürdiler.

Maḥṣūl: Kendüyi övücilik ṣıfat-ı şeyṭān olur. Ḳavluhu teʿālá انا خير منه ilá aḫiri’l-āye [59b] Ol kimse kendüyi kim urur; yaʿnī nāḳış ṭutar, erler ṭarīḳati olur. Ḥāṣılı kendüyi kāmil görmek ʿayn-ı noḳṣāndur ve nāḳış ṣanmaḳ ʿayn-ı kemāldür. Dergāh-ı ʿaẓīmet-penāh-ı *cell*[e] *şānehu’l-aʿlā*da ʿacz u ḳuṣūrdan rāyic metāʿ olmaz.

315

گفت شيطان من زآدم بهترم

تا قيامت گشت ملعون لاجرم

lā-cerem: ‘Şeksiz’ ve ‘şübhesiz’; yaʿnī elbette lāzımü’l-vuḳūʿ olan maḥalde müstaʿmel lafıẓdur.

Maḥṣūl: Şeyṭān ‘ben Âdemden yegreküm’ didi, şeksiz ḳıyāmete dek melʿūn oldı.

316

از تواضع خاك مردم مى شود

[472]Kendisinin iyi olduğunu iddia eden, halkın da dailma bunu kabul etmesini isteyen insan kötü olur [RŞ/s. 359].

نور نار از سرکشی گم می شود[473]

Maḥṣūl: Ṭopraḳ tevāżuʿdan insān olur; yaʿnī ṭopraḳ mütevāżıʿ u üftāde ve dā'imā ḥażīże ve nişībe mā'il oldıġıçün mādde-i enbiyā vü māye-i evliyā olmaḳ şānındandır. Nār kì nūrāniyyeti żāmin iken serkeş olup mā'il-i evc-i aʿlā oldıġıçün żāyiʿ olur.

317

رانده شد ابلیس از مستکبری

گشت مقبول آدم از مستغفری

Rānde: *Rānden*den ism-i mefʿūldür; "sürilmiş" yaʿnī "reddolınmış". ʿArabca *merdūd* ve *maṭrūḍ* maʿnāsınadur.

müstekbirī ve **müstaġfirī**: İstifʿāl bābından ism-i fāʿillerdür,*yā*ları maṣdariyyelerdür; 'tekebbür idicilik' ve 'istiġfār idicilik' maʿnālarınadur.

Maḥṣūl: Şeyṭān tekebbür idicilikden sürilmiş; yaʿnī dergāh-ı kibriyā-penāhda merdūd olmış; Ādem istiġfār idicilikden maḳbūl oldı.

317a [474]

شد عزیز آدم چو استغفار کرد

خوار شد شیطان چو استکبار کرد

318

دانه پست افتد زبر دستش کنند

خوشه چون سربرکشد پستش کنند

Ḫūşe: 'Başaḳ'. ʿArabca '*sünbüle'* maʿnāsınadur; cemʿi *senābil* gelür.

---

473 نور و نار: نور نار (metin)

474 Adem istiğfar ettiği için aziz, şeytan istikbar ettiği için hakir oldu [Mü/v. 56b; Sa/s. 133; ŞPA/s. 266; RŞ/s.366; Ma/s. 100]

Maḥṣūl: Dāne alçaḳ düşer yüce iderler. Başaḳ çünkì yuḳarıya baş çeker, anı alçaḳ iderler. Yaʿnī من تواضع رفعه الله و من تگبر وضعه الله

دربيان ابلهان فرمايد

319

چار چيزآمد نشان ابلهى

با تو گويم تا بيابى آگهى

Maḥṣūl: Dört nesne aḥmaḳlıḳ nişānı geldi saña diyeyüm tā agāhlik bulasın [60a]; yaʿnī esbāb-ı eblehīden ḫabīr u āgāh olasın.

320

عيب خود آنكه نبيند درجهان

باشد اندر جستن عيب كسان

cüsten: Cīm-i ʿArabīnüñ żammı ile ‘aramaḳ’, ‘istemek’. ʿArabca ‘*teftīş’* ve ‘*tetebbuʿ’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ol kimse cihānda kendi ʿaybını görmeyüp kimselerüñ, yaʿnī nāsuñ ʿaybını aramaḳda ola, maḥż-ı aḥmaḳlıḳdur.

321

تخم بخل اندر دل خود كاشتن

آنگه اميد سخاوت داشتن

Toḫm: Bi’ż-żamm elsine-i s̱elās̱ede ‘her nesnenüñ aṣlı’nda müstaʿmeldür. ʿArabca ‘*bezr* ‘dirler bi’l-fetḥ, cemʿi *buzūr* gelür.

baḫl/buḫl: Bi’l-fetḫ ve’ż-żamm ‘mālını kimseye virmeyüp ṣaḳınmaġ’a dirler; *imsāk* gibi.

Ān-geh: *Elif-i memdūd*e ile ‘andan ṣoñra’ dimekdür.

Maḥṣūl: Kendi göñline toḫm-ı buḫl ü imsāki ekmek, andan ṣoñra ümmīd-i sehāvet ṭutmaḳ yaʿnī nāsdan seḫā vü kerem nām u şānını ümmīd itmek ziyāde aḥmaḳlıḳdur.

322

هر كه خلق ازخلق او خوشنود نيست

هيچ قدرش بردر معبود نيست

Evvelki *ḫalḳ* bi'l-fetḥ 'maḫlūḳ' ve ikinci *ḫulḳ* bi'ż-żamm 'ḫūy' maʿnāsınadur ve evvelki *nīst* 'degüldür', ikinci *nīst* 'yoḳdur' maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Her kimse kì ḫalḳ anuñ ḫulḳından ḫoşnūd degüldür, Ḥaḳ teʿālá ḳatında hīç anuñ ḳadr u ḳıymeti yoḳdur; yaʿnī bir kişiden ḫalḳ rāżı olmadıḳca Ḥaḳ teʿālá *celle şānehu* daḫi rāżı olmaz ve's-selām.

323

هر كه اورا پيشه بد خويى بود

كار او پيوسته بد رويى بود

bed-ḫūyī vü bed-rūyī: *Bā*lar maṣdariyyelerdür.

Maḥṣūl: Her kimse kì anuñ ṣanʿati bed-ḫūylıḳ ola anuñ işi dā'imā yaramaz yüzlülük olur; yaʿnī سعادت ابديست روى ترا نديدن manṭūḳına māṣadaḳ olur.

324

خوى بد برتن بلاى جان بود

مردم بد خو نه از انسان بود

Maḥṣūl: Yaramaz ḫūy ten üzre cān belāsıdur. Yaramaz ḫulḳ ile kişi insāndan olmaz; yaʿnī nevʿ-i insāndan olmayup mūẕīlerden maʿdūddur.

[60b]

325

بخل شاخی از درخت دوزخست

و آن بخیلك از سگان مسلخست

meslaḫ: Salḫāne didikleri maḥaldür kì ḳoyun ve ṣığır boġazlarlar. Köpekleri çoḳ olur.

Maḥṣūl: Baḫīllik cehennem aġacından bir budaḳdur ve ol baḫīlcik salḫāne köpeklerindendir.

326

روی جنت را کجا بیند بخیل

پشّهٔ افتاده زیر پای پیل

Maḥṣūl: Baḫīl cennet yüzini ḳaçan görür; yaʿnī görmez. Ol baḫīl gūyā filüñ ayaġı altına düşmiş bir sivrisiñekdür.

327

باش از بخل بخیلان بر کران

تا نباشی از شمار ابلهان

Maḥṣūl: Baḫīllerüñ buḫlinden kenār üzre ol; yaʿnī ṣaḳın ol zümre-i nā-meymūn dā'iresine dāḫil olma, tā eblehler gürūhından olmayasın.

در بیان عافیت فرماید

328

از بلا تا رسته گردی ای عزیز

باز باید داشتن دست از دو چیز

Maḥṣūl: Tā kì belālardan ḳurtulmış olasın ey ʿazīz, iki şeyden el girü ṭutmaḳ gerek; yaʿnī iki nesneden ziyāde ḥaẕer lāzımdur.

329

رو تو دست از نفس و دنیا بازدار

تا بلاهارا نباشد با تو کار

Maḥṣūl: Yüri sen elüñi nefs ü dünyādan gerü ṭut; yaʿnī hevā-yı nefs-i bed-liḳādan ve dünyā-yı fanī-yi bī-beḳādan iʿrāż eyle; tā kì belālaruñ senüñle işi olmaya; yaʿnī belālardan emīn ü sālim olasın.

330

ور بحرص و آز گردی مبتلا

با تو رو آرد هر سوی صد بلا

Maḥṣūl: Eger ṭamaʿa mübtelā olursañ belā her cānibden saña yüz getürür; yaʿnī her ṭarafdan yüz belā hücūm u teveccüh ider.

331

آنکه نبود هیچ نقدش درمیان

هر کجا باشد بود اندر امان

[61a] **Maḥṣūl**: Ol kimse kì anuñ miyānında naḳdi olmaya her ḳanda olsa emānda olur; yaʿnī zer ü naḳdi olmaya sū'i-ḳaṣd itmezler. Her yirde emān u selāmda olur.

332

نفس و دنیارا رها کن ای پسر

باز رستی از بلای واز خطر

Maḥṣūl: Ey oġul nefs ü dünyāyı terk eyle, belā ve ḫaṭardan ḳurtulduñ. *Bāz* böyle yirlerde te’kīd ifade eder; zā’id degüldür.

333

ای بسا کس کز برای نفس زار

در بلا افتاد و گشت از غم زار

> **nefs-i zār:** İżāfet-i beyāniyedür; ‘nefs-i bāṭıl’. *Zār*uñ maʿnāsı çoḳ; bunda ‘bāṭıl’ maʿnāsındadur.

Maḥṣūl: Ey çoḳ kes nefs-i bāṭıldan ötüri belāya düşdi ve ġam u kederden żaʿīf ü lāġar olmışdur.

334

از برای نفس مرغ نامراد

آمد و دردام صیاد افتاد

Maḥṣūl: Nefsden ötüri nā-murād ḳuş geldi ve ṣayyāduñ duzaġına düşdi; yaʿnī düşüren nefsdür.

335

تا دلت آرام یابد ای پسر

بود و نابود جهان یکسان شمر

> **yeksān**: ‘Berāber’; ʿArabca ‘*müsāvī’*.
>
> **şumur/ şumar**: *Şīn*üñ żammı ve *mīm*üñ żammı ve fetḥiyle lüġatdür; *Şumurden*den emr-i ḥāżır müfreddür; ‘ṣay’. ʿArabca ‘*ʿıdd’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ey oġul tā göñlüñ rāḥat u ḥużūr bula; yaʿnī ārām bulsun dimekdür. Fārisīde emr-i ġā’ib ile fiʿl-i mużāriʿ bir ṣīġada gelür. Dünyānuñ varını yoġını berāber ṣay.

336

از عذاب و قهر حق ایمن مباش

در پی آزارهر مؤمن مباش

Maḥṣūl: Ḥaḳ teʿālánuñ ʿaẕāb u ḳahrından emīn olma. Her mü’minüñ āzārı ardında olma; yaʿnī hiçbir mü’minüñ incinmesi ḳaydında olma.

337

دربلا یاری مخواه[از] هیچ کس

زانکه نبود جز خدا فریاد رس

feryād-res: Vaṣf-ı terkībdür. ‘İmdāda irici yaʿnī meded irişdürür kimse’. ʿArabca ‘*muġīs̱’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Belāda kimseden yardım isteme, zīrā Ḫudā-yı müteʿālden ġayrı feryād-res olmaz. Ḥaḳīḳatde Ḥaḳ teʿáládan ġayrı dest-gīr yoḳdur.

[61b]

338

هر کرا رنجاندۀ عذرش بخواه

تا نباشد خصم تو در عرصه گاه

rencānde: *Elif nūn* taʿdiye maʿnāsın ifāde ider.

Maḥṣūl: Her kimi kì incitmişsin ʿöẕrin dile; yaʿnī ḥelālleş, tā kì ʿarṣa-i maḥşer yaʿnī meydān-ı cezā-yı ḫayr u şerde ḫaṣmuñ olmaya.

339

گر غنا خواهد کسی از ذو المنن

در قناعت میتوانش یافتن

Maḥṣūl: Eger bir kişi ġınā isterse ḥażret-i Ẕü'l-minenden, yaʿnī ṣāḥib-i imtinān-ı ḥaḳīḳī olan Cenāb-ı Mevlā *celle ve ʿalā*dan ġanīlik isterse ḳanāʿatde bulmaḳ mümkindür.

در بیان صفت عقل فرماید

340

هر کرا عقلست و دانیش ای عزیز

دور باید بودنش ازچار چیز

Maḥṣūl: Her kimün kì ʿaḳl u ʿilmi vardur, aña dört nesneden ıraḳ olmaḳ gerek; yaʿnī taʿdād idecek mevāddan iḥtirāz lāzımdur.

341

کار خود باناسزا نکند رها

مردمی نکند بجای ناسزا

rehā: Bunda 'ḥavāle' maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Kendi işini nā-ehle ḥavāle eylemeye ve lāyıḳ olmayana insāniyyet eylemeye; yaʿnī nā-ehl ḥaḳḳında eyüligi żāyiʿ eylemeye. Ḥāṣılı yaramaza kerem itmek, keremi żāyiʿ itmekdür. Belkì mübāşir oldıġı fesād u fażāḥate taḳviyyet daḫi olur.

342

عقل داری میل بدکاری مکن

زین چو بگذشتی سبك ساری مکن

sebük-sārī: 'Ḫıffet ü sefāhat' maʿnāsınadur. *ʿIrz* u *vaḳār*uñ ḫilāfıdur.

Maḥṣūl:ʿAḳluñ var ise bed-kārlık meylin itme. Bunı geçdiñ, ḫıffet ü sefāhat itme; yaʿnī iltizām-ı mā-lā-yelzemden nefret idüp ʿırż u vaḳār u edeb üzre sülūk eyle dimekdür.

343

تا شوی بیش از همه درروزگار

دست برنان و نمك بگشاده دار

Maḥṣūl: Tā zamānede cemīʿinden ziyāde olasın, elüñi nān u nemek üzre güşāde ṭut; yaʿnī ṣaġīr ü kebīr ve bāy [u] faḳīre sofra-güşā-yı niʿam-ı gūn-ā-gūn ola kì dergāh-ı Ḥaḳḳ ve inṣāf-ı ḫalḳ ḳatında cümleden maḳbūl u merġūb olasın.

[62a]

344

تا تو باشی درزامانه دادگر

زیر دستانرا نکو دار ای پسر

Maḥṣūl: Tā kì zamānede sen dādger olasın yaʿnī ʿadālet ṣıfatına kesb-i istiʿdād itmek içün elüñ altında olanları eyü ṭut ey oġul; yaʿnī taḥt-ı ḥükūmetde olan ʿibādullâhı eyü ṭut kì ve Nūşirevān gibi nām u şān-ı ʿadl ü inṣāfuñ eṭrāf-ı rubʿ-maʿmūre sārī vü münteşir ola. Nūşirevān kāfir iken ʿadl ü dādı memdūḥ-ı Faḫr-i enām *ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām* oldı. Yā senüñ ʿadāletüñ inżimām-ı dīn-i İslām ile ne dereceye irtifāʿ idecegin mülāḥaẓa eyle.

345

هر که درپند خود آمد استوار

پند اورا دیگران بندند کار

üstüvār: *Elif*'üñ żammıyla 'muḥkem' maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Her kimse kì kendi naṣīḥatinde muḥkem geldi yaʿnī kendi naṣīḥati ile ʿāmil oldı, anuñ pendin ġayrılar da ṭutarlar; yaʿnī muḳteżāsınca olurlar. Ḥāṣılı te’s̱īr ider.

346

هر كه از گفتار خود باشد ملول

قول اورا ديگران نكند قبول

Maḥṣūl: Her kimse kì kendi sözinden melūl ola; yaʿnī ḫalḳa eyledigi naṣīḥat ile kendisi ʿāmil olmaya, anuñ sözini ġayrılar da ḳabūl eylemez.

347

هر چه باشد در شريعت ناپسند

گرد او هرگز نگرد اى هوشمند

Gird: *Kāf-ı ʿAcemī*nüñ kesriyle ‘çevre’ ve ‘eṭrāf’ maʿnāsınadur.

ne-gerd: *Kāf-ı ʿAcemī* ile *ne-gerden*den nehy-i ḥāżır müfreddür; ‘dolanma’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Her ne kì şerʿ-i şerīfde menhī ʿan ve nā-maḳbūl ola, çevresin dolanma; yaʿnī ḳarīb olma. Nefret eyle ey ṣāḥib-i ʿaḳl.

348

تا صواب كار بينى سربسر

برمراد خود مكن كار اى پسر

Maḥṣūl: Mādāmkì başdan başa maṣlaḥatuñ ṣavābını göresin yaʿnī ṭarīḳ-ı Ḥaḳ saña ẓāhir ü bāhir ola, sülūk eyle ey oğul. Kendi murāduñ üzre iş itme. Ḥāṣılı ṣırāṭ-ı müstaḳīmden ayrılma.

در صفت زندگانى فرمايد

[62b]

349

هست بی شك رسته گاری درسه چیز

باتو گویم یاد گیرش ای عزیز

Maḥṣūl: Şeksiz ḳurtılmışlıḳ yaʿnī necāt u selāmet üç nesnede vardur, saña diyeyim. Ol üç nesneyi ḫāṭıruñda ṭut ey ʿazīz.

350

زان یکی ترسیدنست از ذوالجلال

دوم آمد جستن قوت حلال

tersīden: *Tā*nuñ fetḥi ile maṣdardur; ‘ḳorḳmaḳ’. ʿArabca ‘*ḫavf’* maʿnāsınadur.

Duvvum: *Dāl*uñ żammı ile ‘ikinci’. ʿArabca ‘*s̱ānī’* maʿnāsınadur.

cüsten-i ḳūṭ-ı ḥelāl iżāfetleri lāmiyye ve beyāniyyedür. *Ḳūt* ‘azıḳ’; Farisīce ‘*nevā’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Andan birisi ḳorḳmaḳdur ḥażret-i Ẕü’l-celāl ve’l-ʿaẓameden, ikincisi ḥelāl rızḳ istemek geldi. Ḥāṣılı Ḥaḳ teʿāládan ḳorḳmaḳ ve luṭf u iḥsānından ḳūt-ı ḥelāl ṭaleb eylemek.

351

سیومین رفتن بود برراه راست

آنکه این خصلت وراستمؤمنا

Maḥṣūl: Üçüncisi ṭarīḳ-i müstaḳīme gitmekdür. Ḳurtılmışdur ol kimse kì bu üç anuñ içündür. Bunda *buved* edāt-ı ḫaberdür; *reften est* taḳdīrindedür.

352

گر تواضع پیشه گیری ای جوان

دوست دارندت همه خلق جهان

Maḥṣūl: Ey yigit eger tevāżuʿı ʿādet ṭutarsañ yaʿnī tevāżuʿı kendiñe dīs̱ar u şiʿār idinesin cemīʿ-i ḫalḳ-ı cihān seni dost ṭutarlar. Ḥāṣılı tevāżuʿ vesīle-i ceẕb-i ḳulūbdur.

353

سر مکن درپیش دنیادار پست

ور کنی بی شك رود دینت از دست

Maḥṣūl: Māl-dār u aġniyā ḳatında başını alçaḳ eyleme. Eger iderseñ şeksiz dīnüñ elden gider *neʿūz̠ᵘ billâhⁱ teʿālá*.

354

بهر زر مستای دنیادار را

تا چه خواهی کرد این مردار را

> **me-sitāy:** *Mīm-i nāhiyye*nüñ fetḥi ile nehy-i ḥāżırdur, 'ögme'. ʿArabca '*lā-temdah'* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Altun içün bay olan kişiyi ögme. ʿAcabā bu murdārı ne eylemek istersin; yaʿnī bu esbāb-ı fānī ve evānī-i ġayr-ı bāḳīyi ne yapacaḳ[sın], dimekdür.

355

مردگانند اغنیای روزگار

ای پسر با مردگان صحبت مدار

Maḥṣūl: Zamāne aġniyāsı ölmişlerdür; yaʿnī mevtā ḥükmindedürler. Ey oġul mevtā ile [63a] ṣoḥbet ṭutma; yaʿnī anlardan bir ḥālile müstefīd ü mütefeyyiż olamazsın.

356

مال و زر بی حد بدست آورده گیر

بعد ازان درگور حسرت برده گیر

Maḥṣūl: Ḥadsiz māl u zer ele getürmiş ṭut, andan ṣoñra ḥasret ḳabrine iletmiş ṭut; yaʿnī dünyānuñ nefāyis-i emvālini cemʿ ü iddiḥār itmiş farż eyle ve ol menālüñ vizr ü vebālin ve ḥiṣāb-ı su’ālin bile ḳabr-i ḥasrete iletmiş farż eyle. İntihāsına ʿaẕāb u ʿiḳābdan ġayrı ḥāleti müntec degüldür dimekdür.

در صفت ذکرالله عز و جل فرماید

357

باش دایم ای پسر بایاد حق

گر خبرداری زعدل و داد حق

Maḥṣūl: Ey oġul da’imā ẕikr-i Ḥaḳ ile ol; yaʿnī ẕikr-i Ḥaḳ ile me’nūs ol. Eger Ḥaḳ teʿālánuñ ʿad[l] u dādından ḫaberdār iseñ yaʿnī ẕikrüñi żāyiʿ itmeyüp belaġa^{n} mā-belaġ cezā vü mükāfātuñ iḥsān idecegüñi bilürsin.

358

زنده دار از ذکر صبح و شامرا

در تغافل مگذران ایامرا

me-guzerān: *Mīm-i nāḥiyye* ve edāt-ı taʿdiye olan *elif nuñ* ile ‘geçürme’; *elif nūn*suz *me-guzer ve me-guzār. ʿArabca* ‘lā-temerr’ maʿnasınadur.

Maḥṣūl: Ẕikrden ṣabāḥ u aḫşāmı iḥyā eyle; yaʿnī ẕikr-i Ḥaḳ *celle ve ʿalā* ile evḳāt-ı ṣubḥ u mesāyı iḥyā eyle. Teġāfülde evḳātuñı geçürme; yaʿnī ġāfilīnden olma.

359

یاد حق آمد غدا این روحرا

مرهم آمد این دل مجروحرا

Maḥṣūl: Ẕikr-i Ḥaḳ *celle ve ʿalā* bu rūḥa ġıdā geldi. Bu ḳalb-i mecrūha merhem geldi; yaʿnī Ḥaḳ ṭeʿālānuñ yādı bu ġavġā-kede-i fenāda esliḥa-i mesmūme-i iblīsiyye ile mecrūh olan ḳalbe merhem geldi.

360

یاد حاق گر مونس جانت بود

کی هوای کاخ و ایوانت بود

mūnis: Ünsiyyet olınmış maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Eger ẕikrullâh-ı *ʿazz*^e^ *ve cell*^e^ mūnis-i cānuñ ola, ḳaṣr u eyvān hevāsı sende ḳaçan olur? Yaʿnī ẕikr-i H̱udā-yı müteʿāl ile me'lūf olan kimse ḳaṣr u eyvāna meyl ü raġbet eylemez dimekdür.

361

گر زمانی غافل از رحمان شوی

اندر آن دم همدم شیطان شوی

[63b]**Maḥṣūl**: Eger bir zamān ḥażret-i Raḥmān *celle şānehu*dan ġāfil olasın; yaʿnī ẕikr-i Raḥmān ve Raḥīm'den münfek ü münfaṣıl olasın, ol demde yaʿnī ol ḥīnde muṣāḥib-i şeyṭān olursun. İnfiṣāl-i Raḥmān mūcib-i ittiṣāl-i şeyṭāndur.

362

مؤمنا ذکر خدا بسیار گوی

تا بیابی در دو عالم آب روی

Mü'minā: Āḫirinde *elif* ḥarf-i nidādur.

āb-ı rūy: 'Yüz suyı'; yaʿnī 'ʿırż u vaḳār' ve 'ʿizz ü iʿtibār'dan ʿibāretdür.

Maḥṣūl: Ey mü'min, Ḥaḳ teʿālánuñ ẕikrini çoḳ di. Ḥayāt-ı fānī teneffüse mevḳūf oldıġı gibi keẕâlik ḥayāt-ı cāvidānī teẕekküre, yaʿnī ẕikr-i Allâh'a merhūndur.

363

ذکررا اخلاص می باید نخست

ذکر بی اخلاص کی باشد درست

nuḫust: *Nūn ve ḫā-yı muʿcemenüñ* żammeleriyle 'evvel' maʿnāsınadur.

durust: *Dāl* ve *rā*nuñ żammeleriyle *şikest*üñ muḳābili 'bütün' maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Evvel[en] ẕikrullâh *celle ve ʿalā*ya iḫlāṣ gerekdür. İḫlāṣsız ẕikr ḳaçan bütün, yaʿnī ṣaḥīḥ ü müntefaʿ[un] bih olur? Ḥāṣılı iḫlāṣsız ẕikr fā'ide itmez; belkì vebāl-i ʿaẓīmdür.

364

ذکر بر سه وجه باشد بیخلاف

تا ندانی این سخن را از گذاف

Maḥṣūl: Ẕikr ḫilāfsız üç vech üzre olur, ṣaḳın bu sözi beyhūde ve bāṭıl olan lāfdan bilmeyesin.

365

عام را نبود بجز ذکر زبان

ذکر خاصان باشد از دل بی گمان

ḫāṣān: Muḳābil-i *ʿām,* ‘zühhād’ ve ‘ʿubbād’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: ʿĀmuñ dilinden ġayrı ẕikri olmaz; yaʿnī ʿavāmuñ ẕikri ancaḳ diliyledür. Ḫāṣlaruñ ẕikri gümān u şeksiz ḳalbinden olur; yaʿnī ḳalbe maḫṣūṣdur.

366

ذکر خاص الخاص ذکر سر بود

هر که ذاکر نيست او خاسر بود

Maḥṣūl: Ẕikr-i ḫāṣṣu’l-ḫāṣ kì murād enbiyā vü evliyādur, anlaruñ ẕikri ẕikr-i sırdur; yaʿnī ẕākir ile meẕkūruñ beyninde bir ẕikrdür kì ʿālemü’s-sırr olan ḥażret-i Maʿbūd *celle şānehu*dan ġayrı muṭṭaliʿ degüldür. Her kim kì ẕākir degüldür, evḳāt-ı nāzenīni żāyiʿ[64a] itmiş, ḫāsir-i muṭlaḳdur *neʿūẕ*[u] *billâh*[i] *teʿālá*.

367

ذکر بی تعظيم گفتن بدعتست

واندر آن يك شرط ديگر حرمتست

bid’at: Bi’l-kesr ‘miẟli sebḳ itmemiş iş’, *muḥdeẟ* gibi; lâkin ʿibādet-i ġayr-ı meşrūʿa olmaġla ‘żalāl’ maʿnāsınadur’; كل بدعة ضلالة e’l-ḥadīẟ.

Maḥṣūl: Taʿẓīmsiz ẕikr söylemek bidʿatdur ve anda bir şarṭ daḫi ḥürmetdür; yaʿnī taʿẓīmdür. Ḥāṣılı ẕikrullâh *ʿazz*[e] *ve cell* taʿẓīm-i ʿaẓīme mevḳūfdur kì ẕikr ıṭlāḳ olına ve illā bidʿatdür ve her bidʿat żalāldür.

368

هست مر هر عضورا ذکر دگر

هفت عضا راست ذکری ای پسر

mer: Bunda taḥsīn-i lafẓ ve tekmīl-i vezn içündür.

ʿ**użv**: ʿ*Ayn*uñ żammı ve kesriyle ‘bedenden bir cüz’dür, cemʿi ʿ*ażā* gelür.

Heft: Esmā-yı ʿadedden ‘yedi’. ʿArabca ‘sebʿa’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Her ʿużvuñ bir ẕikri vardur; yaʿnī her ʿużv içün bir maḫṣūṣ ẕikr taʿyīn olınmışdur. Ḥāṣılı bedenin her cüz’i kì niʿam-ı ġayr-ı mütenāhī-i ilâhiyye ile münteʿimdür; kendüye ḫāṣ olan ẕikri edā ve ifād[e]ye muḥtācdur. Egerçì ḥażret-i Şeyḫ yedi ʿużva ḳaṣr u ḥaṣr itmişdür lâkin her ser-i mūya ẕikr lāzım u lābüddür.

369

یارئ هر عاجز آمد ذکر دست

ذکر پا خویشان زیارت کردنست

Maḥṣūl: Elüñ ẕikri ʿācizlere muʿāvenet geldi; yaʿnī her ʿāciz ü muḥtāca ḥasbe’l-imkān yardım itmek elüñ ẕikridür. Ayaġuñ ẕikri ḫışm ve aḳrabāyı ziyāret itmekdür.

370

ذکر چشم از خوف حق بگرستن

باز درآیات او نگرستن

be-giristen: Bā-yı te’kīd ve *Kāf-ı ʿAcemī*nüñ kes[i]rleriyle maṣdardur, ‘aġlamaḳ’ ʿArabca ‘*bukā’* maʿnāsınadur.

āyāt: Cemʿ-i *āyet*dür, ‘ʿalāmet’ maʿnāsınadur. Bunda yalñız āyāt-ı Furḳāniyye degül cemīʿ ulūhiyyet ve kemāl-i ḳudret-i ilâhiyyeye delālet iden ʿalāmāt muraddur.

nigiristen: Nūn ve kāf-ı ʿAcemīnüñ kesreleriyle ‘baḳmaḳ’. ʿArabca ‘*naẓar*’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Gözüñ ẕikri Ḥaḳ teʿālánuñ ḫavf u ḫaşyetinden aġlamaḳ daḫi āyāt-ı kemāliyyesine baḳmaḳ yaʿnī zemīn ü āsmānda olan āyāt-ı ʿaẓīme vü maṣnūʿāt-ı cesīme vü ʿalāmāt-ı [64b] kerīmesine çeşm-i ʿibretle naẓar itmekdür.

371

استماع قول حق دان ذکر گوش

تا توانی روز و شب درذکر کوش

Mıṣrāʿ-ı evvelde olan *gūş, Kāf-ı ʿAcemī* ile ‘ḳulaḳ’ maʿnāsınadur. S̱ānīde olan *kūş, kāf-ı ʿArabī* ile *kūşīden*den emr-i ḥāżırdur; ‘çalışmaḳ’. ʿArabca ‘saʿy’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ḳulaġuñ ẕikri Ḥaḳ teʿālánuñ emr-i şerīfini diñlemek bil. Mādāmkì ḳādirsin ẕikr-i Ḥaḳ *celle ve ʿalā*ya çalış dimekdür.

372

اشتیاق حق بود ذکر دلت

کوش تا این ذکر گردد حاصلت

Maḥṣūl: Ḥaḳ teʿāláya ārzū ve iştiyāḳ itmek ẕikr-i ḳalbüñdür. Çalış tā kì bu ẕikr saña ḥāṣıl ola. Şevḳ ve ārzū-yı ru’yet-i cemal-i bi’l-kemāl ḳalbüñde rüsūḫ ve istiḥkām bulduḳdan soñra cemīʿ-i temenniyyāt-ı bāṭıladan taṣfiye-i bāṭın idersin.

373

آنکه از جهلست دائم درگناه

کی حلاوت یابد از ذکر اله

ḥalāvet: ‘Leẕẕet’ yaʿnī ‘ṭatlılıḳ’. Fārisīce ‘*şīrīn[ī]*’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ol kişi kim cehlden dā’imā günāhdadur, ẕikrullâh’dan ḳaçan leẕẕet bulur? Bunda edāt-ı ḫaber günāha merbūṭdur.

374

خواندن قران بود ذکر لسان

هر کرا این نیست هست از مفلسان

Maḥṣūl: Ḳur’ān oḳumaḳ ẕikr-i lisān olur; yaʿnī Ḳur’ān-ı şerīfi tecvīd ve temcīd ile tilāvet itmek liṣānuñ ẕikridür. Her kimüñ kì bu ẕikri yoḳdur; yaʿnī bu ẕikr-i şerīfde ihmāl u ġaflet eyleye müflislerdendür; lâkin öyle degüldür kì dünyā müflisleri gibi المفلس فی امان الله ḥıṣn-ı ḥaṣīnine taḥaṣṣun eyleyüp aḫẕ u su’ālden emīn ola. Ol ʿużv-ı şerīfi muhmel ü muʿaṭṭal terk idüp vaẓīfe-i naẓīfesi olan ḫidmet-i müstelzimü’l-ʿizzetde istiḫdām u istiʿmāl eylemedigi içün tamām-ı ḳahr u ʿiḳāb-ı ilâhīye müstaḥaḳ olur. Bunda *nīst*, *hest* ḫūb vāḳiʿ olmışdur.

375

شکر نعمتهای حق میگو مدام

تا کند حق برتو نعمتها تمام

Maḥṣūl: Ḥaḳ teʿālánuñ niʿmetleri şükrini dā’imā di; yaʿnī şükr-i niʿmete müdāvim ol; tā kì [65a] Ḥaḳ teʿālá niʿmetlerini üzerüñe tamām eyleye; zīrā izdiyād ve ikmāl-i niʿmet şükre mevḳūf u merhūndur.

376

حمد حق را برزبان بسیار دار

تا شوی از نار حرمان رستگار

ḥırmān: *Ḥā-yı muhmele*nüñ kesri ile ‘maḥrumluḳ’. Fārisīce ‘*bī-behreġī’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ḥaḳ teʿālánuñ ḥamdını dil üzre çoḳ ṭut; tā kì maḥrumluḳ āteşinden ḳurtılasın; yaʿnī ḥamdi çoḳ eyle kì nār-ı maḥrūmiyyetden emīn ve ʿācil^{en} ve ācil^{en} keṡret-i niʿmet ü raḥmete ḳarīn olasın.

377

لب مجنبان جز بذکر کردگار

زانکه پاکانرا همین بودست کار

me-cunbān: *Mīm*-i *nāhiye*nüñ fetḥ-i ve *cīm-i ʿArabī*nüñ żammı ve *nūn*uñ sükūnıyla *cunbānīden*den nehy-i ḥāżırdur; ‘depretme’. ʿArabca ‘*lā-teḥarrak’* maʿnāsınadur.

Kerd-gār: *Kerd, kāf-ı ʿArabī*nüñ fetḥiyle ve *rā* ve *dāl*üñ sükūnıyla ‘iş’ ve ‘ʿamel’ ve ‘gār’, *Kāf-ı ʿAcemī* ile edāt-ı fāʿildür. Terkīb olındıḳda ‘işçi’ maʿnāsına bunda *Faʿāl*[un] *limā yurīd* cellet ʿaẓameteh[u] murāddur.

Maḥṣūl: Ḥażret-i *Faʿāl*[un] *muṭlaḳ cell*[e] *şānehu*nuñ ẕikrinden ġayrıyla ṭudaġuñ depretme; zīrā pāklerüñ, yaʿnī enbiyā vü evliyānuñ hemān işleri bu olmışdur.

377a[475]

بر همه كس نيك باشد چار چيز

باتو گويم ياد كيرش اى عزيز

377b[476]

اول آن باشد كه باشى دادگر

باهم زعقل خويش باشى باخير

377c[477]

باشكيبايى تقرب كردنست

حرمت مردم بجايى آوردنست

دربيان آن كه ضعف آرد

378

آدمى را چار چيز آرد شكست

[475] Ey aziz, herkes için çok iyi olacak dört şeyi, sana söyleyeyim; hatırında tut [ŞPA/s. 314; Ma/s. 135].
[476] Birincisi adil olmandır. Sonra kendi aklından haberdar olmandır [ŞPA/s. 315; Ma/s. 135].
[477] Üçüncüsü sabırla Allah’a yaklaşmaya çalışmaktır, dördüncüsü ise insanın kadiri bilmek ve gereğince muamele etmektir [ŞPA/s. 315; Ma/s. 136].

باتو گویم گوش دار ای حق پرست

Maḥṣūl: Ādemīye, yaʿnī insāna dört nesne żuʿf, yaʿnī teşvīş ü sustlik getürür. Ey Ḥaḳ teʿāláya ʿibādet idici, ḳulaḳ ṭut saña diyeyüm; yaʿnī tefhīm ideyüm.

379

دشمن بسیار و وام بیشمار

شغل بیحد و عیال باقطار

vām: ‘Borç’. ʿArabca ‘*deyn’*; cemʿi *duyūn* gelür.

ʿ**ıyāl**: *ʿAyn-ı muhmele*nüñ kesriyle cemʿ-i *ʿayyil*dür, ‘mefrūżü’l-nafaḳa olan ev cemāʿati’ne dirler.

bā-ḳıṭār: Kesr-i *ḳāf*la *kes̱ret ü vefret*den ʿibāretdür; ‘bölük’ ve ‘zümre’ ve ‘sülle’ maʿnāsınadur.

[Maḥṣūl:] Żaʿf ü sustlik dört nesne: Biri çoḳ düşmen ve biri daḫi çoḳ borç ve ḥadsiz yaʿnī vüsʿ u ḳudretden ziyāde iş ve sürü ile ʿıyāldür. Ḥaḳḳā böyledür.

380

وای مسکینی که غرق وام شد

هر دمی از غصّه خون آشام شد

[65b] **Maḥṣūl**: Vay şol faḳīre kì borca ġarḳ ola; yaʿnī deryā-yı ḳarż u deyne müstaġraḳ ola, her nefes ġuṣṣa vü ġamdan ḳan içici oldı. *Ḫūn-āşām* kes̱ret-i ġam u kederden kināyedür.

381

هر کرا بسیار باشد دشمنش

خیره گردد هر دو چشم روشنش

Ḫīre: Bunda ‘ḳamaşmış göz’, yaʿnī ‘bulanıḳ’. ʿArabca ‘*müşevveş’* ve ‘*mükedder’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Her kimüñ kì düşmeni çoḳ ola anuñ iki rūşen gözi donuḳ ve bulanıḳ olur; yaʿnī kes̱ret-i düşmen sebebi ile giriftār-ı zindān-ı ġam u teşvīş olup ḳaṭʿā rāḥat ü refāhiyyet görmez.

382

هر كرا اشغال بسيارش بود

درزمانه زارئ كارش بود

Maḥṣūl: Her kimüñ kì işi çoḳ ola zamāne aña iş zāriligi olur; yaʿnī ziyāde mużṭarr u mużṭarib olur.

در بيان خطاهاست

383

چار چيز است از خطاها اى پسر

گوش دارش باتو گويم سربسر

Maḥṣūl: Ey oġul dört nesne ḫaṭālardandur. Diñle saña başdan başa söyleyeyüm.

384

اوّل اززن داشتن چشم وفا

ساده دلرا بس خطا باشد خطا

çeşm: Bunda ‘ümmīd’ maʿnāsınadur.

Sāde-dil: ‘Tecribe olmayan ebleh’e dirler.

Maḥṣūl: Ol ʿavretden vefā ümmīdin ṭutmaḳ sāde-dile ẖaṭā-ender-ẖaṭā olur; zīrā ʿavretden vefā me'mūl itmek ziyāde ẖaṭā oldıġından ḥażret-i Şeyḫ tekrīr-i ẖaṭā ile taʿbīr eyledi.

385

ایمنی از بد خطای دیگرست

صحبت صبیان ازینها بدترست

Maḥṣūl: Yaramazdan emīnlik bir āẖar ẖaṭādur. Ṣıbyānlar ṣoḥbeti bunlardan yaramazraḳdur; yaʿnī müşkil derddür.

386

کام نفس بد بر آوردن خطاست

زانکه دشمنرا بپروردن خطاست

Maḥṣūl: Yaramaz nefsin murādını ḥāṣıl itmek ẖaṭādur; zīrā düşmeni beslemek ẖaṭādur. Eşedd-i aʿdāsını terbiye ve taḳviye eylemekden büyük ẖaṭā olmaz.

دربیان عطاهای حق جلّ و علا

387

چار چیزست از عطاهای کریم

باتو گویم یاد گیرش ای سلیم

[66a] **Maḥṣūl**: Dört nesne Ḥaḳ teʿālánuñ kemāl-i kerem-i iḥsānuñdandur, saña anı diyeyüm ẖāṭıruñda ṭut ey ʿuyūb u reẕā'ilden sālim kişi.

387a[478]

حکم قرأن چار چیزست ای جوان

[478] Ey yiğit, Kur'an'ın hükmü dörttür. Bu dört şeyi iyice dinle ve anla [ŞPA/ s. 381].

چون دراوری بگوش اورا بدان

388

فرض حق اوّل بجای آوردنست

والیدین از خویش راضی کردنست

Maḥṣūl: Evvel Ḥaḳ teʿālánuñ farzını, yaʿnī emr-i şerīfini *kemā yenbaġī* yerine getürmekdür. Daḫi anası babasını kendinden rāżī ve ḫoşnūd itmekdür.

389

حکم دیگر چیست بانفسك جهاد

چارمش نیکی بخلق نامراد

Maḥṣūl: Ġayrı ḥükm nedür? Yaʿnī ḥażret-i Ḫudā *celle ve ʿalā*nuñ bir emri nefscegiz ile cihād, yaʿnī alçaḳ ve reẕīl nefsek ile dürüşmek ve ġalebeye saʿy eylemekdür. Dördincisi ʿibād-ı nā-murāda eyülik eylemekdür. Bu gūne ebyātuñ cümlesinden edāt-ı ḫaber muḳaddemdür.

در تن ابد عمر میگوید

390

میفزاید عمر مرد از چار چیز

این نصیحت بشنو ای جان عزیز

Maḥṣūl: Ādemüñ ʿömri dört nesneden ziyāde olur. Bu naṣīḥati işit; yaʿnī bil ve muḳteżāsınca ḥareket eyle.

391

اوّل آوردن بگوش آواز خوش

وانگهی دیدن جمال ماه وش

Maḥṣūl: ʿÖmri ziyāde eden nesnelerüñ biri evvel^{en} ḳulaġa laṭīf āvāz getürmekdür ve andan ṣoñra cemāl-i māh-mis̱āle baḳmaḳdur; yaʿnī emredān-ı serv-endām ve ṣāfī-rūyān-ı āftāb-fāma nigāh-endāz-ı şevḳ u ġarām olmaḳ bī-şek rīşte-i ʿömri taṭvīl ider.

392

سیوم آمد ایمنی با مال و جان

میفزاید عمر مردمرا ازآن

Maḥṣūl: Üçüncisi māl ü cāna emīnlik geldi; yaʿnī māl u cānı żarardan ve ziyāndan emīn olmaḳ insānuñ ʿömrini arturur. Ḥāṣılı māl u cān eminligi bā'is̱-i füzūnī-i ʿömr-i insāndur.

393

آنکه کارش برمراد دل بود

در بقا افزونیش حاصل بود

Maḥṣūl: Ol kì anuñ işi gönli murādı üzre ola, beḳāda aña ziyādelik ḥāṣıl olur. Ḥāṣılı esbāb-ı mez̠kūreden ḥayātı medīd ve beḳāsı ber-mezīd olur.

[66b]در تناقص عمر میگوید

394

عمر مردرا بکاهد پنج چیز

یاد دارش چون شنیدی ای عزیز

> **be-kāhed:** *Bā*-yı te'kīd ile *be-kāhīden*den fiʿl-i mużāriʿ müfreddür; ‘eksildür’. ʿArabca ‘*yenḳuṣ*^{u}’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: İnsānuñ ʿömrini beş nesne eksildür. Çünkì işitdiñ ḫāṭıruñda ṭut ey ʿazīz.

395

شد یکی زآن پنج درپیری نیاز

پس غریبی وانگهی رنج دراز

Maḥṣūl: Ol beşden biri pīrlikde iḥtiyāc, andan ṣoñra ġarīblik, andan ṣoñra uzun ẖāstelikdür *neʿūẕ*[u] *billâhi'l-ʿAzīzü'l-Kerīm ve'l-Laṭīfü'r-Raḥīm*.

396

هر که او برمرده اندازد نظر

عمر او بی شك بکاهد ای پسر

Maḥṣūl: Her ol kişi ölmişe naẓar ider şeksiz ʿömri eksilür ey peser; yaʿnī ey oġul mümkin oldıḳça naẓar-ı mevtá, ẖuṣūṣ[en] mevtā-yı maḳtūlden nükūl eyle.

397

پنجم آمد ترس و بیم از دشمنان

عمررا اینها همی دارد زیان

ters: Bunda 'ḳorḳı'; Arabca '*ẖavf'* ve '*ruʿb'* ve '*ẖaşyet'* ve daẖi esmā-yı kesīresi vardur. Bu muẖtaṣarda cümlenüñ īrādı münāṣīb degüldür.

bīm: *Ters*üñ ʿaṭf-ı tefsīridür.

Maḥṣūl: ʿÖmri eksilden mevād beşincisi düşmenlerden ẖavf geldi; yaʿnī düşmenlerden ẖavf u ẖaşyet üzre olmaḳ noḳṣān-ı ʿömre sebebdür. Ḥāṣılı ẕikr olınan mevādd-ı ẖamse ʿömre ziyān ṭutar.

398

هرکه او از دشمنان ترسان بود

کار او هر لحظه دیگرسان بود

Maḥṣūl: Her ol kişi kì düşmenlerden ḳorḳıcı ola, anuñ işi her laḥẓa ṭarz-ı āḫar olur; yaʿnī bī-niẓām u dīger-gūn olur. *Laḥẓa* zamān-ı ḳalīlden kināyedür.

399

از خدا ترس و مترس از دشمنان

کز همه دارد خدایت درامان

Maḥṣūl: Ḫudā-yı bī-hemtā teʿālá şānehu'l-aʿlādan ḳorḳ ve ḳorḳma düşmenlerden. Ol ʿilletden kì Allâh teʿālá seni cemīʿsinden ḥıfẓ ider; yaʿnī sāye-i ṣāvn u ḥimāyesinde [67a] seni cemīʿ-i mūẕiyātdan emīn ü maḥfūz ider.

دربیان آنکه آب روی بریزد

400

دور شو از پنج خصلت ای پسر

تا نریزد آب رویت درنظر

Maḥṣūl: Ey oġul beş ḫūydan ıraġ ol; tā kimsenüñ naẓarından yüzüñ ṣuyı dökülmeye; yaʿnī şīşe-i elmās-reng-i ʿırż u vaḳāruña şikest ü inkisār ʿārıż olmaya.

401

اوّلا کم گوی بامردم دروغ

زآنکه گردی از دروغت بیفروغ

kem: Bi'l-fetḥ birḳaç maʿnāya gelür, bunda terk-i küllīden ʿibāretdür. Beyānı kerrāren sebḳ itmişdür.

furūġ: 'Işıḳ' ve 'aydın' maʿnāsınadur. ʿArabca '*żiyā'* dirler.

Maḥṣūl: Evvel[en] ḫalḳa yalan söyleme; yaʿnī yalanı bi'l-külliye terk eyle; zīrā kiẕb ü ḫilāf irtikābından bī-furūġ olursun; yaʿnī taḥḳīḳ-i kiẕb ü ḫilāf seni evc-i ʿizz ü iʿtibārdan ḥażīż-i ẕüll ü ḫisāra isḳāṭ ider.

402

هرکه استیزه کند بامهتران

آب روی خود بریزد بی گمان

estīze: *Hemze* vü *hemzesiz setīze;* ‘inād’ ve ‘cedel’ maʿnāsınadur.

bā-mehterān: *Bā* ḥarf-i müṣāḥabet, *mehter* ‘ulu’, *ter* edāt-ı tafżīl; ‘uluraḳ’ maʿnāsınadur. *Mehterān* cemʿ ṣīġasıdur.

Maḥṣūl: Her kimse kì ulularla lecc ü cidāl ve ʿinād ider şeksiz kendi yüzi ṣuyın döker.

403

پیش مردم هرکرا نبود ادب

گر بریزد آب رو نبود عجب

Maḥṣūl: Ḫalḳ ḳatında her kimüñ kì edebi olmaya eger yüzi ṣuyın dökerse ʿaceb olmaz.

404

ای پسر بامهتران کمتر ستیز

وز حماقت آب روی خود مریز

Maḥṣūl: Ey oġul, ulular ile eksikrek lecc eyle; yaʿnī senden büyük ile hīç ʿinād eyleme kì kendüñe ġadr idersin. Ḥamāḳatden kendi yüzüñ ṣuyını dökme; yaʿnī senden bāy ü ḳavī ile ʿinādlaşmaḳ ḳaydında olup ʿırż u nāmus perdesini şaḳḳ itme.

405

از سبکباران مباش ای نیك خوی

کز سبکباری بریزد آب روی

sebük-bārī: ‘Ḫafīf yel ḳovan şaḫs’a ıṭlāḳ olınur. ʿArabca ‘*sefīh’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Sebük-bārlardan, yaʿnī süfehādan olma ey eyü ḫūylı kì sebük-bārlıḳdan, yaʿnī sefāhatden [67b] yüz ṣuyı dökilür. Ḥāṣılı sebük-bārda ʿizz ü vaḳār mutaṣavver degüldür.

406

گر بعالم آب رو میبایدت

دائما خلق نیكو میبایدت[479]

Maḥṣūl: Eger ʿālemde saña yüz ṣuyı gerek ise yaʿnī saña ʿizz ü ḥürmet lāzım ise dā’imā saña eyü ḫūy gerekdür; yaʿnī memdūḥü’l-aḫlāḳ olmañ gerekdür.

407

هركه آهنك سبكبارى كند

ازوى آب روى بيزارى كند

Maḥṣūl: Her kimse kì sefāhat ḳaṣdın eyleye, yüz ṣuyı andan nefret ider; yaʿnī ʿizz ü vaḳār andan nefūr u bīzār olur dimekdür.

408

جز حديث راست بامردم مگوى

تا نگردد آب رويت آب جوى

Maḥṣūl: Ḫalḳa ṭoġrı sözden ġayrı söyleme; tā yüzüñ ṣuyı ırmaḳ ṣuyı gibi olmaya; yaʿnī ırmaḳ ṣuyı gibi ʿırżuñ pāymāl ü pezīrende-i zevāl olmaya.

409

از خلاف و از خيانت باش دور

[479] میبایدت: میبایدد (metin)

تا بود پیوسته درروی تو نور

Maḥṣūl: Ḫilāf u ḫıyānetden ıraḳ ol; tā kì dā’imā senüñ yüzüñde nūr ola.

410

گر همی خواهی که گویندت نکو

ای برادر هیچ کسرا بد مگو

Maḥṣūl: Eger isterseñ kì saña eyü diyeler ey ḳarındaş, kimesneye bed dime; yaʿnī kimse ḥaḳḳında noḳṣān īrās̱ ider kelām söyleme.

411

تا نباشی درجهان اندوهگین

از حسد درروزگار کس مبین

Maḥṣūl: Tā kì cihānda ġuṣṣalı olmayasın, kimsenüñ vaḳt-i devlet ve zamān-ı saʿādetine ḥased eyleme. *Tā* böyle maḥallerde tenbīh ü teḥẕīr içündür; yaʿnī āgāh ol, ġāfil olma. Eger ġuṣṣadan emīn ü sālim olmaḳ maḳṣūduñ ise zinhār kimsenüñ rüzgār-ı rifʿat-medārına ḥased eyleme, dimekdür.

دربیان علامت ایمان

412

اصل ایمان هست شش چیز ای وحید

باتو گویم گر بدل خواهی شنید

Maḥṣūl: Ey vaḥīd, yaʿnī Ḥaḳ ṣubhāne[hu] teʿālāyı tevḥīd idici, īmānuñ aṣlı altı nesnedür saña diyeyüm, eger cān u göñül ile işitmek isterseñ.

[68a]

413

از آن شش باياقين خوف رجاست

پس توكل پس محبت باحياست

Maḥṣūl: Evvel altıdan üçi yaḳīn ile ḫavf u recādur. Ṣoñra tevekkül ṣoñra ḥayā ile muḥabbetdür. Ḥāṣılı bir kişinüñ yaḳīni olmayup şekk eylese ve yāḫud ḫavfı olup Ḥaḳ subḥāne[hu] ve teʿālánuñ raḥmet ü ġufrānından münḳaṭıʿu'r-recā olsa, keẕâlik maḥż-ı emn ü recā meslekine ẕāhib olup me'mūnü'l-ḫavf olsa, kāfir-i muṭlaḳ olur. Bu üç mādde-i ʿaẓīme *kemā yenbaġī* ber-ḳarār olduḳdan ṣoñra tevekkül ve muḥabbet ve ḥayā daḫi mehām-ı īmān u levāzım-ı İslām'dandur.

414

هركرا نور يقين حاصل بود

صاحب ايما و روشن دل بود

Maḥṣūl: Her kimseye kì nūr-ı yaḳīn ḥāṣıl ola; yaʿnī Muḫbir-i Ṣādıḳ *ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām*uñ ḫaber virdigi evāmir ve nevāhīde ḳaṭʿā şekk ü şübhe eylemeye, ol kimse ṣāḥib-i īmān-ı kāmil ü rūşen-dil olur. Ḥāṣılı mü'min ü müslim-i ʿāmil ıṭlāḳına ḳābil ü şāmildür.

415

نامۀ اعمال اگر نبود سپيد

رو مباش از رحمت حق ناميد

sipīd: *Sīn*üñ kesriyle 'aḳ'. ʿArabca '*beyāż'* ve '*ebyāż'* maʿnāsına. *Sifīd*, *fā* ile daḫi bu maʿnāyadur.

Maḥṣūl: Eger nāme-i aʿmālün beyāż olmazsa da yaʿnī mevādd-ı cürm ü günāh ile ḳararmış ise de yüri Ḥaḳ *subḥāne[hu] teʿālá*nuñ raḥmet ü ġufrānından nā-ümmīd olma. Mādāmkì libās-ı īmānuñ zīver-i yaḳīn ile mücellā vü vasaḫ-ı şekden pāk ü muʿarrādur ان الله يغفرالذنوب جميعاً. ġufrān u iḥsānına maẓhar u şāyān olursun.

416

هرکرا نبود توکل برخدای

شایدت بروی بگریی هاهای

be-girī: *Bā*-yı te'kīd ü *Kāf-ı ʿAcemī*nüñ kesriyle *be-girīden*den fiʿl-i mużāriʿ muḫāṭabdur; 'ağlarsın'. ʿArabca '*tebkī'* maʿnāsınadur.

hā hāy: 'Bükādan ḥāṣıl olan ṣavt'a dirler. Tekrīri te'kīd içündür.

Maḥṣūl: Her kim kì Allâh Kerīmü'ş-şāna tevekküli olmaya [68b] saña lāyıḳdur kì anuñ üzerine hā hāy ağlayasın; yaʿnī żaʿīfü'l-ḳalbüñ aḥvāli ziyāde müşkildür. Mü'mine lāyıḳ ve lāzım olan el-ḥaḳ ol Kerīm-i ḥaḳīḳī *cell*[e] *şāne*[hu] ḥażretinüñ luṭf-ı bī-kerān ve iḥsān-ı bī-ḥadd ü pāyānına tevekkül ve tevessül itmekdür. Maʿlūm ola kì dibek mütevekkilīn yaʿnī ḥaḳīḳat üzre mütevekkil olanlaruñ dünyāda dibek ü ḳıdreleri hemīşe ġaleyān, yaʿnī ẓurūf u evānīleri niʿam-ı firāvān ile mel'ān ve seḥāb-ı iḥsān-ı Rabbāniyye her bār çemenzār-ı bāġ-ı emānīlerine rīzān-ı feyeżān olduğı müşāhade olunmağla āḫiretleri daḫi sebeb-i tüklān ile maʿmūr u abadān olduğı bī şekk ü gümāndur.

417

آنکه حب حق نباشد بردلش

از عمل جز باد نبود حاصلش

Maḥṣūl: Ol kimse kì anuñ ḳalbinde Ḥaḳ teʿālánuñ muḥabbeti olmaya; yaʿnī ol kişinüñ kì ḥażret-i Vedūd *cell*[e] *şānehu*nuñ şecere-i rāsiḫü'l-aṣl-ı vedd ü ḥubb-ı zemīn-i derūnında nābit ü ṣābit olmaya, ʿamelden anuñ ḥāṣılı bāddan ġayrı olmaz; yaʿnī ḳabūl-ı aʿmāl-i ṣāliḥa muḥabbetullâha mevḳūf u merhūn olduğını beyāndur.

418

باش ای بنده خدارا دوستدار

تا رهی تو ازغدابش درکنار

Maḥṣūl: Ey bende-i Ḫudā, yaʿnī ey ʿabd-ı mükellef, Ḥaḳ teʿāláyı sevici ol; tā kì sen anuñ ʿaẕābından kenārda rehā bulasın; yaʿnī müstaḥaḳ-ı ġaẕāb u ʿiḳāb iken delālet-i muḥabbetullâhi'l-ʿ Azīzü'l- Vedūd ile kenāra çıḳup ḫalāṣ bulasın.

419

ای برادر شرم ازایمان بود

بیحیا اززمرۀ شیطان بود

şerm: 'Utanmaḳ'; yaʿnī 'ʿayb u ẕemm ü ḳadḥ ḳorḳısından insāna ʿārız olan taġyīr ü inkisār'a dirler. ʿArabca '*ḥayā'* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ey ḳarındaş, şerm ü ḥayā īmāndan olur. Ḥayāsız, zümre-i şeyṭāndan olur. Ḥāṣılı ḥayā bir zīnetdür kì dünyā ve āḫiretde mā-fevḳınde zīver ü ārāyiş mutaṣavver degüldür.

دربيان آنكه آب روى ازآن زياده ميشود

[69a**]**

420

میفزاید آب روی از پنج چیز

باتو گویم بشنو ای اهل تمیز

Maḥṣūl: Beş nesneden āb-ı rūy, yaʿnī ʿırż u ḥürmet ziyāde olur, işit ey ehl-i temīz; yaʿnī ey ehl-i ʿaḳl u idrāk.

421

چون بکار خویش حاضر بودۀ

آب روی خویش را افزودۀ

Maḥṣūl: Çünkì kendi işiñe ḥāżır olmışsın; yaʿnī kendi işiñe mülāzamet ü müdāvemet üzre olasın, kendi yüzüñ ṣuyını ziyāde eylemişsin; yaʿnī senden ṣudūr iden ġayret ü ḥamiyyet sebebiyle ʿizzet ü ḥürmetüñi ziyāde itmiş olursun.

422

از سخاوت آب رو افزون شود

از بخیلی بیخرد ملعون شود

Maḥṣūl: Cömerdlikden ʿizz ü raġbet ziyāde olur. ʿAḳılsız baḫīllikden melʿūn olur; yaʿnī kerem, bāʿis̱-i ʿizz ü ḥürmet ve buḫl, mūris̱-i laʿn u niḳmet oldıġını beyān ider.

422a[480]

هرکه حاضر نیست ندرکار خویش

ریزد آب روی ز رخسار خویش

423

هرکرا بر خلق بخشایش بود

آب روی او درافزایش بود

baḫşāyiş: *Baḫşīden*den müştaḳ ism-i maṣdardur; ‘esirgeyiş’. ʿArabca ‘*raḥm’* maʿnāsınadur.

efzāyiş: *Efzāyīden*den ism-i maṣdardur; ‘artıḳ’. ʿArabca ‘*ziyāde’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Her kimiñ kì ḫalḳ üzerine raḥm u iḥsānı ola, yüzi ṣuyı, yaʿnī ḥürmet ü raġbeti teraḳḳīde olur.

424

---

[480] Kendi işinde hazır olmayanın yanaklarından yüz suyu dökülür, hürmeti kalmaz [ŞPA/s. 400].

باش هردم بردبار و باوفا

تا بروى خويش بينى صد ضيا[481]

bürd- bār: *Bā*nuñ żammı ve *rā* vü *dāl*üñ sükūnıyla ‘ḥamūl’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Her [dem] ḥamūl u vefādār ol; yaʿnī ḫalḳuñ cefāsına ṣābir ol; tā kì yüzüñde çoḳ żiyā göresin. Esmā-yı ʿadedden *ṣad u hezār* kes̱retden, *penc ü şeş* ḳılletden kināyedür.

424a [482]

دوستى بابى هنر عين خطاست

ور ندارى دشمن اورا هم رواست

425

تا بماند رازت از دشمن نهان

سرّ خود بادوستان كمتر رسان

Maḥṣūl: Tā rāzuñ, yaʿnī gizli ḥālüñ düşmenlerüñden maḫfī ḳala, ḥāṣılı ẓāhir olmamaġiçün kendi sırruñı dostlara irişdürme; yaʿnī düşmenlerden iḫfā içün dostlara iẓhār itme.

426

تا نگردى پيش مردم شرمسار

آنكه خود ننهاده باشى برمدار

Maḥṣūl: Tā kì ḫalḳ ḳatında ḫacīl ü maḥcūb olmayasın, ol nesneyi kì kendüñ ḳomamışsın, ḳaldırma.

---

481 صفا : ضيا (metin)

482 Hünersiz kişiyle dostluk etmek hatanın ta kendisidir. Hatta onu düşman bile edinmemekgerekir [ŞPA/s. 402].

[69b**]**

427

ای برادر پردۀ مردم مدر

تا ندرّد پرده ات شخس دیگر

Maḥṣūl: Ey birāder ḫalḳuñ perdesini yırtma; tā senüñ perdeñi daḫi bir ġayrı şaḫṣ yırtmaya; yaʿnī ḥasbe’l-imkān ḫalḳuñ ʿuyūbını setr eyle kì ḥażret-i Settāru’l-ʿuyūb senüñ daḫi ʿuyūbuñı setr eyleyüp şerm-sār eylemeye.

428

بر هوای دل مکن زنهار کار

تا نیارد پس پشیمانیت بار

Maḥṣūl: Ṣaḳın zinhār göñül hevāsıyla iş eyleme; tā saña ṣoñra ol iş peşīmānlıḳ ḥāṣılın getürmeye. Ḥāṣılı hevā-yı nefse tābiʿiyyet peşīmānlıḳ ḥāṣılın getüreceginde şübhe yoḳdur.

429

قدر مردم را شناس ای محترم

تا شناسد دیگران قدر تو هم

Maḥṣūl: Ey ulu; yaʿnī ey ʿazīz ü muḥterem kimse, ḫalḳuñ ḳadrini añla, tā senüñ daḫi ġayrılar ḳadr u ḥürmetüñi añlayup bileler.

430

تا زبانت باشد ای خواجه دراز

دست کوته دار و هر جانب متاز

Maḥṣūl: Ey ḫˇāce, mādāmkì dilüñ uzun ola, elüñ ḳıṣa ṭut ve her cānibe seğirtme; zīrā zebān-dırāzlıġla elüñe bir şey irişmez.

431

هرکرا قدری نباشد درجهان

زنده مشمارش که هست از مردگان

Maḥṣūl: Her kimüñ kì dünyāda ḳadr ü iʿtibārı olmaya, anı diri ṣayma, zīrā ölülerdendür.

432

از قناعت هرکرا نبود نشان

کی توانگر سازدش مال جهان

Maḥṣūl: Her kimüñ kì ḳanāʿatden nişānı olmaya, dünyānuñ mālı anı ḳaçan ġanī ider? Zīrā ġınā aḥvāl-ı ḳulūbdandur.

432a[483]

دائما می باش از حق ترسگار

باش نیز ازرحمتش امیدوار

433

بر عدوی خویش چون یابی ظفر

عفو پیش آر زجرمش درگذر

Maḥṣūl: Çünkì düşmenüñ üzerine ẓafer bulasın, ʿafvı öñüñe getür ve cürminden geç. العفو زكاة الظفر

434

[483] Daima Allah'tan kork ve onun rahmetini ümit et [ŞPA/s. 408; Ma/s. 210].

با تواضع باش و خو کن باادب

صحبت پرهیزکاران می طلب

Maḥṣūl: Tevāżuʿ ile ol ve edebi ḫūy eyle. Ṣāliḥlerüñ ve zāhidlerüñ ṣoḥbetlerin ṭaleb eyle; yaʿnī tevāżuʿ u edeb kì ḫiṣāl-i memdūḥadandur, tamām kendüñe ḫūy itdikden ṣoñra ṣoḥbet ü ülfetüñi zühhād u ʿubbāda ḳaṣr u ḥaṣr ve muʿāşeret-i erāẕil ü süfehādan nefret [70a] ü ḥaẕer eyle.

435

بردباری جوی و بی آزار باش

تا که گردد در هنر نام تو فاش

Maḥṣūl: Ṣabr u taḥammül iste; yaʿnī ḥamūl u ṣabūr olmağı ḥażret-i Ṣabūr-ı ḥaḳīḳī *cell*[e] *şānehu*dan temennī vü recā eyle kì fażīletine nā'il olasın. Daḫi bī-āzār ol tā kì hünerde nām u nişānuñ fāş ola.

436

همچو تریاقند دانایان دهر

قاتلانند جمله نادانان چو زهر

tiryāḳ: Maʿrūfdur; *tiryak ü diryāk ü diryāḳ u ṭiryāḳ* işbu beş vech lüġatdür.

Maḥṣūl: Dehrüñ ʿālimleri tiryāḳ gibilerdür ve cümle cāhiller zehr gibi ḳātillerdür; yaʿnī ʿilm tiryāḳ, cehl zehr olduğı maʿlūm olduḳdan ṣoñra ehl-i ʿilme taḳarrub ve ṣāḥib-i cehlden tebāʿüd itmek muḳteżā-yı ʿaḳl u idrākdür.

437

مردم از تریاق می یابد حیات

خود کسی اززهر کی یابد نجات

Maḥṣūl: Ḫalḳ tiryākden ḥayāt bulur, zehrden ḫod kimse necāt ḳaçan bulur? Yaʿnī kişi mażarrat-ı zehrden müstaʿidd-i helāk iken istiʿmāl-i tiryāk ile ḫalās olup ḥayāt u ṣıḥḥat bulur. Ammā istiʿmāl-i tiryākde ġaflet ü ihmāl eylese zehrden necāt ḳaçan bulur? Ḥāṣılı zehrden selāmet bulmaz, helāk olur.

438

صبر و حلم و علم ترياق دلند

حرص و بغض وكينه زهر قاتلند

Maḥṣūl: Ṣabr u ḥilm ve ʿilm göñlüñ tiryāḳıdurlar. Ḥırṣ u buġz u kīn zehr-i ḳātildirler.

439

فخر جمله كارها نان دادنست

در بروى دوستان بگشادنست

Maḥṣūl: Cümle işlerüñ faḫri, yaʿnī aḥsen ü ekremi etmek virmekdür. Mıṣrāʿ-ı s̱ānī evvelüñ tefsīri ḥükmindedür; yaʿnī dostlaruñ yüzine ḳapu açmaḳdur; yaʿnī simāṭ-ı niʿam-ı pür-keremi basṭ u temhīd itmek ḳadar vesīle-i mufāḫaret olmaz.

440

گرچه دانا باشى و اهل هنر

خويشرا كمتر زهر نادان شمر

Maḥṣūl: Egerçi ʿālim ve ehl-i hüner olursañ kendüñi her nādān, yaʿnī cāhil-i ġayr-ı ṭā’ilden aḥḳar u kemter ṣay. Ṣaḳın zinhār tesvīl-i nefs ü şeyṭān ile kendüñe [70b] maḥall ü maḳām farż itme; yaʿnī من تواضع رفعه الله rābıṭasına muḥkem teşebbüs̱ eyle.

441

شد دو خصلت مرد ابلهرا نشان

صحبت صبیان و رغبت بازنان

Maḥṣūl: Ebleh kişiye iki ḫūy nişān oldı; yaʿnī aḥmaḳ u nādān nişānı iki ḫaṣlet mefrūż-ı nefretdür. Biri ṣıbyān ile ṣoḥbet ve biri nisvāna raġbetdür.

442

ناخوشی درزندگانی ای ولید

مردرا از خوی بد گردد پدید

velīd: ‘Mevlūd’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ey oġul dirlikde nā-ḫoşluḳ kişiye yaramaz ḫūydan ẓāhir olur; yaʿnī nā-ḫoşluḳ kişiye ḫūy-ı bedden neş’et eyledigin beyāndur.

443

آنکه نبود مرورا خوی نکو

مرده میدانش که نبود زنده او

mer-ve-rā: Üç kelimeden mürekkebdür; *mer*den *vāv*dan ve *rā*dan. *Mer* bunda mā-baʿddeki *rā*yı te’kīd ider, *ū* żamīr-i ġā’ibdür kì terkīb ile hemzesi sāḳıt olmışdur ve *rā bā-yı ṣıla* maʿnāsınadur; cümlesi ‘aña’ dimekdür. Nitekì sābıḳda beyān olınmışdur.

Maḥṣūl: Ol kimse kì anuñ eyü ḫūyı yoḳdur, anı öli bil; zīrā ol diri degüldür; yaʿnī aḫlāḳ-ı ḥaseneye mālik olmayan kimse mevtá ḥükmindedür.

444

هرکه گوید عیب تو اندر حضور

می نماید راهت از ظلمت بنور

Maḥṣūl: Her kimse kì senüñ ʿaybuñı ḥużūruñda söyleye saña ẓulmetden nūra yol gösterür.

445

مرترا هرکسکه باشد رهنمای

شکر او می باید آوردن بجای

Maḥṣūl: Her kimse kì saña yol gösterici ola, anuñ şükrini yirine getürmek gerek.

445a [484]

مر خردمندان عالمرا شناس

خلق نیکو شرم نیکوترلباس

446

حال خودرا از دو کس پنهان مدار

از طبیب حاذق و از یار غار

Maḥṣūl: İki kimseden ḥālüñi gizlü ṭutma; üstād-ı ṭabībden ve yār-ı ġārdan; yaʿnī yār-ı ṣādıḳdan.

447

تا توانی بازنان صحبت مجوی

راز خودرا نیز باایشان مگوی

Maḥṣūl: Mādāmkì ḳādirsin nisvānla ṣoḥbete ṭālib olma, daḫi sırrıñı anlara söyleme. Ḥāṣılı ol ṭā'ifeyi maḥrem-i esrār itmek şerʿen ve ʿaḳlen cā'iz degüldür ve her kim nisvānı esrārına maḥrem itmiş ise ol kimseye ḥużūr u ārām ḥarām olmışdur.

[71a]

448

[484] Alemin âkilleri için iyi huy ve haya en güzel elbisedir, bunu böyle bil [ŞPA/s. 418].

آنچه اندر شرع باشد ناپسند

گرد او هرگز مگرد ای هوشمند

Maḥṣūl: Ol nesne kì şerʿ-i şerīfde meẕmūm u nā-maʿḳūl ola, ey ʿāḳil anuñ eṭrāfına hergiz ṭolanma; yaʿnī ʿindi'ş-şerʿü'ş-şerīf-i maḥżūrdan maʿdūd olan mevāddan ḥaẕer ü nefret eyle.

449

هرچرا کردست حق برتو حرام

دور باش ازوی که باشی نیك نام

Maḥṣūl: Her ne kì Ḥaḳ teʿālá senüñ üzeriñe ḥarām itmişdür, andan ıraḳ ol kì eyü adlu olasın; yaʿnī taḥṣīl-i nīk-nām idesin.

450

چونکه بگشاید در روزی خدای

دل گشاده دار و تنگی کم نمای

Maḥṣūl: Çünkì ḥażret-i Rāzıḳ-ı ʿālem *cell*[e] *şāneh*[u] rızḳ ḳapusın aça, göñlüñi de güşāde, yaʿnī münşeriḥ ṭut. Çīn-i cebīn iẓhār itme, dā'imā güleç yüzli ol, dimekdür.

451

تازه روی و خوش سخن باش ای اخی

تا بود نام تو درعالم سخی

Maḥṣūl: Güler yüzli ve güzel sözli ol ey ḳarındaş; tā senüñ nāmuñ ʿālemde seḫī ola.

452

پر مخور اندوه مرگ ای بو الهوس

چونکه وقت آید نگردد پیش و پس

merg: ‘Mevt’ ve ‘helāk’ maʿnāsınadur.

bü’l- heves: ‘Ārzū babası’ ve ‘her şeye heves idüp yeltenen kimse’ye dirler; yaʿnī ‘ḳavl ü fiʿlinde s̱ebāt u ḳarārı olmayup her gördügine meyl idüp nihāyetine iletmez, başı yellü kimse’ye ıṭlāḳ olınur.

Maḥṣūl: Ey bū’l-heves, mevt ġamını çoḳ yime; çünkì vaḳti gele öñine ardına dönmez; yaʿnī mevt ü fevt ḳayġu ve ġuṣṣasın çekme. Ṣafā-yı ḫāṭır ile enfās-şumār-ı ḥayāt-ı müsteʿār ol. Ecel ḥulūl ve ṣudūr eyledikde kelām-ı mefrūżü’l-iḥtirām Ḫudāvend-i ʿAzīz ü ʿAllām kì فاذا جاء اجلهم لا يستاخرون ساعةً و لا يستقدمون medlūlınca bir dem te’ḫīr ve bir nefes taḳdīm ḳabūl itmez, sāʿat-i muʿayyenesinde vāḳiʿ olur.

453

دل زغلّ و غش هميشه پاك دار

تا توانى دردرون كينه مدار

Maḥṣūl: Göñlüñi ġıll u ġışdan dā’imā pāk ṭut. Mādāmkì ḳādirsin ḳalbüñde kīn ṭutma.

454

تكيه كم كن خواجه بركردار خويش

دل بنه بر رحمت جبّار خويش

[71b] **kerdār**: *Ḳāf-ı ʿArabī*nüñ fetḥi ile aṣlda vaṣf-ı terkībīdür, *dīdār* gibi; zīrā *kerd* ism-i maṣdardur; *kerden*den ‘*faʿle*’ maʿnāsına, *ār, elif- memdūde* ile *ārende*den muraḫḫam ‘getürici’ maʿnāsına, ṣoñra cümle ʿamel maʿnāsına istiʿmāl eylediler. Nitekì yuḳarıda beyān olınmışdı.

be-nih: *Bā-yı te’kīd* ve *nūn*uñ kesreleriyle *nihīden*den emr-i ḥāżırdur. ʿArabca ‘*ḥaṭṭ’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ey ḫˇāce, kendi ʿamelüñe iʿtimād itme. Kendi Cebbār'uñ yaʿnī ḥażret-i Cebbār-ı Ẕi'l-ʿaẓamet ve'l-Kibriyā'nuñ raḥmeti üzerine göñül ḳo; yaʿnī iḥsān-ı firāvān ve kerem-i bī-ḥadd u bī-pāyān[a] iʿtimād eyle.

455

بهترين چيزها خلق نيكوست

خلق خلق نيكرا دارند دوست

Bih-terīn: Kesr-i *bā* ile 'yegrek' maʿnāsınadur.

Ḫalḳ: Bi'l-fetḥ 'maḫlūḳ'.

ḫulḳ: Bi'ż-żamm 'ḫūy'; *nīk-rā*ya mużāfdur.

Maḥṣūl: Eşyānuñ yegregi eyü ḫulḳdur. Ḫalḳ eyü ḫulḳı yaʿnī aṣḥāb-ı aḫlāḳ-ı ḥaseneyi dost ṭutarlar.

456

رو فروتن شو هميشه اى خلف

كين بود آرايش اهل شرف

furū-ten: 'Kendüyi alçaḳ ṭutıcı'; ʿArabca '*mütevāżıʿ*', żıddı *mütekebbir* maʿnāsınadur.

ḫalef: *Ḫā-yı muʿceme*nüñ ve *lām*ın fetḥalarıyla 'kişinüñ aʿḳābinden ve yirine gelen nīk kerdār'a dirler. Cemʿi *aḫlāf* gelür. ʿArab "خلف صدق من أبيه" dirler. Ammā bed-ḫūy ve kec-reftāra '*ḫalf- sū*" dirler *lām*uñ sükūnıyla.

Maḥṣūl: Ey ḫalef yüri tevāżuʿ idici ol; zīrā bu ehl-i şerefüñ zīb ü ārāyişidür.

457

آنكه باشد دركف شهوت اسير

گرچه آزادست اورا بنده گیر

Maḥṣūl: Ol kimse kì şehvet elinde esīr ola, āzād ise daḫi anı bende ṭut; yaʿnī ol maḳūle aḥrār, maḥż-ı ʿabīddür.

457a[485]

چون کنی دأب حبیبانرا اداب

دارشان ازخویش دور و کم طلب

458

گر تو بینی ناکسی در بارگاه

حاجت خودرا ازاو هرگز مخواه

bārgāh: *Bār* ‘iẕn ü [i]cāzet’ ve *gāh* ẓarf-ı mekāndur; ‘ebvāb-ı selāṭīn ü kibara tereddüd iden züvvār u aṣḥāb-ı müsāliḥüñ varup istīẕān, yaʿnī isticāze-i duḫūl-i [72a] meclis itdikleri mevziʿ-i muʿayyen’e bārgāh dirler. Ḥāṣılı ‘iẕn yeri, vezīr-i aʿẓam ḳapusında ārz odası’ gibi.

Maḥṣūl: Eger sen bārgāhda bir ḥasīs ü nā-kesi göresin, murād u ḥācetüñi hergiz andan isteme; yaʿnī āb-ı rūyuñı döküp nā-merde ʿarż-ı ḥācet itme. Giriftār-ı tengnā-yı peşīmānī olursın. Binā-ber-īn nā-merde iḥtiyācdan ḫāṣ u ʿām dergāh-ı kerem-penāh-ı Ḫudāvend-i ʿaẓīmü’l-inʿāma istiʿāẕe ve istirḥām iderler.

459

بردر ناکس قدم هرگز مبر

ور ببینی هم مپرس ازوی خبر

Maḥṣūl: Nā-kesüñ ḳapusına hergiz ayaḳ iletme. Eger görürseñ daḫi andan ḫaber ṣorma.

[485]Dostlarınla ilişkilerini edep üzre kurmayı adet edinirsen onlarla mesafeli olur ve onlardan çok şey talep etmezsin [ŞPA/s. 428].

460

تا توانی کار ابلهرا مساز

کار فرمایش ولی کمتر نواز

kemter: Terk-i küllīden kināyedür.

nevāz: *Nevāzīden*den emr-i ḥāżırdur, ‘oḫşa’. Bunda *riʿāyet* murāddur.

Maḥṣūl: Mādāmkì ḳādirsin eblehüñ işini düzme. Aña iş buyur lâkin riʿāyet itme; yaʿnī ʿāḳil u kāmil maḳāmına koyup nevāziş ve iltifāt eyleme.

در احتراز دشمنان

461

ازدو کس پرهیز کن ای هوشیار

تا نبینی نکبتی از روزگار

nekbetī: ‘Şiddet’ ve ‘muṣībet’ maʿnāsınadur, *yā* tenkīr içündür.

Maḥṣūl: Ey ʿāḳil, iki kimseden ṣaḳın; tā kim zamāneden şiddet ve muṣībet görmeyesin.

462

اوّل از دشمن که او استیزه روست

وآنگهی از صحبت نادان دوست

Maḥṣūl: Evvel[en] düşmenden kì lecc ü ʿinād yüzlüdür -yüzine laʿnet- andan ṣoñra cāhil dostuñ muṣāḥabet ü muʿāşeretinden perhīz eyle, perhīz muḳadderdür. عدو عاقل خير من صديق جاهل

463

خویشرا ز نزد دشمن دور دار

یار نادانرا از خود مهجور دار

Maḥṣūl: Kendüñi düşmen yanından ıraḳ ṭut. Cāhil dostı kendüñden mehcūr ṭut.

464

ای پسر کم گوی بامردم درشت

ور بگویی باتو بنمایند پشت

Maḥṣūl: Ey oġul ḫalḳa iri ve ḳatı söyleme. Eger iri söylerseñ saña arḳa gösterürler; [72b] yaʿnī senden yüz çevirüp iʿrāz iderler.

465

بهترین خلق میدانی کراست

آنکه داد انصاف و انصافش نخواست

Maḥṣūl: Ḫūyuñ yegregi bilür misin kime maḫṣūṣdur? Ol kimseye kì ʿadl ü dād virdi ve kendi inṣāfını istemedi; yaʿnī üzerinde olan ḥuḳūḳ-ı ʿibādı edā ve īḳā eyledi ve kendünüñ el[i] üzerinde olandan geçdi. Ḥāṣılı müṭālebe itmeyüp ʿafv ile muʿāmele eyledi.

466

چون حدیث خوب گویی با فقیر

به بود زآنش که پوشانی حریر

Maḥṣūl: Çünkì faḳīre güzel söz söyleyesin andan yeg olur kì aña ḳumāş giydiresin; yaʿnī ṣadaḳāt-ı çirk-ālūduña maġrūr olup tünd ü dürüst kelāmla verüp imtinān itmekden, kelām-ı laṭīf ü leyyin ile defʿ itmek yegdür dimekdür.

خشم خوردن پیشۀ هر سرورست

تلخ باشد از شکر شیرینترست

Ḫaşm: *Çeşm* ü *peşm* ķāfiyesinden ‘ġażab’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ġażabın yutķunmaķ her ulunuñ ṣanʿatıdur. Ḫiṣāl-i ḫavāṣ u ekārimdür. Acıdur ammā şekerden ṭatludur; yaʿnī kaẓm-i ġayẓ u ġażab egerçi acıdur ḫuṣūṣen ķudret vaķtinde lâkin encāmı şīrīndür. Luṭf-ı ʿazīm ve ḥüsn-i cesīm ẓuhūrı be-her-ḥāl muḥaķķaķ ve muķarrerdür.

468

هرکه بامردم نسازد درجهان

زندگانی تلخ دارد بیگمان

Maḥṣūl: Her kimse kì cihānda ḫalķ ile düzilmeye; yaʿnī mübtelā olduġı ḫūyıyla ve negūhīde ḫulķ ile māniʿ-i ḥüsn-i imtizāc u iḫtilāṭ ola, şübhesiz acı dirlik ṭutar. Bu maķūle şaḫṣuñ aḥvāli ġayetde müşkil olur.

469

آنکه شوخست و ندارد شرم نیز

دانکه او ناپاك زاده ست ای عزیز

şūḫ: ‘Küstāḫ’ ve ‘bī-edeb’ maʿnāsınadur.

zādest: Aṣlında *zāde est*dür, żarūret-i vezn içün ḥaẕf u īṣāl olınmışdur. *Zāde zāden*den ism-i mefʿūl ‘ṭoġmış’. ʿArabca ‘*mütevellid’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ol kimse kì küstāḫ ve bī-edebdür ve daḫi ḥayāsı yoķdur, belkì murdār doġmışdur. *Zāde*, ‘veled’ maʿnāsına olmaķ daḫi ca’izdür.

[73a]

از ملامت تا بمانی درامان

باش دائم همنشین صالحان

470

Maḥṣūl: Tā kì melāmetden emānda ḳalasın; yaʿnī mevāżiʿ-i töhem olan mevāddan me’mūn u maṣūn olmaḳ maḳṣūduñ ise dā’imā hem-nişīn-i ṣāliḥān ve hem-celīs-i ʿābidān ol dimekdür.

در بیان عزّت خود

471

چند خصلت آورد خواری بروی

باتو گویم گر همی گویی بگوی

Maḥṣūl: Nice ḫaṣlet yüze ḫˇārlıḳ getürür, saña diyeyüm eger söyle dirseñ; yaʿnī maḳṣūduñ bilmek ise beyān ideyüm.

472

اوّل آن باشد که مانند مگس

مرد ناخوانده شود مهمان کس

Maḥṣūl: Evvel[en] ḫˇārlıḳ ol olur kì siñek [gibi] bilā-daʿvet ḳonuḳ olasın; yaʿnī daʿvetsiz ḫalḳuñ simāṭ u sofralarına mülāzım olasın.

473

هرکه مهمان کسی ناخوانده شد

نزد مردم خوار و زار و رانده شد

Maḥṣūl: Her kimse kì daʿvet olınmadıġı ḥālde bir kimseye ḳonuḳ oldı, ḫalḳ ḳatında ḫˇār u zār ve sürilmiş oldı.

474

دیگر آن باشد که نادانی رود

کتخدای خانهٔ مردی شود

Maḥṣūl: Daḫi ḫˇarlıḳ ol olur kì bir cāhil gide, bir kişinüñ ḫāne ketḫudāsı olup yaʿnī fużūlī ḥükm ü fermān-ı nā-ḳabūli eyleye.

475

کار کردن برحدیث آن دو مرد

از سرجهلند هر دو در نبدرد

Maḥṣūl: Meẕkūr ḫaṣletüñ biri ol iki merdüñ[486] söziyle ʿamel eylemekdür; zīrā cehālet cihetiyle her ikisi cenkdedür. Ve iki merdden murād daʿvet olınmadıḳ mihmān ve ketḫudā-yı ḫānedür.

476

هر که بنشیند زبر صدر صدور

گر رسد خواری برویش نیست دور

Maḥṣūl: Her kimse kì ulularuñ ṣadrına otura; yaʿnī kim ḫarc-ı bālā-nişīn meslekine sülūk eyleye, eger anuñ yüzine ḫorlıḳ irişürse baʿīd ve ʿacīb degüldür.

477

نیست جمعیرا چو بر قول تو گوش

صد سخن گر باشدت یکرا مکوش

Maḥṣūl: Çünkì bir cemāʿatüñ ḳulağı senüñ sözinde degüldür, yüz sözde olursa da [73b] birine saʿy itme; yaʿnī cevher-i kelāmuñı bīhūde iżāʿat itme.

478

حاجت خودرا مخواه از دشمنان

زین بتر خواری نباشد درجهان

[486] merdüñ: derdüñ (metin)

Maḥṣūl: Kendi ḥācetüñi düşmenlerden isteme; zīrā dünyāda bundan bedrek ḫˇārlıḳ ve ẕillet yoḳdur. Maʿlūm ola kì bu maḥallere gelinceye dek bu pend-nāme-i leṭāfet-ḫitāmenüñ eks̱erī lüġatı birer ikişer üçer defʿa beyān olınmaġla ḳalem-i ʿAbbāsī-ʿalem-i ʿayb iks̱ār-ı tekrār[dan] teḫāşī idüp żımn-ı maḥṣūlde olan beyān u edā ile iktifā eyledi.

479

از فرومایه مراد خود مجوی

تا نیاید مرترا خواری بروی

Maḥṣūl: Fürū-māye, yaʿnī aṣlı alçaḳ kimseden murāduñı isteme yaʿnī ʿarż-ı iḥtiyāc itme; tā kì senüñ yüzüñe ḫˇārlıḳ gelmeye.

480

بازن و کودك مکن بازی هلا

تا نگردی خوار و زار و مبتلا

helā: Ḥarf-i tenbīhdür; ‘*illā’* maʿnāsındadur, الا انّ اولیا الله gibi.

Maḥṣūl: ʿAvret ve uşaḳ ile oynama; tā kì ḫˇār u zār ve mübtelā olmayasın; zīrā anlar ile luʿb u bāzī idenlerüñ ʿırż u vaḳārı ḳalmaz.

در صفت یا[ر] موافق

481

درجهان شش چیز آید بکار

اوّلا باری طعام خوش گوار

Maḥṣūl: Dünyāda altı şey işe gelür; yaʿnī işe yarar; evvel^en bir kerre ḫoş-güvār ṭaʿām yimek; yaʿnī hażm olıcı laṭīf ṭaʿām ekl itmekdür. *Bārī* didügi tekerrürden iḥtirāzdur.

Mükerrer[en] işrāf olındıġından ḳatʿ-ı naẓar vücūda żarardur. Mūris̱-i ʿilel-i müzminedür.

482

خوش بود یار موافق درجهان

باز مخدومی که باشد مهربان

maḫdūmī: Bunda ʻefendi’ maʿnāsınadur. *Yā* vaḥdet içündür.

mihr-bān: Mihr, muḥabbet; *bān* edāt-ı fāʿildür ʻ–ci’ maʿnāsına; ʻmuḥabbetci’; *şütür-bān, der-bān* gibi.

Maḥṣūl: Cihānda yār-ı muvāfıḳ ḫoş ve laṭīfdür. Bu pendüñ cemʿine sebep olan *Yūsuf Efendi* gibi yār-ı muḫliṣ ve mükemmel-i nāḳıṣ kì ʿindümde nüḥāsı zer-i ḫāliṣ iden kibrīt-i aḥmerden eʿazz ü eserrdür, ḥażret-i Ḫudāvend-i Ġafūr *cell[e] şāne[hu]* nüsḫa-i nāfiʿa-i vücūdın [74a] terkīb-i sürūr ile muntaẓamu’s-süṭūr noḳṭa-i şekk-i elem-i dāreynden dūr u mehcūr eyleye, āmīn. Daḫi maḫdūm kì mihr-bān ola; yaʿnī eḥabb ve eşfaḳ efendi daḫi ekrem ve elṭafdur.

483

هر سخن کان راست گویی و درست

به زدنیا زآنکه دروی نفع تست

Maḥṣūl: Her söz kì anı doġrı, yaʿnī ʿilel-i kiẕb ü ḫilāfdan ṣaḥīḥ ü sālim söyleyesin; dünyādan, yaʿnī dünyā vü mā-fīhādan yegdür; zīrā anda senüñ nefʿ ü fā’ideñ vardur.

484

آنکه ارزانست در عالم بهاش

عقل کامل دان و دلشاد آن باش

Maḥṣūl: Ol nesne kì ʿālemde anuñ ḳıymet ü bahāsı ucuzdur, ʿaḳl-ı kāmil bil ve anuñ mesrūr u dil-şādı ol.

485

دشمن حقرا نشاید داشت دوست

بازگشت جمله چون آخر بدوست

Bāz-geşt: ‘Rücūʿ’ maʿnāsınadur, cümleye iżāfeti lāmiyyedür.

bedūst: *Be ūst* taḳdīrindedür, *bā* ṣıla içündür. Böyle maḥalde *elif, dāl*a ḳalb olınmaḳ ḳāʿidedür.

Maḥṣūl: Ḥaḳ sübḥāne[hu] ve teʿālánuñ düşmeni dost ṭutılmaḳ lāyıḳ degüldür; yaʿnī fażāḥat-i ʿaẓīme ve ḳabāḥat-i cesīmedür. Çünkì cümlenüñ rücūʿı añadur; yaʿnī dost düşmenüñ merciʿ ü me’ābı dergāh-ı maġfiret-penāh-ı ḥażret-i Tevvāb *cell[e] şānehu*yadur. Ẓāhirā ol hīn-i ḥayret-rehìnde dost-ı düşmen düşmen ḥükminde olmaḳ iḳtiżā ider *neʿūẕ[u] billâh[i] teʿālá min zâlik*.

486

عیب کس بااو نمی باید نمود

زآنکه نبود هیچ لحمی بی غدو د

ġudūd: Ġ*ayn-ı muʿceme*nüñ żammı ile ‘ġudde’ yaʿni ‘biz didikleri yumru nesne’dür kì ebdān-ı insān ve ḥayvānda olaġandur.

Maḥṣūl: Kişinüñ ʿaybını kendüye göstermek gerekmez; yaʿnī münāsib degüldür; zīrā hīç bizsiz et olmaz; yaʿnī ʿayıbsız kişi olmaz.

487

از خدا خواه آنچه خواهی ای پسر

نیست دردست خلایق نفع و ضرّ

Maḥṣūl: Ḥażret-i Ḫudā-yı dā'imü'l-iḥsān *cell*[e] *şānehu*dan iste her ne isterseñ ey oġul; zīrā fā'ide vü żarar maḫlūḳāt elinde degüldür. Ẓāhirde ḫalḳuñ [74b] birbirinden aḫż ve birbirinden ʿaṭāsı *ʿalá ṭarīḳi'l-mecāz*dur. Ḥaḳīḳatde māniʿ ü muʿṭī Ḥaḳ sübḥāne[hu] ve teʿāládur. Cühelānuñ ḥareket ü sebeb lāzımdur didikleri kelam-ı ʿabeṣdür. Ḥareket ü sebebi daḫi Ol ḫalḳ u īcād ider *āmennā ve ṣaddaḳnā.*

488

بندگانرا نیست ناصر جز اله

یاری از حق خواه از غیرش مخواه

Maḥṣūl: ʿİbāduñ Allâh[u] teʿāládan ġayrı yardımcısı yoḳdur. Yardımı Ḥaḳ teʿāládan iste anuñ ġayrısından isteme; yaʿnī ʿibād-ı żuʿāfa ol ḳavī'-i muṭlaḳdan [ġayrı] yār u yāveri yoḳdur. Anuñ dergāh-ı kibriyā destgāhından istimdād u istiʿānet olınmaḳ gerekdür. Ġayrıdan cā'iz degüldür.

489

آنکه از قهر خدا ترسد بسی

بی گمان می ترسد ازوی هر کسی

Maḥṣūl: Ol kimse kì ḥażret-i Ḳahhār-ı ẕü'l-celālden ḳorḳa dā'imā ʿaẕāb u ġażab-ı ḥażret-i Cebbār-ı ẕü'l-ʿaẓametden ḫavf u ḫaşyet üzre ola, şübhesiz herkes ol kişiden ḳorḳar ve ʿuyūn u enāmda ʿaẓīm ü muḥterem olur.

490

از بدی گفتن زبانرا هرکه بست

کرد شیطان لعینرا زیردست

bedī: *Yā-yı maṣdariyye*. *Bed* 'köti'; naḳīż-i *nīk*.

zīr-i dest: 'Eli altında' maʿnāsınadur. ʿArabca '*taḥte'l-yed'* dirler; bunda 'maġlūb u maḳhūr' ve 'iẕlāl ü ifsāda nā-ḳādir olmaḳ'dan kināyedür.

Maḥṣūl: Her kimse kì yaramaz söylemekden dilini bağladı; yaʿnī sākit oldı, şeyṭān-ı laʿīni maḳhūr u zebūn eyledi.

دربيان پند نافع

491

كس نيابد پنج چيز ازپنج كس

ياد گير از ناصح خود اين نفس

nefes: Bunda *pend ü naṣīḥat*den kināyedür.

Maḥṣūl: Kimse beş nesne beş kimseden bulamaz. Kendi nāṣihüñden bu naṣīḥati ẖāṭıruñda ṭut; yaʿnī żabṭ ve ḥıfẓ eyle, dimekdür.

492

نيست اوّل دوستى اندر ملوك

اين سخن باور كن از اهل سلوك

Maḥṣūl: Evvel[en] pād-şāhlarda dostluḳ yoḳdur; yaʿnī anlaruñ muḥabbeti vefālarına iʿtimād ve iʿtiḳād cā'iz degüldür. Bu sözü inan ehl-i sülūkdan. Ehl-i sülūk [75a] iki nevʿdür. Bir nevʿi aṣḥāb-ı kerāmet ü velāyetdür ve bir nevʿi ahālī-i tecribe ve seyāḥatdür. İki nevʿüñ daẖi ḥaḳīḳat u mecāz cihetiyle kelāmları iʿtibār u ḳabūle sezā vü layıḳdur. Ḥāṣılı ḥażret-i Şeyẖ'in maḳṣūdı tenbih ü īḳāẓdur.

493

سفلهٔ را بامروّت ننگرى

هيچ بدخويى نيابد مهترى

Maḥṣūl: Alçaḳ ve denīye mürüvvet ile naẓar eyleme; yaʿnī mürüvvet ümmīdiyle naẓar itmeyesin; zīrā bed ẖūylı kimse ululuḳ bulmaz; yaʿnī yaramazda ululuḳ s̱ābit ü ber-ḳarār olmaz. Ḥāṣılı edānīden münḳaṭıʿü'r-recā ol.

494

هرکه برمال کسان دارد حسد

بوی رحمت بردماغش کی رسد

Maḥṣūl: Her kimse kì kimselerüñ mālına ḥased ṭutar anuñ dimāġına raḥmet ḳoḳısı ḳaçan irişür; yaʿnī maraż-ı müzmin-i züḳām ḥased ṭarīḳiyle[487] rāyiḥa-i fā'iha-i raḥmet-i Rahmān iḥsānından maḥrūm olur.

495

آنکه کذابست میگوید دروغ

نیست اورا دروفاداری فروغ

Maḥṣūl: Ol kimse kì mübālaġa ile yalancıdur, vefādārlıḳda anuñ içün fürūġ u żiyā yoḳdur; yaʿnī vefādan her ne ḳadar dem ursa kimsenüñ ḳulaġına girmez. Lāf u güzāfı mesmūʿ ü maḳbūl olmaḳ iḥtimāli yoḳdur. *Keẕẕāb* ṣīġa-i mübālaġadur.

دربیان اهل سعادت

496

هرکرا سه کار عادت باشدش

درجهان بخت و سعادت باشدش

Maḥṣūl: Her kime kì üç ʿamel aña ʿādet ola; yaʿnī ebyāt-ı āyendede ẕikr olınacaḳ aʿmāl-i s̱elās̱e ve efʿāl-i mādiḥe ḫūy ve ʿādeti ola, cihānda aña baḫt u saʿādet ḥāṣıl ola; yaʿnī ṣāḥib-i ṭāliʿ, mesʿūd ve mübārek ola.

497

تا توانی خیر بی منت کنی

[487] ṭarīḳiyle: taṭrīḳiyle (metin)

خویشرا مستوجب رحمت کنی

Maḥṣūl: Mādāmkì ḳādirsin minnetsiz ḫayr eyle. Kendüñi raḥmete lāyıḳ eyle. Rāyiḥa-i kerīhe-i imtināndan ḫālī ve berī ḫayrāt-ı ḥassāna verziş itmekle kendü ḳāmet-i [75b] bā-istiḳāmetüñi teşrīf-i laṭīf-i raḥmete müstaʿidd ü müstaḥaḳḳ eyle dimekdür.

497a [488]

دائما گ ر بـ ـ يـ ند او ع يب کـ سان

در ملامت هـ يچ نـ کـ شايـ د زبـ ان

498

هرکرا بینی براه ناصواب

سر براهش آر تا یابی ثواب

Maḥṣūl: Her kimi kì nā-maʿḳūl yolda göresin anuñ başını yola getür; tā kì s̱evāb bulasın; yaʿnī ḍāll ve güm-rāh gördügüñ kimseyi muḳteżā-yı vaḳt ü ḥāl üzre delā'il-i vāżıḥa-i hekīmāne ile ṭarīḳ-i müstaḳīme hidāyet eyle kì s̱evāb-ı müsteṭāba nā'il olasın.

499

زحمت خودرا زمردم دوردار

بار خود برکس میفکن زنهار

Maḥṣūl: Kendü zahmetüñi ḫalḳdan ıraḳ ṭut. Zinhār kendi yüküñi kimsenüñ üzerine bıraḳma. Vāḳıʿā mürüvvet ü fütüvvet budur kì yüküñi kimseye taḫmīl itmeyüp mümkin olduḳca ḫalḳuñ yükini taḫammül eyleyesin.

دربیان رستگاری

488 Daima halkın ayıbını gören kimse insanları ayıplamak için ağzını açmasın [ŞPA/s. 458; Ma/s. 247]

500

گر همی خواهی که باشی رستگار

رخ مگردان ای برادر ازسه کار

Ruḫ: *Rā*nuñ żammı ve *ḫā-yı muʿceme*nüñ sükūnı ile ‘yañaḳ’; ʿArabca ‘*ḫadd’* cemʿi *ḫudūd* gelür; bunda *yüz* maḳṣūddur.

Maḥṣūl: Eger isterseñ kì dā’imā ḳurtulmış olasın ey birāder, bundan ṣoñra beyān olınacaḳ üç māddeden yüz döndürme; yaʿnī her biri ẓuhūr ve ṣudūr eyledikçe iʿrāż u nükūl eyleme.

501

اولاً دیدن بود حکم قضاش

بعد ازآن جستن بجان و دل رضاش

ḳażāş ve rıżāş: *Şīnl*eri Ḫudā-yı müteʿāle rāciʿdür.

Maḥṣūl: Evvel[en] Ḥākim-i muṭlaḳ *cell[e] şānehu*nuñ ḳażāsı ḥükmini görmek, yaʿnī ḳażā-yı ezelī ve ḥükm-i lem-yezelīsin görüp ṭaraf-ı şerīfinden olduġın idrāk ü fehm itmekdür. Andan ṣoñ[r]a rıżā-yı şerīfin dil ü cān ile dilemekdür.

502

چیست سیوم دور بودن از جفا

هرکه این دارد بود اهل صفا

Maḥṣūl: Üçüncisi nedür, cefādan ıraḳ olmaḳdur. Her kimse kì bu üç ʿameli ṭuta; yaʿnī bu aʿmāl-i nāciye-i s̱elās̱eye mālikdür, ehl-i ṣafā olur.

[76a]

503

هر که دارد دانش و عقل و تمیز

جز براه حق نباشد هیچ چیز

Maḥṣūl: Her kimsenüñ ʿaḳl u dāniş ü idrāki vardur, Ḥaḳ yolından ġayra, yaʿnī rıżā-yı Ḥaḳdan ġayra nesne baḫş itmez; yaʿnī kāffe-i inʿām u iḥṣānın taḥṣīl-i rıżā-yı maġfiret-iḳtiżā-yı Ḥaḳḳ'a ḳaṣr ider; yaʿnī evbāş u nākes ve hevā vü hevese māl u menālin ṣarf u iṣrāf itmez, dimekdür.

504

صدقه که آلود گردد با ریا

کی بود آن خیر مقبول خدا

*Ṣadḳa*nun bunda *dāl*i sākin oḳınur.

Maḥṣūl: Ṣadaḳa kì riyā ile ālūd ola ol ḫayr ḳaçan maḳbūl-i Ḫudā olur. Yaʿnì netn-i dimāġ-fersā-yı riyā ile ālūde olan tuḥfe-i ṣadaḳa ber-dāşte-i dergāh-ı kibriyā olmaġa şāyeste ḳaçan olur; yaʿnī olmaz ve olmaḳ iḥtimāli daḫi yoḳdur.

505

گر عمل خالص نباشد همچو زر

قلب را ناقد نیارد درنظر

ḳalb: Bunda 'maġşūş' maʿnāsınadur; 'züyūf' daḫi dirler. Fārisīce '*nāsere'*.

Maḥṣūl: Eger ʿamel altun gibi ḫāliṣ e pāk olmaya, mevżūʿ-ı kīse ḳabūl olmaz; zīrā nāḳıd, yaʿnī ṣarrāf naḳd-i ḳalb ü züyūfı naẓara getürmez. Ḥāṣılı naḳd-i ḳalb zīver-i ʿayān-ı raġbet ü ḳabūl olmadıġından ḳaṭʿ-ı naẓar her kimüñ yedinde bulınursa ol daḫi redd ü teşhīr-i taʿyīr olınur.

506

تا توانگر باشی اندر روزگار

نفسرا از آرزوها دور دار

Maḥṣūl: Mādāmkì zamānede bāy u ġanī olasın nefsüñi ārzūlardan ıraḳ ṭuṭ; yaʿnī żabṭ u rabṭ idüp ārzū-yı bāṭıl-ı ġayr-ı ṭā’ilden tebʿīd ü taḥżīr eyle.

دربیان کرامتهای حق

507

چار چیزست از کرامتهای حق

یاددارش چون زمن گیری سبق

Maḥṣūl: Dört nesne ḥażret-i Kerīmü’ş-şānuñ kerāmetlerindendür; ḫaṭıruñda ṭut. Çünkì benden sebaḳ alursın, yaʿnī çünkì benden telemmüẕ idüp ders alursın, kerāmet-i ḥażret-i Ḫāliḳ-i kā’inātdan olan dört nesneyi ḫāṭırında ṭut.

[76b]

508

اوّلاً صدق زبانت درسخن

وانگهی حفظ امانت فهم کن

Maḥṣūl: Evvel[en] sözde ṣıdḳ-ı lisāndur. Andan ṣoñra ḥıfẓ-ı emānetdür, fehm eyle. Ḥāṣılı evvel[en] kelām-ı ṣadāḳat baʿdehu ḥıfẓ-ı emānetdür.

509

پس سخا هست از کرامت اله

فضل حق دان گر نظرداری نگاه

Maḥṣūl: Ṣoñra seḫādur kì Ḥaḳ teʿālánuñ keremlerindendür. Eger naẓaruñı ḥıfẓ iderseñ ḥażret-i Ḫudā-yı Kerīmü’ş-şānuñ fażl u iḥsānını bil; yaʿnī mevāżiʿ-i ḥarām u töhmetden eger naẓaruñı ḥıfẓa ḳādir iseñ cenāb-ı Laṭīf ü Ḥalīm’üñ luṭf u iḥsānına tamām maẓhar olmış olursın, dimekdür.

510

تا توانی دور باش از سود خوار

زآنکه هست ازدشمنان کردگار

sūd-ḫˇār: *Sūd-ḫˇārī* taḳdīrindedür; *yā-yı maṣdariyye* taḳdīr olınup ‘sūd-ḫˇārlıḳ’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Mādāmkì ḳādir iseñ sūd-ḫˇārlıḳ, yaʿnī muʿamele yiyicilikden ıraḳ ol; zīrā ribā-ḫˇār Ḥaḳ teʿālánuñ düşmenlerindendür. Naṣṣ-ı ḳaṭʿī ile ḥarāmdur. Bir ṭarīḳ ile ḥelāl olmaz.

510a[489]

هرکرا حق داده باشد این چهار

باشد آن کس مؤمن پرهیزکار

511

پیش مردم هرکه رازت کرد فاش

همدم آن ابله باطل مباش

Maḥṣūl: Ḫalḳuñ ḳatında her kimse kì sırruñı fāş eyledi, ol aḥmaḳ bāṭıluñ dost u müṣāḥibi olma; yaʿnī vāḳıf oldıġı gizli işlerüñi iḫfā vü setr eyledigüñ umūrı ḫalḳa fāş u iẓhār iden bāṭıl eblehden ḥaẕer eyle. Ḥāṣılı ol maḳūlelerle ülfet ü muʿāşeret cā’iz degüldür.

512

هر که باشد مانع عشر و زکات

وآنکه غافل وار بگزارد صلات

489 Allah’ın bu dört nesneyi verdiği kimse, mümin ve salihtir [Sa/s. 184; ŞPA/s. 467; RŞ/s. 455].

Muḳaddem[en] daḫi beyān olınmışdur; ṣalāt u zekāt Ḳur'ān-ı şerīfden ġayrı mevāżiʿde *elif* ile yazılur. Resm-i ʿOs̱mānī yaʿnī *vāv* ile yazılmaḳ meṣāḥife maḫṣūṣdur. Naẓā'iri daḫi böyledür.

vār: Edāt-ı teşbīhdür; m*is̱l* ve *naẓīr* gibi.

begzāred: *Bā-yı te'kīd* ve *Kāf-ı ʿAcemī*nüñ żammı ve *zā-yı muʿceme* ile *güzārīden*[den] fiʿl-i mużāriʿ müfreddür; 'edā ider' yaʿnī Türkçe 'öder' dimekdür.

Maḥṣūl: Her kimse kì ʿöşr ü zekāta māniʿ ola ve daḫi namāzı ġāfil gibi [77a] edā eyleye; yaʿnī edā-yı zekātı inkār idüp namāzı daḫi ġayr-ı ḫuşūʿ ve (…) edā eyleye,

513

برحذر باش از چنان کس زنهار

تا نسوزد مرترا بسیار نار

zinhār ve zīnhār: *Yā* ile ve *yā*sız edāt-ı taḥẕīr ü tenbīhdür; 'ṣaḳın' maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ṣaḳın ancılayın kimseden ḥaẕer üzre ol; tā kì seni āteş çoḳ yaḳmaya; yaʿnī meẕkūr u naẓā'iri evāmir-i şerīfe-i ilâhiyeden[490] menʿ iden ve yāḫud taḫfīf ü taḥḳīr idüp taʿẓīm li-emrullâh[u] teʿāláda taḳṣīr üzre olanlar bilā-ḫilāf ehl-i nārdur. Ol maḳūlelerden ziyāde ḥaẕer üzre ol dimekdür.

درترك قهر و غضب

514

درگذر از چار خصلت زینهار

تا نباشی در جهان بسیار زار

[490] ilâhiyeden: ilâhiyedür (metin)

Maḥṣūl: Ṣaḳın ẕikr olınacaḳ dört ḫūydan geç; tā kì dünyāda çoḳ zār olmayasın; yaʿnī mürtekibi[n] elbette giriftār-ı tengnā-yı ālām u ekdār olması s̱übūt-yāfte-i ḳażā-yı ilâhī olmaġla ziyāde iḥtirāz u ictināb olınmasını tenbīh ider.

515

لذت عمرت اگر باید بدهر

باش دائم برحذر از خشم و قهر

Maḥṣūl: Eger zamānede saña ʿömrüñ leẕẕeti gerek ise; yaʿnī leẕẕet-i ʿömr ü ḥayātdan teleẕẕüẕ maḳṣūduñ ise dā'imā ḫışm u ḳahrdan ḥaẕer üzre ol.

516

چون نگردد خلق باخلق تو راست

گر بخوی مردمان سازی رواست

rāst: Bunda 'muvāfaḳat' ve 'muṭāvaʿat' maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Çünkì ḫalḳ senüñ ḫulḳına tābiʿ ü muvāfıḳ olmaya, sen حسبما يساعده الشرع الشريف ḫalḳuñ ḫulḳına muvāfaḳat ve muṭāvaʿat eyleyesin, maʿḳūl u münāsibdür; yaʿnī ifrāṭ u tefrīṭ dā'iresine daḫil olmayan mevāddan ḫalḳa muvāfaḳat bā'is̱-i rāḥat ve muḫālefet mūris̱-i raḥmetdür.

517

زآنکه حاصل نیست دل خرسند دار

گوش دل را جانب این پند دار

ḫursend: Bunda 'ḫoşnūd'. ʿArabca '*rāżī'* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Ol nesneden kì ḥāṣıl degüldür, Ḳassām-ı ezel ü Vehhāb-ı lem-yezel *cell*^{e} *şāneh*^{u} süḫan-ı "*ḳassāmnā"*da maḳsūm ve cerīde-i ḥuṣūle merḳūm eyledi, göñlüñi andan ḫoşnūd, yaʿnī iʿtiḳād-ı [77b] fāsid-i cühelā üzre saʿy u ṭalebe meşrūṭ ve bir

sebeb-i maḫṣūṣa merbūṭdur diyü ḥadden ziyāde saʿy u ṭaleb ḳaydına düşüp mużṭar u bī-ḥużūr olma. Göñül ḳulaġını bu pend ṭarafına ṭut; yaʿnī bu pend-i sūd-mendi ḳabul eyle. Muḳadder olan gelüp seni elbette bulur.

518

ای برادر تکیه بردولت مکن

یاد دار از ناصح خود این سخن

Maḥṣūl: Ey ḳarındaş devlete iʿtimād itme; yaʿnī zehret-i dünyā-yı bī-beḳāya ferīfte olma. Bugün var ise yarın yoḳdur. Bu sözi kendi nāṣihüñden ḫāṭıruñda ṭut; yaʿnī *ānen-feānen* vāḳiʿ olan taġayyürāt-ı ʿālemden ʿibret al, dimekdür.

519

سود نکند گر گریزی ازقضا

هرچه می آید بدان می ده رضا

Maḥṣūl: Eger ḳażādan ḳaçarsın fā'ide eylemez; yaʿnī ḫalās u menās muḥāl-ender-muḥāldür. Pes her ne gelürse aña rıżā vir. Ḥāṣılı ḳażāya ḥüsn-i rıżādan ġayrı çāre yoḳdur.

520

هر که او بادوستان یك دل بود

جمله مقصود دلش حاصل بود

Maḥṣūl: Her ol kimse kì dostlar ile bir göñüllü ola; yaʿnī ḥüsn-i ülfet ü muvāfaḳat üzre ola göñüllünüñ cümle maḳṣūdı ḥāṣıl olur.

در بیان بیوفای جهان می فرماید

521

در جهان دانی که گردد معتبر

آنکه اورا باك نبود از خطر

bāk: *Bā-yı ʿArabī* ile ‘ḳorḳı’, ‘hirās’ ve ‘nehīb’ daḫi dirler. ʿArabca ‘*ḫavf’* ve ‘*ḫaşyet’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Bilür misin kì dünyāda kim muʿteber olur? Ol kimse kì aña ḫaṭardan ḳorḳı olmaya; yaʿnī muḫātarāt-ı kevniyyeden ḫavf itmeyüp ḫavf u recā beyninde ṭaraf-ı Mevlā *celle ve ʿalā*ya müteveccih ola.

522

گر رسد با آدمی ریخ و تعب

بیشتر آن را طمع باشد سبب

Maḥṣūl: Eger ādeme rīḫ ü zaḥmet irişe, aña ziyāde ṭamaʿa sebeb olur. “Az ṭamaʿ çoḳ ziyan” meşhūr ve mücerrebdür. Yā ḥırṣ u ṭamaʿ çoḳ olursa ḥāl neye müncer olur. Ḥāṣılı cemīʿ-i meḫāfāt u muḫāṭarāt ḥırṣ u ṭamaʿa mütevaḳḳıfdur. Ḥaḳīḳatde kişi ḥırṣ u ṭamaʿdan ne rütbede tebāʿüd iderse ol ḳadar dā’ire-i emn ü selāma taḳarrub ider. Keyfiyāt-ı ʿālemi [78a] imʿān ve tedḳīḳ idenlere bu ḥālet şems-i tābān gibi rūşen ü ʿayāndur.

523

کم کند با کس وفا این روزگار

جور دارد نیستش با مهر کار

Maḥṣūl: Zamāne kimseye vefā eylemez, cevr ü cefāsı var, mihr ü muḥabbet ile işi yoḳdur; yaʿnī zamāne maḥż-ı cevr ü cefā ve ḳahr ü ʿanādan mürekkebdür. Ḥayāt-ı dünyā-yı bī-beḳāya mübtelā olan ẕevi’l-ʿuḳūlden ḥüsn-i ḫātimeden ġayrı murād iktisābına saʿy [u] verziş idenlerüñ cümlesi ḫā’ib ü ḫāsir ü nā-murāddur. Ḥattā bugün bu beyti şerḥ iderken on seneden mütecāviz müẕākere-i fünūn-ı ülfet eyledigimüz ḥuffāẓ-ı e’imme ve ḥuṭabādan bir yār-ı ḫoş-liḳā, ṭulūʿ-ı āftāb ʿaḳabinde ziyāretümüze gelüp fesād-ı zamāneden vāfir şekvā eyleyüp gitmiş idi. Ḳable’l-ġurūb muṣḥaf-ı ḥayātın ḥatm-ı memātla miskiyyü’l-ḫitām ve ḳıble-i beḳāya teveccüh taḥrīme bend-i

çār-tekbīr-i ḥımām olduġın naʿir-i bārid-peyām iʿlām itmişdür. Fesubḥānallâh[u] ʿAzīzü'l-ʿAllām, kāffe-i ahāli-i İslām ve ḳāṭıbe-i aṣḥāb-ı īmān ervāḥına *el-fātiḥā māʿes-ṣalavāt.*

524

آنکه با تو روز غم گردست یار

روز شادی هم بپرسش زینهار

Maḥṣūl: Ol kimse kì saña ġam u keder güninde, yaʿnī vaḳt-i idbārda saña yār u vefā-dār oldı, hengām-ı şādīde hem elbette su'āl eyle; yaʿnī eyyām-ı ġumūmda saña muvāfaḳat ve muṣāḥabet üzre olan yār-ı ṣadāḳat-kerdārı hengām-ı meserret-rüsūmda tefaḫḫuṣ olup dehān-ı ḫāṭırdan dendān-ı fāsid gibi iḫrāc, yaʿnī ferāmūş olınmaḳ şāyān-ı şān-ı ülfet degüldür.

525

روز نعمت گرتو پردازی بکس

روز محنت باشدت فریادرس

perdāzī: *Bā-yı ʿAcemī*nüñ fetḥi ile fiʿl-i mużāriʿ müfred muḫaṭabdur; *perdāzīden*den 'muḫāleṭat ve muʿāşeret idesin' dimekdür.

feryād-res: Vaṣf-ı terkībīdür; 'imdād u iʿānet irişici'dür.

Maḥṣūl: Niʿmet güninde eger sen kimse ile iḫtilāṭ u ülfet, yaʿnī ḥüsn-i zindegānī idesin, miḥnet güninde, yaʿnī derdmend ü dermānde olduġuñ vaḳtde mededüñe irişici olur.

[78b]

526

چون بیابی دولتی ازمستعان

اندرآن دولت مبر آن دوستان

Maḥṣūl: Çünkì Ḥaḳ sübḥāneh[u] ve teʿāládan devlet bulasın, yaʿnī niʿam-ı dünyeviyyeye nā'il u vāṣıl olasın, ol devletde dostları ḫāṭıruñdan iletme; yaʿnī ol avān-ı vüsʿat u ferāḫīde dostlarını unutma, ḥiṣṣe-mend-i niʿmet eyle.

527

مرتورا هرکسکه یار غم بود

چون رسد شادی هم او همدم بود

Maḥṣūl: Her kimse kì saña ġam dostı ola; yaʿnī devr-i kederde ġam-güsāruñ ola çünkì sürūr u şādīlik gele, yine saña ol hem-dem olur; yaʿnī eyyām-ı hemm ü ġamda saña hem-dem olduġı gibi hengām-ı sürūrda daḫi terk olınmaḳ lāyıḳ görilmeyüp niʿmetde teşrīk olınmaḳ gerekdür.

دربیان معرفت الله تعالی فرماید

528

معرفت حاصل کن ای جان پدر

تا بیابی از خدای خود خبر

Maḥṣūl: Ey babanuñ cānı, maʿrifet ḥāṣıl eyle; tā kì Ḫudā'ñdan yaʿnī Veliyyü'n-niʿam-ı ʿālem-i ḥaḳīḳī olan ḥażret-i Ḫudā-yı müteʿāl *cell[e] celāleh[u] ve amm[e] nevālehu*dan ḫaber bulasın.

529

هرکه اورا معرفت حاصل نشد

هیچ بامقصود خود واصل نشد

Maḥṣūl: Her kimse kì aña maʿrifet ḥāṣıl olmadı, kendi maḳṣūdına vāṣıl olmadı. Maʿrifetden maḳṣūd maʿrifetullâhdur. Biḥār u cibāl ve sā’ir ʿacāyib-i kevniyyeye naẓar ve tefekkür ḳarżdur; yaʿnī Ḥaḳ teʿālánuñ ʿaẓamet ü kibriyā ve ḳudret-i bī-intihāsını te’emmül idüp ʿibret almaḳ maʿrifetullâh envāʿındandur. İnsāna ḥayvān gibi yiyüp içip yatmaḳ lāyıḳ degüldür.

530

هركه عارف شد خداى خويشرا

در فنا بيند بقاى خويشرا

fenā: *Fā*nuñ fetḥi ile żıdd-ı *beḳā*; ‘zā’il olmaḳ’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Her kimse kì kendi Ḫudā’sını bilici oldı, kendi beḳāsını fenāsında görür; yaʿnī fenāsı vāsıṭa-i maḥż-ı beḳā olduġına nūr-ı baṣīret-i ḳudsiyye ile mütefaṭṭın u müteyaḳḳın olur, dimekdür.

531

هركه او عارف نباشد زنده نيست

قرب حق را لايق و ارزنده نيست

Maḥṣūl: Her o kimse kì ʿārif olmaya, diri degüldür; yaʿnī ḥükm-i mevtādadur. Ḥaḳḳ’a yaḳın [79a] olmaġa lāyıḳ degüldür; yaʿnī dergāh-ı muḳaddes-i ḥażret-i Ḫāliḳ-i cinn ü nās *cell*[e] *şānehu*ya taḳarruba sezā ve şāyān degüldür. *Erzende, lāyıḳ*a ʿaṭf u tefsīr vāḳiʿ olmışdur.

532

نفس خودرا چونكه بشناسى هلا

حق تعلى را بدانى باعطا

helā: Bunda ḥarf-i tenbīhdür; ‘ḳorḳı’ ve ‘belī’ ve ‘hele’ maʿnālarına da gelür.

Maḥṣūl: Kendi nefsüñi çünkì fehm idesin; yaʿnī ḥaḳīḳat-i nefsüñi bilesin, Ḥaḳ teʿāládan dem-be-dem nefes-be-nefes saña olan luṭf u ʿaṭāsıyla bilür añlarsın. من عرف نفسه فقد عرف ربه. Lâkin bu emr-i ʿaẓīm ve ḫaṭb-ı ḫaṭīrdür.

532a[491]

بنده تا عاجز نگردد درشناخت

درجهان معرفت مرکب نتاخت

533

عارف آن باشد که گردد حق شناس

هرکه عارف نیست نباشد جنس ناس

Maḥṣūl: ʿĀrif ol kişidür kì Ḥaḳ-şināṣ ola. Her kimse kì ʿārif degüldür insān cinsi olmaz; yaʿnī nevʿ-i insān ve beşerden maʿdūd olmayup gürūh-ı mekrūh-ı nüfūs-ı żāyiʿaya dāḫildür.

533a[492]

هست عارف را بدل مهر و وفا

کار عارف جمله باشد باصفا

534

هرکه اورا معرفت بخشد خدای

غیر حق را دردل او نیست جای

Maḥṣūl: Her kimse kì aña Ḫudā-yı müteʿāl maʿrifet baḫş ide, Ḥaḳdan ġayrısına ol kimsenüñ ḳalbinde yer yoḳdur; yaʿnī efkār-ı fāside ḳalbine bir dürlü yol bulmaz.

535

[491] Kul marifette aciz olmadıkça, marifet aleminde yola süvar olup maksadına erişemez [RŞ/s. 462].
[492] Arifin kalbinde muhabbet ve vefa vardır. Onun bütün işlerini safvet ile olur [ŞPA/s. 485; Ma/s. 269].

نزد عارف نیست دنیارا قدر

بلکه برخود نیستش هرگز نظر

Maḥṣūl: ʿĀrif ḳatında dünyānuñ ḳadri yoḳdur; yaʿnī refʿ ü iʿtibār ve şeref ü miḳdārı ḳatʿā yoḳdur. Belkì anuñ kendisine bile hīç naẓar[ı] yoḳdur; yaʿnī çürüyüp fenā-pezīr olacaḳ vücūduna bile ḳaṭʿā raġbet ve ḥürmeti olmaz dimekdür.

536

معرفت فانی شدن در وی بود

هر که فانی نیست عارف کی بود

Mahşūl: Maʿrifet anda fānī olmaḳ olur; yaʿnī ṭarīḳ-i Ḥaḳ'da fenāfillâh olmaḳdur. Her kimse kì fānī degüldür, ʿārif ḳaçan olur? Yaʿnī ʿārif olmaz ve daʿvā-yı ʿirfānı daḫi kiẕb ü ḫilāfdur. Ḥażret-i Şeyḫ *ʿaleyhi'r-raḥme*nüñ maḳṣūdı daḫi ziyāde tenvīr ve tafṣīl idüp buyurur.

[79b]

537

عارف از دنیا و عقبا فارغست

زآنچه باشد غیر مولا فارغست

Maḥṣūl: ʿĀrif dünyā ve āḫiretden fāriġdür; yaʿnī ʿārif ıṭlāḳına müstaḥaḳ olan ẕāt-ı şerīf dünyādan degül āḫiret ḳaydından daḫi geçmişdür; yaʿnī cehennemden āzād ve duḫūl-i cennet birle ber-murād olmaḳ niyyet ü recāsına cemeʿāt (?) u cemāʿāt-ı ḫamseyi terk itmeyüp seyyid-i ṣāḥīḥü'n-neseb, fāżıl-ı yegāne-i ʿAcem ü ʿArab nāṣiḥ-i Mesīḥāne-nefes maḥfel-i tefsīr-dānī yaʿnī vāʿiẓ-i fāṣiḥü'l-lehçe-i kürsiyy-i vird-dānī ḥażret-i Şerīf Aḥmed sellemehu'l-ʿAzīzü'l-Aḥad'uñ vaʿẓ-ı bedīʿü't-teʾs̱īri istimāʿına müdāvim olup ḫuṣūṣ[en] eyyām-ı muʿtādede Cāmiʿü'l-ezherde baʿde't-tedrīs ḫānelerinde müẕākere-i ʿulūm-ı nāfiʿa ile müteheccid ü seḥer-ḫīz olan yārān-ı ṣafā-vicdānuñ ʿibādāt-ı icābet-ṣıfātların ḥażret-i Mucībü'-d- daʿvāt-ı ḥubbet-ṣıfāta ḳarīn

ve ḳabūl ü rıżā-yı maġrifet-iḳtiżāsına mevṣūl eyleye, āmīn. Ol mecālis-i muḳaddese-i pür-nūr-ı melā'ik-ḥużūrda nāmıḳu'ṣ-ṣuṭūr faḳīr ʿāciz-i ʿaẓīmü'l-ḳuṣūr Muṣṭafā Refīʿā-yı mūr-miḳdāruñ yād-ı meẕkūr olmasın cümleden recā vü niyāz iderüm. Bu ṭarīḳ u reviş ve saʿy u verziş ʿinde'ẓ-ẓāhir niʿme-i ʿuẓmā ve saʿādet-gīrī iken ehl-i fenā vü ʿirfān ḳatlarında ʿibādāt-ı ecīrāneden maʿdūd ve meslek-i ʿaşḳ ü ḥālet-i mefḳūt olup rāh-ı ʿāşıḳāne ve sülūk-i ʿārifāne ḥażret-i Şeyḫüñ işbu beyt-i ātiyede taʿrif ü beyān buyurdıġıdur:

538

همت عارف لقای حق بود

زآنکه درخود فانی مطلق بود

Maḥṣūl: ʿĀrifüñ himmeti dīdār-ı Ḥaḳ olur; yaʿnī ʿārifüñ maḳsūd u maṭlūbı liḳā-yı Ḥaḳ ve dīdār-ı muṭlaḳdur; zīrā ʿārif kendisinden fānī-i muṭlaḳdur; yaʿnī fānī[1] fillâh ve maḥv[1] billâhdur. Ḥāṣılı anlarıñ ḳatında cennet ve cehennem ẕikr ü fikri olınmaz. Anlar liḳā ve dīdārdan ġayrı temennīyi küstāḫī vü bī-edebī ʿaddiderler. ʿĀşıḳuñ maṭlūbı ancaḳ rıżā-yı maʿşūḳdur; yaʿnī rıżā-yı maʿşūḳ fikri bizi cennet ve cehennem ẕikrinden [80a] berī eylemişdür, dirler.

دربیان مثال این جهان

539

باچه ماند این جهان گویم جواب

آنکه بیند آدمی چیزی بخواب

Maḥṣūl: Cihān neye benzer, cevāb idüp söyleyeyüm. Ol nesneye beñzer kì ādem uyḫuda görür; yaʿnī merdüm-i dīde-i insān ġunūde-i pister-i rāḥat u ārām olduḳda seyyāḥ-ı cihān-gerd-i rūḥ, şehristān-ı ḫayāl seyr ü temāşā iderken müşāhede eyledigi ġarā'ib ve ʿacāyibden çeşm-güşā-yı teyaḳḳuż u intibāh olduḳda bir eṡer-i bāḳī ḳalmadıġı gibidür. Ḥāṣılı aʿlā vü ednā bāy u gedā yaʿnī mālik ü memālik-i dünyā ve mā-fīhā olsa ḥīn-i intiḳālde birḳaç ẕirāʿ kirbās-ı mesnūtdan ġayrı nesne virmezler. Ol daḫi herkese müyesser olmaz, feʿtebirū.

540

چون شود ازخواب بیدار ای عزیز

حاصلی نبود زخوابش هیچ چیز

Maḥṣūl: Ey ʿazīz çünkì uyḫudan uyana; yaʿnī ḫˇābda olan kimse müteyaḳḳīż ve bīdār ola gördügi düşden hīçbir ḥāṣılı olmaz.

541

هم چنین چون زندۀ افتاد و مرد

هیچ چیزی از جهان باخود نبرد

Maḥṣūl: Hem ẕikr olınan mis̱āl gibi çünkì bir diri düşüp helāk oldı, kendi ile hīçbir nesne iletmedi; yaʿnī dünyāda cānı gibi ḥıfẓ u ḥırāset eyledigi naḳd u cinsden bir ḥabbe götürmedi. Ancaḳ nīk ü bed aʿmāli ile gitdi.

542

هرکرا بوده ست کردار نکو

درره عقبا بود همراه او

Maḥṣūl: Her kimüñ kì eyü ʿameli olmışdur, ʿuḳbā yolında yoldaşı olur; yaʿnī ḫayr u şerden cerīde-i aʿmāline her ne ḳayd olınmış ise kendiden münfekk olmayup ʿarṣa-i maḫşerde ber- muḳteżā-yı ḥükm-i Ḥākim-i muṭlaḳ *cell*[e] *şānehu*dan mücāzātın bulur.

542a [493]

این جهانرا چون زنی دان خوبروی

خیشتن آراید اندر پیش شوی

543

[493] Bu dünyayı iyi huylu, kendini kocasının önünde ziynet eden bir kadın gibi bil [Sa/s. 193; ŞPA/s. 492; RŞ/s. 465].

مردرا می پرورد اندر کنار

مکر و شیوه می نماید بی شمار

şīve: ‘Ṭarīḳa-i ḫūbī’ ve ‘nāz-ı maḫbūbī’ ve ‘ḥarekāt-ı şīrīnī’ maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Dünyā, eri ḳucağında besler; yaʿnī zen-i dünyā zevcini kenār-ı ẕevḳ u ṣafāsında besler [80b] ve mekr ü şīve, yaʿnī nāz-ı maḫbūbı vü ḥarekāt-ı dil-firībi çoḳ lâkin keyd ü ḥīledür. Bir dürlü ḥerāk u sükūnı iʿtimād u iʿtiḳāda ṣāliḥ degüldür.

544

چون بیابد خفته شویش آن زمان

بی گمان سازد هلاکش ناگهان

Maḥṣūl: Çünkì ol zamāne eri uyumış, ḫˇāb-ı ġafletde ġarḳ olmış bula, şübhesiz anı añsızın helāk eyler.

545

برتو بادا ای عزیز پرهنر

کز چنین مکاره باشی برحذر

Maḥṣūl: Ey çoḳ hünerli ʿazīz, senüñ üzeriñe olsun kì buncılayın mekkāreden ḥaẕer üzre olasın; yaʿnī buncılayın ḥīle-kār-ı ʿālem-keşden ziyāde ḥaẕer üzre ol dimekdür.

دروزع میگوید

546

دروزع ثابت قدم باش ای پسر

گر همی خواهی که گردی معتبر

veraʿ: *Vāv* u *rā*nuñ fetḥalarıyla ‘şübühāt u ḥarāmdan ṣaḳınmaġ’a dirler.

Maḥṣūl: Veraʿda s̱ābit-ḳadem ol ey oġul, eger isterseñ kì muʿteber olasın; yaʿnī gerek Ḥaḳ teʿālá ḳatında ve gerek ḫalḳ ʿindinde murāduñ maḳbūl ve ʿalé'l-ḳadr u ʿuluvvü'ş-şān olmaḳ ise merkez-i dā'ire-i veraʿ ol dimekdür.

547

خانۀ دين گردد آباد ازورع

ليك مى گيرد خرابى ازطمع

Maḥṣūl: Dīn ḫānesi veraʿdan maʿmūr olur; lâkin ṭamaʿdan ḫarāblıḳ ṭutar; yaʿnī bünyān-ı rāsiḫü'l-erkān-ı dīn veraʿdan ābād ve ḥırṣ u ṭamaʿdan ḫarāb u berbād olur.

548

هركه از علم و ورع گيرد سبق

دور بايد بودنش از غير حق

Maḥṣūl: Her kimse kì ʿilm ü veraʿdan sebaḳ ṭuta, ol kimse Ḥaḳ teʿāládan ġayrıdan ıraḳ olmaḳ gerekdür; yaʿnī māsivāullâhdan baʿīd ü mehcūr olup ḫulāṣa-i enfās-ı ḥayātın ve netīce-i evān u evḳātın ẕāt-ı ʿaẓīmü'ş-şān-ı Ḫudāvend-i müsteʿāna maḥṣūr u maḳṣūr itmek gerekdür.

549

ترسكارى ازورع پيدا شود

هركه باشد بى ورع رسوا شود

Maḥṣūl: Ḳorḳıcılıḳ veraʿdan ẓāhir ü peydā olur. Her kimse kì veraʿsız ola; yaʿnī ḫavf-ı Ḫüdā-yı müteʿāli terk iden kimse ḫarām u şübühātdan mübālāt itmeyüp [81a] rüsvā olur; yaʿnī dünyāda zümre-i efsāḳa mülḥaḳ ve ʿuḳbāda ḳahr-ı ḥażret-i Ḳahhār-ı ẕü'l-celāle müstaḥaḳ olur.

550

با ورع هرکس که خودرا کرد راست

جنبش و آرامش از بهر خداست

Maḥṣūl: Her kimse kì veraʿ sebebi ile kendüyi müstaḳīm eyledi, anuñ ḥerāk u sükūnı Allâh içündür; yaʿnī [kiẕb] ü riyāyı terk eyler.

551

آنکه از حق دوستی دارد طمع

درمحبت کاذبش دان بی ورع

Maḥṣūl: Ol kimse kì Ḥaḳ teʿāládan dostluḳ ümmīdin ṭutar, veraʿsız ise anı muḥabbet-i Ḫudā-yı *cell*[e] *şānehu'l-aʿlā*da yalancı bil; yaʿnī daʿvāsında kāẕibdür.

دربیان تقوی

552

چیست تقوی ترك شبهات و حرام

ازلباس و ازشراب و از طعام

Maḥṣūl: Taḳvá nedür, şübühāt u ḥarāmı terkdür. Ol şübühāt u ḥarām libāsdan ve şarābdan ve ṭaʿāmdandur; yaʿnī vücūh-ı şettāda şübühāt u ḥarāmdan tevaḳḳī ve ictināb itmekdür.

553

هرچه افزونست اگر باشد حلال

نزد ارباب ورع باشد وبال

Maḥṣūl: Her nesne kì ḥācetden ziyādedür, eger ḥelāl olursa daḫi ehl-i veraʿ ḳatında vebāldür; yaʿnī ehl-i taḳvá ḳatında metāʿ-ı mübāḥuñ izdiyādı maḳām-ı ḫaṭar u vebāldedür. Bu maḳūle maḥalde *başed* ḫaber maʿnāsına da istiʿmāl olınur; *başed vebāl*, *vebālest* taḳdīrindedir.

554

چون ورع شد یار باعلم و عمل

حسن اخلاصت بباید بی خلل

Maḥṣūl: Çünkì vera ʿilm ü ʿamele yār oldı, ḥüsn-i iḫlāṣuñ noḳṣānsız gerek; yaʿnī veraʿ u ʿilm ü ʿamele ḥüsn-i iḫlāṣ şarṭdur.

555

نگهان ای بنده گر کردی گناه

توبه کن درحال و عذر آن بخواه

Maḥṣūl: Ey bende, eger nāgehān günāh iderseñ; yaʿnī ḳahr-ı Ḳahhār-ı müteʿāle bāʿis̱ senden bir ḥālet ü ḥareket ṣādır olursa, ol ḥālde tevbe eyle ve ol günāhuñ ʿözr[ini] dile; yaʿnī ol sīneyi istiġfār ve ḥasene ile maḥv eyle dimekdür.

556

چون گناه نقد آید دروجود

توبهٔ نسیه ندارد هیچ سود

[81b] **Maḥṣūl**: Çünkì ḥāżır günāh vücūda gele; yaʿnī günāh ber-vech-i naḳd ṣudūr eyleye, gelecek tevbe fā'ide eylemez; yaʿnī kişinüñ vācibü'l-edā dīni olsa edā iderüm, dimesiyle edā olınmadığı gibi tevbe-i ātiye de günāhı maḥv u zā'il eylemez. Derḥāl gerekdür kì tevbe-i kebīreden ve ṣaġīreden *ʿalé'l-fevr* vācibedür ve eger maʿṣīyyet ʿabd ile Ḥaḳ teʿālá arasında olup ḥaḳḳ-ı ʿabd taʿalluḳ eylemezse ol tevbenüñ üç şarṭı vardur: Biri noḳṣān olursa tevbe ṣaḥīḥ olmaz. Şarṭ-ı evvel mübtelā oldığı günāh-ı maʿṣiyyetde nefsini menʿ eylemekdür; zīrā maʿṣiyyet üzre muḳīm olan tā'ib, müstehzīdür. Şarṭ-ı s̱ānī maʿṣiyyet oldığı cihetden anı itdigine nādim olmaḳdur; zīrā şol kimse kì itdigi maʿṣiyyetden nādim ola, lâkin nedmi maʿṣiyyetden olduğı cihetden olmaya belkì āḫar cihetden ola, ol kimse tā'ib olmaz. Mes̱elā şürb-i ḫamr iden ḫumār u ṣudaʿdan ve yāḫud iḫtilāl-i ʿarż u māl cihetinden tevbe eyleye, ol

kimseye şerʿan tā'ib dinmez; yaʿnī muṭlaḳ maʿṣiyyet cihetinden tevbe itmedikçe maʿṣiyyeti seyyi'āt defterinden maḥv u zā'il olmaz. Şarṭ-ı s̱ālis̱ aña bir daḫi ʿavd itmemege niyyet ü ʿazīmet eylemekdür, eger ʿavde ḳudret var ise. Zīrā ʿavde ḳādir olmayan kimseden terk itdigi maʿṣiyyete ʿadem-i ʿavde niyyet ü ʿazīmet, tevbe olmaz. Mes̱elā zānīnüñ ālet-i zīnāsı ḳaṭʿ olınup zīnāya ʿadem-i ḳudreti muḥaḳḳaḳ olduḳdan ṣoñra terk-i zīnā eyledigi niyyet ü ʿazīmete tevbe dinmez. ʿAvde ḳudret bulınmaḳ lābüd ü lāzımdur kì ḥattā tevbesi saḥīḥ olup maʿṣiyyeti seyyi'āt defterinden şaṭv u maḥv olına. Ḥāṣılı tevbe oldur kì itdigi maʿṣiyyeti işlemege ḳudreti var iken maʿṣiyyet oldığı cihetden nādim ve rıżā'en-lillâh[i] teʿālá ʿadem-i ʿavde ʿāzim olup seyyi'āt-ı sābıḳayı ḥasbe'l-istiṭāʿa ḥasenāt-ı lāḥıḳa ile setr idüp yaʿnī ḳażā-yı mā-fāt ve ḥabīr-i noḳṣān eyleye Allâhümme yessir.

557

درانابت کاهلی کردن خطاست

بر امّید زندگی کان بی وفاست

[82a]**Maḥṣūl**: Rücūʿ vü inābetde kāhillik itmek ḫaṭādur. Ḥayāt u beḳā ümmīdi üzre kì ol bī-vefā ve bī-beḳādur; yaʿnī ol ümmīd ü recā ʿālem-i fedādur.

558

تا توانی ای پسر خدمت گزین

تا رود اسب موررادت زیر زین

Maḥṣūl: Ey oġul, mādāmkì ḳādirsin ḫidmeti iḫtiyār eyle; tā kì murāduñ atı eger altına gide; yaʿnī murād u maḳṣūduñ ḥuṣūle gele; zīrā ḫidmet vesīle-i ḥuṣūl-i merāmdur.

559

بندۀ چون خدمت مردان کند

خدمت او کنبد گردان کند

Maḥṣūl: Ḳul çünkì erlere ḫidmet eyleye, felek anuñ ḫidmetin eyler. Merdāndan murād merdān-ı Ḫudā'dur; yaʿnī Ḥaḳ teʿālánuñ maḳbūl ḳullarıdur. Künbed-i gerdāndan murād ḳubbe-i devvārdur; yaʿnī felek. Ḥāṣılı Ḥaḳ *cell*[e] *ve ʿalā*nuñ maḳbūl ḳullarına ḫidmet idene cemīʿ-i maḫlūḳāt, ḥattā eflāk ḫidmet ider.

560

بهر خدمت هرکه بربندد میان

باش از آفات دنیا در امان

Maḥṣūl: Her kim kì ḫidmetden ötüri bel bağladı, āfāt-ı dünyādan emānda oldı; yaʿnī yümn-i ḫidmet ecli içün şedāyid ü nekāyid güninden emīn olur dimekdür.

561

هرکه پیش مقبلان خدمت کند

ایزدش بادولت و حرمت کند

Maḥṣūl: Her kim kì muḳbiller öñünde ḫidmet eyleye, ḥażret-i Rabbü'l-ʿibād *cell*[e] *şāneh*[u] anı devletlü ve ḥürmetlü eyler; yaʿnī muḳbilān-ı dergāh-ı eḥadiyyet ve muḳarrebān-ı bā[r]gāh-ı ṣamedeniyye olan ḫidmet müstelzimü'l-maġfiret bir ḥālile żāyiʿ olmayup bāʿiṡ-i saʿādet-i ʿācile ve mūriṡ-i ḥürmet-i ācile olur dimekdür.

562

خادیمانرا هست در جنّت مأب

روز محشر بی حساب و بی عقاب

Maḥṣūl: Ḫidmet idicilere ḳıyāmet güninde bī-ḥisāb u bī-ʿiḳāb me'āb vardur; yaʿnī rūz-ı maḥşer ve yevm-i mücāzāt-ı ḫayr u şerde ḫādimlere bī-ḥadd ü ḥisāb ve bī-ʿaẕāb u ʿiḳāb maḳarr u mertebe vardur. Ḥāṣılı ʿamel ve ḫidmetleri muḳābelesinde bī-ḳıyāṣ ecr ü ṡevāb mevʿūd olmaġla terġīb u iġrādur.

[82b]

563

خادمان باشد اخوانرا شفیع

جای ایشان درجهان باشد رفیع

Maḥṣūl: Ḫādimler iḫvānlarına şefīʿ olurlar. Anlaruñ yiri cihānda refīʿ olur; yaʿnī dünyāda mertebeleri oldıġından ḳaṭʿ-ı naẓar ʿuḳbāda daḫi eḥibbā vü eviddālarına şefīʿ olur.

564

گرچه خادم عاصی و مفسد بود

بهتر از صد عابد ممسك بود

Maḥṣūl: Egerçi ḫādim ʿāṣī vü müfsid ola; yaʿnī ʿāṣī vü müfsid olursa da yüz ʿābid-i mümsikden eyürekdür; yaʿnī ʿābid-i mümsik ehl-i fesād u ʿiṣyāndan olan ḫādimden alçaḳdur. Böyle maḥallerde *buved* ve *şeved, est* maʿnāsına yaʿnī edāt-ı ḫaber maḳāmında istiʿmāl olınur.

565

می دهد هر خادمی را مستعان

اجر و مزد صائمان و قائمان

Maḥṣūl: Hażret-i Muḥsin-i ḥaḳīḳī *cell^{e} celāleh^{u} ve ʿamm^{e} nevāleh^{u}* her ḫādime gündüz ṣā’im ve gice ḳā’im ecr ü s̱evābı iḥsān ider.

566

بهر خدمت هرکه بربندد کمر

ازدرخت معرفت یابت ثمر

Maḥṣūl: Her kim kì ḫidmetden kemer baġlaya; yaʿnī ḫidmete mübāderet ve mübāşeret eyleye, dıraḫt-ı maʿrifetden mīve bulur; yaʿnī şecere-i maʿrifetullâhdan berḫūrdār olur.

567

هرکه خادم شد جنانش میدهند

هم ثواب غازیانش میدهند

Maḥṣūl: Her kim kì ḫādim oldı, aña cennetler virürler. Hem aña ġāzīler s̱evābın virürler; yaʿnī Ḥaḳ teʿālá fī-sebīlillâh ġazā vü cihād s̱evābın iḥsān iderler. Bu taʿbīr mecāzīdür; ṭaraf-ı Muḥsin-i ḥaḳīḳīden iḥsān olınur, dimekdür. Ḥāṣılı Ḥaḳ teʿālá iḥsān ider.

در بیان تعظیم مهمان

567a[494]

ای برادر دار مهمانرا عزیز

تا بیابی عزّت از رحمن تو نیز

567b[495]

مؤمنی کو داشت مهمانرا نکو

حق گشاید باب رحمترا برو

568

هرکرا شد طبع از مهمان ملول

ازوی آزارد خدا و هم رسول

[494] Ey birader, konuğu aziz tut ki sen de Rahman'dan izzet bulasın [Sa/s. 199; ŞPA/s. 508; RŞ/s. 471].
[495] Allah konuğunu aziz tutan müminin üzerine rahmet kapısını açar [Sa/s. 199; ŞPA/s. 508; RŞ/s. 471].

Maḥṣūl: Her kimüñ kì ṭabʿı, yaʿnī göñli mihmāndan melūl ola, ol kimseden Ḥażret-i Rezzāḳ-ı Kerīm *ʿamm*[e] *nevāle*[hu] ve hem cenāb-ı Resūl-i vācibü’t-tekrīm *ʿaleyhi’ṣ-ṣalātü ve’t-teslīm* [83a] incinür; yaʿnī sevmedikleri ḫūy-ı zenīm ü ḫaṣlet-i ẕemīmdür.

568a[496]

ای ب رادر مهمان را ن یك دار

هست م یهمان از عطای ک ردگ ار

568b[497]

م یهمان روزی ب خود می آورد

پ س گ ناه م یزب ان را می ب رد

568c[498]

ای برادر دار مهمانرا عزیز

گر مروت داری و عقل و تمیز

568d[499]

مهمان را ای پ سر عزاز ک ن

گ ر ب ود ک اف ر ب رو درب از ک ن

569

بندۀ کو خدمت مهمان کند

خویشرا شایستۀ رحمان کند

---

[496] Ey birader, konuğunu iyi tut ki o Allah’ın ihsanlarındandır [ŞPA/s. 636]
[497] Konuk kendi rızkıyla gelir ve ev sahibinin günahını alır götürür [ŞPA/s. 636]
[498] Ey birader,eğer mürüvvet, akıl sahibi isen, doğruyu yanlıştan ayırt edebiliyorsan konuğu aziz tut [ŞPA/s. 637]
[499]Ey oğul, misafirin kafir bile olsa ona kapıyı açık tut ve ve onu izaz et [ŞPA/s. 637].

Maḥṣūl: Bir ḳul kì o mihmāna ḫidmet eyleye; yaʿnī misāfir ḳudūm ü nuzlinden maḥẓūẓ olup ḫidmet ü riʿāyet eyleye, kendüyi ḥażret-i Raḥmān’a lāyıḳ eyler; yaʿnī żayfa ḫidmet-i lāyıḳa sebeb[iy]le kendüyi luṭf u iḥsān-ı dā’imü’l-iḥsān olan ḥażret-i Raḥmān’a sezā vü şāyān eyler dimekdür. Żayf ḳonuḳ maʿnāsınadur.

570

هرکه مهمانرا بروی تازه دید

ازخدا الطاف بی اندازه دید

Maḥṣūl: Her kim kì żayfa tāze, yaʿnī güleryüz ile naẓar eyledi, Ḥaḳ teʿāládan bī-ḥadd ü ḥisāb luṭflar gördi; yaʿnī misāfiri rıżā ve vech-i beşāşet ile ḳabūl idüp ʿarż-ı behcet ü sürūr eyleye, ol kimse dergāh-ı merḥamet-penāh-ı ilâhīde fā’izīn ve maḳbūlīnden oldı. Ṣīġa-i māżī taḥaḳḳuḳ içündür.

571

معرفت داری گره برزر مبند

چون رسد مهمان برویش در مبند

Maḥṣūl: Maʿrifet ṭutar iseñ; yaʿnī maʿrifete mālik iseñ altun üzerine girih baġlama; yaʿnī iktisāb-ı s̱evāb-ı bī-ḥesāb içün fuḳarā-yı bī-niṣāba iʿānet ve imdāda şitāb eyle. Çünkì mihmān irişe, yüzine ḳapuyı baġlama; yaʿnī daʿvet ü ikrām eyle.

572

از تكلّف دور باش ای میزبان

تا گرانی نبودت ازمهمان

Maḥṣūl: Ey mīzbān, tekellüfden dūr ol; yaʿnī mübālaġa-i tekellüf ḳaydına düşme; tā kì saña mihmāndan s̱ıḳlet ü zaḥmet ḥāṣıl olmaya. *Mihmān* ve *mīhmān yā*sız ve *yā* ile lüġatdür.

573

هست مهمان از عطاهای کریم

هرکه زو پنهان شود باشد لئیم

Maḥṣūl: Ḳonuḳ ḥażret-i Kerīm dā’imü’l-feyżān *ʿazz[e] şānehu*nuñ ʿaṭā vü iḥsānlarındandur. Her kimse kì andan pinhān ola; yaʿnī Ḥaḳ teʿālánuñ iḥsānından rū-gerdān ola, le’īmdür; yaʿnī ġayetde meẕmūm u denī ber-geştenī rūydur.

574

ای خیره برخوان کسی مهمان مشو

چون رسد مهمان ازو پنهان مشو

[83b] **Maḥṣūl**: Ey ḫīre vü lecūc, bir kimsenüñ sofrası üzerine mihmān [olma]; yaʿnī mümkin oldıḳça niʿmete dāʿī ol, medʿuvv olma. Saña ḳonuḳ gelürse andan gizlenme; yaʿnī istişḳāl itme, istikbāl eyle.

575

هرکه مهمانت شود ازخاص و عام

پیش او میباید آوردن طعام

Maḥṣūl: Ḫāṣ u ʿāmdan her kimse kì saña ḳonuḳ ola, anuñ öñüne ṭaʿām getürmek gerekdür; yaʿnī sünnet-i seniyye-i İbrāhimiyye *ʿaleyhi’ṣ-ṣalātü ve’s-selām*a ittibāʿ eylemek gerekdür.

575a[500]

هرکه مهمانرا کرامی میکند

کوششی درنیك نامی میکند

576

[500] Konuğuna cömertçe ikramda bulunan kişi halk içinde iyi namlı olmak için uğraş vermiş olur [ŞPA/s. 513].

زانکه داری اندك و بیش ای پسر

برد باید پیش درویش ای پسر

endek: ‘Az’. ʿArabca ‘*ḳalīl’*.

bīş: *Bā-yı ʿArabī* ile ‘artıḳ’. ʿArabca ‘*ziyāde’* maʿnāsınadur; ‘*efzūn’* gibi.

Maḥṣūl: Ol nesneden kì az ve çoḳ māliksin ey oġul, dervīş öñüne iletmek gerek; yaʿnī ey oġul tekellüf-i ḥācet degül, mālik oldıġuñ niʿmetden ḫāneñe gelen ḳonuġı ḥiṣṣe-mend itmek gerek, dimekdür.

577

نان بده باجایعان بهر خدای

تا دهندت دربهشت عدن جای

Maḥṣūl: ʿAllâh^u teʿālá içün açlara etmek vir, tā cennet-i ʿAdn’de saña yir vireler. *Nān*dan murād ḫuşḳ u ter ṭaʿām maḳūlesidür; yaʿnī iktisāb-ı rıżā-yı Tevvāb iḳtiżā-yı Ḫudā-yı Kerīm ü Vahhāb içün aç ve muḥtāclara kūṭ u ṭaʿām vir kì yevmü’l-ḳıyāmetde saña cennet-i aʿlāda maḥall ü maḳām iḥsān u inʿām olına, dimekdür.

577a[501]

بر تن عریان که بخشد جامۀ

حق دهد او را ز رحمت نامۀ

578

هرکه ثوبی برتن عاری دهد

دردو عالم ایزدش یاری دهد

[501] Allah çıplak birini giydiren kimseye rahmetinden bir berat verir [ŞPA/s. 516; RŞ/s. 474; Ma/s. 298]

Maḥṣūl: Her kim kì bir çıplaġuñ cismine bir s̱evb vire -bunda *ber bā-yı ṣıla* maʿnāsınadur- yaʿnī bir faḳīr-i ʿüryānı rıżā'ullâh teʿālá iksā ve şiddet-i ḥarr u berd ġā'ilesinden ḫalāṣ u rehā ide, ḥażret-i Ḫudā *cell^e ve ʿalā* iki ʿālemde yārlıḳ virür; yaʿnī dünyā vü āḫiretde muʿāvenet ve muẓāheret ider.

579

گر بر آری حاجت محتاج را

برسر ازاقبال یابی تاج را

Maḥṣūl: Eger muḥtācuñ ḥācetini ḳażā idesin, başuñ üzerine tāc bulursın; yaʿnī bīmār-ı pister-i iḥtiyāc u giriftār-ı derd-i ʿasīrü'l-ʿilāc olanlara şerbet-i rāḥat-resān [84a] ihsān ile müdāvā ve nūş-dāru-yı ʿāfiyet-baḫş-ı inʿām-ı müvāsā idesin, ḥażret-i Kerīm-i kes̱īrü'n-nevāl *cell^e şāne^hu* ṭarafından mecd ü iḳbālden tāc-ı efżāl-i ser-i saʿādet-efserüñe vażʿolınur.

580

هرکرا باشد بدولت بختیار

خیر ورزد درنهان و آشکار

Maḥṣūl: Her kimüñ kì devlet ü baḫtı yār ola nihān u āşkār ḫayra saʿy ider; yaʿnī ṭāliʿ ü baḫtı yār olan kimse setr^en ve ʿalen^en sāyiʿ bi'l-ḫayr olur dimekdür.

581

ای پسر هرگز مخور نان بخیل

کم نشین درعمر برخوان بخیل

Maḥṣūl: Ey peser, baḫīlüñ etmegin yime ve ʿömrüñ oldıḳça baḫīl sofrasında oturma; yaʿnī ẓuḥūr-ı ḥādis̱-i mütlif ü ḥudūs̱-ı vāris̱-i müsrif ile mübeşşer olan şaḫīḫ ü baḫīlüñ ṭaʿāmı eklinden ḥaẕer üzre ol dimekdür; zīrā

582

نان ممسك جمله رنجست و عنا

می شود نان سخی جمله دوا

Maḥṣūl: Baḫīlüñ etmegi cümle renc, yaʿnī طعام بخیل داء fehvāsınca nān u ṭaʿāmı cümle derd ü dā’dur ve seḫīnüñ nānı cümle devādur. Ḥaṣılı şaḫīḫüñ nān u iḥsān-ı müstāʿḳibü’l-ḫüsrānı dā’-i bī-devā oldıġı gibi seḫīnüñ nān u ʿaṭāsı طعام سخی دواء medlūlınca devā’-i münʿadimü’d-dā’dur.

583

تا نخوانندت بخوان کس مرو

درپی مردار چون کرکس مرو

Maḥṣūl: Mādāmkì seni daʿvet itmeyeler, kimsenüñ ḫānına gitme. Kerkes-i cīfe-ḫˇār gibi murdār ardınca gitme; yaʿnī çārūb-ı her ḫāne vü āşnā-yı her bīgāne olma dimekdür.

584

چشم نیکی از خسیس دون مدار

سقف ویرانرا تو براستون مدار

Maḥṣūl: Fī’l-aṣl ḫasīsü’n-nesl olan fürū-māyeden eyülik ümmīdin ṭutma. Vīrān ṭāḳı sen direk üzerinde ṭutma; yaʿnī edānīden eyülik ümmīdin eylemek ebniye-i ḫarābeyi direk üzre ṭutmaḳ gibidür.

585

گر کنی خیری تو آن ازخود مبین

هرچه بینی نیك[بین] و بد مبین

Maḥṣūl: Eger bir ḫayr eyleyesin sen anı kendinden görme ve her ne görürseñ eyü gör, [84b] yaramaz görme; yaʿnī *bi-fażlihi teʿālá* senden bir ḫayr ṣudūr eyledikde

tevfīḳ-i Bārī teʿāládan bil ve gördügüñ her nesneye eyü naẓar eyle, yaramaz naẓar itme.

درب یان ف ضیلت صدقه م یگوی د[502]

585a[503]

صدقه می ده درنهان و آشکار

تا امان یابی زقهر کردگار

585b[504]

هرکه اورا خ یر عادت م ی شود

ب ی گ مان عمرش زی ادت م ی شود

585c[505]

ن اس آن که ن یکی م یک ند درحق

ب ه تری ن مردمان اورا شن اس

585d[506]

آن که ازوی هست مردم را ضرر

درم یان خ لق ن بود زو ب تر

585e[507]

ت رس ای دی ندار از ج بار خوی ش

شرم دار از ع قل ن اهوار خوی ش

[502] *BD'*de olmayan bu bölüm tamamen ŞPA/s. 638-643'den alınmıştır.
[503] Allah'ın kahrından emanda olak için gizli ya da aşikar olarak sadaka ver [ŞPA/s. 638].
[504] Hayır işlemeyi âdet haline getirmiş kişinin ömrüne ziyadelik gelir [ŞPA/s. 638].
[505] İnsanların hakkında hayır hayır işleyen kişiyi halkın en iyisi olarak bil [ŞPA/s. 639].
[506] Halk arasında en kötü kimse halka zarar verendir [ŞPA/s. 639].
[507]Ey dindar iki, kendi Cabbar olan Allah'ından kork, kendi eğri aklından utan [ŞPA/s. 640].

585f[508]

دی ن ن دارد هرکه ن بود ت ر سکار

ن یست ع قل آن را که ب ا شد ن اب کار

585g[509]

با ورع باش ای پسر گر مؤمنی

گ ر ای م نی کاف ری ازمکر حق

585ğ[510]

هرکرا ن بود ورع ای مان ن یست

هرکرا ای مان ن شد اح سان ن یست

585h[511]

ت وب ه ن بود هرکرا ت وف یق ن یست

حق ن ب یند هرکرا ت ح ق یق ن یست

585ı[512]

بی عمل دان هرکه اورا علم نیست
نیست صادق هرکه اورا حلم نیست

درعلامتهای احمقان

586

سه علامت دانکه دراحمق بود

508 Allah'tan korkmayan kişi dinsizdir. İşe yaramaz kişi de akılsızdır [ŞPA/s. 640].
509 Ey oğul, eğer müminsen vera ile ol. Allah'ın mekr ve hilesinden emin olursan kafir olursun[ŞPA/s. 641].
510 Verası olmayanın imanı olmaz, imanı olmayana da ihsan edilmez [ŞPA/s. 641].
511 Tövbe etmeyene ilahi tevfik yoktur . Tahkik makamı olmayan kimse de Hak tealayı göremez [ŞPA/s. 642].
512 İlmi olmayanı işe yaramaz; amelsiz bil. Hilmi olmayan kimse de sadık değildir [ŞPA/s. 642].

اوّلاً غافل ز یاد حق بود

Maḥṣūl: Ü[ç] ʿalāmet bil kì aḥmaḳdan olur; yaʿnī nīk [ü] bed, ġas̱s̱ u semīn teşḫīṣ ü temyīz itmeyen aḥmaḳa üç ʿalāmet muḫtaṣdur. Evvel[en] yād-ı Ḥaḳ'dan *cell[e] ve ʿalā* ġāfil olur; yaʿnī Rezzāḳ–ı muṭlaḳ ve Muḥsin-i ḥaḳīḳīden ġaflet, ʿalāmet-i ḥumḳ-ı maḥẕdur.

587

گفتن بسیار عادت باشدش

کاهلی اندر عبادت باشدش

Maḥṣūl: Çoḳ söylemek aña ʿādet olur. Daḫi ʿibādetde kāhilligi ola. Ḥāṣılı ẕikr olınan iki beytde şerḫ olınan üç ʿalāmet aḥmaḳ ʿalāmetleridür kì biri yād-ı Ḥaḳ'dan ġāfil ve biri selsü'l-bevle ḳāfiye olan selsü'l-ḳavle mā'il ve biri ḥaḳda kāhil olmaḳ tamām ḥumḳ ʿalāmetlerindendür *ne'ūẕ[u] billâh[i] teʿālá.*

588

ای پسر چون احمق و جاهل مباش

یك دم ازیاد حق غافل مباش

Maḥṣūl: Ey oġul aḥmaḳ ve cāhil olma. Bir dem Ḥaḳ teʿālá ẕikrinden ġāfil olma; yaʿnī Ḥaḳ teʿāláyı ẕikr ü fikrden izhāḳ (?) itme dimekdür.

589

هرکه او ازیاد حق غافل بود

از حماقت درره باطل بود

Maḥṣūl: Her kim kì o Ḥaḳ teʿālá yādından ġāfil ola, ḥamāḳatden bāṭıl yolda olur; yaʿnī yād-ı Ḥaḳ'dan ġaflet, ṭarīḳ-i bāṭıldur. Sülūkinden ḥaẕer olınmaḳ lāzımdur.

590

هیچ ازفرمان حق گردن متاب

بهر وام آزاده را دامن متاب

Maḥṣūl: Fermān-ı Ḥaḳ'dan boyun çevirme; yaʿnī fermān-ı vācibü'l-iẕʿān-ı Ḥudāvend-i ins ü cāna iṭāʿat ü inḳıyād üzre ol. Borç içün āẓādenüñ etegini çevirme; yaʿnī senden müṭālibe-i şerʿam vardur, diyü derd-i medyūn-i ciger-ḫūnuñ dāmen-i ḥayret-pirāmenine muḥkem ṣarılma. Ḥāṣılı rātibe-i iḥsānuña muḥtāc olan [85a] perişan-ḥālāna merdümāne vü kerīmāne muʿāmele ile edā-yı şükr-i muḥsin-i dā'imü'l-ihsāna şitābān ol dimekdür.

591

باطلی را ای پسر گردن منه

نقد مردانرا بهر کودن منه

Maḥṣūl: Ey oġul, bāṭıla boyun ḳoma; yaʿnī bāṭıl-ı ġayr-ı ṭā'ile ser-fürū itme. Merdlerüñ naḳdini her nādāna virme; yaʿnī üserā vü aḥvāl-i merdānı nuḳūṣ-ı żāyiʿadan her ġabī-i saḳīmü'l-izʿāna tefhīm ü beyān ḳaydına düşme. Ḥāṣılı ol maḳūle cevāhirü'l-ʿazīz vücūduñ ḥıfẓ u żabṭına ḳādir olmayanlara virilmekden taḥẕīrdür.

592

درقضای آسمانی دم مزن

هرکسی را بیش بین و کم مزن

> **āsmanī**: *Sīn*üñ sükūnıyla 'gök' maʿnāsınadur; *yā* nisbet içündür; lafẓ-ı mürekkebdür; *ās* ile *mānisten*den ism-i fāʿil olan *mānden*, *ās* 'degirmen', *mān* 'beñzeyici'. Ḥāṣılı maʿnā 'degirmene beñzeyici'; 'sipihr' daḫi dirler. ʿArabca *semā*, cemʿi *emsiye* ve *semāvāt* gelür.

Maḥṣūl: Ḳażā-yı āsmānīden dem urma; yaʿnī baḥs̱ itme; zīrā ḳażā vü ḳader baḥs̱i ḫaṭar-ı maḥżdur. Her kişi kì görürsin, artıḳ gör, eksik görme; yaʿnī ḥaḳāretle kimseye naẓar itme.

593

دست خودرا سوی نامحرم مدار

جانب مال یتیمان هم مدار

Maḥṣūl: Kendi elüñi nā-māhrem ṭarafına ṭutma; yaʿnī nā-maḥreme el uzatma. Hem yetīmler mālı cānibine el ṭutma. Ḥāṣılı māl-i yetīme dest-i ḥırṣ u ṭamāʿı uzatma dimekdür.

594

تا توانی راز باهمدم مگوی

گر تو باشی نیز باخود هم مگو

Maḥṣūl: Mādāmkì ḳādirsin sırruñı, yaʿnī gizli ḥālüñi hem-demüñe, yār-i maḥremüñe söyleme. Eger sen daḫi olursan kendi kendiñe daḫi söyleme. Maḳṣūd taḥẕīr ü tenbīhde riʿāyet-i resm-i mübālaġadur.

595

تا شوی آزاد و مقبل ای عزیز

بی طمع می باش اگر داری تمیز

Maḥṣūl: Tā kì āzād u muḳbil, yaʿnī maḳbūl ü merġūb olasın ṭamaʿsız ol eger temyīzüñ var ise ey ʿazīz; yaʿnī ṣāḥib-i idrāk olup ḫayr u şerri temyīzine ḳādir iseñ ḥırṣ u ṭamaʿ meẕelletinden berī ol dimekdür.

درصفت فاسق می فرماید

[85b]

596

هست فاسق را سه خصلت در نهاد

باشد اوّل دردلش حب فساد

Maḥṣūl: Fāsıḳuñ ṭabʿında üç ḫaṣlet vardur. Evvel[en] fesād-ı meẕmūma ve mevādd-ı nā-meşrūʿa muḥabbeti olur.

597

ثانیش آزردن خلق خداست

دور دارد خویشرا از راه راست

Maḥṣūl: İkincisi maḫlūḳ-ı Ḫudāyı incitmekdür kì kendüyi ṭoġrı yoldan ıraḳ ṭutar; yaʿnī ḫalḳ-āzār olan şaḫṣ-ı nā-bekār tarīḳ-i müstaḳīme sülūkdan maḥrūmdur.

در صفت شقی

598

هست ظاهر سه علامت درشقی

می خورد دائم حرام از احمقی

Maḥṣūl: Şaḳīde üç ʿālāmet ẓāhirdür; yaʿnī ẕikr olınacaḳ ʿalāmet-i şeniʿe-i s̱elās̱eden münfek olmaz. Aḥma[ḳ]lıġından dā'im ḥaram yir.

599

بی طهارت باشد و بیگاه خیز

هم زاهل علم باشد در گریز

Maḥṣūl: Ṭahāretsiz ve vaḳtsiz ḳalḳıcı olur; yaʿnī ehl-i İslām yatdıġı vaḳt ḳalḳar ve ḳal[ḳ]dıġı vaḳt yatar. Hem ehl-i ʿilmden ḳaçar; yaʿnī meclis-i ʿilmden nefret ider.

600

ای پسر مگریز آز اهل علوم

تا نسوزد مرترا نار سموم

Maḥṣūl: Ey oġul ehl-i ʿulūmdan ḳaçma; tā kì nār-ı semūm seni yaḳmaya; yaʿnī mecālis-i ʿulūma dāḫil ve müdavim ol kì nār-ı cehīm ile ʿaẕāb-ı elīmden ḫalāṣ olasın.

601

تا توانی هیچ کس را بد مگوی

پیش مردم هم زباب خود مگوی

Maḥṣūl: Tā kì ḳādirsin kimseye bed söyleme; yaʿnī nā-maʿḳūl kelām ile ḫalḳa sefīhāne muʿamele itme ve hem insān öñinde kendinden baḥs̱ itme; yaʿnī kendi kendiñi medḥ ü taʿrīf ile itlāf-ı cevher-i nuṭḳ itme. Efʿāl-i memdūha ıṣdārına ḳudretüñ var ise vücūda getür kì ḫalḳ bī-iḫtiyār medḥ ü s̱enāña mübāderet eyleyeler.

602

با طهارت باش و پاکی پیشه کن

در عذاب گور نیز اندیشه کن

Maḥṣūl: Ṭahāret ile ol ve pākligi ʿādet eyle ve ʿaẕāb-ı ḳabrden fikr eyle; zīrā rişāşe-i bevl, mūris̱-i ʿaẕāb-ı ḳabr oldıġına ās̱ār vardur.

[86a]

دربیان بخیلی می فرماید

603

ّسه علامت ظاهر آمد دربخیل

باتو گویم یاد گیرش ای خلیل

Maḥṣūl: Baḫīlde üç ʿalāmet ẓahir geldi; yaʿnī baḫīle maḫṣūṣ üç nişān vardur. Saña diyeyüm, ḫāṭıruñda ṭut ey ḫalīl.

604

اوّلاً ازسائلان ترسان بود

وز بلای جوع هم لرزان بود

Maḥṣūl: Evvel[en] dilencilerden ḫavf idici olur. Daḫi açlıḳ belāsından ditreyici olur; yaʿnī ol şaḫṣ-ı żaʿīfü'l-ḳalb kì fuḳarā-yı sā'ilīnden aʿrāż u belā-yı cūʿdan lerzān ola daḫi.

605

چون رسد درراه بخویش و آشنا

بگذرد چون باد گوید مرحبا

Maḥṣūl: Çünkì yolda ḫısm u āşnāya müṣādif ola 'merḥabā' diyerek yel gibi geçer; yaʿnī nesne ṭaleb itmesün diyü aḳrabā vü āşnāsından yel gibi geçer gider.

606

نبود از مالش کسی را فائده

کم رسد باکس زخوانش مائده

Maḥṣūl: Anuñ mālından bir kimseye fā'ide olmaz. Sofrasından daḫi kimseye niʿmet irişmez. Böyle maḥallerde *kem* 'ʿadem' maʿnāsınadur. Ḥāṣılı bu evṣāf-ı zemīme olan şaḫṣ-ı bed-ḥāl, baḫīl-i Māder-sigāldür. Māder, ḳabīle-i Benī Hilāl'den Muḫāriḳ nām bir baḫildür kì nāḳelerin bir āb-gīrden sīr-āb eyledikde āḫar daḫi gelüp intifāʿ itmesün diyü āb-ı nābı ḫāk-ālūde itmekle ṣāḥife-i rūzgārda nāmı bu vechile nigāşte ve ʿalem-i şöhret-i baḫīli farḳ-ı āsmāna efrāşte olmışdur.

دربیان حاجت خواستن

607

حاجت خودرا مجوی از زیشت روی

آنکه دارد روی خوب ازوی بجوی

Maḥṣūl: Kendi ḥācetüñi çirkīn yüzlüden isteme. Ol kimseden kì güzel yüzlü andan iste. اطلب الخير عند حسان الوجوه fehvāsınca ḫayrı ḫūb-rūdan ṭaleb idüñ dimekdür.

[86b]

608

مؤمنی را باتو چون افتاد کار

تا توانی حاجت اورا بر آر

Maḥṣūl: Çünkì bir mü'minüñ senüñle işi düşdi, tā kì ḳādirsin anuñ ḥācetini ḥāṣıl eyle. Ḥāṣılı mü'mini ḥasbe'l-imkān fażl u feyżüñden maḥrūm itme dimekdür.

609

حاجت خودرا جز از سلطان مخواه

چون بخواهی یافت از دربان مخواه

Maḥṣūl: Kendi ḥācetüñi sulṭāndan yaʿnī ḥażret-i Yezdān-ı ʿaẓīmü'l-iḥsāndan ġayrısından isteme. Çünkì maḳṣūduñ ber-murād olmaḳdur, ḳapucıdan isteme. Feyyāż-ı ʿālem *cell^{e} şānehu*dan iste.

610

از وفات دشمنان شادی مکن

ازکسی پیش کسی دادی مکن

Maḥṣūl: Düşmenler intiḳālinden şādīlik itme. Bir kimseden bir kimseye şikāyet itme; yaʿnī intiṣāf ise mübtelā oldığın cevr ü ẓulmi ʿĀdil-i ḥaḳīḳīye ʿarż eyle. ʿAvācize şikāyetden ḥaẕer eyle dimekdür.

دربیان صفت سخت دل[513]

610a[514]

[513] Berg-i Dervîşân'da olmayan bu bölüm ŞPA/s. 535-538; Ma/s. 315-317'den alınmıştır.

سخت دل را سه علامت یافتم

چون بدیدم روی ازوی تافتم

610b[515]

برضعیفان باشدش جور و ستم

هم قناعت نبودش بابیش و کم

610c[516]

موعظت هر چند گویی بیشتر

دردل سختش نباشد کارگر

610d[517]

هر که عاری باشد ازحسن و حیا

ازپی حاجت به پیش او میا

610e[518]

اهل دنیارا بمعنی مرده دان

تا نباشی همنشین مردگان

درصفت قناعت

611

با قناعت ساز دائم ای پسر

---

[514] Katı kalpli kimsede üç alamet buldum, görür görmez de yüzümü ondan çevirdim [ŞPA/s. 535; Ma/s. 315].

[515]O, zayıflara eziyet ve sitem eder. Aza çoğa kanaati de yoktur [ŞPA/s. 536; Ma/s. 316].

[516] Ne kadar nazihat etsen de onun katı gönlüne tesir etmez [ŞPA/s. 536; Ma/s. 316].

[517]Ne kadar ihtiyacın olsa da güzellikten ari olan kimsenin yanına gelme [ŞPA/s. 537].

[518] Dünya ehlinimanada ve hakikatte ölmüş bil. Ölülerle oturup kalkmak olmayacağı için onlarla da hem-nişin olma [ŞPA/s. 538].

گرچه هیچ از فقر نبود تلخ تر

Maḥṣūl: Ḳanāʿat ile geçin; yaʿnī ḳanāʿat üzre taʿayyüş eyle ey oġul. Gerçì hīç faḳr u iḥtiyācdan acı yoḳdur; yaʿnī faḳr u fāḳa emr-i müşkil ise daḫi nefs-i tamaʿ-pīşeyi hemīşe rāḥatgāh-ı ḳanāʿate terġīb ve zaḥmet-i ḥırṣ u ṭamaʿdan terhīb itmek lāzımdur.

612

هر سحر برخیز و استغفار کن

فرصت اکنون که داری کار کن

Maḥṣūl: Her seḥer ḳalḳ istiġfār eyle. Bir furṣat kì şimdi ṭutarsın kār eyle; yaʿnī mālik oldıġuñ furṣatı beyhūde iżāʿat ü itlāf eyleme. Niʿmet-i girān-miḳdār-ı istiġfāra ṣarf u aʿmāl eyle dimekdür.

613

همنشین خویش را غیبت مکن

غیر شیطان برکسی لعنت مکن

Maḥṣūl: Kendi müṣāḥibüñi ḥāṣılı iḫvān-ı müslimīnden ḥīç ferdi ġıybet, yaʿnī meẕemmet ü mesāvīsin itme. Ġıybetüñ żarar-ı dünyevī vü uḫrevīsi ebyāt-ı māżiyede şerh sibāḳında tafṣīl olınmaġla ʿayb-ı tekrīrden teḫāşī olındı. Şeyṭāndan ġayrı bir kimseye laʿnet itme.

[87a]

614

چون شود هر روز درعالم جدید

ازگناهان توبه می باید گزید

Maḥṣūl: Çünkì ʿālemde her gün yeñi ola; yaʿnī her ṣabāḥ meymenet-i iftāḥ ẓuḥūr eyledikçe günāhlardan tevbe iḫtiyār itmek gerek.

615

هرکرا ترسی نباشد ازخدا

حق ترساند زهر چیزی اورا

Maḥṣūl: Her kimüñ kì Ḥaḳ teʿāládan ḫavfı olmaya, Ḥaḳ teʿālá her şeyden ḳorḳıdur. Ḫavf-ı Ḫudā'nuñ menāfiʿ-i dünyevī vü uḫrevīsine ġāyet yoḳdur. Cümleden biri ḳahr-ı Ḳahhār-ı ẕi'l-celālden ḫavf eylese ġayrı hīç nesneden ḫavf u ḫaşyet eylemez. Her nesne andan ḫavf ider.

616

تا توانی حاجت مسکین بر آر

تا بر آرد حاجتت را کردگار

Maḥṣūl: Tā kì ḳādirsin miskīnüñ, yaʿnī muḥtācuñ ḥācetini bitür; tā kì Ḳāżiyyü'l-ḥācāt *cell^e^ şāneh^u^* senüñ ḥācetüñi ḥāṣıl eyleye.

617

هست مالت جمله درکف عاریت

گر بماند ازتو باشد زاریت

Maḥṣūl: Senüñ cümle mālüñ elinde ʿāriyetdür. Eger senden ḳalursa, yaʿnī senden ṣonra ḳalursa saña elem ü ʿaẕāb olur; yaʿnī saʿy eyle kì kendi yedüñle erbāb-ı istiḥḳāḳa īṣāl idesin.

618

عاریت را باز می باید سپرد

هیچ کس دیدی که زر باخود ببرد

Maḥṣūl: ʿĀriyeti girü teslīm eylemek gerek. Hīç kimseyi gördüñ mi kì altunı bile aldı; yaʿnī mezārına getürdi.

619

حاصل ازدنیا چه باشد ای امین

نه گزکرباس دو سه گز زمین

Maḥṣūl: Dünyādan ne ḥāṣıl olur ey emīn; yaʿnī netīce-i muḳaddemāt-ı dünyā-yı bī-beḳā ṭoḳuz arşun biz ve iki üç arşun yirdür.

620

هرچه داری در ره حق آن تست

آنچه ماند ازتو بلای جان تست

Maḥṣūl: Ḥaḳ teʿālánuñ yolında her ne virdüñ ise ol senüñdür. [87b] Yaʿnī ancaḳ rıżā-yı Ḥaḳ'da ṣarf olınan māl senüñdür. Ol nesne kì senden ḳaldı belā-yı cānuñdur; yaʿnī saña vesīle-i ʿaẕāb u ʿiḳābdur.

621

هرکه براندك زحق راضی شود

حاجت اورا خدا قاضی شود

Maḥṣūl: Her kimse kì Ḥaḳ teʿāládan az nesneye rāżī ola, yaʿnī kifāf-ı nefs ile ḳanāʿat eyleye, Ḥudāvend-i Kerīm *cell*^{e} *şāneh*^{u} ḥācetini ḳāżī, yaʿnī murādını ḥāṣıl idici olur.

621a[519]

هست دنیا برمثال قطرۀ

بگذر ازوی گرچه داری ذرۀ

621b[520]

[519] Dünya ahirete nispet bir katre gibidir. Gerçi bir zerresine sahipsin, ondan da vazgeç [Sa/s. 217; RŞ/s. 487].

هست دنـ یا بـ رمـ ثال قـ نطره

بـ   گذر ازوی گـ ر تـ و داری رو بـ ره

622

هست دنیا برمثال جیفۀ

بگذر ازوی گرچه داری بهرۀ

Maḥṣūl: Dünyā cīfe gibidür. Egerçi bir miḳdār naṣībüñ var ise andan giç; yaʿnī iʿtibār u iddiḫār eyleme; zīrā cīfeye iʿtibār ve anuñla iftiḫār cā'iz degüldür.

623

هرکه سازد برسر پل خانۀ

نیست عاقل او بود دیوانۀ

Maḥṣūl: Her kim kì köpri başında bir ḫāne düze, ol ʿāḳil degüldür, dīvānedür.

624

ازخدا نبود روا جستن غنا

هست مؤمن را غنا رنج و عنا

Maḥṣūl: Ḫudā-yı müteʿālden ġınā istemek revā degüldür. Mü'mine ġınā renc ü ʿanādur; zīrā mūriṣ-i fitne vü şeḳā olan s̱ervet ü ġınādur.

625

فقر و درویشی شفای مؤمنست

زآنکه اندروی صفآی مؤمنست

---

520 Dünya bir köprü gibidir. Eğer yüzünü Allah yoluna tutarsan o köprüden geç git [ŞPA/s. 546; Ma/s. 331]

Maḥṣūl: Faḳr u dervīşlik mü’minüñ şifāsıdur; zīrā anda mü’mine ṣafā vardur; yaʿnī Rūzī-resān-ı ʿālem *cell^e^ şāneh^u^* eṭʿime-i ḫoş-güvār ve es̱mār-ı gūn-ā-gūn-ı bī-şumār ile merzūḳ u berḫūrdār itmedigi ḥaḳīḳatde bir niʿmet-i ḥikmet-medārdur.

626

مال و اولادت بمعنا دوشمنند

گرچه نزديك تو چشم روشنست

Maḥṣūl: Senüñ māl ü evlāduñ maʿn^en^ düşmenlerdür. Egerçi senüñ ḳatuñda görür gözlerüñdür.

627

انّما اولادكم را ياد گير

مال و ملك اين جهان را باد گير

Maḥṣūl: انّما اولادكم āyet-i pür-hidāyetüñ medlūl-i şerīfini ḫāṭırında ṭut. Bu cihānuñ māl ü mülkini bād ṭut, *hebā^ün^ mens̱ūr* ṣay.

628

مرد رهرا بود دنيا سود نيست

هركزش انديشۀ نابود نيست

[88a] **Maḥṣūl**: Yol eri yaʿnī sālik-i āḫirete dünyānuñ vücūdı fā’ide degüldür; zīrā anuñ nā-būd fikri yoḳdur; yaʿnī dünyā olmış olmamış fikrinde olmayup ancaḳ saʿy u verzişini taḥṣīl-i niʿam-ı ʿuḳbāya ḥaṣr u ḳaṣr ider dimekdür.

629

هركه از صدقش دل صافى بود

خرقۀ و لقمۀ كافى بود

Maḥṣūl: Her kimüñ kì anuñ ṣıdḳından ṣāfī göñli ola; yaʿnī ḥaḳīḳatde ṣufvet-ı ḳalbe mālik ola, aña bir ẖırḳa ve bir loḳma kifāyet ider.

630

هرکه دربند زیادت می شود

دور از اهل سعادت می شود

Maḥṣūl: Ol kimse kì ziyāde ḳaydında ola; yaʿnī kifāyetden ziyāde vüsʿat-ı rızḳ u ferāẖ u nafaḳa ṭalebinde ola, ehl-i saʿādetden ırāġ olur; yaʿnī Ḥaḳ teʿālánuñ muḥabbet idüp rāżī olduġı suʿadādan degüldür.

631

بندگان حق چو جانرا باختند

اسب همّت تا ثریّا تاختند

Maḥṣūl: Ḥaḳ teʿālánuñ ḳulları çünkì cānlarını fedā ideler; yaʿnī ṭarīḳ-i Ḥaḳ'da beẕl-i dil ü cān ideler, himmet atını s̱üreyyāya dek çaparlar; yaʿnī ʿulüvv-ı himmet sebebi ile sümuvv menziline nā'il olurlar.

632

تا نبازی دررہ حق هرچه هست

آنچه می باید کجا آید بدست

Maḥṣūl: Ḥaḳ teʿālánuñ yolında varuñı fedā itmeyesin; yaʿnī māmeleküñi ḳalīl ü kes̱īr ṭarīḳ-i Ḥaḳ'da beẕl itmeyesün, ol nesne kì gerekdür; yaʿnī saʿādet-i dāreyn nice ele gelür? Ḥāṣılı ṣafā-yı ẖāṭır ve rıżā-yı bāṭın u ẓāhir ile māmelek fedā itmedikçe ber-murād olamazsın.

در بیان سخا فرماید

633

درسخا کوش ای برادر درسخا

تا بیابی از پی شدت رخا[521]

Maḥṣūl: Seḫāya çalış ey birāder seḫāya kì şiddetden ṣoñra reḫā bulasın; yaʿnī ṣıfat-ı memdūḥa-i kerem ü seḫā berekātiyle bi-ḥükm-i ḳāżā şiddetlerüñ zā'il olup envāʿ-ı reḫā vü ṣafāya nā'il olasın. Ḥāṣılı *ferec baʿde'ş-şidde* maḳṣūd ise menḳıbe-i kerīme-i ʿaṭā vü seḫā ile bulasın demekdür.

[88b]

634

باش پیوسته جوانمرد ای آخی

زآنکه نبود دوزخی مرد سخی

Maḥṣūl: Ey ḳarındaş, dā'imā cömerd ü seḫī ol. Ol sebebden kì seḫī cehennemlü, yaʿnī ehl-i cehennem olmaz.

635

دررخ مرد سخی نور صفاست

زآنکه در جنّت قرینش مصطفاست

Maḥṣūl: Merd-i kerīm yüzinde nūr-ı ṣāfā vardur. O ecilden kì ḳarīn ü refīḳi ḥażret-i Muṣṭafā ve Resūl-i kerīm bā-ṣafā *ʿaleyhi't-taḥiyyeti ezkāhā*dur.

636

اسخیارا با جهنّم کار نیست

جای ممسك جز میان نار نیست

Maḥṣūl: Cömerdlerüñ, ṭarīḳa-i marżiye-i şerʿ ü iʿtidāl üzre māllarını ḫarc u baḫş idenlerüñ cehennem ile işleri yoḳdur; yaʿnī cūd u seḫāyı mertebe-i inṣāfdan serḥad-i

---

[521] رخا: رها (metin)

iṣrāf-ı meẕmūma irişdürmeyüp vech-i maṭlūb u merġūb üzre işāʿat-ı merāsim-i mekārim-güsterī vü ifāża-i nevāl-i merāḥim u muḥtāc-perverī idenler[522] *bi-fażlih*[i] *subhāne*[hu] *ve teʿālá* ʿaẕāb-ı cehennemden emīn ü sālim olurlar.

637

حق تعالى بر در جنّت نوشت

آنكه جاى اسخيا باشد بهشت

Maḥṣūl: Ḥaḳ teʿālá cennet ḳapusı üzerine yazdı; yaʿnī Kātib-i ḳudret *cellet ḳudretuh*[u] ehl-i raḥm u kereme ḥubb u rıżāsını iẓhār ve ḳalem-i ḳudret ile bāb-ı cennete ketb buyurdıġı mażmūn-ı merḥamet-maḳrūn oldur kì cennet maḳarr-ı istiḫyā ola.

638

كار اهل بخل را تلبيس دان

در جحيمش همدم ابليس دان

Maḥṣūl: Ehl-i buḫlüñ işini telbīs bil. *Telbīs* ‘örtünmek’ yaʿnī ‘ḥaḳḳı setr itmek’, ‘taḫlīṭ’ maʿnāsına daḫi gelür. Cehennemde anı telbīs-i İblīs *ʿaleyhi’l-laʿne*ye hem-dem ü refīḳ bil.

639

هيچ ممسك نگذرد سوى بهشت

بلكه اورا كم رسد بوى بهشت

Maḥṣūl: Hīç baḫīl ü ḫasīs cennet cānibine uġramaz. Belkì aña yaʿnī ol baḫīl ü ḫasīse cennet ḳoḳısı daḫi irişmez. Ḥāṣılı rāyiḥa-i fāyiḥa-i cennet-i mevāya vāṣıl olmaḳ ʿadīmü’l-iḥtimāldür.

640

[522] idenler: idenlerüñ(metin)

640

ای پسر در مردمی مشهور باش

از بخیلی در تکبر دور باش

Maḥṣūl: [89a] Ey oġul merdümlikde yaʿnī insāniyyetde meşhūr ol ve buḫl ü tekebbürden dūr ol.

641

باسخا باش و تواضع پیشه گیر

تا شود روی دلت بدر منیر

Maḥṣūl: Seḫā ile ol ve tevāżuʿı ʿādet ṭut; yaʿnī kerem ve tevāżuʿ kì ḥażret-i Ḫaliḳ-i kevn ü mekān *celle şānehu* ʿindinde eşref ü aʿẓam ḫiṣāl-i benī ādemdür, kendiñe ḫūy u ʿādet eyle kì rūy-ı dilüñ yaʿnī ḳalb ü kālibüñ bedr-i münīr ola; yaʿnī māh-ı çār-deh-şebe gibi münevver ola.

دربیان فعل شیطان فرماید

642

چار خاصلت فعل شیطانی بود

داند اینها هرکه رحمانی بود

Maḥṣūl: Dört ḫaṣlet fiʿl-i şeyṭānīdür; yaʿnī ebyāt-ı āyendede tertīb olınan efʿāl-i erbaʿa şeyṭāna mensūb efʿāl-i meẕmūme vü maʿżūbedür. Bunları bilür her kim kì Raḥmānī ola.

643

عطسهٔ مردم چو بگذاشت ازیکی

باشد آن از فعل شیطان بی شکی

Maḥṣūl: İnsānuñ aḳsırması çünkì birden giçe; yaʿnī bir defʿadan ziyāde aḳsıra şeksiz şeyṭān işlerinden olur.

644

خون بینی نیز ازشیطان بود

آنکه ظاهر دشمن انسان بود

Maḥṣūl: Burun ḳanı daḫi şeyṭāndandur. Ol şeyṭān kì insāna düşmen idigi ẓāhirdür; yaʿnī nevʿ-i insāna ʿadū-yı ḥasbīdür.

645

خامیازه فعل شیطانست و قی

ای پسر ایمن مباش ازمکر وی

Maḥṣūl: Esnemek ve ḳuṣmaḳ fiʿl-i şeyṭāndandur; yaʿnī ḫamyāze kì maḥż-ı kesel-i şeyṭānīden ṣādır olur. Keẕâlik ḳayy itmek efʿāl-i mekrūha-i şeyṭāniyyedendür. Ey oġul mekrinden emīn olma. Yaʿnì ḫubs̱ u vesvesesinden ḥażret-i Ḥafīż ü Kerīm *celle şānehu*ya istiʿāẕe üzre ol dimekdür.

در بیان اهل نفاق فرماید

646

دور باش ای خواجه ازاهل نفاق

درجهنّم دان منافق را وثاق

Maḥṣūl: Ey ḫˇāce ehl-i nifāḳdan uzaḳ ol; yaʿnī rāst-nümā vü kec-derūn olan erbāb-ı nifāḳdan dūr u baʿīd ol kì mażarrat-ı dünyeviyye ve uḫreviyyesi saña sirāyet eylemeye. Münāfıḳuñ maḳāmı ve vis̱āḳı yaʿnī muḳteżā-yı (…) nifāḳ [89b] üzre ḳarargāh u mīʿādın cehennem didikleri biʾse'l-mihādda bil, dimekdür.

647

سه علامت درمنافق ظاهرست

زآن سبب مقهور قهر قاهرست

Maḥṣūl: Üç ʿalāmet münāfıḳda ẓāhirdür. İşbu üç ʿalāmet-i ātiye her kimde bulınursa ol kişi ḥaḳīḳatde münāfıḳdur. Ol sebebden maḳhūr-ı ḳahr-ı ḥażret-i Ḳāhir *celle şānehu*dur.

648

وعدهای او همه باشد خلاف

قول او نبود بغیر از کذب و لاف

Maḥṣūl: Anuñ vaʿdeleri; yaʿnī ol münāfıḳ-ı rū-siyāhuñ vaʿdeleri cümle ḫilāf olur. Anuñ ḳavli kiẕb ü lāfdan ġayrı olmaz; yaʿnī ol maḳūle keẕẕāb-ı meẕmūmuñ ne cevāhir-i mevāʿidine bāzār-ı iʿtibārda ḫāridār ve ne şāhid-i luṭfına ʿarṣa-i ʿālemde ṭālib-i dīdār olmaḳ sezā ve ne ḳavl-i bevl-mis̱āl bī-aṣl mālına raġbet ve iʿtibār itmek cā’iz ü revādur.

649

مؤمنانرا کم رعایت می کند

هم امانترا خیانت می کند

Maḥṣūl: Mü’minler[e] az riʿāyet ider ve emānete ġadr u ḫıyānet ider. Yaʿnì mü’minān-ı ṣāfī serīrine ʿadem-i riʿāyet ve vedāyiʿ ü emānāta küllī ḫıyānet şān-ı münāfıḳ-ı nikūhīde-sīretdür.

650

نیست دروعد منافقرا وفا

زآن نباشد دررخش نور صفا

Maḥṣūl: Münāfıḳuñ vaʿdesinde vefā yoḳdur; yaʿnī ولود الوعد عاقر الوفاء mes̱eli münāfıḳ ḥaḳḳında mażrūb olur. Ḥāṣılı kes̱īrü’l-vaʿd, ʿadīmü’l-incāz, evṣāf-ı nā-sütūde ile muṭṭaṣıf olan kişi münāfıḳdur. Ol sebebden yüzinde nūr-ı ṣafā olmaz.

651

تا نپنداری منافق را امین

نیست بادا شرش از روی زمین

Maḥṣūl: Zinhār münāfıḳı emīn ẓann itmeyesin. Anuñ şerri yir yüzinden yoḳ olsun; yaʿnī Ḥaḳ teʿālá ol maḳūle münāfıḳ-ı ḫiyānet-vizrüñ şerrini ʿālemde refʿ ü maḥv eylesün dimekdür.

652

ازمنافق ای پسر پرهیز کن

تیغ را از بهر قتلش تیز کن

Maḥṣūl: [90a] Ey oġul münāfıḳdan perhīz eyle. Tīġi ḳatli ecli içün keskin eyle; yaʿnī mużırr u mūẕī olan münāfıḳuñ ibḳāsından ifnāsı yegdür dimekdür.

653

بامنافق هرکه همره می شود

منزل او درتگ چه می شود

teg: Bunda ‘dip’. ʿArabca ‘*ḳaʿr’* maʿnāsınadur.

Maḥṣūl: Her kim kì münāfıḳ ile yoldaş yaʿnī yār u muvāfıḳ ola, anuñ menzili ḳapu dibinde olur; yaʿnī münāfıḳuñ ṣoḥbet ve muvāfaḳatı be-her-hāl sirāyet ve çāh-ı cehenneme delālet ider.

در صفت تقوی فرماید

654

سه علامت باشد اندر متقی

کی شود را نسبت تقی باشقی

Maḥṣūl: Müttaḳīde üç ʿalāmet olup taḳīnüñ şaḳīye münāsebet ve müşābeheti ḳaçan olur?

655

برحذر باش ای تقی ازیار بد

تا نیندازد ترا درکار بد

Maḥṣūl: Ey müttaḳī, yaramaz yoldaşdan ḥaẕer üzre ol; tā kì seni yaramaz işe iletmeye; yaʿnī yār-ı bed, seni kār-ı bede giriftār u mübtelā eylemeye.

656

کم رود ذکر دروغش برزبان

ازطریق کذب باشد برکران

Maḥṣūl: Yalan sözi dili üzerine az vāḳiʿ olur. Bunda kem ʿadem maʿnāsınadur; yaʿnī müttaḳī kiẕb ü durūġı ḳaṭʿā irtikāb itmez ve ṭarīḳ-i kiẕb ü ḫilāfdan kenār üzre olup yaʿnī ṣıdḳ u rāstdan ġayrı kelāmı nuṭḳ[523] itmez dimekdür.

657

از حلال و پاك کم گیرند کام

تا نیفتد اهل تقوی درحرام

Maḥṣūl: Ḥelāl ü pākden az murād ṭutarlar; tā kì ehl-i taḳvá ḥarāma düşmeye; yaʿnī eks̱eriyā kes̱ret-i emvāl ü menāl ve ḥarām u vebālden pāk u ḳāl olmaḳ münʿadimü'l-ihtimāl olmaġla ehl-i taḳvá kes̱ret ü vefrete raġbet ü iʿtibār itmeyüp ḳıllet ü nedret ile taʿayyüş ü ḳanāʿat iderler.

دربیان اهل بهشت فرماید

658

هرکرا باشد سه خصلت درسرشت

باشد آن کس بی شك ازاهل بهشت

[523] nuṭḳ: نفق (metin)

Maḥṣūl: Her kimüñ kì ṭabʿında üç ḫaṣlet ola, ol kimse şeksiz ehl-i cennet olur; [90b] yaʿnī her kimüñ tabʿ-ı siriştinde ẕikr olınacaḳ ḫiṣāl-i marżiye mevcūt ola, bilā-şek suʿadādan maʿdūd ve şeḳāveti maʿdūm u mefḳūd olur.

659

شکر درنعما و صبر اندربلا

میدهد آیینۀ دلرا جلا

Maḥṣūl: Niʿmetde şükr ve belāda ṣabr göñül āyīnesine cilā virür; yaʿnī bir kişi niʿmetde şākir ve belāda ṣābir ola, anuñ āyīne-i ḳalbi cilā-yı rıżā-yı maġfiret-iḳtiżā-yı *celle ve ʿalā* ile müncelī vü münevver olur dimekdür.

660

هرکه مستغفر بود اندرگناه

حق زنار دوزخش دارد نگاه

Maḥṣūl: Her kim kì günāhda istiġfār idici ola; yaʿnī ḥīn-i irtikāb-ı ẕenūb u es̱āmda tā'ib ü müstaġfir ola Ḥaḳ teʿālá nār-ı ceḥennemden ḥıfẓ ider; yaʿnī ḥażret-i Settār *celle şānehu* estār-ı tevbe vü istiġfārda nār-ı saḳardan ṣavn [u] setr ider.

661

هرکه ترسد از اله خویشتن

خواهد او عذر گناه خویشتن

Maḥṣūl: Her kim kì kendi Allâh'dan yaʿnī Mūcid ü Ḫāliḳ'den ḫavf ider, kendi günāhı ʿöẕrin diler; yaʿnī ol kimse taḳṣīri ʿöẕrin diler.

662

معصیت را هرکه پی در پی کند

ایزدش ازاهل رحمت کی کند

Maḥṣūl: Her kim kì māʿṣiyyet ü günāhı birbir[i] ardınca ide; yaʿnī müteʿāḳib[en] mükibb ü mülāzım-ı fısḳ u ʿiṣyān ola, Ḥaḳ teʿālá ḳaçan anı ehl-i raḥmetden ider; yaʿnī itmez.

663

ای پسر دائم باستغفار باش

وز بدان و مفسدان بیزار باش

Maḥṣūl: Ey oġul dā'im istiġfār ile ol ve kötilerden ve müfsidlerden bīzār ol; yaʿnī istiġfār ile ülfet-i müfsidlerden nefret üzre ol.

دربيان فضيلت مى گويد

664

گر کنی خیری بدست خویش کن

خیر خوردا وقف هر درویش کن

Maḥṣūl: Eger bir ḫayrı iderseñ kendü elüñle eyle; yaʿnī yed-i ḳudretüñ mevcūd iken yedüñle inʿām u iḥsān eyle, kendi ḫayrıñı, yaʿnī māl u niʿmetüñi her dervīşe [91a] vaḳf eyle. Ḥāṣılı inʿāmuñı fuḳarāya ʿām eyle dimekdür.

665

يك درم كانرا بدست خود دهند

به بود زان درپی او صد دهدند

Maḥṣūl: Bir aḳçe kì kendi eliyle vireler, yegdür andan kì andan ṣoñra yüz vireler; yaʿnī baʿde'l-mevt virile[n] yüz aḳçenüñ s̱evābı ḥayāṭda virilen bir aḳçe s̱evābına bāliġ olmaz, dimekdür.

666

گر ببخشی خود یکی خرمای تر

647

بهتر ازبعد تو صد مثقال زر

Maḥṣūl: Eger kendüñ bir tāze ḫurmāyı baġışlayasın yegrekdür senden ṣoñra yüz miṣḳāl altun virmekden; yaʿnī senden ṣoñra yüz miṣḳāl altun baġışlamaḳdan ḥayātda bir ḫurmā-yı ter iḥsānı ḫayırludur.

667

هرکه بخشیدی مکن اورا رجوع

گر زپا افتادۀ از دست جوع

Maḥṣūl: Her ne baġışladıñ ise anı rücūʿ eyleme; yaʿnī müṭālebe eyleme. Eger ġalebe-i cūʿdan, yaʿnī dest-i cūʿdan ayaḳdan düşmiş iseñ daḫi baḫş eyledigiñ nesneyi istircāʿ eyleme.

668

این بدان ماند که شخصی قی کند

باز میل خوردن آن قی کند

Maḥṣūl: Buña beñzer kì şāḫṣ ḳuṣar, tekrār anı yimege ḳaṣd eyleye; yaʿnī miʿdesinde fesād bulmış etʿime-i ġayrı-münhażimeyi baʿd'el-istifrāġ tekrar añla mübāderet eyleme.

669

باپسر گر چیز که بخشد پدر

می سزد گر باز گیرد از پسر

Maḥṣūl: Eger baba oġlına bir nesnecik iḥsān eyleye, eger gerüye ṭuya[?]; yaʿnī virdigi nesneyi istirdād eyleye, lāyıḳdur; zīrā peder ile peser miyānında tekellüf ber-ṭarafdur. الضرورات تبیح المحظورات

670

ای پسر با مال و زر شادی مجو

آنچه کسرا دادۀ دیگر مگو

Maḥṣūl: Ey oġul māl ü zer; yaʿnī eşyā vü nüḳūd ile sürūr isteme; yaʿnī emtiʿa-i dünyeviyye-i seriʿü'z-zevāl ile mesrūr olma. Ol şeyi kì kimseye virmişsin bir daḫi söyleme; yaʿnī tefāḫür ü tekebbür içün vücūh-ı iḥsānını taʿdād itme. ḥażret-i Ḫāliḳ *celle şānehu* ʿindinde ve żuʿafā-yı maḫlūḳ ḳatında ġāyetde meẕmūmdur.

[91b]

671

شادی دنیا سراسر غم بود

سور اورا درعقب ماتم بود

Maḥṣūl: Dünyānuñ sürūrı başdan başa ġam olur ve anuñ sūrı ʿaḳabi yaʿnī ṣoñı mātem olur. Ḥāṣılı dünyānuñ sürūrı ġam u hemm ve muḳaddemāt-ı sūrınuñ netīcesi mātem oldıġı ʿinde'l-ʿuḳalā şems-i tābān gibi ẓāhir ü hüveydādur.

672

امر لاتفرح زقرآن گوش دار

جای شادی نیست دنیا هوش دار

Maḥṣūl: Emr-i لاتفرح Ḳur'ān'dan yaʿnī kelām-ı ḳadīm-i ḥażret-i Müsteʿān *celle şānehu*dan ḳarīn-i iẕʿān eyle; zīrā Ḥaḳ teʿālá metāʿ-ı dünyā ile mesrūr olan süfehāyı sevmez. Dünyā maḥall ü maḳām-ı sürūr degüldür. ʿAḳluñı ṭut yaʿnī bu maʿnāyı te'emmül ü tefekkür eyle. Müteʿāḳib[en] ve mütetābiʿ[en] geçip gidenlerden ʿibret al dimekdür.

673

شادمانانرا ندارد دوست حق

این سخن دارم زاستادان سبق

Maḥṣūl: Mesrūrları yaʿnī sürūr-ı dünyā ile mesrūrları[524] Ḥaḳ teʿālá dost ṭutmaz. Bu sözi üstādlardan sebaḳ ṭutarum; yaʿnī ḳābil şākird ḫˇācesinden ne gūne ḥıfẓ iderse, öylece ḥıfẓ iderüm dimekdür.

674

گر فرح داری زفضل حق رواست

لیك ازدنیا فرح جستن خطاست

Maḥṣūl: Eger Ḥaḳ teʿālánuñ fażlından feraḥ ṭutarsañ revādur; yaʿnī ṭaraf-ı Muḥsin-i ḥaḳīḳī ʿamm[e] nevālehunuñ dem-be-dem saña vāṣıl olan iḥsān-ı bī-ḥadd ü pāyāndan feraḥ u sürūr ṭutarsañ revā vü cā'izdür; lâkin dünyādan, yaʿnī dār-ı fenā vü ānīden şevḳ u sürūr istemek ḫaṭā-yı maḥż ve ḥamāḳat-ı ṣırfdur.

675

ای پسر بامحنت و غم خوی کن

روی دلرا جانب دلجوی کن

Maḥṣūl: Ey oġul mihnet ü ġam ile ḫūy eyle; yaʿnī dünyānuñ birḳaç hemm ü elemine me'lūf ol. Ḳalb yüzini dil-cū ṭarafına eyle; yaʿnī Ḥaḳ *subḥāne*[hu] *teʿālá*nuñ taḥṣīl-i rıżā-yı maġfiret iḳtiżāsına ṣarf u tevcīh eyle.

در بیان نصایح فرماید

676

خون و اندوهست قوت بندگان

غم شود یار فرح جویندگان

[524] mesrūrları: مسروتلری

[92a]**Maḥṣūl**: Ḳullaruñ ḳūt u nafaḳası ḳan ve derddür; yaʿnī Ḥaḳ teʿāláyā ḳulluḳ ḳaydında ve taʿmīr-i binā-yı āḫiret fikrinde olanlar ālām u şedā'ide ṣabr iderler. Feraḫ isteyicilerüñ yāri ġam olur; zīrā ġam-ı ʿācil sebeb-i sürūr-ı ācildür.

677

هرکرا نبود بدل اندیشهٔ

عاقبت برپای بیند تیشهٔ

Maḥṣūl: Her kimüñ kì göñlinde fikri olmaya; yaʿnī ḳalbinde fikr-i maʿādā olmaya, ʿāḳıbet ayaġı üzre tīşe görür. بر پای تیشه بیند ḍurūb-ı Aʿcāmdandur. Yaʿnī ʿāḳıbeti ḫayr olmayup raḥm u re'fet-i Ḫudā *celle ve ʿalā*dan maḥrūm u mey'ūs olur dimekdür.

678

از چه موجودی بیندیش ای پسر

هرکسی دارد غم خویش ای پسر

Maḥṣūl: Ey peser, neden ḫalḳ u īcād oldıġuñı fikr eyle. Herkes kendi ġamını ṭutar. *Herkesī*de *yā* tenkīr içündür. Pes sen de kendi ġamuñı ye; yaʿnī gidecegüñ rāh-ı ṭūl u dirāzı fikr idüp tedārükinde ol dimekdür.

679

کرد ایزد مرترا ازنیست هست

ازبرای آنکه باشی حق پرست

Maḥṣūl: Ḥaḳ teʿālá seni yoḳdan var eyledi. Ol sebebden kì Ḥaḳ-perest olasın; yaʿnī Ḥaḳ subḥāneh[u] ve teʿāláya ḥasbe'l-imkān ṭāʿat u ʿibādet idesin.

680

تا تو باشی بندهٔ معبود باش

باحیا و باسخا و جود باش

Maḥṣūl: Mādāmkì olasın, mādāmkì ḥayātda mevcūd olasın, ḥażret-i Maʿbūd *celle şānehu*nuñ ḳulı ol; yaʿnī ḳullıġında s̱ābit ol. Ḥayā vü seḫā vü cūd ile dā'im ol; yaʿnī ol ḫiṣāl-i memdūḥa-i Ḫudā-pesend[d]en münfekk olma.

681

مگذران در خواب و خوار ایام را

زنده دار ازذکر صبح و شام را

Maḥṣūl: Eyyāmuñı yaʿnī evḳāt-ı ḥayātuñı ekl ü şürb ü nevmde geçürme. Ḥāṣılı naḳdīne-i enfās-ı zindegānuñı ḥayvān-ı ġayr-ı nāṭıḳ gibi ḫor u ḫˇāb ile iżāʿat u itlāf itme. Ṣubḥ u şāmuñı ẕikr-i Ḫudā *celle ve ʿalā* ile diri ṭut; yaʿnī ḥasbe'l-imkān rūzān u şebānuñı evrād u eẕkār ile iḥyā eyle dimekdür.

[92b] 682

خواب کم کن اوّل روز ای پسر

نفس را خوردن میاموز ای پسر

Maḥṣūl: Günüñ evveli yaʿnī seḥeri az uyu. Bunda *kem* nehy-i maḥż maʿnāsınadur. Nefsi yimege ögretme; yaʿnī kes̱ret-i eklden menʿ eyle. Kes̱ret-i ekl çār-pāda memdūḥ ve insānda ġāyetle meẕmūmdur ey oġul.

683

آخر روزت نیکو نبود منام

پیشتر ازشام خواب آمد حرام

Maḥṣūl: Gün āḫiri saña uyḫu eyü degül. Aḫşamdan evvellerüñ ḫˇābı ḥarām geldi; yaʿnī ḥürmet rütbesinde ḳabīḥ ü meẕmūmdur. Ziyāde nefret gerek.

684

اهل حکمت را نمی آید صواب

درمیان آفتاب و سایه خواب

Maḥṣūl: Ehl-i ḥikmete ṣavāb gelmez; yaʿnī ehl-i ḥikmet ḳatında bir ḥālile maʿḳūl u münāsib degüldür, güneş ile gölge arasında uyumaḳ. Ḥāṣılı āftāb ile sāye miyānında uyḫu umūr-ı menhiyyedendür, ṣaḳınmaḳ gerekdür.

685

ای پسر هرگز مرو تنها سفر

باشدت رفتن سفر تنها خطر

Maḥṣūl: Ey oġul hergiz yalñız sefere gitme. Yalñız sefere gitmek saña ḫaṭar olur; yaʿnī bī-yār u refīḳ sefere gitmek vesīle-i ḫavf u ḫaṭar ve ẕerīʿa-i żayr u żarardur.

686

دست را دررخ زدن شومست و شوم

استماع علم کن زاهل علوم

Maḥṣūl: El yüze urmaḳ şūmdur şūm. Nisvān-ı kefere eyyām-ı meṣā'ibinde el yüze urmaġa ʿādet itdiklerinden ḥażret-i Şeyḫ şūm lafẓını tekrār ve ziyāde taḥarrür lüzūmını işʿār itmişdür. Ehl-i ʿulūmdan istimāʿ-ı ʿilm eyle; yaʿnī ol maḳūle evżāʿ-ı ḳabīḥayı ehl-i ʿulūmdan tefaṭṭun u taʿallüm eyle dimekdür.

687

شب درآیینه نظر کردن خطاست

روز اگر بینی تو روی خود رواست

Maḥṣūl: Gice āyineye naẓar itmek ḫaṭādur; yaʿnī münāsib degüldür. Ol mūris̱-i nüḥūset ü şe'āmetdür; lâkin eger gündüz yüziñi görürseñ münāsib ü cā'izdür.

688

خانه گر تنها و تاریکت بود

مونسی باید که نزدیکت بود

[93a]**Maḥṣūl**: Eger ḫāneñ ḳarangu ve tenhā ola; yaʿnī bī-çerāġ u żiyā ve bī-yār-ı ḫoş-liḳā ola, ḥāṣılı aḥvālüñ bu minvāl üzre oldıḳda saña bir mūnis lāzımdur kì bu felāketi defʿ eyleye.

689

دسترا کم زن تو درزیر زنخ

نزد اهل عقل سرد آمد چو یخ

Maḥṣūl: Sen eliñi çeneñ altına az ḳo; yaʿnī hergiz ḳoma. Ehl-i ʿaḳl ḳatında buz gibi ṣovuḳ geldi yaʿnī ابرد من یخ didikleri maʿnādur. Ḥāṣılı mūriṣ-i kesel [ü] ḳasvetdür.

690

چار پا دربار چون بینی قطار

درمیانشان میایی زنهار

Maḥṣūl: Çār-pāyı çünkì yükde ḳaṭār göresin zinhār anlaruñ ortasına gelmeyesin; yaʿnī ol ḳaṭārı yarup aralarından geçmeyesin.

691

تا فزاید قدر جاهت را خدا

روز و شب می باش دائم دردعا

Maḥṣūl: Tā kì ḳadr ü cāhuñı yaʿnī ʿizzet ü şānuñı Allâh subḥāne[hu] ve teʿālá ziyāde eyleye, rūz u şeb dā’im duʿāda ol; yaʿnī duʿā vü ṡenāya ʿalè’d-devām meşġūl ü müdāvim ol dimekdür.

692

تا شود عمرت زیاده در جهان

رو نکویی کن نکویی در جهان

Maḥṣūl: Tā senüñ ʿömrüñ cihānda ziyāde ola, yüri nihānī eyülik eyle. Gizlüce eyülik eylemek ʿindellâh tebārek[e] ve teʿālá ġāyetde maḳbūl u mergūb oldıġından ḥażret-i Şeyḫ *ʿaleyhi'r-raḥme* tekrār[en] teẕkār eyledi.

693

تا نکاهد روزیت در روزگار

معصیت کم کن بعالم زنهار

Maḥṣūl: Tā zamānede senüñ rızḳuñ nāḳış olmaya, ʿālemde maʿṣiyeti az eyle. Zinhār yaʿnī maʿṣiyeti hergiz eyleme dimekdür.

694

هرکه رو درفسق و درعصیان کند

ایزد اندر رزق او نقصان کند

Maḥṣūl: Her kim kì yüzini fısḳ u ʿiṣyāna eyleye; yaʿnī fısḳ u fücūra müteveccih ü sāʿī ola, ḥażret-i Ḥaḳ *celle ve ʿalā* anuñ rızḳında noḳṣān eyler; yaʿnī fıṣk u ʿiṣyānuñ şe'āmeti sebebi ile rızḳını noḳṣān eyler maʿāẕallâh[u] teʿālá.

695

کم شود روزی زگفتار دروغ

درسخن کذّابرا نبود فروغ

Maḥṣūl: [93b]Yalan sözden rızḳ eksik olur. Sözde yalancınuñ nūr u żiyāsı olmaz; yaʿnī Müseylimetü'l-Keẕẕāb gibi dā'imā kiẕb-i nā-būde-gūy olanuñ kelām-ı bī-niẓāmında revnaḳ u leṭāfet olmaz dimekdür.

696

فاقه آرد خواب بسیار ای پسر

خواب کم کن باش بیدار ای پسر

Maḥṣūl: Ey oġul, çoḳ uyḫu faḳr getürür; yaʿnī kes̱ret-i nevm mūris̱-i faḳrdur. Ey peser az uyu uyanıḳ ol; yaʿnī ṣıġırlar gibi çoḳ uyuyan kimse mez̠mūm ve ṣıfāt-ı insāniyyeden maḥrūmdur.

697

هرکه درشب خواب عریان می کند

درنصیب خویش نقصان می کند

Maḥṣūl: Her kim kì gicede çıplaḳ uyuya kendi naṣībinde noḳṣān eyler dimekdür.

698

بول عریان هم فقیری آورد

انده بسیار پیری آورد

Maḥṣūl: Çıplaḳ tebevvül eylemek daḫi faḳīrlik getürür. Çoḳ ġuṣṣa pīrlik getürür; yaʿnī Ḫudāvend-i dā'imü'l-iḥsān *celle şānehu*nuñ keremine tevekkül ve luṭfına teşebbüs̱-i tevessül itmeyüp dā'imā deryā-yı ġuṣṣa vü ġama müstaġriḳ olan kimse tīz ḳocar.

699

درجنابت بد بود خوردن طعام

ناپسندست این بنزد خاص و عام

Maḥṣūl: Cenābet ḥālinde ṭaʿām yimek beddür; yaʿnī ṣūrī vü maʿnevī żarardur. Ḫāṣ u ʿām ḳatında nā-münāsibdür.

700

ریزۀ نانرا میفکن زیر پای

گر همی خواهی تو نعمت ازخدای

Maḥṣūl: Etmek uvaġını ayaḳ altında bıraḳma, eger Ḥaḳ teʿāládan niʿmet isterseñ; yaʿnī Ḥaḳ *subḥāne*[hu] *ve teʿālá*dan maḳṣūd iktisāb-ı niʿmet ise etmegi ʿazīz ṭut.

701

شب مزن چاروب هرگز خانه در

خاکروبه هم منه درزیر در

Maḥṣūl: Gice hergiz ḫāneye süpürge çalma; yaʿnī gice evüñi süpürme. Süpürilmiş ṭopraġı daḫi ḳapu altına ḳoma. Ḥāṣılı evde süprünti her neresinde olursa olsun menḥūsdur.

702

گر بخوانی باب و مامت را بنام

نعمت حق برتو می گردد حرام

Maḥṣūl: Eger peder ü māderüñi nāmlarıyla oḳıyasın; yaʿnī isimleriyle çaġırasın, Ḥaḳ teʿālánuñ niʿmeti üzerüñe ḥarām olur; yaʿnī iḳrāmlarında ḳuṣūr ve ḥürmetlerinde küsūruñ sebebi ile [94a] niʿmet-i Ḥaḳ *cell*[e] *ve ʿalā* saña ḥarām olur.

703

گر بهر چوبی کنی دندان خلال

بی نوا گردی و افتی دروبال

Maḥṣūl: Eger her bir çöp ile dişüñi ḫilālleyesin; yaʿnī her buldıġuñ pāk ü nā-pāk çöp ile ḫilālleyesin bī-zād u faḳīr olursın, vebāle düşersin.

704

دسترا هرگز بخاك و گل مشوی

ازبرای دست شستن آب جوی

Maḥṣūl: Eli hergiz ṭopraḳ ve balçıḳla yuma. El yumaġiçün ṣu iste; yaʿnī el yumaġa pāk ṣu ṭaleb ü tedārük eyle.

705

ای پسر برآستان در مشین

کم شود روزی زکرداری چنین

Maḥṣūl: Ey oġul ḳapunuñ eşigi üzerine oturma. *Meşīn, me-nişīn*den muḫaffefdür. Buncılayın ʿamelden rızḳ nāḳıṣ olur.

706

درخلاجا گر طهارت می کنی

وقت خودرا دانکه غارت می کنی

Maḥṣūl: Eger ḫelā yirinde āb-dest alasın, kendi vaḳtüñi bil kì ġāret idersin; yaʿnī ḫelāda āb-dest almaḳ vaḳtüñ itlāf u iżāʿatına sebebdür. Ḥāsılı menḥūs u nā-meymūn olan efʿāldendür.

707

تکیه کم کن نیز بر پهلوی در

باش دائم ازچنین خصلت بدر

Maḥṣūl: Ḳapunuñ yanı üzre az ṭayan. Dā'im buncılayın ḫūy u ḥareketden ṭaşra ol; yaʿnī ḥaẕer üzre ol.

708

جامه هم درتن نشاید دوختن

باید از مردان ادب آموختن

Maḥṣūl: Cāme, yaʿnī libās ten üzerinde iken dikmek lāyıḳ degüldür. Merdān, yaʿnī ehl-i ḥāl olanlardan edeb ögrenmek gerekdür. Bunda *dūḫten* ve *āmūḫten dūḫtenest* ve *āmūḫtenest* taḳdīrindedür.

709

گر بدامن پاك سازى روى خويش

روزيت كم گردد اى درويش بيش

Maḥṣūl: Eger itegüñ ile kendi yüzüni pāk idesin; yaʿnī silesin, rızḳuñ ziyāde noḳṣān olur ey dervīş.

710

دير رو بازار و بيرون آى زود

زانكه رفتن را نيابى هيچ سود

[94b]**Maḥṣūl**: Bāzāra giç git ve ṭaşraya tīz gel; Yaʿnī sā'ir ehl-i dükkāndan ṣonra git ve cümleden evvel çıḳ. Meymenet ü bereket bu ġūne ḥareketdedür. Andan ötüri kì tīz gitmenüñ hīç fā'idesin bulamazsın.

711

نيك نبود گر كوشى ازدم چراغ

ره مده دود چراغ اندر دماغ

Maḥṣūl: Eyü olmaz eger çerāġı nefesüñle söyündüresin. Çerāġuñ tütünine dimāġuñla yol virme; dimāġı ifsād u żarar ider.

712

كم زن اندر ريش شانه مشترك

آنكه خاص ان تو باشد خوشترك

Maḥṣūl: Ortaḳlıḳ ṭarağını ṣaḳaluña az ur; yaʿnī hergiz urma. Ol ṭaraḳ kì saña maḥṣūṣdur laṭīfçerekdür dimekdür.

713

از گدایان پاره های نان مخر

زانکه می آرد فقیری ای پسر

Maḥṣūl: Gedālardan etmek pāyelerin ṣatun alma. Erendür diyü sā'illerüñ ṣatduğı etmegi ṣatun alma; zīrā faḳīrlik getürür. Ḥāṣılı sā'illik ile iktisāb olınan gerek etmek ve gerek sā'ir eşyāyı iştirā itmek mūriṡ-i faḳrdur.

714

دور کن از خانه تار عنکبوت

باشد اندر ماندنش نقصان قوت

Maḥṣūl: Ḫāneden örümcek yuvasın gider; yaʿnī evüñ köşe ve bucağını andan pāk eyle. Anuñ ḳalmasında rızḳ eksikligi olur.

715

خرجرا برون زاندازه مکن

ریش خوشك خویشرا تازه مکن

Maḥṣūl: Ḫarcı endāzeden ziyāde itme; yaʿnī ḥadd u ḥālüñden izdiyād-ı ḫarc u maṣraf eyleme. Kendi ḳurı yarañı tāze eyleme; yaʿnī ḫarc u maṣrafuñı īrādına uydurup rāḥatuñ var iken ḥadden ziyāde maṣraf itmek ile ḳurumış ve oñılmış yarañı tāze eyleme; yaʿnī derūnuñı rīş-i ḫarc eyleme kì aḳrān u emṡālüñ seni tesfīh itmeyeler.

716

دسترس گر باشدت تنگی مکن

چونکه رهواری بره لنگی مکن

Maḥṣūl: Eger ḳudretüñ ve vüsʿatüñ var ise darlıḳ eyleme; yaʿnī destgāh-ı vüsʿatuña göre ḫarc u ṣarf eyle. Çünkì yorġasın, yaʿnī ḫarc u ṣarfa ḳudretüñ var, yolda [95a] aḳsaḳlık eyleme; yaʿnī ḫisset ü denā’et eyleme. Her ḥālde iʿtidāl memdūhdur.

در فوائد صبر می فرماید

717

تا شوی درروزگار ازصابران

رو مکن ازدیدن سختی گران

Maḥṣūl: Tā kì zamānede ṣābirlerden olasın, saḫtlik görmekden yüzi aġır eyleme; yaʿnī cefā vü belā görmekden yüzüñi burtarma. Ṣafā-yı rūy ile merdāne taḥammül eyle.

718

که ترش سازی تو رو اندر بلا

خویشرا ازصابران مشمار هلا

Maḥṣūl: Eger sen yüzüñi ekşi idesin kendüñi ṣābirlerden ṣayma helā.

719

دربلا وقتی که صابر نیستی

نزد اهل صدق شاکر نیستی

Maḥṣūl: Belāda ol vaḳt kì ṣābir degülsin; yaʿnī nüzūl-i niḳmet ü belāda cezaʿ u fezaʿ eyleyesin, ehl-i ṣıdḳ ḳatında şākir degülsin; yaʿnī zümre-i maḳbūle-i şākirīnden maʿdūd olmazsın dimekdür.

720

بی شکایت صبر تو باشد جمیل

باكسى كم كن شكايت ازجليل

Maḥṣūl: Şikāyetsiz senüñ ṣabruñ gökçek olur. Cenāb-ı Celīl *celle şānehu*dan kimseye şikāyet az eyle; yaʿnī eyleme; zīrā her ḳangı ḥālüñden şikāyet eyleseñ ḥażret-i Muḳadder ẕü'l-celālden şikāyet itmiş olursın.

721

گر نباشد فخرى ازدرويشيت

كى باهل فقر باشد خويشيت

Maḥṣūl: Eger dervīşlikden yaʿnī faḳr u fāḳadan bir iftiḫār u mübāhātuñ olmaya, ehl-i faḳr ile ḫısımlıġuñ ḳaçan olur; yaʿnī ehl-i faḳr u fenā ile muʿāşeret ü ülfetüñ ḳaçan [olur]? Ḥāṣılı olmaz.

722

اگر همى جنبش بفرمان باشدت

حرمت ازخدمت فراوان باشدت

Maḥṣūl: Eger senüñ cemīʿ-i ḥareketüñ Ḥaḳ teʿālánuñ fermānı ile ola; yaʿnī cemīʿ-i ḥareket ü sükūnuñ Ḫāliḳ-ı zemīn ü zamān *celle şānehu*nuñ fermān-ı mefrūżü'l-iẕʿānına muvāfıḳ ola, ḫidmetden, yaʿnī ḫidmet-i mebrūreden çoḳ ḥürmet olur. Ḫāṣılı ḫidmetüñ Ḥudā-pesend ü rıżā-pesend olursa żımnında çoḳ ecr ü ḥürmet ḥāṣıl idersin.

723

بنده از خدمت بعقبا مى رسد

ليك ازحرمت بمولا مى رسد

Maḥṣūl: Ḳul ḫidmetinden, yaʿnī ḫidmet-i lā'iḳadan ʿuḳbāya irişür; lâkin ḥürmetden [95b]Cenāb-ı Mevlā *cell*[e] *ve ʿalā*ya irişür; yaʿnī Mevlā-yı kevneyn *celle şānehu*nuñ rıżā-yı ʿālem-bahāsın iktisāb ider.

724

حرمتت در خدمت آرام دلست

هرکه خدمت کرد مرد مقبلست

Maḥṣūl: Ḥürmetüñ ḫidmetde rāḥat-ı ḳalbüñdür. Her kim kì ḫidmet eyledi, ḥürmetlü saʿādetlü kimsedür.

725

گر نکردی ای پسر گردی خلاف

آنگهی زیبد ترا در صبر لاف

Maḥṣūl: Ey oġul eger ḫilāf eṭrāfına ṭolanmayasın; yaʿnī ḫilāf u güẕāfı irtikāb itmeyesin, ol vaḳt saña ṣabrda lāf u[r]maḳ lāyıḳ olur.

726

گر همی داری فرحرا انتظار

دربلا نبود بصبرت هیچ کار

Maḥṣūl: Eger feraḥa intiẓār ṭutasın; yaʿnī ʿanā vü belā ḥādis̱ oldıḳça feraḥ u inkişāf u inşirāḥa müteraḳḳib ü müntaẓır olursañ, belāda ṣabruñ hergiz olmaz. Ṣabr oldur kì ṭaraf-ı Ḥaḳ teʿāládan ẓuhūr iden belāyı merdāne vü dilīrāne çeküp ne kimseye şikāyet ü iḫbār ve ne feraḥ u infiṣāḥa teraḳḳub u intiẓār eyleye.

درتجرید می فرماید

727

گر صفایی بایدت تجرید شو

گر خرد داری زاهل دید شو

Maḥṣūl: Eger saña ṣafā gerek ise mücerred ol. Bu *tecrīd* ‘mücerred’ maʿnāsınadur. Yaʿnī ʿalāyıḳ-ı fāniyye vü ʿavāyıḳ-ı dünyeviyyeden ḳatʿ-ı peyvend-i muḥabbet eyle. Eger ʿaḳluñ var ise ehl-i dīdden ol; yaʿnī ṣāḥib-i baṣīret ol. Ḥāṣılı zīnet-i dünyā vü zehret-i fenāya maġrūr olma dimekdür.

728

ترك دعوى هست تجريد اى پسر

فهم كن معنئ تفريد اى پسر

Maḥṣūl: Ey oġul, tecrīd daʿvāyı terk eylemekdür. Eżʿāf-ı żuʿāfā olan insān, yaʿnī ẕevi’l-ʿuḳūle daʿvāy ber-vechile münāsib degüldür. Ey oġul tefrīdüñ maʿnāsını fehm ü iẕʿān eyle.

729

اصل تجريدت وداع شهوتست

بلكه كلى انقطاع لذّتست

Maḥṣūl: Senüñ tecrīdüñ aṣlı; yaʿnī aṣḥāb-ı aḥvālüñ ḳatlarında şehvet ü arzūları bir ḥālile raġbet ü rücūʿ itmemek şarṭıyla terk itmekdür. Belkì inḳiṭāʿ-ı leẕẕātdur kì hergiz fikr ü ḫāṭıra getürmemekdür.

730

گر دهى يكبار شهوترا اطلاق

آن زمان گردى درتفريد طاق

[96a] Maḥṣūl: Eger şehvete bir uġurdan ıṭlāḳ viresin, ḳahbe-i hezār-āşnā-yı şehvete defʿat[en] dūr-endāḫte-i ṭalāḳ-ı s̱elās̱ idesin ol zaman sen tefrīdde tek; yaʿnī bī-mis̱l ü naẓīr olursın. Ḥāṣılı vech-i meşrūh üzre ṭarīḳ-i tefrīdde ferìde vü nādirü’l-aḳrān olursın dimekdür.

731

گر تو ببریدی زموجودات امید

انگه ازتجرید گردی مستفید

Maḥṣūl: Eger sen mevcūdātdan ümmīdi ḳatʿ idesin; yaʿnī māsivāllâh[u] teʿālá’dan ḳatʿ-ı ʿalāḳa idesin, ol vaḳt tecrīdden fā’ide idersin; yaʿnī geregi gibi tecrīdden ḥiṣṣe-mend ü ṣāḥib-i niṣāb-ı vāfir olursın.

732

اعتمادت چون همه برحق بود

آن دمت تفرید جان مطلق بود

Maḥṣūl: Senüñ cemīʿ-i iʿtimāduñ Ḥaḳḳ’a ola; yaʿnī ʿālem-i esbābda ḳaṭʿ-ı rābıṭa-i fikr-i fāsid idesin, ol dem, yaʿnī ol vaḳt cānuñ tefrīd-i muṭlaḳ olur. Kāffe-i ʿalāyıḳ-ı bāṭıla-i bī-fā’ideden āzād olursın.

733

ترك دنيا كن براى آخرت

وز بدن بر كش لباس فاخرت

Maḥṣūl: Āḫiret içün dünyāyı terk eyle. Fāḫir ü dil-keş libāsı bedenden çek; yaʿnī senüñ beyne’l-ems̱āl vesīle-i ʿucb ü ġurūr olan libās-ı reng-ā-reng-i şeyāṭīn-pesendi tenüñden çıḳar; raġbet ü iʿtimād itme.

734

گر بیابی ازسعادت این مقام

صاحب تجرید باشی والسلام

Maḥṣūl: Eger saʿādetden bu maḳāmı bulasın; yaʿnī ḥaḳīḳatde suʿadā mesleki olan işbu ṣırāṭ-ı müstaḳīme sālik olasın, ṣāḥib-i tecrīd olursun.

735

گر زدنیا دست شویی بهر حق

دانکه از تفرید گیرندت سبق

Maḥṣūl: Eger Ḥaḳ ecli içün dünyādan el yuyasın; yaʿnī dest-şū-yı ser-çeşme-i dünyā-yı denī vü fānī olasın, bil kì terfīdden senüñ dersüñi ṭutarlar; yaʿnī muʿallim-ḫāne-i ḥaḳīḳatde sebaḳ-ḫˇān-ı tefrīd olacaġuñı bil.

[96b]

736

رو مجرّد باش دائم فرد باش

تا بهر فرقی نشینی گرد باش

Maḥṣūl: Yüri dā'im ferd ü mücerred ol; tā kì herkesüñ farḳına, yaʿnī tepesi üzerine oturasın. Toz ol; yaʿnī ġubār gibi dünyāda bī-ḳıymet ü bī-iʿtibār ol kì herkesüñ farḳına oturasın.

737

گرد کبرو عجب و خودرایی مگرد

قدر خود بشناس و هرجایی مگرد

Maḥṣūl: Kibr ü ʿucb u ḫˇārlıḳ eṭrāfını ṭolanma. Büyüklük ve kendi fikr ü tedbīrini begenicilik eṭrāfına uġrama. Kendi ḳadriñi bil. Her yire varma; yaʿnī āşnā-yı her bīgāne olmaḳ ile kendiñi reẕīl ü sefīl itme. Ḥāṣılı istiṣḳāl oldıġuñ maḥalle varma. Ol maḳūlelere 'çārub-ı her ḫāne yel ḳovan' daḫi dirler. Ehl-i ʿarża ber-vechile lāyıḳ degüldür.

738

هرکه گرد کوره انگشت گشت

جامه ازدودش سیاه و زیشت گشت

Maḥṣūl: Her kim kì kömür ocaġı eṭrāfına dolandı, cāmesi tütünden siyāh u çirkīn oldı; yaʿnī kömürüñ siyāh tütün ve tozından varan kimsenüñ libāsı elbette es̱er- peẕīr olmamaḳ olmaz dimekdür.

739

وانكه با عطار مى گردد قريب

او همه بايد زبوى خوش نصيب

Maḥṣūl: *Vāv-ı ʿāṭıfe*. Ol kimse kì ʿaṭṭāra ḳarīb ü müṣāḥib ola, ol kimse laṭīf rāheden naṣīb bulur; yaʿnī bir ḳarīninden ḥiṣṣe-mend ü vāye-dār olur. Eger nīk ü eger bed elbette ṣoḥbet-i ḳarīn sirāyet ider.

740

همنشين صالحان باش اى پسر

هم جدا از فاسقان باش اى پسر

Maḥṣūl: Ey oġul, ṣāliḥler hem-nişīni ol; yaʿnī ṣüleḥā ile ṣoḥbet ü ülfet idici ol. Ey oġul, fāsıḳlardan ıraḳ ol; yaʿnī füssāḳdan tebāʿüd ü tenāfür üzre ol. Dīn ü dünyāña żararları muḥaḳḳaḳ u muḳarrerdür.

741

جانب ظالم مكن ميل اى عزيز

ور كنى گردى ازان خيل اى عزيز

Maḥṣūl: Ey ʿazīz, ẓālim ṭarafına meyl eyleme. Eger idersen ol bölükden olursın; yaʿnī eger (…) ẓalemeye meyl idersen ol *ḫasrü'd-dünyā ve'l-āḫire* ḫabīs̱lerinden olursın.

[97a]

742

رو زاهل ظلم بگریز ای فقیر

تا نسوزی زآتش تیز ای فقیر

Maḥṣūl: Ey faḳīr, ẓulm ehlinden ḳaç; tā kì āteş-i tizden, yaʿnī cehennem āteşinden yanmayasın.

743

صحبت ظالم بسان آتش است

زانکه خلق آزارتند و سرکش است

Maḥṣūl: Ẓālim ṣoḥbeti āteş gibidür. Ol sebebden kì ḫalḳ-āzār, yaʿnī ẓālim-i nā-bekār ḳatı şedīd ve başın çekicidür; yaʿnī żarar u ziyānda āteş-i sūzān gibidür.

744

ازحضور صالحان صالح شوی

درحریم خاص حق محرم شوی

Maḥṣūl: Her kim kì ṣāliḥler ile hem-dem ü yār ola ḥarīm-i ḫāṣ-ı ḥażret-i Bārī *cell*[e] *ve ʿalā*da maḥrem ü muḥterem olur.

745

ای پسر مگذار راه شرعرا

اصل یابی گر بگیری فرعرا

Maḥṣūl: Ey oġul, şerʿ-i şerīf yolını ḳoma; yaʿnī terk itme. Aṣlını bulursın eger ferʿini ṭutarsan; yaʿnī şerʿ-i şerīfe vech-i lāyıḳ üzre teşebbüs̱ idersen ḥaḳīḳate vāṣıl u mālik olursın, dimekdür.

746

از شریعت گر نهی بیرون قدم

درضلالت و افت و رنج و الم

Maḥṣūl: Eger şerīʿatden ṭaşra ayaḳ ḳoyasın, yaʿnī merkez gibi vasaṭ-ı dā’ire-i maġfiret-medār-ı şerīʿatde olmayup ol dā’ire-i şerīfeden ṭaşra çıḳarasın, ḍalālet ü renc ü eleme düşüresin. Ḥāṣılı saña dīn ü dünyā selāmet ü necātı gerek ise ol dā’ire-i rāsiyeʿadīmü’l-ender ise ilticā vü iltiyāẕ eyle dimekdür.

747

هرکه درراه ضلالت می رود

ازجهالت بابطالت می رود

Maḥṣūl: Her kim kì ḍalālet yolına gide; meslek-i ḍalāle sülūk eyleye, cehāletden baṭālete gider; yaʿnī zamānede ḥādiṡ olan ḍall u mużıll kāfirler gibi ẖüsrān-ı ebed ṭarīḳine gider kì ehline maʿlūmdur.

748

حق طلب و کار باطل دور باش

درسخا و مردمی مشهور باش

Maḥṣūl: Ḥaḳ-ṭaleb, yaʿnī ṭaleb-i ḥaḳḳāniyyet ol, nā-meşruʿ-ı bāṭıldan dūr ol. Seẖā vü insāniyyetde meşhūr ol; yaʿnī kötilikde tebāʿüd ü tecennüb ve eyülige teveccüh ü taḳarrub eyle dimekdür.

749

هرکه نگزیند صراط مستقیم

در عذاب آخرت ماند مقیم

Maḥṣūl: [97b] Her kim kì ṣırāṭ-ı müstaḳīme iẖtiyār eylemeye; yaʿnī ṭarīḳ-i ḥaḳḳāniyyete sālik olmaya, ʿaẕāb-ı āẖiretde muḳīm ü muẖalled ḳalur.

750

دره شيطان منه كام اى اخى

تا نگردى خوار و بدنام اى اخى

Maḥṣūl: Ey ḳarındaş, şeyṭān yolına adım ḳoma. Tā ḫᵛār u bed-nām olmayasın ey ḳarındaş. Yaʿnī ṭarīḳ-i nekbet-i refīḳ-i şeyṭānīde sāʿī olanlar dā'imā ḥaḳīr ü ẕelīl olurlar.

751

هركه درراه حقيقت سالكست

روز و شب خايف زقهر مالكست

Maḥṣūl: Her kim kì rāh-i ḥaḳīḳatde sālikdür, gice gündüz Mālik-i mülk-i ḥaḳīḳī *cell*^{e} *celāle*^{hu} ḳahrından ḫāyifdür; yaʿnī dā'imā ʿaẓamet-i Ẕi'l-celālden ḫavf üzredür.

752

برخلاف نفس كن كار اى پسر

تا نيفتى زار درنارسقر

Maḥṣūl: Ey oġul nefsüñ ḫilāfınca iş eyle; yaʿnī delālet-i nefs-i emmāre ile kār-ger olma. Tā nār-ı saḳara zār düşmeyesin; yaʿnī zār u zebūn nār-ı saḳara ser-nigūn olmamaġiçün dā'imā nefs-i ḫodʿa-hevese muḫalefet üzre ol dimekdür.

752a[525]

ب رمراد ن فس رف تن اب لهست

ن فسرا ت اب ع شدن گ مرهست

752b[526]

كارنفس بد همه شور و شراست

[525]Nefsinin muradı üzerine yol alan eblehtir. Nefse tabi olan yolunu kaybetmiştir [ŞPA/s. 625].
[526] Kötü nefsin işi daima şer ve fitnedir. Nefşsle yapıla savaş cihatların en büyüğüdür [ŞPA/s. 625].

جنك بانفسك جهاد اكبرست

752c[527]

رو خلاف نفس بگزين اى پسر

هيچ طاعت به نشد زين اى پسر

752d[528]

خلق نفس ازآرزو بايد بريد

تا توانى چهرۀ اسلام ديد

752e[529]

نفس پرور خود مسلمان كى بود

همره او نور ايمان كى بود

752 f[530]

نيست حق بين هر كه خودبين بود

همره او نور مولى كى شود

752 g[531]

پت شكن زنار بگشا از ميان

تا شوى از جملۀ اسلاميان

752 h[532]

[527] Yürü nefsin hilafınca hareket etmeyi seç ey oğul! Bundan daha iyi bir ibadet olamaz [ŞPA/s. 626].
[528] İslamın çehresini görebilmen için, nefsin boğazını arzudan kesmen gerekir [ŞPA/s. 627].
[529] Nefsini besleyen kişi nasıl Müslüman olur? Onun refiki iman nuru olabilir mi hiç? [ŞPA/s. 627].
[530] Bencil kişi Hakk'ı göremez. Mevla'nın nuru ona yoldaş olamaz [ŞPA/s. 628].
[531]Müslüman cümlesinden olmak için iİlah edindiğin nefsi kır ve belinden zünnarını aç [ŞPA/s. 628].
[532] Nefsi heveslerinden geri tutarsan senin din ve dünya hususunda hacetin reva görülür, giderilir [ŞPA/s. 629].

نفسرا گر باز داری از هوا

دین و دنیا حاجتت گردد روا

752 ı[533]

جای آن کس کی کند حق دربهشت

گر هوای نفس سرکش را بهشت

752i[534]

آن که نفس خویش را مقهور کرد

دیو را از صحبت خود دور کرد

752j[535]

چون به تیر صبر شد نفس قتیل

با تو نبود هیچ شیطان را سبیل

752k[536]

جام می را ای پسر بالب میار

ازخدای خویش آخر شرم دار

752l[537]

درمکش آن آب آتش رنگ را

ترس ازان آتش که سوزد سنگ را

752m[538]

[533] Allah serkeş nefsinin heveslerini salan, onlara göre hareket edene cennette nasıl yer verir? [ŞPA/s. 630].
[534] Kendi nefsini kahreden kimse kendi sohbetinden şeytanı uzaklaştırdı [ŞPA/s. 631].
[535] Nefsin sabır okuyla maktul oldu. Şeytan için sana ulaşan yol kalmadı [ŞPA/s. 631].
[536] Şarap kadehini dudağına götürme ey oğul! Sonunda kendi Huda'ndan haya et [ŞPA/s. 632].
[537] O ateş renkli kırmızı suyu çekme, içme. O taşı yakan cehennem ateşinden kork [ŞPA/s. 632].

هرچه را حق گ فت ازوی دور ب اش

گ ر شدی ن زدی ك ازو مهجور ب اش

752n[539]

گ ر ت و آب روی خواهی ای پ سر

دور ب ا شی از م ناهی ای پ سر

752o[540]

هرکه می گ ردد گ رد م نکران

ازعذاب حق ک جا ی اب د امان

752ö[541]

تا دلت یابد بقرب حق محل

جهد کن تا درکشی پای از وحل

752p[542]

ت ا دران ح ضرت دل ت ی اب د م قام

م یل دل را رو ن گه دار ازحرام

752r[543]

گ ر م قامی ب ای دت خدمت گ زي ن

ت ا محل ي اب ی ب خدمت شو ق ري ن

[538] Allah'ın yasakladığı her şeyden sakın. Ona yakınsan da hemen uzaklaş [ŞPA/s. 633].
[539] Ey oğul, eğer hürmet ve yüz zuyu istersen Allah'ın yasaklarına uy[ŞPA/s. 633].
[540] Münkir nesnelerin çevresinde dolanan kimse, Llah'ın azabından nasıl aman bulur? [ŞPA/s. 634].
[541] Gönlünün Allah'ın yakınında yer bulması için ayağını taalluk balçığından çekmeye çalış [ŞPA/s. 634].
[542] Allah'ın huzurunda kalbinin makam bulması için gönlünün meylini haramdan koru [ŞPA/s. 635].
[543] Sana makam gerekiyorsa hizmet etmeyi seç ki Allah'a yakın bir mahal bulasın [ŞPA/s. 635].

در بیان آنکه دوستی نشاید

753

دوست گر باشد زیانکار ای پسر

تو طمع زان دوست بر دار ای پسر

Maḥṣūl: Ey oġul eger dost ziyān-ger olursa; yaʿnī miyānıñuzda ḥabīb u maḥbūb muʿāmelesi cārī olup ṣadīḳ ü ṣādıḳ ittiḥāẕ eyledigüñ şaḫṣ saña żarar u ziyān revā görürse, sen ol dostdan ümmīdüñi ḳaldır; yaʿnī ol maḳūle şaḫṣ-ı bed-ḫaṣletden ḳaṭʿ-ı ümmīd ü recā eyle ey oġul; zīrā ol gūne kimseden ḫayr u menfaʿat ve żararından necāt u selāmet muṭaṣavver degüldür.

754

هرکه میگوید بدیهای تو فاش

دوست مشمارش بدو همدم مباش

Maḥṣūl: Her kim kì kötiliklerüñi āşkāre söyleye; yaʿnī ʿuyūb [u] ḳabāḥatüñi fāş eyleye, anı yaʿnī ol şaḫṣı dost ṣayma ve aña hem-dem olma; yaʿnī kār u bār-ı aḥvālüñe maḥrem eyleme.

755

دوستی هرگزمکن بابادە خوار

ازچنان کس خیشتن را دور دار

Maḥṣūl: Şarāb içici ile dostluḳ eyleme; yaʿnī mefḳūdü'l-ʿaḳl ve'ş-şuʿūr olan müdmin-i ḫamr ile dostluḳ ber-vechile münāsib degüldür. Ancılayın kesden ıraḳ ol; [98a] yaʿnī ülfet ü muʿāşeretlerinden ḥaẕer üzre ol.

756

منعمی گر میکند منع زکات

دور ازوی باش تا داری حیات

Maḥṣūl: Eger bir ġanī zekātın menʿ eyleye, yaʿnì mālınuñ zekāt-ı mefrūżü’l-edāsını īfā eylemeye, ḥayātda oldıķça, yaʿnī niṣāb-ı ḥayāta mālik oldıķça andan ıraķ ol.

757

ای پسر ازسود خواران دور باش

خصم ایشان شد خدای نور پاش

Maḥṣūl: Ey oġul, fā’ide yiyicilerden ıraķ ol; yaʿnī Türkīce muʿāmelecilerden ve ķaḥṭ olsun diyü envāʿ-ı ẕeḫā’iri daḫme-i Efrāsiyāb[da] ketm ü iḫfā iden mihen-i fuķarādan ṣaķın. Nūr-efşān-ı dü-cihān olan Ḫudāvend-i Celīlü’ş-şān anlaruñ, yaʿnī ol ṭā’ife-i ġaddāruñ ḫāsmı oldı.

758

دور شو زان کسکه خواهد ازتو سود

گر سر خود درقدمهای تو سود

Maḥṣūl: Iraķ ol kimseden kì senden fā’ide ister; yaʿnī taķarrub u taʿalluķı ġaraż-i fāsid-i intifāʿ-ı dünyā içün ola, eger başını senüñ ayaķlaruña sürerse daḫi ol maķūle kimse raġbet ü iʿtibārā sezāvār degüldür.

759

آنکه ازمردم همی گیرد ربا

زنهار اورا نگویی مرحبا

Maḥṣūl: Ol kimse kì ḫalķdan ribā ṭutar; yaʿnī muʿamele-i seyyi’e-i ribācılıġı irtikāb eyleye, zinhār aña merḥabā dime; yaʿnī selām u ṣabāḥ taʿbīr olınan muʿāmele-i dostāne itme(ye). Ḥāṣılı ol maķūle ribā-ḫora āşnā olmaķdan bīgāne olmaķ ḫayırludur.

760

برسر بالين بيماران گذر

زانكه هست اين سنّت خير البشر

Maḥṣūl: Ḫastelerüñ yaṣduġı başına uġra; yaʿnī resm-i ʿıyādeti icrā eyle; zīrā Ḫayru'l-beşer *ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām*uñ ʿādet-i şerīfesidür.

761

تا توانى تشنه را سيراب كن

درمجالس خدمت اصحاب كن

Maḥṣūl: Tā kì ḳādirsin ṣusuzı ḳandır; yaʿnī teşnelere ṣuyı sebīl eyle. Meclislerde aṣḥāb-ı aḥbāba ḫidmet; yaʿnī ḥürmet ü riʿāyet eyle.

[98b]

762

خاطر ايتام را در ياب نيز

تا ترا پيوسته دارد حق عزيز

Maḥṣūl: Yetīmlerüñ ḫāṭırlarını ele getür; yaʿnī yetīmlere raḥm u şefḳat eyle; tā kì Ḥaḳ teʿālá seni ʿazīz ṭuta.

763

چون شود گريان يتيمى نگهان

عرش حق درجنبش آيد آن زمان

Maḥṣūl: Çünkì bir yetīm nāgāh aġlaya; yaʿnī bir yetīmüñ ḫāṭırcıġı münkesir olup aġlayup feryād eyleye, ʿarş ḥarekete gelür.

764

چون یتیمی را کسی گریان کند

مالك اندر دوزخش بریان کند

Maḥṣūl: Çünkì bir yetīmi bir kimse aġlayan eyleye, Mālik, yaʿnī aẕāb-ı mücrimāna mü’ekkel olan melek, anı cehennemde biryān ider; yaʿnī eytām kì Allâh teʿālánuñ ʿıyālidür, bir kimesne anları rencīde, ḥāṣılı ḫāṭırlarını vīrān ide, Ḥaḳ teʿālá *cell*[e] *ve ʿalā* ʿaẕāb-ı nīrāna mübtelā eyler.

765

آنکه خنداند یتیم خسته را

باز یابد جنّت در بسته را

Maḥṣūl: Ol kimse kì yetīm-i ḫasteyi güldüre[544]; yaʿnī raḥm u şefḳat idüp ḫāṭır-ı vīrān-şudesini bir nevāyla taʿmīr eyleye, muġlaḳ u mesdūd olan cennet ḳapusın açıḳ bulur; yaʿnī yetīme olan eyüligi muḳābelesinde duḫūl-i cennete sezā vü şāyān olur.

766

هرکه اسرارت کند فاش ای پسر

از چنان کس دور می باش ای پسر

Maḥṣūl: Her kim kì esrāruñı, yaʿnī ḫalḳdan ketm ü iḫfāsı muḳteżā olan ḥālüñi keşf ü fāş eyleye, ol maḳūle kimseden ıraḳ ol ey oġul; yaʿnī ol maḳūle kesden saña ḫayr u menfaʿat mutaṣavver degüldür.

767

درجوانی دار پیرانرا عزیز

تا عزیز دیگران باشی تو نیز

[544] güldüre: göre (metin)

Maḥṣūl: Tāzelikde pīrleri ʿazīz ü muḥterem ṭut; tā kì sen daḫi ʿazīzlerüñ ʿazīzi olasın.

768

برضعيفان گر بخشايى رواست

كين زسيرتهاى خوب اولياست

Maḥṣūl: Eger żaʿīflere teraḥḥum idesin; yaʿnī mālen ve bedenen ʿāciz ü dermānde olan żuʿafāya raḥm u iḥsān idesin, revādur. Andan ötüri kì bu sīret, yaʿnī żuʿāfāya merḥamet, evliyā'ullâhuñ ḫūb u merġūb ḫiṣālindendür.

769

بر سر سيرى مخور هرگز طعام

تا نميرد دربرت دل اى غلام

Maḥṣūl: [99a] Ṭoḳluḳ başı üzere, yaʿnī ṭoḳ iken hergiz ṭaʿāmı yime; tā sīneñde ḳalb helāk olmaya; yaʿnī ṣafā-yı ḳalbüñ zā'il olmaya.

770

علّت مردم زپر خوارى بود

خوردن پر تخم و بيمارى بود

Maḥṣūl: Ḫalḳuñ ʿillet ü maražı çoḳ yimekden olur; yaʿnī kes̱ret-i ekl ü şürb sebeb-i ḥudūs̱-ı ʿilel ü emrāż-ı ṣūrī vü maʿnevīdür. Çoḳ yimek tuḫme vü ḫaṣtelik olur; yaʿnī imtilā vü ḥudūs̱ dā'-i bī-devāya bā'is̱dür.

771

راحتى نبود حسود شومرا

كاذب بدبخت را نبود وفا

Maḥṣūl: Ḥasūd-ı nā-mesʿūduñ rāḥatı olmaz; yaʿnī maraż-ı müzmin-i ḥased aña ḳaṭʿā rāḥat virmez. Keẕâlik kāẕib-i bed-baḫtuñ vefāsı olmaz; yaʿnī binā'-i nā-müstaḥkem-i ʿahd u vefāsına iʿtimād bir ḥālile cā'iz degüldür.

772

هر منافقرا تو دشمن دار باش

ازوی و ازفعل وی بیزار باش

Maḥṣūl: Her münāfıḳı sen düşmen ṭutıcı ol; yaʿnī nifāḳı ẓāhir olan şaḫṣa ʿadāvet üzre ol. Andan ve anuñ fiʿlinden bīzār ol; yaʿnī münāfıḳdan ve kār u bār-ı efʿāl-i bī-vifāḳından ḥaẕer üzre ol.

773

توبهٔ بدخوی کجا محکم بود

مر بخیلانرا مروّت کم بود

Maḥṣūl: Bed-ḫūnuñ tevbesi ḳaçan muḥkem olur? Yaʿnī esās u erkān-ı binā-yı tevbesi metānet ü istiḥkām ḳabūl itmez. Ḥāṣılı şaḫṣ-ı bed-ḫūnuñ tevbe-i bī-beḳā vü süst-peymānına[545] iʿtimād u istinād olınmaz. Baḫīllerüñ mürüvveti az olur. Belkì hīç olmaz; yaʿnī şaḫṣ-ı baḫīlüñ envāʿ-ı taʿb u zaḥmet ve hezār miḥnet ü meşaḳḳat ile endūhte ve çāh-ı ʿamīḳü'l-ġūr-ı imsāke endāḫte eyledigi māl-i ġayr-ı ḥelāl ẓuhūr-ı ḥādis̱-i mütlif ü ḥudūs̱-i vāris̱-i müsrif ile itlāf u iṣrāf olınup kimesneye nefʿ ü fā'ide mutaṣavver degüldür.

774

باش دائم طالب قوت حلال

تا شود دین تو صافی چون زلال

---

545 peymānına: peymāsına (metin)

Maḥṣūl: Dā’im ḥelāl rızḳ ṭaleb idici ol; tā kì dīnüñ āb-ı zülāl gibi ṣāfī ola; zīrā rızḳ-ı ḥelāl vesīle-i ṣafvet-i dīn ve ẕerīʿa-i nūrāniyyet-i īmāndur.

775

وانکه باشد درپی قوت حرام

در تن او دل همی میرد تمام

Maḥṣūl: Ol kì ḳūt-ı ḥarām ḳaydında ola, ḥelāl ü ḥarāmı temyīz itmeyüp كل داخل ينفع mezhebine [99b] iḳtidā eyleye, anuñ teninde ḳalbi tamāmen helāk olur.

دربیان صلهٔ رحم فرماید

776

رو بپرسیدن برخویشان خویش

تا که گردد مدّت عمر تو بیش

Maḥṣūl: Ḫāṭırlarını ṣormaġa kendi ḫıṣmlaruñ ḳatına git; yaʿnī ḫıṣm u ḳavmüñ ile müvāsenet ü mülāṭefet üzre ol; tā kì senüñ müddet-i ʿömrüñ ziyāde vü efzūn ola; yaʿnī ṣıla-i raḥm mūriṯ-i izdiyād-ı ʿömr ü ḥayātdur.

777

هرکه گرداند زخویشاوند رو

بی گمان نقصان پذیرد عمر او

Maḥṣūl: Her kim kì ḫıṣm u aḳrabādan yüz döndüre; yaʿnī vaḳt-i müsāʿade vü imkānda ṣıla-i raḥm emrinde müsāmaḥa eyleye, bī-gümān ,yaʿnī şeksiz ʿömri noḳṣān ḳabūl ider.

778

هرکه او ترك اقارب میکند

جسم خود قوت عقارب میکند

Maḥṣūl: Her kim kì o ḫışm u aḳrabāsını terk eyleye; yaʿnī naẓar-ı iʿtibārdan isḳāṭ eyleye, cismini ʿaḳāribe ḳūt u nafaḳa ider; yaʿnī ḫilāf-ı rıżā-yı Erḥamü'r-raḥīmīn olan vażʿ u ḥareket mūcib-i ʿaẕāb-ı cahīm olur, dimekdür.

779

گرچه خویشان تو باشد از بدان

بدتر ازقطع رحم چیزی مدان

Maḥṣūl: Gerçì senüñ ḫışmlaruñ yaramazlardan ola, ḳaṭʿ-ı raḥmdan yaramazraḳ nesne bilme; yaʿnī ḫışmlaruñ her ne ḳadar fāsıḳ ve yaramazlar ise daḫi anlardan inḳıṭāʿ u infiṣāl şāyān-ı şān-ı ḳarābet degüldür.

780

هرکه او ازخویش خود بیگانه شد

نامش ازروی بدی افسانه شد

Maḥṣūl: Her kim kì o kendi ḫışmlarından bīgāne oldı; yaʿnī sünnet-i seniyye-i ṣıla-i raḥm ile muḳayyed olmadı, anuñ nāmı yaramazlıḳ yüzinden efsane, yaʿnī meşhūr oldı.

دربیان فتوّت فرماید

781

چیست مردی ای پسر نیکو بدان

اوّلاً ترسید از حق درنهان

Maḥṣūl: Merdlik nedür ey oġul? Eyü bil; yaʿnī fütuvvet ü meṣā'ibenüñ ḥaḳīḳatin añla. Evvel[en] tenhāda Ḥaḳ teʿālādan ḳorḳmaḳdur; yaʿnī sırr[en] ve ʿalen[en] ḳahr u ʿiḳāb-ı [100a] ḥażret-i Vehhāb *cell[e] celālehu*dan ḫavf itmekdür.

782

عذر خواه مرد باش از معصیت

باشدت طاعات بیش از معصیت

Maḥṣūl: Maʿṣiyetden ʿöẕr idici merd ol; yaʿnī mübtelā oldıġuñ es̱ām u ẕenūbdan ʿöẕr-h̬ˇāh ol. Ṭāʿātüñ maʿāṣīñden ziyāde olur; yaʿnī mütevāliy[en] ʿöẕr-h̬ˇāh olıcaḳ ṭāʿatuñ maʿṣiyetüñe ġālib olur.

783

آنکه کار نیك مردان میکند

باضعیفان لطف و احسان میکند

Maḥṣūl: Ol kì eyü kimselerüñ işlerini eyler; yaʿnī ṣüleḥā aʿmāline işler, żaʿīflere luṭf u iḥsān ider; yaʿnī żuʿāfāyı ḳavī ve fuḳarāyı ġanī eyler.

784

هرکه او باشد زمردان خدا

باشد اندر تنگ دستی باسخا

Maḥṣūl: Her kì Allâh[u] teʿālá merdlerinden, yaʿnī dostlarından ola ḥālet-i faḳr u fāḳada seh̬ā ile olur; yaʿnī sāḳī-i meclis-i himmeti āvāre-i sāġar-ı maḳṣūda nā-müsāʿid iken ḥāṣılı faḳīr ü bī-iḳtidār iken yine ḥāline göre seh̬ī vü baẖşende olur, dimekdür.

785

ای پسر صحبت مردان در آی

تا نظرها یابی از فضل خدای

Maḥṣūl: Ey peser, evliyā ṣoḥbetine gel; yaʿnī anlar ile ülfet ü ünsiyyet eyle; tā kì Erḥamü’r-rahimīn *celle şānehu*nuñ fażl u iḥsānından maẓhar-ı enẓār-ı firāvān olasın.

786

هرکه از مردان حق دارد نشان

نگذراند عیب دشمن برزبان

Maḥṣūl: Her kì merdān-ı Ḥaḳ, yaʿnī evliyā'ullâhdan nişān ṭutar; yaʿnī ḥerāk ü sükūnında anlara teşebbüh ider, ʿayb-ı düşmeni dilinden geçürmez; yaʿnī hīç kimsenüñ ʿayb u noḳṣānına nāẓır u ẕākir olmaz.

787

چون نخواهد مرد خصمانرا هلاك

ازغم مردم شود اندوهناك

Maḥṣūl: Çünkì merd düşmenlerinüñ helâkin istemez; yaʿnī merd-i Ḥaḳ kì düşmenlerine bile mehīn ü bed-ḫˇāh olmaya, ḫalḳuñ ġam u ġuṣṣasından mużṭarib u bī-ḥużūr olur.

788

می نجوید مرد انصاف از کسی

گر رسد ظلم و جفا باوی بسی

Maḥṣūl: [100b] Merd kimseden inṣāf istemez; yaʿnī ḫalḳdan kendüye irişen ẓulm ü cevrden taẓallüm ü teşekkī itmez, eger aña çoḳ ẓulm ü cefā irişürse daḫi.

789

هرکه پا اندر ره مردان نهاد

کی رود هرگز بدنبال مراد

Maḥṣūl: Her kim erler yolına ayaḳ ḳodı; yaʿnī ṭarīḳ-i mustaḳīme sülūk eyledi, ḳaçan murād ardınca gider; ya ʿnī hergiz gitmez. Ḥāṣılı dünyevī ḳaydında olmaz.

790

ای پسر ترك مراد خویش گیر

وانگه راه سلامت پیش گیر

Maḥṣūl: Kendi murāduñ terkini ṭut; yaʿnī taḥṣīl-i murād-ı nefsānī ḳaydında olma ve andan ṣoñra selāmet yolını öñüñe ṭut; yaʿnī ārzū vü āmān-ı fanī vü nefsāniyi[546] terk eyle. Ḥāṣılı muḫālefet-i[547] nefs-i şeyṭānī vesīle-i necāt-ı ʿācil ve ẕerīʿa-i selāmet-i ācil dimekdür.

دربیان فقر فرماید

791

فقر میدانی چه باشد ای پسر

باتو گویم گر نداری زان خبر

Maḥṣūl: Faḳr ne idügin bilür misin ey oġul? Saña diyeyüm eger andan ḫaber ṭutmazsañ; yaʿnī eger ġāfil ü bī-ḫaber iseñ saña beyān ideyüm.

792

کرچه باشد بینوا درزیر دلق

خویشرا منعم نماید پیش خلق

Maḥṣūl: Egerçì ḫırḳa altında faḳīr ü bī-iḳtidārdur, ancaḳ kendi ḫalḳ öñinde münʿim gösterür; yaʿnī ʿarż-ı ġınā vü setr-i faḳr ider.

793

گرسنه باشد زسیری دم زند

دوستی بادشمان خود کند

[546] āmān-ı fanī vü nefsānīyi: āmānī-i fānī-i nefsani (metin)
[547]muḫālefet: مخفالت (metin)

Maḥṣūl: Aç ve muḥtāc iken ṭoḳluḳdan dem urur. Kendi düşmenlerine dostluḳ ider; yaʿnī hīç ferde buġż u ġayż ḳaydında olmaz.

794

گرچه باشد لاغر و خور و ضعيف

وقت طاعت كم نباشد از حريف

Maḥṣūl: Egerçi ḫor u ḥaḳir ü zebūn olur, ṭāʿat vaḳtinde ḥarīf-i kāmilden eksik olmaz; yaʿnī ʿibādet emrinde tecvīz ü reḫāvet ü süstī itmez.

795

چون دل پر دارد و دست تهى

مينمايى درترازو فربهى

Maḥṣūl: Çünkì ṭolu ḳalb ve boş el ṭutar; yaʿnī teng-destlik ile ġınā-yı ḳalbe [101a] mālikdür, terāzūda semizlik gösterür; yaʿnī naẓar-ı ḫalḳda müstaġnī görünür kì ḫiṣāl-i memdūḥa-i Ḫudā-pesenddendür.

796

اى پسر خودرا بدرويشى سپار

تا نگه دارد ترا پروردگار

Maḥṣūl: Ey oġul kendüñi dervīşlere ısmarla; yaʿnī anlarla ülfet ü muʿāşeret eyle; tā kì ḥażret-i Ḥafīẓ u Kerīm *celle şānehu* seni ḥıfẓ eyleye.

797

بافقيران هركه همدم مى شود

درسراى خلد محرم مى شود

Maḥṣūl: Her kim kì fuḳarāya hem-dem ü müṣāḥib ola serā-yı ḫuldda yaʿnī muḫalled olan cennetde maḥrem olur.

دربيان انتباه درغفلت فرمايد

798

ازخداى خويشتن غافل مباش

غافلانه درره باطل مباش

Maḥṣūl: Kendi Ḫudā'ñdan ġāfil olma; yaʿnī Ḫāliḳ u Rāzıḳ u Mālik'üñ olan Muḥsin-i ḥaḳīḳatden ġāfil olma. Ġāfiller gibi bāṭıl yolda olma; ya'nì buṭlān u meslek-i ḫıẕlāna sülūkdan ḥaẕer eyle.

799

جاى گريست اين جهان دروى مخند

چشم عبرت برگشا و لبت ببند

Maḥṣūl: Bu dünyā aġlamaḳ yiridür, anda gülme; yaʿnī mevt ü aḥvāl-i āḫiret fikri var iken maġrūr u mesrūr olma. ʿİbret gözüñi aç ve ṭudaḳlaruñı baġla; yaʿnī Ḥaḳ teʿālánuñ ḥikem-i bāliġasına naẓar u iʿtibār eyle. Nāẓır olup cevher-i nuṭḳ u kelāmı ʿabes yire niṣār itmeyüp سلامة الانسان في حفظ اللسان meslekine sālik ol dimekdür.

800

همچو مور ازحرص هرسويى مرو

پند و ناصح را بگوش جان شنو

Maḥṣūl: Ḳarınca gibi ḥırṣdan her ṭarafa gitme. Nāṣiḥüñ pend ü naṣīḥatini cān ḳulaġıyla işit; yaʿnī ḳabūl eyle.

801

اى پسر كودك نۀ بازى مكن

کار باشیطان بانبازی مکن

Maḥṣūl: Ey oġul ṣabī degülsin, oyun oynama. İşi şeyṭān *ʿaleyhi'l-laʿne* ile ortaḳlıḳ birle eyleme; yaʿnī müşāreket üzre itme.

802

نفس بدرا درگنه یاری مده

عمر برباد ازتبه کاری مده

Maḥṣūl: Günāhda yaramaz nefse müẓāheret virme; yaʿnī nefs-i fażāḥat-hevese muʿīn ü ẓahīr olma.[101b] Fesād içün ʿömri yele virme; yaʿnī naḳd-i ʿömri hevā vü hevese ṣarf itme.

803

هر کجا تهمت بود آنجا مرو

راه حق را همچو نابینا مرو

Maḥṣūl: Her ḳanda töhmet ola ol maḥalle gitme; yaʿnī mevāżıʿ-ı töhem ü fesededen ḥaẕer eyle. Ḥaḳ yolına kör gibi gitme; yaʿnī nīk ü bed ve ġaṡṡ u semīni farḳ u temyīz eylemeyen bī-baṣīretler gibi gitmeyüp ḥāṣılı Ḥaḳ yolına kemāl-i teyaḳḳuẓ u intibāh üzre sülūk eyle dimekdür.

804

دشمنی داری ازو ایمن مباش

زیر سقف بی ستون ساکن مباش

Maḥṣūl: Düşmen ṭutarsañ andan emiñ olma. Nefs-i emmāre gibi bir düşmen-i ʿaẓīmüñ varken emniyyet bir ḥālile ca'iz degüldür. Direksiz saḳf altında sākin olma, ḫaṭar-ı ʿaẓīmdür.

805

دره فسق و هوا مرکب متاز

خویشتن را سخرهٔ شیطان مساز

Maḥṣūl: Fısḳ u hevā yolında merkeb sürme; yaʿnī ṭarīḳ-i fısḳ u fücūra yürime. Kendüñi şeyṭān masḫarası itme.

806

چون سفر درپیش گیری زاد گیر

عمر خودرا سربسر برباد گیر

Maḥṣūl: Çünkì öñüñde sefer ṭutarsın, azıḳ ṭut; yaʿnī elde ḳudret varken mühimmāt-ı seferiyyeñi āmāde eyle. Kendi ʿömrüñi başdan başa ber-bād, yaʿnī fānī ṭut.

807

ای پسر اندیشه ازاغلال کن

نفس بدرا بالکد پامال کن

Maḥṣūl: Ey oġul aġlālden fikr eyle; yaʿnī ḳuyūd u ṣıfād-ı (?) cehenneme giriftār olmaḳdan ḫavf u ḫaşyet üzre ol *ʿiyāẕ^{en} billâh^{i} teʿālá.*

808

تا نسوزی سازکاری پیشه کن

ازعذاب قهر حق اندیشه کن

Maḥṣūl: Tā kì yanmayasın ḥüsn-i ülfeti ʿādet eyle; yaʿnī cehennem āteşinden necāt içün ḫalḳ ile vifāk u imtizāc üzre ol. ʿAẕāb-ı ḳahr-ı Ḥaḳ'dan fikr eyle; yaʿnī Ḥaḳ teʿālánuñ ʿaẕāb u nekālinden tevaḳḳī vü ḥaẕer eyle.

809

جمله را چون هست ازدنیا گذر

جای شادی نیست باچندین خطر

Maḥṣūl: Cümle içün çünkì dünyādan irtiḥāl ü intiḳāl vardur; yaʿnī maḫlūḳāt u mevcūdāt içün s̱ebāt u beḳā yoḳdur, ḫavf u ḫaṭar eyle. Sürūr maḥalli degüldür; yaʿnī müşerref-i [102a] mahv u fenā olan dünyā, cā-yı sürūr u ṣafā degüldür.

810

آتشی درپیش داری ای فقیر

هیچ خوفت نیست از نار سعیر

Maḥṣūl: Öñüñde āteş ṭutarsın ey faḳīr. Memerr ü güẕergāhuñ āteş-i ʿaẓīm üzerindendür. Cehennem āteşinden hīç ḫavfuñ yoḳ mudur? Yaʿnī böyle bī-pervā günāha verzişüñ ʿadem-i ḫavf u ḫaşyetünden nāşīdür, dimekdür.

811

عقبه درراهست و بارت بس گران

نگذرت بارت بسعی دیگران

Maḥṣūl: Yolda ʿaḳabe vardur, yüküñ ziyāde aġırdur; yaʿnī bār-ı girānuñ ḥāli ṭarīḳ-i saʿbda cümle ehl-i sefere maʿlūmdur. Ġayrılaruñ saʿyı ile yüküñ geçmez; yaʿnī ṭarīḳ-i meẕkūrda herkes kendi yükine muḳayyeddür. Şiddet ü suʿūbeti ehl-i īmāna muḥtāc-ı taʿrīf degüldür.

812

داری اندر پیش روز رستاخیز

ازخدایت نیست امکان گریز

Maḥṣūl: Ḳıyāmet günini öñüñde ṭutarsın; yaʿnī yevm-i ḥiṣab-ı vebāl ü s̱evāb öñüñdedür. Ḫudā'ñdan ḳaçmaġa imkān yoḳdur; yaʿnī Mālik'üñ ve Ḫālıḳ'üñ *celle şānehu*dan miknet-i gürīz ü firār mutaṣavver degüldür.

813

ای پسر راه شریعت پیش گیر

رهروی ترك هوای خویش گیر

Maḥṣūl: Ey oġul, şerīʿat yolını öñüñe ṭut; yaʿnī ṭarīḳ-i şerīʿate sülūk eyle. Yola gidicisin kendi hevāñı terk eyle; yaʿnī hevā vü heves ü ḥiyel-i nefse iḳtifā idüp ṭarīḳ-i ḳavīm ü ṣıraṭ-ı müstaḳīmden çıḳma dimekdür.

814

ای برادر باش بافرمان حق

تا بیابی جنّت و رضوان حق

Maḥṣūl: Ey birader, Ḥaḳ teʿālánuñ fermānıyla ol; yaʿnī emr-i mefrūżü'l- iṭāʿatden ḫāric meslek-i ḫalāfete sülūkden ḥaẕer eyle; tā kì cenneti ve rıżā-yı Ḥaḳḳ'ı bulasın; yaʿnī fermān-ı ġufrān u iḳtirān-ı Ḥaḳḳ'a inḳiyād ile taḥṣīl-i rıżā-yı cennet-iḳtiżā-yı Ḫudāvend-i arż u semā itmiş olursun.

815

گردن ازحكم خدای خود متاب

تا نمانی روز محشر درعذاب

Maḥṣūl: [102b] Kendi Ḫudā'ñ ḥükminden gerden çevirme; yaʿnī fermān-ı bī-dermān-ı Mālik-i memālik-i ins ü cāna muḫālefet itme; tā kì ḳıyāmet güninde ʿaẕābda ḳalmayasın; yaʿnī *ʿıyāẕ*^{en} *billâhi'l-ʿAzīzi'l-Aḥad* ʿaẕāb-ı nīrānda muḫalled ḳalmayasın.

816

تا بیابی در بهشت عدن جای

شفقت بنمای باخلق خدای

Maḥṣūl: Tā kì cennet-i ʿAdn’de yir bulasın; yaʿnī cennet-i ʿAdn’de ṣāḥib-i maḥall ü maḳām olasın, maḫlūḳ-ı Ḥaḳḳ’a şefḳat göster. Maḫlūḳāt-ı Ḫallāḳ-ı dü-cihān *celle şānehu*ya (…) ṣūret-i muʿamele-i mücāmele-i şefīkāne ile sezāvār-ı gülzār-ı cennet ol, dimekdür.

817

تا دهندت جای در دار السلام

بافقیران روز شب می ده طعام

Maḥṣūl: Tā kì saña dārü’s-selāmda yir vireler, gice gündüz faḳīrlere ṭaʿām vir. Ecr ü s̱evāb-ı ṣadaḳa bī-ḥadd ü ḥisāb olmaġla ḥażret-i Şeyḫ *ʿaleyhi’r-raḥme* kitābında mükerrer[en] īrād buyurdı.

818

شاد اگر داری درون خسته را

باز یابی جنّت در بسته را

Maḥṣūl: Eger ḫastenüñ derūnını mesrūr idersin, muġlaḳ cennet ḳapusını açıḳ bulursın. Bu beyt daḫi mükerrerdür. Nüsḫalarda böylece bulındı.

819

هکه آرد این نصیحتها بجای

در دو عالم رحمتش بخشد خدای

Maḥṣūl: Her kim kì bu naṣīḥatleri yirine getüre; yaʿnī ʿāmil ola, Ḫudā-yı müteʿāl iki ʿālemde aña raḥmet baḫş ider; yaʿnī ḥażret-i Raḥīm ü Raḥmān iki ciḥānda raḥmet ü ġufrān [u] iḥsānına şāyān ider.

820

ور نیاید این وصیت را بجای

دور ماند بی شکی او ازخدای

Maḥṣūl: Eger bu vaṣiyeti yirine getürmeye; yaʿnī ʿamel ü iʿtibār itmeye, şeksiz ol kimse Ḫudā-yı müteʿālden ıraḳ olur; yaʿnī iḥsān u ġufrān-ı Mālik-i dü-cihān *celle şānehu*dan dūr u mehcūr olur.

821

یا الَهی رحم کن برما همه

عفو کن جمله گناه ما همه

Maḥṣūl: Yā İlâhī, cemīʿmüz üzerine raḥm eyle; yaʿnī cümle ümmet-i Muḥammed *ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām*ı ʿummān-ı bī-bün ü kerān-ı raḥmet ü ġufrānuña müstaġriḳ eyle. Cemīʿmüzüñ günāhını ʿafv eyle. [103a] Yaʿnī cümlemüzüñ defātir-i aʿmāl ü cera'īd-i efʿālini nuḳūş-ı bī-meze-i günāh u bezeden pāk u sālim eyle.

822

عاجزیم و جرمها کرده بسی

نیست مارا غیر تو دیگر کسی

Maḥṣūl: ʿĀcizüz ve çoḳ cürmler işlemişüz; yaʿnī bu ḳadar ʿacz u żaʿf ile yine güm-kerde-i rāh-i çengelistān-ı fesād u fażāḥat olmışuz. Bizüm senden ġayrı kimsemüz yoḳdur; yaʿnī yine senüñ ʿināyet-i bī-ġāyetüñe istiʿāẕe iderüz. Senden ġayrı ẓahīr ü naṣīrimüz yoḳdur.

823

گر بخوانی ور برانی بنده ایم

هرچه حکم تست ازان خرسنده ایم

Maḥṣūl: Eger ḳatuña oḳıyasın ve eger yanuñdan süresin, ḳullaruñuz; yaʿnī eger luṭf ile daʿvet ve eger ḳahr ile redd iderseñ bendelerüñüz. Her ne ḥükmüñdür andan rāżıyuz; yaʿnī her emr ü fermānuña gerden-dāde-i teslīm ü iṭāʿatüz.

824

رحمت حق باد برروح کسی

کین نصایح را بخواند او بسی

Maḥṣūl: Ḥaḳ teʿālánuñ raḥmeti ol kimsenüñ üzerine olsun; yaʿnī ol bende-i iḳbāl-i pīrāyendenüñ rūḥ-ı pür-fütūḥı ġarīḳ-i deryā-yı maġfiret olsun kì bu naṣāyiḥi çoḳ oḳıya; yaʿnī bu pend-i ʿanber-revāyiḥ ü naṣāyiḥ-i ʿabīr-i fevāyiḥi ṣabāh u revāḥ evrād u eẕkār idinüp medlūli ile ḳavl ve muḳteżāsıyla ʿamel eyleye.

خاتمه: اتمام شرح و تحریر این پند سودمند و ختام ترجمه و تسطیر این نصیحت سعدا پسند دراواخر شهر محرم الحرام سنه ثلاثه و اربعین مائه والف من هجرة من له العز والشرف یتزهد آباد مصر و بلدهٔ باهر النصر میسر شد.الحمد لله علی نعمائه اولاً و آخراً والصلاة والسلام علی افضل انبیاء عاجلاً و اجلاً . بس از کمال کرم و فیض اتم حضرت مخدوم اسکندر شیم اعنی فرزند دلبند حضرت آصف یگانهٔ دولتمند الحاج ابو بکر پاشای دارا همم، رجای فقیر مسلوب الهم انست که آندم یمن توأم که این نسخهٔ جلیله و مجموعهٔ جمیله به پیشگاه نظر سعادت اثران جناب نجابت مأب رسد،و دستبوس میمنت مأنوس ایشان مشرف شود. از قصور و کسورش اغماض عین کنند و شارح فقیر بی ریا یعنی بندهٔ قدیم مصطفی رفیعارا در حضور پرشرف ان اصف مکارم اوصاف خاتم کف از نصاب حسن تربیه حصّه دار فرمانید و از سائر ارباب تحریر و رقم هم اقصای ملتمس اینست بس والسلام بالاکرام ۱۱۵۹

KAYNAKÇA/BİBLİYOGRAFYA

Akçay, Yusuf, *Osmanlı Dönemi Sözlükçülüğü ve Karahisari'nin Şamilü'l-Lüga İsimli Sözlüğü Üzerine Bir İnceleme*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2010.

Alpak, Mehmet Nuri, *Arap Dilinde Sözlük Çalışmaları ve Nâzım Efendinin Tercüman-ı Lügat Adlı Eserinin İncelenmesi*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilirmer Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2006.

Atlansoy Kadir, *Sabâyî, Sırât-ı Müstakîm, İnceleme-Metin, (*Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 1987.

Ayaz, Adnan, *Fârâbî' de Siyaset Felsefesi Kaynakları ve Etkileri*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Ana Bilim Dalı Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2008.

Aydın, Mehmet*, Ebû Sâid Muhammed El – Hâdimî' nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tasavvuf Tarihi Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006.

Ayni, Mehmet Ali, *Türk Azizleri I İsmail Hakkı (Bursalı)*, Maarifet Basımevi, İstanbul 1944.

Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük,* C.2, Kubbealtı Yayınevi, İstanbul 2005.

Bağcı, H. Musa,"Hadis Metodolojisinde Sahihu'l-Buhârî'nin Sıhhat Bakımından Tasnif Edilen Tek Eser Olduğu Fikrinin Eleştirel Analizi" http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/728/9232.pdf (24.01.2013).

Bahtiyar, Lale, *Sufi,* Çeviren: Mehmed Temelli, İz Yayınları, İstanbul 2006.

Bayram Hülya Mercimekçi, *Taşköprizade'nin Eş-Şakaiku'n-Nu'maniye Fî 'Ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye Adlı Eserinde Adı Geçen Muhaddislerin İncelenmesi*, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2006.

Bedîüzzaman Fürûzanfer, *Şerh-i Ahvâl ü Nakd ü Tahlil-i Âsâr-ı Şeyh Feridüddin Muhammed Attâr-ı Nişâbûrî*, Kitabfürûşi-i Dehhoda, Tehran 1353.

Bilgin, Azmi, *Tercüme-i Pend-nâme-i Attâr,* Enderun Kitabevi, İstanbul 1998.

Bodur, Abdulkadir, *Münâvî (1031/1621)'n in Hadisçiliği ve Raf'u'n-Nikâb 'An Kitâbi'ş-Şihâb Adlı Eserinin Tahkiki,* (Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2006.

Bulut, H. İbrahim, "Kemal Paşazâde ve Fî Hakîkati'l-Mu'cize Adlı Risâlesiinin Tahlil ve Değerlendirilmesi",*Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 / 2002.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Mü'ellifleri,* Matba'a-i Amire, İstanbul 1342 H.

Canan, İbrahim*, Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, C. 16, Akçağ Yayınları, Ankara 1992.

Canpolat, Hülya, *Sa'dî'nin Gülistân Önsözüne Yapılan Türkçe Şerhlerin Karşılaştırılmalı İncelenmesi*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2006.

Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara 1997.

Cengiz, Nazlı Şenel, *Saadet-nâme (Şerh-i Pend-i Attâr),*(Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli 2004.

Ceylan, Ömür, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi, İstanbul 2000.

Coşkun, Menderes, "Son Klasik Dönem-Nesir", *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, V, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2004.

Çakan, İsmail L., *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 1985.

Çakmaklıoğlu, M. Mustafa, *Muhyiddin İbnü'l-Arabi'ye Göre Dil-Hakikat İlişkisi Marifetin İfadesi Sorunu*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2005.

Çelebioğlu, Amil, *Eski Türk Edebiyat Arastırmaları*, MEB. Yayınları, İstanbul 1998.

Dağlar, Abdülkadir, "Klâsik Türk Edebiyatı Şerh Geleneği ve Hacı İbrâhim Efendi'nin Şerh-i Belâgat'ına Dâir", *Turkish Studies,* Volume 2/2, Spring 2007.

Derdiyok, İ. Çetin, "Musa Bigiyef ve Tatar Türkçesiyle Yazılmış Hâfız Divanı Şerhi", *Enstitü Dergisi,* C. 13 , S. 2, 2004.

Derin, Fahri Çetin, *Abdurrahman Abdî Paşa Vekayı-Namesi: Tahlil ve Metin Tenkidi*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1993.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2002.

Dilçin, Cem. *Yeni Tarama Sözlüğü,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983.

Diyanet İşleri Başkanlığı, *İlmihal,* c. I.-II. http://www.diyanet.gov.tr/turkish/basiliyayin/ilmihal.pdf , (17.01.2013).

Doğan, Muhammet Nur, “Metin Şerhi Üzerine”, *Osmanlı Dîvân Şiiri Üzerine Metinler,* Hazırlayan: Mehmet Kalpaklı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

Duran, Recep, “Seyyid Şerif Cürcânî'nin Var - Olanların Dereceleri Risalesi”, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1254/14385.pdf (10.11.2012).

Elbir, Bilal, "Surürî'nin Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'indeki Şerh Metodu ve Hurûfîlik Yansımaları" *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/3, s. 212-229.

Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar,* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1994.

Ergin, Fatma*, Hüseyin Kudsî-i Edirnevî'nin Hayatı ve Pend-i Mahdûmân Adlı Eseri*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara 2003.

Erkaya, Musa, “Mesâbîhu's-Sunne'nin Bazı Hadisleri Çerçevesinde Ömer El-Kazvînî'nin Risalesine İbn Hacer El-Askalânî'nin Cevapları” *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11:2, 2006.

Feridüddin-i Attâr, *Pend-nâme*, Çeviren: M. Nuri Gençosman, MEB Yayınları, İstanbul 1968.

---------------------, *Tezkiretü'l- Evliya*, Çev: Süleyman Uludağ, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2002.

---------------------, *Pend-nâme* (Öğütler) Çeviren: Ahmet Metin Şahin, Yağmur Yayınevi, İstanbul 2006.

Frager, Robert, *Kalp Nefs ve Ruh,* Çeviren: İbrahim Kapaklıkaya, Gelenek Yayınları, İstanbul 2004.

Gökmen, Abdullah, “Mehmed Murad Nakşibendî k.s”,http://semerkanddergisi.com/mehmed-murad-naksibendi-k-s/, (12.12.2012).

Göztepe, Yüksel, *Abdülkerîm Kuşeyrî'de Hâller ve Makâmlar,* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Tasavvuf) Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2006.

Gülen, M. Fethullah, *Kalbin Zümrüt Tepel*eri, C. 1, Nil Yayınları, İstanbul 2008

Gül, Halime, *İbrahim Bin Edhem veTasavvuf Tarihindeki Yeri,* (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2008.

Gümüş, Mustafa, *Münâvî'nin Suyûtî'ye İtirazları (Feyzu'l-Kadîr'in İkinci Cildi Özelinde)* (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2007.

Gümüş, Zehra, *Pîrî Paşa-Zâde Cemâlî Mehmed B. Abdülbâkî Tuhfe-i Mîr [Tuhfe-i Şâhidî Şerhi]* (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2006.

Güneş, Mustafa "Azîz Mahmud Hüdâyî Dîvânında Dostluk Kavramı Üzerine", *Uluslararası Aziz Mahmud Hüdayi Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler,* c. I, Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul 2006, s. 423-436.

---------------------, *Eşrefoğlu Rûmî Divanı (İnceleme-Metin)*, (İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Malatya 1994.

Güven Ahmet Zeki, *Edirneli Nazmi'nin Pend-nâmesi`nde Ahlâk ve Eğitim Unsurlarının Tespiti ve İncelenmesi,* (Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) , İzmir 2006.

İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Şifâu's-Sâil, (Tasavvufun Mahiyeti),* Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.

İsen, Mustafa*, Latîfî Tezkiresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

--------------------, *Sehî Bey Tezkiresi Heşt Behişt*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.

İsmail Hakkı Bursevi, *Şerh-i Pend-i Attâr,* Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, İstanbul, 1250/1834.

İz, Mahir, *Tasavvuf*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001.

Kanar, Mehmet. *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük,* Birim Yayınları, İstanbul 1998.

Kandemir, M. Yaşar, İ. Lütfü Çakan, Raşit Küçük, İmam Nevevî, Hayatı ve Eserleri http://www.sosyaldoku.com/tr/images/stories/riyazussalihin/riyazussalihin/imamnevevi_hayativeeserleri.pdf (04.07.2012).

Kaplan, Mahmut, "Divan Edebiyatında Manzum Nasihat-name Yazan Şairler ve Eserleri I", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S.3, Van 1992, s. 23- 68.

Kâşânî, Abdürrezzak, *Tasavvuf Sözlüğü,* Çeviren: Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.

Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, Hazırlayan: Şerafeddin Yaltkaya, Maarif Vekilliği, Maarif Matbaası, 1943.

Kedkenî, Muhammed Rıza Şefî'î, *Muhtarnâme: Mecmua-i Rubaiyyat/Eser-i Feridüddin Attâr-ı Nişâbûrî,* Suhan,Tehran1386.

--------------------, *Mantıku't-Tayr, Feridüddin Muhammed bin İbrahim Nişâbûrî; Mukaddime, Tasrih ve Talikat*, Sühan Tahran, 1388

Keyik, Elif, *XVI. Yüzyıl Sanatçılarından Şem'î'nin "Şerh-i Pend-nâme*"si, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2001.

Konar, Aişe Handan, *Hasan Şu'ûrî Efendi'nin Pend-nâme-i Attâr Tercümesi Metin ve İnceleme*, (Boğaziçi Universitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010.

Kılavuz, Ahmet Saim, "Allah", *DİA,* C. 2, Türkiye Diyânet Vakfı, İstanbul 1989, s. 471.

Kılıç, Atabey, "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Vehbì (Metin)", *Turkish Studies*, 1/ 4 Bahar 2007, s. 410-475.

---------------------, "Altıparmak Mehmed Efendi'nin Şerh-i Telhîs-i Miftâh'ında Şerh Metodu", *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Volume 2/3 Summer 2007,* s.332-339.

---------------------, "Dağılan İncileri Toplamak: Bir Şerh Tasnifi Denemesi", *Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler,* Turkish Studies Publication, Ankara 2007

Kiremitçi, Ferdi, *Muhammed Şerifî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eğitim Anlayışı ve "Pend-i Gülistân" Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin),* (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 2009.

Kocaer, Abdullah Feyzi, *Sahih-i Buhârî Muhtasar*, C.1, Yeni Şafak Yayınları, Ankara 2004.

Komisyon, *Türkçe Sözlük,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1979.

Komisyon, "Tarîkat-ı Muhammediyye" *İAA,* C.13, s. 760-761.

Kortantamer, Tunca, "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, S.VIII, İzmir 1994.

Köprülü, M. Fuad*, Türk Edebiyatı Tarihi,* Ötüken Yayınları, İstanbul 1981.

Küçük, Hülya, "Sultân Veled ve *Ma'*ârif Adlı Eseri", *Tasavvuf/ İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı: 19, Ankara 2007.

Kutlu, Mustafa, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler / Isimler/ Eserler /Terimler*, C. I, Dergâh Yayınları, Istanbul 1977.

Levent, Agâh Sırrı, "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız", *TDAY-Belleten* 1963.

Mazıoğlu, Hasibe, "Kanuni'nin Oğlu Şehzade Bayezid İçin Yapılan Pend-nâme-i Attâr Çevirisi", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ekim 1976, s. 1183-1193.

---------------------, "Edirneli Nazmî'nin Pend-i Attâr Çevirisi", *Ankara Üniversitesi DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitsü, Türkoloji Dergisi,* C. VII, Ankara 1997, s. 47-53.

Mengi, Mine, "Metin Şerhi, Tahlîli ve Tenkîdi Üzerine", *Dîvân Şiiri Yazıları*, Ankara 2000, s. 72-80.

Mengi, Mine, "Fuzuli‟nin Şiirlerini Kalıcı Kılan Bazı Üslup Özellikleri", *Divan Şiiri Yazıları,* Ankara 2000, s. 91-103.

---------------------, "Metin İncelemesi Aşamaları, Terimleri ve Bunlardan Biri: Metin Tahlili", *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Volume,* /3 Summer 2007, s. 407-417.

Murad Molla Şeyhî, *Mā-hażar Şerh ʿalā Pendi Attār*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1304.

Mutçalı, Serdar, *Türkçe- Arapça Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995.

Onan, Ahmet Talat. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı,* Akçağ Yayınları, Ankara 2000.

Onat, Tuba, *İsmail Hakkı Bursevî Şerh-i Pend-i Attar (İnceleme-Metin),* Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1998.

Onay, Ahmet Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Hazırlayan: Cemal Kurnaz, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.

Önal, Mehmet, "Edebî Dil ve Üslup", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* Sayı 36, Erzurum 2008, s. 23-47.

Öngören, Reşat, "İbrahim b. Edhem", *DİA*, XXI, Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul 2000, s.293-295.

Özervarlı, M. Sait, "Melek", *DİA*, C.29, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1989.

Özkırımlı, Atilla, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi,* C.4, Cem Yayınevi, İstanbul 1982.

---------------------, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 5, Cem Yayınevi, İstanbul 1990.

Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü,* LM Yayınları, İstanbul 2003.

Redhouse, James W., *Turkish and English Lexicon*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1978.

Saraç, M. Ali Yekta, "Şerhler", *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2, KTBY, İstanbul 2006.

Sarrafi, Abbasali: *Pend-nâme, Mensûb be Şeyh Feridüddin Attâr-ı Nişâbûri, Tashih ve Tevzî,* Zevvar, Tehran 1385.

Sayar, Kemal *Sufi Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.

Şemseddin Sami. *Kamus-ı Türki*, İkdam Matbaası, İstanbul 1317.

---------------------, Kamus-ı Âlâm, C.IV. İstanbul 1311.

---------------------, *Kâmusu'l-Âlâm,*C.II, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996.

Şentürk, M. Hüdai, "Murad Nakşibendî ", *DİA,* C. 32, s. 188.

Şeyh Ferîdeddîn Attâr, *Pend-nâme*, Çeviren: Mehmet Kanar, Doğu Edebiyatı, Sayı: 4, Sonbahar-Kış 2008.

Tarlan, Ali Nihat, *Metinler Şerhine Dair*, Sühulet Basımevi, İstanbul 1937.

Taştan, Ahmet, *Bir Şarih Olarak İsmail Hakkı Bursevi ve Edebi Şerhleri*, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 1999.

Tatcı, Mustafa, *Yunus Emre Dîvanı – İnceleme*, I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.

Timurtaş, Faruk Kadri, *Yunus Emre Divanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

Tokatlı, Ümit, *Pîr Mehmed b. Evrenos b. Nûreddin Zaîfî-Bostân-ı Nasâyıh*, Kayseri 1996.

Tökel, Dursun Ali, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Akçağ Yayınları, Ankara-2000.

Uluant Zeynep, *Hasbihaller*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2007.

Uludağ, Süleyman, "Bâyezîd-i Bistâmî", *DİA,* C.V, s.238-241.

Ün, Cumhur, *Kilisli Mustafa Rûhî Efendi'nin Rûhu'ş-Şurûh'u*, (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Edirne 2007.

Ünlü, Osman, "Türk Edebiyatında Sâib-i Tebrizî Şerhleri", *Celal Bayar Üniversitesi S.B.E. Dergisi,* Cilt:4 Sayı:1, 2006.

Ünver, İsmail. "Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler." *Türkoloji Dergisi*, XI, 1. sayı, Ankara 1993, s. 51-80.

---------------------, "Şem'î Şem'ullah", *Türk Dili Dergisi*, C. 49-50, Ankara 1985, s. 34-43.

Yaşlı, Ruken, *Eğitim İlke ve Yöntemleri Bakımından Zernûcî'nin "Tâ'lîmü'l-Müte'allim" Adlı Kitabının Değerlendirilmesi*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2007.

Yazıcı, Tahsin, "*Derviş", DİA*, C. 9, s. 188-189.

Yeniterzi, Emine. "Metin Şerhiyle İlgili Görüşler." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 5, 1999: s. 59-68.

---------------------,, *Behiştî'nin Heşt Behişt Mesnevîsi*, İstanbul, 2001.

Yıldırım, Nimet, "Farsça Grameri'nin Tarihi Seyri", http://www.nimetyildirim.com.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=184:farsca-gramernn-tarh-seyr&catid=40:internet&Itemid=63, (05.10.2012).

Yılmaz, Hasan Kâmil, "İtibar Hırkaya Değil Yanık Kalbedir", Altınoluk Dergisi, Sayı: 33, 1988, s.14.

---------------------, Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı, Erkam Yayınları, İstanbul 1999.

---------------------, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.

---------------------, "Gaflet Girdabı", http://www.hudayivakfi.org/ayin-makalesi/172-gaflet-girdab.html, (10.02.2013).

Yılmaz Mehmet, *Edebiyatımızda İslami Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992.

Yılmaz, Ozan, "Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* C.5, Sayı.9, İstanbul 2007, s.271-303.

------------------, *16. Yüzyıl Şarihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Gülistân'ı (İnceleme-Tenkitli Metin),* (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2008.

Yolcu, Mehmet, "Ragıb el-İsfehani ve el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an'ı", *Hikmet Yurdu*, Yıl:1, S.1, 2008.